

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

ΟΙ ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Ειρήνης Ε. Κουρτέση

Διπλωματούχου Τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ

Επιβλέπων

Κωνσταντίνου Βασίλειος, Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας,
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες

Βολονάκη Ελένη, Επίκουρος Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας,
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Τσαγγάλης Χρήστος, Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας, Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Καλαμάτα, Μάρτιος 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α ΜΕΡΟΣ

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ

α. ΒΙΟΣ 384-322 π.Χ.....	4
β. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ.....	5
γ. ΘΑΝΑΤΟΣ.....	7
δ. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΘΕΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ.....	12
ε. ΤΟ ΔΗΜΟΣΘΕΝΙΚΟ ΥΦΟΣ.....	13
στ. Η ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ.....	19

Β ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

Α. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. ΑΝΟΔΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β΄

α. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ.....20

β. ΟΛΥΝΘΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΟΣ

- ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΘΕΣΗ

ΟΛΥΝΘΟΥ.....26

- Ο ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 349-348 π.Χ.....28

2. Η ΑΘΗΝΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

α. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....30

β. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

- ΠΗΓΕΣ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΕΣΟΔΩΝ.....32
- ΦΟΡΟΕΙΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ.....33
- ΘΕΩΡΙΚΑ.....37
- ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΡΑΤΟΥ.....44

B. ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

B.1. ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

- α. ΡΗΤΟΡΙΚΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΕΣ.....46**
 - α.1.ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ.. 47**
 - α.2 ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ**

B.2 . ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΟΛΥΝΘΙΑΚΩΝ ΛΟΓΩΝ

- ΕΙΣΑΓΩΓΗ..... 57
- ΟΙ ΛΟΓΟΙ
- A ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ..... 59**
- B ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ..... 111**
- Γ ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ..... 155**
 - ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ.....211
 - ΤΟ ΔΗΜΟΣΘΕΝΙΚΟ ΥΦΟΣ..... 212
 - ΑΛΛΑ ΘΕΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΗΘΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΘΟΣ..... 222
- 1/ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ-ΑΘΗΝΑΙΩΝ.....223**
- 2/ Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΑΠΕΙΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ.....226**
- 3/ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΩΝ ΚΑΙ ΕΙΣΦΟΡΑ..... 227**
- 4/ Η ΜΙΣΘΟΦΟΡΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ228**
- 5/ ΟΙ ΦΗΜΕΣ ΚΑΙ Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥΣ..... 229**
- 6/ ΣΥΖΕΥΞΗ ΛΟΓΩΝ-ΕΡΓΩΝ / ΦΙΛΟΠΡΑΓΜΟΣΥΝΗ ΑΘΗΝΑΙΩΝ-ΦΙΛΙΠΠΟΥ..... 230**
- 7/ Ο ΚΑΙΡΟΣ..... 234**

8/ ΟΙ ΘΕΟΙ, Η ΤΥΧΗ, ΟΙ ΟΡΚΟΙ.....	234
9/ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ – ΠΑΡΡΗΣΙΑ - ΧΡΕΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ.....	238
10/ΑΝΤΙΘΕΣΗΤΥΡΑΝΝΙΑΣ/ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ- ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ-ΘΕΜΑ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΣ.....	241

**Γ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ - ΣΕΙΡΑ ΕΚΦΩΝΗΣΗΣ-
ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΒΟΗΘΕΙΑ**

- **ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ.....** 246
- **ΣΕΙΡΑ ΕΚΦΩΝΗΣΗΣ.....**249
- **ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ
ΔΗΜΗΓΟΡΙΩΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΙΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ.....** 257
- **ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....** 261

Δ. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ

1.ΔΗΜΟΣΘΕΝΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ-ΟΛΥΝΘΙΑΚΕΣ ΕΚΚΛΗΣΕΙΣ ΒΟΗΘΕΙΑ.....	262
2. ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΟΛΥΝΘΟΥ.....	263
3. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΛΥΝΘΟ α.ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ.....	264
β.ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΗΣ ΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΒΟΗΘΕΙΑΣ.....	266

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....272

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....273

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που συνέλαβαν στη διεκπεραίωσή της.

Κατά κύριο λόγο είμαι ευγνώμων στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Κωνσταντινόπουλο, ο οποίος μου πρότεινε το συγκεκριμένο θέμα, με υποστήριξε υπομονετικά, και με καθοδήγησε με συμβουλές και σχόλια εποικοδομητικά. Τον ευχαριστώ, επίσης, για τις πολύτιμες γνώσεις που μου παρείχε καθόλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται και στα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, κυρία Βολονάκη και κύριο Τσαγγάλη, για τις χρήσιμες συμβουλές τους, καθώς και σε όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος της Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Καλαμάτας.

Θα ήθελα να αναγνωρίσω, παράλληλα, την άψογη συνεργασία με το γραμματειακό προσωπικό του τμήματος και της βιβλιοθήκης της Σχολής.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια και τους φίλους μου για τη στήριξη, τη συμπαράσταση και κατανόησή τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιρροή της ρητορικής σε δημόσιο πλαίσιο δεν μπορεί να υποτιμηθεί είτε στον αρχαίο κόσμο ή τον σύγχρονο. Μολονότι η Ρητορική θεωρείται από πολλούς αρχαίους φιλοσόφους ηθικά αμφισβητήσιμη, λόγω της μεγάλης δύναμής της να πείθει τις μάζες είτε καλώς ή κακώς¹, διαδραμάτισε ένα κρίσιμο ρόλο στον καθορισμό του αποτελέσματος όλων των ειδών των δημόσιων υποθέσεων. Όσο για σήμερα αρκεί να κατανοηθεί ο κρίσιμος ρόλος της, αν εξεταστεί απλώς το πολιτικό αποτέλεσμα μετά από μία δημόσια ομιλία ενός πολιτευόμενου προσώπου.

Αυτή η εργασία είναι αφιερωμένη στην εξέταση της πολιτικής ρητορικής μέσα από τους τρεις Ολυθιακούς λόγους του αρχαίου Αθηναίου Δημοσθένη. Η επικέντρωση στον συγκεκριμένο ρήτορα ήταν μια λογική επιλογή: ο πιο διακεκριμένος ρήτορας μέσα στον χωροχρόνο και ο πολιτικός που επηρέασε κάθε είδους αθηναϊκό κοινό με τους λόγους του. Το όνομά του έχει συνδεθεί με την αντιμακεδονική πολιτική την οποία εξέφραζε αδιάλειπτα. Οι προς εξέταση λόγοι εντάσσονται στους πιο αντιπροσωπευτικούς αυτού του αγώνα και η σημασία τους είναι πρωτίστως πολιτική και ηθική για την ίδια την πατρίδα του ρήτορα. Θέμα τους είναι η αποστολή αθηναϊκής βοήθειας στην απειλούμενη από τον Φίλιππο πόλη της Ολύθου.

Η εργασία διαρθρώθηκε σε δύο μέρη. Το πρώτο αφορά στον ρήτορα. Πιο συγκεκριμένα στη ζωή του, όπως έχει παραδοθεί από τους βιογράφους του, στις πολιτικές του ιδέες και τη γενικότερη κριτική τους, στον θάνατό του, στην πρόσληψη των ιδεών του, στη μελέτη του ύφους του, και στην επιβίωση των έργων του.

Το δεύτερο μέρος αφιερώνεται στις τρεις δημηγορίες και χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη, την οποία διαιρούμε σε δύο υποενότητες, στηριζόμενοι σε αρχαίες και σύγχρονες ιστορικές πηγές αλλά και σε σωσμένα αρχαία κείμενα, συνθέτουμε το ιστορικό πλαίσιο των λόγων. Η πρώτη υποενότητα αφορά στην εδραίωση του Φιλίππου Β' στον Μακεδονικό θρόνο και η δεύτερη στην πολιτική και οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στην Αθήνα την ίδια περίοδο. Στόχος είναι να κατανοηθεί το περιεχόμενο των δημηγοριών και να γίνει αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίο ο Δημοσθένης χωρίς την πληρότητα ενός ιστορικού ούτε με

¹Ο σημαντικότερος επικριτής της ήταν ο Πλάτωνας (βλ. *Γοργίας*). Επίσης την απέρριψαν Στωικοί και Κυνικοί φιλόσοφοι. Ο σκεπτικιστής Σέξτος Εμπειρικός (*Πρός Μαθηματικούς*) τη θεώρησε σπατάλη χρόνου.

την αρμόζουσα σειρά αλλά ως ρήτορας και πολιτικός ερμηνεύει τις εξελίξεις σποραδικά και όπως τον συμφέρει.

Στη δεύτερη ενότητα επιχειρούμε ρητορική ανάλυση των καταγραμμένων λόγων. Φυσικά η προσπέλαση της ουσίας και λειτουργίας τους υπήρξε δύσκολη, εφόσον πολλά στοιχεία τους δεν είναι πια μεσολαβήσιμα σε μας για τους εξής λόγους: πρώτον, η προφορική τους λειτουργία είχε ως αποτέλεσμα να έχουν χαθεί κατά τη μεταφορά τους στη γραπτή μορφή όλα τα μη λεκτικά στοιχεία που σηματοδοτούσαν και βοηθούσαν ένα μέρος της αποδεικτικότητας και πειστικότητας του ομιλητή· δεύτερον δεν αποτελούν πιστή αναπαραγωγή των ομιλιών που εκφωνήθηκαν, γιατί ως γνωστόν αυτές υποβάλλονταν σε επεξεργασία από τον ρήτορα, πριν να δημοσιευτούν· τρίτον είναι φύσει αδύνατο να μεταφερθούμε στη θέση του ακροατή λόγω αφενός της χρονικής απόστασης και αφετέρου των αλλαγμένων ηθών, ψυχολογίας, αντιληπτικότητας και νοοτροπίας της εποχής. Οι δρόμοι μας, κατά συνέπεια, υπήρξαν έμμεσοι. Κατά κύριο λόγο βασιστήκαμε σε θεωρητικές τοποθετήσεις και συστηματοποιήσεις των συγχρόνων με τον αρχαίο ρήτορα και των άμεσα μεταγενέστερων θεωρητικών της ρητορικής, καθώς λογικά διέσωσαν κάτι από την αίσθηση της επίδρασης κάθε αρχαίου ρητορικού λόγου στον ακροατή και από τον τρόπο που ο τελευταίος προσλάμβανε τον λόγο. Ωστόσο, λόγω της γενικότερης εκτίμησης Ελλήνων και Ρωμαίων προς το πρόσωπο-πρότυπο του προικισμένου ρήτορα Δημοσθένη, πιθανότατα οι λόγοι του να διαμόρφωσαν αργότερα μια συγκεκριμένη θεωρία η οποία μπορεί αποκλίνει από τις παραδοσιακές. Ιδιαίτερα βοηθητικές υπήρξαν και οι εκδόσεις των αρχαίων Σχολίων, τα χειρόγραφα των σχολίων του Ουλπιανού, οι *υποθέσεις* του Λιβανίου του Σοφιστού, κριτικές εκδόσεις με σημειώσεις, φιλολογικά, αρχαιολογικά, ιστορικά και γραμματικά συγγράμματα². Η προσωπική μας δε αντιληπτικότητα των λόγων και η επίδρασή τους σ'εμάς λειτούργησε οπωσδήποτε επικουρικά, αλλά με τη δέουσα προσοχή, ώστε να μην επέμβουμε σε στοιχεία ηθικής ή ψυχολογίας της αρχαίας εποχής. Έτσι, εξετάζουμε σε κάθε λόγο τόσο τα λογικά σχήματα έκφρασης και τα σχήματα λόγου, χάρη στα οποία ο ρήτορας συνθέτει το σύστημα της αποδεικτικής του, όσο και τους συγκινησιακούς τρόπους επηρεασμού που συνοδεύουν στην περιφέρεια την αποδεικτική διαδικασία. Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να έχουμε την ένδειξη για την

²Κάποια από αυτά που μνημονεύουμε ήταν αδύνατο να τα έχουμε στα χέρια μας, αλλά συγκεντρώσαμε τις πληροφορίες που περιέχουν από άλλες αυθεντίες. Οι παραπομπές στους τρεις Ολυνθιακούς γίνονται με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία ως εξής : Δημ./Dem 1, 2,3.

αποτελεσματικότητα και την εμβέλεια των δημηγοριών να προκαλέσουν την πειθώ και την αντίδραση του ακροατή στα πλαίσια της «επενεργητικής» επικοινωνίας (operational- effektiv) ομιλητή- ακροατηρίου μέσα στον παραστασιακό πολιτισμό της Αθήνας³.

Στην τρίτη ενότητα παραθέτουμε τις απόψεις έγκριτων μελετητών σχετικά με τον προσδιορισμό της χρονολογίας και της σειράς εκφώνησης των λόγων.

Στην τέταρτη εξετάζουμε τη σχέση τους με την αποστολή αθηναϊκής βοήθειας στην Όλυνθο, καταγράφουμε το αποτέλεσμα των λόγων, και ερμηνεύουμε το ενδιαφέρον για την απειλούμενη πόλη τόσο από πλευράς Δημοσθένη, όσο κι από πλευράς Αθηναίων.

³Κάθε πολιτισμική διαδικασία μελετάται πλέον από την επιστήμη της Σημειωτικής και της Επικοινωνιολογίας ως διαδικασία επικοινωνίας μέσα στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο. Για τις θεωρητικές προτάσεις των σημαντικών εκπροσώπων της Σημειωτικής (του Ferdinand de Saussure, του Charles Sanders Peirce και του Roland Barthes) βλ. Χαλεβελάκη, 2010.

Α ΜΕΡΟΣ

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ

α. ΒΙΟΣ 384-322 π.Χ

Κύριες πηγές πληροφοριών⁴ για τη ζωή και το έργο του Δημοσθένη αποτελούν η βιογραφία του από τον Πλούταρχο⁵, το *Έγκώμιον* του Λουκιανού⁶, οι εξηγητικές εργασίες⁷ (ύποθέσεις) του Λιβάνιου του Σοφιστού και η *Βιβλιοθήκη* του Πατριάρχη Φωτίου⁸.

Ο ρήτορας υπήρξε γόνος του Αθηναίου Γύλωνα και της Κλεοβούλης⁹. Μετά το θάνατο του πατέρα του τρεις επίτροποι¹⁰ κακοδιαχειρίστηκαν τη μεγάλη περιουσία¹¹ του επταετούς Δημοσθένη, αλλά στον δικαστικό αγώνα που ανέλαβε εναντίον τους¹², σαν ενηλικιώθηκε, κέρδισε απλώς ηθική δικαίωση, μια και λέγεται

⁴Άλλες πηγές είναι ο Ψ-Πλούταρχος και η *Σουίδα*. Για κατατοπιστική συνόμιση του βίου και έργου του βλ. Sealey, 1993:221-229.

⁵Πλούτ., *Βίοι Παράλληλοι*:149-192, Ψ-Πλούτ., *Βίοι τῶν Δέκα ρητόρων*, 844 b- 848 d. Συστήνεται, πάντως, επιφύλαξη για την απόλυτη αλήθεια των λεγομένων του Πλούταρχου, δεδομένης της ευνοίας του απέναντι στη Ρώμη. Πιθανότατα, βέβαια, να βασίστηκε σε πηγές που δεν έχουν σωθεί ως σήμερα.

⁶Βλ. Jacobitz, 1839: 542 κ.εξ.

⁷Απέστειλε το 352 π.Χ στον ανθύπατο Μόντιο τις πληροφορίες που είχε συλλέξει για τον βίο του ρήτορα και τις εξηγητικές εργασίες του για τη διάταξη των λόγων βλ. Dobson, 1604: ccxiii κεξ και Gibson, 1999:171-202. Για τις πηγές του βλ. Norman, 1960:122-126.

⁸ *Βιβλιοθήκη*, 2ο βιβλίο, λ. *Δημοσθένης*, 265: 490-495

⁹Ο Cohen υποστηρίζει τη σκυθική καταγωγή της, αν και άλλοι επιστήμονες επιμένουν στην γενεαλογική καθαρότητα του Δημοσθένη. Κάποιοι μελετητές πιστεύουν πως ήταν Κριμαία (βλ. Cohen, 2000:76). Ο Γύλων υπέστη εξορία στον Βόσπορο στο τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου για τους ισχυρισμούς του να προδώσουν το Νυμφαίο στην Κριμαία (βλ. Burke, 1998 :63). Αδυνατώντας να πληρώσει παρέμεινε στον Βόσπορο (βλ. Δημ. *Κατὰ Αφόβου* 1-3), όπου σύμφωνα με τον Αισχίνη (βλ. *Κατὰ Κτησιφῶντος* 171-172) οι ηγεμόνες του δώρισαν ένα μέρος σε μια περιοχή που ονομαζόταν «κῆποι» (για αμφισβήτηση βλ. Braund, 2003 :200) και εκεί νυμφεύτηκε μια Σκυθική γυναίκα. Σήμερα θεωρείται ότι ήταν Αθηναία (βλ. Burke, 1998: 63 υποσημ. 79). Οι δύο κόρες από τον γάμο αυτόν παντρεύτηκαν στην Αθήνα. Η μία τον γέρο Δημοσθένη και η άλλη κάποιον Δημοχάρη.

¹⁰Αφοβος, Δημοφῶν, Θηριπίδης. Οι δύο πρώτοι ήταν ξαδέλφια του ρήτορα, ενώ ο τρίτος στενός φίλος του πατέρα του. Βλ. αναλυτικά MacDowell, 2009:ch. *Demosthenes' inheritance*. Δημ. *Κατὰ Αφόβου* 2 ὁ γὰρ πατήρ, ὃ ἄνδρες δικασταί, ὡς ἦσθετο τὴν νόσον οὐκ ἀποφειζόμενος, συγκαλέσας τούτους τρεῖς ὄντας.

¹¹βλ. Παπαρρηγόπουλος, (χχ): 395. 14 τάλαντα=84.000 αττικές δραχμές=500.000 ελληνικές δραχμές =1.467 ευρώ.

¹²Σώζονται 3 λόγοι *κατὰ Αφόβου* και δύο *πρὸς Ὀνήτορα*. Στους τελευταίους διεκδικεί σε *δίκην ἐξούλης* από τον Ονήτορα, αδελφὸ της πρώην γυναίκας του Αφόβου, μια έκταση γης, την οποία υποτίθεται ότι είχε παραχωρήσει ο Αφοβος σε εκείνον, ως εγγύηση για την

ότι από την περιουσία είχε απομείνει μόνο ένα τάλαντο. Έκτοτε με πίστη στην αρχή του δικαίου επιδόθηκε στη λογογραφία¹³ και στην πολιτική σκηνή. Ωστόσο - τουλάχιστον στην αρχή της σταδιοδρομίας του- δεν ανέβαινε στο δημόσιο βήμα, εξαιτίας κάποιων φυσικών ελαττωμάτων. Στην πορεία, πάντως, με ισχυρή βούληση εξασκήθηκε τόσο, ώστε τα υπερνίκησε¹⁴.

β. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Η ζωή του ρήτορα συνέπεσε με την περίοδο κατά την οποία ο Φίλιππος Β' της Μακεδονίας προσπαθούσε να σταθεροποιήσει και να ισχυροποιήσει στον Βορρά το κράτος της Μακεδονίας, ενώ στον Νότο συντελούνταν πολιτειακές αλλαγές μετά

πρόικα που έπρεπε να του επιστρέψει μετά τον χωρισμό του από την αδελφή του Ονήτορα (ο Άφοβος είχε φροντίσει να μην έχει στην κατοχή του ακίνητη περιουσία). *Δίκη* *ἐξούλης* κινούσε κάποιος εναντίον όποιου κατείχε παράνομα ξένη ιδιοκτησία και δεν την είχε αποδώσει μέσα στη νόμιμη προθεσμία που είχε οριστεί με δικαστική απόφαση βλ. Δημ., *Κατά Μειδίου* 30. Αν ο ενάγων κέρδιζε, απαιτούσε, ακόμα και δια της βίας, την περιουσία που του ανήκε ή άλλη της ίδιας αξίας. Βλ. Δημ., *πρὸς Ὀνήτορα ἐξούλης Α'*.

¹³Αλλά ο Αισχύνης στον *κατὰ Κτησιφῶντος* λόγο 123 λέει: *περὶ δὲ τὴν καθ' ἡμέρων δίκαιαν τίς ἐστίν; ἐκ τριηράρχου λογογράφος ἀνεφάνη, καταγελάστας τὰ πατρῶα προέμενος.*

¹⁴Βλ. Σουΐδας λ. Δημοσθένης: *ἐπιμελής μᾶλλον ἢ εὐφύης ὡς Ἐρμῖπος ἰστορεῖ· Βιβλιοθήκη Φωτίου, λ. Δημοσθένης, 265: Λέγουσι δὲ αὐτὸν πολλὰ τῆς φύσεως ἐλαττώματα μελέτη διορθώσασθαι. Καὶ νέος μὲν ὢν εἰς σπῆλαιον ἑαυτὸν ἐναπέκλεισε, κάκεϊ διήγε φιλοσοφῶν, τῆς κεφαλῆς ζυράμενος τὸ ἥμισυ, ἵνα μὴ αὐτῷ ἐξῆ τῆς ἀσχημοσύνης κωλυοῦσης ποιεῖσθαι μηδὲ βουλομένῳ τὴν πρόοδον. Δεύτερον δὲ ἐπὶ στενῆς αὐτὸν φασὶ κλίνης κοιμᾶσθαι, ὡς ἔχειν διὰ ταχέων ἀνίστασθαι. Τῶν τε στοιχείων τὸ ῥῶ τῇ γλώττῃ μὴ πεφυκότα λέγειν πόνῳ προσλαβεῖν τὸ δύνασθαι. Ἀλλὰ καὶ τὸν ὤμον ἐν τῷ μελετᾶν ἀπρεπῶς κινουῖντα, ὄβελδον ἐκ τῆς ὀροφῆς ἀπαρτήσαντα ἐν χρωῖ τοῦ σώματος ἢ (ὡς ἔνιοι) ξιφίδιον, ὡς ἂν φόβῳ τοῦ παθεῖν τὴν ἡρεμίαν ἄγοι, ἀπαλλαγῆναι τοῦ συμπτώματος. Πρὸς δὲ τοὺς τοῦ δήμου θορύβους ταραττόμενος, ἵνα μὴ τοῦτο πάσχοι, ἐπὶ τὸ Φαληρικὸν κατιῶν πρὸς τοὺς τῶν κυμάτων ἤχους τὰς μελετὰς ἐποιοεῖτο, τῷ ἔθει τὴν φύσιν ἐπανορθούμενος. Ἀλλὰ καὶ κάτοπτρον ἑαυτῷ κατεσκευάσατο, ἴσον αὐτοῦ τῷ μεγέθει, εἰς ὃ τὰς σκέψεις ἀφορῶν ἐποιοεῖτο, ἵνα εἴ τι εἴη παρημελημένον ἐν τῷ σχήματι λέγοντος, τοῦτο μανθάνων ἐπανάγοιτο πρὸς τὸ εὐσχημον. Ἐνδεῶς δὲ τοῦ πνεύματος ἔχοντος αὐτῷ ὥστε μηδὲ δύνασθαι τὰς μακροτέρας τῶν περιόδων ἀπνευστὶ λέγειν, *Νεοπτολέμῳ* τῷ ὑποκριτῇ μυρίας ἔδωκεν, ἵνα αὐτῷ συνασκήσῃ τὸν τόνον τοῦ πνεύματος. Καὶ τῶν λεπτῶν δὲ τρημάτων δι' ὧν ἀναπνέοντες τὸν ἀέρα διὰ τῆς ὑπερώας ἀναψύχομεν καὶ ὡσπερ αὔραις τισὶ τὸν θώρακα διαθερμαίνομεν, καὶ τὸ λιγνῶδες ἐκεῖθεν ἐκφέρομεν, στενωτέρων αὐτῷ παρὰ τὴν χρεῖαν κατεσκευασμένων, ἐπεὶ καὶ τοῦτο μέγα μέρος ἐστὶ τῆς λαμπροφωνίας, εἰς τὸ εὐρύτερόν τε καὶ κατὰ φύσιν ἐπανήγαγεν, ἔλαιον μὲν ἐμβάλλον τῷ στόματι, ἀνατρέχων δὲ πρὸς τὰ τῶν χωρίων ἀνάτη· δι' ὧν τὸ ἔλαιον τῇ βίᾳ τῆς κινήσεως πρὸς τοὺς μυκτῆρας ἀναρροιβδούμενον τὴν παρὰ φύσιν τῶν πόρων συνίζησιν εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἀποκατέστησε χρεῖαν. Πλούτ., Δημ. 11 *Τοῖς δὲ σωματικοῖς ἐλαττώμασι τοιαύτην ἐπήγεν ἄσκησιν, ὡς ὁ Φαληρεὺς Δημήτριος (FGrH 228 F 17) ἰστορεῖ, λέγων αὐτοῦ Δημοσθένους ἀκοῦσαι πρεσβύτου γεγονότος· τὴν μὲν γὰρ ἀσάφειαν καὶ τραυλότητα τῆς γλώττης ἐκβιάζεσθαι καὶ διαρθροῦν εἰς τὸ στόμα ψήφους λαμβάνοντα καὶ ῥήσεις ἅμα λέγοντα, τὴν δὲ φωνὴν γυμνάζειν ἐν τοῖς δρόμοις καὶ ταῖς πρὸς τὰ σιμ' ἀναβάσει διαλεγόμενον καὶ λόγους τινὰς ἢ στίχους ἅμα τῷ πνεύματι πικνουμένῳ προφερόμενον· εἶναι δ' αὐτῷ μέγα κάτοπτρον οἴκοι, καὶ πρὸς τοῦτο τὰς μελέτας ἰστάμενον ἐξ ἐναντίας περαίνειν. Για τὴν υποκριτικὴν ἰκανότητα βλ. αὐτόθι υποσημ. 975.**

τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ) και την ειρήνη που συνομολογήθηκε μεταξύ Θηβαίων, Αθηναίων, και Σπαρτιατών. Στον πρώτο πολιτικό του λόγο, τον *Περὶ συμμοριῶν* (354 π.Χ), ανέστειλε την φιλοπόλεμη παραφορά των Αθηναίων εναντίον του Πέρση βασιλιά και υπαινίχθηκε έναν επικείμενο πόλεμο κατά της Μακεδονίας. Παρατηρώντας προσεκτικά τις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες στην Ελλάδα τον 4^ο αι. π. Χ αντιλαμβανόταν ότι, καθώς έσβηνε το αλλοτινό μεγαλείο της Αθήνας¹⁵, ενώ ο Φίλιππος εδραιωνόταν σταδιακά, ήταν θέμα χρόνου να ανατεθεί η ηγεμονία και η διεξαγωγή ενός πολέμου κατά των Περσών σ'έναν άνθρωπο, τον οποίο θεωρούσε πολιτιστικά κατώτερο και εχθρό του δημοκρατούμενου ελεύθερου πολιτικοκεντρικού συστήματος της Ν. Ελλάδος¹⁶. Έκτοτε με τη δύναμη του λόγου του και την ισχύ του δικαίου αποδύθηκε σ'έναν αδιάλλακτο αγώνα κατά του υλικά ισχυρότερου Φιλίππου¹⁷. Στον *Α Φιλιππικό* (4.50) και στους *Όλυνθιακούς λόγους* (1.25, 3.8), όπως θα διαπιστώσουμε, διατείνεται πως είναι ανάγκη να τον ανακόψουν οι Αθηναίοι στη Μακεδονία, προκειμένου να αναβιωθούν οι αξίες και το πρόγραμμα της Αθήνας, μέσα, όμως, σ'ένα άλλο χωροχρονικό και ανθρώπινο πλαίσιο. Η ναυάγηση του σχεδίου του ήταν κατ'επέκταση με μαθηματική ακρίβεια βέβαιη. Δεν θα διαφωνήσουμε πλήρως με την παρατήρηση του Pickard ότι «η επιτυχία μπορεί να είναι ένα κακό κριτήριο για να κρίνουμε τις πράξεις των ανθρώπων, στην προκειμένη περίπτωση του Δημοσθένη, που παρακινήθηκαν από το ιδανικό της πολιτικής ελευθερίας»¹⁸. Ούτε φυσικά θα δικαιολογήσουμε όλες τις φιλιππικές πρακτικές που θα αφηγηθούμε στο επόμενο μέρος της εργασίας. Ωστόσο, την εποχή εκείνη κάθε Έλληνας κινούμενος από πανελλήνια φιλοπατρία¹⁹ θα έπρεπε να θεωρεί ευτύχημα την ανάδειξη του Φιλίππου, διότι διακοσίων ετών πείρα είχε αποδείξει αδύνατη την ενότητα των ελληνικών πόλεων. Και απέναντι σ'εκείνους που ενδεχομένως πρεσβεύουν τη δοξασία ότι ο Δημοσθένης ήταν ο τελευταίος πρόμαχος του Ελληνισμού και δικαιολογούν το πρόγραμμά του, επειδή ούτε ο Αισχύνης ούτε ο

¹⁵Βλ. αυτόθι σ.30 κ.εξ.

¹⁶Όπως γράφει ο Kaerst (1927 I ³:222) :«ο Δημοσθένης βλέπει στον αγώνα των Αθηναίων κατά του Φιλίππου τον αγώνα της Πολιτείας κατά της Μοναρχίας, δηλαδή κατά τις αντιλήψεις του των αγώνα του ελεύθερου κράτους, που κυβερνάται σύμφωνα με νόμους, κατά της αυθαίρετης εξουσίας ενός προσώπου».

¹⁷Για τον έντονο αυτόν αγώνα βλ. αναλυτικά Ryder, 2001².

¹⁸Pickard, 2003: 490. Βλ. αυτόθι σ. 12.

¹⁹Σχετικά με τις συζητήσεις αν μπορεί να χαρακτηριστεί ο ρήτορας ως πανελλήνιος πολιτικός βλ. αυτόθι σ.265 κ.εξ.

Φωκίωνας προέβαλαν κάποιο καλύτερο, απαντάμε ότι πολιτική δε σημαίνει «πισωγύρισμα» αλλά δημιουργία εναλλακτικών επιλογών στο παρόν.

Έχουν δίκιο, λοιπόν, όσοι αποδοκίμασαν το δημοσθενικό πολιτικό όραμα. Ο ιστορικός Πολύβιος, έχοντας υπόψη του τον χαρακτηρισμό του Φιλίππου από τον Θεόπομπο ως τον μεγαλύτερο πολιτικό άνδρα της Ευρώπης²⁰, γράφει ότι ο Δημοσθένης κατηγόρησε άδικα τους επιφανεστάτους των Ελλήνων²¹. Ο Παπαρρηγόπουλος τον επικρίνει που δεν διέκρινε την τύχη την οποία παρασκεύαζε για την Ελλάδα η μακεδονική ηγεμονία²². Ο Τσάτσος προσυπογράφει λέγοντας ότι είχε υπερεκτιμήσει την ικανότητα της πόλης του²³. Ο Bengtson με αποφασιστικό κριτήριο κυρίως την αποτυχία της αντιπροσωπευόμενης από τον Δημοσθένη αττικής πολιτικής κατά τη μάχη της Χαιρώνειας τον χαρακτηρίζει ουτοπιστή πολιτικό²⁴. Και ο Carey υπογραμμίζει ότι είχε παρεξηγήσει τις καταστάσεις και ως εκ τούτου δεν κατόρθωσε να υπολογίσει σωστά τη δύναμη των αντιπάλων ούτε τον θρίαμβο του Φιλίππου²⁵.

γ. ΘΑΝΑΤΟΣ

Ο Δημοσθένης έζησε και πέθανε αντιμακεδονικός. Βέβαια, αναγκάστηκε να αποδεχθεί τη Φιλοκράτειο ειρήνη²⁶ (346 π.Χ), αλλά το 340 π.Χ μετά τη φιλιππική επίθεση στις αθηναϊκές συμμαχικές πόλεις Βυζάντιο και Πέρινθο, εισηγήθηκε και πέτυχε, διαλλάσσοντας Θηβαίους και Αθηναίους, να κηρυχθεί πόλεμος. Ακόμη και η ήττα στη Χαιρώνεια το 338 π.Χ²⁷ δεν ανέκοψε τις ελπίδες του. Αναμένοντας πολιορκία από τον Φίλιππο, ενέπνευσε τον λαό να επισκευάσει τα τείχη, και μάλιστα ανέλαβε προσωπική δαπάνη και εποπτεία. Για τη δράση του αυτή προτάθηκε από τον

²⁰Στο χαμένο έργο του *Μακεδονικά* βλ. *FGrH* 115 F 27. Πολύβιος, 8.9.1 *μάλιστα δ' αν τις επιτιμήσειε περι τοῦτο τὸ μέρος Θεοπόμπω, ὅς γ' ἐν ἀρχῇ τῆς Φιλίππου συντάξεως δι' αὐτὸ μάλιστα παρορμηθῆναι φήσας πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τῆς πραγματείας διὰ τὸ μηδέποτε τὴν Εὐρώπην ἐνηνοχέειν τοιοῦτον ἄνδρα παράπαν οἶοντὸν Ἀμύντου Φίλιππον.*

²¹*Ἦι καὶ Δημοσθένην κατὰ πολλὰ τίς ἂν ἐπαινέσας, ἐν τούτῳ μέμψαιτο, διότι πικρότατον ὄνειδος τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν Ἑλλήνων εἰκῆ καὶ ἀκρίτως προσέρριψεν* βλ. Πολύβιος, *Ἱστορίαι*, 17. 14.1.

²²Παπαρρηγόπουλος, (γγ): 400.

²³Τσάτσος, 1975: 318–326.

²⁴Bengtson, 1991:278.

²⁵Ο Carey (2000:12–14) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπήρξε καλύτερος ρήτορας και πολιτικός απ'ότι στρατιωτικός.

²⁶Για τη Φιλοκράτειο ειρήνη βλ. Ευσταθίου, 2004:385-407.· Hornblower, 2005: 483-487· Worthington, 2014: 61 κ.εξ.

²⁷Για τη μάχη βλ. Hammond, 1938:186-218· Markle, 1978: 483-497· Guler, 2014: 128-137.

Κτησιφώντα να στεφανωθεί με χρυσό στέφανο²⁸ στο θέατρο κατά τη διάρκεια των *Μεγάλων Διονυσίων*. Αλλά ο Αισχίνης²⁹ υπέβαλε *γραφὴν παρανόμων*³⁰ κατά του Κτησιφώντα³¹. Νικητής στη δίκη η οποία αναβλήθηκε περίπου για έξι χρόνια³² ήταν ο Δημοσθένης, χάρη στον *Περὶ Στεφάνου* λόγο του ο οποίος αποτελεί την κορωνίδα πάσης ρητορικής τέχνης.

Στο μεσοδιάστημα ο Αθηναίος πολιτικός έπεσε σε ρητορική απραξία³³ χωρίς, ωστόσο, να έχουν καταλαγιάσει τα αντιμακεδονικά του αισθήματα. Λέγεται ότι η είδηση του θανάτου του Φιλίππου (336 π.Χ) θεωρήθηκε από τον ρήτορα εξαιρετικός λόγος για γιορτή³⁴, προφανώς γιατί πίστευε ότι η δύναμη της Μακεδονίας εξαρτιόταν

²⁸ Δημ., *Περὶ τοῦ στεφάνου* 113 *‘ἀλλὰ καὶ τειχοποιὸς ἦσθα’ καὶ διὰ γε τοῦτο ὀρθῶς ἐπιηνούμην, ὅτι τάνηλωμέν’ ἔδωκα καὶ οὐκ ἐλογιζόμην. ὁ μὲν γὰρ λογισμὸς εὐθυνῶν καὶ τῶν ἐξετασόντων προσδεῖται, ἡ δὲ δωρεὶά χάριτος καὶ ἐπαίνου δικαία ἐστὶ τυγχάνειν: διόπερ ταῦτ’ ἔγραψεν ὁδὶ περὶ ἐμοῦ.*

²⁹ Για την αντιπαράθεση μεταξύ Αισχίνη και Δημοσθένη βλ. Buckler :2001².

³⁰ Επρόκειτο για μία δημοσίου δικαίου δίκη εναντίον εκείνου ο οποίος είχε προτείνει νόμο ή ψήφισμα που ερχόταν σε αντίθεση με τους προϋφιστάμενους κανόνες ή που είχε θεσπισθεί κατά παράβαση της νομοθετικής διαδικασίας. Μόλις ο μηνυτής εξεδήλωνε την πρόθεση του, με δημόσιο ὄρκο (*ὕπωμοσία*) να καταθέσει *γραφὴν παρανόμων*, η συνέχιση της νομοθετικής διαδικασίας αναστελλόταν. Αναστελλόταν επίσης η ισχύς του νέου νόμου ή ψηφίσματος, εάν η νομοθετική διαδικασία επί της προτάσεως νόμου είχε ήδη ολοκληρωθεί. MacDowell, 2003⁴:80-81.

³¹ Τυπικά ο Δημοσθένης δεν μπορούσε να στεφανωθεί προτού αποδώσει *εὐθυνα* για την ανατεθείσα σε αυτόν επισκευή. Για τους τρεις λόγους που ο Αισχίνης προβάλλει το ψήφισμα ως παράνομο βλ. MacDowell, 2003⁴: 82-83. Στην πραγματικότητα ο χαρακτήρας της δίκης ήταν πολιτικός και οι δικαστές θα έκριναν είτε υπέρ των φιλιππιζόντων, των οποίων αρχηγός ήταν ο Αισχίνης, είτε υπέρ της φιλοπόλεμης δημοσθενικής μερίδας βλ. Glotz, 1994⁴:234.

³² Ως το 330 π.Χ βλ. Πλούτ., Δημ.24 *...γραφείσα μὲν ἐπὶ Χαιρώνδου ἄρχοντος μικρὸν ἐπάνω τῶν Χαιρωνικῶν, κριθεῖσα δ’ ὕστερον ἔτει δέκα ἐπ’ Ἀριστοφῶντος.*

³³ «Η μάχη της Χαιρώνειας (338π.Χ.) στάθηκε μοιραία και για τη ρητορική, αφού η πολιτική ελευθερία που αποτελούσε το φυτώριο της ισηγορίας με την κατάλυση της ανεξαρτησίας της πόλης έπαψε να υπάρχει» βλ.Κωνσταντινόπουλος, 2014:37.

³⁴ Πλούτ., Δημ.22.1-3 *Ἔγνω μὲν οὖν κρύφα τὴν τοῦ Φιλίππου τελευτὴν ὁ Δημοσθένης, προκαταλαμβάνων δὲ τὸ θαρρύνειν ἐπὶ τὰ μέλλοντα τοὺς Ἀθηναίους, προῆλθε φαιδρὸς εἰς τὴν βουλήν, ὡς ὄναρ ἐωρακῶς ἀφ’ οὗ τι μέγα προσδοκᾶν Ἀθηναίοις ἀγαθόν· καὶ μετ’ οὐ πολὺν παρήσαν οἱ τὸν Φιλίππου θάνατον ἀπαγγέλλοντες. εὐθὺς οὖν ἔθνον εὐαγγέλια καὶ στεφανοῦν ἐψηφίσαντο Πausανίαν, καὶ προῆλθεν ὁ Δημοσθένης ἔχων λαμπρὸν ἱμάτιον ἐστεφανωμένος, ἐβδόμην ἡμέραν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ τεθνηκυίας, ὡς Αἰσχίνης (3, 77) φησί, λοιδορῶν ἐπὶ τούτῳ καὶ κατηγορῶν αὐτοῦ μισοτεκνίαν, αὐτὸς ὢν ἀγεννῆς καὶ μαλακός, εἰ τὰ πένθη καὶ τοὺς ὄδυρμους ἡμέρου καὶ φιλοστόργου ψυχῆς ἐποιεῖτο σημεῖα, τὸ δ’ ἀλύπως φέρειν ταῦτα καὶ πράως ἀπεδοκίμαζεν. ἐγὼ δ’ ὡς μὲν ἐπὶ θανάτῳ βασιλέως, ἡμέρως οὕτω καὶ φιλανθρώπως ἐν οἷς εὐτύχησε χρησαμένον παῖσασιν αὐτοῖς, στεφανηφορεῖν καλῶς εἶχε καὶ θύειν, οὐκ ἂν εἴποιμι. Αἰσχ. Κατὰ Κτησιφῶντος 77 πρῶτος διὰ τῶν κατασκόπων τῶν παρὰ Χαριδήμου πυθόμενος τὴν Φιλίππου τελευτὴν, τῶν μὲν θεῶν συμπλάσας ἑαυτῷ ἐνύπνιον κατεψεύσατο, ὡς οὐ παρὰ Χαριδήμου τὸ πρᾶγμα πεπυσμένος, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, οὐς μεθ’ ἡμέραν ἐπιορκῶν νύκτωρ φησὶν ἑαυτῷ διαλέγεσθαι καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι προλέγειν, ἐβδόμην δ’ ἡμέραν τῆς θυγατρὸς αὐτῷ τετελευτηκυίας, πρὶν πενθῆσαι καὶ τὰ νομιζόμενα ποιῆσαι, στεφανωσάμενος καὶ λευκὴν ἐσθῆτα λαβὼν ἐβουθύτει καὶ παρενόμει, τὴν μόνην ὁ δειλαιοὺς καὶ πρῶτην αὐτὸν πατέρα προσειποῦσαν ἀπολέσας.*

αποκλειστικά από τον Φίλιππο και δεν μπορούσε να προβλέψει ότι ο νέος βασιλιάς θα αναδεικνυόταν σε μία από τις μεγαλύτερες ηγετικές προσωπικότητες της ιστορίας. Ακόμη, όμως, και κατά την περίοδο βασιλείας του Αλεξάνδρου υποκινούσε τους Αθηναίους σε ξεσηκωμό, χαρακτηρίζοντας τον νέο βασιλιά «παιδί» και «Μαργίτη»³⁵. Παράλληλα, διατηρούσε επαφές με τον συνωμότη ταμία του Μακεδόνα Άτταλο³⁶ και φέρεται να χρηματίστηκε από τον Πέρση βασιλιά, για να αντιπαρατεθεί στον Αλέξανδρο³⁷. Στη συνέχεια παρακίνησε τη Θήβα σε επανάσταση³⁸, αλλά μετά την ολοσχερή της καταστροφή από τον Αλέξανδρο το 335 π. Χ, ο Αισχύνης τον

³⁵ Αίσχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 160 *ἔπωνυμίαν δ' Ἀλεξάνδρῳ Μαργίτην ἐτίθετο*, 161 *καὶ τοῦ νεανίσκου τὸ πρῶτον παροξυνθέντος*. Ο Μαργίτης ήταν ο κεντρικός ήρωας ενός ομώνυμου κωμικού έπους της αρχαϊκής εποχής (βλ. *EGF*, 1877:64). Ο Ευστάθιος πληροφορεί ότι ήταν ανόητος και ανίκανος γόνος πλούσιας οικογένειας που «οι θεοί δεν τον είχαν διδάξει ούτε να σκάβει ούτε να οργώνει ούτε να κάνει κάτι άλλο». Βλ. και Αριστ., *Ἡθ. Νικ.*, VI, 1141a ... *ὥσπερ Ὅμηρός φησιν ἐν τῷ Μαργίτη τὸν δ' οὔτ' ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν οὔτ' ἀροτῆρα οὔτ' ἄλλως τι σοφόν*). Ο Πλάτωνας στον διάλογο *Δεύτερος Ἀλκιβιάδης*, 147b διασώσει: *τὸ τοῦ ποιητοῦ, ὃ λέγει κατηγορῶν πού τινος, ὡς ἄρα πολλὰ μὲν ἠπίστατο ἔργα, κακῶς δέ, φησίν, ἠπίστατο πάντα*. Η λέξη *μαργίτης* πέρασε στο καθημερινό λεξιλόγιο με την σημασία του ανόητου, του γελοίου, βλ. Ἀρποκρατίων, *λ. μαργίτης: Αἰσχίνης ἐν τῷ κατὰ Κτησιφῶντος ἔπωνυμίαν δὲ Ἀλεξάνδρῳ Μαργίτην ἔθετο. καὶ Μαρσύας ἐν ε τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου ἱστορεῖ λέγων Μαργίτην ὑπὸ Δημοσθένους καλεῖσθαι τὸν Ἀλέξανδρον. ἐκάλου δὲ τοὺς ἀνοήτους οὕτω διὰ τὸν εἰς Ὅμηρον ἀναφερόμενον Μαργίτην, ὅπερ ποίημα Καλλιμάχος θαυμάζειν ἔοικεν*. Η φράση *Μαργίτης* εἶ συγκαταλέγεται στη *Συναγωγή παροιμιῶν* του βυζαντινού λόγιου Μιχαήλ Αποστόλιου βλ. *ἀρχὴ τοῦ μ' στοιχείου, το μ' μετά τοῦ α': c 117*.

³⁶ Για τον Αρπαλο βλ. Badian, 1961:16-43.

³⁷ Αίσχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 238-240 · Διόδ. 17. 4.4: *Πρὸς δὲ τὴν κατάπληξιν τῶν ἀπειθούντων ἦγε τὴν δύναμιν τῶν Μακεδόνων κεκοσμημένην καταπληκτικῶς. Ὀξείαις δὲ ταῖς ὁδοιπορίαις χρῆσάμενος ἦκεν εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ πλησίον τῆς Καδμείας καταστρατοπεδεύσας ἐπέστησε πολὺν φόβον τῇ πόλει τῶν Θηβαίων. 5 Καθ' ὃν δὴ χρόνον Ἀθηναῖοι πυθόμενοι τὴν εἰς Βοιωτίαν πάροδον τοῦ βασιλέως τῆς προὔπαρχούσης καταφρονήσεως ἀπέστησαν· ἡ γὰρ ὀξύτης τοῦ νεανίσκου καὶ ἡ διὰ τῶν πράξεων ἐνέργεια τοὺς ἀλλοτριοφρονοῦντας μεγάλως ἐξέπληττεν. 6 Διόπερ Ἀθηναῖοι τὰ μὲν ἀπὸ τῆς χώρας ἐψηφίσαντο κατακομίζεσθαι, τῶν δὲ τειχῶν τὴν ἐνδεχομένην ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι. Πρὸς δὲ τὸν Ἀλέξανδρον πρέσβεις ἐξαπέστειλαν, ἀξιοῦντες συγγνώμην ἔχειν, εἰ τὴν ἡγεμονίαν μὴ ταχέως συγχωροῦσιν Ἐν δὲ τοῖς πρέσβεσι καὶ Δημοσθένης ἐκπεμφθεὶς οὐ συνῆλθε μετὰ τῶν ἄλλων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἀλλ' ἐκ τοῦ Κιθαιρῶνος ἀνέκαμψεν εἰς τὰς Ἀθήνας, εἴτε διὰ τὰ πεπολιτευμένα κατὰ Μακεδόνων φοβηθεὶς, εἴτε βουλόμενος τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν ἄμεμπτον αὐτὸν διαφυλάττειν. 8 Πολλὰ γὰρ χρήματά φασιν αὐτὸν εἰληφέναι παρὰ Περσῶν, ἵνα πολιτεύηται κατὰ Μακεδόνων· περὶ ὧν καὶ τὸν Αἰσχίνην φασὶν ὀνειδίζοντα τῷ Δημοσθένει κατὰ τινα λόγον τὴν δωροδοκίαν εἰπεῖν, νῦν μέντοι τὴν δαπάνην ἐπικέκλυκεν αὐτοῦ τὸ βασιλικὸν χρυσίον. Ἔσται δὲ οὐδὲ τοῦθ' ἱκανόν· οὐδεὶς γὰρ πώποτε πλοῦτος τρόπου πονηροῦ περιεγένετο. Τον χρηματισμὸν τοῦ ἀπὸ τῶν Πέρσων πρὶν τὴ μάχη τῆς Χαιρώνειας βεβαιώνουν κατὰ τὸν Πλούταρχο (Κ) ἐπιστολές τῶν Περσῶν στρατηγῶν που ἔπεσαν στα χέρια τοῦ Αλέξανδρου. Για ἀποδείξεις - ἐπιστολές τῶν Περσῶν στρατηγῶν που ἔπεσαν στα χέρια τοῦ Αλέξανδρου καὶ βρέθηκαν στὶς Σάρδεις βλ. Πλούτ. Δημ. 20.5.*

³⁸ Διόδ. 17.8.6.

κατηγόρησε για τη μοίρα της³⁹. Λόγω της απαίτησης του Αλεξάνδρου να παραδοθεί⁴⁰, κατέβαλε προσπάθειες συμφιλίωσης⁴¹. Αλλά, όταν ο Άρπαλος απέδρασε το 324 π.Χ στην Αθήνα με μεγάλους μακεδονικούς θησαυρούς, ο ρήτορας κατηγορήθηκε για δωροδοκία⁴². Αδυνατώντας να πληρώσει το πρόστιμο των 50 ταλάντων φυλακίστηκε και με βοήθεια φίλων του απέδρασε στην Τροιζήνα. Από εκεί επαναπατρίστηκε με αθηναϊκό ψήφισμα⁴³ μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου. Μα μετά

³⁹Αίσχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 156 μηδ' ὑπομιμνήσκετε τῶν ἀνιάτων καὶ ἀνηκέστων κακῶν τοὺς ταιλαιπώρους Θηβαίους, οὓς φεύγοντας διὰ τοῦτον ὑποδέδεχθε τῇ πόλει, ὧν ἱερά καὶ τέκνα καὶ τάφους ἀπώλεσεν ἡ Δημοσθένους δωροδοκία καὶ τὸ βασιλικὸν χρυσίον:

⁴⁰Πλούτ., *Δημ.* 23.4 εὐθύς δ' ὁ Ἀλέξανδρος ἐξήτει πέμπων τῶν δημαγωγῶν δέκα μὲν ὡς Ἰδομενεὺς (*FGrH* 338 F 11) καὶ Δοῦρις (*FGrH* 76 F 39) εἰρήκασιν, ὅκτω δ' ὡς οἱ πλεῖστοι καὶ δοκιμώτατοι τῶν συγγραφέων, τούσδε· Δημοσθένην, Πολύευκτον, Ἐφιάλτην, Λυκοῦργον, Μοιροκλέα, Δήμωνα, Καλλισθένην, Χαρίδημον. ὅτε καὶ τὸν περὶ τῶν προβάτων λόγον ὁ Δημοσθένης, ἃ τοῖς λύκοις τοὺς κύνας ἐξέδωκε, διηγησάμενος, αὐτὸν μὲν εἴκασε καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ κυσὶν ὑπὲρ τοῦ δήμου μαχομένους, Ἀλέξανδρον δὲ τὸν Μακεδόνα μονόλυκον προσηγόρευσε... ἔπεισε δ' οὖν καὶ παρητήσατο τοὺς ἄνδρας ὁ Φωκίων καὶ διήλλαξεν αὐτῷ τὴν πόλιν.

⁴¹Αίσχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 162 τις Ἀριστίων Πλαταϊκός... διὰ τούτου γράμματα πέμψας Δημοσθένης ὡς Ἀλέξανδρον, ἄδειάν τινα εὕρηται καὶ καταλλαγὰς, καὶ πολλὴν τὴν κολακείαν πεποιήται.

⁴²Διόδ., 17.108.8. Ο Πλούτ., *Δημ.* 25 αφηγείται ἰδὼν αὐτὸν ὁ Ἄρπαλος ἡσθέντα βαρβαρικῇ κύλικι καὶ καταμανθάνοντα τὴν τορειάν καὶ τὸ εἶδος, ἐκέλευσε διαβαστάσαντα τὴν ὀλκὴν τοῦ χρυσίου σκέψασθαι. θαυμάσαντος δὲ τοῦ Δημοσθένους τὸ βᾶρος καὶ πυθομένου πόσον ἄγει, μειδιάσας ὁ Ἄρπαλος 'ἄξει σοι' φησὶν 'εἴκοσι τάλαντα', καὶ γενομένης τάχιστα τῆς νυκτὸς ἔπεμψε αὐτῷ τὴν κύλικα μετὰ τῶν εἴκοσι ταλάντων. ἦν δ' ἄρα δεινὸς ὁ Ἄρπαλος ἐρωτικοῦ πρὸς χρυσίον ἀνδρὸς ὄψει καὶ διαχύσει καὶ βολαῖς ὀμμάτων ἐνευρεῖν ἦθος. οὐ γὰρ ἀντέσχεν ὁ Δημοσθένης, ἀλλὰ πληγεὶς ὑπὸ τῆς δωροδοκίας ὥσπερ παραδεδεγμένος φρουρὰν προσκεχωρήκει τῷ Ἀρπάλῳ, καὶ μεθ' ἡμέραν εὗ καὶ καλῶς ἐρίοις καὶ ταινίαις κατὰ τοῦ τραχήλου καθελιζόμενος εἰς τὴν ἐκκλησίαν προῆλθε, καὶ κελευόντων ἀνίστασθαι καὶ λέγειν, διένευεν ὡς ἀποκεκομμένης αὐτῷ τῆς φωνῆς. οἱ δ' εὐφρεῖς χλευάζοντες οὐχ ὑπὸ συνάγχης ἔφραζον, ἀλλ' ἀργυράγχης εἰληφθαι νύκτωρ τὸν δημαγωγόν. ὕστερον δὲ τοῦ δήμου παντὸς αἰσθημένου τὴν δωροδοκίαν καὶ βουλόμενον ἀπολογεῖσθαι καὶ πείθειν οὐκ ἔδωντος, ἀλλὰ χαλεπαίνοντος καὶ θορυβοῦντος, ἀναστάς τις ἔσκωπεν εἰπὼν· 'οὐκ ἀκούσεσθε ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι τοῦ τὴν κύλικα ἔχοντος; τότε μὲν οὖν ἀπέπεμψαν ἐκ τῆς πόλεως τὸν Ἄρπαλον, δεδιότες δὲ μὴ λόγον ἀπαιτῶνται τῶν χρημάτων ἃ διηπάκεισαν οἱ ρήτορες, ζήτησιν ἐποιοῦντο νεανικὴν, καὶ τὰς οἰκίας ἐπιόντες ἠρεῦνων πλὴν τῆς Καλλικλέους τοῦ Ἀρρενίδου. μόνην γὰρ τὴν τούτου νεωστὶ γεγαμηκότος οὐκ εἶσαν ἐλεγχθῆναι νύμφης ἔνδον οὔσης, ὡς ἱστορεῖ Θεόφραστος. Ο Τσάτσος (1971) αμφισβητεῖ τὴν δωροδοκία (επειδὴ τὸ ὄνομα τοῦ ρήτορα δὲν ὑπάρχει στὸν κατάλογο τῶν προσώπων που χρηματίστηκαν, τὸν ὁποῖο συνέταξε ὁ ταμίης τοῦ Ἄρπαλου γιὰ τὸν Μακεδόνα στρατηγὸ Φιλόξενο), καὶ θεωρεῖ πῶς, ἀκόμη καὶ ἀν χρηματίστηκε σε μιὰ στιγμὴ πάθους, μετάνιωσε, καὶ κατέθεσε τὰ χρήματα στὸ ταμεῖο τῶν θεωρικῶν ἢ ἀπέκρυψε τὸ ἔλλειμμα τοῦ ποσοῦ που βρέθηκε στὸν Ἄρπαλο, ὥστε νὰ δώσει ευκαιρία σε ὅσους χρηματίστηκαν νὰ ἐπιστρέψουν τὰ χρήματα. Επίσης, κρίνει ἀναπόδεικτη τὴν κατηγορία ὅτι φυγάδευσε τὸν Ἄρπαλο. Ωστόσο, ἡ Ηλιαία, ὅσο κι ἀν ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε ρήτορες, σίγουρα δὲν θα τὸν καταδίκαιζε, ἀν δὲν ὑπῆρχαν βᾶσιμες ὑπόνοιες.

⁴³Πλούτ., *Δημ.* 27 λέγεται δὲ τότε τὸν μὲν Πυθέαν (*fr.* 13 M.) εἰπεῖν, ὅτι καθάπερ οἰκίαν, εἰς ἣν ὄνειον εἰσφέρεται γάλα, κακόν τι πάντως ἔχειν νομίζομεν, οὕτω καὶ πόλιν ἀνάγκη νοσεῖν εἰς ἣν Ἀθηναίων πρεσβεία παραγίνεται· τὸν δὲ Δημοσθένην τρέψαι τὸ παράδειγμα, φήσαντα καὶ τὸ γάλα τὸ ὄνειον ἐφ' ὑγείᾳ καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ σωτηρίᾳ παραγίνεσθαι τῶν νοσοῦντων. ἐφ' οἷς ἡσθεὶς ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ψηφίζεται τῷ Δημοσθένει κάθοδον. τὸ μὲν οὖν ψήφισμα

τη μάχη στον Κραννώνα της Θεσσαλίας⁴⁴ ο νικητής, Αντίπατρος, σε συνεργασία με μακεδονίζοντες Αθηναίους κυριάρχησε στην Αθήνα και απαίτησε τη θανατική καταδίκη του Δημοσθένη και του Υπερείδη⁴⁵, η οποία εντέλει και αποφασίστηκε με πρόταση του Δημάδη⁴⁶. Ο Δημοσθένης κατόρθωσε να σωθεί στον ναό του Ποσειδώνα στην Καλαύρεια (σημερινό Πόρο) και εκεί, καταδιωκόμενος από τον Αρχία, απεσταλμένο του Αντίπατρου, έλαβε κόνειο που έφερε στον κονδυλοφόρο του⁴⁷.

Σαράντα έτη αργότερα οι συμπατριώτες του ομολόγησαν έπειτα από αίτηση του ανιψιού του, Δημοχάρη, τη φιλοπατρία του Δημοσθένη και αφενός ψήφισαν σίτηση στο Πρυτανείο του εκάστοτε μεγαλύτερου από τους απογόνους του και αφετέρου έστησαν χάλκινο ανδριάντα⁴⁸ του ρήτορα στην Αγορά, στη βάση του οποίου ανέγραψαν το εξής επίγραμμα (PLG 4 II p. 331):

*εἴπερ ἴσῃν γνώμῃ ρώμῃν Δημοσθενες ἔσχες,
οὐποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδών*⁴⁹.

Στην επιγραφή είναι προφανής, σύμφωνα με τον Carey, η αντίθεση ανάμεσα στην πνευματική ανδρεία του ρήτορα και τις ελλείψεις του σε σχέση με το σθένος, την αντοχή, τη στρατιωτική ικανότητα, και το στρατηγικό όραμα⁵⁰. Η παρατήρηση δε

Δήμων ὁ Παιανιεύς, ἀνεπιδὸς ὢν Δημοσθένους, εἰσήνεγκεν· ἐπέμφθη δὲ τριήρης ἐπ' αὐτὸν εἰς Αἴγινα. ἐκ δὲ Πειραιῶς ἀνέβαινεν οὐτ' ἄρχοντας οὐθ' ἱερέως ἀπολειφθέντος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πολιτῶν ὁμοῦ τι πάντων ἀπαντῶντων καὶ δεχομένων προθύμως. ὅτε καὶ φησιν αὐτὸν ὁ Μάγνης Δημήτριος ἀνατείναντα τὰς χεῖρας μακαρίσαι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἑαυτὸν, ὡς βέλτιον Ἀλκιβιάδου κατιόντα· πεπεισμένους γάρ, οὐ βεβιασμένους, ὑπ' αὐτοῦ δέχεσθαι τοὺς πολίτας. τῆς δὲ χρηματικῆς ζημίας αὐτῷ μενούσης· οὐ γὰρ ἐξῆν χάριτι λῦσαι καταδίκην· ἐσοφίσαντο πρὸς τὸν νόμον. εἰωθότες γὰρ ἐν τῇ θυσίᾳ τοῦ Διὸς τοῦ Σωτήρος ἀργύριον τελεῖν τοῖς κατασκευάζουσι καὶ κοσμοῦσι τὸν βωμόν, ἐκείνῳ τότε ταῦτα ποιῆσαι καὶ παρασχεῖν πεντήκοντα ταλάντων ἐξέδωκαν, ὅσον ἦν τὸ τίμημα τῆς καταδίκης.

⁴⁴Πλούτ., *Δημ.* 28 *Μεταγειντιῶνος μὲν ἢ περὶ Κραννώνα μάχῃ συνέπεσε.*

⁴⁵Εἶχαν υποκινήσει ανταρσία των πελοποννησιακῶν πόλεων β. Τσάτσος, 2015: 168

⁴⁶Για τον Δημάδη βλ. Fordyce, 1962: 213-229.

⁴⁷Ο Πλούτ., *Δημ.* 30 παραδίδει ἄλλη εκδοχή: *πλὴν ὅτι Δημοχάρης (FGrH 75 F 3) ὁ τοῦ Δημοσθένους οἰκεῖος οἶεσθαί φησιν αὐτὸν οὐχ ὑπὸ φαρμάκου, θεῶν δὲ τιμῆ καὶ προνοία τῆς Μακεδόνων ὀμότητος ἐξαρπαγῆναι, συντόμως καταστρέψαντα καὶ ἀλύπως... οἱ γὰρ αὐτὸν τὸν Δημοσθένην τοῦτο ποιῆσαι λέγοντες ἐν Καλαυρείᾳ, μέλλοντα τὸ φάρμακον προσφέρεισθαι, κομιδῆ φλυαροῦσι.*

⁴⁸Το ρυτιδισμένο περίφροντι πρόσωπο, με την έκδηλη νευρικήτητα και ένταση εκπέμπει την εντύπωση μιας τραγικής προσωπικότητας που φύλαξε τις «Θερμοπόυλες» της αρχαίας δημοκρατίας. Για την περιγραφή του ανδριάντα βλ. Laschinger, 2010:1-2 και Baumeister, 1885: 425.

⁴⁹Πλούτ., *Δημ.*30 *Τούτω μὲν οὖν ὀλίγον ὕστερον ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ἀζίαν ἀποδιδούς τιμῆν, εἰκόνα τε χαλκῆν ἀνέστησε, καὶ τὸν πρεσβύτατον ἐψηφίσατο τῶν ἀπὸ γένους ἐν Πρυτανείῳ σίτησιν ἔχειν, καὶ τὸ ἐπίγραμμα τὸ θρυλούμενον ἐπιγραφῆναι τῇ βάσει τοῦ ἀνδριάντος (PLG 4 II p. 331).*

⁵⁰Carey,2000: 12–14.

του ιστορικού Macaulay ότι σχεδόν κανένας πολιτικός, με εξαίρεση τον Φωκίωνα⁵¹, δεν ήταν ταυτόχρονα ικανός ρήτορας και στρατιωτικός⁵² βρίσκει πλήρη εφαρμογή.

δ . Π Ρ Ο Σ Λ Η Ψ Η Δ Η Μ Ο Σ Θ Ε Ν Ι Κ Ω Ν Π Ο Λ Ι Τ Ι Κ Ω Ν Ι Δ Ε Ω Ν

Μπορεί το δημοσθενικό πολιτικό σύστημα να κρίνεται πλημμελές, ωστόσο η ανθρωπότητα δε θα παύσει ποτέ να κρίνει αξιοθαύμαστη τη φλογερή φιλοπατρία του ρήτορα, έστω κι αν μετήλθε συχνά απατηλά μέσα. Η αχαλίνωτη πολιτική ιδιοσυγκρασία του οδήγησε τον Ρωμαίο Κικέρωνα να αναγνωρίσει στο πρόσωπο του ομοτέχνου του έναν ακατάβλητο υπερασπιστή της ελευθερίας. Έτσι όχι μόνο αναζωπύρωσε τις πολιτικές του ιδέες αλλά και μιμήθηκε τους λόγους του ονομάζοντας τους δικούς του κατά του Αντωνίου *Φιλιππικούς*. Οι Βυζαντινοί λόγιοι που μετανάστευαν στην Ιταλία μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης εκτίμησαν την επίδραση που μπορούσε να ασκήσει ο δημοσθενικός λόγος στην κοινωνική και πολιτική αγωγή. Όπως θα διαπιστώσουμε στους *Όλυνθιακούς* λόγους στιγματίζει όσο κανείς άλλος τη νωθρότητα, την αδιαφορία απέναντι στο κοινό συμφέρον, την παραμέληση της στρατιωτικής υπηρεσίας, την αδιάλειπτη χρήση μισθοφόρων, την αισχρή ιδιωτική και δημόσια ζωή, και υπεραμύνεται της ελευθερίας. Τα στοιχεία αυτά οδήγησαν τον Σεκουνδικό να αποδώσει το 1457 στη λατινική τον Α λόγο⁵³, και τον καρδινάλιο Βησσαρίωνα το 1470 να ενσωματώσει μετάφρασή του στο έργο του *Epistolae et Orationes contra Turcos*, με στόχο να παρακινήσει τους Ιταλούς ηγεμόνες εναντίον των Τούρκων⁵⁴. Το 1495 ο Johannes Reuchlin μεταφράζει τον ίδιο λόγο στα γερμανικά, για να υποκινήσει τους γερμανικούς πρίγκιπες να ενωθούν πίσω από τον αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό κατά του εισβολέα στην Ιταλία, Charles VIII⁵⁵. Ο λόγιος μοναχός του 18ου αιώνα Δανιήλ Κεραμέας, παραφράζει τον Α και Β Όλυνθιακό, προκειμένου να ερμηνεύσει το περιεχόμενό τους με τον πιο απλό και

⁵¹Βλ. αυτόθι υποσημ. 191.

⁵²Macaulay, 2004 :136.

⁵³Η μετάφραση είναι ανέκδοτη. Για τη ζωή και το έργο του βλ. Σάθας, 1868:53 και Μαστροδημήτρης, 1970.

⁵⁴Για την έκδοση και το περιεχόμενο του έργου βλ. Παππάς, 2005.

⁵⁵Βλ. Poland, 1899: v-xi.

κατανοητό τρόπο στα πλαίσια των διδασκαλικών καινοτομιών του στην Πατμιάδα Σχολή⁵⁶.

Μεγάλοι δε πολιτικοί των νεότερων χρόνων, όπως ο Δανο-Γερμανός Niebuhr, ο Βρετανός Brougham, και ο Γάλλος Clemenceau⁵⁷ γοητεύτηκαν από τον αγώνα του Δημοσθένη υπέρ ενός υψηλού πολιτειακού ιδεώδους.

ε. ΤΟ ΔΗΜΟΣΘΕΝΙΚΟ ΥΦΟΣ

Ακαταγώνιστη θεωρείται η δημοσθενική ευγλωττία, πόσο μάλιστα σαν είναι βεβαιωμένη ακόμη και από τους σύγχρονους του βασικούς αντίπαλους, τον Αισχύνη⁵⁸ και τον Φίλιππο⁵⁹. Βέβαια από τη μια το παρωνύμιο *Ἄργαξ*⁶⁰, δηλαδή

⁵⁶βλ. αναλυτικά Τσιούσια, 2011.

⁵⁷βλ. αναλυτικά Clemenceau, 1926.

⁵⁸Πλούτ., *Δημ.* 9 *Πόθεν οὖν, φαίη τις ἄν, ὁ Αἰσχίνης (3, 152) πρὸς τὴν ἐν τοῖς λόγοις τόλμαν θαυμασιώτατον ἀπεκάλει τὸν ἄνδρα;* Ο Φώτιος γράφει στη Βιβλιοθήκη, λ. Αἰσχίνης, 264: «Ἐν δὲ τῇ Ῥόδῳ σχολὴν καταστησάμενος ἐδίδασκεν· ἐν ᾧ τοῖς Ῥοδίοις τὸν κατὰ Κτησιφῶντος ἐπεδείξατο λόγον, θαυμάζοντων δὲ εἰ ταῦτα δημηγορήσας ἠττήθη· «Οὐκ ἄν, εἶπε, θαῦμα κατεῖχεν ὑμᾶς, ᾧ Ῥόδιοι, εἰ Δημοσθένους ἀντιδημηγοροῦντος ἠκούσατε». Για παραλλαγές της ιστορίας βλ. Cicero, *De Oratore*, 213 *quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum videri solet; qui cum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perlecta petitum ab eo est postridie, ut legeret illam etiam, quae erat contra ab Demosthene pro Ctesiphonte dicta: quam cum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus "quanto" inquit "magis miraremini, si audissetis ipsum!" ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam fore putarit actore mutato.* Επίσης Quint., *Institutio Oratoria* 11.3.7 *ideoque ipse [p.246] tam diligenter apud Andronicum hypocriten studuit, ut admirantibus eius orationem Rhodiis non immerito Aeschines dixisse videatur: quid si ipsum audissetis? et M. Cicero unam in dicendo actionem dominari putat.* Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, *Φυσική Ιστορία*, 7.30.110: *Aeschines Atheniensis summus orator, cum accusationem, qua fuerat usus, Rhodiis legisset, legit et defensionem Demosthenis, qua in illud pulsus fuerat exilium mirantibusque tum magis fuisse miraturos dixit, si ipsum orantem audivissent, calamitate testis ingens factus inimici.* Πλίνιος ο Νεότερος, *Ἐπιστολαὶ* 2.3.10 *nisi vero falsum putamus illud Aeschinis, qui cum legisset Rhodiis orationem Demosthenis admirantibus cunctis, adiecisse fertur: τί δέ, εἰ αὐτοῦ τοῦ θηρίου ἠκούσατε et erat Aeschines si Demostheni credimus λαμπροφωνότατος. Fatebatur tamen longemelius eadem illa pronuntiasse ipsum qui pepererat.*

⁵⁹Φασί δὲ τὸν Μακεδόνα Φίλιππον, ἐπεὶ τὰς κατ' αὐτοῦ δημηγορίας τοῦ Δημοσθένους ἐδέξατο καὶ ἀνέγνω, μέγα θαυμάσαντα εἶπεῖν ὡς «Καὶ αὐτὸς ἄν, εἴπερ ἠκουσα κατ' ἐμοῦ δημηγοροῦντος Δημοσθένους, ἔχειροτόνησ' ἄν τὸν ἄνδρα πρὸς τὸν κατ' ἐμοῦ πόλεμον». Ἐρομένου δὲ αὐτὸν τίνος τῶν συνηθῶν τίνες ἄν εἶεν πιθανώτεροι καὶ δυνατώτεροι λόγοι, Δημοσθένους ἢ Ἰσοκράτους, ἔφη ὡς οἱ μὲν Δημοσθένους στρατιώταις εἰκόασι, πολεμικὴ γὰρ αὐτῶν καὶ σφόδρα ἡ δύναμις, οἱ δὲ Ἰσοκράτους τοῖς ἀθληταῖς· θεατρικὴν γὰρ αὐτοὺς παρέχειν τέρψιν.βλ. Βιβλιοθήκη, λ. Δημοσθένης, 265.

⁶⁰Πλούτ., *Δημ.* 4-5 *Ὁ δ' ἌΡΓΑΞ (καὶ τοῦτο γὰρ φασὶ τῷ Δημοσθένει γενέσθαι παρωνύμιον ἢ πρὸς τὸν τρόπον, ὡς θηριώδη καὶ πικρὸν ἐτέθη· τὸν γὰρ ὄφιν ἔνιοι τῶν ποιητῶν ἀργᾶν*

δημιουργός αηδιαστικών και ενοχλητικών ποιημάτων, φίδι κατά τα Σχόλια⁶¹ που έμπαινε στο στόμα κοιμώμενου ανθρώπου, και από την άλλη ο χαρακτηρισμός του από τον Αισχύνη «άνθρωπος ἐξ ὀνομάτων συγκείμενος καὶ τούτων πικρῶν καὶ περιέργων»⁶² οδηγούν στο συμπέρασμα ότι δυσαρεστούσε με τα λόγια του. Παρά τούτο συντάρασσε το πλήθος με τις ομιλίες του και ασκούσε τόση επίδραση⁶³, ώστε ήταν ἄξιος τῆς πόλεως κατά τη μαρτυρία του φιλοσόφου Αρίστωνα από τη Χίο και ο μέγιστος των ρητόρων, όπως αποφαινόταν ο φίλος του πολιτικός Πολύευκτος⁶⁴.

Αν και η Περιπατητική σχολή επιβράδυνε την ανάδειξη του δημοσθενικού ύφους⁶⁵, η ενασχόληση με αυτό υπήρξε συστηματική, αρχής γενομένης από τη Ρωμαϊοκρατία. Βασικοί μελετητές του υπήρξαν οι Έλληνες Δίδυμος ο Χαλκέντερος⁶⁶, Καικίλιος από την Καλή Ακτή⁶⁷, και ο κριτικός της λογοτεχνίας

ὀνομάζουσι· ἢ πρὸς τὸν λόγον, ὡς ἀνιῶντα τῶν ἀκροωμένων· καὶ γὰρ Ἀργᾶς τοῦνομα ποιητῆς ἦν νόμων πονηρῶν καὶ ἀργαλέων.

⁶¹Αἰσχ., *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας* 2.99 ὥστε τοὺς συμπρέσβεις ἀναμνησθεσθαι τὰς ἀρχαίας ἐπωνυμίας αὐτοῦ: ἐν παισὶ μὲν γὰρ ὧν ἐκλήθηδι' αἰσχουργίαν τινὰ καὶ κιναιδίαν Βάταλος, ἐκ παίδων δὲ ἀπαλαττόμενος καὶ δεκαταλάντους δίκας ἐκάστω τῶν ἐπιτρόπων λαγχάνων, Ἀργᾶς, ἀνὴρ δὲ γενόμενος προσεῖληφε τὴν τῶν πονηρῶν κοινὴν ἐπωνυμίαν, συκοφάντης· βλ. *Scholias in Aechinem, Περὶ Παραπρεσβείας* 221b Dilts, 1922: p. 81 ἀργᾶς παρὰ Δωριεῦσι κέκληται ὁ ὄφρις· Ἄρποκρ. λ. ἀργᾶς: Αἰσχίνης περὶ τῆς ἀποδόσεως, πιθανώτερόν ἐστι λέγειν ὅτι Δωριεῖς, μάλιστα δ' Ἀργεῖοι, τὸν ὄφιν ἀργᾶν ἐκάλουν, ὡς Ἀχαιοὺς ἐν Ἀδράστῳ. Τιμαχίδας δὲ ὁ Ρόδιος οὐ κατὰ γλῶτταν καλεῖσθαι τὸν ὄφιν ἀργᾶν φησὶν, ἀλλὰ γένος τι εἶναι ὄφεως τοὺς ἀργᾶς: λέγεσθαι οὖν εἰκὸς τὸν Δημοσθένην, ἐπιτροπῆς τοῖς ἐπιτρόποις δίκας λαγχάνοντα, ὄφιν διὰ τὸ θηριῶδες· καὶ αὐτὸς τοὺς τοιούτους ὄφεις εἰκάζει ἐν τῷ κατ' Ἀριστογείτονος. ἐν μέντοι τοῖς Ἀττικιστοῖς ἐγγράπτι 'ἄρπαξ.' ἐνιοὶ δὲ τοῦ δράκοντος εἶναι φασὶ τὸ ἀργᾶν ἐπίθετον.

⁶²Αἰσχ., κατὰ *Κτησιφῶντος* 229.

⁶³Για την επίδραση του Δημοσθένη βλ. αναλυτικότερα Adams, 1927²:97 κ.εξ.

⁶⁴βλ. Πλούτ., *Δημ. 7 Ἀρίστων δ' ὁ Χῖος* (I p. 87 n. 381 Arn.) καὶ *Θεοφράστου* (fr. 144 W.) τινὰ δόξαν ἰστορεῖ περὶ τῶν ρητόρων· ἐρωτηθέντα γὰρ ὁποῖός τις αὐτῶ φαίνεται ῥήτωρ ὁ Δημοσθένης, εἰπεῖν· 'ἄξιός τῆς πόλεως'· ὁποῖός δέ τις ὁ Δημάδης· 'ὑπὲρ τὴν πόλιν.' ὁ δ' αὐτὸς φιλόσοφος Πολύευκτον ἰστορεῖ τὸν Σφήτιον, ἓνα τῶν τότε πολιτευομένων Ἀθηνησιν, ἀποφαίνεσθαι, μέγιστον μὲν εἶναι ῥήτορα Δημοσθένην, δυνατώτατον δ' εἰπεῖν Φωκίωνα· πλεῖστον γὰρ ἐν βραχυτάτῃ λέξει νοῦν ἐκφέρειν. καὶ μέντοι καὶ τὸν Δημοσθένην φασὶν αὐτόν, ὡσάκις ἀντερῶν αὐτῶ Φωκίων ἀναβαῖνοι, λέγειν πρὸς τοὺς συνήθεις· 'ἢ τῶν ἐμῶν λόγων κοπιῶς ἀνίσταται.' τοῦτο μὲν οὖν ἄδηλον εἶτε πρὸς τὸν λόγον τοῦ ἀνδρὸς ὁ Δημοσθένης εἶτε πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν δόξαν ἐπεπόνθει, πολλῶν πάνυ καὶ μακρῶν περιόδων ἐν ῥῆμα καὶ νεῦμα πίστιν ἔχοντος ἀνθρώπου κυριώτερον ἠγούμενος.

⁶⁵Ὁ Αριστοτέλης-σύγχρονος του Δημοσθένη για ευνόητους λόγους αναφέρει στη *Ρητορική* του τρεις μόνο φορές το ὄνομά του. Ὁ Θεόφραστος τον κατατάσσει πιο κάτω ἀκόμη καὶ ἀπὸ τον Δημάδη (βλ. υποσημ. 61 αὐτόθι). Οὔτε ἐτύχε τὴν πρέπουσα τιμὴ ἀπὸ τον Δημήτριο τον Φαληρέα που ἀρεσκόταν στο κομπό ὕφος βλ. Πλούτ., *Δημ. 11: Τοῖς δὲ σωματικοῖς ἐλαττώμασι τοιαύτην ἐπῆγεν ἄσκησιν, ὡς ὁ Φαληρεὺς Δημήτριος* (FGrH 228 F 17) ἰστορεῖ, λέγων αὐτοῦ *Δημοσθένους ἀκοῦσαι πρεσβύτου γεγονότος*. Βλ. καὶ Cooper: 2001²:234 κ.εξ.

⁶⁶Για τις μελέτες του Βλ. Garding, 2006.

⁶⁷Lesky, 1981⁵:1135.

Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς⁶⁸. Ο τελευταίος μάλιστα απέδιδε στο ύφος του ρήτορα τη χαρακτηριστική ιδιότητα της *δεινότητος*, πίσω από την οποία δεν βρισκόταν απλώς το νόημα της ικανότητας στο λέγειν αλλά και η έννοια του φοβερού⁶⁹. Το συμπέρασμά του ήταν ότι ο Δημοσθένης χωρίς να μιμηθεί κανένα άλλο ύφος διαμόρφωσε έναν ανώτερο τύπο έκφρασης⁷⁰. Εγκωμιάζε, παράλληλα, την πικρότητα των λόγων του, διότι αποφαινόταν ότι αυτός ο τρόπος έκφρασης αποδείκνυε σεβασμό στο πρέπον του *καιροῦ*⁷¹. Ο σοφιστής Αίλιος Θέωνας⁷² θαύμαζε τη δημοσθενική συντομία και χρησιμοποίησε τον Β Ολυνθιακό στα *Προγυμνάσματά* του⁷³ ως αντιπαράδειγμα για τη διδασκαλία του *Διηγήματος*⁷⁴. Ο Ερμογένης χαρακτήρισε

⁶⁸Για μια αναλυτική παρουσίαση του Δημοσθένη από τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσεύα βλ. Πέτσας, 2008.

⁶⁹*Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως* 13... ἡ δεινότητος ἢ τῶν ἄλλων τινὸς, ἃ τῆ Δημοσθένους δυνάμει παρακολουθεῖν πέφυκεν..., 35 τῆς ἄλλης δεινότητος, ἢ περὶ τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐγένετο κατὰ τὸ λεκτικόν, 56 ταύτην διασύρων (ὁ Αἰσχύνης) τὴν δεινότητα, ἥς πλείστης τῶ ρήτορι δεῖ και ταῦτα μὲν οὖν ἐγκώμια τῆς Δημοσθένους δεινότητος ὄντα ὡς ἁμαρτήματα φέρων Αἰσχύνης ...συκοφαντεῖ· Α Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀμμαῖον 3 καὶ θαυματοζομένου διὰ πάσης τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ δεινότητι λόγων Ἰσαῖος 13 εἰκότα δὲ τῆ Δημοσθένους δεινότητι Ἐπιστολὴ πρὸς Πομπήιον Γράκχον 6 καὶ τῆς Δημοσθένους δεινότητος οὐδὲ κατὰ μικρὸν διαφέρει, (ἢ Θεοπόμπου λέξις)· περὶ Δεινάρχου 6 ..δῆλος δὲ...καὶ τὸ μέγιστον τῆ δεινότητι ἐὰν μὲν... καὶ ἡ δεινότης πᾶσι παρέπηται, μὴθὲν ἔτι τὸ κωλῶν ἔστω <ἐν τοῖς> Δημοσθένους αὐτοὺς ἀναγράφειν. κ.ά. Για μια κατατοπιστική επισκόπηση της μελέτης του Διονυσίου για το ύφος του Δημοσθένη βλ. Wooten, 1989: 578.

⁷⁰*Περὶ Δημοσθένους λέξεως* 33. Η απόδειξη γίνεται με το διαχωρισμό του ύφους σε τρεις βασικούς τύπους: *ὑψηλὸν, λιτὸν, και το μικτὸν ἢ μέσον* (βλ. υποσημ. αὐτοῦ σ. 57) και με χρήση συγκριτικής μεθόδου. Ισοκράτης, Πλάτων και Δημοσθένης ασκούσαν το «μέσον» ύφος, αλλά ο τελευταίος άγγιξε την τελειότητα, καθώς ικανοποιούσε κάθε ακροατή. Προτιθέμενος, όμως, ο κριτικός να καταστήσει τον ρήτορα πρότυπο, αδίκησε με τις κρίσεις του τον Θουκυδίδη, μη αντιλαμβανόμενος το αντιθετικό του ύφος βλ. Dobson, 1919: 239 · Κωνσταντινόπουλος, 2010: 27.

⁷¹*Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως* 55 *Τὸ μὲν γὰρ πικραίνειν τὴν διάλεκτον, ὅταν ἀπαιτῶσιν οἱ καιροὶ (πολλάκις δὲ ἀπαιτοῦσι και μάλιστα ἐν τοῖς παθητικοῖς τῶν ἐπιχειρημάτων), ἐγκώμιον ἔστι τοῦ ρήτορος...*

⁷²Εζήσησε στην Αλεξάνδρεια μάλλον στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. ή και λίγο αργότερα.

⁷³*Προγυμνάσματα* ήταν οι προφορικές και γραπτές «φιλολογικές» ασκήσεις που εφαρμόζονταν στην εκπαίδευση από την ύστερη αρχαιότητα ως και τον 18ο αιώνα με ρητορικές τεχνικές διαφορετικές από τα κλασσικά κείμενα ρητορικής του Αριστοτέλη, του Κικέρωνα και του Κοϊντιλιανού.

⁷⁴Προτροπή του Θέωνα προς τους δασκάλους είναι να αξιοποιήσουν τα δημιουργικά στοιχεία της προσωπικότητας των μαθητών και να περιορίσουν κατά το δυνατόν τις αδυναμίες τους: «Ἐπεὶ δὲ οὐ πάντες πρὸς πάντα πεφύκαμεν, ἀλλ' οἱ μὲν τῶν παθῶν ἀπολείπονται, περὶ δὲ τὰ ἤθη μᾶλλον κατορθοῦσι, οἱ δ' ἀνάπαλιν, οἱ δ' ἀμφοῖν ὑστεροῦσι, τὰ δὲ ἐνθυμήματα ἄμεινον ἐργάζονται, πειρατέον τὰ μὲν φυσικὰ πλεονεκτήματα αὔξειν, τὰ δὲ ἐλλείποντα ταῖς αὔξησεσι ἀναπληροῦν, ἵνα δυναθῶμεν μὴ μόνον τὰ μεγάλα προβλήματα καλῶς λέγειν ὡς Αἰσχίνης, μηδὲ τὰ μικρὰ ὡς Λυσίας, ἀλλὰ και πρὸς ἀμφοτέρα παρασκευὴν ἔχωμεν, ὡς Δημοσθένης. Ἐπὶ πᾶσι δὲ και τὴν προσήκουσαν ὑπόκρισιν ἐκάστη τῶν λόγων ἰδέα πειρατέον ἐκμανθάνειν» βλ. Spengel, 1854-56: 72, 16-26.

μεγαλειώδες το ύφος του ρήτορα και άσκησε κριτική σε υπομνηματιστές του⁷⁵. Παρατήρησε, βέβαια, τη χρήση της επανάληψης αλλά την δικαιολόγησε στα πλαίσια της έμφασης και της λεκτικής σαφήνειας. Διαπίστωσε, επίσης, ότι χάρη στη γοργή μετάβαση από τη μια ιδέα στην άλλη και στη διατήρηση της επαφής με το κοινό μέσω ρητορικών ερωτήσεων η ομιλία δεν καθίσταται υποτονική⁷⁶. Η παρομοίωση δε του δημοσθενικού λόγου στο *Περὶ Ὑψους* του Ψευδο-Λογγίνου με κεραυνό που ενσκήπτει από ψηλά και κατακαίει τα επιχειρήματα των αντιπάλων⁷⁷ είναι το δίχως άλλο αντιπροσωπευτική.

Επάξια υμνήθηκε το ίδιο διάστημα η ρητορική μαεστρία του Δημοσθένη και από τους Ρωμαίους. Ο Κικέρωνας αναδεικνύει τον ρήτορα σε πρότυπο τριών υφολογικών τύπων⁷⁸. Ο Κοϊντιλιανός τον ονομάζει «νόμο» του ρητορικού λόγου⁷⁹. Και ο συγγραφέας της πραγματείας *Περὶ ὕψους*⁸⁰ αποδεικνύει ανάλογη προσήλωση στις δημοσθενικές υφολογικές ικανότητες.

Στον Μεσαίωνα και στους χρόνους της Αναγέννησης το ενδιαφέρον για τους λόγους του Αθηναίου ρήτορα ήταν αποκλειστικά γραμματολογικό και φιλολογικό, αλλά η φήμη για την ευγλωττία του είχε ως αποτέλεσμα να διαβαστεί περισσότερο από κάθε άλλον αρχαίο ομότεχνό του⁸¹.

⁷⁵Ερμογ., *Περὶ Ἰδεῶν* A 216.17 κε. οὐδεὶς ἀκριβὲς τι περὶ τούτων πραγματευσάμενος φαίνεται, ὅσοι δὲ καὶ ἤψαντο τεταραγμένως (...) εἰρήκασιν, ὥστε αὐτοῖς συγκεχύσθαι τὰ πάντα και συνεχίζοντας απαξιώνει να αναφέρει τους υπομνηματιστές του Δημοσθένη Βασιλικό (ρήτορας τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. βλ. Σουίδ. λ. Βασιλικός, σοφιστής) και Ζήνωνα αλλ' αρκείται στη μειωτική φράση οἱ δόξαντές τι λέγειν περὶ τάνδρός, προσθέτοντας (ὁ.π. 217.1 κε.) τὸ κατὰ μέρος θεωρήσαντες και τοῦτο ὅπως ἐδύναντο, τῶν δ' ἐν τῷ καθόλου βραχέα ἢ οὐδὲν φροντίσαντες, λέγω περὶ αὐτῆς σεμνότητος, περὶ αὐτῆς ἀφελείας, τῶν ἄλλων ἰδεῶν, τάχα ἂν περὶ Δημοσθένους τι διδάσκοιεν ἡμᾶς και τούτου νη Δία τῶν μερῶν, ὧν τὰς θεωρίας συγγράμμαι φασί, περὶ μέντοι παντὸς τοῦ λόγου και πάσης ἰδέας (...) παντάπασιν ἡμᾶς ἀδιδάκτους εἶσαν τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς. Για μια κατατοπιστική επισκόπηση της μελέτης του Διονυσίου και του Ερμογένη για το ύφος του Δημοσθένη βλ. Wooten, 1989: 578.

⁷⁶Ερμογένης, 69.

⁷⁷Ψ-Λογγίνος, *Περὶ Ὑψους* XII 85-86 ὁ μὲν ρήτωρ, ἄτε παθητικώτερος, πολὺ διάπυρον τὲ ἔχει, και θυμικῶς ἐμφλεγόμενον...διὰ τὸ μετὰ βίας ἕκαστα, ἔτι δὲ τάχους, ῥώμης, δεινότητος, οἷον καίων τε ἅμα και διαρπάζων, σκηπτῶ τινι, παρεικάζοιτ' ἄν, ἢ κεραυνῶ.

⁷⁸Τα τρία εἶδη ὕψους ἦταν *gravis, medius, sublimis* βλ. *De Oratore* 3.213 *Sed haec omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur; sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum; huic secundas, huic tertias;*

⁷⁹Quint., *Institutionum Oratoriarum* 10.1.76: *Demosthenes ac paene lex orandi fuit.*

⁸⁰Λεκατσάς, χχ: 21.

⁸¹Wayne, 1999:139, 167, 258.

Η επίδρασή του⁸² και η μελέτη του ύφους του συνεχίστηκε αδιάλειπτα και στα μεταγενέστερα χρόνια με αποτέλεσμα να προσδιοριστεί ακριβέστερα. Μνημειώδες είναι το έργο του Blass⁸³. Ο μελετητής αξιοποίησε την παρατήρησή του ότι ο ρήτορας απέφυγε τη χασμωδία ακόμη και στις μακρύτερες περιόδους λόγου, για να εξαγάγει το συμπέρασμα ότι ο Δημοσθένης απέφυγε συνειδητά και επιμελώς τον τριβράχαιο ρυθμό στην ίδια σειρά, προφανώς επειδή τον θεωρούσε στοιχείο επιτήδευσης. Πρόκειται για τον «νόμο του Blass». Απαντούν ορισμένες φορές τρεις διαδοχικές βραχείες συλλαβές, αλλά εξαιρετικά σπάνια εμφανίζονται περισσότερες από τρεις και μόνο όταν καμία άλλη σειρά των λέξεων δεν είναι δυνατή⁸⁴. Αν και ο Dobson θεωρεί την πρακτική αυτή ενστικτώδη⁸⁵, υπάρχει συμφωνία ως προς το αποτέλεσμα: πολλαπλασιάζονται οι μεγάλες συλλαβές, η κίνηση γίνεται αργή, ο λόγος είναι ρυθμικός απ' άκρου εις άκρον, το ύφος επιβλητικό και μεγαλοπρεπές, και το σπουδαιότερο, γράφει ο Καζάζης, «και οι μακρύτερες ακόμη και συντακτικά πολυπλοκότερες περίοδοι του Ρήτορα (όπως και του Ισοκράτη) δεν καταλήγουν σκοτεινές ή δυσκολοπαρακολούθητες, εφόσον μπορεί κανείς, και με το αφτί του, να συμπλεύσει ακουστικά με τη ροή της λογικής, της σύνταξης και του ρυθμού τους»⁸⁶.

Πρόκειται για το λεγόμενο περιοδικό ύφος, σχετικά με το οποίο πιο πρόσφατα ο Κωνσταντινόπουλος επισημαίνει ότι μαζί με τον Ισοκράτη ο Δημοσθένης το οδήγησε σε ακμή⁸⁷, με αποτέλεσμα να διατηρείται αμείωτο το ενδιαφέρον του κοινού. Για να γίνει κατανοητό τί σημαίνει περιοδικό ύφος σημειώνουμε ότι σε αντιδιαστολή προς την ηροδότεια *είρομένην λέξιν* (ύφος κοφτό, με προτάσεις μικρές, συνήθως παραταγμένες, χωρίς πολλούς συνδέσμους⁸⁸), όπου οι προτάσεις δεν οργανώνονται περί έναν πυρήνα, το περιοδικό ύφος οργανώνει και ιεραρχεί όλα τα συστατικά του στοιχεία σε αλληπάλληλους κύκλους, γύρω από ένα, απλό ή δίδυμο,

⁸²Βλ. αναλυτικά για μελέτες, μεταφράσεις, χειρόγραφα Harding, 2001²:248 κ.εξ. · Για την επίδραση του Δημοσθένη στην νεότερη Ευρώπη και στην αγγλική και αμερικανική ρητορική βλ. Adams 1927²:131-153.

⁸³Μνημειώδες είναι το έργο του Blass, 1962⁶.

⁸⁴Βλ. Blass, 1962⁶ παράρτημα του τρίτου τόμου όπου αναλύονται τα πρώτα 17 τμήματα του *De Corona* και του συνόλου του *A Όλωνθ.* και του *Γ Φιλ.* Για το κριτήριο αυτό βλ. και McCabe (1981) ο οποίος κάνει μια σύγκριση με τα έργα του Ίσαίου, και Milns, 2001²:215ch 7.

⁸⁵Dobson, 1919 :244.

⁸⁶Καζάζης, 1992:85.

⁸⁷Βλ. Κωνσταντινόπουλος, 2014: 96. *Κατεστραμμένην λέξιν* το ονομάζει ο Αριστοτέλης (*Ρητορ. 1409 24ακ.εξ*) Βλ. *Ευρετής του περιοδικού λόγου* ήταν ο Θρασύμαχος ο Κολοφώνιος βλ. Lesky, 1981⁵:503 και Κωνσταντινόπουλος, 2014:39. Η *Σουίδα* διασώζει για τον Θρασύμαχο (συνομιλητή του Πλάτωνα στην *Πολιτεία*) την πληροφορία ότι αυτός: *πρώτος περίοδον και κῶλον κατέδειξε και τὸν νῦν τῆς ρητορικῆς τρόπον εἰσηγήσατο.*

⁸⁸ Δημ. *Περὶ Ἑρμηνείας* 10-11. · Κωνσταντινόπουλος, 2014: 39

κέντρο. Ο ρήτορας συσσώρευε ξεχωριστά διανοήματα, χωρίς να υπάρχει ένδειξη στο πρώτο ότι θα ακολουθήσει ένα δεύτερο ή τρίτο κ.ο.κ. Επιπρόσθετα, δεν έχασε την ισορροπία της κάθε περιόδου σε καμία περίπτωση, εφόσον ως προς το μέγεθός της προσπάθησε να μην υπερβεί τα τέσσερα κῶλα⁸⁹. Ακόμη και στις μακρύτερες ή πολύκωλες περιόδους τακτοποίησε το πλεονάζον υλικό είτε με εσωτερικές παρενθέσεις που παρέχουν χρόνο, αναπνοή και ενισχύουν τη γρήγορη και απαλή ομιλία, είτε σε καταληκτικές ουρές⁹⁰. Παράλληλα, φρόντισε να προσδώσει μέτρο και ρυθμό, γιατί, όπως επισήμανε ο Rühl, δεν αγνοούσε πως ο αρχαίος λόγος ήταν ακροαματικός⁹¹. Αλλά διαμόρφωσε, κατά κανόνα, το καταληκτικό κῶλον της περιόδου -το πιο ευαίσθητο σημείο της⁹²- ρυθμικά στις λεγόμενες μετρικές *clausulae* (ἀποθέσεις), έτσι ώστε και από συντακτική, και από λογική, αλλά και από ρυθμική άποψη η περίοδος να αποτελεί ένα αξιοθαύμαστο, κλειστό και «αποστρογγυλωμένο» ὄλο⁹³.

Συμπερασματικά, παρά την πάροδο αιώνων και την αλλαγή των συνθηκών ο σύγχρονος μελετητής αλλά και αναγνώστης είναι αδύνατο να μην αναγνωρίσει και να θαυμάσει την ποικιλία της έκφρασης η οποία υπερακοντίζει καθετί ρητορικό, φιλοσοφικό, δραματικό και ιστορικό που ως τις μέρες του είχε παραγάγει η Ελληνική γραμματεία. Απαραίτητη, ωστόσο, προϋπόθεση, για να αντιληφθεί κανείς τη δεινότητα που οδήγησε τον Διονύσιο να γράψει: « ὅταν δὲ τῶν Δημοσθένους τινὰ λάβω λόγων, ἐνθουσιῶ τε καὶ δεῦρο κάκειῖσε ἄγομαι, πάθος ἕτερον ἐξ ἑτέρου μεταλαμβάνων, ἀπιστῶν, ἀγωνιῶν, δεδιῶς, καταφρονῶν, μισῶν, ἐλεῶν, εὐνοῶν, ὀργιζόμενος, φθονῶν, ἅπαντα τὰ πάθη μεταλαμβάνων, ὅσα κρατεῖν πέφυκεν ἀνθρωπίνης γνώμης»⁹⁴, είναι να αναγνώσει τις δημοσθενικές ομιλίες μεγάλωφωνα, διότι το πάθος, ο ήχος, και ο ρυθμός⁹⁵ δεν εντοπίζονται στις τυπωμένες σελίδες.

⁸⁹ *Περὶ Ἑρμηνείας* 16. *Τῶν δὲ περιόδων αἱ μικρότεραι μὲν ἐκ δυοῖν κῶλοιν, αἱ μέγισται ἐκ τεττάρων· τὰ δ' ὑπὲρ τέτταρα οὐκέτ' ἄν ἐντὸς εἴη περιοδικῆς συμμετρίας.*

⁹⁰ Για τον εσχηματισμένο αρχαιοελληνικό λόγο βλ. αναλυτικά Καζάκης, 1992: 58-85.

⁹¹ Rühl, 1878 :596

⁹² *τὰς γε μὴν περιόδους ἐσφίγχθαι μάλα δεῖ κατὰ τὸ τέλος* γράφει ο Δημήτριος (*Περὶ Ἑρμηνείας*, 244).

⁹³ Για κατατοπιστικά παραδείγματα βλ. Κωνσταντινόπουλος, 2014:40 κ.εξ.

⁹⁴ Διονύσιος, *Δημοσθένης* 22.

⁹⁵ Ήταν θέμα μακρόχρονων και βραχύχρονων συλλαβών βλ. Άριστ., *Ρητ.* 3.8 και αυτόθι σ. 56 υποσημ. 318.

στ. Η ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Οι «δημοσιεύσεις» των δημοσθενικών ομιλιών λογικά διέφεραν από τις αρχικές ομιλίες που είχαν πράγματι παραδοθεί. Υπάρχουν ενδείξεις ότι ο ίδιος τις έγραψε ξανά και ως εκ τούτου είναι δυνατόν να «κυκλοφορούσαν» διαφορετικές εκδοχές του κάθε λόγου, διαφορές που είχαν αντίκτυπο στην αλεξανδρινή έκδοση των έργων και σε όλες τις επόμενες εκδόσεις μέχρι σήμερα⁹⁶.

Οι σύγχρονες εκδόσεις αυτών των παρεμβάσεων έχουν ως βάση τέσσερα βυζαντινά χειρόγραφα του δέκατου και ενδέκατου αιώνα μ.Χ.⁹⁷. Το σωσμένο corpus⁹⁸ περιλαμβάνει 63 έργα: συμβουλευτικούς λόγους, άλλους δημόσιους, ιδιωτικούς (περίπου 20), Επιστολές (6) και κάποια δημοσθενικά θραύσματα⁹⁹.

Η σύγχρονη δε βιβλιογραφία για τον Δημοσθένη είναι σχεδόν ασύλληπτη.

⁹⁶Yunis, 2001 :26–27.

⁹⁷Βλ. Gibson, 2002.1. Τα χειρόγραφα είναι : 1. F = Μαρκιανού 416, 2. A = Monacensis 485, πρώην Augustanus 3. Y = Parisinus 29354. S = Parisinus 2934 Βλ. αναλυτικά Sealey (1993): 221-223 (Τα χειρόγραφα του Δημοσθένη είναι σπάνια, αλλά πολλά από αυτά χρονολογούνται τον ενδέκατο αιώνα, και τα περισσότερα από αυτά περιέχουν ένα πολύ μεγάλο μέρος, αν όχι το σύνολο, των σωζόμενων έργων. Συνολικά, υπάρχουν περίπου 170 MSS. Χωρίζονται από τους συντάκτες σε τρεις ομάδες, εκ των οποίων το πρώτο έχει ως επικεφαλής του τον Codex Parisinus (S ή Σ) του δέκατου ή ενδέκατου αιώνα. Η δεύτερη έχει επικεφαλής τον Marcianus Venetus (F) και τον Codex Parisinus (Y), τόσο του ενδέκατου αιώνα. Η τρίτη τον Codex Monacensis (A) επίσης του ενδέκατου αιώνα. Οι εκδότες δεν συμφωνούν απόλυτα για την αξία του του S ή Σ. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι δίνει το αυθεντικό κείμενο, άλλοι πιστεύουν ότι δίνει μια έκδοση από ένα έξυπνο μελετητή. Τα σχόλια στον Δημοσθένη είναι κατώτερα. Τα καλύτερα είναι εκείνα των C. Müller (Παρίσι, 1846-1847) και Scholia Graeca in Demosthenes (Οξφόρδη, 1851). Για τη σειρά των λόγων που παραδίδουν τα χειρόγραφα και χρησιμοποιούνται στις σύγχρονες εκδόσεις βλ. Butcher, 1903 xvii–xx.

⁹⁸Η editio princeps ήταν του Αλδου Μανούτιου στη Βενετία το 1504. Τα πρότυπα κείμενα είναι των Bekker (1866) και του Dindorf (Leip 1878. Rev. By Blass). Οι στερεότυπες εκδόσεις του δημοσθενικού corpus σήμερα είναι δύο. Το Clarendon Press at Oxford το δημοσίευσε σε τρεις τόμους :τόμος 1: περιέχει τις ομιλίες 1-19(εκδίδεται από τον S.H Butcher, 1903)- τόμος 2, μέρος 1 : περιέχει τις ομιλίες 20-26 (εκδόθηκε από τον Butcher, 1907) και μέρος 2:περιέχει τις ομιλίες 27-40 (εκδόθηκε από τον W. Rennie, το 1921)-τόμος 3: περιέχει τις ομιλίες 41-61, προοίμια, γράμματα (εκδόθηκε από τον Rennie το 1931). Το κείμενο της Οξφόρδης περιλαμβάνει έργα των τριών ειδών: 1. Ομιλίες, γνήσιες και πλαστές. 2. προοίμια. 3. Έξι επιστολές .

⁹⁹Είναι αναφορές σε χαμένες ομιλίες και αποσπάσματα γνήσια ή πλαστά, που αποδίδονται στον Δημοσθένη από μεταγενέστερους συγγραφείς. Έκδοση των θραυσμάτων έχει γίνει από τους J. G. Baiter and H. Sauppe, *Oratores Attici* 2 (Zurich: S. Hohn, 1845-1850), 250-257. Μια νέα έκδοσή τους ετοιμάζεται από τον N. Conomis.

Β ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

Α. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. ΑΝΟΔΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β΄

α. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ

Ο Φίλιππος ο Β΄¹⁰⁰ αναρριχήθηκε¹⁰¹ στον μακεδονικό θρόνο το 359 π.Χ. και υπήρξε εκπρόσωπος ενός κρατικοκεντρικού μοναρχοκρατούμενου πολιτικού συστήματος. Παρόλο που καταγόταν από τη μικρή χώρα της Μακεδονίας, από την οποία, όπως λέει ο Δημοσθένης, ούτε αγαθούς δούλους δεν μπορούσαν να προμηθευτούν οι Αθηναίοι¹⁰², τα τρία χρόνια παραμονής του στη Θήβα¹⁰³ κοντά στον Επαμεινώνδα τού επέτρεψαν να αναπτύξει εξαιρετική πολιτική και στρατιωτική¹⁰⁴ στρατηγική.

Πρώτος στόχος ήταν να εδραιώσει τη θέση του στο εσωτερικό αντιμετωπίζοντας τους ανταπαιτητές τού θρόνου του, Αρχέλαο, Αρριδαίο, και Μενέλαο - νόθα αδέρφια του που είχαν την υποστήριξη των συγγενών του θανόντος Περδίκκα Γ-, και τους Αργαίο και Πausανία. Ο Αρχέλαος θανατώθηκε¹⁰⁵, ο

¹⁰⁰ Αναλυτικά για τις πράξεις του βλ. Διόδ. 16 α,β,β

¹⁰¹ Αν και ο Αμύντας ο Δ΄ ήταν νόμιμος διάδοχος, επειδή ήταν ανήλικος ανέλαβε την εξουσία ο Φίλιππος σε ηλικία 23 ετών ως αδελφός του Περδίκκα του Γ. Βλ. Curtius, 1900: 50 κ.εξ.

¹⁰² Δημοσθ. Γ Φιλίπ. 31 ὅθεν οὐδ' ἀνδράποδον σπουδαῖον οὐδὲν ἦν πρότερον πρίασθαι.

¹⁰³ Διόδ. XVI 2.· Ιουστ., VII.V.1-3 *Interea Alexander non regie, sed hostili odio saeuire in suos coepit. Maxime indignabatur carpi se sermonibus suorum patris Philippi patriaeque mores subuertisse. Propter quae crimina Parmenio quoque senex, dignitate regi proximus, cum Philota filio, de utroque prius quaestionibus habitis, interficitur*· Πλούτ., Πελοπίδας 26.5-8 ...ὄμηρον ἔλαβε τὸν ἀδελφὸν τοῦ βασιλέως Φίλιππον καὶ τριάκοντα παῖδας ἄλλους τῶν ἐπιφανεστάτων καὶ κατέστησεν εἰς Θήβας, ἐπιδειξάμενος τοῖς Ἕλλησιν, ὡς πόρρω διήκει τὰ Θηβαίων πράγματα τῇ δόξῃ τῆς δυνάμεως καὶ τῇ πίστει τῆς δικαιοσύνης. οὗτος ἦν Φίλιππος ὁ τοῖς Ἕλλησιν ὕστερον πολεμήσας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, τότε δὲ παῖς ὢν ἐν Θήβαις παρὰ Παμμένει δίαιταν εἶχεν. ἐκ δὲ τούτου καὶ ζηλωτῆς γεγονέναι <τισὶν> ἔδοξεν Ἐπαμεινώνδου, τὸ περὶ τοὺς πολέμους καὶ τὰς στρατηγίας δραστήριον ἴσως κατανοήσας<ιν>· ὁ μικρὸν ἦν τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῆς μόριον· ἐγκρατείας δὲ καὶ δικαιοσύνης καὶ μεγαλοψυχίας καὶ πραότητος, οἷς ἦν ἀληθῶς μέγας ἐκαῖνος, οὐδὲν οὔτε φύσει Φίλιππος οὔτε μιμήσει μετέσχε. Βλ. και Τσιμπουκίδης, 1985: 84-89.

¹⁰⁴ Βλ. αναλυτικά Hornblower, 2005:353 κ.εξ.

¹⁰⁵ Ήταν νόθος γιος του Περδίκκα Β αλλά νόμιμος διάδοχος (βλ. Πλάτ., Γοργίας 421a και Αἰλ., Ποικίλη Ἱστορία 43) εἶχε σκοτώσει σύμφωνα με τον Αἰλιανό (Ποικίλη Ἱστορία 8.9) το 399 π.Χ. ἕνας «βασιλικὸς παῖς», ονόματι Κρατεύας, επειδή αρνήθηκε να τον παντρέψει με την κόρη του, ὅπως του εἶχε αρχικά υποσχεθεί. Για τον Αρχέλαο βλ. Θουκ. 2.100.2

Αρριδαίος και Μενέλαος τρομοκρατημένοι βρήκαν άσυλο στην Όλυνθο, στοιχείο που όπως εξετάσουμε στην πορεία αποτέλεσε αφορμή να επιτεθεί ο βασιλιάς στην πόλη¹⁰⁶, κι οι άλλοι δύο διεκδικητές εξουδετερώθηκαν με επιδέξιο τρόπο¹⁰⁷.

Ελεύθερος, πλέον, ο Φίλιππος προσπάθησε να εξασφαλίσει τη θέση του στη Χαλκιδική καθυποτάσσοντας όλες τις χερσονήσους της, οι οποίες μπορούσαν να γίνουν βάσεις επεμβάσεων στη Μακεδονία από πιθανούς εχθρούς του¹⁰⁸. Οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν άθυρμα χάρη στον ισχυρότατο και πολυαριθμότατο στρατό του¹⁰⁹. Πιο συγκεκριμένα, ο Φίλιππος είχε τιμητική φρουρά ιππέων, στην οποία κατατάσσονταν οι γιοι των ευπατριδών, οι *εταίροι*¹¹⁰. Αντίστοιχο στίφος εταίρων υπήρχε και μεταξύ των πεζών, οι *πεζέταιροι*, οι οποίοι αποτελούσαν τον μόνιμο πυρήνα της στρατείας¹¹¹. Συγκροτούσαν δε την πασίγνωστη για το αξιομάχητό της Μακεδονική φάλαγγα της οποίας την πυκνότητα και κατασκευή επινόησε πρώτος ο Φίλιππος και τη συνέστησε κατά μίμηση του συνασπισμού των ηρώων στην Τροία¹¹². Διέθεταν, επίσης, παλίντονο καταπέλτη, μια πολεμική μηχανή

Ἀρχέλαος ὁ Περδίκκου υἱὸς βασιλεὺς γενόμενος τὰ νῦν ὄντα ἐν τῇ χώρᾳ ὠκοδόμησε καὶ ὁδοὺς εὐθείας ἔτεμε καὶ τᾶλλα διεκόσμησε τὰ τε κατὰ τὸν πόλεμον ἵπποις καὶ ὄπλοις καὶ τῇ ἄλλῃ παρασκευῇ κρείσσοι ἢ ζύμπαντες οἱ ἄλλοι βασιλῆς ὀκτὼ οἱ πρὸ αὐτοῦ γενόμενοι.

¹⁰⁶Βλ. αὐτόθι σσ. 28-29.

¹⁰⁷Ο Αργαίος υποστηριζόταν από τους Αθηναίους, γιατί είχε υποσχεθεί την Αμφίπολη, εάν νικούσε με την βοήθειά τους τον Φίλιππο. Η Αθήνα τον έστειλε στη Μεθώνη με τη συνοδεία του αθηναίου στρατηγού Μαντία και στρατό 3.000 οπλιτών. Ο Μαντίας έστειλε τον Αργαίο με μισθοφόρους στις Αιγές, για να πείσει τους Μακεδόνες να τον αποδεχθούν ως βασιλιά αντί του Φιλίππου, ο οποίος βρισκόταν στην Πέλλα. Αλλά οι Μακεδόνες αρνήθηκαν, με αποτέλεσμα ο Φίλιππος να τους επιβραβεύσει αποσύροντας τη μακεδονική φρουρά από την πόλη και έτσι ο Αργαίος επέστρεψε στη Μεθώνη, όπου και νικήθηκε από τον βασιλιά το 359 π.Χ. Οι Αθηναίοι τήρησαν την συμφωνία και προσέφεραν στον Αργαίο μόνο μεταγωγικά πλοία. Βλ. Διόδ., 16.2.1-6 ·Ιουστ., 7.6.6-16· Curtius, 1900:50· Hammond & Griffith, 1979:203-212· Hammond, 1989:138. Όσον αφορά στον Πausανία που είχε στήριξη από τους Θράκες ο Φίλιππος εξαγόρασε τους υποστηρικτές του, για να τον και τον σκότώσουν βλ. Curtius, 1900: 50.

¹⁰⁸Curtius, 1900: 77-81· Για εξαιρετική αποτύπωση της όλης δραστηριότητας του Φιλίππου βλ. Hammond, 1972-1988: vol. VII.

¹⁰⁹Cawkwell, 1978:48-49.

¹¹⁰Βλ. Hammond, 2: ch XI3 και XII.2.

¹¹¹βλ. Curtius, 1900:56· Ο Σ στον Β Ολυμπιακό ιστορεί για αυτούς: *Θεόπομπος φησὶν ὅτι ἐκ πάντων τῶν Μακεδόνων ἐπίλεκτοι οἱ μέγιστοι καὶ ἰσχυρότατοι ἐδορυφόρουν τὸν Βασιλέα καὶ ἐκαλοῦντο πεζέταιροι.* Ἄρποκρ., λ. *Πεζέταιροι*:...*Ἀναξιμένης φησὶν «ἔπειτα τοὺς μὲν ἐνδοξοτάτους ἵππειν συνεθίσας εταίρους προσηγόρευσε, τοὺς δὲ πλείστους καὶ τοὺς πεζοὺς ἐς λόχους καὶ δεκάδας καὶ ἄλλας ἀρχὰς διελὼν πεζεταίρους ὠνόμασεν, ὅπως ἑκάτεροι μετέχοντες τῆς βασιλικῆς εταίριας προθυμότατοι διατελῶσι ὄντες.*

¹¹²Διόδ., 16:·Ο Πολύβιος γράφει στο *Ιστορίαι*(σ.80):(ο Λεύκιος Αιμίλιος Παύλος) «*ἀνθρωμολογεῖτο πρὸς τινὰς τῶν ἐν τῇ Ρώμῃ μηδὲν ἐωρακέναι φοβερότερον Μακεδόνων φάλαγγος*»). Έφεραν κράνος, μικρό ξίφος, ελαφρύ θώρακα, περικνημίδες και μια μακριά λόγχη, τη σάρισα. Βλ. Snodgrass, 1967:118.

με την οποία εκσφενδόνιζαν ακόντια και λίθους με θανάσιμο αποτέλεσμα¹¹³. Τέλος, διοικούνταν από τον ίδιο τον Φίλιππο¹¹⁴.

Κατάλληλα, λοιπόν, προετοιμασμένος ο Μακεδόνας, νίκησε το 358 π.Χ τον συνασπισμό των ισχυρών γειτόνων του Παιόνων και Ιλλυριών¹¹⁵ στα βορειοδυτικά. Ενσυνεχεία γνωρίζοντας καλά ότι για να αναλάβει εκστρατεία στην Ασία απαιτούνταν χρήματα, φρόντισε από νωρίς να καταλάβει μέρη που υπόσχονταν έσοδα. Έτσι, τον επόμενο χρόνο έπεισε την Αθήνα πως δεν εποφθαλμιούσε την αποστάτιδα αθηναϊκή αποικία, Αμφίπολη¹¹⁶, και πως επιθυμούσε τη διατήρηση της συναφθείσας από 347 π.Χ ειρήνης με τον Αμύντα Γ'. Γι'αυτό απέσυρε από την περιοχή, όταν πολεμούσε εναντίον των Παιόνων και των Ιλλυριών, την τοποθετημένη από τον προκάτοχό του Περδίκκα Γ'¹¹⁷ μακεδονική φρουρά¹¹⁸. Μετά, όμως, τη λήξη του πολέμου παρουσιάστηκε πανστρατιά μπροστά από τα τείχη της και τότε οι κάτοικοι ζήτησαν αθηναϊκή βοήθεια. Οι Αθηναίοι αρνήθηκαν, ή γιατί δεν μπορούσαν να βοηθήσουν¹¹⁹, ή μάλλον προτίμησαν να ακολουθήσουν διπλωματική οδό. Η Βουλή των Πεντακοσίων¹²⁰ διαπραγματεύτηκε μυστικά¹²¹ με τον Φίλιππο την ανταλλαγή της πόλης με την Πύδνα, μετά την κυρίευσή της από τους Μακεδόνες¹²².

¹¹³βλ. Soedel and Foley, 1979 :150, 153-154.

¹¹⁴βλ. Δημ.,1.5.

¹¹⁵βλ. Διόδ., 15.4.3-5 και 16.22.3· Δημ.,1.13 και 1. 23.

¹¹⁶Είχε ιδρυθεί από τους Αθηναίους το 437 π.Χ. Βλ. Θουκ., 4.102.3 και *αἰθίς ἐνὸς δέοντι τριακοστῶ ἔτει ἐλθόντες οἱ Ἀθηναῖοι, ἄγνωτος τοῦ Νικίου οἰκιστοῦ ἐκπεμφθέντος, Ἡδῶνας ἐξελάσαντες ἔκτισαν τὸ χωρίον τοῦτο, ὅπερ πρότερον Ἐννέα ὁδοὶ ἐκαλοῦντο. ὠρμῶντο δὲ ἐκ τῆς Ἡόνος, ἣν αὐτοὶ εἶχον ἐμπόριον ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ ποταμοῦ ἐπιθαλάσσιον, πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους ἀπέχον ἀπὸ τῆς νῦν πόλεως, ἣν Ἀμφίπολιν ἄγνωτος ὠνόμασεν, ὅτι ἐπ' ἀμφοτέρω περιρρέοντος τοῦ Στρυμόνος [διὰ τὸ περιέχειν αὐτήν] τείχει μακρῶ ἀπολαβὼν ἐκ ποταμοῦ ἐς ποταμὸν περιφανῆ ἐς θάλασσαν τε καὶ τὴν ἡπειρον ᾤκισεν.*· Αἰσχ., *Περὶ Παραπρεσβείας* 31 τῶν καλουμένων Ἐννέα ὁδῶν. Ἦταν το σημαντικότερο λιμάνι της περιοχής για την μεταφορά ξυλείας αλλά διευκόλυνε και την πρόσβαση στα χρυσωρυχεία του Παγγαίου. Είχε επίσης στρατηγική σημασία, καθώς ήταν η πόλη από την οποία διερχόταν η μοναδική οδός που ένωνε το κράτος των Μακεδόνων με την περιοχή των Θρακῶν. Για τους ίδιους λόγους εκδηλώθηκε έντονο αθηναϊκό ενδιαφέρον για την πόλη βλ. Sealey, 1993:110-111.·Curtius,1900: 59-61. Έτσι, από το 452 π. Χ ήταν αθηναϊκή αποικία βλ. Θουκ., 2. 95, 100.

¹¹⁷Το 359-8 π. Χ Βλ. Curtius,1900: 50.

¹¹⁸Διόδ., 16. 3, 4. 1· Curtius,1900: 16.3.3.

¹¹⁹βλ. Δημ.,1. 8. Έδωξαν τους πρεσβευτές Ίερακα και Στρατοκλή και δεν έστειλαν βοήθεια από θαλάσσης (πλεῖν). Ο Cawkwell (1978 :74) θεωρεί πως η απόφαση υπαγορεύτηκε από τους δυνατούς ανέμους που έπνεεαν στο Βόρειο Αιγαίο αυτή την περίοδο. Ο Curtius (1900:62) γράφει ότι ο στόλος ήταν σε πλήρη ενέργεια στην Εύβοια.

¹²⁰Όχι η Εκκλησία του Δήμου βλ. Badian, 2001²:19 κ.εξ.

¹²¹βλ.σχολιασμός αυτόθι του 2.6. *τὸ θρυλούμενόν ποτ' ἀπόρρητον.*

¹²²Δημ., *Κατὰ Ἀριστοκρ.* 7 τοῦτ', ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸ παράδειγμ' ἑορακότες, ἂν ἐμοὶ πεῖθησθε, κάκεῖν' εἰδότες, ὅτι Φίλιππος, ὅτε μὲν Ἀμφίπολιν ἐπολιόρκει, ἴν' ὑμῖν παραδῶ πολιορκεῖν ἔφη, ἐπειδὴ δ' ἔλαβεν, καὶ Ποτεΐδαιαν προσαφείλετο.

Πράγματι, η Αμφίπολη πολιορκήθηκε¹²³, αλλά ακολούθως ο Φίλιππος δίχως κήρυξη πολέμου επιτέθηκε και κατέλαβε την Πύδνα¹²⁴, προφανώς με την υποστήριξη μέρους των κατοίκων της¹²⁵, και ενσυνεχία τις αθηναϊκές συμμαχικές πόλεις¹²⁶, Ποτειδαία¹²⁷ το 356 π.Χ, και Μεθώνη¹²⁸ το 354 π.Χ, εκμεταλλευόμενος το γεγονός ότι οι Αθηναίοι ήταν απασχολημένοι με τον Συμμαχικό πόλεμο¹²⁹. Επίσης, κατέλαβε και οχύρωσε μια αποικία των Θασίων, ανατολικά των μεταλλείων του Παγγαίου, την οποία μετονόμασε σε Φιλίππους και την άφησε αυτοδιοικούμενη μέχρι το 344 π.Χ. Σκοπός του ήταν να εξασφαλίσει τα νέα του εδάφη από τα ανατολικά¹³⁰. Σημειωτέον δε ότι πλην των χρυσωρυχείων του Παγγαίου¹³¹, τα οποία κέρδισε μαζί με την Αμφίπολη, τα νέα ορυχεία χρυσού στους Φιλίππους, όπου και εγκατέστησε βασιλικό νομισματοκοπείο, τού απέδιδαν ετησίως 1.000 τάλαντα χρυσού (26 τόνους). Έτσι, μπόρεσε να χρηματοδοτήσει κάθε μακεδονική δραστηριότητα.

Σειρά είχαν οι ισχυροί αντίπαλοι στον Βορρά, οι Ολύνθιοι¹³². Πρώτη του κίνηση ήταν να συνάψει μαζί τους συμμαχία το 356 π.Χ., απατώντας¹³³ τους για τις πραγματικές προθέσεις του με τις εξής ενέργειες: τους δώρισε τον Ανθεμόντα¹³⁴, παρείχε δικαιώματα συμμετοχής στα μεταλλεία του Παγγαίου όρους και το σπουδαιότερο, τους παραχώρησε την Ποτειδαία¹³⁵ -αφού την αφαίρεσε, όπως είπαμε,

¹²³ Διόδ.1.16. 4.1, c. 8 ·Για την τύχη της πόλης βλ. αυτόθι σ. 73 υποσημ. 419.

¹²⁴ Διόδ., 16.8 *ή δὲ πόλις αὕτη κειμένη κατὰ τῆς Θράκης καὶ τῶν σύνεγγυς τόπων εὐφυῶς πολλὰ συνεβάλετο τῷ Φιλίππῳ πρὸς αὐξήσιν. εὐθὺ γὰρ τὴν μὲν Πύδναν ἐχειρώσατο, πρὸς δὲ Ὀλυνθίους συμμαχίαν ἔθετο καὶ Ποτίδαιαν ὠμολόγησε περιποιήσιν αὐτοῖς, ὑπὲρ ἧς Ὀλυνθιοὶ πολλὴν σπουδὴν ἔσχον κυριεῦσαι τῆς πόλεως.* Βλ. και 1.5, 9.

¹²⁵ Για τον τρόπο συμπεριφοράς του στους προδότες Πυδναίους βλ. αυτόθι σ. 73.

¹²⁶ Διόδ., 16.8. Εἶχαν συμμαχήσει με αυτές επί Περδίκκα το 431 π.Χ βλ. Θουκ. 1.57.

¹²⁷ Νίκησε τους ντόπιους και τους Αθηναίους κληρούχους και παρέδωσε την πόλη στο Κοινό των Χαλκιδέων. Βλ. Διόδ.16.8.5 ·βλ. και Δημ, 2.7, 2.14.

¹²⁸ Διόδ. 16. 34.5.

¹²⁹ Βλ. αυτόθι σ. 30.

¹³⁰ Διόδ. 16. 34.5.

¹³¹ Παρείχαν στη Μακεδονία το ίδιο σταθερό εισόδημα μ'εκείνο που παρείχαν τα αργυρωρυχεία του Λαυρίου στην Αθήνα.

¹³² Βλ. αυτόθι σσ. 26-27.

¹³³ Curtius, 1900: 94.

¹³⁴ Υπήρξε διαμφισβητούμενη περιοχή. Ο Ξέρξης Α την είχε παραχωρήσει στη Μακεδονία, περιήλθε στην Β αθηναϊκή συμμαχία, καταλήφθηκε από τους Ολύνθιους και το 379 επανήλθε στο Μακεδονικό Βασίλειο βλ. Heskell, 1997: 41.

¹³⁵ Για τη συμμαχία που υπέγραψε με τους Χαλκιδείς το 356 βλ. ευρεθέν τμήμα σε Tod, *GHI*, no 158, 2:171-172. [Στο πρώτο μέρος που έχει χαθεί πρέπει να αναφερόταν η συμφωνία για την παράδοση της Ποτειδαίας στους Χαλκιδείς (Διόδ. 16.8.3)] [...] *Οι Χαλκιδείς να ορκισθούν στον Φίλιππο δια των αρχόντων του Κοινού και των πρεσβευτών[;]. Ο Φίλιππος και οι υπόλοιποι [Εταίροι;], όποιους θελήσουν οι Χαλκιδείς, να ορκισθούν στους Χαλκιδείς. Ορκίζονται όλοι χωρίς κανέναν δόλο ή υστεροβουλία στον Δία, στην Γη, στον Ήλιο, στον Ποσειδώνα. Σ' αυτούς που θα κρατήσουν τους όρκους, πολλά και καλά να γίνουν, στους*

από τους Αθηναίους- με τον όρο να μην κηρύσσουν πόλεμο ή να συνάπτουν ειρήνη δίχως τη συγκατάθεσή του. Απέμενε η εξουδετέρωσή τους¹³⁶.

Το 353 π.Χ αποπειράθηκε να διευρύνει τη σφαίρα επιρροής της χώρας του με την εμπλοκή του¹³⁷ στον Γ' Ιερό Πόλεμο (355-346 π. Χ), που άρχισε με σύγκρουση Φωκέων και Βοιωτών¹³⁸. Όταν οι τύραννοι των Φερών (Αλευάδες), Λυκόφρων και Πειθόλαος, συμμάχησαν με τους Φωκείς που ήταν άσπονδοι εχθροί των Θεσσαλών, ο Φίλιππος ανταποκρίθηκε στο αίτημα για βοήθεια που του υπέβαλαν τα γένη των ευπατριδών και ο θεσσαλικός λαός. Μολονότι κατατροπώθηκε δύο φορές από τον αρχηγό των Φωκέων, τον Ονόμαρχο¹³⁹, κι αναγκάστηκε να επιστρέψει στη Μακεδονία για αναδιοργάνωση του στρατού, κατήγαγε συντριπτική νίκη χάρη στο ιππικό του στην επόμενη αναμέτρηση στο Κρόκιο¹⁴⁰. Αμέσως εξελέγη *ταγός*¹⁴¹ των Θεσσαλών και συμφώνησε με τους τυράννους των Φερών, αφού του παραδώσουν την πόλη, να φύγουν ανενόχλητοι (352 π.Χ)¹⁴². Παράλληλα, κατέλαβε το σπουδαιότερο επίνειο στον θεσσαλικό κόλπο, τις Παγασές, και την χερσόνησο της Μαγνησίας, όπου και εγκατέστησε φρουρά, επειδή είχε διαγνώσει τη στρατηγική θέση της περιοχής¹⁴³. Η κατοχή της Θεσσαλίας από τον Φίλιππο¹⁴⁴ αποδείχθηκε

επίορκους, πολλά και κακά. Να δώσουν τους όρκους και οι δύο πλευρές κατά τις θυσίες. Τα συμφωνηθέντα εδώ να γραφούν σε στήλη μαζί με τους χρησμούς που έδωσαν οι θεοί στο μαντείο για την συμμαχία. Οι Χαλκιδείς να αφιερώσουν ένα αντίτυπο της συνθήκης στο ιερό της Αρτέμιδος στην Όλυνθο, ο Φίλιππος να αφιερώσει στο ιερό του Ολυμπίου Διός [στο Δίον] και στο μαντείο των Δελφών να αναγραφεί η συνθήκη σε στήλη μαζί με τους χρησμούς. Τρεις μήνες μετά την συμφωνία μπορεί η συνθήκη να αναθεωρηθεί με κοινή απόφαση του Φιλίππου και των Χαλκιδέων. Ο θεός έδωσε χρησμό στον Φίλιππο και στους Χαλκιδείς ότι ήταν καλύτερο και προτιμότερο να γίνουν φίλοι και σύμμαχοι ανάλογα με όσα συμφώνησαν ...

¹³⁶Βλ. αυτόθι σσ. 28-29.

¹³⁷Βλ. Δημ., 1.13. Οι λόγοι που υπαγόρευαν την εμπλοκή του παραμένου ουσιαστικά αδιευκρίνιστοι. Ίσως για σύναψη συμμαχίας με τους Θεσσαλούς και για χρησιμοποίηση του ιππικού τους βλ. Cawkwell, 1978: 58-59. Η πιθανότητα να ήθελε να εξασφαλιστεί από την Αθήνα δεν ευσταθεί, γιατί οι Αθηναίοι δεν βρίσκονταν σε θέση να τον απειλήσουν πραγματικά βλ. Griffith, 1970: 67-80· Hammond et. al. (1972-1988): 2: ch. VII.1-3· Martin, 1981: 188-201· Martin, 1982: 55-78.

¹³⁸Διόδ., 15. Αιτία έκρηξης ήταν ότι οι Φωκείς καλλιέργησαν παράνομα στην ιερή γη του Απόλλωνα και σύλησαν τον ναό του.

¹³⁹Διόδ. 16. 14.2

¹⁴⁰Δημ., *περί παραπρεσβείας* 319 *ὅτε γὰρ Φωκέας ἐκράτησε τὸ πρῶτον καὶ διέφθειρε τοὺς ξένους αὐτῶν καὶ τὸν ἡγούμενον καὶ στρατηγὸν Ὀνόμαρχον*· Διόδ. 16.35.4.

¹⁴¹Ήταν ειδικός τίτλος των ηγετών του Κοινού των Θετταλών βλ. Martin, 1981: 188-201· Helly, 1995, ch. 1.

¹⁴²Διόδ., 16.35.6· Hornblower 205:479.

¹⁴³βλ. Πausanias, 7 (*Ἀχαϊκά*). 6 *κατεῖχε δὲ καὶ τρεῖς πόλεις φρουραῖς, ὀρμητήρια εἶναι κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὀνόμαζε κλειῖς τὰς πόλεις ταύτας ... Κατὰ δὲ Θετταλῶν τε αὐτῶν καὶ τοῦ Αἰτωλῶν ἔθνους Μαγνησίαν τὴν ὑπὸ τὸ Πήλιον κατεῖχε Φίλιππος.*

¹⁴⁴Δημ., 1. 13 και 1.22.

εξαιρετικής σημασίας: είχε την περιοχή υπό τις διαταγές του, μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον στρατό της, και κυρίως το ιππικό, ενώ πρέπει να του είχε δοθεί και το δικαίωμα συλλογής φόρων από τον υλικό πλούτο της¹⁴⁵. Δεν προχώρησε, όμως, νοτιότερα, γιατί οι Αθηναίοι που είχαν ήδη βοηθήσει τους Φωκείς το 352 π.Χ και είχαν καταλάβει τις Θερμοπύλες, τον εμπόδιζαν να εισβάλει στη Φωκίδα¹⁴⁶. Έτσι, επέστρεψε στη Χαλκιδική.

Όταν το φθινόπωρο του 352 π. Χ βρισκόταν στη Θράκη¹⁴⁷, προσπάθησε να πείσει τον βασιλιά Κερσοβλέπη να μην σκέπτεται την περίπτωση σύναψης σχέσεων με την Αθήνα και τον ανάγκασε να στείλει ως όμηρο τον γιο του στη Μακεδονία¹⁴⁸. Εντέλει απέβαλε τους Κερσοβλέπη, Αμάδοκο και Βηρισάδη και κατέστησε βασιλιάδες όποιους ήθελε. Το γεγονός ότι δεν επέστρεψε στην περιοχή αυτή έως το 346 π. Χ οδηγεί τον Ryder στη σκέψη πως μάλλον δεν ήθελε να εμποδίσει τη διαδρομή προμηθειών καλαμποκιού στην Αθήνα από τη Μαύρη Θάλασσα¹⁴⁹.

Το 351 π.Χ αναμείχθηκε στα θέματα που αφορούσαν τη βασιλική διαδοχή στην Ήπειρο διαπράττοντας αδικία¹⁵⁰. Μετά τον θάνατο του βασιλιά Αλκέτη οι δύο γιοι του, Αρρύβας και Νεοπτόλεμος, διαφιλονικούσαν για τη διαίρεση του βασιλείου. Ο Αρύββας¹⁵¹ ήταν θείος της γυναίκας του Φιλίππου από πλευράς πατέρα και λογικά ως ο πρωτότοκος έπρεπε να βασιλεύσει. Αλλά αναγκάστηκε να διανείμει το βασίλειό του προς τον αδελφό του, γιατί ο Νεοπτόλεμος ήταν πεθερός του Φιλίππου¹⁵².

Την ίδια χρονιά η Μακεδονία εξαπέλυσε τον στόλο της εναντίον αθηναϊκών και συμμαχικών πλοίων που ήταν φορτωμένα με προμήθειες για την Αθήνα και τα

¹⁴⁵Βλ. Δημ.,1.22 *τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς καρποῦσθαι.*

¹⁴⁶Φιλ. Α 17.

¹⁴⁷Βλ.Δημ.,1.13,3.4.Στην περιοχή έριζαν οι διάδοχοι του αρχαίου βασιλιά Κότους (Εξουσίαζε 24 έτη βλ.Αρποκρατίων, λ. *Κότους οὗτος ἤρξε τῆς Θράκης ἔτη κδ, διῆγε δὲ τὰ μὲν πρῶτα ἐν τρυφαῖς καὶ ἠδυπαθείαις, ἔπειτα αὐξήσιν λαμβανούσης αὐτῶ τῆς εὐπραγίας εἰς ὠμότητα καὶ ὀργὴν ἐξηνέχθη, ὡς καὶ τὴν γυναῖκα, ἐξ ἧς αὐτῶ ἦν τέκνα, διέκοψε μέσην ταῖς αὐτοῦ χερσίν, ἀπὸ τῶν αἰδοίων ἀρξάμενος*).Το 361 π.Χ., συγκρούστηκε με τους Αθηναίους (επιδίωκαν μέσω της περιοχής τον έλεγχο των ναυτικών επικοινωνιών του Ελλησπόντου), τους εκδίωξε και έγινε κύριος ολόκληρης της θρακικής χερσονήσου.

¹⁴⁸Δημ., *Κατὰ Ἀριστοκρ.* 8, *τοῦτο, τὸ τελευταῖαντος Κότους Βηρισάδην καὶ Ἀμάδοκον καὶ Κερσοβλέπτην τρεῖς ἀνθ' ἑνὸς γενέσθαι Θράκης βασιλέας: συμβέβηκε γὰρ ἐκ τούτου αὐτοῖς μὲν ἀντιπάλους εἶναι τούτους, ὑμᾶς δ' ὑπέρχεσθαι καὶ θεραπεύειν.*

¹⁴⁹Ryder, 2001²:49-50. Βλ. και Δημ.,3. 4-5.

¹⁵⁰Βλ. Δημ.,1.13 *πρὸς Ἀρύββαν.*

¹⁵¹Βλ. Αρποκρ. λ. *Ἀρύββας: Ἀλκέτου μὲν υἱός, Μολοττῶν δὲ βασιλεύς.*

¹⁵²Μετά πάλι τον θάνατο του βασιλιά των Μολοσσών πια Αρύββα, ο Φίλιππος ενήργησε έτσι ώστε να αποκλείσουν οι Μολοσσοί από το νόμιμο κληρονομικό δικαίωμα της βασιλείας τον γιο του Αρύββα, τον Αιακίδη και να καταστήσουν βασιλιά όλης της Ηπείρου, τον Αλέξανδρο, γιο του Νεοπτόλεμο.

συνέλαβε. Τότε ο Δημοσθένης εκφώνησε τον Α' Φιλιππικό και πρότεινε την προετοιμασία δύο στρατιωτικών αποσπασμάτων: το πρώτο αποτελούμενο από πενήντα τριήρεις θα ήταν εφεδρικό σε περίπτωση που ο Φίλιππος κινούνταν απειλητικά προς τις Θερμοπύλες, την Χερσόνησο, την Όλυνθο ή σε οποιαδήποτε άλλο τόπο αθηναϊκών συμφερόντων. Το άλλο σώμα με 2.000 οπλίτες και 200 ιππείς, πάνω σε δέκα τριήρεις, θα συνιστούσε μόνιμη δύναμη φθοράς για τον Φίλιππο, όπου κι αν εκείνος βρισκόταν¹⁵³.

β. ΟΛΥΝΘΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΟΣ

• ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΘΕΣΗ ΟΛΥΝΘΟΥ

Η χερσόνησος της Χαλκιδικής¹⁵⁴ που βρίσκεται στα νότια της Μακεδονίας μεταξύ Στρυμονικού και Θερμαϊκού κόλπου διασχίζεται δυτικά από την μικρότερη χερσόνησο Παλλήνη (σημερινή Κασσάνδρα). Στον στενό ισθμό που ενώνει την Παλλήνη με την υπόλοιπη Χαλκιδική¹⁵⁵ έκειτο η Ποτειδαία κι αμέσως μετά από αυτήν ανοιγόταν μια εύφορη πεδιάδα προς τον Τορωναίο κόλπο¹⁵⁶, στο εσώτατο σημείο του οποίου και σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα βρισκόταν η Όλυνθος¹⁵⁷.

Η πόλη καταλήφθηκε τον 7^ο αι. π.Χ. από τους Βοττιαίους¹⁵⁸ και κατά τη διάρκεια των Μηδικών πολέμων ο Αρτάβαζος, αφού την πολιορκήσε και την υποδούλωσε¹⁵⁹, τη δώρισε στους Έλληνες της Χαλκιδικής, κι έτσι επανήλθε στους απογόνους των ιδρυτών της¹⁶⁰. Έκτοτε άρχισε να εμφανίζει σημαντική πρόοδο.

¹⁵³ Δημ., Α Φιλ. 16-27. Η πρόταση δεν εισακούστηκε.

¹⁵⁴ Καλείται έτσι λόγω της αποστολής εκεί πλείστον αποικιών από την Χαλκίδα της Εύβοιας.

¹⁵⁵ Οι άλλες δύο μικρότερες χερσόνησοι που διασχίζουν τη Χαλκιδική είναι η Σιθωνία κεντρικά (Ηρόδ., Ζ, 122) και ανατολικά η Ακτή (Αθω.) Και οι τρεις έχουν δεύθυνση προς την μητρόπολη, την Εύβοια.

¹⁵⁶ Θουκ., 1. 63.

¹⁵⁷ Αμερικανικές ανασκαφές του Πανεπιστημίου της Βαλτιμόρης αποκάλυψαν ένα θαυμάσιο παράδειγμα ελληνικής πόλεως του 4^{ου} αι. Για τη ζωή και την ιστορία της περιοχής με βάση τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, σχέδια και φωτογραφίες, βλ. Cahill, 2002.

¹⁵⁸ Κατάγονταν από Κρήτες και Αθηναίους βλ. Ηρόδ., Η 127· Πλούτ., Θησ.16. *καί ποτε Κρήτας εύχην παλαιάν άποδιδόντας άνθρώπων άπαρχήν είς Δελφούς άποστέλλειν, τοίς δέ πεμπομένοις άναμιχθέντας έκρόνους εκείνων συνεζελθειν· ώς δέ ούκ ήσαν ίκανοί τρέφειν έαυτούς αύτόθι, πρώτον μέν είς Ιταλίαν διαπεράσαι κάκει κατοικείν περι την Ίαπυγίαν, εκείθεν δέ αύθις είς Θράκην κομισθηναι και κληθηναι Βοττιαίους· διό τας κόρας των Βοττιαίων θυσίαν τινά τελούσας έπάδειν· "ΐωμεν είς Αθήνας."* Ωστόσο αρχαιολογικές έρευνες έχουν αναδείξει ευρήματα οικισμού της 3ης χιλιετίας π.Χ. I. βλ. Horejs- Jung, 2014 : 299-301.

¹⁵⁹ Ηρόδ., Η 127.

¹⁶⁰ Βλ. Λιβανίου, *Υπόθεσις* (Reiske σ. 40).

Από τους Περσικούς πολέμους μέχρι τον Πελοποννησιακό διατελούσε φόρου υποτελής στους Αθηναίους¹⁶¹. Αλλά το 432 π.Χ., επειδή ο Περδικας, συνέβαλε στην μετοίκηση πλείστων πόλεων της Χαλκιδικής στην πόλη, κατέστη πρωτεύουσα ενός κράτους ισχυρού και κέντρο αποστασίας και αντίστασης κατά της αθηναϊκής ηγεμονίας¹⁶². Έτσι, στα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου τάχθηκε στο πλευρό της Σπάρτης υποστηρίζοντας την εκστρατεία του Βρασίδα στη Χαλκιδική¹⁶³. Αλλά ύστερα από τη Νικίειο ειρήνη (421 π. Χ)¹⁶⁴ αναγκάστηκε να πληρώνει πάλι φόρο υποτέλειας στην Αθήνα¹⁶⁵. Στη συνέχεια οι Ολύνθιοι κατέλαβαν τη Μηκύβερνα, όπου υπήρχαν αθηναϊκές φρουρές¹⁶⁶, και στο εξής τη χρησιμοποιούσαν ως επίνειο¹⁶⁷. Στα χρόνια της Ανταλκιδείου ειρήνης¹⁶⁸ σημείωσαν ιδιαίτερη ακμή. Μία μετά την άλλη οι πόλεις που βρίσκονταν στα παράλια της Μακεδονίας και της Θράκης προσχώρησαν εκούσια στην πόλη και αποτέλεσαν μια ισχυρή ομοσπονδία (392 π.Χ), το *Κοινό των Χαλκιδέων*¹⁶⁹ με ελευθεριάζοντες όρους¹⁷⁰. Η Άκανθος και η Απολλωνία, όμως, επιδίωκαν πλήρη ανεξαρτησία. Γι' αυτό, όταν το Κοινό επιχείρησε να αντισταθεί στον Αμύντα, τον πατέρα του Φιλίππου, οι δύο πόλεις αρνήθηκαν συμμετοχή και, προκειμένου να συγκρουστούν με την Όλυνθο ζήτησαν σπαρτιατική βοήθεια¹⁷¹. Τότε η Όλυνθος στράφηκε προς την Αθήνα και τη Θήβα. Αλλά, επενέβησαν οι Σπαρτιάτες (383-379 π.Χ) και η κατάληξη ήταν να συναφθεί ειρήνη, με τον όρο να διαλυθεί η ομοσπονδία και να αναγνωριστεί η ηγεμονία της Σπάρτης¹⁷². Επετράπη, ωστόσο, η ανάπτυξη της Ολύνθου, γεγονός που της επέτρεψε να καταστεί ισχυρή αντίπαλος των Αθηναίων σχετικά με τα χωρία της Θράκης. Από τη στιγμή δε που η Σπάρτη μετά τη μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ) έχασε την ηγεμονία, η Όλυνθος προετοιμάστηκε με τρόπο που να εγγυάται την ανεξαρτησία της. Πράγματι, αν και ο Αθηναίος στρατηγός

¹⁶¹Θουκ. 5. 18.

¹⁶²Θουκ. 1. 57-58, Διόδ. ΙΒ 34. Σημείωσε δε νίκες εναντίον της Αθήνας βλ. Θουκ.2.79.

¹⁶³Θουκ. 4. 120-123.

¹⁶⁴Θουκ. 5.18-19.

¹⁶⁵Θουκ. 5. 18.

¹⁶⁶Θουκ. 5. 35-39.

¹⁶⁷Στράβ. Ζ 13.

¹⁶⁸Ξεν., *Ελλην.*, Ε.Ι.31.

¹⁶⁹Αποτελούνταν από 32 πόλεις βλ. Δημ. Γ *Φιλ.* 26 *Όλυνθον μὲν δὴ καὶ Μεθώνην καὶ Απολλωνίαν καὶ δύο καὶ τριάκοντα πόλεις ἐπὶ Θράκης ἔω,*

¹⁷⁰Παρείχε δικαιοσύνη, επιγαμία και ἐγκτησι γῆς στὴν περιοχὴ Ξεν. *Ελλ.*, Ε Β, 12. 18.19.

¹⁷¹Ξεν. *Ελλην.* Ε. β. 11-19.

¹⁷²Ξεν. *Ελλην.* Ε. β-γ · Διόδ., ΙΕ 19-23.

Τιμόθεος μαζί με τον Ιφικράτη κυριεύσαν πολλές Χαλκιδικές πόλεις¹⁷³, δεν κατάφεραν να την κυριεύσουν.

Τότε εμφανίζεται στην ιστορική σκηνή ο Φίλιππος. Η απόφασή του να την πολεμήσει υπαγορεύτηκε από βάσιμους λόγους. Η πόλη μπορούσε να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα της ορεινής Μακεδονίας μέσω μιας εμπορικής δραστηριότητας, διέθετε άφθονα σιτηρά με τα οποία θα τροφοδοτούνταν οι Μακεδόνες, αλλά και ξυλεία για τη ναυπήγηση πλοίων. Τέλος, υπήρχε η πιθανότητα να συμμαχήσει με την Αθήνα.

• Ο ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 349-348 π.Χ.

Οι κάτοικοι της Ολύνθου, αν και ο Φίλιππος δεν είχε επιδείξει κατακτητικές διαθέσεις εναντίον τους¹⁷⁴, βλέποντας τις διαδοχικές στρατιωτικές του επιχειρήσεις εναντίον της Αμφίπολης, Πύδνας, Ποτειδαιας και Μεθώνης, υποψιάστηκαν ότι ήταν θέμα χρόνου να τους επιτεθεί¹⁷⁵. Γι' αυτό έστειλαν πρεσβεία στην Αθήνα το 352 π.Χ για συνδιαλλαγή και συμμαχία. Οι Αθηναίοι αρνήθηκαν¹⁷⁶, αφενός επειδή δυσπιστούσαν για τη σταθερότητα μιας συμμαχίας με τους Ολύνθιους λόγω της Ποτειδαιας¹⁷⁷ κι αφετέρου επειδή θεωρούσαν πως όφειλαν να επέμβουν μετά την κήρυξη πολέμου¹⁷⁸.

Κι ενώ ήταν αναμενόμενο να επιτεθεί ο Φίλιππος, μιας και εξέλαβε το διάβημα των Ολυνθίων ως παράβαση των συνθηκών¹⁷⁹ βάσει των οποίων τους είχε παραδώσει τον Ανθεμόντα και την Ποτειδαία, εντούτοις αποσόβησε τον πόλεμο- μάλλον γιατί οι Ολύνθιοι είχαν επιφυλάξει για τους εαυτούς τους το δικαίωμα να προβαίνουν σε τέτοιου είδους αποφάσεις- κι αρκέστηκε απλώς στη διέλευση της

¹⁷³ Δείν. *Κατά Δημοσθένους* 14 και *Τιμοθέω μὲν, ὃ Ἀθηναῖοι, Πελοπόννησον περιπλεύσαντι καὶ τὴν ἐν Κερκύρα ναυμαχίαν νικήσαντι Λακεδαιμονίους καὶ Κόνωνος υἱεῖ τοῦ τοῦς Ἑλλήνας ἐλευθερώσαντος καὶ Σάμον λαβόντι καὶ Μεθώνην καὶ Πύδναν καὶ Ποτειδαίαν καὶ πρὸς ταύταις ἑτέρας εἴκοσι πόλεις*. Ἰσοκρ. *Περὶ Ἀντιδόσεως* 113 καὶ προσέτι Χαλκιδεῖς ἅπαντας κατεπολέμησεν. εἰ δὲ δεῖ μὴ καθ' ἕκαστον ἀλλὰ διὰ βραχέων εἰπεῖν, τεττάρων καὶ εἴκοσι πόλεων κυρίου ὑμᾶς ἐποίησεν ἐλάττω δαπανήσας ὧν οἱ πατέρες ἡμῶν εἰς τὴν Μηλίων πολιορκίαν ἀνήλωσαν.

¹⁷⁴ Βλ. αὐτόθι σσ. 23-24.

¹⁷⁵ Βλ. Δημ., *Κατά Ἀριστοκρ.* 109 εἴτ' Ὀλύνθιοι μὲν ἴσασι τὸ μέλλον προορᾶν.

¹⁷⁶ Βλ. Δημ., 3. 2.

¹⁷⁷ Βλ. αὐτόθι σσ. 22-23.

¹⁷⁸ Βλ. Δημ., 1. 7.

¹⁷⁹ Βλ. Λιβανίου *ὑπόθεσις Α Ολυνθ.* (Reiske σ. 7) *πέμψαντες πρέσβεις πρὸς Ὀλυνθίους κατελύσαντο τὸν πρὸς αὐτούς πόλεμον, ποιοῦντες τοῦτο παρὰ τὰς συνθήκας τὰς πρὸς Φίλιππον· συνετέθειντο γὰρ καὶ κοινῇ πολεμεῖν πρὸς Ἀθηναίους, κἄν ἄλλο τι δόξῃ κοινῇ σπείσασθαι.*

χώρας της ομοσπονδίας με τη στρατιά του προς επίδειξη δύναμης. Η πορεία αυτή ασφαλώς ήταν δηλωτική εχθρικών προθέσεων, μα ο βασιλιάς διαβεβαίωσε για το αντίθετο τις βόρειες Χαλκιδικές πόλεις και την δικαιολόγησε εντάσσοντάς την στα πλαίσια της επιστροφής του από τη δεύτερη εκστρατεία στη Θράκη¹⁸⁰.

Η αφορμή για σύγκρουση δεν άργησε να δοθεί. Ο Φίλιππος ενοχλημένος από το γεγονός ότι οι Ολύνθιοι είχαν παράσχει άσυλο στους δύο ομομήτριους αδελφούς του και εχθρούς του, Αρριδαίο και Μενέλαο, αξίωσε την έκδοση του Αρριδαίου¹⁸¹. Οι Ολύνθιοι, σεβόμενοι τη φιλοξενία, αρνήθηκαν, αλλά, επειδή αντιλήφθηκαν ότι η απαίτηση αυτή συνιστούσε πρόφαση, απηύθυναν το 349 π. Χ εκκλήσεις στην Αθήνα για συνομολόγηση επιμαχίας εναντίον της Μακεδονίας. Τότε ακριβώς ο Δημοσθένης εκφώνησε τρεις λόγους συνηγορώντας ένθερμα υπέρ της αποστολής βοήθειας.

¹⁸⁰Curtius, 1900: 96.

¹⁸¹Ιουστ., VIII, 3. 7-11. *Deinde ad abolendam inuidiae famam, qua insignis praeter ceteros tunc temporis habebatur, per regna mittit et opulentissimas ciuitates, qui opinionem sererent regem Philippum magna pecunia locare et muros per ciuitates et fana ac templa facienda, et ut per praecones susceptores sollicitarent. Qui cum in Macedoniam uenissent, uariis dilationibus frustrati, uim regiae maiestatis timentes taciti proficiscebantur. Post haec Olynthios adgreditur ; receperant enim per misericordiam post caedem unius duos fratres eius, quos Philippus ex nouerca genitos ueluti participes regni interficere gestiebat. Ob hanc igitur causam urbem antiquam et nobilem exscindit et fratres olim destinato supplicio tradit praedaque ingenti pariter et parricidii uoto fruitur.*

2. Η ΑΘΗΝΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

α. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Το έτος 404 π.Χ σηματοδότησε αφετηρία δεινών για τους Αθηναίους¹⁸². Οι προσπάθειες που κατέβαλαν το 378 π. Χ¹⁸³ να ανασυστήσουν την ηγεμονία του 5ου αι. με τη μορφή της Β' Αθηναϊκής ναυτικής συμμαχίας, δεν απέφεραν πολλούς καρπούς, γιατί δεν υπήρχε λόγος να την υποστηρίξουν οι σύμμαχοι μετά την εξάλειψη του σπαρτιατικού κινδύνου στα Λεύκτρα¹⁸⁴. Βέβαια, μέχρι το 357 π.Χ προσελκύστηκαν η Ποτειδαία και οι Ευβοϊκές Πόλεις, όλες με στρατηγική σημασία. Ταυτοχρόνως, οι Αθηναίοι επιδίωξαν τον έλεγχο του Βόρειου Αιγαίου, των στενών του Ελλησπόντου και της Προποντίδας, προκειμένου να διασφαλίζουν τροφοδοσία με σιτηρά¹⁸⁵.

Εντούτοις, η κυριαρχία τους στην περιοχή που εκτείνεται από τον Εύξεινο και τη Θρακική χερσόνησο έως τη Χαλκιδική αμφισβητείτο διαρκώς. Από τη μια η Ρόδος, η Χίος, η Κως, και η πόλη Βυζάντιο εξεγέρθηκαν¹⁸⁶, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει το 357-355 π. Χ ο Συμμαχικός πόλεμος, και από την άλλη το ίδιο διάστημα οι Μακεδόνες κατέλαβαν, όπως προαναφέραμε, τις παράλιες αθηναϊκές κτήσεις, Αμφίπολη, Πύδνα, και Μεθώνη.

Η Αθήνα ήταν φυσικό να περιέλθει μετά τον Συμμαχικό πόλεμο¹⁸⁷ σε τραγική οικονομική κατάσταση, δεδομένο που προσανατόλισε στην εφαρμογή ενός προγράμματος πολιτειακής σταθερότητας. Εκφραστής του ήταν ο πολιτικός Εύβουλος¹⁸⁸ (405-330 π.Χ). Η ειρήνη θα αποτελούσε κατά την εκτίμησή του ασφαλιστική δικλείδα για οικονομική ανασυγκρότηση και ευζωία¹⁸⁹. Υποστηρικτές

¹⁸²Βλ. αναλυτικά Kagan, 1987.

¹⁸³Βλ. Ψήφισμα για την ίδρυση της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας 378/7. Επιγραφικό Μουσείο 10397. Στήλη από πεντελικό μάρμαρο. Βρέθηκε στην Αγορά της Αθήνας. Επιστημονικός Κατάλογος Επιγραφών, 69-73.π.Χ. Για το κείμενο βλ. Tod: 1948:63 · Mossé, 1973:32-42· Hornblower, 2005:416 κ.εξ.

¹⁸⁴Για την ήττα των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα το 371 π.Χ βλ. Ξενοφών, Έλλ., ΣΤ.IV.12,15· Διόδ. 15.52.2., Πλούτ., Πελοπίδας, 20.1.

¹⁸⁵Cawkwell, 1962:23.

¹⁸⁶Με παρότρυνση του σατράπη της Καρίας Μανσώλου Βλ. Δημ., Υπέρ Ροδίων 27· Διόδ., 16.21-22.

¹⁸⁷Για τις συνέπειες του Συμμαχικού πολέμου βλ. Sealey, 1993: 102-112.

¹⁸⁸Για τον Εύβουλο και την πολιτική του δραστηριότητα βλ. Cawkwell, 1963: 47-67.

¹⁸⁹Βλ. αυτόθι σ. 39 κ.εξ.

του ήταν οι φατρίες του ρήτορα Ισοκράτη¹⁹⁰, του πολιτικού και στρατηγού Φωκίωνα¹⁹¹, οι φιλιππίζοντες Αισχύνης και Φιλοκράτης, καθώς και έμποροι και τεχνίτες, τα συμφέροντα των οποίων απειλούνται πάντα από έναν πόλεμο. Πολιτικοί αντίπαλοι ήταν κατ' ανάγκην οι φιλοπόλεμοι¹⁹², μ' εξέχουσα μορφή τον Δημοσθένη¹⁹³.

Σε γενικές, πάντως, γραμμές η Αθήνα απέφευγε τον ανοικτό και συνεχή πόλεμο εναντίον του Φιλίππου λόγω απόστασης και δαπανών. Μόνο σε περιπτώσεις που θίγονταν ζωτικά συμφέροντα ανέθετε μακρινή εκστρατεία σ' έναν ή δύο στρατηγούς¹⁹⁴, αλλά μερική και με περιορισμένες δυνάμεις, όπως συνέβη με την Όλυνθο¹⁹⁵. Αντιθέτως, για ευνόητους λόγους, απέκρουε τις απειλές στις γειτονιές της. Όταν, για παράδειγμα, το 357 π.Χ, υποδαυλίστηκε από τους Θηβαίους εσωτερική στάση στην Εύβοια, οι Αθηναίοι έπειτα από προτροπή του Τιμόθεου¹⁹⁶ επέλυσαν αποτελεσματικά το θέμα¹⁹⁷. Νέα επέμβαση στο νησί επιχείρησαν το 349/8 π. Χ, γιατί ο τύραννος της Ερέτριας, Πλούταρχος, είχε ζητήσει την επικουρία τους, προκειμένου να μην ανατραπεί από μισθοφόρους υπό την αρχηγία του εξόριστου τοπικού πολιτικού Κλειτάρχου. Οι φίλοι του Μειδίας και Εύβουλος έπεισαν¹⁹⁸ τους Αθηναίους να αναλάβουν εκστρατεία υπό τον Φωκίωνα στην οποία συμμετείχαν

¹⁹⁰ Τόνιζε την παύση της απόλυτης κυριαρχίας στη θάλασσα Βλ. Ισοκρ., *Περὶ Εἰρήνης* 64 ἢ *παυσώμεθα τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ θάλατταν ἐπιθυμοῦντες*.

¹⁹¹ Άνδρας με αυστηρότητα ήθη και με επιδεξιότητα στον λόγο βλ. Πλούτ., *Φωκίων* 5.1 *Τῶ δ' ἤθει προσηνέστατος ὢν καὶ φιλανθρωπότεατος... ῥήτωρ μὲν ἄριστος εἶη Δημοσθένης, 5.6 εἰπεῖν δὲ δεινότεατος ὁ Φωκίων*) την οποία αναγνώριζε και ο Δημοσθένης (*τῶν μὲν ἄλλων κατεφρόνει πολὺ ῥητόρων, ἀνισταμένου δὲ Φωκίωνος εἰώθει λέγειν ἀτρέμα 5.10 πρὸς τοὺς φίλους· ἢ τῶν ἐμῶν λόγων κοπις πάρεστιν*).

¹⁹² Για τον διαχωρισμό σε φιλοπόλεμη και ειρηνόφιλη μερίδα βλ. Mossé, 1973: 54-59.

¹⁹³ Διατεινόταν ότι και δυνάμεις υπήρχαν για την ανάληψη πολέμων και ικανοί στρατηγοί Δημ., *Φιλ. Α* 40 *πλείστη δύναμιν ἀπάντων ἔχοντες, τριήρεις, ὀπλίτας, ἱππέας, χρημάτων πρόσδοον, τούτων μὲν μέχρι τῆς τῆμερον ἡμέρας οὐδενὶ πόποτ' εἰς δέον τι κέχρησθε, οὐδὲν δ' ἀπολείπετε, ὥσπερ οἱ βάρβαροι πυκτεύουσιν, οὕτω πολεμεῖν Φιλίππῳ*.

¹⁹⁴ Για τους στρατηγούς και τα καθήκοντά τους βλ. αυτόθι υποσημ. 756.

¹⁹⁵ Βλ. αναλυτικά αυτόθι σ. 268 κ.εξ.

¹⁹⁶ βλ. Διόδ. 16 4· Δημ. *Περὶ τῶν ἐν Χερρ. 75-5 οὐ καθέλξετε τὰς ναῦς;· οὐκοῦν εἶπε μὲν ταῦθ' ὁ Τιμόθεος, ἐποίησατε δ' ὕμεις*. Ο Τιμόθεος ήταν γιος του περιφημου στρατηγού Κόνωνα. Αναλυτικά για τη ζωή και τη συνετή και επιτυχημένη δράση του βλ. Κοκκινάκης, 1870: 40.

¹⁹⁷ Επανεφέραν στο νησί το προηγούμενο καθεστώς μέσα σε 30 ημέρες βλ. Sealey, 1993: 102- 103· Βλ. και σχόλια αυτόθι Δημ., 1.8.

¹⁹⁸ Στον *Κατὰ Μειδίου* 110 ο Δημοσθένης λέει για τον Εύβουλο *καὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ πραγμάτων τουτὶ γὰρ αὐτῷ μικροῦ παρήλθε μ' εἰπεῖν, ἃ Πλούταρχος ὁ τούτου ξένος καὶ φίλος διεπράξατο, ὡς ἐγὼ αἰτιός εἰμι, κατεσκεύαζε πρὸ τοῦ τὸ πρᾶγμα γενέσθαι πᾶσιν φανερόν διὰ Πλουτάρχου γεγονός*. Για τον Μειδία στο τμήμα 200 λέει *Πλουτάρχου προξενεῖ...* Για αξιολόγηση της απόφασής τους βλ. αυτόθι σ. 270.

πολίτες, μισθοφόροι, ιππείς και πεζοί, ακόμη κι ο Δημοσθένης¹⁹⁹, έστω κι αν εντέλει το αποτέλεσμα δεν ήταν το αναμενόμενο²⁰⁰.

β. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

• ΠΗΓΕΣ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΕΣΟΔΩΝ

Μία πηγή εσόδων για την Αθήνα το 378 π. Χ ήταν η φορολογία που επιβαλλόταν στους ελεύθερους πολίτες, οι οποίοι ήταν χωρισμένοι ανάλογα με την περιουσία τους σε τέσσερις κατηγορίες²⁰¹. Στη δασμοφορία οι *Πεντακοσιομέδιμνοι* συνεισέφεραν ένα τάλαντο, οι *Ίππεις* ημιτάλαντο, οι *Ζευγίτες* εκατό δραχμές· οι *Θήτες* τίποτε.

Βασικός δε ήταν κι ο πόρος που είχε προέλθει για την πόλη μετά τη μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος²⁰² την οποία είχε αποφασίσει η Βουλή των 500 επί Κλεισθένους το 508-507 π.Χ²⁰³. Οι προσδιορισμένοι πλούσιοι φορολογούμενοι αναλάμβαναν *λειτουργίες*, δηλαδή προσφορά δημόσιας υπηρεσίας με προσωπική δαπάνη²⁰⁴. Ωστόσο, αν ένας πολίτης θεωρούσε κάποιον άλλο

¹⁹⁹ Δημ., *Κατὰ Μειδίου* 133 *ταῦτα γὰρ εἰς τοὺς ὀπλίτας ἡμᾶς ἀπηγγέλλετο* · βλ. και 1. 8 *ὄθ' ἤκομεν Εὐβοεῶσιν βεβοηθηκότες*.

²⁰⁰ Ο στρατηγός Φωκίων συνάντησε αντίσταση από μερικούς Ευβοείς βλ. Πλούτ., *Φωκίων*, 12-13. Τότε ήταν που ο Απολλόδωρος υπέβαλε την πρόταση να κατατεθεί όλο το περίσσευμα της ετήσιας προσόδου στο στρατιωτικό ταμείο βλ. αυτόθι σ. 42.

²⁰¹ Τη διαίρεση είχε κάνει ο Κέκροπας (βλ. Οὐλπιανός) και μετά από αυτόν ο Σόλωνας το 549 π. Χ. Βλ. *Όνομαστικόν* Πολυδεύκου· Westin, 2014:210-214 *Θήτες*: Εισόδημα μέχρι 149 δραχμές το χρόνο (κεφάλαιο μέχρι 1788 δραχμές) συντηρούνταν μέσω της εργασίας τους, εξαιρούνταν από τα δημόσια αξιώματα αλλά μετείχαν στα συμβούλια και είχαν δικαίωμα ψήφου. *Ζευγίτες*: Εισόδημα από 150 -299 δραχμές το χρόνο (κεφάλαιο από 1800-3600 δραχμές). *Ίππεις*: Εισόδημα από 300-499 δραχμές το χρόνο (κεφάλαιο από 3600-6000 δραχμές). *Πεντακοσιομέδιμνοι*: Εισόδημα από 500 δραχμές και άνω το χρόνο (κεφάλαιο από 6.000 δραχμές και άνω). Το συνολικό φορολογητέο εισόδημα του αθηναϊκού δήμου την εποχή αυτή υπολογίζεται σε 5.750 τάλαντα. Για το βασικό νόμισμα, τη δραχμή, και τα ισοδύναμά της 6 οβολοί = 1 δραχμή, 100 δραχμές=1 μνα 6.000 δραχμές = 60 μνες= 1 τάλαντο βλ. Phillips, 2004: General Introduction: *Money*.

²⁰² Για το φορολογικό σύστημα και τις διαδοχικές του μεταβολές βλ. Glotz, 1994⁴:349-359

²⁰³ Τότε που οι τέσσερις φυλές αυξήθηκαν σε δέκα.

²⁰⁴ Αυτές είχαν τη μορφή : Α. Θρησκευτικές εκδηλώσεις: 1. *χορηγία* για τις αμοιβές των μελών του χορού ενός θεατρικού έργου (τραγωδίας ή κωμωδίας) ή διαφόρων πανηγύρεων για αρκετές ημέρες, 2. *γυμνασιαρχία* για τα έξοδα που απαιτούνταν για μια λαμπαδηδρομία, 3. *ἀρχιθεωρία* για έξοδα αποστολής αντιπροσωπείας που έστελνε η πόλη στη Δήλο για την ετήσια εορτή του Απόλλωνα-ο *ἀρχιθέωρος* ήταν το τιμώμενο ηγετικό πρόσωπο, 4. *εστίασις* για οργάνωση δείπνου προσφερομένου στα μέλη μιας φυλής σ' ορισμένες εορτές Β. *εξοπλισμός*: *τριηραρχία* με στρατιωτικό σκοπό βλ. Σακελλαρίου, 1999:260-261· MacDowell, 2003⁴: 247κ.εξ.

πλουσιότερο, μπορούσε να ζητήσει τη μετάθεση του βάρους του θεσμού μέσω μιας διαδικασίας που λεγόταν *άντιδοσις*²⁰⁵.

Πρόσθετος ήταν ένας έκτακτος πολεμικός φόρος, η *είσφορά*²⁰⁶, η οποία έπρεπε να αποφασιστεί από τη συνέλευση. Απευθυνόταν έκκληση στις εθελοντικές συνεισφορές, πολλαπλασιάζονταν οι δημεύσεις, και επιφορτίζονταν οι στρατηγοί με την υποχρέωση να εξασφαλίζουν τα έξοδα του πολέμου από τις εχθρικές ή και τις φιλικές χώρες.

Τέλος, έσοδα²⁰⁷ πήγαιναν κι από εσωτερικά δάνεια²⁰⁸, εμπορικούς φόρους²⁰⁹, δικαστικά πρόστιμα²¹⁰ και δημεύσεις περιουσιών, από τους θησαυρούς των ναών και μάλιστα της Αθηνάς επί επιστροφή, από την κοπή νομισμάτων με ανάμειξη χρυσού και χαλκού, και από άλλους τακτικούς φόρους²¹¹. Σημαντική, εξάλλου, πρόσοδος ήταν οι συμμαχικοί πόροι²¹².

• ΦΟΡΟΕΙΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ

Οι Αθηναίοι του 4ου αι. εκδήλωναν αποστροφή απέναντι στο φορολογικό καθήκον, κυρίως εκείνο της *είσφορᾶς*²¹³. Η πόλη, ενώ είχε τρόπους να ελέγχει την αξιοπιστία των δηλώσεων των φορολογούμενων για τα ακίνητα έσοδα, αντιμετώπιζε δυσκολίες στην περίπτωση των αφανών κινητών εσόδων. Τη λύση προσέφερε ένα

²⁰⁵Βλ. MacDowell, 2003⁴: 249.

²⁰⁶Η *είσφορά* ήταν 1% ή σε δύσκολες περιστάσεις 2%, δηλ. 57.5 ή 1.150 τάλαντα αντίστοιχα. βλ. Schwahn, 1933:247-284 · Guisepi, 1998. Από το 347/6 έως 323/2, οι Αθηναίοι επέβαλαν και ετήσια εισφορά ύψους 10 τάλαντων (*IG II 2 505*, γραμμές 14- 17). Βλ. Golden, 2001²:159· Phillips, 2004: General Introduction :*Taxation*.

²⁰⁷Βλ. αναλυτικά Guisepi, 1998· Mosse, 2005.

²⁰⁸Μισθώσεις κυρίως των μεταλλείων του Λαυρίου.βλ. MacDowell, 2003⁴:211-213 και άλλης δημόσιας περιουσίας βλ. MacDowell, 2003⁴:217-220 και 253.

²⁰⁹Π.χ η *πεντηκοστή* (δασμός 2% επί των εισαγομένων και εξαγομένων αγαθών, και το *επώνιον*, φόρος επί της αξίας των πωλούμενων εμπορευμάτων), το *μετοίκιον* (το πλήρωναν οι εγκατεστημένοι αλλοδαποί στην Αθήνα οι οποίοι, ως γνωστόν, δεν είχαν δικαίωμα αγοράς γης. Ο κατά κεφαλήν φόρος ήταν 12 δρχ. για τους άνδρες και 6 για τις γυναίκες ετησίως. Βλ. βλ. MacDowell, 2003⁴:122-124, 240), το *ξενικόν* (καταβαλλόταν από τους παρεπιδήμους, τους αλλοδαπούς που διέμεναν προσωρινά στην πόλη βλ. MacDowell, 2003⁴:240).

²¹⁰Για τη διαδικασία και τον χρόνο καταβολής τους βλ. MacDowell, 2003⁴:254.

²¹¹Π.χ η *έπωνία* (φόρος που επιβαλλόταν στο 1/5 επί των αγορών), φόρος 3 οβολών για την κατοχή κάθε δούλου, το *διαπύλιον* (τέλος για να εισέρχονται δια των πυλών της πόλης τα αγαθά). Βλ. Finley, 1973: 163-164.

²¹²Βλ. αναλυτικά Meiggs & Lewis, 1975: appendix 14.

²¹³ Ο Δημοσθένης προσπαθεί να τους πείσει να φορολογήσουν τους εαυτούς τους για τον πόλεμο εναντίον του Φιλίππου Βλ. 1.20, 2.31 και *Περὶ τῶν ἐν Χερρ. 21-23 ἡμεῖς οὔτε χρήματ' εἰσφέρειν βουλόμεθα, οὔτ' αὐτοὶ στρατεύεσθαι, οὔτε τῶν κοινῶν ἀπέχεσθαι δυνάμεθα, οὔτε τὰς συντάξεις Διοπίθει δίδομεν...ἀλλὰ βασκαίνομεν ...*

δραστήριο μέτρο που ίσχυσε από το 378/7 π.Χ. Χίλιοι διακόσιοι φορολογούμενοι ταξινομήθηκαν σε είκοσι *συμμορίες*²¹⁴ (60 στην καθεμία) με τέτοιον τρόπο που όλες θα πλήρωναν για το ίδιο τμήμα φορολογούμενου κεφαλαίου το ίδιο μέρος φόρου. Η κάθε συμμορία όφειλε να κατανείμει το μερίδιο του φόρου που αναλογούσε στα μέλη της και επιφορτιζόταν να το εισπράξει και να το καταθέσει στο κράτος. Αλλά οι μικροί φορολογούμενοι προέβαλαν δικαιολογίες, για να εξαιρεθούν από τη συνεισφορά, και οι μεγάλοι, για να αποδείξουν ότι εκπλήρωναν την φορολογική τους υποχρέωση, πολλές φορές κατέβαλλαν ποσό υψηλότερο από το προβλεπόμενο²¹⁵. Παρά ταύτα οι φοροφυγάδες έπρεπε να διωχθούν δικαστικά, καθώς η *συμμορία* τούς καθιστούσε υπεύθυνους.

Το κράτος, για να διασφαλιστεί από τον κίνδυνο ελλείμματος, αναδιοργάνωσε τον θεσμό το 362 π.Χ.²¹⁶. Ανάμεσα στους 1.200 πολίτες που εντάσσονταν στις είκοσι *συμμορίες*, οι 300 πλουσιότεροι, μοιράστηκαν από 15 σε καθεμία. Αυτοί έπρεπε να προκαταβάλλουν στο δημόσιο ταμείο την *είσφορά*²¹⁷, και να την εισπράττουν κατά τη διάρκεια του χρόνου από τους άλλους που ανήκαν στη δεύτερη κατηγορία. Η έκτακτη αυτή *λειτουργία* λεγόταν *προεισφορά*²¹⁸. Επειδή, όμως, κι αυτό το μέτρο αποδείχτηκε αναποτελεσματικό, διορίστηκε το 355 π.Χ μια επιτροπή με επικεφαλής τον Ανδροτίωνα, για να εισπράξει τα καθυστερούμενα που είχαν συγκεντρωθεί από το 378 π.Χ. Αν και η υπηρεσία λειτούργησε με αυστηρότητα και τεχνάσματα²¹⁹, εντούτοις η απροθυμία των φορολογουμένων εντεινόταν²²⁰.

²¹⁴Η λέξη *συμμορία* «σύμμορος «μείρομαι (λαμβάνω το μερίδιό μου)» σημαίνει εταιρεία, ομάδα ανθρώπων ενωμένων κατά πολιτική διαίρεση. Βλ. Λεξικό Ἀρποκρατίωνος σ. 169 λ. *Συμμορία*=...εἰσφέρειν τὴν πόλιν δυνάμενοι... φησὶ περὶ τῶν διακοσίων καὶ χιλίων ἀνδρῶν λέγων τῶν πλουσιωτάτων. Ἐκ τούτων τοίνυν οἶμαι δεῖν ποιῆσαι συμμορίας εἴκοσιν...

²¹⁵βλ. Glotz, 1994⁴:353. Ο Τιμόθεος λ.χ. πλήρωνε το 1/5 του εισοδήματός του, και οι κηδεμόνες του Δημοσθένη, χωρίς βέβαια προσωπικό κόστος, έκαναν το ίδιο για λογαριασμό του ανήλικου επιτροπευόμενου τους βλ. Δημ., *Κατὰ Ἀφόβου*, I. 7. *εἰς γὰρ τὴν συμμορίαν ὑπὲρ ἔμοῦ συνετάξαντο κατὰ τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μνᾶς πεντακοσίας δραχμᾶς εἰσφέρειν, ὅσον περ Τιμόθεος ὁ Κόνωνος καὶ οἱ τὰ μέγιστα κεκτημένοι τιμήματ' εἰσέφερον.*

²¹⁶Westin, 2014 :210-214.

²¹⁷Κάθε *συμμορία* πλήρωνε το 1/100 του φορολογητέου εισοδήματος. Η *είσφορά* ήταν 1% ή σε δύσκολες περιστάσεις 2%, δηλ. 57.5 ή 1.150 τάλαντα αντίστοιχα. Αυτό σήμαινε ότι κάθε *συμμορία* πλήρωνε 0.575 ή 1.150 του τάλαντου.

²¹⁸Thomsen, 1964: 210-12.

²¹⁹Εγιναν παραβάσεις κατοικιών των οφειλετών, κατασχέσεις επίπλων και φυλακίσεις βλ. Δημ., *Κατὰ Ἀνδροτίωνος*, 49 κ.ε. Χαρακτηριστικές είναι οι κατηγορίες στα τμήματα 52 *τοσαύτην ὑπερβολὴν ἐποιήσατ' ἐκείνων τῆς αὐτοῦ βδελυρίας καὶ 54 ἔδειξ καὶ ὕβριζες πολίτα σ ἀνθρώπους καὶ τοὺς ταιλαιπώρους μετοίκους,*

²²⁰Το 354 ο Δημοσθένης στον *Περὶ συμμοριῶν* 25 λέει: *ἐγὼ φράσω. ὁρᾶτε τὴν πόλιν, ᾧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πᾶσαν ταύτην. ἐν ταύτῃ χρήματ' ἔνεστιν ὀλίγου δέω πρὸς ἀπάσας τὰς ἄλλας εἰπεῖν πόλεις. ταῦτα δ' οἱ κεκτημένοι τοιοῦτον ἔχουσι νοῦν ὥστ', εἰ πάντες οἱ λέγοντες φοβοῖεν ὡς*

Πλήγμα δέχθηκε και ο θεσμός της *τριηραρχίας*, της *λειτουργίας* που αφορούσε συγχρόνως το φορολογικό και στρατιωτικό καθήκον²²¹. Όταν επί Θεμιστοκλέους η Αθήνα επιδόθηκε στη συγκρότηση μεγάλου στόλου, καθένας από τους 100 ευπορότερους πολίτες ανέλαβε τη φροντίδα να ναυπηγήσει μία τριήρη²²² με δημόσια επιχορήγηση ενός ταλάντου και πρόσθετα δικά του έξοδα. Σε ναυπήγηση υποχρεωνόταν πάλι ο ίδιος μετά την πάροδο δύο ετών. Στη συνέχεια ο τριηραρχος επιβαρύνθηκε με τα έξοδα της συντηρήσεως, των επισκευών του σκάφους, της εκπαίδευσης των κωπηλατών, και με καθήκοντα κυβερνήτη. Έτσι, τον 4ο αι. το κόστος μιας τριηραρχίας κυμαινόταν από 4.000 ως και 6.000 δραχμές τη στιγμή που αυτό της χορηγίας ήταν από 1.500 ως και 5.000 δραχμές και υπερέβαινε πολλές φορές το ετήσιο εισόδημα του τριηράρχου. Βέβαια, επιβάλλονταν πλέον τριηραρχίες όχι για όλες τις πλώμες τριήρεις και για τη διάρκεια του έτους, αλλά για όσες αποφάσιζε κάθε φορά ο δήμος και για τη διάρκεια συγκεκριμένης επιχειρήσεως. Παρά τούτο συχνά ο υποχρεωμένος να αναλάβει τριηραρχία δεν διέθετε πια χρηματικό απόθεμα και, για να αντεπεξέλθει, κατέφευγε στη χρέωση ή σε πώληση μέρους από την περιουσία του. Προς ανακούφιση, λοιπόν, των τριηράρχων καθιερώθηκε κατά τον Δεκελεικό πόλεμο (411π.Χ) συγχρόνως με την τριηραρχία η *συντριηραρχία*, ανεπίσημα στην αρχή κι έπειτα επίσημα. Δύο ή τρεις πολίτες συνεταιρίζονταν²²³ και ρύθμιζαν αυτόβουλα τα σχετικά προβλήματα του εξοπλισμού και της διοίκησης του πλοίου²²⁴. Η συχνότητα της *συντριηραρχίας* διπλασιαζόταν και ήταν ανεκτή μόνο όσο ο στόλος περιοριζόταν στα 100 πλοία.

ἤξει βασιλεύς, ὡς πάρεσιν, ὡς οὐδ' οἷόν τε ταῦτ' ἄλλως ἔχειν, καὶ μετὰ τῶν λεγόντων ἴσοι τὸ πλῆθος τούτοις χρησιμωδοῖεν, οὐ μόνον οὐκ ἂν εἰσενέγκαιεν, ἀλλ' οὐδ' ἂν δόξειαν [οὐδ' ἂν ὁμολογήσαιεν] κεκτήσθαι.

²²¹ Glotz, 1994⁴:354 · Σακελλαρίου, 1999:261 · MacDowell, 2003⁴:247 κ.εξ.

²²² Μια τυπική τριήρης διέθετε 170 κωπηλάτες με μισθό 4 οβολούς ημερησίως (3.400 δρχ, 0,56 τάλαντα). Το συνολικό πλήρωμα πρέπει να ήταν 200 άνδρες: 170 κωπηλάτες, ο τριηραρχος, που είχε την γενική διοίκηση του πλοίου, ο κυβερνήτης, που ήταν υπεύθυνος για τον πλου, ο πρωρέας, που βρισκόταν στην πλώρη, ο κελευστής, που έδινε τα παραγγέλματα στους κωπηλάτες, δύο τοιχάρχεις, ανά ένας σε κάθε πλευρά του πλοίου, ο τριηραύλης, που έδινε με τον αυλό του τον ρυθμό στους κωπηλάτες, 13 ναύτες και 10 οπλίτες. Σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να επέβαιναν περισσότεροι οπλίτες ή και ψιλοί. Βλ. Τζάχος, 1999:16-28. Απλή και τρισδιάστατη σχεδιαστική αναπαράσταση βλ. σε. Morisson and Coats, 1982:ch. 2.

²²³ Λυσ., *Κατὰ Διογείτονος*, 24 οὗτος γὰρ συντριηραρχῶν Ἀλέξιδι τῷ Ἀριστοδίκου, φάσκων δυοῖν δεούσας πενήκοντα μνᾶς ἐκείνω συμβαλέσθαι, τὸ ἥμισυ τούτοις ὄρφανοῖς οὔσι λελόγισται, οὐδ' ἢ πόλις οὐ μόνον παῖδας ὄντας ἀτελεῖς ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴν δοκιμασθῶσιν ἐνιαυτὸν ἀφῆκεν ἀπασῶν τῶν λητουργιῶν. Ἰσοκρ., *Παραγραφή πρὸς Καλλιμάχον*, 60. ..ἀλλὰ πείσας τὸν ἀδελφὸν συντριηραρχεῖν.. · MacDowell, 2003⁴:248.

²²⁴ Λυσ., *Κατὰ Διογείτονος* 26 ἐπειδὴ δὲ μόλις παρ' αὐτοῦ παρέλαβον τὰ γράμματα, μάρτυρας ἔχων ἠρώτων Ἀριστόδικον τὸν ἀδελφὸν τὸν Ἀλέξιδος (αὐτὸς γὰρ ἐτύγχανε

Όταν δε η Αθήνα επανίδρυσε τη ναυτική συμμαχία το 378/7 π.Χ προέκυψε ανάγκη για κατασκευή πολλών πλοίων και ετήσιων εκστρατειών. Κατά τη διάρκεια του Συμμαχικού πολέμου είχε μόλις 283 τριήρεις. Η έκκληση του Δημοσθένη²²⁵ να αναληφθεί εθελοντικά η ναυπήγηση τριήρων ήταν μάταιη. Συν τοις άλλοις η εμπλοκή επιχειρηματιών²²⁶ και η πρόσληψη αντικαταστατών των τριηράρχων²²⁷ σε περίοδο πολέμου δυσχέραιναν την κατάσταση.

Λύση στο αδιέξοδο δόθηκε από μια μεταρρύθμιση του Περιάνδρου, η οποία προέβλεπε για τις τριηραρχίες καθεστώς *συμμοριών*, όπως ίσχυε από τό 362 π.Χ. Έτσι, ο αριθμός των υπόχρεων σε τριηραρχία αυξήθηκε ως εξής: είκοσι τριηραρχικές συμμορίες, η καθεμία με 60 μέλη ταξινομημένα σε κατηγορίες ανάλογα με την περιουσία τους, και με 15 από αυτά επικεφαλής του καταλόγου. Κάθε συμμορία είχε έναν αρχηγό τον *Ηγεμόνα* (έφερε το όνομά του), δύο *Έπιστάτας* που ήταν όσοι διοικούσαν τις συνελεύσεις της συμμορίας²²⁸, και τον *Έπιμελητήν* που φρόντιζε να εκτελεστούν όσα αποφασίζονταν. Οι τριηραρχικές επιβαρύνσεις μοιράζονταν από τις *συμμορίες* κατά την κρίση τους. Τέλος, το 358/7 π.Χ. εφαρμόστηκε για τις *συντριηραρχίες* σε καιρό πολέμου ένα νέο σύστημα: ανά 4-6 από τα 60 μέλη κάθε *συμμορίας* σχημάτιζαν μία *συντέλεια*, με αριθμό συνεταίρων που ποίκιλε, κι έφτανε τους δεκαέξι²²⁹, κι αυτή ήταν που χρεωνόταν μια *συντριηραρχία*.

τετελευτηκώς, εἰ ὁ λόγος αὐτῶ εἴη ὁ τῆς τριηραρχίας : ὁ δὲ ἔφασκεν εἶναι, καὶ ἐλθόντες οἴκαδε ἠῦρομεν Διογείτονα τέτταρας καὶ εἴκοσι μνᾶς ἐκείνῳ συμβεβλημένον εἰς τὴν τριηραρχίαν. · Δημ., Πρὸς Πολυκλέα, 39 ὃ Πολύκλεις, τὸν συντριήραρχον οὐχ ἤκειν, 68. ἀλλὰ καὶ πρότερον Εὐριπίδῃ συντριήραρχος ὦν.

²²⁵Δημ., Κατὰ Μειδίου, 161 καὶ συντριήραρχος ἦν μοι Φιλῖνος ὁ Νικοστράτου · Περί τοῦ στεφάνου, 99 τῶν ἐθελοντῶν τότε τριηράρχων πρῶτον γενομένων τῇ πόλει, ὧν εἷς ἦν ἐγώ. · Λυσ., Κατὰ Φιλοκράτους 4 καίτοι δεινὸν εἰ οἱ μὲν τὰς οὐσίας ἔχοντες ὀλοφύρονται τριηραρχοῦντες.

²²⁶Προμήθευαν χρησιμοποιημένα εξαρτήματα, για να κερδίζουν. Ο Δημοσθένης δέχτηκε ένα τέτοιο συμβόλαιο-ἀντίδοσιν βλ. Κατὰ Αφόβου, II, 17 ἀντίδοσιν ἐπ' ἐμὲ παρεσκεύασαν...

²²⁷Το 361 κατηγορήθηκαν πολλοί τέτοιοι από τον Αριστοφώντα τον Αζηνιέα για προδοσία και δειλία, και καταδικάστηκαν σε θάνατο βλ. Δημ, Κατὰ Μειδίου, 80 ὅλη γὰρ ἡ πόλις τὴν ἀντίδοσιν καὶ τὴν ἐπιβουλήν τότε ταύτην καὶ τὴν ἀσέλγειαν ἤσθετο., 155 οὗτος δέ, ὅτε μὲν κατὰ ταύτην τὴν ἡλικίαν ἦν ἦν ἐγὼ νῦν, οὐδέπω λητουργεῖν ἤρχετο, τῆνικαῦτα δὲ τοῦ πράγματος ἦπται, ὅτε πρῶτον μὲν διακοσίους καὶ χιλίους πεποιήκατε συντελεῖς ὑμεῖς, παρ' ὧν εἰσπραττόμενοι τάλαντον ταλάντου μισθοῦσι τὰς τριηραρχίας οὗτοι, εἶτα πληρώμαθ' ἡ πόλις παρέχει καὶ σκευὴ δίδωσιν, ὥστ' αὐτῶν ἐνίοις τῇ ἀληθείᾳ τὸ μῆδὲν ἀναλῶσαι καὶ δοκεῖν λελητουργηκέναι καὶ τῶν ἄλλων λητουργιῶν ἀτελεῖς γεγενῆσθαι περίεστιν.

²²⁸Thomsen, 1964:11.

²²⁹Ψ-Δημ., Κατὰ Εὐέργου, 21 κ.ε. ἡ μὲν ἀρχὴ ἐπεκλήρωσεν καὶ παρέδωκε τοὺς ὀφείλοντας τὰ σκευὴ τῇ πόλει, οἱ δὲ τῶν νεωρίων ἐπιμεληταὶ τοῖς τριηράρχοις τοῖς ἐκπλέουσιν τότε καὶ τοῖς ἐπιμεληταῖς τοῖς ἐν ταῖς συμμορίαις. Ὁ δὲ νόμος ὁ τοῦ Περιάνδρου ἠνάγκαζεν καὶ προσέταττεν παραλαβεῖν τοὺς ὀφείλοντας τὰ σκευὴ, καθ' ὃν αἱ συμμορίαὶ συνετάχθησαν. Πρὸς δὲ τούτοις ἕτερον ψήφισμα δήμου ἠνάγκαζε τὸ πρὸς μέρος ἡμῖν δίδοναι τῶν ὀφειλόντων ἕκαστον

Πάλι, όμως, τα αποτελέσματα ήταν κατώτερα των προσδοκιών. Πολλοί από τους 1.200 εγγεγραμμένους δικαιούνταν προσωρινή απαλλαγή²³⁰, άλλοι ζητούσαν διαγραφή λόγω περιουσιακών προβλημάτων. Κι εκτός του ότι επιβαρύνονταν οι πλουσιότεροι της μεσαιάς τάξης, προκαλούνταν παράλληλα συγκρούσεις στο μοίρασμα της ευθύνης για τον εξοπλισμό και τη διοίκηση των πλοίων²³¹. Στον αριστοφανικό *Πλοῦτον* παραδίδεται η γενικότερη τάση των «χρηστών» πολιτών να αποφεύγουν την τριηραρχία²³², καθώς η ανάληψή της ήταν από κάθε περίπτωση επώδυνη διαδικασία.

• Θ Ε Ω Ρ Ι Κ Α

Μετά τη σύναψη ειρήνης με τους Λακεδαιμονίους για τριάντα έτη (445)²³³, εναποτίθενταν στο δημόσιο ταμείο²³⁴ της Αθήνας χίλια τάλαντα κάθε χρόνο, με

*είσπράζασθαι. Ἐτυχον δὴ ἐγὼ μὲν τριηραρχῶν καὶ ἐπιμελητῆς ὦν τῆς συμμορίας, Δημοχάρης δὲ ὁ Παιανιεὺς ἐν τῇ συμμορίᾳ ὦν καὶ ὀφείλων τῇ πόλει σκευὴ μετὰ Θεοφίμου τουτουί, συντριηραρχος γενόμενος. Γεγραμμένους οὖν αὐτοὺς ἀμφοτέρους ἐν τῇ στήλῃ ὀφείλοντας τὰ σκευὴ τῇ πόλει ἢ ἀρχὴ παραλαβοῦσα παρὰ τῆς προτέρας ἀρχῆς, ἡμῖν παρέδωκεν κατὰ τε τὸν νόμον καὶ τὰ ψηφίσματα. Ἐξ ἀνάγκης οὖν ἦν μοι παραλαβεῖν, ἐπεὶ ἐν τῷ πρόσθε χρόνῳ πολλὰς τριηραρχίας τετριηραρχικῶς ὑμῖν οὐδεπώποτε ἔλαβον σκευὴ ἐκ τοῦ νεωρίου, ἀλλ' αὐτὸς ἴδια παρεσκεύαζον, ὅποτε δέοι, ἵνα ὡς ἐλάχιστα πράγματα ἔχοιμι πρὸς τὴν πόλιν· τότε δὲ κατὰ τε τὰ ψηφίσματα καὶ τὸν νόμον ἠναγκαζόμεν παραλαμβάνειν. 44, οὐ μόνον ὃς ἂν ἔχων σκευὴ μὴ ἀποδιδῶ τῇ πόλει, ἀλλὰ καὶ ὃς ἂν ἴδια κτησάμενος μὴ πωλῇ· τοιαύτη γὰρ ἡ ἀπορία οὕσα συνέβαινε τότε ἐν τῇ πόλει σκευῶν.», 78 ὡς δὲ ἐτριηράρχουν, ὁ συντριηραρχός μοι μεμαρτύρηκεν, καὶ ὡς ἡ ναῦς στρατηγίς κατεσκευάσθη Ἀλκιμάχῳ Δημ., *Περὶ τοῦ στεφάνου*, 103 *Τοὺς τριηράρχους καλεῖσθαι ἐπὶ τὴν τριήρη συνεκκαίδεκα ἐκ τῶν ἐν τοῖς λόχοις συντελειῶν, ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν εἰς τετταράκοντα, ἐπὶ ἴσον τῇ χορηγίᾳ χρωμένον**

²³⁰Χήρες, ἐπικλήρες κόρες, κληρούχοι καὶ κληρονόμοι ἐξ αδιαίρετου βλ. Δημ. *Περὶ συμμοριῶν*, 16 *τοὺς διακοσίους καὶ χιλίους ἀναπληρῶσαί φημι χρῆναι καὶ ποιῆσαι δισχιλίους, ὀκτακοσίους αὐτοῖς προσνείμαντας: ἐὰν γὰρ τοῦτ' ἀποδείξῃτε τὸ πλῆθος, ἡγοῦμαι, τῶν ἐπικλήρων καὶ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν κληρουχικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ εἴ τις ἀδύνατος ἀφαιρεθέντων, ἔσεσθαι χίλια καὶ διακόσια ταῦθ' ὑμῖν σώματα. Ο ρήτορας μετρά 480 απαλλαγές τέτοιου εἶδους.*

²³¹Ο Τιμόθεος μηχανευόταν τα πάντα για να αποφύγει τριηραρχία βλ. Ἰσοκρ., *Περὶ Ἀντιδόσεως* 111... *ἐπὶ Σάμον στρατεύσας, ... ταύτην οὐτε πλέον οὐτ' ἔλαττον παρ' ὑμῶν λαβῶν οὐτε παρὰ τῶν συμμάχων ἐκλέξας, ἐν δέκα μηνὶν ἐξεπολιόρκησεν ὀκτακισχιλίους πελτασταῖς καὶ τριήρεσι τριάκοντα, καὶ τούτοις ἅπασιν ἐκ τῆς πολεμίας τὸν μισθὸν ἀπέδωκε.*

²³²Στον στ. 172 ο Καρίων ρωτά τον Χρεμύλο *τί δέ; τὰς τριήρεις οὐ σὺ πληροῖς; εἶπέ μοι. Τα Σχόλια παραδίδουν: «οἱ γὰρ εὐποροὶ τῶν τριηράρχων πλείονας ναύτας ἔτρεφον, καὶ διὰ τοῦτο ἐπλήρουν τὰς ναῦς, οἱ δὲ πένητες οὐδαμῶς» [τριήρεις :τὰς ναῦς τὰς ἐχούσας τρεῖς κόπας, ὁ κοινῶς τὸ τριτζέριον Gl. Θ] βλ. Dindorf, 1838:87.*

²³³Βλ. Θουκ., 1.115 *σπονδὰς ἐποιήσαντο πρὸς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ζυμμάχους τριακοντούτους, 1.23.4 ἤρξαντο δὲ αὐτοῦ Ἀθηναῖοι καὶ Πελοποννήσιοι λύσαντες τὰς τριακοντούτους σπονδὰς αἱ αὐτοῖς ἐγένοντο μετὰ Εὐβοίας ἄλωσιν, 2.2.1τέσσαρα μὲν γὰρ καὶ δέκα ἔτη ἐνέμειναν αἱ τριακοντούτους σπονδαὶ αἱ ἐγένοντο μετ' Εὐβοίας ἄλωσιν.*

²³⁴Στον οπισθόδομο της Ακρόπολης υπήρχαν δύο αποθηκευτικά ταμεία, της Αθηνάς και των συμμάχων μετά τη μεταφορά του από τη Δήλο βλ. Δημ., 3.24 και σ. 195 με υποσημ. 902.

σκοπό να δαπανώνται σε περίπτωση εισβολής εχθρών. Αν κάποιος ήθελε να ψηφιστεί άλλη χρήση τους, αντιμετώπιζε την ποινή του θανάτου. Ο Περικλής, προκειμένου να κερδίσει την εύνοια του λαού, αποφάσισε να δίδεται από τα χρήματα αυτά σε κάθε άνδρα *διωβελία* προς παρακολούθηση αγώνων και θεατρικών παραστάσεων στα *Διονύσια* και *Παναθήναια*, με την εξαίρεση, σαν γίνεται πόλεμος, να δίδονται εξ αυτών οι στρατιωτικοί μισθοί²³⁵. Η διαδικασία ήταν η εξής: τα χρήματα δίδονταν στον ενοικιαστή του θεάτρου, τον θεατρώνη, ο οποίος έδιδε ένα είδος εισιτηρίου στους θεατές. Εν συνεχεία εισέπραττε το αντίτιμο και, απετινώντας μίσθωμα στην πόλη, τα χρήματα επανέρχονταν εμμέσως στο δημόσιο ταμείο. Το μέτρο καταργήθηκε, όπως ήταν επόμενο, στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, αλλά μετά την καταστροφή στη Σικελία και την κατοχή της Δεκέλειας από τους Σπαρτιάτες (413) τέθηκε εκ νέου σε ισχύ καθημερινή *διωβελία* από τα περισσεύματα του δημόσιου ταμείου έπειτα από πρόταση του Κλεοφώντα²³⁶.

²³⁵ Πλούτ., Περικλής, 9.1 ...*ὅπ' ἐκείνου φασὶ τὸν δῆμον ἐπὶ κληρουχίας καὶ θεωρικὰ καὶ μισθῶν διανομὰς προαχθῆναι, κακῶς ἐθισθέντα καὶ γενόμενον πολυτελῆ καὶ ἀκόλαστον ὑπὸ τῶν τότε πολιτευμάτων ἀντὶ σῶφρονος καὶ αὐτουργοῦ* 9.3 *καὶ ταχὺ θεωρικοῖς καὶ δικαστικοῖς λήμμασιν ἄλλαις τε μισθοφοραῖς καὶ χορηγίαις συνδεκάσας τὸ πλῆθος*. Mounteney, 1806:113. Για μελέτη σχετικά με την θεσμοθέτησή τους την εποχή αυτή βάσει των πηγών και κυρίως της αρχαίας κωμωδίας βλ. Roselli, 2009:5-30.

²³⁶ Σουΐδας p.503 και Λεξικό Φωτίου σ. 88-90 λ. *Θεωρικὸν καὶ Θεωρικὴ*: *Ἀθήνησιν ἦν χρήματα κοινᾶ, ἃ θεωρικὰ ἐκαλεῖτο, διδόμενα τοῖς Ἀθηναίοις εἰς διανομήν' προήχθη δὲ οὕτως τὸ παλαιὸν ὄχλου γενομένου ἐν τοῖς θεάτροις καὶ τῶν ξένων τὰς θεὰς προκαταλαμβάνοντων, διεδίδοτο τοῖς πολίταις τὸ θεωρικόν, ὅπερ ἦσαν δύο ὄβολοι ἵνα τοῦτο λαμβάνοντες οἱ πολῖται διδῶσιν αὐτὸ τῇ πόλει μισθὸν τῆς θεὰς ὅ τοῖνυν τῶν χρημάτων τούτων ἄρχων ἐλέγετο τῶν θεωρικῶν' ἦν δὲ καὶ ἄλλα θεωρικὰ, ἃ διενέμετο ἐν ταῖς ἐορταῖς ἢ πόλις. Θεωρικὰ: ἐν ταῖς λεγομέναις Διονυσίαις θεωρίαις, ἀγώνων τελομένων φιλοτίμων, συνέβαινε τινὰς τῶν πολιτῶν εἰς ὕβρεις καὶ τραύματα διαφέρεσθαι ἔδοξεν οὖν τῷ δήμῳ μηκέτι προῖκα θεωρεῖν' ἐκμισθοῦν δὲ ταῖς θεαῖς τους τόπους' πλεονεκτουμένων δὲ τῶν πενήτων, διὰ τὸ ραδίως τοῖς πλουσίοις πλείονος τιμῆς τοῦτο γίνεσθαι, ἐψηφίσαντο ἐπὶ δραχμῇ καὶ μόνον εἶναι τὸ τίμημα' θεωρικὸν αὐτῇ θέντες ὄνομα' καὶ τὸν ἐπὶ τούτῳ ἐφεστηκότα θεωρικὴν ἀρχὴν ἔλεγον ἄρχειν' ἀπὸ τούτου δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ὅσα Ἀθηναῖοι ἐλάμβανον, θεωρικὰ εἴρηται. Θεωρικὰ=χρήματα τινὰ ἦν ἐν κοινῷ ἀπὸ τῶν τῆς πόλεως προσόδων συναγόμενα' ἃ πρότερον μὲν εἰς τὰς τοῦ πολέμου χρεῖας ἐφυλάττετο καὶ ἐκαλεῖτο στρατηγικὰ ὕστερον δὲ κατετίθετο εἰς τε τὰς δημοσίας κατασκευὰς καὶ διανομὰς τῶν πολιτῶν' ἦν δὲ τὸ μὲν πρότερον νομισθέν δραχμῇ τῆς θεὰς, ὅθεν καὶ θεωρικὰ ἐκλήθη' Φιλῖνος δὲ φησι, ὅτι διὰ τοῦτο ἐκλήθη θεωρικὰ, διότι τῶν Διονυσίων ὑπογύων ὄντων, διένειμεν Εὐβουλος εἰς τὴν θυσίαν, ἵνα πάντες ἐορτάζωσι καὶ μηδεὶς ἀπολείπηται δι' ἐνδείαν ἀναλωμάτων ἄλλοτε δὲ ἄλλως ὀρίζετο τὸ διδόμενον' εἰς τε τὰς θεὰς καὶ τὰς θυσίας καὶ τὰς ἐορτὰς οὐκ ἐξῆν δὲ τοῖς ἀποδημοῦσι θεωρικὸν λαμβάνειν' ἦν δὲ καὶ ἀρχὴ τις ἐπὶ τοῦ θεωρικοῦ ὡς Αἰσχίνης ἐν τῷ κατὰ Κτησιφῶντος δηλοῖ. Ἄριστ., Ἀθηναίων Πολιτεία, 28, 3 Περικλέους δὲ τελευτήσαντος, ... προειστήκει ... τοῦ δὲ δήμου Κλεοφῶν ὁ λυροποιός, ὃς καὶ τὴν διωβελίαν ἐπόρισε πρῶτος: καὶ χρόνον μὲν τινα διεδίδου, μετὰ δὲ ταῦτα κατέλυσε Καλλικράτης Παιανιεύς, πρῶτος ὑποσχόμενος ἐπιθήσειν πρὸς τοῖν δυοῖν ὀβολοῖν ἄλλον ὄβολόν. τούτων μὲν οὖν ἀμφοτέρων θάνατον κατέγνωσαν ὕστερον*

Οι εορτές πολλαπλασιάστηκαν και συν αυτές το *θεωρικόν*. Σιγά σιγά δίδονταν στον καθένα μια δραχμή αντί δύο οβολών²³⁷ κι αργότερα πέντε δραχμές. Η διανομή πλέον γινόταν γενικά στις γιορτές²³⁸ κατά τη διάρκεια των οποίων παρέχονταν και δημοθείες. Ακόμη και τα στρατεύματα επέστρεφαν νωρίτερα από τον χρόνο που έπρεπε, προκειμένου να απολαύσουν τα θεάματα και τα γεύματα.

Ο θεσμός καταργήθηκε πάλι, σαν καταδείχθηκε η διασπάθιση του δημόσιου πλούτου, αλλά επανεισήχθη από τον Αγγύριο (397-4 π.Χ)²³⁹. Ο νέος δε πολιτικός Εύβουλος, ο οποίος, όπως προείπαμε, στόχευσε σε ευζωία, πραγματοποιούσε από τη θέση του ταμιά²⁴⁰ μεγάλες διανομές θεωρικών χρημάτων, πείθοντας τους πολίτες ότι ήταν προτιμότερη αυτή η χρήση των εσόδων από τις πολυέξοδες εκστρατείες με αμφίβολα αποτελέσματα. Οι πλούσιοι εκμεταλλεύτηκαν αυτή την οικονομική πολιτική και εκδήλωναν απροθυμία σε περίπτωση αγώνα να συνεισφέρουν στον εξοπλισμό των τριακοσίων και πλέον τριήρων που διέθετε η πόλη²⁴¹. Αναμενόμενο ήταν και οι περισσότεροι πολίτες να θεωρούν τη στρατιωτική υπηρεσία διατάραξη

²³⁷Βλ. Σουίδα, λ. *δραχμή χαλαζῶσα*: Δημ., *Περί τοῦ στεφάνου*, 28. *ἀλλὰ τί ἐχρῆν με ποιεῖν; μὴ προσάγειν γράψαι τοὺς ἐπὶ τοῦθ' ἤκοντας, ἴν' ὑμῖν διαλεχθῶσιν; ἢ θέαν μὴ κατανεῖμαι τὸν ἀρχιτέκτον' αὐτοῖς κελεῦσαι; ἀλλ' ἐν τοῖν δυοῖν ὀβολοῖν ἐθεώρουν ἄν, εἰ μὴ τοῦτ' ἐγράφη.*

²³⁸Δημ., 1. 20 *λαμβάνειν εἰς τὰς ἐορτάς*· Πρὸς Λεωχάρην, 37 *Καὶ μετὰ ταῦτα ἤκε Παναθηναίων ὄντων τῶν μεγάλων τῇ διαδόσει πρὸς τὸ θεωρικόν, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι δημόται ἐλάμβανον Ὑπερ., Κατὰ Δημοσθένους, 110c ἀλλὰ] κατακεχρησθαι αὐτὰ ὑμῖν προδεδανεισμένοις δεδανεισμένοις εἰς τὸ θεωρικόν: ... (τὸ κείμενο σώζεται αποσπασματικά)*

²³⁹Σ σ.62· Ἄρποκρ.: *θεωρικὰ ἦν τινὰ ἐν κοινῷ χρήματα, ἀπὸ τῶν τῆς πόλεως προσόδων συναγόμενα: ταῦτα δὲ πρότερον μὲν εἰς τὰς τοῦ πολέμου χρείας ἐφυλάττετο καὶ ἐκαλεῖτο στρατιωτικά, ὕστερον δὲ κατετίθετο εἰς τε τὰς δημοσίας κατασκευὰς καὶ διανομὰς, ὧν πρῶτος ἤρξατο Ἀγύρριος ὁ δημαγωγός. Φιλόχορος δὲ ἐν τῇ γ τῆς Ἀτθίδος φησὶ 'τὸ δὲ θεωρικόν ἦν τὸ πρῶτον νομισθὲν δραχμὴ τῆς θεάς, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔλαβε' καὶ τὰ ἐξῆς. Φιλίνος δὲ ἐν τῇ πρὸς Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου εἰκόνας περὶ Εὐβούλου λέγων φησὶν 'ἐκλήθη δὲ θεωρικόν, ὅτι τῶν Διονυσίων ὑπογύων ὄντων διένειμεν Εὐβουλος εἰς τὴν θυσίαν, ἵνα πάντες ἐορτάζωσι καὶ τῆς θεωρίας μηδεὶς τῶν πολιτῶν ἀπολείπηται δι' ἀσθένειαν τῶν ἰδίων.' ἄλλοτε μέντοι ἄλλως ὠρίσθη τὸ διδόμενον εἰς τε τὰς θεάς καὶ εἰς τὰς θυσίας καὶ ἐορτάς, ὡς ἔστι δῆλον ἐκ τοῦ α Φιλιππικῶν Δημοσθένους. ὅτι δὲ οὐκ ἐξῆν τοῖς ἀποδημοῦσι θεωρικὸν λαμβάνειν Ὑπερείδης δεδήλωκεν ἐν τῷ κατ' Ἀρχεστρατίδου. ἦν δὲ ἀρχὴ τις ἐπὶ τοῦ θεωρικοῦ, ὡς Αἰσχίνης ἐν τῷ κατὰ Κτησιφῶντος δεικνύει. Ετυμολογικὸ Μέγα, τ. 1 λ. θεωρικόν σ. 407*

²⁴⁰Ο Πλούτ. στα *Πολιτικά Παραγγέλματα* 15 αναφέρει: *Ἐπαινοῦσι δὲ καὶ τὸν Ἀναφλύστιον Εὐβουλον, ὅτι πίσιν ἔχων ἐν τοῖς μάλιστα καὶ δύναμιν, οὐδὲν τῶν Ἑλληνικῶν ἔπραξεν, οὐδ' ἐπὶ στρατηγίαν ἦλθεν, ἀλλ' ἐπὶ τὰ χρήματα τάξας ἑαυτὸν, ἠῤῥησε τὰς κοινὰς προσόδους, καὶ μεγάλα τὴν πόλιν ἀπὸ τούτων ὠφέλησεν.* Για το ζήτημα των θεωρικών χρημάτων βλ. Sealey, 1993: appendix 6 :256 κ.εξ, Buchanan, 1962, Cawkwell, 1963: 47-67.

²⁴¹Πρβλ. Δημ., *Περί της Παραπρεσβείας* 89 *τί δ'*; *οὐ τριήρεις τριακόσiai καὶ σκεύη ταύταις καὶ χρήμαθ' ὑμῖν περίεστι.*

της ευζωίας²⁴², με αποτέλεσμα να αποφεύγουν να καταταγούν στις στρατιωτικές τάξεις αρκούμενοι σε μισθοφορικά στρατεύματα²⁴³.

Υπήρχαν, ασφαλώς, κάποιοι που υπερθεμάτιζαν το σύστημα και, παρότι ο Εύβουλος έθεσε σε ισχύ από το 353/2 π. Χ νόμο που περιόριζε το γράφειν σχετικά με τα θεωρικά²⁴⁴, είχαν τη δυνατότητα, τουλάχιστον ως το 349 π. Χ, να ακυρώσουν με ψηφίσματα τους σχετικούς νόμους σε περίπτωση πολεμικής ανάγκης. Απόδειξη αποτελούν οι Ολυνθιακοί λόγοι²⁴⁵. Στον πρώτο λόγο ο Δημοσθένης επιφυλάχθηκε να προτείνει τη μετατροπή τους (1.19 *τί οὖν;*» ἄν τις εἴποι, «σὺ γράφεις ταῦτ' εἶναι στρατιωτικά; μὰ Δί' οὐκ ἔγωγε) αλλά λίγο αργότερα, στον τρίτο λόγο, επιτέθηκε στην ισχύ τους (3.10) με πρόταση ακύρωσής τους από έκτακτους νομοθέτες²⁴⁶. Μέχρι,

²⁴²Ισοκρ., *Περὶ εἰρήνης*, 31 *εἰς τοῦτο γὰρ τινες ἀνοίας ἐηλύθησιν, ὥσθ' ὑπειλήφασιν τὴν μὲν ἀδικίαν ἐπονείδιστον μὲν εἶναι, κερδαλέαν δὲ καὶ πρὸς τὸν βίον τὸν καθ' ἡμέραν συμφέρουσαν, τὴν δὲ δικαιοσύνην εὐδόκιμον μὲν, ἀλυσιτελή δὲ καὶ μᾶλλον δυναμένην τοὺς ἄλλους ὠφελεῖν ἢ τοὺς ἔχοντας αὐτήν,*32 *κακῶς εἰδότες ὡς οὔτε πρὸς χρηματισμὸν οὔτε πρὸς δόξαν οὔτε πρὸς ἄδει πρᾶττειν οὔθ' ὅλως πρὸς εὐδαιμονίαν οὐδὲν ἂν συμβάλαιτο τηλικαύτην δύναμιν ὅσῃν περ ἄρετή καὶ τὰ μέρη ταύτης. τοῖς γὰρ ἀγαθοῖς οἷς ἔχομεν ἐν τῇ ψυχῇ, τούτοις κτώμεθα καὶ τὰς ἄλλας ὠφελείας, ὧν δεόμενοι τυγχάνομεν· ὥσθ' οἱ τῆς αὐτῶν διανοίας ἀμελοῦντες λελήθασιν σφᾶς αὐτοὺς ἅμα τοῦ τε φρονεῖν ἄμεινον καὶ τοῦ πρᾶττειν βέλτιον ὀλιγοροῦντες.*

²⁴³Βλ. αὐτόθι σ. 44.

²⁴⁴Δημ., *Περὶ συντάξεως* 1 *οὗτ' ἐπιτιμήσαντα τοῖς νέμοισι καὶ διδοῦσι τὰ κοινὰ εὐδοκιμῆσαι παρὰ τοῖς βλάπτεσθαι διὰ τούτων ἡγουμένοις τὴν πόλιν,*4 *Καὶ τὰ μὲν προσιόντα τῇ πόλει πάντα, καὶ ἃ νῦν ἐκ τῶν ἰδίων παραναλίσκετ' εἰς οὐδὲν δεόν καὶ ὅς' ἐκ τῶν συμμάχων ὑπάρχει, λαμβάνειν ὑμᾶς φημι χρῆναι τὸ ἴσον ἕκαστον, τοὺς μὲν ἐν ἡλικίᾳ στρατιωτικόν, τοὺς δ' ὑπὲρ τὸν κατάλογον ἐξεταστικόν ἢ ὅπως ἂν τις ὀνομάσαι τοῦτο, στρατεύεσθαι δ' αὐτοὺς καὶ μηδενὶ τούτου παραχωρεῖν,*30 *Νῦν δ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δημοσίᾳ μὲν ἡ πόλις ἡμῶν τὰς ὁδοὺς ἀγαπᾷ κατασκευάζουσα καὶ κρήνας καὶ κονιάματα καὶ λήρους (καὶ οὐ τοῖς εἰσηγησαμένοις ταῦτ' ἐπιτιμῶ, πολλοῦ γε καὶ δέω, ἀλλ' ὑμῖν, εἰ ταῦθ' ἱκανὰ ὑμῖν αὐτοῖς ὑπολαμβάνετ' εἶναι), ἴδια δ' οἱ τῶν κοινῶν ἐπὶ τῷ γεγενημένοι οἱ μὲν τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων σεμνοτέρας τὰς ἰδίας οἰκίας κατεσκευάκασι, οὐ μόνον τῶν πολλῶν ὑπερηφανωτέρας, οἱ δὲ γῆν συνεωνημένοι γεωργοῦσιν ὅσῃν οὐδ' ὄναρ ἤλπισαν πώποτε.* ·Cawkwell, 1963: 60.

²⁴⁵Βλ. Cawkwell, 1963:58.

²⁴⁶Οἱ επιτροπές αυτές είχαν επαναφέρει τους δημοκρατικούς νόμους μετά τις δίκες του 410 και 403 και τώρα είχαν γίνει θεσμός. βλ. Ἴσοκρ., *Περὶ Αντιδόσεως*, 293 ·Δημ., *Κατὰ Λεπτίνην*, 20-23. Οἱ τακτικοὶ νομοθέτες ἔκαναν *ἐπιχειροτονία*, δηλαδή αναθεώρηση νόμων. Ἐξὶ ἄρχοντες, οἱ θεσμοθέτες, είχαν το δικαίωμα να υποδεικνύουν τους προς τροποποίηση νόμους ενώπιον νομοθετῶν που είχαν εκλεγεί ἀπὸ τους ἡλιαστές του προηγούμενου ἔτους. Συνήθως οἱ νομοθέτες ἦταν 1000. (Δημοσθ. *Κατὰ Τιμοκράτους* 20-23 *Ἐπιχειροτονία Νόμων ἐπὶ δὲ τῆς πρώτης πρυτανείας τῇ ἐνδεκάτῃ ἐν τῷ δήμῳ, ἐπειδὴν εὐζήτηται ὁ κῆρυξ, ἐπιχειροτονίαν ποιεῖν τῶν νόμων, πρῶτον μὲν περὶ τῶν βουλευτικῶν, δεύτερον δὲ τῶν κοινῶν, εἶτα οἱ κείνται τοῖς ἐννέα ἄρχουσιν, εἶτα τῶν ἄλλων ἀρχῶν. Ἡ δὲ χειροτονία ἔστω ἢ προτέρα, ὅτῳ δοκοῦσιν ἀρκεῖν οἱ νόμοι οἱ βουλευτικοί, ἢ δ' ὑστέρα, ὅτῳ μὴ δοκοῦσιν· εἶτα τῶν κοινῶν κατὰ ταῦτά. Τὴν δ' ἐπιχειροτονίαν εἶναι τῶν νόμων κατὰ τοὺς νόμους τοὺς κειμένους. Ἐὰν δὲ τινες τῶν νόμων τῶν κειμένων ἀποχειροτονηθῶσι, τοὺς πρυτάνεις, ἐφ' ὧν ἂν ἡ ἐπιχειροτονία γένηται, ποιεῖν περὶ τῶν ἀποχειροτονηθέντων τὴν τελευταίαν τῶν τριῶν ἐκκλησιῶν· τοὺς δὲ προέδρους, οἱ ἂν τυγχάνωσι προεδρεύοντες ἐν ταύτῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, χρηματίζειν ἐπάναγκες πρῶτον μετὰ τὰ ἱερὰ περὶ τῶν νομοθετῶν, καθ' ὃ τι καθεδοῦνται, καὶ περὶ τοῦ ἀργυρίου, ὁπόθεν τοῖς νομοθέταις ἔσται· τοὺς δὲ νομοθέτας εἶναι ἐκ τῶν ὁμομοκότων τὸν ἡλιαστικὸν ὄρκον. Ἐὰν δ' οἱ πρυτάνεις*

όμως, να οδηγηθεί η επιστημονική κοινότητα σ' αυτή τη θέση αντιμετώπισε ένα πρόβλημα. Διαβάζοντας το αρχαίο Σχόλιο στο τμήμα 1.1: *ἐπιχειρήσαντος Ἀπολλοδώρου αὐτά ποιῆσαι στρατιωτικά, Εὐβουλος...ἔγραψε νόμον τὸν κελεύοντα θανάτῳ ζημιοῦσθαι εἴ τις ἐπιχειροίη μεταποιεῖν τὰ θεωρικά στρατιωτικά*, αντιλαμβανόμαστε ότι πεποίθηση του Σχολιαστή ήταν ότι προβλεπόταν θάνατος σε όποιον συμβούλευε ή πρότεινε μετατροπή των θεωρικών σε στρατιωτικά. Από την άλλη υπάρχει και ο σχολιασμός του τμήματος 1.19 από τον Ουλπιανό ότι ο ρήτορας λύνει την απορία λέγοντας «*συμβουλεύω μὲν οὐ γράφω δὲ, τὸν κίνδυνον εἰδὼς, καὶ τὸν Εὐβούλου νόμον μὴ ἀγνοῶν*», στοιχείο που οδήγησε στη σκέψη ότι κίνδυνο θανάτου υφίστατο μόνο εκείνος που θα πρότεινε εγγράφως μεταρρύθμιση του θεσμού. Βέβαια μπορεί κάποιος να πιστεύσει με βάση τα δημοσθενικά λεγόμενα *ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν μᾶλλον ἔτ' ἢ νῦν τὸ τὰ βέλτιστα λέγειν φοβερώτερον ποιῆσαι* στο 3.12 ότι και μόνο η πιθανότητα απλής συμβουλής για μετατροπή των θεωρικών σε στρατιωτικά επέφερε θάνατο κι ότι ο ρήτορας προσπαθεί να αποτρέψει από την πιθανότητα να καταφεύγει ο καθένας προφορικά σ' αυτήν με ιδιαίτερη ευκολία. Ο Κοκκινάκης²⁴⁷ ενίσταται σημειώνοντας ότι, αφού ο Δημοσθένης λέει αόριστα στην § 11 ότι θα αναζητούν τον *γράψοντα* και στην § 12 ότι δεν θα βρουν τον *εἰπόντα*, φαίνεται πως διακρίνει τις δύο λέξεις. Οπότε πιστεύει ότι η ποινή του θανάτου προβλεπόταν μόνο σ' αυτόν που πρότεινε ψήφισμα, ενώ ο *εἰπὼν* αντιμετώπιζε απλώς καταστροφή· να κατηγορηθεί με *γραφὴ παρανόμων* της οποίας ποινή ήταν η *ἀτιμία*, δηλαδή η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Και είναι αρκούντως σοβαρά τα επακολουθήματα μιας τέτοιας ποινής, ώστε να δικαιολογήσουν τη φράση *ὕφ' ὑμῶν ἀπολέσθαι* (3.12). Αυτή την ερμηνεία αποδίδουν και οι Weil, Westermann, Rehdantz και Sörgel, πιστεύοντας ότι εσφαλμένα ο Σ θεώρησε ότι η απλή πρόταση επέφερε θάνατο. Άλλωστε, το ρήμα *ἀπόλλυμαι* φέρει περισσότερο την έννοια της ηθικής συντριβής. Αμφίβολο, πάντως, είναι αν και στην περίπτωση του ψηφίσματος επερχόταν θάνατος. Γιατί ο Δημοσθένης λέει αόριστα πως ο *εἰπὼν καὶ γράψας ταῦτα*

μὴ ποιήσωσι κατὰ τὰ γεγραμμένα τὴν ἐκκλησίαν ἢ οἱ πρόεδροι μὴ χρηματίσωσι, ὀφείλιν τῶν μὲν πρυτάνεων ἕκαστον χιλίας δραχμὰς ἱερὰς τῇ Ἀθηνᾶ, τῶν δὲ προέδρων ἕκαστος ὀφειλέτω τετταράκοντα δραχμὰς ἱερὰς τῇ Ἀθηνᾶ. Καὶ ἔνδειξις αὐτῶν ἔστω πρὸς τοὺς θεσμοθέτας, καθάπερ ἔαν τις ἄρχῃ ὀφείλων τῷ δημοσίῳ· οἱ δὲ θεσμοθέται τοὺς ἐνδειχθέντας εἰσαγόντων εἰς τὸ δικαστήριον κατὰ τὸν νόμον, ἢ μὴ ἀνιόντων εἰς Ἄρειον πάγον, ὡς καταλύοντες τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν νόμων.²³ Πρὸ δὲ τῆς ἐκκλησίας ὁ βουλόμενος Ἀθηναίων ἐκτιθέτω πρόσθεν τῶν ἐπωνύμων γράψας τοὺς νόμους οὓς ἂν τιθῆ, ὅπως ἂν πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἐκτεθέντων νόμων ψηφίσηται ὁ δῆμος περὶ τοῦ χρόνου τοῖς νομοθέταις). Για τη διαδικασία της *ἐπιχειροτονίας* των νόμων βλ. Cawkwell 1963:58 υποσ. 70·Glantz:1994⁴: 338.

²⁴⁷Κοκκινάκης, 1870: 51.

θα πάθει άδικα κάποιo κακό (*παθεῖν άδίκως τι κακόν*) και δεν αναφέρει τον νόμο που προέβλεπε θάνατο. Το στοιχείο αυτό οδήγησε τον Sauppe²⁴⁸ στην υποψία πως δεν υπήρξε ουδέποτε τέτοιος νόμος, αλλά πλάστηκε από τον Δημοσθένη.

Σαν στη συνέχεια υποδεικνύει τη λύση των σχετικών με τα θεωρικά νόμων νόμων απ' εκείνους που τους θέσπισαν (3.12 *και λύειν γ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς νόμους δεῖ τούτους τοὺς αὐτοὺς ἀξιούν οἷπερ και τεθήκασιν*), γιατί δεν είναι τόσο ανόητος ώστε να ρίξει τον εαυτό του σε προφανή κίνδυνο (3.13 *μηδ' οὕτως ανόητον ὄστ' εἰς προὔπτον κακόν αὐτὸν ἐμβαλεῖν*), εννοεί πάλι την *γραφὴν παρανόμων*, όπως πιστεύουν ο Νικοκλής και ο Σκουρμπουτάκος²⁴⁹. Κατά βάση θέλει να εξαναγκάσει τον Εὐβουλο να απαρνηθεῖ τον νόμο που εισήγαγε και να καταδικάσει την ίδια του την πολιτική²⁵⁰ - ο Σ γράφει: «*βούλεται κατήγορον ἑαυτοῦ ποιῆσαι Εὐβουλον*»- αλλά και να αποφύγει ο ομιλητής κάθε υπόνοια ότι καταλύει ο ίδιος τους νόμους των θεωρικών.

Αν, λοιπόν, έτσι έχουν τα πράγματα, ο Δημοσθένης δεν απειλεῖται με θάνατο, εφόσον δεν είναι *ὁ γράψας*, ωστόσο εξακολουθεῖ να είναι *ὁ εἰπὼν*. Δεν φοβήθηκε την *γραφὴν παρανόμων* που θα επέφερε *ἀτιμία* και κατ' επέκταση διακοπή της πολιτικής του σταδιοδρομίας διά παντός; Για τον λόγο αυτό οι Müller, Schaefer²⁵¹, Cawkwell και Hansen ορθά σκέφτηκαν ότι πρόκειται για μια παρερμηνεία που προέκυψε από το γεγονός ότι οι Σχολιαστές είχαν μπροστά τους την απόφαση για τον Απολλόδωρο, υπόθεση όμως μεταγενέστερη των Ολυθιακών²⁵². Κατά τη διάρκεια της ευβοϊκής επιχείρησης, τον Φεβρουάριο του 348 π.Χ, ο Απολλόδωρος τόλμησε να προτείνει ψήφισμα μετατροπής των θεωρικών σε στρατιωτικά, το οποίο πέρασε, αλλά διώχθηκε με *γραφὴ παρανόμων*²⁵³ και του επιβλήθηκε χρηματική ποινή του ενός ταλάντου²⁵⁴.

²⁴⁸Βλ. Βασιάδης, 1848: 332.

²⁴⁹Νικοκλής, 1875: 105· Σκουρμπουτάκος, 1909: 130.

²⁵⁰Η διαδικασία ήταν η εξής: όταν ένας πολίτης πρότεινε με έναν νέο νόμο κατάργηση ενός παλαιού, ορίζονταν υπερασπιστές του παλαιού, οι λεγόμενοι *σύνδικοι* ή *συνήγοροι*, κατ' αντίθεση προς τους κατηγορούς. Ο ρήτορας λοιπόν θέλει ο δήμος να εξαναγκάσει τον Εὐβουλο να υποστηρίξει ενώπιον των νομοθετών την κατάργηση του νόμου σχετικά με τα θεωρικά που ο ίδιος είχε ψηφίσει βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 129-130.

²⁵¹Βλ. Curtius, 1900 τ. 5: 345 υποσημ. 1

²⁵²Cawkwell, 1963: 60· Βλ. αυτόθι χρονολόγηση Ολυθιακών λόγων σ. 246.

²⁵³βλ. Δημ. *Κατὰ Νεαίρας* 4 *και μελλόντων στρατεύεσθαι ὑμῶν πανδημει εἰς τε Εὐβοίαν και Ὀλυθιον ἔγραψε ψήφισμα ἐν τῇ βουλῇ Ἀπολλόδωρος βουλευὼν και ἐξήνεγκε προβούλευμα εἰς τὸν δῆμον, λέγον διαχειροτονησαι τὸν δῆμον εἴτε δοκεῖ τὰ περιόντα χρήματα τῆς διοικήσεως στρατιωτικά εἶναι εἴτε θεωρικά, κελευόντων μὲν τῶν νόμων, ὅταν πόλεμος ἦ, τὰ περιόντα χρήματα τῆς διοικήσεως στρατιωτικά εἶναι, κύριον δ' ἡγούμενος δεῖν τὸν δῆμον εἶναι περὶ τῶν αὐτοῦ ὅ τι ἂν βούληται πράξει, ὁμομοκῶς δὲ τὰ βέλτιστα βουλεύσειν τῷ δήμῳ τῷ Ἀθηναίων,*

Πάντως αιτιολόγησε την πρότασή του με μια αναφορά σε ένα νόμο που προέβλεπε να μεταφέρονται τα πλεονάσματα της διοίκησης στο ταμείο των στρατιωτικών σε καιρό πολέμου. Η δήλωση του Δημοσθένη στον τρίτο *Ολυνθιακό* (3.10) ότι οι Αθηναίοι είχαν αρκετούς νόμους που ρύθμιζαν τη διαχείριση του ταμείου θεωρικών αποτελεί απόδειξη, κατά τον Hansen²⁵⁵ ότι μπορούσε να σταματήσει η διανομή τους, αν έπρεπε να διατεθούν σε στρατιωτικούς σκοπούς. Έτσι, ο ρήτορας το προτείνει (1,19 - 20, 3.11, 19, 33) αλλά πονηρά υποδεικνύει να μην σταματήσουν οι διανομές, αλλά να μετατραπούν σε κάποια μορφή πληρωμής για τη στρατιωτική θητεία (1,19 - 20, 3.34).

Σε γενικές, πάντως, γραμμές η κατάχρηση στη διανομή εξαχρείωνε τη δημοκρατία. Απρόβλεπτοι μάρτυρες αυτής της κατάστασης είναι οι υπερασπιστές του μέτρου, Δημάδης και Αισχύνης. Ο πρώτος, ενώ καυχιόταν ότι κάποτε προσέφερε σε κάθε πολίτη μισή μνα, για να γιορτάσει την εορτή των *Χόων*²⁵⁶, ονόμαζε τα θεωρικά «κόλλα της δημοκρατίας»²⁵⁷. Ο δεύτερος, παραλληλίζοντας τη διανομή με έρανο, διατύπωσε ότι εξυπηρετούσε τους πολιτικούς άνδρες²⁵⁸. Σφοδρή κριτική δέχθηκε ο θεσμός και από τον Αριστοτέλη, με το επιχείρημα ότι οδηγεί τους πολίτες σε πλεονεξία²⁵⁹. Ο ιστορικός Glotz εξέφρασε την άποψη ότι ένα τέτοιο «γενναιόδωρο»

ὡς ὑμεῖς πάντες ἐμαρτυρήσατε ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ·Ryder 2001:349. Γενικά για τη γραφή παρανόμων σε σχέση με τα θεωρικά βλ. Hansen, 1976:235-246.

²⁵⁴Ο ενάγων, ονόματι Στέφανος, προσωπικός εχθρός του Απολλόδωρου, είχε προτείνει πρόστιμο δεκαπέντε τάλαντα βλ. Δημ., *Κατὰ Νεαίρας* 6- 8 *πεντεκαίδεκα τάλαντων ἐτίμητο ...ἐτίμησαν τάλαντου.*

²⁵⁵ Hansen, 1976:241.

²⁵⁶Πλούτ., *Ἡθ.*, *Πολιτικά παραγγέλματα*, 618e- 818f. *οὐ χεῖρον δὲ καὶ μετάγειν ἐπ' ἄλλα χρειώδη τὸσπουδαζόμενον, ὡς ἐποίησε Δημάδης, ὅτε τὰς προσόδους εἶχεν ὑφ' ἑαυτῷ τῆς πόλεως: ὠρμημένων γὰρ ἐκπέμπειν τριήρεις βοηθοὺς τοῖς ἀφισταμένοις Ἀλεξάνδρου καὶ χρήματα κελευόντων παρέχειν ἐκείνῳ, ἔστιν ὑμῖν' ἔφη' χρήματα: παρεσκευασάμην γὰρ εἰς τοὺς χόας, ὥσθ' ἕκαστον ὑμῶν λαβεῖν ἡμιμναῖον.* Οι Χόες ήταν η δεύτερη μέρα των Ανθεστηρίων, κατά την οποία γίνονταν διαγωνισμοί οινοποσίας, παρέλαση άρματος σε σχήμα πλοίου, που μετέφερε άγαλμα του Διονύσου και ο «ιερός γάμος» του θεού με τη σύζυγο του άρχοντος-βασιλέως βλ. Πausanias, *Ἀττικῶν Ὀνομάτων Συναγωγή*, Λεξικό Ἡσυχίου, *Σουίδα*, Μέγα Ετυμολογικό. Για τα Ανθεστήρια βλ. αναλυτικά Burkert, 1977: 108-109.

²⁵⁷Πλούτ., *Ἡθ.*, *Πλατωνικά ζητήματα*, 1011b. *εἰ μὴ καὶ τοῦ φορτίου τὸν ἰμάντα καὶ τοῦ βιβλίου τὴν κόλλαν ἀξιοῦσι μέρος εἶναι, καὶ τὰς διανομὰς τοῦ πολιτεύματος, ὡς ἔλεγε Δημάδης, κόλλαν ὀνομάζων τὰ θεωρικά τῆς δημοκρατίας*

²⁵⁸Αἰσχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος*, 251. *ὁ δὲ δῆμος ἐκ τῆς ἀθυμίας τῶν συμβεβηκότων ὥσπερ παραγεγρακῶς ἢ παρανοίας ἐαλωκῶς, αὐτὸ μόνον τοῦνομα τῆς δημοκρατίας περιποιεῖται, τῶν δ' ἔργων ἐτέροις παρακεχώρηκεν. ἔπειτ' ἀπέρχεσθε ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν οὐ βουλευσάμενοι, ἀλλ' ὥσπερ ἐκ τῶν ἐράνων, τὰ περιόντα νειμάμενοι.*

²⁵⁹Αριστ., *Πολ.*, 2.1267 β ἔτι δ' ἡ πονηρία τῶν ἀνθρώπων ἀπληστον, καὶ τὸ πρῶτον μὲν ἱκανὸν διωβελία μόνον, ὅταν δ' ἦδη τοῦτ' ἦ πάτριον, αἰεὶ δέονται τοῦ πλείονος, ἕως εἰς ἄπειρον ἔλθωσιν. ἄπειρος γὰρ ἡ τῆς ἐπιθυμίας φύσις, ἥς πρὸς τὴν ἀναπλήρωσιν οἱ πολλοὶ. Βλ.

μέτρο εξυπηρετεί απόλυτα την εκάστοτε εξουσία χωρίς να λύνει ουσιαστικά προβλήματα²⁶⁰.

• ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΡΑΤΟΥ

Οι στρατιωτικοί νόμοι του Σόλωνα απαιτούσαν αυστηρά να στρατεύεται κάθε πολίτης Αθηναίος²⁶¹, αλλιώς κηρυσσόταν *ἄτιμος*. Μεταγενέστεροι νόμοι επέτρεπαν την αποφυγή της στράτευσης ατιμωρητί. Όταν τον 4^ο αι. αναγκάστηκαν οι Αθηναίοι να ανασυγκροτήσουν τον στρατό τους, οι προφάσεις για αποφυγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων θεωρούνταν αξιέπαινες²⁶². Άλλωστε, η εξωτερική πολιτική που εφάρμοζε η πόλη την περίοδο αυτή, οι επαχθείς φορολογικές υποχρεώσεις, και ο θεσμός των θεωρικών ενθάρρυναν τις δικαιολογίες. Έτσι, πολλοί πολίτες ζητούσαν να εξαιρεθούν από την στρατιωτική υπηρεσία με πρόσχημα το επάγγελμά τους, όπως ήταν οι βουλευτές, οι έμποροι, οι τελώνες, οι χορηγοί, οι χορευτές²⁶³.

Οι όποιες φιλότιμες προσπάθειες για αφύπνιση του στρατιωτικού πνεύματος κατέληγαν στο κενό²⁶⁴ και ήταν επόμενη η εξασθένηση της άμυνας. Ως αντίβαρο λειτούργησε ο θεσμός των μισθοφορικών στρατευμάτων²⁶⁵. Ξεναγοί λάμβαναν εντολή να συλλέγουν μισθοφόρους και να επανδρώνουν κατά το δοκούν τα πλοία²⁶⁶. Αλλά ούτε απέναντι σε αυτήν την υποχρέωση ανταποκρίνονταν πρόθυμα οι Αθηναίοι, γιατί η συγκρότηση ξενικών στρατευμάτων απαιτούσε μισθό και

και Θεόπομπος παρ' Αθηναίω IV 166d *FHG* απόσπ.. 95 [Εϋβουλος] *τοσοῦτον ἄσωτία και πλεονεξία διενήνοχε τοῦ δήμου τῶν Ταραντίνων, ὅσον ὁ μὲν περὶ τὰς ἐστιάσεις εἶχεν μόνον ἀκράτως. ὁ δὲ τῶν Ἀθηναίων και τὰς προσόδους καταμισθοφορῶν διατετέλεκε.*

²⁶⁰ Glotz, 1994⁴ :347-349.

²⁶¹ Η στρατεύσιμη ηλικία των Αθηναίων πολιτών και των μετοίκων (αλλά ο Ξενοφώντας πρότεινε να εξαιρεθούν οι μέτοικοι από την τάξη των οπλιτών βλ. Ξεν., *Πόροι*, II, 3-4) που διέμεναν μόνιμα στην Αθήνα ήταν από το 18^ο – 60^ο έτος βλ. MacDowell, 2003⁴:245. Διαιρούνταν σε 42 ηλικίες, η καθεμία από τις οποίες ονομαζόταν από τον άρχοντα κατά τη διάρκεια της θητείας. Μέχρι τα 20 γίνονταν *περίπολοι*, δηλ. χωροφύλακες και από τα 20 στέλλονταν σε *ὑπερορίους* και *ἐκδήμους* εκστρατείες βλ. Αισχ., *Περὶ τῆς παραπρεσβείας*, 167 *ἐκ παίδων μὲν γὰρ ἀπαλλαγείς περίπολος τῆς χώρας ταύτης ἐγενόμην δύο ἔτη.*

²⁶² Ο Αισχίνης στον *Περὶ τῆς παραπρεσβείας*, 167 μνημονεύει τη διετή στρατιωτική του θητεία σαν τίτλο εξαιρετικό: *ἐμνήσθη δὲ που περὶ στρατείας, και καλὸν στρατιώτην ἐμὲ ὠνόμασεν... ποῦ γὰρ ἢ πότε αὐτῶν ἢ πρὸς τίνας, παραλιπὼν τήνδε τὴν ἡμέραν, μνησθήσομαι; ἐκ παίδων μὲν γὰρ ἀπαλλαγείς περίπολος τῆς χώρας ταύτης ἐγενόμην δύο ἔτη, και τοῦτων ὑμῖν τοὺς συνεφήβους και τοὺς ἄρχοντας ἡμῶν μάρτυρας παρέξομαι.*

²⁶³ Βλ. Βάμβας, 1849:158. Κοκκινάκης, 1870:50.

²⁶⁴ Βλ. Ξεν, *Απομνημ.*, III, 1-6· Πλάτ., *Νόμοι*, VII, σ. 804c-d.

²⁶⁵ Γενικά για τον θεσμό των μισθοφόρων στην ιστορία της Ελλάδας βλ. Trundle, 1996.

²⁶⁶ Βλ. 3.5

διατροφή²⁶⁷. Κι επιπρόσθετα πύκνωναν οι φωνές διαμαρτυρίας για την αποτελεσματικότητα του θεσμού. Ο Ισοκράτης θεωρούσε τους μισθοφόρους κίνδυνο για την πόλη²⁶⁸ και τούς χρέωσε την απώλεια της αθηναϊκής ηγεμονίας τη δεύτερη φορά εξαιτίας της ύπουλης συμπεριφοράς τους²⁶⁹. Ο Πλάτων τους καταδίκαιζε φαινομενικά²⁷⁰ κι ο Αριστοτέλης αμφισβητούσε ότι θα πέθαιναν πολεμώντας γενναία²⁷¹. Άθλιοι και απόμισθοι χαρακτηρίζονταν από τον Δημοσθένη²⁷², οι δε μισθοφόροι του Φιλίππου κατώτεροι των αδόξων²⁷³. Βέβαια, ο ρήτορας φαίνεται πως αποδεχόταν την ύπαρξη μισθοφόρων μόνο όταν πληρώνονταν από την Αθήνα. Γιατί στον *Περί συμμοριῶν*²⁷⁴, στον *Α Φιλίππικό*²⁷⁵, στον *Δ Φιλίππικό*²⁷⁶ και κυρίως στους *Όλυνθιακούς λόγους*²⁷⁷, έκανε λόγο για έναν καλά ασκημένο εθνικό στρατό ενισχυμένο από επαγγελματίες στρατιώτες. Αλλά οι Αθηναίοι προσανατολίστηκαν

²⁶⁷Βλ. Σχόλια στον *Πλοῦτο* του Αριστοφάνη για τον στ.173 (Dindorf, 1838:87-88).

²⁶⁸Ισοκρ., *Πρὸς Δημόνικον* 96.. ῥᾶον εἶναι συστήσαι στρατόπεδον μείζον καὶ κρείττον ἐκ τῶν πλανωμένων ἢ τῶν πολιτευομένων.... ,121 οὗς εἰ μὴ παύσομεν ἀθροίζομένους βίον αὐτοῖς ἱκανὸν πορίσαντες, λήσουσιν ἡμᾶς τοσοῦτοι γενόμενοι τὸ πλῆθος, ὥστε μηδὲν ἦττον αὐτοὺς εἶναι φοβεροὺς τοῖς Ἑλλήσιν ἢ τοῖς βαρβάροις : ὧν οὐδεμίαν ποιούμεθα πρόνοιαν, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν κοινὸν φόβον καὶ κίνδυνον ἅπασιν ἡμῖν αὐξανόμενον καὶ Πανηγυρικός, 168 ὥστε τοὺς μὲν ἐν ταῖς αὐτῶν ἀνόμως ἀπόλλυσθαι, τοὺς δ' ἐπὶ ξένης μετὰ παίδων καὶ γυναικῶν ἀλᾶσθαι...

²⁶⁹Υποδεικνύει σχηματισμό εθνικού στρατού βλ. Ισοκρ., *Περί εἰρήνης* 44-48 *στρατεύεσθαι δ' οὐκ ἐθέλομεν, καὶ πόλεμον μὲν μικροῦ δεῖν πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους ἀναιρούμεθα, πρὸς δὲ τοῦτον οὐχ ἡμᾶς αὐτοὺς ἀσκοῦμεν, ἀλλ' ἀνθρώπους τοὺς μὲν ἀπόλιδας τοὺς δ' αὐτομόλους τοὺς δ' ἐκ τῶν ἄλλων κακουργιῶν συνερρηκότητας, οἷς ὁπόταν τις διδῶ πλείω μισθόν, μετ' ἐκείνων ἐφ' ἡμᾶς ἀκολουθήσουσιν....*

²⁷⁰Νόμοι 697 ε. μάχεσθαι ἀνευρίσκουσιν, ἀλλὰ κεκτημένοι μυριάδας ἀπεράντους λογισμῶ, ἀχρήστους εἰς πόλεμον πάσας κέκτηνται, καὶ καθάπερ ἐνδεεῖς ἀνθρώπων μισθούμενοι, ὑπὸ μισθωτῶν καὶ ὀθνεῖων ἀνθρώπων ἠγοῦνται ποτε σωθήσεσθαι.

²⁷¹Ηθ. Νικ. m.S.9.

²⁷²Δημ., *Α Φιλ.* 46 ὅταν γὰρ ἠγῆται μὲν ὁ στρατηγὸς ἀθλίων ἀπομίσθων ξένων, οἱ δ' ὑπὲρ ὧν ἂν ἐκεῖνος πράξῃ πρὸς ὑμᾶς ψευδόμενοι ῥαδίως ἐνθάδ' ὧσιν, ὑμεῖς δ' ἐξ ὧν ἂν ἀκούσῃθ' ὅτι ἂν τύχητε ψηφίζησθε, τί καὶ χρῆ προσδοκᾶν;

²⁷³βλ. Δημ., 2.17 καὶ Δημ. *Πρὸς τὴν Ἐπιστολὴν τὴν Φιλίππου* 10 τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ὄντας ἐταίρους καὶ τοὺς τῶν ξένων ἠγεμόνας εὐρήσετε δόξαν μὲν ἔχοντας ἐπ' ἀνδρεία, περιδεῶς δὲ μάλλον τῶν ἀδόξων ζῶντας.

²⁷⁴Δημ., *Περί συμμοριῶν*, 15 μετὰ ταῦτα δ' ἀπεβλέψατ' εἰς ἀλλήλους ὡς αὐτὸς μὲν ἕκαστος οὐ ποιήσων, τὸν δὲ πλησίον πράζοντα, οὐδὲν πάποθ' ὑμῖν ἐγένετο.

²⁷⁵Απαιτεῖ 50 ἰππεῖς Αθηναίους στο πλευρὸ 500 οπλιτῶν καὶ τριπλάσιο ἀριθμὸ ξένων βλ. *Α Φιλ.* 19...Μὴ μοι μυρίους μηδὲ δισμυρίους ξένους, μηδὲ τὰς ἐπιστολιμαίους ταύτας δυνάμεις, ἀλλ' ἢ τῆς πόλεως ἔσται, κἂν ὑμεῖς ἕνα κἂν πλείους κἂν τὸν δεῖνα κἂν ὄντινοῦν χειροτονήσητε στρατηγόν, τούτῳ πείσεται καὶ ἀκολουθήσει. Λέγω δὴ τοὺς πάντας στρατιώτας δισχιλίους, τούτων δ' Ἀθηναίους φημὶ δεῖν εἶναι πεντακοσίους, ἐξ ἧς ἂν τινος ὑμῖν ἡλικίας καλῶς ἔχειν δοκῆ, χρόνον τακτὸν στρατευομένους, μὴ μακρὸν τοῦτον, ἀλλ' ὅσον ἂν δοκῆ καλῶς ἔχειν, ἐκ διαδοχῆς ἀλλήλοις τοὺς δ' ἄλλους ξένους εἶναι κελεύω.21 Καὶ μετὰ τούτων ἰππέας διακοσίους, καὶ τούτων πενήκοντ' Ἀθηναίους τοῦλάχιστον, ὥσπερ τοὺς πεζοὺς, τὸν αὐτὸν τρόπον στρατευομένους· καὶ ἰππαγωγὸς τούτοις Βλ. καὶ αὐτόθι σ. 229 κ.εξ.

²⁷⁶Δημ., *Κατὰ Φιλίππου Δ*, 46. τὸ δ' ἐν ἡσυχίᾳ διάγειν καὶ μηδὲν τῶν δεόντων πράττειν, ἀλλὰ προἰεμένους καθ' ἐν ἕκαστον πάνθ' ἐτέρους εἶσαι λαβεῖν, θαυμαστὴν εὐδαιμονίαν καὶ πολλὴν ἀσφάλειαν ἔχειν ᾤεσθε.

²⁷⁷Δημ., 1. 11, 19 καὶ 3. 20 Βλ. αὐτόθι σ. 229 κ.εξ.

προς αυτήν την κατεύθυνση μόλις πριν τη μάχη στη Χαιρώνεια, δημιουργώντας μια ισχυρή οργάνωση των εφήβων²⁷⁸, η οποία, ωστόσο, δεν μπόρεσε να αποτρέψει την καταστροφή.

B. ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

B.1. ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

α. ΡΗΤΟΡΙΚΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΕΣ

Πολλές είναι οι πραγματείες που έχουν επιβιώσει από την αρχαιότητα σχετικά με την αρχαία ρητορική. Εκείνες, ωστόσο, που παρέχουν την πιο ολοκληρωμένη θεωρία της είναι η *Ρητορική* του Αριστοτέλη²⁷⁹, η *Rhetorica ad Herennium*²⁸⁰ και η *Institutio Oratoria* του Κοϊντίλιανού²⁸¹, συμπεριλαμβανομένου ενός αριθμού από τον Κικέρωνα. Προκειμένου να αναλύσουμε τις τρεις δημοσθενικές δημηγορίες, επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε ως κατευθυντήριες γραμμές τις τρεις πρώτες, επειδή συλλογικά παρέχουν μια αρκετά πλήρη κατανόηση της αρχαίας ρητορικής θεωρίας,

²⁷⁸Αριστ., *Αθηναίων Πολιτεία*, 42, 2-5 μετά δὲ ταῦτα δοκιμάζει τοὺς ἐγγραφέντας ἢ βουλή, κἄν τις δόξη νεώτερος ὀκτωκαίδεκ' ἐτῶν εἶναι, ζῆμοι τοὺς δημότας τοὺς ἐγγράψαντας. ἐπὶ δὲ δοκιμασθῶσιν οἱ ἔφηβοι, συλλεγόντες οἱ πατέρες αὐτῶν κατὰ φυλάς, ὁμόσαντες αἰροῦνται τρεῖς ἐκ τῶν φυλετῶν τῶν ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότων, οὓς ἂν ἡγῶνται βελτίστους εἶναι καὶ ἐπιτηδειοτάτους ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἐφήβων, ἐκ δὲ τούτων ὁ δῆμος ἕνα τῆς φυλῆς ἐκάστης χειροτονεῖ σωφρονιστὴν, καὶ κοσμητὴν ἐκ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων ἐπὶ πάντα. συλλαβόντες δ' οὗτοι τοὺς ἐφήβους, πρῶτον μὲν τὰ ἱερά περιῆλθον, εἴτ' εἰς Πειραιέα πορεύονται, καὶ φρουροῦσιν οἱ μὲν τὴν Μουνυχίαν, οἱ δὲ τὴν Ἀκτὴν. χειροτονεῖ δὲ καὶ παιδοτρίβας αὐτοῖς δύο καὶ διδασκάλους, οἵτινες ὄπλομαχεῖν καὶ τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν καὶ καταπάλτην ἀφιέναι διδάσκουσιν. δίδωσι δὲ καὶ εἰς τροφήν τοῖς μὲν σωφρονισταῖς δραχμὴν α# ἐκάστῳ, τοῖς δ' ἐφήβοις τέτταρας ὀβολοὺς ἐκάστῳ: τὰ δὲ τῶν φυλετῶν τῶν αὐτοῦ λαμβάνων ὁ σωφρονιστὴς ἕκαστος ἀγοράζει τὰ ἐπιτήδεια πᾶσιν εἰς τὸ κοινόν (συσσιτοῦσι γὰρ κατὰ φυλάς), καὶ τῶν ἄλλων ἐπιμελεῖται πάντων. καὶ τὸν μὲν πρῶτον ἐνιαυτὸν οὕτως διάγουσι: τὸν δ' ὕστερον ἐκκλησίας ἐν τῷ θεάτρῳ γενομένης, ἀποδειξάμενοι τῷ δήμῳ, τὰ περὶ τὰς τάξεις, καὶ λαβόντες ἀσπίδα καὶ δόρυ παρὰ τῆς πόλεως, περιπολοῦσι τὴν χώραν καὶ διατρίβουσιν ἐν τοῖς φυλακτηρίοις. φρουροῦσι δὲ τὰ δύο ἔτη χλαμύδας ἔχοντες, καὶ ἀτελεῖς εἰσιπάντων: καὶ δίκην οὔτε διδῶσιν οὔτε λαμβάνουσιν, ἵνα μὴ πρόφασις ἦ τοῦ ἀπιέναι, πλὴν περὶ κλήρου καὶ ἐπικλήρου, κἄν τι κατὰ τὸ γένος ἰερωσύνη γένηται. διεξελλόντων δὲ τῶν δυεῖν ἐτῶν, ἤδη μετὰ τῶν ἄλλων εἰσίν.

²⁷⁹Το πρώτο πλήρες σύγγραμμα ειδικά αφιερωμένο στη Ρητορική. Χρονολογείται περίπου κάπου στα 350 (βλ. Kennedy, 1991:5). Χωρίζεται σε τρία βασικά βιβλία: το πρώτο είναι αφιερωμένο στη συζήτηση των τριών ειδών της Ρητορικής, το δεύτερο σε μια εκτεταμένη συζήτηση του ήθους και πάθους, και το τρίτο στο στυλ και τη διάταξη.

²⁸⁰Χρονολογείται τη δεύτερη δεκαετία του 1^{ου} αι.π.Χ και είναι η παλαιότερη λατινική εργασία για τη ρητορική. Χωρίζεται σε τέσσερα βιβλία και διαφέρει από εκείνο του Αριστοτέλη, γιατί δεν αφιερώνει ιδιαίτερο κεφάλαιο στους ψυχολογικούς παράγοντες που επηρεάζουν την επιτυχία της ρητορικής. Αποδιδόταν λανθασμένα στον Κικέρωνα και ως σήμερα η πατρότητα της πραγματείας είναι άγνωστη. Για αξιολόγηση βλ.Κωνσταντινόπουλος,2010:33-36.

²⁸¹Θεωρείται η πιο ολοκληρωμένη από τις υπάρχουσες εργασίες για την αρχαία ρητορική.

αν και πολλά από τα θέματα που καλύπτονται αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο από κάθε συγγραφέα. Φυσικά, μνημονεύουμε και κάποια άλλα αξιολογικά έργα.

α.1.ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Ο Κοϊντλιανός ορίζει τη ρητορική ως επιστήμη της καλής ομιλίας²⁸² και τη διακρίνει σε τρία μέρη: την τέχνη, τον καλλιτέχνη, και το ίδιο το έργο. Στην ερώτηση τί προσδίδει πειστικότητα σε μια ομιλία οι απαντήσεις ποικίλουν. Ο Αριστοτέλης αποδίδει βαρύτητα στο ήθος και πάθος, ενώ οι Ρωμαίοι συγγραφείς επικεντρώνονται στις τεχνικές πτυχές της ρητορικής, στις λεπτομέρειες του στυλ, όπως τη γραμματική και τη σωστή επιλογή των λέξεων. Ρητορική είναι ουσιαστικά μια κωδικοποίηση των τεχνικών της πειθούς σε όλες τις πτυχές της.

α.2. ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Όλα τα κείμενα για την αρχαία ρητορική περιγράφουν τρεις διαφορετικές μορφές της ρητορικής ανάλογα με το περιεχόμενο: δικανική, συμβουλευτική και επιδεικτική. Η αξιολόγηση των αρχαίων ομιλιών έγινε με βάση την επιτυχία τους σε πέντε κεντρικές συνιστώσες²⁸³. Η *Ρητορική του Ερεννίου* προσδιορίζει τις εξής: *inventio* (εὑρεσις), *dispositio* (τάξις-οἰκονομία), *elocutio* (λέξις), *memoria* (μνήμη), *pronuntiatio* (ὑπόκρισις). Πιο συγκεκριμένα:

1. Η *inventio* αφορά στη σύλληψη της ιδέας και όλου του περιεχομένου του λόγου²⁸⁴, στη συλλογή των κατάλληλων στοιχείων με άμεση γνώση ή έρευνα των γεγονότων. Ο Αριστοτέλης τη θεωρεί σημαντικό στοιχείο, όμως δεν διδάσκεται στα σχολεία της ρητορικής²⁸⁵. Οι Ρωμαίοι της αποδίδουν βαρύνουσα σημασία. Αναλύεται στις εξής διαδικασίες:

²⁸²*Institutio Oratoria* 2.14.5 *igitur rhetorice (iam enim sine metu cavillationis utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime dividetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quaedisciplina percipi debet; ea est bene [p. 300] dicendi scientia. artifex est, qui percepit hanc artem, id est, orator, cuius est summa bene dicere; opus, quod efficitur ab artifice, id est, bona oratio. haec omnia rursus diducuntur in species; sed illa sequentia suo loco, nunc quae de prima parte tractanda sunt, ordiar.*

²⁸³Για εξαιρετική παρουσίαση βλ. Lanham, 1991².

²⁸⁴Για μια σύγχρονη κατατοπιστική προσέγγιση βλ. Lauer, 2004.

²⁸⁵*Ρητ.* 1.2 *τῶν γὰρ ἄλλων ἐκάστη περὶ τὸ αὐτῇ ὑποκείμενόν ἐστιν διδασκαλική και πειστική ἢ δὲ ῥητορική περὶ τοῦ δοθέντος ὡς εἰπεῖν δοκεῖ δύνασθαι θεωρεῖν τὸ πιθανόν...*

- *Στάσις (status)*

Ο ομιλητής θέτει ερωτήματα προκειμένου να διευκρινίσει τα κύρια θέματα. Η διαδικασία αυτή του επιτρέπει να αμφισβητήσει κριτικά κάθε σημείο και να εκτιμήσει τη σχετική αξία του. Το θέμα εξετάζεται από τέσσερις βασικές απόψεις: ύπαρξη, κατάσταση, ποιότητα, ποσότητα ή μέγεθος²⁸⁶. Γενικά τα είδη των στάσεων κατά τον Ερμογόνη από την Ταρσό²⁸⁷ είναι τρία: α/Στοχαστική: ο ρήτορας καταγίνεται να αποδείξει το προκείμενο για το οποίο γίνεται λόγος με στοχασμούς και εικασίες, β/Ορική: καταγίνεται με τους όρους/λέξεις και όχι με το πράγμα, γ/Πραγματική: έχει αποδείξεις για το προκείμενο και συμπεράσματα.

- *Απόδειξις*

Σε γενικές γραμμές αφορά στο *ποιος - τι - που - πότε - πώς - γιατί*, θα κάνει την υπόθεση πειστική²⁸⁸. Στην ουσία είναι η επιχειρηματολογία. Εδώ ανήκουν οι άτεχνες και έντεχνες πίστεις (λογικά επιχειρήματα, ήθος, πάθος).

Η *εὔρεσις* των συμβουλευτικών λόγων, κατηγορία στην οποία εντάσσονται οι Ολυνθιακοί λόγοι, στηρίζεται στη νομιμότητα, τη δυνατότητα-αναγκαιότητα, τη χρησιμότητα, την πιθανότητα-ευκολία. Οι λόγοι αυτοί εκφωνούνται στην Εκκλησία του δήμου με σκοπό να προτρέψουν ή να αποτρέψουν. Απευθύνονται στη λογική του ακροατηρίου κι όχι στο συναίσθημα, διότι η πειθώ δεν είναι αυτοσκοπός αλλά οδηγεί σε δράση. Ο χρόνος αφορά σε μελλοντικά γεγονότα²⁸⁹. Τα θέματα σχετίζονται με την οικονομία, τον πόλεμο ή την ειρήνη, την αμυντική πολιτική, το εμπόριο, τη νομοθεσία. Αποκλείονται φυσικά, τυχαία ή αναπόφευκτα γεγονότα.

2. Η *dispositio* είναι η τακτοποίηση και οργάνωση του υλικού ανάλογα με τη λογική σειρά και τη σπουδαιότητά του²⁹⁰. Η λογική σειρά με την οποία διαρθρώνονται όλα τα μέρη της ομιλίας είναι: *Προοίμιον, Διήγησις, Πίστις, Επίλογος*. Η σπουδαιότητα αφορά στο σημείο που τίθεται το υλικό: α/το βασικό επιχείρημα στην αρχή ή στο τέλος;, β/ανατρέπονται τα επιχειρήματα του αντιπάλου ή παρουσιάζονται εκείνα του ρήτορα;, γ/ παρουσιάζονται οι προτάσεις και μετά η επιχειρηματολογία ή αντίθετα; Δεν υπάρχει ενιαία άποψη ανάμεσα στους θεωρητικούς της ρητορικής, γιατί εκτός από τη φυσική σειρά σημαντικό στοιχείο

²⁸⁶Τις *στάσεις* δίδαξε ο Ερμαγόρας ο Τήμιος και τις διέκρινε σε *λογικές* και *νομικές* βλ. Κωνσταντινόπουλος, 2010: 30.

²⁸⁷Βλ. Walz, 1834, Έρμογένους, *Διαίρεσις τῶν στάσεων* cap II: 10 -17.

²⁸⁸*Rhetorica ad Herennium*. 1.2.3.

²⁸⁹Ρητ. 1359b *Περί ὧν ἔστιν τὸ βουλευέσθαι*.

²⁹⁰*Rhetorica ad Herennium* 1.2.3.

αποτελεί η ικανότητα και η εμπειρία του ρήτορα. Αυτός λαμβάνει υπόψη του το είδος και τη σύνθεση του ακροατηρίου, την υπόθεση που θα αναπτύξει, τη χρονική στιγμή που θα μιλήσει, τον στόχο που έχει: να καθοδηγήσει τη σκέψη του ακροατηρίου, να κερδίσει τη συμπάθειά του, να συγκινήσει. Έτσι, η μορφή και οι στόχοι κάθε μέρους είναι οι εξής:

Στο *προοίμιο* (*exordium*) ο ρήτορας στοχεύει να κερδίσει τη συμπάθεια του ακροατηρίου (*benevolum*), να προσελκύσει την προσοχή του (*attentum*) και να πληροφορήσει (*docilem*). Πρέπει να παρέχει όλα τα δεδομένα της στιγμής (χρόνο, τόπο, κατάσταση, γνώμη που έχει διαμορφώσει το ακροατήριο). Μορφικά είναι σωστό να είναι να είναι απλό και ανεπιτήδευτο. Αποκλείονται η μεγαλοπρέπεια, τα ευφυολογήματα και οι κοινοτυπίες²⁹¹. Τα προοίμια στους συμβουλευτικούς λαμβάνονται από την αιτία που παρακίνησε στο λέγειν (*ἐξ αἰτίας*), από το *συμφέρον*, το *δίκαιον*, *ἐξ ὑποσχέσεως* μεγάλων πραγμάτων, από παράδειγμα ιστορικό, από ονειδισμό και επίπληξη, *ἀπὸ δεινοπαθείας*, *ἐξ ἐπαίνου τῶν ἀκροατῶν*, *ἐξ ἐφόδου*, *ἀπὸ γνώμης*, *ἐκ τοῦ παραδόξου*. Τέσσερις πηγές προοιμίων διδάσκει ο Ερμογένης: *ἐξ ὑπολήψεως*, *ἐξ ὑποδιαίρεσεως*, *ἐκ περιουσίας* και *ἀπὸ καιροῦ*²⁹². Η πρώτη είναι όταν ο ρήτορας αποβλέπει στη γνώμη που έχουν οι ακροατές γι' αυτόν ή για την υπόθεση που ομιλά. Αν έχουν καλή υπόληψη λένε συνήθως « επειδή σας βλέπω να χαίρεστε με αυτό το πράγμα», αν έχουν κακή πρέπει να την εξαλείψουν από την αρχή τονίζοντας ότι δεν έχουν συμφέρον. Η δεύτερη μορφή είναι ότι έχει πολλά και τα διαιρεί, για να επαινέσει ή να κατηγορήσει. *Ἐκ περιουσίας* είναι όταν λέει αν και έχω πολλά να πω εναντίον του, όμως τα αφήνω. Η τελευταία όταν ακολουθήσει κάποιο συμβεβηκός.

Η *Διήγησις* (*narratio*) είναι απαραίτητη στους δικανικούς, χρησιμοποιείται σχεδόν πάντοτε στους συμβουλευτικούς και επιδεικτικούς λόγους. Βρίσκεται συνήθως μετά το προοίμιο και περιέχει εξιστόρηση γεγονότων, αναφορά σε μία χρονική στιγμή, τον σκοπό, και τον στόχο του λόγου. Ο σκοπός της είναι να γίνει γενική θεώρηση των γεγονότων πάνω στα οποία ο ρήτορας θα στηρίξει την επιχειρηματολογία του. Βασικά χαρακτηριστικά της είναι η συντομία, η σαφήνεια, η πιθανότητα, και η προσήνεια. Πρέπει να είναι απλή, κατανοητή και μεγαλοπρεπής, να υπάρχει σαφής διαχωρισμός τόπου, χρόνου, και προσώπων και να γίνει ο ρήτορας πιστευτός κι όχι να προκαλέσει θαυμασμό. Η έκτασή της δεν είναι απόλυτη.

²⁹¹Για την τεχνική του προοιμίου βλ. Quintilian. 4.1.5.

²⁹²Βλ. Walz, 1834 : 5-78 Έρμογένους *Περὶ ἐνδείξεων* τόμος α cap. I,II,III,VI αντίστοιχα.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη την καθορίζει ο σκοπός του θέματος, ενώ για τον Ισοκράτη και τον Κικέρωνα πρέπει να είναι ανάλογη με τα άλλα μέρη του λόγου. Παράλληλα, η έκτασή της θα πρέπει να εξυπηρετεί τον σκοπό της. Δηλαδή να συνδέει αφενός το παρελθόν, παρόν, και μέλλον και αφετέρου το αίτιο - αιτιατό. Τα γεγονότα δεν θα πρέπει να φαίνονται αληθινά, ανεξαρτήτως αν είναι ή όχι, καθώς αρχή της ρητορικής είναι η πιθανότητα και όχι η αλήθεια. Δεν εξαρτάται πάντοτε από το ρήτορα αν τα γεγονότα που αναφέρει είναι αληθινά. Η αλήθεια δεν μπορεί να είναι πάντα πιστευτή, εξαρτάται από τον τρόπο που θα αποδοθεί²⁹³.

Η πρότασις (*propositio*)²⁹⁴ και οι πίστεις (*agrumentationes*) θεωρούνται από τον Αριστοτέλη απαραίτητα μέρη του ρητορικού λόγου. Η πρότασις στους συμβουλευτικούς λόγους έχει τη μορφή ψηφίσματος, τροπολογίας ή πρότασης. Ως προς το περιεχόμενο είναι απλή (γενικό περιεχόμενο) ή σύνθετη (επιμέρους προτάσεις) και ακριβής. Τα βασικά χαρακτηριστικά της είναι το δυνατό να γίνει και το αναγκαίο να πραγματοποιηθεί. Μορφολογικά είναι απλή, με καθαρή δομή, και χωρίς συναισθηματική φόρτιση. Όσον αφορά στις πίστεις είναι οι πιθανές αλήθειες για τις οποίες μπορούν να υπάρχουν διαφορετικές απόψεις και όχι επιστημονικά αποδεδειγμένες αλήθειες²⁹⁵. Στα *Τοπικά*, όπου ο Αριστοτέλης ασχολείται με κανόνες κατασκευής ορθών συλλογισμών, δεν προσφέρει κάποιον ορισμό του όρου αλλά από όσα γράφει στο προοίμιο προκύπτει ότι *τόποι* σημαίνει κοινοτοπίες, απόψεις που πρεσβεύουν οι πιο πολλοί· άρα εκφράζουν θέσεις αποδεκτές, που γίνονται αφετηρία συλλογισμών κατανοητών και χρήσιμων²⁹⁶. Οι πίστεις αποτελούν το τρίτο στοιχείο στήριξης του ρητορικού λόγου (τα άλλα δύο είναι το *ἦθος* του ρήτορα και το *πάθος* - ορισμένη ψυχολογική διάθεση- του ακροατηρίου) και διακρίνονται²⁹⁷ σε *α/ἄτεχνες*: νόμοι, μάρτυρες, όρκοι, βασανιστήρια κ.α. (για την παρουσίασή τους ο ρήτορας δεν διέθετε τίποτε από την τέχνη του ή το τάλαντό του και β/ *ἔντεχνες*: λογικά επιχειρήματα : *ἐνθυμήματα*, *ἦθος*, *πάθος*.

²⁹³Για την τεχνική της αφήγησης βλ. Quintilian. 4.2.1.

²⁹⁴*Ρητ.* 1414b *ἀναγκαῖα ἄρα μόρια πρόθεσις καὶ πίστις*. Για την τεχνική των πίστεων βλ. και Quintilian 5.1.1.

²⁹⁵*Ρητ.* 1354a II. 20-23.

²⁹⁶Γράφει συγκεκριμένα (στην πρώτη παράγραφο 100a-b): «*Πρόθεσις τῆς πραγματείας μέθοδον εὔρεῖν ἀφ' ἧς δυνησόμεθα συλλογίζεσθαι... ἐξ ἐνδόξων... ἐνδοξα δὲ τὰ δοκοῦντα πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς σοφοῖς ... ἢ τοῖς μάλιστα γνωρίμοις σοφοῖς...*».

²⁹⁷*Ρητ.* 1354a II 35.

Τα *ένθυμήματα*²⁹⁸ (ρητορικούς συλλογισμούς τους ονομάζει ο Αριστοτέλης) από άποψη τυπική είναι συνεπτυγμένες μορφές απαγωγικών συλλογισμών και από άποψη ουσίας στηρίζονται σε προτάσεις που συνήθως είναι ή μερικώς αληθείς, που δεν έχουν δηλαδή γενική αλήθεια (ο Αριστοτέλης μιλά για *εικότα*, *πιθανές προτάσεις*)²⁹⁹. Από ορισμένα γεγονότα, που πράγματι υπάρχουν, προκύπτει ως συνέπεια ένα άλλο γεγονός που θεωρείται αληθινό, επειδή στηρίζεται σε αληθινά γεγονότα. Τα ενθυμήματα χάρη στη συντομία τους είναι εύκολα κατανοητά στα λαϊκά ακροατήρια, αυταπόδεικτα και συμβατά με την πραγματικότητα. Αλλά πρέπει να αντιπαρατηρήσει κανείς ότι, παρά την ισχύ τους, είναι παράλληλα και επισφαλή. Ισχυρά είναι γιατί, εφόσον βασίζονται στην κοινή λογική, γίνονται αντιληπτά και πιστευτά από τον καθένα, και μάλιστα παρέχουν στο ακροατήριο του ρήτορα τη φιλοφρόνηση ότι έχει την ίδια λογική κι εμπειρία μ' εκείνον. Επισφαλής, διότι η αλήθεια μπορεί να βρίσκεται στην άλλη όψη του νομίσματος. Τα είδη των ενθυμημάτων είναι³⁰⁰: α/*Δεικτικά*: Κάτι υπάρχει ή αντίθετα δεν υπάρχει και β/*Ελεγκτικά*: Ανασκευάζεται κάτι που θεωρείται αληθινό. Οι *τόποι/κεφάλαια* των ενθυμημάτων³⁰¹ είναι α/ *γενικοί* : *όρος, διαίρεσις, παράθεσις, συστοιχία, περιοχή, έκ τῶν ὁμοίων, παρεπόμενον, μάχη, δύναμις ἢ ὕλη, κρίσις*. β/ *τελικά κεφάλαια* (δηλ. τα τελικά επιχειρήματα-ζητήματα) : *δίκαιον-νόμιμον, συμφέρον, δυνατόν, ἀναγκαῖον, ῥάδιον, καλόν, ἡδύ, ἀκίνδονον, ἔνδοξον : εὐσεβές και ὄσιον, το ἐκβησόμενον*. Ὅσον αφορά στα *τελικά κεφάλαια* το *δίκαιον* θεωρείται κατά τον νόμο, τη φύση, τη συνήθεια. Τόποι του *συμφέροντος* είναι να φυλάξουμε όσα καλά έχουμε, να αποκτήσουμε όσα δεν έχουμε, να αποβάλουμε όσα κακά έχουμε αλλά και τα προσδοκώμενα κακά. Δύο πράγματα πρέπει να στοχάζεται κάποιος στην εξέταση του συμφέροντος. Τι θα ακολουθήσει, αν πράξουμε κάτι, και τι, αν δεν το κάνουμε. Το *χρήσιμον* το κατασκευάζουμε κατευθείαν. Το *δυνατόν* γίνεται από τα πρόσωπα και από τα ακόλουθα, όπως στρατεύματα, συμμάχους, χρήματα κι άλλα. Εξετάζεται το ασύμφορο, το επικίνδυνο και το άδοξο, αν δεν πράξουμε τη συμβουλή. Ακολουθεί η απόδειξη του δυνατού της συμβουλής με ένσταση και αντιπαραστάση. Δεν είναι δύσκολο, κι αν ήταν, είναι ανάγκη να το κατορθώσουμε. Το *ἀναγκαῖον* ότι λόγω της

²⁹⁸ *Ρητ.* 1356b.

²⁹⁹ *Ρητ.* 1357a30. Τα εικότα τα γέννησε η έλλειψη μαρτύρων. Ο Αριστοτέλης εκτιμούσε τα *εικότα* περισσότερο από τους μάρτυρες, διότι αυτά δεν μπορούν να διαφθαρούν με δωροδοκία. βλ. *Ρητ.* 1367 A 20.

³⁰⁰ *Ρητ.* 1396b.

³⁰¹ *Ρητ.* 1401a κ. εξ.

παρούσας κατάστασης αναγκαίως πρέπει να κάνουμε κάτι. Το *ράδιον* αποδεικνύεται, όταν λέμε ότι πολύς κόπος δε χρειάζεται, ούτε πολλά έξοδα, κ.ά. Το *καλόν* αποδεικνύεται από τα επαινετά, τιμές, δόξα προγόνων, κ.ά. Το *ήδύ* από την απόλαυση των ευχάριστων. Το *άκίνδυνον* ότι δεν υπάρχει φόβος. Το *ένδοξον* εξετάζεται, όπως το συμφέρον. Όταν δεν μπορούμε να δείξουμε ότι το πράγμα προκαλεί δόξα, καταφεύγουμε στην αντίφαση ότι ούτε αισχύνη μπορεί να προξενήσει. Το *εὐσεβές* από τη διατήρηση των νόμων του Θεού. Το *όσιον* από τη διατήρηση των δικαίων προς τους γονείς και την πατρίδα. Το *έκβησόμενον* είναι όταν λέμε ότι πρέπει να πολεμήσουμε και είτε νικήσουμε είτε όχι καλό θα είναι. Αυτό το κεφάλαιο λαμβάνεται στους επιλόγους, διότι έχει μεγάλη ισχύ ανάγκης.

Μορφή του *ένθυμματος* είναι το *έπιχείρημα*. Από την αλήθεια ο ρήτορας οδηγείται στο πιθανόν. Η αιτιολόγηση των επιχειρημάτων στους συμβουλευτικούς λόγους στηρίζεται στο καθήκον, στην τιμή (ισότητα, ευσεβεία, δίκαιον, έλεος), στο ενδιαφέρον.

Μέρη του *ένθυμματος* είναι οι *γνώμες*, δηλαδή αποφθεγματικές εκφράσεις. Είναι κι αυτές πιθανές προτάσεις που όμως παρουσιάζονται ως αλήθειες γενικώς παραδεκτές, γι' αυτό και παραλείπεται η αιτία τους³⁰². Χρησιμεύουν ή ως αφετηρία μιας επιχειρηματολογίας, ή ως συμπέρασμα που προκύπτει απ' όσα προηγήθηκαν.

Άλλο μέρος του *ένθυμματος* είναι τα *παραδείγματα*. Ρητορική επαγωγή τα ονομάζει ο Αριστοτέλης³⁰³. Από άποψη τυπική είναι συνεπτυγμένες μορφές απαγωγικών συλλογισμών, ενώ από άποψη ουσίας ανήκουν στα επιχειρήματα της πιθανότητας, όπως το *ένθύμημα*, γιατί δεν έχουν γενική αλήθεια. Ένα γεγονός αποδεικνύεται από την ύπαρξη πολλών όμοιων γεγονότων³⁰⁴. Τα είδη των παραδειγμάτων³⁰⁵ είναι: *α/ιστορικά* ή *πραγματικά*: προέρχονται από γεγονότα του παρελθόντος. *β/φανταστικά* ή *πλαστά*: παραβολές, μύθοι: δημιουργούνται από τον ίδιο το ρήτορα. Τα παραδείγματα γενικά συνιστούν τεκμήρια υποστηρικτικά ενός επιχειρήματος, όταν δεν έχει ο ομιλητής *ένθυμματα*³⁰⁶ και είναι χρήσιμα. Επειδή είναι γνωστά στο κοινό μπορεί να λειτουργήσουν είτε αποτρεπτικά είτε να εμπνεύσουν, αν οι επιδράσεις τους συσχετιστούν με πιθανές συνέπειες που θα προκύψουν από μελλοντικές αποφάσεις · η παρουσίαση δε ενός παραδείγματος

³⁰² Ρητ. 2,21· *Rhetorica ad Herennium*. 4.17.24.

³⁰³ Ρητ. 1356b.

³⁰⁴ Ρητ. 1357b 19.

³⁰⁵ Ρητ. 1393 a 30.

³⁰⁶ Ρητ. 1394a 10.

κυρίως από την πρόσφατη ιστορία προσδίδει μεγαλύτερη πειστικότητα. Τα ιστορικά παραδείγματα είναι διδακτικά εκμεταλλεύσιμα από δύο απόψεις: διαφωτίζουν ιστορικά γεγονότα, από την σκοπιά βέβαια που τα βλέπει ο ρήτορας, και συμβάλλουν στην προώθηση της επιχειρηματολογίας.

Είδη *έντεχνων πίστεων* είναι το *ήθος* που αφορά στον χαρακτήρα του ρήτορα και το *πάθος* που αφορά στα συναισθήματα του ακροατή. Καθώς και τα δύο επηρεάζουν την κρίση των ακροατών είναι καθοριστικά για την επιτυχία της πειθούς. Τα ρητορικά *ήθη* είναι οι αποδείξεις που θεμελιώνονται κυρίως όχι σε λογικές προτάσεις αλλά στην ηθική εντύπωση που προκαλεί ο ρήτορας στους ακροατές του με τα λόγια του, τις ιδέες του, τη συμπεριφορά του, την όλη στάση του στη ζωή. Ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι ο κόσμος πιστεύει περισσότερο και γρηγορότερα τους τίμιους ανθρώπους. Ιδίως στις περιπτώσεις που υπάρχουν αμφιβολίες «*κυριωτάτην ἔχει πίστιν τὸ ἦθος*»³⁰⁷. Στα ρητορικά *ήθη* ανήκουν και οι προσπάθειες του ρήτορα να μειώσει ηθικά τον αντίπαλο, καθώς και τα κολακευτικά λόγια του για το ακροατήριό του. Οπότε διακρίνουμε το ήθος του ομιλητή, του αντιπάλου, του ακροατή. Το ήθος του ομιλητή προσιδιάζει κυρίως στο προοίμιο αλλά προβάλλεται πλουσιότερο και εντυπωσιακότερο στη διήγηση και στην απόδειξη. Μάλιστα στους συμβουλευτικούς λόγους, εφόσον ο ρήτορας με τις πολιτικές του θέσεις είναι γνωστός στο ακροατήριο, αφήνει εντέχνως σ' όλο το πλάτος του λόγου του να διαφανεί η ηθική προσωπικότητά του. Αυτοπαρουσιάζεται ως φιλαλήθης, φιλόπατρις, ότι ενδιαφέρεται για το συμφέρον του δήμου, ότι κατά το παρελθόν έδωσε καλές συμβουλές και τώρα είναι αποφασισμένος να διακινδυνεύσει περισσότερο ακόμη και το προσωπικό του συμφέρον για το γενικό. Πολλές φορές, επίσης, ταυτίζει το πρόσωπό του με την πατρίδα ή με το σύνολο των συμπολιτών του. Το ήθος του αντιπάλου διαφαίνεται μέσα απ' όλο το πλάτος του συμβουλευτικού λόγου. Ανάλογα με την υπόθεση ο ρήτορας φροντίζει να μειώσει τον αντίπαλο στηριζόμενος σε ορισμένες πράξεις ή παραλείψεις του ή σε φυσικά μειονεκτήματά του. Το ήθος του ακροατή επικαλείται ο ρήτορας επαινώντας ευθέως ή εμμέσως το κοινό, ή ψέγοντας την αντίπαλη παράταξη, ή την αντίθετη άποψη, ή προσπαθώντας να φανεί οικείος προς το ακροατήριο. Εδώ πρέπει να προσαρμόζει το λεκτικό, το ύφος και την επιχειρηματολογία του προς το

³⁰⁷ Ρητ.1356a1.3.4.5

κοινωνικό επίπεδο και την πνευματική στάθμη των ανθρώπων που τον ακούνε και γενικά δεν πρέπει να αποκλίνει από το «πρέπον»³⁰⁸.

Τα ρητορικά πάθη είναι συγκινησιακές καταστάσεις της ψυχής και επηρεάζουν αποφασιστικά τις κρίσεις των ανθρώπων. Ο Αριστοτέλης διδάσκει ότι ο ρήτορας πλην ενός λογικού λόγου πρέπει να φέρει τους ακροατές σε τέτοια ψυχική κατάσταση, ώστε να σκέφτονται όπως ο ίδιος, να νιώθουν τα ίδια συναισθήματα μ' εκείνον. Γιατί τις ίδιες καταστάσεις αλλιώς τις κρίνει κάποιος που συμπαθεί κι αλλιώς κάποιος που δεν διάκειται ευνοϊκά³⁰⁹. Ο «τόπος» των ρητορικών συγκινήσεων είναι ο επίλογος. Αλλά, ένας επιδέξιος ρήτορας φροντίζει να ενσταλάξει ασυνειδήτως στις ψυχές κατά τη διάρκεια του λόγου συναισθήματα για τα πρόσωπα ή τις απόψεις που υποστηρίζει, ώστε να ταχθούν οι ακροατές με το μέρος του και, όταν θα φτάσουν στον επίλογο, όντας ψυχολογικά έτοιμοι, να υιοθετήσουν τις απόψεις του χωρίς σκεπτικισμό.

Βέβαια πρέπει να αποσαφηνίσουμε για το πάθος και το ήθος ότι, επειδή συχνά βρίσκονται σε στενή συνάφεια μεταξύ τους μέσα στον λόγο, θεωρούνται δύο διαφορετικές όψεις της ίδιας ψυχικής διάθεσης.

Ο επίλογος (*peroratio*) έχει ως χαρακτηριστικό τη συντομία. Ως προς το περιεχόμενο ανακεφαλαιώνονται, απαριθμούνται, συνοψίζονται τα επιχειρήματα και τα αποδεικτικά στοιχεία του ρήτορα. Στόχος είναι να υπενθυμιστούν τα επιχειρήματα, να γίνει επίκληση στο συναίσθημα του ακροατηρίου και να ενισχυθεί ή να αποδυναμωθεί η θέση της υπόθεσης. Το ύφος είναι εξεζητημένο, το λεξιλόγιο περίτεχνο και εντοπίζονται σχήματα λόγου. Η τελευταία περίοδος του λόγου είναι συνήθως ασύνδετη³¹⁰.

3.Η *elocutio/dictio* είναι το ύφος, δηλαδή η προσαρμογή των κατάλληλων λέξεων και προτάσεων-περιόδων για το θέμα³¹¹. Οι λέξεις πρέπει να τοποθετούνται στην κατάλληλη θέση³¹². Στους συμβουλευτικούς λόγους είναι σωστό να φανερώνουν απλότητα και το *ἥθος* του ρήτορα. Τα στοιχεία του ύφους³¹³ είναι η *ἀκρίβεια*

³⁰⁸Β. αυτόθι σ. 56.

³⁰⁹*Ρητ.* 1356a5.6 Ο Αριστοτέλης επικεντρώνεται στα πάθη στο Β βιβλίο.

³¹⁰Για την τεχνική του επιλόγου βλ. Quintilian. 6.2.55.

³¹¹*Rhetorica ad Herennium*. 1.2.3.

³¹²Το θέμα διαπραγματεύονται ο Αριστοτέλης στο Γ' βιβλίο της *Ρητορικής*, ο Θεόφραστος στο *Περὶ λέξεως* και ο Δημήτριος ο Φαληρεύς, *Περὶ ἑρμηνείας*(:). Για τα είδη του ύφους βλ. Κωνσταντινόπουλος, 2010: 44-46.

³¹³Όψεις του θεοφραστικού συστήματος και κατ'επέκταση του αριστοτελικού παρέδωσε ο Κικέρωνας βλ. *Cicero, Orator* 79, *De oratore* 3.37.

(*correctio*), η σαφήνεια (*perspicuitas*), ο κόσμος (*ornatus*), το πρέπον (*decorum*), ο ρυθμός και η συντομία (*brevitas*). Το αποτέλεσμα είναι να επιτυγχάνεται μεσότητα και ισορροπία.

Η *ἀκρίβεια* είναι η ορθή χρήση της γλώσσας, η αποφυγή *βαρβαρισμῶν* και *σολοικισμῶν* (*ορθοέπεια*, το *ἐλληνίζειν*). Ο Κοϊντιλιανός υποστηρίζει ότι ο ρήτορας θα πρέπει να προσέξει το νόημα της λέξης και τη χρήση της λέξης, ώστε να μην είναι νεολογισμός, να χρησιμοποιείται όμως από τους μορφωμένους.

Η *σαφήνεια* επιτυγχάνεται με τη χρήση καθιερωμένων και κοινών λέξεων, ειδικών και όχι αορίστων, τη χρήση μεταφορών από απτές εικόνες, την αποφυγή πλεονασμών, παρεκβάσεων με παρενθετικές προτάσεις και αμφίσημων λέξεων. Στόχος είναι να ακούει το ακροατήριο ευχάριστα και με προσηλωμένη την προσοχή, ώστε να πείθεται ευκολότερα. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο ρήτορας είναι πως θα προσδώσει την αίσθηση ότι μιλάει με φυσικότητα, χωρίς ο λόγος να φαίνεται προκατασκευασμένος³¹⁴.

Ο *κόσμος* πρέπει να οδηγεί στην παραστατικότητα, να πλησιάζει τον ποιητικό λόγο, και να είναι ρυθμικός. Επιτυγχάνεται με τους *τρόπους*, τα *σχήματα προτάσεων ἢ διανοίας* και τα *σχήματα λέξεων*³¹⁵. *Τρόποι* είναι η αλλαγή της σημασίας μεμονωμένων λέξεων με καινούργια σημασία, για τον καλλωπισμό του λόγου. Οι συνηθέστεροι *τρόποι* στα ρητορικά κείμενα είναι: *μεταφορὰ, παρομοιώσεις, συνεκδοχή, μετωνυμία, ἀντονομασία, κατάχρησις, μετάληψις, ἀλληγορία, περίφρασις, ὑπερβατὸν, ὑπερβολή, ἔλλειψις*. Τα *σχήματα*³¹⁶ αφορούν στην εσωτερική σύνδεση μεταξύ των λέξεων, η οποία μπορεί να μεταβάλλεται αλλά δεν αλλάζει η αρχική σημασία της λέξης. *Σχήματα προτάσεων ἢ διανοίας (Figurae Sententiarum)* είναι οι λεκτικές ιδιορρυθμίες που διαμορφώνουν τον λόγο έτσι, ώστε να απολίνει εσκεμμένα από τον κοινό και συνηθισμένο λόγο, κι έτσι να αποκτά το ύφος ποικιλία, δύναμη και ομορφιά. Τα κυριότερα είναι³¹⁷: *ἐρώτησις, πρόληψις, ἀπορία, προσφυγή, προσωποποιία, ἀποστροφή, ὑποφορὰ, ἀπόδειξις ἢ ἐπεξήγησις, εἰρωνεία, ἀποσιώπησις, ἠθοποιία-μίμησις, ἔμφασις, συγχώρησις, παράδοξον*. Τα κυριότερα *σχήματα λέξεων (Figurae Verborum)* είναι: *παράλληλον, ἀντίθεσις, κλιμάκωσις, ἀναφορὰ,*

³¹⁴Ρητ. 3. 2: Ὁρίσθω λέξεως ἀρετὴ σαφῆ εἶναι.

³¹⁵Τζάρτζανος, 1968²:166-179 · Pernot, 2005:340-346·Καχριμάνης-Κολλάρος, χχ.

³¹⁶*Institutio Oratoria* 9.1.4, 9.1.11,9.1.14 . Για τις σωζόμενες πραγματείες *Περὶ σχημάτων* βλ. Saintsbury , 1900 : I 102-103.

³¹⁷Στη *Rhetorica ad Herennium* IV 13-18 ορίζονται σε παραδείγματα 64 *σχήματα*, 45 *λέξεως* και 19 *διανοίας* βλ. Murphy, 2003³:133-134·Cicero, *de Oratore* 3.54-55 (*lumina sententiarum et verborum*) ·*Institutio Oratoria* 9.1.2 *figurae sententiarum* και 9.1.3 *figurae verborum*.

όμοιοκαταληξία, ασύνδετο, πολυσύνδετο, πλεονασμός, συνώνυμα, παρήχησις. Προσθέτουμε και τα *Γοργία Σχήματα*, τα οποία πρέπει να προϋπήρχαν αλλά ο Γοργίας³¹⁸ επανεξέτασε και καθιέρωσε τη χρήση τους. Αυτά είναι το *πάρισον* (κανονική ισορροπία ανάμεσα στα μέλη της πρότασης), το *ισόκωλον* (παραλληλισμός σε συνεχείς φράσεις ή προτάσεις με ακριβή ισότητα ανάμεσα στα μέλη τους), το *όμοιοτέλευτον* (στο τέλος συνεχών προτάσεων λέξεις με την ίδια συλλαβή), το *όμοιόπτωτον* (στο τέλος συνεχών προτάσεων λέξεις σε ίδια πτώση), η *άντιθεσις* (το νόημα των λέξεων αντιτίθεται) και η *παρονομασία* (λεκτικό παιχνίδισμα των όρων της πρότασης). Εξασφαλίζουν ποιητικό και αλληγορικό ύφος.

Ο *ρύθμος* υπάρχει στις προτάσεις αλλά και στις λέξεις ενός ρητορικού λόγου σε συνδυασμό με το νόημα. Στόχος είναι να δοθεί ολοκληρωμένη νοηματική ενότητα. Αποφεύγεται όμως από τη μία ο ενιαίος ρυθμός, γιατί ο λόγος γίνεται ποιητικός, και από την άλλη η διάταξη των λέξεων έτσι που να προκαλεί δυσαρμονία³¹⁹.

Το *πρέπον* ορίζεται από το αν η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο ρήτορας αρμόζει στο *ἦθος* του ιδίου, στο ακροατήριο που μιλά, και στο περιεχόμενο του λόγου του. Οι ευτελείς υποθέσεις έχουν περιορισμένη σεμνότητα και σοβαρότητα. Το αντίστροφο συμβαίνει με τις υψηλές υποθέσεις³²⁰.

Ο Διονύσιος αναγνωρίζει τρία είδη ύφους, το *ύψηλόν*, το *λιτόν*, και το *μικτόν* ή *μέσον*³²¹ και τρία είδη *συνθέσεως* ή *αρμονίας* : την *αύστηράν*, την *γλαφυράν* και την *εὔκρατον* ή *μικτήν* ή *μέσην*³²². Κατά τον Δημήτριο (;) στο *Περὶ ὕφους* (II 36): *τέτταρες οἱ ἀπλοὶ χαρακτήρες, ἰσχνός, μεγαλοπρεπής, γλαφυρός, δεινός, καὶ λοιπὸν οἱ ἐκ τούτων μιν γινόμενοι*. Στο *Rhetorica ad Herennium*(;) το ύφος διακρίνεται σε μεγαλοπρεπές ή βαρύ, μέσο, απλό ή ισχνό. Ο Κικέρωνας στο *De Oratore* αναγνωρίζει τρεις τύπους ύφους: *gravis, medius, sublimis*³²³ και στο *Orator* λέει ότι ο ρήτορας πρέπει να

³¹⁸Ο Γοργίας πήγε στην Αθήνα το 426 π.Χ ως επικεφαλής των Λεοντίνων πρεσβευτών, για να ζητήσουν βοήθεια κατά των Συρακοσίων βλ. Lesky,1981⁵:493. Αναλυτικά βλ. Κωνσταντινόπουλος, 2014:13-23.

³¹⁹*Ρητ.*, 3.8 *τὸ δὲ σχῆμα τῆς λέξεως δεῖ μῆτε ἔμμετρον εἶναι μῆτε ἄρρυθμον: ...διὸ ῥυθμὸν δεῖ ἔχειν τὸν λόγον, μέτρον δὲ μή: ποίημα γὰρ ἔσται.*

³²⁰Κύρκος, 1980.

³²¹Βλ. αυτόθι υποσημ. 70.

³²²*Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* 21.

³²³Βλ. αυτόθι υποσημ. 78.

κατέχει όλες τις μορφές του ύφους, *humile*³²⁴, *modicum*³²⁵, και *gravis ornatus*³²⁶ (απλό, μέσο και μεγαλοπρεπές) και να τις χρησιμοποιεί κατάλληλα και ταιριαστά.

4. Η *memoria* είναι η ικανότητα να διατηρείται στο μυαλό του αγορητή το θέμα, οι λέξεις, και η διάταξη³²⁷. Γράφει και αποστηθίζει το λόγο του, επεξεργάζεται το υλικό του, κι έχει μια ελευθερία στην έκφραση.

5. Η *pronuntiatio* είναι η χαριτωμένη ρύθμιση της φωνής (εξωραϊσμένος τόνος στην απαγγελία), η όψη (*actio*-σκηνική παρουσία: σχηματισμοί προσώπου και η χειρονομία -φορά χειρῶν)³²⁸. Οι ρήτορες πρόσεχαν να προφέρουν σωστά, ευδιάκριτα και καθαρά, να αποφεύγουν την επιτήδευση και να μην απευθύνονται άμεσα στους άλλους³²⁹.

B.2. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΟΛΥΝΘΙΑΚΩΝ ΛΟΓΩΝ

• ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Δημοσθένης, γνωρίζοντας καλά τις προηγούμενες απαιτήσεις ενός ρητορικού λόγου, όφειλε να ανταποκριθεί πλήρως σε αυτές, προκειμένου οι λόγοι του να λειτουργήσουν πειστικά.

Όσον αφορά στην *εὔρεσιν* οι δύο πρώτοι λόγοι είναι συμβουλευτικοί και ανάγονται στην *Πραγματικήν στάσιν*³³⁰ με αποδείξεις και συμπεράσματα. Ο ρήτορας καταγίνεται να αποδείξει το προκείμενο, που είναι η βοήθεια των Ολυνθίων, η ραθυμία των Αθηναίων, η ισχυροποίηση του Φιλίππου, η παρούσα ευκαιρία, η δυσπιστία των Ολυνθίων, η απροσδόκητη αντίστασή τους κ.τλ. Ο τρίτος λόγος είναι κι αυτός συμβουλευτικός αλλά ανάγεται στην *στοχαστικήν στάσιν*.

³²⁴ *Orator XXVI.91 Vberius est aliud aliquantoque robustius quam hoc humile de quo dictum est.*

³²⁵ *Orator XXVIII.98 Medius ille autem, quem modicum et temperatum voco.*

³²⁶ *Orator XXVIII.97 Tertius est ille amplius copiosus, gravis ornatus, in quo profecto vis maxima est.*

³²⁷ Ευρετής της είναι ο Σιμωνίδης από την Κέα. *Rhetorica ad Herennium*. 1.2.3 :Τόποι (loci) και Είκόνες (imagines).

³²⁸ Η διαίρεσή της ανάγεται στον Θεόφραστο, *Περί Υποκρίσεως* βλ. Κατσούλης, 1989: 36-38

³²⁹ Για τη λειτουργία της βλ. *Ῥητ.* 1403b.21 *δύναμιν μὲν ἔχει μεγίστην.*· *Rhetorica ad Herennium*. 1.2.3 · Λογγίνος, *Τέχνη Ῥητορική* (Spengel, *Rhet. Gr.*, I, 130)

³³⁰ Βλ. Walz, 1834: 48-51 Ἑρμογ., *Περί τῶν Στάσεων* cap.VII *Περί Πραγματικῆς* 5 *Ἡ πραγματικὴ διαίρεται νομίμῳ, δικαίῳ, συμφέροντι, δυνατῶ, ἐνδόξῳ τῶ ἐκβησομένῳ...* 34 *τὸ συμφέρον διττὸν ἐστίν, ὅτι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον. οἷον χρήσιμον προσλαβεῖν Ὀλυνθίους, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον, ἵνα μὴ μέγας ὁ Φίλιππος ἐλὼν ἐκείνους γένηται καθ' ἡμῶν.*

Η *dispositio* καταγράφεται πριν από την ανάλυση κάθε λόγου. Δεδομένης, όμως, της έκτασης των λόγων σχολιάζουμε παράλληλα με το περιεχόμενό τους τις *ἔντεχνες πίστεις* (ενθυμήματα, ιστορικά παραδείγματα, γνώμες, ήθος και πάθος) καθώς και το ύφος. Μετά την ολοκλήρωση κάθε μέρους παραθέτουμε κάποια διαφωτιστικά συμπεράσματα και στο τέλος κάθε λόγου συγκεντρώνουμε τις γνώμες.

Η *memoria* και η *pronuntiatio* δεν είναι εύκολο να κριθεί στην ανάλυση ενός αρχαίου λόγου. Ως εκ τούτου αποφεύγουμε να ενσωματώσουμε το πρώτο στοιχείο στη ρητορική μας ανάλυση, ενώ για το δεύτερο επιχειρούμε μερικές μόνο αναφορές. Ωστόσο, είμαστε σίγουροι για τη σημασία που απέδιδε ο Δημοσθένης στην *ὑπόκρισιν*, εφόσον ο Πλούταρχος παραδίδει τις προσπάθειες που κατέβαλε, για να γυμνάσει τη φωνή του³³¹, και ο Κικέρωνας διηγείται ανεκδοτολογικά, ότι, όταν ο Δημοσθένης ρωτήθηκε ποιο είναι το πρώτο άρθρο της ρητορικής αποκρίθηκε η υπόκριση. Το δεύτερο; Η προφορά. Κι όταν ρωτήθηκε για το τρίτο, απάντησε το ίδιο³³². Είναι βέβαιο ότι αντιλαμβανόταν ότι οι χειρονομίες, το βλέμμα, ο τόνος και ο ήχος της φωνής έχουν ενδιάθετη σχέση με την πειθώ, γιατί καθώς μεταδίδονται στους άλλους, μετέχουν κι εκείνοι σε όσα συλλογίζεται ο ομιλητής. Όπως λέει και η λατινική παροιμία του Ορατίου «*si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi*» (αν θες να κλαύσω, άρχισε πρώτος να κλαις)³³³. Οπότε, η σπουδή τους αρμόζει και στους πιο σεμνούς ρήτορες. Ο Διονύσιος με το οξύτατο αισθητήριο και την φαντασία του σημείωσε ότι οι λόγοι του ρήτορα έχουν «...πολύ τὸ ἀληθινὸν καὶ ἔμψυχον»³³⁴ και τους συνέδεσε με την λέξιν: «ἀλλ' αὐτοὶ (οἱ λόγοι) δισάσκουσι, πῶς αὐτοὺς ὑποκρίνεσθαι δὲ δεῖ»³³⁵.

Μετά την ολοκλήρωση των τριών δημηγοριών συγκεντρώνουμε τα ιστορικά παραδείγματα και ακολουθῶς επιχειρούμε συνολική αποτίμηση του δημοσθενικού

³³¹ Πλούτ., *Δημοσθ.* 11 οὕτως ᾤετο μέγα πρὸς πίστιν εἶναι τὸν τόνον καὶ τὴν ὑπόκρισιν τῶν λεγόντων. τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς ὑποκρινόμενος ἤρεσκε θαυμαστῶς, οἱ δὲ χαρίεντες ταπεινὸν ἠγοῦντο καὶ ἀγεννὲς αὐτοῦ τὸ πλάσμα καὶ μαλακόν, ὧν καὶ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς (*FGrH* 228 *F* 18) ἐστίν. Αἰσίωνα δὲ φησιν Ἑρμῆπος (*FHG* III 50) ἐπερωτηθέντα περὶ τῶν πάλαι ρητόρων καὶ τῶν καθ' αὐτὸν εἰπεῖν, ὡς ἀκούων μὲν ἄν τις ἐθαύμασεν ἐκείνους εὐκόσμως καὶ μεγαλοπρεπῶς τῷ δήμῳ διαλεγόμενους, ἀναγινωσκόμενοι δ' οἱ Δημοσθένους λόγοι πολὺ τῇ κατασκευῇ καὶ δυνάμει διαφέρουσιν. Βλ. και αὐτόθι υποσημ. 14.

³³² *de Oratore* 3.213 *Sed haec omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur; sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum; huic secundas, huic tertias;*

³³³ *Arte Poética*, 102-103.

³³⁴ *Περὶ Δημοσθένους λέξεως* 53.

³³⁵ *Περὶ Δημοσθένους λέξεως* 22,53,54.

ύφους. Στην επόμενη ενότητα σχολιάζουμε άλλα θέματα που εντοπίζονται στους λόγους, τα οποία σχετίζονται με το βασικό θέμα και εξυπηρετούν την επιχειρηματολογία, το ήθος, και το πάθος.

• ΟΙ ΛΟΓΟΙ

Α ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ

Τα γενικά κεφάλαια του Α λόγου είναι δύο :το συμφέρον και το δυνατόν και τα μέρη του λόγου τρία:

1. §§2- 8
2. §§9-10
3. §§11-14.

Ακολουθεί ο επίλογος με ευχή.

Γενική δε πρόταση του λόγου είναι το *χρη̃ βοηθεῖν Ὀλυνθίοις*.

Δ Ο Μ Η

Πρόλογος :§1

Απόδειξις: §§ 2-27

Διήγησις: §§ 2-15

Πρότασις: §§ 16-20

Πίστις: §§ 21-27

Ἐπίλογος :§ 28

Π Ρ Ο Ο Ι Μ Ι Ο

[1] Ἄντι πολλῶν ἄν, ᾧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, χρημάτων ὑμᾶς ἐλέσθαι νομίζω, εἰ φανερόν γένοιτο τὸ μέλλον συνοίσειν τῇ πόλει περὶ ᾧ νυνὶ σκοπεῖτε. ὅτε τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει, προσήκει προθύμως ἐθέλειν ἀκούειν τῶν βουλομένων συμβουλεύειν· οὐ γὰρ μόνον εἴ τι χρήσιμον ἐσκεμμένος ἦκει τις, τοῦτ' ἂν ἀκούσαντες λάβοιτε, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑμετέρας τύχης ὑπολαμβάνω πολλὰ τῶν δεόντων ἐκ τοῦ παραχρῆμ' ἐνίοις ἂν ἐπελθεῖν εἰπεῖν, ὥστ' ἐξ ἀπάντων ῥαδίαν τὴν τοῦ συμφέροντος ὑμῖν αἴρεσιν γενέσθαι.

Στην εναρκτήρια φράση *Ἄντι πολλῶν ἄν, ᾧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, χρημάτων ὑμᾶς ἐλέσθαι νομίζω* ο Δημοσθένης προτάσσει εμφατικά το ὑμᾶς, σαν να λέει εσεῖς που δεν

έχετε κυριευθεί από τον πλούτο τον Περσικό ούτε από τις υποσχέσεις των Λακεδαιμονίων³³⁶, για να κεντρίσει τη φιλοτιμία του κοινού (Σ) και δηλώνει ότι κρίνει και πιστεύει χωρίς αμφιβολία (*νομίζω*³³⁷) ότι οι Αθηναίοι προτιμούν (*έλέσθαι*) εξάπαντος αντί πολλών χρημάτων το συμφέρον της πόλης (*τὸ μέλλον συνοίσειν τῇ πόλει*). Τόση είναι η φιλοπατρία τους. Η διατύπωση της θέσης αυτής ενισχύεται εμφατικά με την απομάκρυνση του επιθέτου *πολλῶν* από τον προσδιορισμό *χρημάτων* και τη σύνδεσή του με το δυνητικό μόριο *ἄν*. Και συμφέρον είναι να αποφασίσουν αποστολή βοήθειας στους Ολύνθιους που τώρα την σκέπτονται (*περὶ ὧν νυνὶ σκοπεῖτε*).

Η τοποθέτηση της λέξης *χρημάτων* στην αρχή της ομιλίας έχει προκαλέσει αρκετές συζητήσεις και ερμηνείες. Ο Σχολιαστής γράφει πως διακρίνεται αναφορά στο θέμα των θεωρικών³³⁸ και κατατάσσει το προοίμιο στην κατηγορία των *ἀντιπιπτόντων* προοιμίων, γιατί στόχος είναι να ανασκευαστεί η γνώμη ρητόρων που είχαν μιλήσει νωρίτερα και είχαν τοποθετηθεί αρνητικά απέναντι στο αίτημα των Ολυνθίων, προβάλλοντας ως επιχείρημα την έλλειψη χρημάτων³³⁹. Ο Κοκκινάκης συμφωνεί ότι το προοίμιο είναι *ἐξ ὑπολήψεως*, καθώς προοικονομείται η πρόταση να μετατραπούν τα θεωρικά σε στρατιωτικά³⁴⁰. Ο Βασιάδης δεν αποκλείει την περίπτωση να θεωρεί ο ρήτορας τους προλαλήσαντες ακόλαστους, με την εντύπωση πως είχαν δωροδοκηθεί από τον Φίλιππο³⁴¹. Ίσως, κατά τον Mounteney, να έχει την πρόθεση να εξαλείψει κάθε υπόνοια δωροδοκίας του εαυτού του είτε από τους Ολύνθιους, προκειμένου να αναλάβει ένθερμο αγώνα υπέρ τους, είτε από τον Πέρση βασιλιά³⁴². Ο Ουλπιανός πιστεύει ότι η λέξη συνοδευόμενη από το επίθετο *πολλῶν* παραπέμπει στη λήψη των δύο οβολών για την παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων και προφανώς ο Δημοσθένης κατασκευάζει ένα ακροατήριο που καταφρονεί τα χρήματα, πολλά είτε λίγα. Ο Βασιάδης εκτιμά πως βάλλεται πλαγίως ο Εύβουλος, ο οποίος μέσω της διανομής των θεωρικών επιχειρούσε να αποσπά την εύνοια του λαού³⁴³.

³³⁶ Ο Σχολιαστής και ο Ουλπιανός, 113.

³³⁷ Βλ. Σ, Ουλπιανός, 113.

³³⁸ Σ *τὰ ἐφορμοῦντα εὐθὺς θεραπεύειν*.

³³⁹ Grand, 1844:57. Ίσως Δημάδης, Υπερείδης, Λυκούργος, Αἰσχύνης 41 κ.εξ.

³⁴⁰ Κοκκινάκης, 1870:65.

³⁴¹ Βασιάδης, 1848: 221.

³⁴² Mounteney, 1806: 112.

³⁴³ Βασιάδης, 1848 :221.

Αντίθετοι στις ανωτέρω ερμηνείες είναι ο Sauppe³⁴⁴, ο Νικοκλής³⁴⁵ και ο Σκουρμπουτάκος³⁴⁶. Προβάλλοντας το επιχείρημα ότι σε παρόμοια χωρία άλλων συγγραφέων³⁴⁷ απαντά η λέξη *χρημάτων* συνοδευόμενη από την πρόθεση *πρὸ* έχοντας τη γενικότερη σημασία ότι, σαν προτιμά κάποιος κάτι, δίδει πολλά χρήματα για να το αποκτήσει, εντάσσουν τη συγκεκριμένη επιλογή αποκλειστικά στην πρόθεση του ρήτορα να κολακεύσει τους ακροατές και να θηρεύσει την εὐνοιά τους. Ο Sauppe ερμηνεύει τη διαφορά στη σημασία των προθέσεων ως εξής: η *ἀντὶ* σημαίνει ανταλλαγή δύο πραγμάτων, στην προκειμένη περίπτωση χρήματα-συμφέρον και προτίμηση του ενός, για να μην επιλεχθεί το άλλο, ενώ η *πρὸ* σημαίνει προτίμηση³⁴⁸. Ο Tyler συμφωνεί με τους ανωτέρω μελετητές, αν και δέχεται ότι το όλο νόημα εξασφαλίζει μια δυναμική της πρότασης να μετατραπούν τα θεωρικά σε στρατιωτικά³⁴⁹.

Όποια πρόθεση πάντως κι αν είχε ο ρήτορας, επέλεξε να συνεχίζει με σχήμα αποσιώπησης (*ὄτε τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει*), γιατί η κοινά ομολογούμενη άποψη ότι οι άνθρωποι προτιμούν το συμφέρον της πατρίδας³⁵⁰ δεν απαιτεί αιτιολόγηση³⁵¹. Έτσι, μεταβαίνει στο συμπέρασμα (Σ) προσέχοντας τη σημασιολογική διαφοροποίηση των συνώνυμων ρημάτων *ἐθέλω* και *βούλομαι*³⁵². Με παράσωση στην αρχή των λέξεων *προσῆκει* και *προθύμως* λέει ότι χρέος των Αθηναίων είναι να θέλουν με την ψυχή τους χωρίς συναίσθημα (*ἐθέλειν*) να προσέχουν με ζήλο

³⁴⁴Βασιιάδης, 1848: 221.

³⁴⁵Νικοκλής, 1875.

³⁴⁶Σκουρμπουτάκος, 1909: 69.

³⁴⁷βλ. Ἡρόδ. Α 86 τὸν ἄν ἐγὼ πᾶσι τυράννοισι προετίμησα μεγάλων χρημάτων ἐς λόγους ἐλθεῖν· Θουκ. 1,33 ἦν ὑμεῖς ἄν πρὸ πολλῶν χρημάτων καὶ χάριτος ἐτιμήσατε δύναμιν ὑμῖν προσγενέσθαι· Ξενοφ. Απομνημ. Β ,5,3 τὸν δὲ πρὸ πάντων χρημάτων καὶ πόνων πριαίμην ἄν φίλον μοι εἶναι· Ο Λουκιανός εμπαίζοντας την προτίμηση πολλῶν ρητόρων να επιλέγουν τη φράση ἀντὶ πολλῶν χρημάτων παρώδησε το συγκεκριμένο προοίμιο στον διάλογό του Ζεὺς Τραγωδός ΙΕ 658· Ἑρμῆς. σὺ δὲ τῶν Δημοσθένους δημηγοριῶν τῶν κατὰ Φιλίππου ἦντινα ἄν ἐθέλης, ζύνειρε ὀλίγα ἐναλλάττων· οὕτω γοῦν οἱ πολλοὶ νῦν ῥητορεύουσιν. Ζεὺς Εὐ λέγεις ἐπίτομόν τινα ῥητορείαν καὶ ῥαδιουργίαν ταύτην εὐπορον τοῖς ἀπορομένοις. Ἑρμ. Ἄρξαι δ' οὐν ποτε. Ζεὺς «Ἄντὶ πολλῶν ἄν, ὧ ἄνδρες θεοὶ, χρημάτων ὑμᾶς ἐλέσθαι νομίζω, εἰ φανερόν γένοιτο ὑμῖν, ὅ τι δήποτε ἄρα τοῦτό ἐστι, ἐφ' ὅτῳ νῦν ζυνελέγητε ὄτε τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει, προσῆκει προθύμως ἀκροάσασθαι μου λέγοντος. ὁ μὲν οὐν παρῶν καιρὸς, ὧ θεοὶ, μονονουχὶ λέγει φωνὴν ἀφιεῖς, ὅτι τῶν παρόντων ἐρρωμένως ἀντιληπτέον ἡμῖν ἐστίν, ἡμεῖς δὲ πάνυ ὀλιγῶρος ἔχειν δοκοῦμεν πρὸς αὐτά. βούλομαι δὲ ἤδη-καὶ γὰρ ἐπιλείπει με ὁ Δημοσθένης – αὐτὰ ὑμῖν δηλῶσαι σαφῶς βλ. Jakobitz, 1838 :482 κ.εξ.

³⁴⁸βλ. Βασιιάδης, 1848: 222.

³⁴⁹Tyler, 1880: Notes 1.

³⁵⁰Mounteney, 1806: 114.

³⁵¹Το ὄτε ἐδῶ είναι παρασυναπτικό, ὄχι αιτιολογικό, δηλαδή επαναλαμβάνει την ανωτέρα έννοια.

³⁵²Πρβλ 2.28 ἄν οἱ τε θεοὶ θέλωσι καὶ ὑμεῖς βούλησθε.

(προθύμως) τις γνώμες εκείνων που διαθέτουν μεγάλη θέληση ψυχής, συναίσθηση και σκέψη (βουλομένων) να συμβουλευθούν. Γιατί κάποιος σύμβουλος εμφανίζεται (ήκει τις), αφού έχει μελετήσει ιδιαίτερα κάποια υπόθεση κι έχει προετοιμάσει κατάλληλα τον λόγο του (έσκεμμένος)-ο παρακείμενος πρόδηλα αναφέρεται στον Δημοσθένη-, ενώ άλλος³⁵³, ακόμη και μέσος πολίτης, αίφνης, χωρίς να έχει εγκύψει στα δέοντα (έκ τοῦ παραχρήμ³⁵⁴), που είναι όχι μόνο τα συμφέροντα αλλά και τα πρέποντα³⁵⁵, ανεβαίνει στο βήμα και μιλά αυτοσχεδιάζοντας³⁵⁶ (έπελθεῖν εἰπεῖν) χάρη στη θεϊκή εύνοια (τῆς ὑμετέρας τύχης). Η υπογράμμιση της διαφορᾶς είναι εμφανική με τα διπλά συνδεόμενα μόρια οὐ γὰρ μόνον... ἀλλὰ καὶ που κλιμακώνουν τον λόγο με αποτέλεσμα να γίνεται επιτακτικό το δεύτερο σκέλος³⁵⁷. Με δεδομένο ότι οι σοβαρότεροι από τους ρήτορες, όπως ο Περικλής κι ο ίδιος ο Δημοσθένης ποτέ δεν μιλούσαν εκ του προχείρου³⁵⁸, είναι προφανής η ειρωνεία προς τους επιπόλαιους και προχειρόλογους ανταγωνιστές. Στο στόχαστρο αυτή τη στιγμή ίσως είναι ο δημαγωγός Δημάδης ο οποίος στη συγκεκριμένη συνέλευση μίλησε αντίθετα από τον Δημοσθένη για το Ολυνθιακό ζήτημα και αναμφίβολα -κατά την πάγια τακτική του³⁵⁹- απερίσκεπτα.

Προτροπή, πάντως, του ομιλητή είναι πρώτα να ακούγονται όλοι ανεξαιρέτως (έξ άπάντων), δηλαδή και οι έσκεμμένοι και οί έκ παραχρήμα λέγοντες, κι έπειτα να

³⁵³Sharpley, 1900.

³⁵⁴Η λέξη *χρήμα* σημαίνει το έργο. Συντιθέμενη με την πρόθεση *παρά* σημαίνει αυτό που γίνεται ή λέγεται πλησίον του έργου, όχι πρώτα ούτε μετά, αλλά αιφνιδίως και έξ απρόοπτου.

³⁵⁵Σ, Ουλπιανός.

³⁵⁶Πρβλ τη συνήθεια να λέγεται σήμερα για όσους μιλούν απερίσκεπτα ότι «μιλούν όπως τους κατέβει/έρθει».

³⁵⁷Έξου γράφει ο Ουλπιανός (114) :έξ άναίρεσεως σχήμα συμπλεκτικόν· Νικοκλής, 1875:2· Κοκκινάκης, 1870: 66.

³⁵⁸Στον *Κατά Μειδίου* 243 λέει: τάχα τοίνυν ἴσως καὶ τὰ τοιαῦτα ἐρεῖ, ὡς έσκεμμένα καὶ παρεσκευασμένα πάντα λέγω νῦν....έσκέφθαι καὶ μεμελετηκέναι ὡς ένην μάλιστα, οὐκ άρνοῦμαι. Τα ίδια λέει και ο Κικέρωνας για τον εαυτό του *De legibus p.90 ad illam causarum opera, ad quam ego nunquam nisi paratus et meditates accedo*. βλ. Dycck, 2007⁴. Ο Πλούταρχος στον *Βίο του Δημοσθένη* VIII γράφει ότι ποτέ δεν μιλούσε «...εί μὴ τύχοι πεφροντικῶς καὶ παρεσκευασμένος» και ανάλογα στον βίο του *Περικλή* 5.1 τὸ φρόνημα σοβαρὸν καὶ τὸν λόγον ὑψηλὸν εἶχε καὶ καθαρὸν ὀχλικῆς καὶ πανούργου βωμολοχίας 8.4 οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Περικλῆς περὶ τὸν λόγον εὐλαβῆς ἦν, ὥστ' αἰεὶ πρὸς τὸ βῆμα βαδίζων εὔχετο τοῖς θεοῖς μηδὲ ῥῆμα μηδὲν έκπεσεῖν άκοντος αὐτοῦ πρὸς τὴν προκειμένην χρεῖαν άνάρμοστον.

³⁵⁹Ο Δημάδης ως ναύτης ανέβαινε στο βήμα ξαφνικά και μιλούσε πρόχειρα·εξ ου και η παροιμία «ἀπὸ τῆς κόπης ἐπὶ τὸ βῆμα» Βλ. και σχόλια Συριανού στο Walz vol.IV *Rhetores Graeci* p. 40 και υποσημ. 3 Ven. p. 39 ·Πλούτ, *Δημ.* 8 ...τῆς δὲ πρὸς καιρὸν άτολμίας αὐτοῦ καὶ τοῦτο ποιοῦνται σημείον, ὅτι Δημάδης μὲν ἐκείνω θορυβηθέντι πολλάκις άναστὰς έκ προχείρου συνεῖπεν, ἐκείνος δ' οὐδέποτε Δημάδη. Πλούτ, *Δημ.* 10 Πλὴν τὸν γε Δημάδην ...αὐτοσχεδιάζοντα τὰς τοῦ Δημοσθένους σκέψεις καὶ παρασκευάς..

εγκρίνεται και να επιλέγεται η καταλληλότερη συμβουλή (*ὥστ' ῥαδίαν τὴν τοῦ συμφέροντος ὑμῖν αἴρεσιν γενέσθαι*). Η σύνταξη του συμπερασματικού συνδέσμου ὥστε με απαρέμφατο προτιμάται, γιατί η έννοια της πρότασης είναι σύμφωνη και σύμμετρη με την έννοια της κύριας πρότασης, δηλαδή απόρροια εκείνης και συνέπεια. Στόχος με την παρακίνηση να μιλούν ὅλοι είναι αφενός να αποφύγει ο Δημοσθένης το φθόνο σε περίπτωση που μιλήσει μόνο αυτός, και αφετέρου μετά την παρουσίαση ὅλων των απόψεων να προκριθεί η δική του ως η καλύτερη³⁶⁰. Φυσικά και αφήνει να εννοηθεί η κοινά διαδεδομένη αντίληψη ότι οι Αθηναίοι μπορούσαν να ακούσουν και να λάβουν ο,τιδήποτε χρήσιμο από τους ρήτορες. Λεγόταν πως, αν και ο Ποσειδώνας είχε καταραστεί τους Αθηναίους να είναι δύσβουλοι, γιατί προτίμησαν να τεθούν υπό την προστασία της Αθηνάς, η θεά αντευχήθηκε να είναι δύσβουλοι αλλά να επιτυγχάνουν³⁶¹. Βέβαια ισχύει η θέση του Huxley ότι είναι αδύνατο οι άνθρωποι να αποκτήσουν εύκολα εκείνη την ευφυΐα που θα τους επιτρέψει να επιλέξουν το καταλληλότερο³⁶², αλλά στο σημείο αυτό ο ρήτορας, κατά τον Ουλπιανό, προσποιείται αφελώς ευφυΐα των Αθηναίων, για να πιστέψουν στη συνέχεια, όταν θα παρουσιάσει τον Φίλιππο δυνατό, πως μπορούν να πράξουν τα δέοντα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Αν και το προοίμιο θεωρείται από κάποιους, όπως είπαμε, *ἐξ ὑπολήψεως* εκτιμούμε πως ανήκει στα *ἐξ ἐπαίνου τῶν ἀκροατῶν*. Από τον ανώνυμο Σχολιαστή ως τους συγχρόνους θαυμάζεται για τη συντομία, την απλότητα και την καταλληλότητα³⁶³. Θέτει τον χρόνο και το συμφέρον (*περὶ ὧν νυνὶ σκοπεῖτε*). Διαθέτει ανδροπρέπεια και πατριωτισμό και συνδυάζει την αυτοεκτίμηση του ρήτορα με την εκτίμηση που τρέφει για το ακροατήριό του³⁶⁴. Αυτοπαρουσιάζεται ως άνθρωπος που λύει την αξιοπρέπεια της σιωπής, μη έχοντας άλλη εναλλακτική λύση. Έχει υποχρέωση να μιλήσει για χάρη του κοινού καλού³⁶⁵, αφού ως εκείνη τη στιγμή

³⁶⁰Σ· Ουλπιανός, 114.

³⁶¹Βλ. Σουΐδας, *λ. μῶρα* σ. 730 και *λ. γεραίτερος* σ. 240· Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 473-475 Βλέπυρος· *λόγος γέ τοί τις ἔστι τῶν γεραιτέρων, ἀνόηθ' ὅσ' ἂν καὶ μῶρα βουλευσώμεθα, ἅπαντ' ἐπὶ τὸ βέλτιον ἡμῖν ζυμφέρειν*· Ἀριστοφ. *Νεφέλες* 587-589 *φασὶ γὰρ δυσβουλίαν τῆδε τῆ πόλει προσεῖναι, ταῦτα μέντοι τοὺς θεοὺς, ἅττ' ἂν ὑμεῖς ἐξαμάρτητ', ἐπὶ τὸ βέλτιον τρέπειν*..

³⁶²Huxley, 1989:34-38.

³⁶³Tyler, 1880: Notes 1.

³⁶⁴*ἠθικὸν* Σ· Ουλπιανός, Tyler, 1880: Notes 1.

³⁶⁵Montiglio, 2000: 118. Βλ. και αυτόθι σ. 238.

δεν είχε κατατεθεί καμία ικανοποιητική πρόταση για το τόσο σοβαρό πρόβλημα. Δεν εφιστά την προσοχή στον ίδιο³⁶⁶ ούτε επιτίθεται στους αντιπάλους του.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ §§ 2-27

ΔΙΗΓΗΣΙΣ §§ 2-15

[2] Ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρός, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μόνον οὐχὶ λέγει φωνὴν ἀφιεῖς ὅτι τῶν πραγμάτων ὑμῖν ἐκείνων αὐτοῖς ἀντιληπτέον ἐστίν, εἴπερ ὑπὲρ σωτηρίας αὐτῶν φροντίζετε· ἡμεῖς δ' οὐκ οἶδ' ὄντινά μοι δοκοῦμεν ἔχειν τρόπον πρὸς αὐτά. ἔστι δὴ τὰ γ' ἐμοὶ δοκοῦντα, ψηφισασθαι μὲν ἤδη τὴν βοήθειαν, καὶ παρασκευάσασθαι τὴν ταχίστην ὅπως ἐνθένδε βοηθήσετε (καὶ μὴ πάθητε ταῦτόν ὅπερ καὶ πρότερον), πρεσβείαν δὲ πέμπειν, ἥτις ταῦτ' ἐρεῖ καὶ παρέσται τοῖς πράγμασιν· [3] ὡς ἔστι μάλιστα τοῦτο δέος, μὴ πανοῦργος ὢν καὶ δεινὸς ἄνθρωπος πράγμασι χρῆσθαι, τὰ μὲν εἰκῶν, ἢνίκ' ἂν τύχη, τὰ δ' ἀπειλῶν (ἀξιόπιστος δ' ἂν εἰκότως φαίνοιτο), τὰ δ' ἡμᾶς διαβάλλων καὶ τὴν ἀπουσίαν τὴν ἡμετέραν, τρέψηται καὶ παρασπάσῃται τι τῶν ὄλων πραγμάτων.

Το έντονο πάθος του Δημοσθένη αντανακλάται στο ύφος³⁶⁷ του με μια διαφορούμενη εικόνα. Ο καιρός –η ευκαιρία προσωποποιείται³⁶⁸: μόνο που δεν εκβάλλει φωνή ανθρώπου (ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρός μόνον οὐχὶ λέγει φωνὴν ἀφιεῖς - μετριάζει με το μόνον οὐχί-) αλλιῶς ὁμως φωνάζει· ἢ παρομοιάζεται ως πρόσωπο που ἔχει φωνή και ἴσα που δεν κραυγάζει καταφέρνοντας ἔτσι να μείνει σιωπηλό. Προσωποποίηση ἢ παρομοίωση δεν ἔχει σημασία, γράφει ο Tuplin, γιατί και στις δύο περιπτώσεις η εικόνα καθίσταται ισχυρή, καθώς τοποθετεῖται αμέσως μετά τις παρατηρήσεις για την αναγκαιότητα να ακούγονται ὅλες οι ἀπόψεις στη Συνέλευση, και ειδικότερα ὅσων μιλούν ἐκ τοῦ παρακρῆμα, για να κατανοηθεῖ η έννοια του καιροῦ³⁶⁹. Φανερά επηρεασμένος ο ρήτορας ἀπό τα τετελεσμένα γεγονότα που προκλήθηκαν ἀπό την πολιτική του Φιλίππου και την πεποίθησή του ὅτι ἐπεῖγει να σταλεῖ βοήθεια ἀπό τους ἰδίους τους Ἀθηναίους (αὐτοῖς) ἀέναντι στους Ολύνθιους, χωρίζει την αντωνυμία ὑμῖν ἀπό το αὐτοῖς³⁷⁰ και λογικά εκτείνει το χέρι του προς το μέρος των πρέσβειων ἢ της Ολύνθου (ἐκείνων). Μολονότι ο Wolf εκλαμβάνει τη λέξη

³⁶⁶Pearson, 1964: 102.

³⁶⁷Κωνσταντινόπουλος, 2010: 42-43.

³⁶⁸Σ.

³⁶⁹Tuplin, 1998:284.

³⁷⁰Vremmius βλ. Βασιάδης, 1848 :224.

ἐκείνων ως αναφορά σε όλα τα Ελληνικά πράγματα³⁷¹, είναι λογικότερο να περιορίζεται στην Ολυνθιακή περίπτωση για την οποία έχει συγκληθεί αυτή τη στιγμή η εκκλησία του δήμου, όπως αναφέρθηκε στο προοίμιο (*περὶ ὧν νυνὶ σκοπεῖτε*). Οι Αθηναῖοι πρέπει να αναλάβουν με ζήλο (*ἀντιληπτέον*) τη σωτηρία για χάρη αυτών (*ὕπερ σωτηρίας αὐτῶν*). Τι κρύβεται, όμως, πίσω από το *το αὐτῶν*; Τα Ολυνθιακά πράγματα ή οι ίδιοι οι Αθηναῖοι; Ο Ουλπιανός κι άλλοι εκδότες³⁷² διαβάζουν για τη δική σας σωτηρία, προβάλλοντας δύο επιχειρήματα: πρώτον, η παράλειψη του άρθρου *τῆς* από τη λέξη *σωτηρίας*, δεν επιτρέπει να εννοείται το υπό συζήτηση Ολυνθιακό θέμα. Και δεύτερον, η γενικότερη ιδέα που διατρέχει και τους τρεις λόγους, η σωτηρία των Ολυνθίων, ισοδυναμεί με τη σωτηρία των Αθηναίων, η οποία δηλώνεται σαφέστατα στο τέλος του λόγου: *ἄν δ' ἐκεῖνα* (τὰ πράγματα τῆς Ὀλύνθου) *Φίλιππος λάβη, τις αὐτὸν κωλύσει δεῦρο* (ενν. εἰς Ἀθήνας) *βαδίζειν*;. Από την άλλη, ο Tyler³⁷³ και ο Σκουρμπουτάκος³⁷⁴ νομίζουν πως γίνεται λόγος για τη σωτηρία των Ολυνθίων στηριζόμενοι στην επανάληψη της έννοιας αυτής στους τρεις λόγους (π.χ 1.17 *βοηθητέον τοῖς πράγμασιν*, 3. 24 *τὴν τῶν πραγμάτων σωτηρίαν*). Γεγονός πάντως είναι ότι, ὅ,τι κι αν εννοοῦνται- πιθανότατα και τα δύο-, διαφαίνεται ότι οι Αθηναῖοι αντιμετωπίζουν επιπόλαια την κατάσταση. Προς την κατεύθυνση αυτή προσανατολίζει πρώτον η χρήση του ρηματικού επιθέτου *ἀντιληπτέον* το οποίο αναλυόμενο ισοδυναμεί με τη φράση *δεῖ ὑμᾶς αὐτοὺς ἀντιλαμβάνεσθαι ἐκείνων* ή *ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν πραγμάτων*, εφόσον το ρήμα *δεῖ* προερχόμενο από το *δέομαι* σημαίνει ἔχω χρεῖαν τινός και κατά συνέπεια παρακαλώ. Δεύτερον, ο υποθετικός σύνδεσμος *εἴπερ*-για ευνόητους λόγους-, και τρίτον το ρήμα *φροντίζω* που συντάσσεται με εμπρόθετο προσδιορισμό *ὕπερ σωτηρίας αὐτῶν φροντίζετε*³⁷⁵ ἀντὶ ἀντικειμένου. Επίσης, στο δεύτερο σκέλος της αντίθεσης *ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρός- ἡμεῖς δ' οὐκ οἶδ' ὄντινα* εντοπίζεται η δυσάρεστη διαπίστωση ότι, παρά την ύπαρξη της ευκαιρίας, οι Αθηναῖοι είναι αναβλητικοί, αλλά υποδηλώνεται με σχῆμα υποσιώπησης και μάλιστα πρωτοπρόσωπα³⁷⁶, προς αποφυγή αγένειας³⁷⁷. Εντάσσοντας

³⁷¹ Βασιάδης, 1848: 224.

³⁷² Βασιάδης, 1848 :224 Κοκκινάκης ,1870: 68.

³⁷³ Tyler, 1880:Notes 2.

³⁷⁴ Σκουρμπουτάκος,1909: 70.

³⁷⁵ Το φροντίζω με αιτιατική σημαίνει επιμελούμαι και με απρόθετη γενική ως αμετάβατο Βλ. Κοκκινάκης, 1870: 68.

³⁷⁶ Σχολιαστής·Βλ. Tyler, 1880: Notes 2 ·Ο Γκινόπουλος,(1911:13) αποδίδει το α πληθυντικό στη δειλία του νεαρού Δημοσθένη.

και τον εαυτό του ο ρήτορας στους επιλήψιμους (*ἡμεῖς ὄντινά μοι δοκοῦμεν ἔχειν τρόπον πρὸς αὐτά*), μετριάζει την τραχύτητα της επίπληξης που θα εντοπιζόταν, κατά τον Βασιάδη, στη φράση «ὐμεῖς δ' ἀμελεῖτε» ή «εἰ δὲ μὴ, ἀπολεῖτε αὐτά»³⁷⁸. Ο Weil³⁷⁹ υποστηρίζει ότι η επιλεγόμενη περίφραση αποδεικνύει περίτρανα την παράδοξη συμπεριφορά των Αθηναίων: ήταν άνθρωποι που ήθελαν και δεν ήθελαν. Απροσδιόριστη, λοιπόν, η στάση του δήμου αλλά συγκεκριμένη η γνώμη του ρήτορα (*ἔστι δὴ τά γ' ἐμοὶ δοκοῦντα*). Συμπεραίνει (*δὴ*) με σαφήνεια, ξεκινώντας το συμφέρον του δυνατού³⁸⁰, ότι πρέπει να ψηφίσουν (*ψηφίσασθαι*³⁸¹) να αποσταλεί η βοήθεια (*τὴν βοήθειαν*) που ζήτησαν οι Ολύνθιοι και να την προετοιμάσουν (*παρασκευάσασθαι*) ταχύτατα (*τὴν ταχίστην*). Το κατεπείγον του χρόνου σ' αυτήν την εκκλησία του δήμου, όχι τη στιγμή της ομιλίας, τονίζεται με το επίρρημα *ἤδη*³⁸² και τον αόριστο των απαρεμφάτων. Η τάχιση βοήθεια προτείνεται να αποτελείται από στρατιώτες αυτής της πόλης (*ἐνθέδε*), με σκοπό να μην πάθουν οι Αθηναῖοι ὅ,τι είχαν πάθει πρωτύτερα (*καὶ μὴ πάθητε ταῦτὸν ὅπερ καὶ πρότερον*). Η τελευταία αυτή δήλωση-εντολή που λέγεται παρενθετικά ως επεξηγήση είναι, κατά τον Pearson, ένας οικονομικός τρόπος, προκειμένου το επιχείρημα να φανεί λογικό αλλά και για να κερδίσει ο ομιλητής χρόνο και αναπνοή, μιλώντας γρήγορα κι απαλά³⁸³. Τα λάθη των Αθηναίων που υπονοούνται είναι ή ότι άφησαν τους Ολύνθιους πρέσβεις το 358 π. Χ να φύγουν άπρακτοι από την Αθήνα³⁸⁴, ή ότι καθυστέρησαν να αποστείλουν βοήθεια

³⁷⁷Πρβλ. Φιλ. Α 11 *οὐδὲ γὰρ οὗτος παρὰ τὴν αὐτοῦ ρώμην τοσοῦτον ἐπηύξηται ὅσον παρὰ τὴν ἡμετέραν ἀμέλειαν*. βλ. Tyler Notes 2. Άλλοτε χρησιμοποιεῖ την εναλλαγή προσώπων χάριν ποικιλίας βλ. Φιλ Α 43-44 *ἀλλὰ μὴν ὅτι γ' οὐ στήσεται, δῆλον, εἰ μὴ τις κωλύσει· εἴτα τοῦτ' ἀναμενοῦμεν; καὶ τριήρεις κενὰς καὶ τὰς παρὰ τοῦ δεῖνος ἐλπίδας ἀνάποστείλητε, πάντ' ἔχειν οἴεσθε καλῶς; [44] οὐκ ἐμβησόμεθα; οὐκ ἔξιμεν αὐτοὶ μέρει γέ τινα στρατιωτῶν οἰκείων νῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον; οὐκ ἐπὶ τὴν ἐκείνου πλευσόμεθα; ποῖ οὖν προσορμιούμεθ'; ἤρετό τις. εὐρήσει τὰ σαθρά, ὧ ἄνδρες Αθηναῖοι, τῶν ἐκείνου πραγμάτων αὐτὸς ὁ πόλεμος, ἂν ἐπιχειρῶμεν: ἂν μέντοι καθώμεθ' οἴκοι, λοιδορουμένων ἀκούοντες καὶ αἰτιωμένων ἀλλήλους τῶν λεγόντων, οὐδέποτε οὐδὲν ἡμῖν μὴ γένηται τῶν δεόντων*. · 3.6 *τί δὴ χρῆσόμεθ', ὧ ἄνδρες Αθηναῖοι, τούτω*.

³⁷⁸Βασιάδης, 1848: 225.

³⁷⁹Βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909:71.

³⁸⁰Σ, Ουλπιανός 116.

³⁸¹Λογικά ἔπρεπε να πει *χειροτονῆσαι*, διότι ο δήμος με ανάταση χειρῶν θα αποφάσιζε την βοήθεια ή όχι βλ. Βασιάδης, 1848: 22 και Κοκκινάκης, 1870: 68.

³⁸²Αν ἔλεγε *νυνὶ* θα εἶχε τη σημασία του ακαριαία βλ. Βασιάδης, 1848: 22 και Κοκκινάκης, 1870: 68-69.

³⁸³Pearson, 1975 :227.

³⁸⁴Κοκκινάκης, 1870: 69.

στην Αμφίπολη³⁸⁵ και στις λοιπές πόλεις (Πύδνα, Ποτεΐδαια, κ.τ.λ.). Δεν πρέπει λοιπόν να κάνουν κάτι παρόμοιο.

Τώρα πρέπει να στείλουν πρεσβεία παρατεταμένη, όπως προκύπτει από τον ενεστώτα του απαρεμφάτου *πέμπειν*³⁸⁶ (*πρεσβείαν δὲ πέμπειν*), διότι εξυπακούεται η χρονοτριβή λόγω της φροντίδας για τον χρόνο και την άφιξη των πρεσβευτών στην Όλυνθο. Ο στόχος της πρεσβείας θα είναι διττός και προτιμάται να δοθεί με αναφορικοτελική πρόταση, για να τονιστεί περισσότερο η σημασία της: πρώτον να ανακοινώσει την απόφαση της Αθήνας να αποστείλει βοήθεια (*ἥτις ταῦτ' ἐρεῖ*) με τάχιστη ετοιμασία και δεύτερον να παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς (*παρέσται*) τις εξελίξεις στην Όλυνθο (*τοῖς πράγμασιν*) και λογικά να ενθαρρύνει τους κατοίκους της.

Κι ενώ θα περίμενε κανείς να ακούσει στη συνέχεια για το είδος της προετοιμασίας, αιτιολογείται (ὡς) ότι η πρεσβεία είναι απαραίτητη, προκειμένου να διαλύσει τις ραδιουργίες του πανούργου και δεινού (*πανοῦργος ὦν καὶ δεινός*) ανθρώπου (*ἄνθρωπος=ὁ ἄνθρωπος*). Η αντικατάσταση του ονόματος του Φιλίππου από τη λέξη *ἄνθρωπος*³⁸⁷ καταδηλώνει την περιφρόνηση του ρήτορα. Τα επίθετα δε με τα οποία τον «κοσμεί» είναι εύστοχα επιλεγμένα, καθώς έχουν διπλή σημασία, θετική και αρνητική. *Πανοῦργος* είναι αυτός που κάνει κάθε έργο, ο δραστήριος αλλά και καταχρηστικά αυτός που στοχάζεται και πράττει με πονηρία³⁸⁸. *Δεινός* είναι αυτός που έχει φόβο και μπορεί να τον εμπούσει σε άλλον, αλλά και ο έμπειρος, ο επιδέξιος σε κάτι³⁸⁹. Ο Φίλιππος έχει αποδείξει, όπως λέει ο ρήτορας, πώς εκμεταλλεύεται τις καταστάσεις (*πράγμασι χρῆσθαι*)³⁹⁰ με σκοπό το συμφέρον του, ενίοτε υποχωρώντας (*εἰκῶν*) κι άλλοτε απειλώντας (*ἀπειλῶν*). Η υποχώρηση δεν είναι γνώρισμα του χαρακτήρα του, αλλά επιλέγεται ανάλογα με τις περιστάσεις, κάτι που γίνεται σαφές από τη χρονικο-υποθετική πρόταση *ἤνικ' ἂν τύχη*. Ο ρήτορας υπαινίσσεται ότι ο Φίλιππος παραχώρησε την Ποτεΐδαια και τον Ανθεμόντα στους Ολύνθιους. Το παράδειγμα δε της Ποτεΐδαιας, της Μεθώνης, της Αμφίπολης, της

³⁸⁵ Βλ. 1.6,9 ·Σκουρμπουτάκος, 1909:71.

³⁸⁶ Ο αόριστος *πέμψαι* θα σήμαινε ταχεία εκτέλεση Tyler, 1880: Notes.

³⁸⁷ Βλ και *Α Φιλ.* 9 *ὄρατε γάρ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸ πρᾶγμα, οἷ προελήλυθ' ἀσελγείας ἄνθρωπος.*

³⁸⁸ Κοκκινάκης, 1870: 69.

³⁸⁹ Πρβλ δημοσθενική *δεινότητα* αυτόθι σ. 15.

³⁹⁰ Πρβλ 2.11 *κέχρησθε τοῖς πράγμασιν.*

Ολύνθου μπορεί να καθιστά τις απειλές υπαρκτές³⁹¹ και πιστευτές³⁹² (*ἀξιόπιστος δ' ἂν εἰκότως φαίνοιτο*). Ὅσον αφορά τους Αθηναίους (*τὰ δ' ἡμᾶς*) ο Φίλιππος τους διαβάλλει στα μάτια των συμμάχων (*διαβάλλων*)³⁹³ εξαιτίας της απουσίας τους (*καὶ τὴν ἀπουσίαν τὴν ἡμετέραν*). Την τακτική αυτή εννοείται πως θα εφαρμόσει, αν δεν ανταποκριθούν στο αίτημα των πρέσβων, με αποτέλεσμα να ψυχρανθούν οι μεταξύ Αθήνας-Ολύνθου σχέσεις. Και το χειρότερο είναι ότι θα μετατρέψει (*τρέψηται*) τις καταστάσεις (*πραγμάτων*) προς το συμφέρον του. Αμέσως, ωστόσο, περιορίζεται το κακό που νοείται στο ρ. *τρέψηται* με τη φράση *τι τῶν ὄλων πραγμάτων*. Ο Sauppe υπογραμμίζει ότι η αόριστη αντωνυμία *τι* και το άρθρο πριν τη λέξη *ὄλων* παραπέμπουν στα πράγματα των Ολυνθίων³⁹⁴ στα οποία μπορεί να επιδράσει ο βασιλιάς δια της βίας, ωσάν αρπακτικό (*παρασπάσεται*). Το ρήμα *παρασπάσεται* έχει παρθεί από τον χώρο των ικετών που αποσπώνται βίαια από τα ιερά ή από τα μέλη του σώματος, έτσι ώστε να δείχνει την ενότητα των Ολυνθίων³⁹⁵.

Εύστοχο είναι το σχόλιο του Pearson³⁹⁶ ότι στη συγκεκριμένη παράγραφο ο Δημοσθένης αντί να περιγράψει την κατάσταση πρώτα, και στη συνέχεια να διατυπώσει ένα επιχείρημα σχετικά με τη λύση, παίρνει την κατάσταση ως δεδομένη, υποθέτει ότι μπορεί να βρεθεί μια λύση, και εξηγεί γιατί θα πετύχει με ιδιαίτερα απαιτητική αναπνοή. Και παρόλο που θα αφηγηθεί τη συμπεριφορά του Φιλίππου με στόχο να αποκαλυφθεί ο χαρακτήρας του, στην πραγματικότητα το κοινό έχει ήδη

³⁹¹ Πρβλ. Α Φιλ. 9 *ἀπειλεῖ καὶ λόγους ὑπερηφάνους, ὡς φασι, λέγει, καὶ οὐχ οἷός ἐστιν ἔχων ἃ κατέστραπται μένειν ἐπὶ τούτων, ἀλλ' ἄει τι προσπεριβάλλεται καὶ κύκλω πανταχῆ μέλλοντας ἡμᾶς καὶ καθημένους περιστοιχίζεται.*

³⁹² Ο ίδιος υπαινιγμός υπάρχει στην § 7 *ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν πρὸς αὐτοὺς ἐγκλημάτων μισοῦσιν.*

³⁹³ Από την επιστολή του στους Ευβοείς προκύπτει ότι τους χαρακτήριζε ανθρώπους με oligωρία απέναντι στους συμμάχους και αδύναμους να συνεισφέρουν βοήθεια βλ. Α Φιλ. 36 *ὅτι ἐκεῖνα μὲν ἅπαντα νόμῳ τέτακται, καὶ πρόσιδεν ἕκαστος ὑμῶν ἐκ πολλοῦ τίς χορηγὸς ἢ γυμνασίαρχος τῆς φυλῆς, πότε καὶ παρὰ τοῦ καὶ τί λαβόντα τί δεῖ ποιεῖν, οὐδὲν ἀνεξέταστον οὐδ' ἀόριστον ἐν τούτοις ἡμέληται: ἐν δὲ τοῖς περὶ τοῦ πολέμου καὶ τῆ τούτου παρασκευῆ ἄτακτα, ἀδιόρθωτα, ἀόρισθ' ἅπαντα. τοιγαροῦν ἅμ' ἀκηκόαμέν τι καὶ τριηράρχους καθίσταμεν καὶ τούτοις ἀντιδόσεις ποιούμεθα καὶ περὶ χρημάτων πόρου σκοποῦμεν, καὶ μετὰ ταῦτ' ἐμβαίνειν τοὺς μετοίκους ἔδοξε καὶ τοὺς χωρὶς οἰκοῦντας, 37 εἴτ' αὐτοὺς πάλιν, εἴτ' ἀντεμβιβάζειν, εἴτ' ἐν ὄσῳ ταῦτα μέλλεται, προαπόλωλεν τὸ ἐφ' ὃ ἂν ἐκπλέωμεν: τὸν γὰρ τοῦ πράττειν χρόνον εἰς τὸ παρασκευάζεσθαι ἀναλίσκομεν, οἱ δὲ τῶν πραγμάτων οὐ μένουσι καιροὶ τὴν ἡμετέραν βραδυτῆτα καὶ εἰρωνείαν. ἃς δὲ τὸν μεταξὺ χρόνον δυνάμεις οἰόμεθ' ἡμῖν ὑπάρχειν, οὐδὲν οἶαί τ' οὔσαι ποιεῖν ἐπ' αὐτῶν τῶν καιρῶν ἐξελέγονται. ὁ δ' εἰς τοῦθ' ὕβρεως ἐλήλυθεν ὥστ' ἐπιστέλλειν Εὐβοεῦσιν ἤδη τοιαύτας ἐπιστολάς. “ ἐπιστολῆς Ἀνάγνωσις”.*

³⁹⁴ Sauppe βλ. Βασιιάδης, 1848:228· Σκουρμπουτάκος, 1909:72· Κοκκινάκης, 1870:71· πρβλ 2.31 *βέλτιον τῶν ὄλων πραγμάτων ὑμῖν ἐχόντων.*

³⁹⁵ Σ και Ουλπιανός, 117.

³⁹⁶ Pearson, 1975:227.

προσηματίσει τα συμπεράσματά του³⁹⁷ ανακαλώντας στη μνήμη του γεγονότα και το δίχως άλλο πολλοί θα έχουν τρομάξει.

[4] οὐ μὴν ἄλλ' ἐπεικῶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦθ' ὃ δυσμαχότατόν ἐστι τῶν Φιλίππου πραγμάτων, καὶ βέλτιστον ὑμῖν· τὸ γὰρ εἶναι πάντων ἐκεῖνον ἔν' ὄντα κύριον καὶ ῥητῶν καὶ ἀπορρήτων καὶ ἅμα στρατηγὸν καὶ δεσπότην καὶ ταμίαν, καὶ πανταχοῦ αὐτὸν παρεῖναι τῷ στρατεύματι, πρὸς μὲν τὸ τὰ τοῦ³⁹⁸ πολέμου ταχῆ καὶ κατὰ καιρὸν πράττεσθαι πολλῶν προέχει, πρὸς δὲ τὰς καταλλαγάς, ἃς ἂν ἐκεῖνος ποιήσαιτ' ἄσμενος πρὸς Ὀλυνθίους, ἐναντίως ἔχει. [5] δῆλον γάρ ἐστι τοῖς Ὀλυνθίοις ὅτι νῦν οὐ περὶ δόξης οὐδ' ὑπὲρ μέρους χώρας πολεμοῦσιν, ἀλλ' ἀναστάσεως καὶ ἀνδραποδισμοῦ τῆς πατρίδος, καὶ ἴσασιν ἅ τ' Ἀμφιπολιτῶν ἐποίησε τοὺς παραδόντας αὐτῷ τὴν πόλιν καὶ Πυθναίων τοὺς ὑποδεξαμένους· καὶ ὅλως ἄπιστον, οἴμαι, ταῖς πολιτείαις ἢ τυραννίς, ἄλλως τε κἂν ὄμορον χώραν ἔχωσι.

Αλλά τα επόμενα λόγια λειτουργούν με κλιμάκωση καθησυχαστικά και ενθαρρυντικά. Κι όμως, σχεδόν αυτό που από τα πράγματα του Φιλίππου τον καθιστά φοβερότατο, αυτό το ίδιο είναι και το πιο ευνοϊκό για τους Αθηναίους (*οὐ μὴν ἄλλ' ἐπεικῶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦθ' ὃ δυσμαχότατόν ἐστι τῶν Φιλίππου πραγμάτων, καὶ βέλτιστον ὑμῖν*). Πρόκειται για σχῆμα παραδόξου (*οὐ μὴν ἄλλ' ἐπεικῶς, καὶ βέλτιστον*), το οποίο μετριάζεται κάπως με το μόριο *ἐπεικῶς*³⁹⁹. Εξετάζοντας πρώτα την επιλογή των μορίων *οὐ μὴν ἄλλ' ἐπεικῶς* καταλαβαίνουμε ότι σχετίζονται με τα προηγούμενα και τα επόμενα. Στη φράση αυτή παραλείπεται το ρῆμα της αποφαιτικής πρότασης και ενώνεται το αποφαιτικό μόριο με το ρῆμα της καταφατικής. Το δε *μὴν* αυξάνει την ἄρνηση βεβαιωτικά, ο δε *ἀλλὰ* ἐπάγεται εξαιτίας της προηγούμενης ἄρνησης, επισυνάπτοντας τα επόμενα καταφατικά. Οι υπομνηματιστές διαφωνούν ως προς τη σχέση των μορίων⁴⁰⁰. Κάποιοι λένε ότι στο *οὐ μὴν* επαναλαμβάνεται από κοινού το *παρασπάσεται*, οπότε εννοείται *οὐ παρασπάσεται βεβαίως ὁ Φίλιππος*, ἄλλοι ότι πρέπει να αναχθεί στην πανουργία και δεινότητα του Φιλίππου⁴⁰¹ και κατ'επέκταση εννοείται *οὐ μὴν ἀσύμφορόν ἐστιν ἡμῖν ἐν τοῖς παροῦσι πράγμασι τὸ τοιοῦτον* (δηλαδή *δεινὸν καὶ πανοῦργον εἶναι τὸν Φίλιππον*) · κατόπιν τούτου λένε επιφέρει ο ρήτορας τον *ἀλλὰ* επισυνάπτοντας το *τοῦτο... καὶ βέλτιστον ὑμῖν*. Το πρόβλημα τώρα ἐγκείται στο ποια σύνταξη είναι προτιμότερη. Αν αποδεχτούμε την πρώτη, τότε ο Δημοσθένης αναιρεί εκείνο που φοβόταν μη γίνει, δηλαδή το *τρέμῃται*

³⁹⁷Pearson 1981²:76.

³⁹⁸Περίεργη η συσσωρευση των άρθρων πρβλ 3.11.

³⁹⁹Αντί του πάνυ βλ. Σ, Ουλπιανός · Βασιάδης, 1848:228· Νικοκλής, 1875:7.

⁴⁰⁰Βλ. Κοκκινάκης, 1870:71.

⁴⁰¹Tyler , 1880.

και παρασπάσεται, και ίσως ως δεινός ρήτορας σκόπιμα το προτίμησε, για να φοβίσει τους Αθηναίους και να τους αναγκάσει να στείλουν πρέσβεις όσο το δυνατόν πιο γρήγορα. Αν επιλέξουμε τη δεύτερη ερμηνεία, φαίνεται να συμβιβάζεται καλύτερα η έννοια. Έτσι, ο Δημοσθένης λέει ότι όχι μόνο στην παρούσα φάση δεν είναι ασύμφορο για τους Αθηναίους να είναι ο Φίλιππος δεινός και πανούργος αλλά, επιπρόσθετα, αυτό που είναι το χειρίστο από όλα τα πλεονεκτήματά του είναι και το άριστο (*τοῦθ' ὁ δυσμαχώτατόν ἐστι βέλτιστον ὑμῖν* ενν. εστι) για τους συμπολίτες του. Γιατί, ενώ πριν παρουσίασε τον βασιλιά πανούργο και δυσκαταγώνιστο, τώρα παραμυθεί με όσα νωρίτερα φόβισε⁴⁰². Διασαφηνίζει (*γάρ*) ότι το άριστο στην προκειμένη περίπτωση είναι το γεγονός ότι ο Φίλιππος υπερτερεί ως απόλυτος μονάρχης⁴⁰³ και συνεχίζει απαριθμώντας με πολυσύνδετο σχήμα τα πλεονεκτήματα της μοναρχίας. Από τον Φίλιππο εξαρτάται (*κύριον*) η δημοσιοποίηση όσων δεν βλάπτουν (*ρήτὰ*) και η απόκρυψη των σχεδίων (*ἀπορρήτων*). Αναμφίβολα προβάλλεται η αντίθεση με το δημοκρατικό πολίτευμα που δεν επιτρέπει να τηρούνται μυστικά τα πράγματα. Συνάμα ο ίδιος τελεί χρέη στρατηγού με απόλυτη δικαιοδοσία (*ἅμα στρατηγὸν καὶ δεσπότην*). Οι στρατηγοί, όμως, των Αθηναίων δεν είχαν εξουσία να πράττουν τίποτε χωρίς έγκριση⁴⁰⁴. Ως ταμίας των στρατιωτικών χρημάτων (*ταμίας*) έχει απόλυτη ελευθερία στη διαχείρισή τους. Η άποψη του Σκουρμπουτάκου πως ο Δημοσθένης μιλά γενικά για τη διάθεση των θησαυρών του κράτους από τον θεσμό των ταμιών κατά το δοκούν, έστω κι αν οι δημοκρατικές πόλεις διατύπωναν εύλογες ενστάσεις⁴⁰⁵, αναιρείται, αν σκεφτούμε ότι εδώ ο λόγος αφορά στον Φίλιππο⁴⁰⁶. Και είναι πανταχού παρών στο στράτευμα⁴⁰⁷ (*πανταχοῦ αὐτὸν παρεῖναι τῷ στρατεύματι*). Η τελευταία διαπίστωση έρχεται σε αντίθεση με την απουσία των Αθηναίων που ακούστηκε στο τμήμα 1.3 (*τὴν ἀπουσίαν τὴν ἡμετέραν*). Το εδάφιο ολοκληρώνεται με ένα σχήμα αντιστροφής (Σ), καθώς οι δύο διαδοχικές προτάσεις τελειώνουν με την ίδια λέξη *προέχει- ἐναντίως ἔχει* δηλώνοντας το ίδιο αλλά αντίθετα: όλα αυτά σε ό,τι αφορά τη γρήγορη και έγκαιρη διεξαγωγή του πολέμου παρέχουν πολλά πλεονεκτήματα (*πρὸς μὲν τὸ τὰ τοῦ πολέμου ταχὺ καὶ κατὰ*

⁴⁰² Σ.· Το ίδιο παρατηρείται και στον *Α Φιλ.* 2 *πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἀθυμητέον, ὃ ἄνδρες Αθηναῖοι, τοῖς παροῦσι πράγμασιν, οὐδ' εἰ πάνυ φαύλως ἔχειν δοκεῖ. ὁ γάρ ἐστι χειρίστον αὐτῶν ἐκ τοῦ παρεληλυθότος χρόνου, τοῦτο πρὸς τὰ μέλλοντα βέλτιστον ὑπάρχει.*

⁴⁰³ Πρβλ 2.1 *ὥστε τὰς πρὸς ἐκεῖνον διαλλαγὰς πρῶτον μὲν ἀπίστους.*

⁴⁰⁴ Πρβλ καταδίκη Περικλή και 10 στρατηγῶν Ξεν., *Ἑλληνικά* Α, Ζ 1.

⁴⁰⁵ Σκουρμπουτάκος, 1909:72.

⁴⁰⁶ Κοκκινάκης, 1870 :72.

⁴⁰⁷ Πρβλ 2.23 *παρὼν ἐφ' ἅπασιν.*

καιρὸν πράττεσθαι πολλῶ προέχει), εντούτοις στις κερδοσκοπικές συμφωνίες και ανταλλαγές που εκείνος έκανε χαρούμενα με τους Ολύνθιους πολλά μειονεκτήματα (πρὸς δὲ τὰς καταλλαγὰς, ἃς ἂν ἐκεῖνος ποιήσαιτ' ἄσμενος πρὸς Ὀλυνθίους, ἐναντίως ἔχει). Ακολουθεῖ η αιτιολόγηση του δεύτερου σκέλους (ἐναντίως ἔχει)⁴⁰⁸. Γιατί τώρα (νῦν) είναι φανερό (δῆλον γάρ ἐστι) ὅτι οι κάτοικοι της Ολύνθου (τοῖς Ὀλυνθίοις) δεν μάχονται (πολεμοῦσιν) ὅπως ἄλλοτε⁴⁰⁹ για τη διατήρηση της δόξας τους (περὶ δόξης) ούτε για υπεράσπιση και διατήρηση μέρους της χώρας τους (ὑπὲρ μέρους χώρας) ἀλλὰ με σκοπὸ να προλάβουν τη γενικὴ ἀναστάτωση (ὑπὲρ ἀναστάσεως) και τον εξανδραποδισμό (καὶ ὑπὲρ ἀνδραποδισμού). Αξίζει να προσέξουμε ὅτι η διαφορά στις προθέσεις περὶ και ὑπὲρ μπορεί να μην εἶναι αισθητὴ⁴¹⁰, ἀλλὰ εἶναι υπαρκτὴ και δεν ξέφυγε της προσοχῆς του Δημοσθένη. Η περὶ σημαίνει ἀναφορὰ ἢ σκοπὸ και ἀναφέρεται στο μέλλον. Με τη δευτέρη σημασία χρησιμοποιεῖται ἐδῶ και ἔχει διττὴ χρήση, πρώτον για παρόντα και ἀπόντα πράγματα και δεύτερον για πράγματα τα οποία μισούμε και, ὅταν δεν τα ἔχουμε, ἐπιθυμούμε να τα ἀποκτήσουμε, ὅταν δε τα ἔχουμε και τα μισούμε, ἐπιθυμούμε να τα ἀποβάλουμε ἢ να τα ἀποφύγουμε, ὁπότε γίνεται ἀναφορὰ στο μέλλον⁴¹¹. Λέγοντας λοιπὸν περὶ δόξης σημαίνει ὅτι οι Ολύνθιοι ἔχουν τη δόξα και δεν ἐπιθυμὸν να την ἀποκτήσουν. Η πρόθεση ὑπὲρ σημαίνει σκοπὸ ἀλλὰ κυρίως υπεράσπιση και ἀφορὰ στο παρόν. Λέγεται για πράγματα που ἀγαπάμε και ἀγωνιζόμεσθε να τα ἀποκτήσουμε ἢ, εἴαν τα ἔχουμε, να τα διαφυλάξουμε⁴¹². Ἄρα, λέγοντας ὑπὲρ μέρους χώρας ἐννοεῖ ἐκεῖνο το οποίο δῆθεν κινδυνεύει. Ο Σκουρμπουτάκος θεωρεῖ ὅτι η φράση σημαίνει για κατάκτηση μέρους κάποιας χώρας λόγω της ἀπουσίας ἄρθρου στη λέξη μέρους⁴¹³. Ἐνδέχεται, παρὰ ταῦτα, γράφει ο Βασιιάδης, η ὑπὲρ να χρησιμοποιήθηκε καταχρηστικὰ⁴¹⁴. Ἀλλὰ, ἀφού τη χρησιμοποίησε και στις λέξεις ἀναστάσεως⁴¹⁵ και ἀνδραποδισμού⁴¹⁶, οι οποίες ως τρομακτικὲς ἀντικατέστησαν τις λέξεις σωτηρίας και ἐλευθερίας⁴¹⁷, προκειμένου να προκληθεῖ ταχύτερη ἐντύπωση στους ἀκροατές, εἶναι προφανές ὅτι δηλώνει

⁴⁰⁸Σ, Tyler notes.

⁴⁰⁹Βλ. αὐτόθι γεωγραφικὴ και ἱστορικὴ θέση Ολύνθου σ. 26.

⁴¹⁰βλ. Kühner, τ. Α §435 ε και §450.

⁴¹¹Βασιιάδης, 1848: 229, Κοκκινάκης, 1870: 73.

⁴¹²Βασιιάδης, 1848:229· Βάμβας, 1849: 119·Κοκκινάκης, 1870:73.

⁴¹³Σκουρμπουτάκος, 1909: 72-73.

⁴¹⁴Βασιιάδης, 1848:229.

⁴¹⁵Πρβλ. 2. 1 εἴτα τῆς ἐαυτῶν πατρίδος νομίζειν ἀνάστασιν.

⁴¹⁶Πρβλ. 3. 20 Φίλιππον δ' ἐὰν πόλεις Ἑλληνίδας ἀνδραποδίζεσθαι.

⁴¹⁷Νικοκλής, 1875: 9.

ενδεχόμενο που φοβούνται οι Ολύνθιοι και προσπαθούν να μην το πάθουν⁴¹⁸. Και επάγει την αιτία μετά το *δήλον γάρ ἐστι* (Σ). Διότι γνωρίζουν πώς συμπεριφέρθηκε ο Φίλιππος στους προδότες Αμφιπολίτες και στους κατοίκους της Πύδνου (*καὶ ἴσασιν ἅ τ' Ἀμφιπολιτῶν ἐποίησε τοὺς παραδόντας αὐτῷ τὴν πόλιν καὶ Πυδναίων τοὺς ὑποδεξαμένους*). Για την τύχη των Αμφιπολιτών⁴¹⁹ ο Σχολιαστής ιστορεί: «*εἰσελθὼν γὰρ αὐτοὺς (τοὺς ἀνοίξαντας γὰρ αὐτῷ τὰς πύλας) πρώτους ἐφόνευσε λέγων «εἰ τῶν ἰδίων πολιτῶν οὐκ ἐφείσασθε, πόσω γε μᾶλλον πλέον οὐ μέλλετε περὶ ἐμὲ ὕστερον τοιοῦτοι γενήσεσθαι;»*. Και συμπληρώνει για τους δε προδότες των Πυδναίων ότι έπαθαν κάτι ανάλογο: «*Πύδνα πόλις Μακεδονίας. αὕτη ἀπέστη τοῦ ὑπακούειν Φιλίππῳ, καὶ ἐστράτευσεν κατ' αὐτῆς καὶ περὶ ταύτην τοιοῦτόν τι συνέβη· ὡς γὰρ κάκεῖ τινες προδεδώκασιν, εἴθ' ὕστερον γνόντες ὅτι οὐκ ἂν αὐτῶν φείσαιτο, ἔφυγον ἐπὶ τὸ Ἀμόντιον ἱερὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· κολακεύοντες γὰρ αὐτοῦ τὸν πατέρα πρώην οἱ Πυδναῖοι ἱερὸν αὐτοῦ ἐποίησαν· ὅμως οὐδ' ἐκεῖσε καταφυγόντων ἐφείσατο, ἀλλ' ἀναστήσας αὐτοὺς ὄρκους ἐπὶ τῷ μηδὲν ποιῆσαι ἐξελθόντας ἀνεῖλε*»⁴²⁰. Έτσι ακριβῶς φερόταν ο Φίλιππος στους προδότες, εξ ου και το παροιμιώδες: «*ἐφίλει τὴν προδοσίαν καὶ ἐμίσει τοὺς προδότας*»⁴²¹.

⁴¹⁸Πρβλ 1.7 μισοῦσι.

⁴¹⁹Εξόρισε ὅσους του εναντιώνονταν ἀλλὰ φέρθηκε ἥπια πρὸς τὴν κατεκτημένη πόλη (τούς μὲν ἀλλοτρίως πρὸς αὐτόν διακεκλιμένους ἐφυγάδευσε, τοῖς δὲ ἄλλοις φιλανθρώπως προσηνέχθη. Βλ. Διόδ.1.16. 4.1, c. 8). Παραχώρησε ἓνα εἶδος ἐλεγχόμενης αυτονομίας καὶ ἀποχώρησε. Βλ. Tod, *GHI*, no 150, 2:149-150. *Αποφάσισε ἡ Ἐκκλησία τοῦ δήμου τὰ ἐξῆς: ὁ Φίλωνας καὶ ὁ Στρατοκλῆς νὰ ἐξορισθοῦν ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη καὶ τὴν γῆ τῶν Ἀμφιπολιτῶν. Νὰ ἐξορισθοῦν γιὰ πάντα καὶ οἱ ἴδιοι καὶ τὰ παιδιὰ τους. Ἐάν συλληφθοῦν σε ὁποιοδήποτε τρόπο νὰ τους μεταχειρισθοῦν σαν νὰ ἦταν ἐχθροὶ καὶ νὰ τους ἐπιβάλλουν τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, χωρὶς ἄλλη τιμωρία. Ἡ περιουσία τους νὰ κατασχεθεῖ ἀπὸ τὸν δήμο, τὸ δε δέκατο νὰ ἀποδοθεῖ στὸν ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τοῦ Στρυμόνα. Οἱ προστάται [αξιωματοῦχοι τῆς Πόλεως] νὰ φροντίσουν νὰ γραφοῦν τὰ ονόματα τῶν ἐξοριζομένων σε λίθινη στήλη. Ἐάν ὁποιοσδήποτε ζητήσῃ τὴν ἀναθεώρηση τῆς παραπάνω ἀποφάσεως ἢ τους δώσει δουλειὰ ἢ ὁποιαδήποτε ἀπασχόληση, νὰ κατασχεθεῖ ἡ περιουσία του καὶ νὰ ἐκδιωχθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη γιὰ πάντα.*

⁴¹⁹Βλ. αὐτόθι ὑποσημ. 114 καὶ Δημ., 1.5, 9.

⁴²⁰Βλ Dilts, 1983-1986: Olynth. A' 41, λ. Πυδναίων τοὺς ὑποδεξαμένους· Habicht, 1970²:11-12.

⁴²¹Στὸν *Περὶ τοῦ ἐν Χερρονήσῳ* φαίνεται πὼς ἀντιμετώπισε καὶ τοὺς Ολύνθιους προδότες : 40 *προσθήσω δὲ καὶ τοῖς ἐν τῇ πόλει πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ τοῖς μάλιστα οἰομένοις αὐτῷ χαρίζεσθαι εἰ δὲ μή, σκεψάσθων Εὐθυκράτη καὶ Λασθένη τοὺς Ὀλυνθίους, οἱ δοκοῦντες οἰκειότατ' αὐτῷ διακεῖσθαι, ἐπειδὴ τὴν πόλιν προῦδοσαν, πάντων κάκιστ' ἀπολώλασιν, οὐδενὶ μέντοι μᾶλλον ἢ τῇ πολιτεῖα πολεμεῖ οὐδ' ἐπιβουλεύει, καὶ σκοπεῖ μᾶλλον οὐδὲ ἐν τῶν πάντων, ἢ πῶς ταύτην καταλύσει. Παρομοίως στὸν *Περὶ Στεφάνου* 47 οὐδεὶς γὰρ, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸ τοῦ προδιδόντος συμφέρον ζητῶν χρήματ' ἀναλίσκει, οὐδ' ἐπειδὴ ὢν ἂν πρίηται κύριος γένηται τῷ προδότη συμβούλῳ περὶ τῶν λοιπῶν ἔτι χρήται· οὐδὲν γὰρ ἂν ἦν εὐδαιμονέστερον προδότου. ἀλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα· πόθεν πολλοῦ γε καὶ δεῖ. ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν πραγμάτων ἐγκρατῆς ὁ ζητῶν ἄρχειν καταστῆ, καὶ τῶν ταῦτ' ἀποδομένων δεσπότης ἐστί, τὴν δὲ πονηρίαν εἰδὼς τότε δὴ, τότε καὶ μισεῖ καὶ ἀπιστεῖ καὶ προπηλακίζει⁴⁸ σκοπεῖτε δέ· καὶ γὰρ εἰ παρελήλυθ' ὁ τῶν πραγμάτων καιρὸς, ὁ τοῦ γ' εἰδέναι τὰ τοιαῦτα καιρὸς ἀεὶ πάρεστι τοῖς εὖ φρονοῦσι. μέχρι*

Η περίπτωση της Αμφίπολης μαζί με αυτή της Πύδνας χρησιμοποιούνται, για να ενισχυθεί η βεβαιότητα ότι οι Ολύνθιοι δεν θα θελήσουν να προδώσουν την πόλη, εφόσον η ευθυκρισία τους δεν είναι δεδομένη. Ο Ουλπιανός γράφει για το χωρίο: «Δήλον γάρ ἐστὶ (1.5)· ἀντιπίπτοντος λύσις⁴²², «ἀλλὰ πανοῦργος (δηλ.. ὦν, 1-3) ὁ Φίλιππος καὶ ραιδίως πείθει τοὺς Ὀλυνθίους» (πρβλ. 1.3) ὁ δὲ (δηλ.. Δημοσθένης) μὴ δυνάμενος ἀντιτάξαι τὸν λογισμὸν τῶν Ὀλυνθίων τῇ τοῦ Φιλίππου δεινότητι τὸν κίνδυνον προβάλλεται καὶ τὴν ἀνάγκην, ἣτις καὶ τοὺς ἄγαν ἀνοήτους οὐκ ἔδει παρακρούσασθαι. τοῦτο Ζήνων ἐτέρως ἐκλαβὼν ἀντιθέσεως λύσιν ἐνόμισε τῆς ὅτι «ἄπιστοι Ὀλύνθιοι» (πρβλ.. 1.4, καὶ 5 ἄπιστον... ἢ τυραννίς). ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς πανουργίας ὁ λόγος ἦν τῷ ῥήτορι»⁴²³.

Μετά λοιπόν από την παράθεση μερικών παραδειγμάτων ο Δημοσθένης αποφαίνεται γενικότερα (ὅλως) για την αλήθεια της θέσης του με μια γνώμη, αλλά παρενθετικά οἶμαι⁴²⁴. Η φράση σύγκειται από δύο κώλα :καὶ ὅλως ἄπιστον, οἶμαι, ταῖς πολιτείας ἢ τυραννίς, ἄλλως τε κἂν ὁμορον χώραν ἔχωσι εκ των οποίων το δεύτερο είναι προσθετικό αλλά διαφορετικό και σπουδαιότερο από τους άλλους

τούτου Λασθένης φίλος ὀνομάζετο, ἕως προῦδωκεν Ὀλυνθον· μέχρι τούτου Τιμόλαος, ἕως ἀπόλεσε Θήβας· μέχρι τούτου Εὐδίκος καὶ Σίμος ὁ Λαρισαῖος, ἕως Θετταλίαν ὑπὸ Φιλίππου ἐποίησαν.

⁴²²Η ανασκευή επιχειρήματος λέγεται στη ρητορική λύσις βλ. Ἀριστ., *Ρητ.* 1401a κέ. ἔστι λύειν ἢ ἀντισυλλογισάμενον ἢ ἐνστασιν ἐνεγκότα. Οι αντίθετοι συλλογισμοί συντίθενται μέσω των κοινών τόπων ενώ οι ενστάσεις διατυπώνονται με βάση ή το ίδιο πράγμα με αυτό που ήταν και η αντίθετη πρόταση ή με το όμοιο ή με το ενάντιο ή με εκείνο που έχει ήδη κριθεί· κατά δε τον Ἀψίνη (*Τέχν. ῥητ.*, κεφ. *Περὶ λύσεως*), *Λύσεων δὲ καθολικοὶ τρόποι εἰσὶ δύο, κατὰ ἀνατροπὴν καὶ κατὰ μέθοδον· καὶ κατὰ ἀνατροπὴν μὲν οὕτως· ἐφόνευσας, οὐκ ἐφόνευσας. κατὰ μέθοδον δέ, οἷον· ἐφόνευσας μὲν, ἀλλὰ δι' αἰτίαν εὐλογον. ὁ μὲν οὖν κατὰ ἀνατροπὴν τρόπος κατασκευάζεται ἐκ τόπων τοιούτων κ.λπ.* (βλ. Spengel–Hammer, 1894: 268. 20 κ.εξ.). *Γίνεται δὲ λύσις παραδείγματος καὶ ἐκ τοῦ παρεπομένου, οἷον εἰ λέγειν δυνάμεθα, ὅτι οὐδ' ἐκείνοις ταῦτα πράξασι συνήνεγκεν, ἀλλὰ τότε αὐτοῖς συνέβη. γίνεται δὲ λύσις παραδείγματος καὶ κατὰ ἀναπαράστασιν ἐνδόξου προσώπου, ὅταν ἢ παράδειγμα ἀντιθῶμεν ἢ νόμον, ὡς ἐν ἐκείνῳ ἐν τῷ κατ' Ἀνδροτίωνος· «καὶ ἄλλαι γάρ,» φησί, «βουλαὶ τοῦτον εἰλήφασιν τὸν τρόπον δωρεάν»· ἢ λύσις κατ' ἀντίθεσιν ἐνδόξου· «ἐγὼ δ' εἰ καὶ τοῦτο τοιοῦτόν ἐστι μάλιστα, ὁ νόμος δὲ λέγει τὰ ἐναντία»· γίνεται δὲ ἐκ περιτροπῆς λύσις παραδείγματος, οἷον· «οὐ γὰρ εἴ τι πώποτε μὴ κατὰ τοὺς νόμους ἐπράχθη, σὺ δὲ τοῦτο ἐμιμήσω, διὰ τοῦτο ἀποφύγοις ἂν δικαίως, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀλίσκοιο» (Spengel – Hammer 1894, 284.15 κε). Η φράση ἀντιπίπτοντος λύσις απαντά και στην *Τέχν. ῥητ.* τοῦ Ἀψίνη ως εξής: ἐν πάσῃ παραγραφῇ ἐκ μὲν τοῦ παραγραφομένου ἀρμόσει σοι ἢ τοῦ ἀντιπίπτοντος λύσις· τὸ δὲ ἀντιπίπτόν ἐστὶ τὸ μὴ θαρρεῖν τῇ εὐθυδικίᾳ καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ τὴν παραγραφὴν βαδίζειν (Spengel – Hammer 1894, 238.4-7). Ο ἴδιος προηγουμένως ορίζει πως ἀντιπίπτοντα τοίνυν ἐστὶ τὰ μὲν ἐξ ἀντιθέσεως τῶν παρὰ τοῦ ἀντιδίκου, ἃ τοῖς κεφαλαίοις φυλακτέον, τὰ δὲ ἐξ ἐννοίας τῶν ἀκούοντων, ἃ ἐν τοῖς προοιμίοις θεραπευτέον. ἀντιπίπτει δὲ τὰ μὲν ἐκ προσώπου, τὰ δὲ ἐκ πράγματος, τὰ δὲ ἐξ αἰτίας (Spengel – Hammer 1894, 224.10 κέ., πβ. καὶ Συριαν. Ἐρμογ. *Στάσ.* [Walz 1832-1836 IV. 66.7 κέ.]).*

⁴²³Βλ. Dilts, 1983-1986: Olynth. A [1.] § 5, 36b.

⁴²⁴Βλ. καὶ 2. 23 ἀλλ', οἶμαι, καθήμεθ' καὶ 3.19 ἀλλ', οἶμαι, μέγα τοῖς τοιούτοις ὑπάρχει λόγος

λόγους. Είναι εύλογη η δυσπιστία (*ἄπιστον*⁴²⁵) απέναντι σε κάθε τυραννία (*τυραννίς*⁴²⁶), γιατί όχι μόνο προετοιμάζει αλλά και καθιστά άφευκτο τον κίνδυνο για μεταβολή του πολιτεύματος των δημοκρατούμενων πόλεων (*πολιτεΐαις*⁴²⁷= *δημοκρατίες*), και κυρίως (*ἄλλως τε κἄν*), όταν γειτνιάζει με αυτές. Κατά τον Αριστοτέλη «ὅταν ἄρχη μὴ ὁ νόμος ἀλλ' οἱ ἄρχοντες» τότε υπεισέρχεται η αβεβαιότητα στις σχέσεις με άλλες πολιτείες⁴²⁸. Την κοινή αυτή αντίληψη εκμεταλλεύεται ο ρήτορας, για να διεγείρει το κοινό και να το πείσει ότι είναι βάσιμη η δυσπιστία των Ολυνθίων απέναντι στον Φίλιππο. Η Όλυνθος δεν έπρεπε να συνάψει φιλικές σχέσεις με τον τύραννο, αλλά τώρα συνειδητοποίησε το λάθος και θα αντιδράσει. Ωστόσο, όσο κι αν είναι λογικό να μισεί κάποιος την τυραννία, είναι πολύ πιθανό να την αποδεχθεί⁴²⁹.

[6] ταῦτ' οὖν ἐγνωκότας ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ τᾶλλ' ἃ προσήκει πάντ' ἐνθυμουμένους φημί δεῖν ἐθέλῃσαι καὶ παροξυνθῆναι καὶ τῷ πολέμῳ προσέχειν εἴπερ ποτὲ καὶ νῦν, χρήματ' εἰσφέροντας προθύμως καὶ αὐτοὺς ἐξιόντας καὶ μηδὲν ἐλλείποντας. οὐδὲ γὰρ λόγος οὐδὲ σκῆψις ἔθ' ὑμῖν τοῦ μὴ τὰ δέοντα ποιεῖν ἐθέλειν ὑπολείπεται.[7] νυνὶ γάρ, ὃ πάντες ἐθρύλουν τέως, Ὀλυνθίους ἐκπολεμῶσαι δεῖν Φιλίππῳ, γέγονεν αὐτόματον, καὶ ταῦθ' ὡς ἂν ὑμῖν μάλιστα συμφέροι. εἰ μὲν γὰρ ὑφ' ὑμῶν πεισθέντες ἀνειλοντο τὸν πόλεμον, σφαιεροὶ σύμμαχοι καὶ μέχρι τοῦ ταῦτ' ἂν ἐγνωκότες ἦσαν ἴσως· ἐπειδὴ δ' ἐκ τῶν πρὸς αὐτοὺς ἐγκλημάτων μισοῦσι, βεβαίαν εἰκὸς τὴν ἔχθραν αὐτοὺς ὑπὲρ ὧν φοβοῦνται καὶ πεπόνθασιν ἔχειν.

Οι Αθηναῖοι είναι πλέον εφοδιασμένοι με τη γνώση ὅσων προειπώθηκαν (*ταῦτ' οὖν ἐγνωκότας ὑμᾶς*) και την κατανόηση ὅλων των άλλων που πρέπει (*καὶ τᾶλλ' ἃ προσήκει ενν. ἐνθυμεῖσθαι πάντα ἐνθυμουμένους*). Ο ρήτορας μιλά αόριστα γι'αυτά τα πράγματα, σύμφωνα με τον Rehdanz⁴³⁰, καλώντας σε βαθύτερη σκέψη. Εννοείται, αναρωτιέται ο Wolf, η δόξα των προγόνων και το καθήκον⁴³¹ να προστατεύονται οι ελληνικές πόλεις από την τυραννία ή οι συνέπειες των προειρημένων, ὅπως υποθέτει ο Bassi⁴³²; Και αυτομάτως, με μια ομολογουμένως

⁴²⁵ Ουσιαστικοποιημένο επίθετο : *ἄπιστον* πράγμα.

⁴²⁶ Το αφηρημένο αντί το συγκεκριμένο : ὁ τύραννος.

⁴²⁷ βλ. Ἄρποκρ., λ. *Πολιτεία* : *ιδίως εἰώθασι τῷ ὀνόματι χρῆσθαι οἱ ῥήτορες ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, ὡσπερ Ἰσοκράτης τε ἐν τῷ Πανηγυρικῷ καὶ Δημοσθένης ἐν τοῖς Φιλιππικοῖς*

⁴²⁸ Ἄριστ., *Πολιτικά* 1260 b 25.

⁴²⁹ Βλ. και § 7.

⁴³⁰ Σκουρμπουτάκος, 1909:73.

⁴³¹ Σκουρμπουτάκος, 1909:73.

⁴³² Σκουρμπουτάκος, 1909:73.

μερική αμηχανία στους τύπους *φημί δεῖν*, για να μην προκαλέσει, υπενθυμίζει το αυτονόητο σε μια ευνομούμενη πολιτεία: οι πολίτες να εκτελέσουν το καθήκον τους. Ο Βασιάδης παρατηρεί ότι η διατύπωση γίνεται με επισώρευση απαρεμφάτων, για να υποδαυλιστεί το μίσος κατά του Φιλίππου⁴³³. Πρέπει, λοιπόν, να ενισχύσουν τη θέλησή τους (*έθειλῆσαι*) και να εξεγείρουν το θάρρος (*καὶ παροξυνθῆναι*) και να έχουν τον νου τους προσηλωμένο στον πόλεμο (*τῷ πολέμῳ προσέχειν*). Ο τρόπος δε με τον οποίο μπορούν να υλοποιηθούν τα προτεινόμενα κατατίθεται ζωνηρά με τη συμμετρία τριών μετοχών *εἰσφέροντας καὶ ἐξιώντας, καὶ μηδὲν ἐλλείποντας* στις οποίες ανταποκρίνονται τα απαρέμφατα⁴³⁴. Ο Δημοσθένης διδάσκει τους Αθηναίους πρώτον να ανταποκρίνονται στην εισφορά (*εἰσφέροντας*) πρόθυμα (*προθύμως*) δίχως να δυσανασχετούν θεωρώντας την επαχθή· δεύτερον να εκστρατεύσουν οι ίδιοι και να μην αφήνουν τίποτε στην τύχη (*μηδὲν ἐλλείποντας*)⁴³⁵, διότι εκτιμά ότι η επιτυχής έκβαση μιας εκστρατείας εξαρτάται από την συμμετοχή των πολιτών σε αυτή και όχι από μισθοφόρους⁴³⁶. τέλος να μην προβάλλουν κανέναν λόγο αναβολής. Με τις συνώνυμες λέξεις *λόγος* και *σκῆψις* ο ρήτορας προσδιορίζει ότι υπάρχουν δύο πιθανότητες (Σ), είτε να προτάξουν οι συμπολίτες του μια πραγματική και δίκαιη αιτία (*λόγος*) αναβολής είτε μια πρόφαση κενή και μάταιη (*σκῆψις*)⁴³⁷, πάνω στην οποία θα ακουμπήσουν τρόπον τινά δικαιολογούμενοι, μη έχοντας αληθινό και πραγματικό λόγο για να στηριχθούν. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το αποτέλεσμα θα είναι το ίδιο.

Κι αμέσως διευκρινίζει για ποια δικαιολογία κάνει λόγο θεωρώντας την μάλλον μία: *Νυνὶ γάρ, ὃ πάντες ἐθρύλουν τέως, Ὀλυνθίους ἐκπολεμῶσαι δεῖν Φιλίππῳ, γέγονεν αὐτόματον, καὶ ταῦθ' ὡς ἂν ὑμῖν μάλιστα συμφέροι*. Υπενθυμίζει ότι ὅλοι ἐθρύλουν πως για να ενεργήσουν πολεμικά στην Ὀλυνθο ἔπρεπε να καταστήσουν τους Ὀλυνθίους εχθρικούς προς τον Φίλιππο. Προφανώς εννοεί την ἄρνηση των Αθηναίων στην Ὀλυνθιακή πρεσβεία το 352 π.Χ να συνάψουν ειρήνη. Με την πεποιημένη λέξη *ἐθρύλουν* που σημαίνει κραύγαζαν εκβιάζει συγκατάθεση, κατά τον Σ, και φυσικά θέτοντάς της ως υποκείμενο το πάντες δεν εξαιρεί τον εαυτό του (*ἐθρύλουν και ὄχι ἐθρυλεῖτε*). Αλλά, εφόσον τώρα *δα* (*νυνί*=εμφατική χρήση του

⁴³³Βασιάδης, 1848: 231 πρβλ 2. 11 *φημί δὴ δεῖν ἡμᾶς τοῖς μὲν Ὀλυνθίοις βοηθεῖν, καὶ ὅπως τις λέγει κάλλιστα καὶ τάχιστα, οὕτως ἀρέσκει μοι· πρὸς δὲ Θεταλοὺς πρεσβεῖαν ἐμπειν...*

⁴³⁴Σκουρμπουτάκος, 1909:73-74.

⁴³⁵Πρβλ 3. 20 *ἐλλείποντάς τι δι' ἔνδειαν χρημάτων*.

⁴³⁶Επανέρχεται συχνότατα σε αυτή την άποψη πρβλ 2. 13, 24,27,31.

⁴³⁷Η λέξη *σκῆψις* προέρχεται εκ του *σκήπτωμα* (*σκήπτρον*).

δεικτικού *ι*) λόγω των κατακτητικών διαθέσεων του Φιλίππου έχει επέλθει ως φυσικό επακόλουθμα (*γέγονεν αυτόματον*) αυτό που λαχταρούσαν κι ανέμεναν για να δράσουν, δεν έχουν καμιά δικαιολογία να μην ερεθίζουν τους Ολύνθιους εναντίον του Μακεδόνα (*έκπολεμῶσαι*) και μάλιστα (*καὶ ταῦθ'*) κάτω από συνθήκες που θα ήταν οι πιο συμφέρουσες για την Αθήνα (*ὡς ἂν ὑμῖν μάλιστα συμφέροι*). Προσέχουμε ότι ο τύπος *έκπολεμῶσαι* προέρχεται από το ρήμα *έκπολεμῶ-ῶ* που σημαίνει διεγείρω κάποιον εναντίον κάποιου σε πόλεμο ή κάνω κάποιον να γίνει πολέμιος κάποιου, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση⁴³⁸. Αιτιολογεί, λοιπόν, γιατί συμφέρει περισσότερο που οι σχέσεις Ολυνθίων-Φιλίππου έχουν διαταραχθεί με πρωτοβουλία των Ολυνθίων. Αν είχαν ξεκινήσει αμυνόμενοι τον συγκεκριμένο πόλεμο (*εἰ μὲν γὰρ ἀνείλοντο τὸν πόλεμον*) έπειτα από παρότρυνση των συμπολιτῶν του (*ὕφ' ὑμῶν πεισθέντες*), θα ήταν άστατοι και αβέβαιοι σύμμαχοι (*σφαλεροί*⁴³⁹) και μάλιστα ενόσω η συμμαχία με τους Αθηναίους ήταν επιτυχημένη ίσως (*μέχρι του*: δηλ. να είναι σύμμαχοι με αυτούς και να πολεμούν τον Φίλιππο). Η υπόθεση είναι μη επαληθεύουσα, η δε απόδοση ενδεχόμενη αλλά με ισχύ ως ένα σημείο (*μέχρι του ἴσως*) κι όχι σε όλες τις περιστάσεις. Πάντως το συμπέρασμα είναι ότι τώρα οι Ολύνθιοι δεν είναι επισφαλείς σύμμαχοι. Κι επειδή θρέφουν μίσος για τον Μακεδόνα που έχει δώσει αφορμές παραπόνων με την άδικη συμπεριφορά του απέναντί τους (*έκ τῶν πρὸς αὐτοὺς ἐγκλημάτων*), είναι λογικό να έχουν βέβαιη⁴⁴⁰ έχθρα απέναντί του και να φοβούνται μήπως πάθουν γενικότερη αναστάτωση και εξανδραποδισμό, επειδή έχουν πάθει τόσες αδικίες (*ὕπερ ὧν φοβοῦνται καὶ πεπόνθασιν ἔχειν*). Ο λόγος είναι αρκετά εμφατικός. Η λέξη *βεβαίαν* προτάσσεται της λέξης *έχθραν* και το απαρέμφοτο *έχειν* που είναι το υποκείμενο στο *εἰκὸς ἐστι* τοποθετείται στο τέλος. Επίσης, προτάσσεται το ρήμα *φοβοῦνται*, ενώ λογικά η πρόταση έπρεπε να είναι ως εξής: *ὕπερ ὧν πεπόνθασι καὶ φοβοῦνται μὴ πάθωσι*. Η πρόθεση *ὕπερ* σωστά τοποθετήθηκε αντί της *περὶ*, γιατί οι Ολύνθιοι φοβούνται μήπως κυριευθεῖ η χώρα τους, η οποία προς το παρόν ήταν ακυρίευτη, και θα κατέβαλλαν κάθε προσπάθεια να μη συμβεῖ αυτό.

⁴³⁸Οι τύποι *πολεμεῖν*, *έκπολεμεῖν*, διαφέρουν σημασιολογικά. Ο πρώτος σημαίνει *πολεμῶ κάποιον*, ο δεύτερος *τελειώνω τον πόλεμο, νικῶ, κατατροπώνω*.

⁴³⁹Σφάλλω μεταβατικῶς σημαίνει *κάνω κάτι να πέσει ενώ αμετάβατα τω πιπτω έτσι σφαλερὸν λέγεται το μη βεβαίως ιστάμενον*.

⁴⁴⁰Πρβλ 2. 1 *τὸ γὰρ τοὺς πολεμήσοντας Φιλίππῳ γεγενῆσθαι καὶ χώραν ὄμορον καὶ δύνανμιν τινα κεκτημένους, καὶ τὸ μέγιστον ἀπάντων, τὴν ὕπερ τοῦ πολέμου γνώμην τοιαύτην ἔχοντας ὥστε τὰς πρὸς ἐκεῖνον διαλλαγὰς πρῶτον μὲν ἀπίστους, εἶτα τῆς ἑαυτῶν πατρίδος νομίζειν ἀνάστασιν, δαιμονία τινὶ καὶ θεία παντάπασιν ἔοικεν εὐεργεσία*.

Σημειώνουμε, επίσης, ότι για να πεισθούν οι Αθηναίοι ότι οι Ολυνθίοι θα αντιδράσουν προστίθεται στην γνώμη του 1.5 ἄπιστον ταῖς πολιτείαις ἢ τυραννίς ότι ο φόβος των Ολυνθίων πηγάζει και απ' όσα έχουν υποστεί από τις φιλιππικές δυνάμεις. Περίεργο, γιατί αυτό που είχαν υποστεί, μέχρι τουλάχιστον τη στιγμή εκφώνησης του λόγου, ήταν κάποια μορφή λεηλασίας, αιχμαλώτιση μερικών πολιτών και μια στρατιωτική επίδειξη⁴⁴¹. Και φυσικά το συμπέρασμα για τη βεβαιότητα της αξιοπιστίας των Ολυνθίων είναι πιθανολογικό και ιστορικά δεν επιβεβαιώθηκε. Εξίσου παράδοξο είναι που ο ρήτορας μιλά για τη δυσπιστία ως ανασταλτικό παράγοντα στην τυραννία, ενώ την ίδια στιγμή η υπάρχουσα δυσπιστία απέναντι στους Ολυνθίους-φίλους λησμονάται. Αλλά ο κύριος στόχος της εξωτερικής πολιτικής έχει μετατοπιστεί προς το ζήτημα της αξιοπιστίας του Φιλίππου και ο Δημοσθένης προσπαθεί με παραδείγματα που πιστοποιούν την αφερρεγυότητα του Μακεδόνα να αντιπαρέλθει τις όποιες ενστάσεις στη σκέψη των προηγούμενων ομιλητών. Ο Leopold δεν εξαιρεί και την πιθανότητα να παρουσίασε τον αντίπαλο αναξιόπιστο και ανάξιο ως απάντηση στην Αθηναϊκή αμφιβολία για έναν μελλοντικό σύμμαχο⁴⁴².

[8] οὐ δεῖ δὴ τοιοῦτον, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παραπεπτωκότα καιρὸν ἀφεῖναι, οὐδὲ παθεῖν ταῦτόν ὅπερ ἤδη πολλάκις πρότερον πεπόνθατε. εἰ γάρ, ὅθ' ἤκομεν Εὐβοεῦσιν βεβοηθηκότες καὶ παρήσαν Ἀμφιπολιτῶν Ἰέραξ καὶ Στρατοκλῆς ἐπὶ τουτὶ τὸ βῆμα, κελεύοντες ἡμᾶς πλεῖν καὶ παραλαμβάνειν τὴν πόλιν, τὴν αὐτὴν παρειχόμεθ' ἡμεῖς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν προθυμίαν ἦνπερ ὑπὲρ τῆς Εὐβοέων σωτηρίας, εἴχετ' ἂν Ἀμφίπολιν τότε καὶ πάντων τῶν μετὰ ταῦτ' ἂν ἦτ' ἀπηλλαγμένοι πραγμάτων. [9] καὶ πάλιν ἠνίκα Πύδνα, Ποτείδαία, Μεθώνη, Παγασαί, τᾶλλα, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστα λέγων διατρίβω, πολιορκούμεν' ἀπηγγέλλετο, εἰ τότε τούτων ἐνὶ τῷ πρώτῳ προθύμους καὶ ὡς προσῆκεν ἐβοηθήσαμεν αὐτοί, ῥάονι καὶ πολὺ ταπεινοτέρῳ νῦν ἂν ἐχρώμεθα τῷ Φιλίππῳ. νῦν δὲ τὸ μὲν παρὸν αἰεὶ προϊέμενοι, τὰ δὲ μέλλοντ' αὐτόματ' οἴομενοι σχήσειν καλῶς, ηὔξήσαμεν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Φίλιππον ἡμεῖς καὶ κατεστήσαμεν τηλικούτον ἡλίκος οὐδεὶς πω βασιλεὺς γέγονεν Μακεδονίας. νυνὶ δὴ καιρὸς ἦκει τις, οὗτος ὁ τῶν Ὀλυνθίων, αὐτόματος τῇ πόλει, ὃς οὐδενὸς ἐστὶν ἐλάττων τῶν προτέρων ἐκείνων.

Έχοντας κατά νου σίγουρη συμμαχία των Ολυνθίων και ρήξη τους με τον Φίλιππο, ο Δημοσθένης συμπεραίνει πρώτον ότι δεν πρέπει να αφεθεί ανεκμετάλλευτη (οὐ δεῖ δὴ ἀφεῖναι) η παρούσα ανέλπιστα (παραπεπτωκότα καιρὸν)

⁴⁴¹Βλ. αὐτόθι σ. 28-29.

⁴⁴²Leopold, 1981:237.

ευκαιρία⁴⁴³. Παρατηρώντας τη σειρά των λέξεων *οὐ δεῖ δὴ* ο Rehdatz τονίζει ότι αποτυπώνεται η επείγουσα ανάγκη λόγω του ότι το *δεῖ* τίθεται μεταξύ του *οὐ* και του *δὴ*⁴⁴⁴. Ὅσον αφορά στο δεύτερο συμπέρασμα ότι ούτε πρέπει να πάθουν οι Αθηναίοι (*οὐδὲ παθεῖν*) ὅ,τι ἔπαθαν ως τότε (*ταῦτὸν ὄπερ ἤδη πολλάκις πρότερον πεπόνθατε*), η στενή σχέση μεταξύ των δύο ενεργειών⁴⁴⁵ αποδεικνύεται από τον ζωηρό τρόπο έκφρασης. Ενώ η δεύτερη ενέργεια είναι στην ουσία ο σκοπός που θαπραχθεί η πρώτη και θα ἔπρεπε να τοποθετηθεῖ μια τελική πρόταση *ἵνα μὴ πάθητε*, ο ρήτορας συνδέει κατά παράταξη προς το *ἀφεῖναι*. Και γίνεται πιο συγκεκριμένος. Υπενθυμίζει ότι, αν μετά την επιστροφή τους από την πρώτη εκστρατεία στην Εύβοια το 357 π.Χ, στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος (*ἤκομεν*)⁴⁴⁶, τότε που εκλιπαρούσαν οι πρεσβευτές της Αμφίπολης, στεκόμενοι στο ίδιο βήμα⁴⁴⁷ (*παρῆσαν τουτὶ*) από το οποίο τη στιγμή αυτή μιλά, είχαν επιδείξει την απαιτούμενη προθυμία να στείλουν βοήθεια από θαλάσσης (*πλεῖν*), ο Φίλιππος δεν θα εἶχε κυριεύσει την πόλη και και θα ἦταν απαλλαγμένοι από όλα τα μετέπειτα προβλήματα (*εἰ γάρ, ὄθ' ἤκομεν Εὐβοεῦσιν βεβοηθηκότες καὶ παρῆσαν Αμφιπολιτῶν Ἴεραξ καὶ Στρατοκλῆς ἐπὶ τουτὶ τὸ βῆμα, κελεύοντες ἡμᾶς πλεῖν καὶ παραλαμβάνειν τὴν πόλιν, τὴν αὐτὴν παρειχόμεθ' ἡμεῖς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν προθυμίαν ἦνπερ ὑπὲρ τῆς Εὐβοέων σωτηρίας, εἴχετ' ἂν Αμφίπολιν τότε καὶ πάντων τῶν μετὰ ταῦτ' ἂν ἦτ' ἀπηλλαγμένοι πραγμάτων*). Ο υποθετικός, αιτιολογικός και χρονικός λόγος *εἰ γάρ, ὄθ' ἤκομεν*, κατά την παρατήρηση του Σχολιαστή, παροξύνει το ακροατήριο. Η υπόθεση *εἰ παρειχόμεθα* είναι προφανώς μη επαληθεύουσα, γι'αυτό και η απόδοση με τη δυνητική οριστική παρατατικού *ἂν εἴχετε* είναι ενδεχόμενη. Ο παρατατικός και στις δύο προτάσεις σημαίνει διαρκή πράξη ή επαναλαμβανόμενη. Αλλά ενώ στην πρώτη έχουμε α πληθυντικό, διότι το καθήκον εκείνο ἦταν γενικό, ὅσον αφορά στα ωφελήματα που θα προέκυπταν για τους Αθηναίους, αν δεν είχαν αμελήσει το καθήκον τους, ο Δημοσθένης μεταχειρίστηκε β πρόσωπο αποκλείοντας τον εαυτό του λόγω αφίλοκέρδειας. Μάλιστα, η επισήμανση του Σχολιαστή ότι στο *εἴχετ' ἂν* ο τόνος είναι σχετλιαστικός

⁴⁴³Σ. Η *παρά* σημαίνει το ἔμπροσθεν *παρ'* ελπίδα.

⁴⁴⁴*necessitas magis urgetur*. Όταν, όμως, το *δεῖ* τίθεται μετά τον *δὴ* εξάιρεται περισσότερο η ἄρνηση (*gravius negatur*) βλ. Rehdatz στον Σκουρμπουτάκο, 1909:75.

⁴⁴⁵Σκουρμπουτάκος, 1909: 75

⁴⁴⁶Βλ. αὐτόθι σ. 31-32.

⁴⁴⁷Πρβλ. 2. 8 *παρελθόν τις*.

έχει βάση, καθώς η φράση *ἀν ἦτ' ἀπηλλαγμένοι πραγμάτων* παραπέμπει στον ατυχή πόλεμο που ενεπλάκησαν μετά την κατάληψη της αποικίας τους από τον Φίλιππο⁴⁴⁸.

Ασφαλώς, το παράδειγμα της Εύβοιας εξυπηρετεί την πρόθεση του ομιλητή να καταδείξει τη μεγάλη σημασία που έχει μια δραστηριότητα για την αίσια έκβαση κάθε εκστρατείας και να τονίσει ότι η προηγούμενη προς τους νησιώτες έχθρα δεν θεωρήθηκε εμπόδιο να τους βοηθήσουν. Έτσι, και τώρα η τέως έχθρα προς τους Ολύνθιους πρέπει να παραμεριστεί⁴⁴⁹. Το παράδειγμα δε της Αμφίπολης αναφέρεται για να σκεφτούν οι Αθηναίοι ότι το πάθημα πρέπει να γίνει μάθημα. Η εύλογη, ωστόσο, απορία είναι αν δικαιούται ο ρήτορας να συγκρίνει τον κίνδυνο που αντιμετώπιζαν οι Ευβοείς από τους Θηβαίους μ' αυτόν των Αθηναίων σε περίπτωση κατάληψης της Αμφίπολης. Στην περίπτωση της Αμφίπολης δεν κινδύνευαν οι Αθηναίοι, όπως οι Ευβοείς, απλώς η σωτηρία της αποικίας τους θα συνιστούσε δική τους σωτηρία (*ὕπερ ἡμῶν αὐτῶν*). Ο Δημοσθένης, επίσης, σφάλλει, διότι δε λαμβάνει υπόψη του ότι μπορεί οι Αθηναίοι να νίκησαν στην Ερέτρια αλλά υπό διαφορετικές συνθήκες και με άλλους αντιπάλους. Από την άλλη, εφόσον είχε πρωταρχική σημασία για την Αθήνα να διατηρήσει σε φιλικά χέρια τις γειτονικές της Ευβοϊκές πόλεις, είναι αμφισβητήσιμο αν θα έπρεπε να στείλουν οπλίτες πολίτες στη Χαλκιδική πριν το καλοκαίρι του 348 π.Χ, καθώς ο Φίλιππος κρατήθηκε μακριά από μια επίθεση εναντίον της Ολύνθου, στρεφόμενος στη Θεσσαλία⁴⁵⁰.

Σειρά έχει (γὰρ) ένα άλλο παράδειγμα (*καὶ πάλιν ἡνίκα*) (το πρώτο ήταν *ὄθ' ἤκομεν*), σχετικό με τις βασικές αθηναϊκές κτήσεις, *Πύδνα, Ποτείδαία, Μεθώνη, Παγασαί*, οι οποίες είχαν προσβληθεί από τον Φίλιππο και άλλα χωρία (*τᾶλλα*) που είχαν την ίδια τύχη. Οι περιοχές καταλέγονται ταχύτατα (Σ) με ασύνδετο σχήμα, προκειμένου να μην καταστεί ο Φίλιππος παντοδύναμος, ενώ οι άλλες κατακτημένες περιοχές προσπερνώνται με μια γενική αναφορά, για να μην προκληθεί φόβος στον λαό. Το έντονο πάθος, όμως, είναι προφανές και ο ρήτορας προσπαθεί να διεγείρει αντίστοιχο συναίσθημα στους ακροατές, για να τους ξυπνήσει από τον λήθαργο⁴⁵¹. Έτσι, απαντά σε πιθανή ερώτηση για το πώς θα μπορούσαν να είχαν βοηθήσει τις απειλούμενες πόλεις (Σ). Αν είχαν βοηθήσει για μία μόνο φορά (*εἰ ἐβοηθήσαμεν*) την πρώτη περιοχή που είχε υποβάλει έκκληση για βοήθεια, όπως ταίριαζε (*ὡς προσῆκεν*)

⁴⁴⁸Πρβλ 3. 34 *τοῦ δι' ἔνδειαν ἀνάγκη τι ποιεῖν αἰσχρὸν ἀπηλλαγμένος*.

⁴⁴⁹Σκουρμπουτάκος, 1909: 76.

⁴⁵⁰Βλ. αυτόθι σ. 24.

⁴⁵¹Κοκκινάκης, 1870: 76.

με πολιτική δηλαδή δύναμη (αὐτοί) κι όχι μισθοφορική, θα είχε εξουδετερωθεί η πιθανότητα να υπάρξει δεύτερη φορά, γιατί ο Φίλιππος θα καθίστατο ευκολονίκητος (ῥάονι ενν. ἤττον πολεμεῖν ἢ πολεμεῖσθαι) και ταπεινωμένος θα εξουσιαζόταν διαρκώς (ἐχρώμεθα ἄν) από τους Αθηναίους (Σ). Μα τώρα δεν μπορεί παρά να ομολογήσει την ενδυνάμωση του βασιλιά, την οποία ωστόσο χρεώνει στους Αθηναίους, αλλά με πρώτο πληθυντικό (ἠύξισαμεν)⁴⁵², παραγνωρίζοντας τις εξαιρετικές ικανότητες του Φιλίππου. Πιθανόν υπαινίσσεται πως υπήρχαν κάποιοι Αθηναίοι υποστηρικτές-ρήτορες και συνεργάτες του Μακεδόνα. Αλλά, αποφεύγοντας την ανοικτή αποδοκιμασία μιλά για απλή απροθυμία (νῦν δὲ τὸ μὲν παρὸν ἀεὶ προϊέμενοι)⁴⁵³ και με ένα σχήμα υποσιώπησης (τὰ δὲ μέλλοντ' αὐτόματ' οἰόμενοι σχήσειν καλῶς) υπογραμμίζει ότι η φύση των αναβλητικών και νωθρών ανθρώπων είναι να πιστεύουν πως όλα θα διορθωθούν αὐτόματα ενώ αυτοί επιλέγουν απραξία. Τοποθετώντας δε εμφατικά την προσωπική αντωνυμία ἡμεῖς στο τέλος της πρότασης κι αμέσως μετά το όνομα Φίλιππος μειώνει μεν τον βασιλιά, οδηγεί δε τους ακροατές σε ενοχικές σκέψεις και υπονοεῖ ότι από τους ίδιους εξαρτάται η πτώση του, αν βέβαια δράσουν με σπουδή (Σ). Γι'αυτό επανέρχεται στην έννοια του καιρού που είχε τονίσει στην παράγραφο 8 (οὐ δεῖ δὴ παραπεπτωκότα καιρὸν ἀφεῖναι) και είχε διακόψει με τα παραδείγματα. Τη δεδομένη στιγμή η Αθήνα πρέπει να αδράξει την ευκαιρία που παρέχει η αίτηση των Ολυνθίων, (καιρὸς τις οὗτος ὁ τῶν Ὀλυνθίων)⁴⁵⁴ και δεν επιτρέπεται επίδειξη αμέλειας, όπως στην περίπτωση των Αμφιπολιτών, των Πυδναίων, κ.ά (τῶν προτέρων)⁴⁵⁵ ενν. καιρῶν). Αλλά, είναι σίγουρη η επιτυχία;

10] καὶ ἔμοιγε δοκεῖ τις ἄν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δίκαιος λογιστὴς τῶν παρὰ τῶν θεῶν ἡμῖν ὑπηρεγμένων καταστάς, καίπερ οὐκ ἐχόντων ὡς δεῖ πολλῶν, ὅμως μεγάλην ἂν ἔχειν αὐτοῖς χάριν, εἰκότως· τὸ μὲν γὰρ πόλλ' ἀπολωλεκέναι κατὰ τὸν πόλεμον τῆς ἡμετέρας ἀμελείας ἂν τις θεῖη δικαίως, τὸ δὲ μήτε πάλαι τοῦτο πεπονθέναι πεφηνέναι τέ τιν' ἡμῖν συμμαχίαν τούτων ἀντίρροπον, ἂν βουλώμεθα χρῆσθαι, τῆς παρ' ἐκείνων εὐνοίας εὐεργέτημ' ἂν ἔγωγε θεῖην[11] ἀλλ', οἶμαι, παρόμοιον ἔστιν ὅπερ καὶ περὶ τῆς τῶν χρημάτων κτήσεως· ἂν μὲν γάρ, ὅσ' ἂν τις λάβῃ, καὶ σῶσῃ, μεγάλην ἔχει τῇ τύχῃ τὴν χάριν, ἂν δ' ἀναλώσας λάθῃ, συνανήλωσε καὶ τὸ μεμνήσθαι [τὴν χάριν]. καὶ περὶ τῶν πραγμάτων

⁴⁵²Στο 2. 4 το ξαναλέει *εἰ μετ' ἀληθείας τις σκοποῖτο, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐνθέδ' ἂν αὐτὸν ἴδοι μέγαν γεγενημένον, οὐχὶ παρ' ἑαυτοῦ*. Ωστόσο το είχε δηλώσει και στον Φιλ. Α 11 *οὐ παρὰ τὴν αὐτοῦ ῥόμην τοσοῦτον ἐπηύξεται Φίλιππος, ὅσον παρὰ τὴν ἡμετέραν ἀμέλειαν*.

⁴⁵³Πρβλ 2.2 *μὴ μόνον πόλεων καὶ τόπων ὧν ἡμῖν ποτε κύριοι φαίνεσθαι προϊέμενους*.

⁴⁵⁴Για διαφορετική ερμηνεία της λέξης *τις* βλ. Σ.

⁴⁵⁵Πρβλ 2.7 *μετὰ ταῦτα τῷ Ποτειδαίαν οὖσαν ὑμετέραν ἐξελεῖν καὶ τοὺς μὲν πρότερον συμμαχοῦς [ὑμᾶς] ἀδικῆσαι, 2. 26 οὐδὲν ἔσθ' ὑπὸ τοῦ πολέμου λοιπὸν τῶν πρότερον*.

οὕτως οἱ μὴ χρησάμενοι τοῖς καιροῖς ὀρθῶς, οὐδ' εἰ συνέβη τι παρὰ τῶν θεῶν χρηστὸν μνημονεύουσι· πρὸς γὰρ τὸ τελευταῖον ἐκβὰν ἕκαστον τῶν πρὶν ὑπαρξάντων κρίνεται. διὸ καὶ σφόδρα δεῖ τῶν λοιπῶν ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, φροντίσαι, ἵνα ταῦτ' ἐπανορθωσάμενοι τὴν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἀδοξίαν ἀποτριψώμεθα.

Αληθῶς, κατά τη γνώμη του (*ἔμοιγε δοκεῖ*), η παρουσιαζόμενη συμμαχία με τους Ολύμπιους είναι θεία ευεργεσία και οι Αθηναῖοι οφείλουν μεγάλη ευγνωμοσύνη στους θεούς (*μεγάλην ἂν ἔχειν αὐτοῖς χάριν*). Ο Σχολιαστής εκπλήσσεται από την τέχνη του ρήτορα να παραμυθεί τους ακροατές, ενώ πριν εἶχε προκαλέσει πλήρη απογοήτευση εκθέτοντας τον κατάλογο των απωλειών τους. Μ' ένα σχῆμα προκαταλήψεως, για να μην πει κάποιος ότι με τόσες ατυχίες τους προτρέπει να χρωστούν ευγνωμοσύνη στους θεούς, (*καίπερ οὐκ ἔχόντων ὡς δεῖ πολλῶν, ὅμως μεγάλην ἂν ἔχειν αὐτοῖς χάριν, εἰκότως*), εξηγεί ότι η απώλεια πολλῶν χωρίων (*τὸ μὲν γὰρ πόλλ' ἀπολωλέκεναι*), ὅπως η Ποτειδαία, μπορεί να αποδοθεῖ από κάποιον δίκαιο λογιστή (*δίκαιος λογιστῆς*) στην αμέλεια που επεδείκνυαν κατά τη διάρκεια του πολέμου με τον Φίλιππο (*τῆς ἡμετέρας ἀμελείας κατὰ τὸν πόλεμον*) –εννοώντας εκείνον της Αμφίπολης⁴⁵⁶. Αναλογιζόμενοι ὅτι η αρχὴ των λογιστῶν ἦταν υπεύθυνη για την *εὐθυνα*⁴⁵⁷, κατανοοῦμε ὅτι για «λογιστὴν λέγει οἰωνεὶ κριτὴν»⁴⁵⁸. Η αθηναϊκὴ ραθυμία δηλώνεται εντονότερα με την παρίσωση στο κῶλο *τὸ μὲν γὰρ πόλλ' ἀπολωλέκεναι-τῆς ἡμετέρας ἀμελείας*⁴⁵⁹. Τη συμμαχία, ὅμως, με τους Ολύμπιους η οποία μπορεί να αποδειχθεῖ *ἀντίρροπον* στις προηγούμενες ζημιές (*τὸ δὲ μήτε πάλαι τοῦτο πεπονθέναι πεφηνέναι*), αν χρησιμοποιηθεῖ σωστά (*ἂν βουλώμεθα χρῆσθαι*), ο ἴδιος ο Δημοσθένης θα θεωροῦσε ευεργέτημα οφειλόμενο στη εὐνοία των θεῶν (*τῆς παρ' ἐκείνων εὐνοίας εὐεργέτημ' ἂν ἔγωγε θεῖην*). Ο Vremmius υπογράμμισε την αλλαγή προσώπων στα κῶλα. Στο κῶλο που αναφέρεται στην κριτικὴ τέθηκε τρίτο πρόσωπο *ἂν τις θεῖην* λόγω της δυσάρεστης ἐννοίας του ἐνῶ στο δεύτερο πρόσωπο *ἔγωγε ἂν θεῖην*, ἐπειδὴ εἶναι ευχάριστο στους ακροατές⁴⁶⁰. Μια μεταφορὰ, ἐπίσης, ἐντοπίζεται στον τύπο *ἀντίρροπον* που εἶναι το βάρος που τίθεται στη μια πλευρὰ της ζυγαριᾶς για να υπάρξει ἰσοσταθμία. Ἀλλά, εἶναι τόσο το «βάρος» αὐτῆς της συμμαχίας, ὥστε να προκαλέσει ἰσορροπία;

⁴⁵⁶Βασιιάδης, 1848: 237 πρβλ 2.1·Νικοκλῆς, 1875: 48

⁴⁵⁷ Ἄρποκρ., λ. *λογισταί*: *ἀρχὴ τις παρ' Ἀθηναίους οὕτω καλουμένη. εἰσὶ δὲ τὸν ἀριθμὸν δέκα, οἱ τὰς εὐθύναις τῶν διωκημένων ἐκλογίζονται ἐν ἡμέραις τριάκοντα, ὅταν τὰς ἀρχὰς ἀποθῶνται οἱ ἄρχοντες...*

⁴⁵⁸Σ και Ουλπιανός, 123.

⁴⁵⁹Σ·Ουλπιανός, 123.

⁴⁶⁰Vremmius βλ.Βασιιάδης, 1848: 238 ·Κοκκινάκης, 1870: 78-9 ·Νικοκλῆς, 1875 49.

Ακολουθεί μια παρομοίωση. Το να λησμονούν οι Αθηναίοι τη θεία ευεργεσία και να μην χρωστούν ευγνωμοσύνη στους θεούς είναι παρόμοιο μ' αυτό που συμβαίνει με τα χρήματα (*ἀλλ', οἶμαι, παρόμοιόν ἐστίν ὅπερ καὶ περὶ τῶν χρημάτων κτήσεως*). Πρόκειται για κατάλληλη παρομοίωση, καθώς, όπως τα χρήματα δαπανώνται εύκολα, έτσι γρήγορα λησμονάται η μνεία της ευεργεσίας. Διότι, λέει ο ρήτορας, αν κάποιος έχει χρήματα (*ἂν μὲν γάρ, ὅσ' ἂν τις λάβῃ*), προφανώς από κληρονομιά, και τα διατηρεί (*καὶ σώσῃ*), μάλλον απροσδόκητα παρά τις δεινές περιστάσεις, ομολογεί μεγάλη χάρη στην τύχη (*μεγάλῃν ἔχει τῇ τύχῃ τὴν χάριν, τὴν χάριν*). Αν, όμως, τα δαπανήσει απερίσκεπτα και άσωτα (*ἂν δ' ἀναλώσας λάθῃ*), συναποβάλλει και τη μνήμη της ευεργεσίας (*συνανήλωσε καὶ τὸ μεμνήσθαι [τὴν χάριν]*). Η δήλωση αυτή γίνεται αποφθεγματικά και κατηγορηματικά με τη χρήση γνωμικού αορίστου *συναλήλωσεν*, με σχήμα αντιστροφής *χάριν-χάριν, ἀναλώσας-συνανήλωσε* και ομοιοτέλετο *χάριν-χάριν*⁴⁶¹. γι' αυτό χρησιμοποιείται το απαρέμφατο *μεμνήσθαι* σε αιτιατική. Έτσι και στα πολιτικά, όσοι δεν εκμεταλλεύτηκαν σωστά τις περιστάσεις, δεν αναγνωρίζουν ούτε κι αν ακόμη οι θεοί τούς έχουν κάνει κάποιο καλό (*καὶ περὶ τῶν πραγμάτων οὕτως οἱ μὴ χρησάμενοι τοῖς καιροῖς ὀρθῶς, οὐδ' εἰ συνέβῃ τι παρὰ τῶν θεῶν χρηστὸν μνημονεύουσι*). Ο λόγος για τη συμπεριφορά αυτή, λέει ο ρήτορας, είναι ότι οι άνθρωποι συνηθίζουν ως επί το πλείστον να αξιολογούν το καθένα από τα υπάρχοντα αγαθά σύμφωνα με την τελευταία έκβαση (*πρὸς*⁴⁶² *γὰρ τὸ τελευταῖον ἐκβὰν ἕκαστον τῶν πρὶν ὑπαρξάντων κρίνεται*). Η αναλογία με τις θείες δωρεές είναι προφανής. Όσοι δεν ωφελούνται από αυτές μεταχειριζόμενοι σωστά τους αρμόδιους καιρούς, δεν αναγνωρίζουν καμιά ευεργεσία στους θεούς για όσα καλά τους δίδουν. Και το συμπέρασμα (*διὸ καὶ σφόδρα*) είναι το εξής: αφού όσον αφορά στα προηγούμενα πράξαμε λανθασμένα και αφήσαμε τον Φίλιππο με τη ραθυμία μας να κυριεύσει την Αμφίπολη, την Πύδνα, την Ποτεΐδαια, την Μεθώνη και άλλες περιοχές, εξαιτίας των οποίων χρεωθήκαμε αισχύνη και αδοξία, πρέπει τώρα τουλάχιστον να φροντίζουμε τα λοιπά δηλ. την Όλυνθο (*δεῖ τῶν λοιπῶν ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, φροντίσαι*), για να αποπλύνουμε τον ρύπο εκείνων και το όνειδος επανορθώνοντας την κατάσταση (*ἵνα ταῦτ' ἐπανορθωσάμενοι τὴν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἀδοξίαν ἀποτριψώμεθα*). Παρατηρώντας τις λεξιλογικές επιλογές το απαρέμφατο *φροντίσαι* έχει ενεστωτική σημασία, όπως προκύπτει από την εκφορά

⁴⁶¹ Σ. Σκουρμπουτάκος, 1900:78.

⁴⁶² Η *πρὸς* σημαίνει συμφωνία, παράδειγμα, ομοιότητα.

της τελικής πρότασης με υποτακτική⁴⁶³. Η μετοχή *ἐπανορθωσάμενοι* έχει μεταφορική σημασία και σημαίνει να επαναφέρουν την κατάσταση στην αρχική της καλή θέση, εφόσον κυριολεκτείται για εκ νέου στήσιμο κάποιου πράγματος μετά την πτώση του. Το ρήμα *ἀποτρίβωμαι* που σημαίνει καθαρίζω κηλίδα από ένα ένδυμα διά τριβής⁴⁶⁴ χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η εξάλειψη της αδοξίας των Αθηναίων που προκλήθηκε από τη συμπεριφορά τους. Είναι εναργής η προσπάθεια του ρήτορα να επικαλεστεί το αθηναϊκό ήθος.

Όσα βέβαια λέει για τους Αθηναίους, γιατί να μην έχουν ισχύ και στον Φίλιππο, εφόσον η τύχη είναι με το μέρος του; Εκείνος φάνηκε να εκμεταλλεύεται τις ευκαιρίες και να ανταποδίδει την ευεργεσία στους θεούς.

Εξετάζοντας τώρα τη γνώμη *πρὸς τὸ τελευταῖον ἐκβὰν ἕκαστον τῶν πρὶν ὑπαρξάντων κρίνεται* είχε εκφραστεί νωρίτερα από τον Περικλή⁴⁶⁵. Κάποιος μπορεί να θεωρήσει, απομονώνοντας τη φράση από το κείμενο, πως ένα γεγονός θαμπώνει ή επειδή ορισμένοι από τους πρωταγωνιστές το αποποιούνται μετέπειτα είτε μειώνεται από τις κατοπινές τους επιλογές. Αποκλείεται να σκέφτεται κάτι τέτοιο ο ρήτορας, γιατί η πράξη υπάρχει. Παρατηρώντας με προσοχή τα προηγούμενα λεγόμενά του συμπεραίνουμε ότι ο συλλογισμός του είναι ο εξής: ως προς το παρελθόν αναφέρεται ενμέρει στην αχαριστία και κυρίως στις παραλείψεις και τη λήθη των ανθρώπων για τις καλές ευκαιρίες. Ως προς το παρόν στην ανάγκη να αδράξουν επιτέλους την εύνοια που απολαμβάνουν. Σε καμία περίπτωση δεν υποστηρίζει ότι όλες οι προηγούμενες πράξεις ή ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου πρέπει να αποτιμώνται με βάση τις τελευταίες του απόψεις και συμπεριφορά. Το αντίθετο μάλιστα. Πρέπει να παρατηρούμε την καλή ή την κακή χρήση των περιστάσεων. Τα προηγούμενα, όταν είναι θετικά, αξίζει να εκτιμώνται και να υιοθετούνται και σήμερα, ενώ οφείλουμε να διαπιστώνουμε τα αρνητικά, για να μπορέσουμε να τα διορθώσουμε (*ἐπανορθωσάμενοι*). Αυτό πρέπει να πράξουν οι συμπολίτες του.

[12] *εἰ δὲ προησόμεθ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ τούτους τοὺς ἀνθρώπους, εἴτ' Ὀλυνθὸν ἐκεῖνος καταστρέψεται, φρασάτω τις ἐμοὶ τί τὸ κωλύον ἔτ' αὐτὸν ἔσται βαδίζειν ὅποι βούλεται. ἄρα λογίζεται τις ὑμῶν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ θεωρεῖ τὸν τρόπον δι' ὃν μέγας γέγονεν*

⁴⁶³Κοκκινάκης, 1870: 80.

⁴⁶⁴Αντίθετο είναι το *προστρίβω*.

⁴⁶⁵βλ. Θουκ., 1, 140 *Τῆς μὲν γνώμης, ὧ Ἀθηναῖοι, αἰεὶ τῆς αὐτῆς ἔχομαι, μὴ εἴκειν Πελοποννησίοις, καίπερ εἰδὼς τοὺς ἀνθρώπους οὐ τῇ αὐτῇ ὀργῇ ἀναπειθομένους τε πολεμεῖν καὶ ἐν τῷ ἔργῳ πράσσοντας, πρὸς δὲ τὰς ζυμφορὰς καὶ τὰς γνώμας τρεπομένους.*

ἀσθενῆς ὢν τὸ κατ' ἀρχὰς Φίλιππος; τὸ πρῶτον Ἀμφίπολιν λαβὼν, μετὰ ταῦτα Πύδναν, πάλιν Ποτεΐδαιαν, Μεθώνην αὖθις, εἶτα Θετταλίας ἐπέβη· [13] μετὰ ταῦτα Φεράς, Παγασάς, Μαγνησίαν, πάνθ' ὃν ἐβούλετ' εὐτρεπίσας τρόπον ᾧχετ' εἰς Θράκην· εἶτ' ἐκεῖ τοὺς μὲν ἐκβαλὼν τοὺς δὲ καταστήσας τῶν βασιλέων ἡσθένησε· πάλιν ῥάσας οὐκ ἐπὶ τὸ ῥαθυμεῖν ἀπέκλινεν, ἀλλ' εὐθὺς Ὀλυνθίοις ἐπεχείρησεν. τὰς δ' ἐπ' Ἰλλυριοὺς καὶ Παίονας αὐτοῦ καὶ πρὸς Ἀρύββαν καὶ ὅποι τις ἂν εἴποι παραλείπω στρατείας.

Αλλά, σε περίπτωση που περιφρονήσουν (εἰ δὲ προησόμεθ') τους παρόντες στην εκκλησία του δήμου αντιπροσώπους των Ολυνθίων, τους οποίους δείχνει (καὶ τούτους τοὺς ἀνθρώπους) και κατ' επέκταση εγκαταλείψουν την Ὀλυνθο, ο Δημοσθένης ζητά με προστακτικό τόνο να απαντήσει κάποιος στον ίδιο (*φρασάτω τις ἐμοὶ*)- τον φιλόπολιδα (Σ), μετά την εξολόθρευση (*καταστρέφεται*) της Ολύνθου, ποιο εμπόδιο θα υπάρξει (*τί τὸ κωλῶν ἔτ' ἔσται*) να κινείται (*βαδίζειν*) ο Φίλιππος (*αὐτὸν*) εύκολα και με ασφαλή πορεία⁴⁶⁶ όπου θέλει (*ὅποι βούλεται*). Η κινητικότητα του βασιλιά εκφράζεται εκτός από το ρήμα *βαδίζειν* και με το *ὅποι*⁴⁶⁷. Στην ουσία η ερώτηση είναι ευθεία, ισχυρότερη της συνεπτυγμένης *τι κωλύσει*, και ισοδυναμεί προς την πρόταση *οὐδὲν κωλύσει αὐτὸν βαδίζειν* εναντίον της Αττικής, όπως ευφημιστικά δηλώνεται στο σχῆμα υποσιώπησης (Σ) με το αόριστο επίρρημα *ὅποι*. Με δύο συνώνυμα ρήματα για χάρη ἔμφασης κι όχι σημασιολογικής διαφοράς, αναρωτιέται ο Δημοσθένης, αν ἄρα- μόριο το οποίο εξυπακούεται πραγματική απορία- κάποιος *λογίζεται και θεωρεῖ* πώς ο Φίλιππος, ενώ αρχικά ήταν αδύναμος, σταδιακά ἔγινε ισχυρός (*τὸν τρόπον δι' ὃν μέγας γέγονεν ἀσθενῆς ὢν τὸ κατ' ἀρχὰς Φίλιππος;*); Κι αριθμεί με ασύνδετο σχῆμα και κατά χρονολογική σειρά τις επιθετικές προόδους του: *τὸ πρῶτον Ἀμφίπολιν λαβὼν, μετὰ την Πύδναν, πάλιν την Ποτεΐδαιαν, εκ νέου τη Μεθώνην αὖθις, εἶτα Θετταλίας ἐπέβη*. Η προσθήκη των μορίων *πρῶτον, μετὰ, πάλιν, αὖθις εἶτα* φανερώνουν, σύμφωνα με τα Σχόλια, τον βραδύ αλλά ακάθεκτο ρυθμό ισχυροποίησης. Ο Δημοσθένης ξέρει πότε πρέπει να ξεδιπλώνει με ακρίβεια τις ιδιαίτερες ρητορικές του δεξιότητες. Μιμούμενος τη φύση των πραγμάτων μέσω των λέξεων θέλει να αποδείξει την πορεία του Φιλίππου από κάτω προς τα πάνω και κυρίως την ακμή σαν να μην ήταν αρκετός ο χρόνος να αλωθούν οι πόλεις.

Σειρά ἔχουν οι ελληνικές πόλεις που η μια μετά την ἄλλη κυριεύθηκαν από τον Φίλιππο (*Φεράς, Παγασάς, Μαγνησίαν, πάνθ' ὃν ἐβούλετ' εὐτρεπίσας τρόπον*

⁴⁶⁶ Westermann βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 78

⁴⁶⁷ Τα *ὅποι* και *ποῖ* ἐπὶ κινήσεως, τα *ὅπου* και *ὄπη* ἐπὶ στάσεως και ηρεμίας.

ἄχετ' εἰς Θράκην). Είναι τα άλλα χωρία τα οποία ανέφερε ανώνυμα στο 1.8 με τη λέξη *τάλλα*. Η παράθεσή τους με με ασύνδετο σχήμα αναπαριστά τόσο την έντονη και συνεχή δραστηριότητα του Φιλίππου όσο και τη γοργότητα, εφόσον τις περιοχές αυτές κατέλαβε εφάπαξ με μια και μόνο εκστρατεία. Ο Redhantz⁴⁶⁸ συμπληρώνει ότι ζωηρότητα επιτυγχάνεται και χάρη στον δακτυλικό ρυθμό :*Θε̄ττᾱλλῑας̄ ἔπε̄βῆ· με̄τ᾿ ταῡτ᾿ Φε̄ρᾶς, Πᾱγᾱσᾶς, Μᾱγνησῑαν̄ πάνθ' ὄν̄ ἔβοῡλετ᾿ εὐ̄τρε̄πίσας̄ τρῶπᾶν̄ ὦ̄χετ᾿ εἰς̄ Θράκην*. Σχετικά με την πρόταση *πάνθ' ὄν ἐβούλετ' (ενν.εὐτρεπίσαι)* *εὐτρεπίσας* ο Franke θεωρεί ότι εννοούνται όλα τα πράγματα στη Θεσσαλία αλλά ο Σκουρμπουτάκος⁴⁶⁹ παραθέτει την ορθή ερμηνεία του Weil ότι, αφού διευθέτησε κατά πάντα τρόπον, τον οποίο ήθελε, ο ρήτορας χρησιμοποίησε την πρόταση, διότι ο Φίλιππος δεν κατέλαβε τις Φερές αλλά διέταξε στους κατοίκους μόνο όσα τον συνέφεραν.

Ό,τι κι αν είχε στο νου του ο Δημοσθένης συνεχίζει λέγοντας ότι από τη στιγμή που ο Φίλιππος ρύθμισε το Θεσσαλικό ζήτημα, δραστηριοποιήθηκε στη Θράκη (*ἄχετ' εἰς Θράκην*). Εκεί απέβαλε (*ἐκβαλὼν*) τους βασιλιάδες και κατέστησε όποιους ήθελε (*τοὺς δὲ καταστήσας τῶν βασιλέων*), υποτάσσοντας όλο τον τόπο υπό το μακεδονικό σκήπτρο. Και παρά την ξαφνική του ασθένεια (*ἡσθένησε*), μόλις ξεκίνησε να αναρρώνει (*ραΐσας*⁴⁷⁰) - όχι *ὕγιαίνας* γράφει ο Σχολιαστής-, δεν απέκλινε από την προσχεδιασμένη ιδέα των κατακτήσεών του, προσηλώνοντας το νου του σε ραθυμία (*πάλιν ράσας οὐκ ἐπὶ τὸ ραθυμεῖν ἀπέκλινεν*), μα επιχείρησε να πράξει σπουδαιότερα έργα κατά των Ολυνθίων (*ἀλλ' εὐθὺς Ὀλυνθίοις ἐπεχείρησεν*⁴⁷¹). Με το σχήμα ἄρσης και θέσης *οὐκ ἐπὶ... ἀλλ'* και την παρονομασία *ραΐσας-ραθυμεῖν* εξεικονίζεται άψογα η υπερβολική φιλοπραγμοσύνη του Φιλίππου και ισχύει η διαπίστωση του Redhantz ότι υπάρχει συγκεκριαλυμμένη ειρωνεία για τη ραθυμία που θα επεδείκνυαν οι Αθηναίοι σε ανάλογη περίπτωση⁴⁷². Όσο για τις επιθέσεις του εναντίον της Ιλλυρίας, Παιονίας (*ἐπ' Ἰλλυριοὺς καὶ Παίονας*) και προς τον Αρρύβα, και οπουδήποτε αλλού (*ὅποι τις ἂν εἴποι ενν. εἰ βούλοιτο*), ο ρήτορας τις προσπερνά σύντομα (*παραλείπω*) με το *κατὰ παράλειψιν* σχήμα, όχι επειδή παρέχουν μειωμένο

⁴⁶⁸Σκουρμπουτάκος,1909: 79.

⁴⁶⁹Σκουρμπουτάκος,1909: 79.

⁴⁷⁰Βλ. Ἄρποκρ., *λ.ραΐσας:ράως ἔχων ἐκ τῆς νόσου. Δημοσθένης Φιλιπτικοῖς*. Πρβλ τη συνηθισμένη φράση: ο ασθενής άρχισε να παίρνει επάνω του /καλυτερεύει.

⁴⁷¹Βέβαια η προσβολή της Ολύνθου έγινε τέσσερα χρόνια αργότερα, το 348 π.Χ, ωστόσο φαίνεται εδώ ότι ο Φίλιππος δεν περιορίστηκε σε μια απλή στρατιωτική επίδειξη.

⁴⁷²Σκουρμπουτάκος,1909: 80.

ενδιαφέρον, αλλά γιατί έτσι προκαλείται ισχυρότερη εντύπωση. Προς αυτή την εξήγηση οδηγεί η παρένθεση των πολλών περιοχών μεταξύ του άρθρου *τάς* και της λέξης *στρατείας* και ο χωρισμός της λέξης *αὐτοῦ* από το *τάς δ'*. Η ακριβολογία δε του Δημοσθένη είναι αξιοσημείωτη. Η πρόθεση *ἐπί* δηλώνει την κατακτητική διάθεση του Φιλίππου για την Ιλλυρία και Παιονία, ενώ η *πρὸς* πριν από την λέξη *Ἀρρύβαν* παραπέμπει στην αδικία που είχε διαπραχθεί προς το πρόσωπο του νόμιμου βασιλιά της Ηπείρου και συγγενή του Φιλίππου. Στα Σχόλια παραδίδεται ότι η αναφορά στο έθνος των βάρβαρων Ιλλυριών και στον Ἀρύββα καταδεικνύουν ότι ο Φίλιππος, επειδή θέλει να εξουσιάζει, δε φείδεται ούτε βαρβάρων, αν και ο ίδιος βάρβαρος, ούτε συγγενών.

[14] τί οὖν, ἄν τις εἴποι, ταῦτα λέγεις ἡμῖν νῦν; ἵνα γνῶτ', ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ αἰσθησθ' ἀμφοτέρα, καὶ τὸ προῖεσθαι καθ' ἕκαστον ἀεί τι τῶν πραγμάτων ὡς ἀλυσιτελές, καὶ τὴν φιλοπραγμοσύνην ἣ χρῆται καὶ συζῆ Φίλιππος, ὅφ' ἧς οὐκ ἔστιν ὅπως ἀγαπήσας τοῖς πεπραγμένοις ἡσυχίαν σχήσει. εἰ δ' ὁ μὲν ὡς ἀεί τι μείζον τῶν ὑπαρχόντων δεῖ πράττειν ἐγνωκῶς ἔσται, ἡμεῖς δ' ὡς οὐδενὸς ἀντιληπτέον ἐβρώμενως τῶν πραγμάτων, σκοπεῖσθ' εἰς τί ποτ' ἐλπὶς ταῦτα τελευτήσαι.

Ο ρήτορας, αφού στις §§ 2-13 κατατρόμαξε το πλήθος, μεταβαίνει εύστοχα και ζοηρά με σχήμα ανθυποφοράς⁴⁷³ στον κύριο σκοπό του: στην έκθεση των μέσων βοήθειας (§§ 14-16) και στις ζημίες που θα προκύψουν, αν οι Αθηναίοι αμελήσουν (§17). Υποβάλλει την πιθανή ερώτηση κάποιου γιατί εκθέτει τώρα τη γνωστή πυρετώδη δραστηριότητα του Φιλίππου (*Τί οὖν, ἄν τις εἴποι, ταῦτα λέγεις ἡμῖν νῦν;*) Ο ερωτηματικός αυτός λόγος σύγκειται από δύο προτάσεις: *τί οὖν ταῦτα λέγεις ἡμῖν νῦν* και *τις ἄν εἴποι*, τόσο στενά συνδεδεμένες, ώστε η δευτερεύουσα ερωτηματική *τί οὖν λέγεις* έχει πρωτεύουσα θέση, ενώ η κυρίως πρωτεύουσα *τις ἄν εἴποι* θεωρείται ως δευτερεύουσα και μάλιστα προφέρεται ως παρενθετική. Και απαντά, για να ανασκευάσει το επιχείρημα που υποθέτει ότι θα προβάλλει ο αντίπαλος, με τη χρήση δύο συνώνυμων ρημάτων: για να γνωρίσουν και να συναισθανθούν (*ἵνα γνῶτε καὶ αἰσθησθε*) και τα δύο (*ἀμφοτέρα*), δηλαδή ότι η αμέλεια (*τὸ προῖεσθαι*) είναι ανώφελη (*ἀλυσιτελές*) και η έντονη δραστηριότητα (*φιλοπραγμοσύνη*). Το *προῖεσθαι* τονίζεται με σχήμα πρόληψης. Οι δύο ιδιότητες χαρακτηρίζουν αντίστοιχα με ισχυρή αντίθεση Αθηναίους και Φίλιππο. Μάλιστα, η φιλοπραγμοσύνη⁴⁷⁴ του Φιλίππου είναι έμφυτη

⁴⁷³Σ, Ουλπιανός.

⁴⁷⁴Για το πώς χρησιμοποιεί αυτό το κατεξοχήν αθηναϊκό χαρακτηριστικό βλ. αυτόθι σ. 229.

και μόνιμη σύντροφός του, όπως φανερώνεται από την ποιητική έκφραση⁴⁷⁵ *χρηται και συζῆ*. Εφόσον, λοιπόν, είναι εκ φύσεως, και κατά συνέπεια, ανυπέρβλητη, κυριευόμενος από τη μανία της (*ύφ' ἧς*) ο Φίλιππος δεν θα ησυχάσει αρκούμενος σε όσα έχει (*οὐκ ἔστιν ὅπως ἀγαπήσας τοῖς πεπραγμένοις*⁴⁷⁶ *ἡσυχίαν σχήσει*). Η περίφραση *ἡσυχίαν ἔχω* λέγεται κυριολεκτικά για τους ταραχοποιούς ενώ η *ἡσυχίαν ἄγω* για τους φιλήσυχους. Λογικότερο πάντως είναι, όπως φρονεί ο Κοκκινάκης, να λέει *ἡσυχίαν σχήσει* επειδή με το *ἔχω* δηλώνεται προσόν εκ φύσεως ενώ το *ἄγω* σημαίνει το επίκτητο⁴⁷⁷.

Αν, όμως, αυτός από τη μια έχει βάλει ως σκοπό του ότι πρέπει συνεχώς να κατορθώνει όλο και κάτι μεγαλύτερο απ' όσα έχει πετύχει (*εἰ δ' ὁ μὲν ὡς αἰεί τι μεῖζον τῶν ὑπαρχόντων δεῖ πράττειν ἐγνωκῶς ἔσται*), αντιθέτως οι Αθηναῖοι δεν δραστηριοποιηθούν εγκαίρως (*ἡμεῖς δ' ὡς οὐδενὸς ἀντιληπτέον τῶν πραγμάτων*) και με δυναμισμό (*ἐρρώμενος*), δηλαδή όπως δηλώθηκε στην §6 (*εἰσφέροντας...ἐξιόντας...μηδὲν ἐλλείποντας*), ο Δημοσθένης τους καλεί να εξετάσουν αν υπάρχει ελπίδα να σταματήσει κάποια στιγμή τις επιχειρήσεις του (*σκοπεῖσθ' εἰς τί ποτ' ἐλπίς ταῦτα τελευτῆσαι*) ο Φίλιππος. Η κατάληξη ότι θα φτάσει ως την Αθήνα αποσιωπάται, διότι εύκολα μαντεύεται από το ακροατήριο.

[15] πρὸς θεῶν, τίς οὕτως εὐήθης ἐστὶν ὑμῶν ὅστις ἀγνοεῖ τὸν ἐκεῖθεν πόλεμον δεῦρ' ἦζοντα, ἂν ἀμελήσωμεν; ἀλλὰ μὴν, εἰ τοῦτο γενήσεται, δέδοικ', ὃ ἄνδρες Αθηναῖοι, μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡσπερ οἱ δανειζόμενοι ῥαδίως ἐπὶ τοῖς μεγάλοις [τόκοις] μικρὸν εὐπορήσαντες χρόνον ὕστερον καὶ τῶν ἀρχαίων ἀπέστησαν, οὕτω καὶ ἡμεῖς [ἂν] ἐπὶ πολλῶ φανῶμεν ἐρῶραθυμηκότες, καὶ ἅπαντα πρὸς ἡδονὴν ζητοῦντες πολλὰ καὶ χαλεπὰ ὧν οὐκ ἐβουλόμεθ' ὕστερον εἰς ἀνάγκην ἔλθωμεν ποιεῖν, καὶ κινδυνεύσωμεν περὶ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ.

Κι ασύνδετα προς τα προηγούμενα, μια σαφής ένδειξη του έντονου πάθους, ο Δημοσθένης υποβάλλει με τη ζωνηρή επίκληση *πρὸς θεῶν* την ερώτηση ποιος είναι τόσο ευήθης⁴⁷⁸, ο οποίος δεν καταλαβαίνει (*ὅστις ἀγνοεῖ*) ότι ο πόλεμος από εκεί, δηλαδή την Όλυνθο, θα φτάσει εδώ (*τὸν ἐκεῖθεν πόλεμον δεῦρ' ἦζοντα*⁴⁷⁹), στην Αθήνα, αν επιδείξουν αμέλεια (*ἂν ἀμελήσωμεν*). Με την ερώτηση προκαλεί το

⁴⁷⁵ Κατ' αναλογία προς το *ζυνοικεῖν κακῶ* στην τραγική ποίηση Rehdanz βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 80.

⁴⁷⁶ *ἀγαπῶ* + δοτική = αρκούμαι.

⁴⁷⁷ Κοκκινάκης, 1870: 82.

⁴⁷⁸ Πρβλ 2.6 *εὐρίσκω τὴν μὲν ἡμετέραν εὐήθειαν*. Η λέξη *εὐήθης* λέγεται επί καλού και κακού Νικοκλής, 1875: 26.

⁴⁷⁹ Βραχυλογία αντί να πει: *τὸν ἐκεῖ πόλεμον δεῦρο ἦζοντα*.

ακροατήριο να συμφωνήσει με τη γνώμη του⁴⁸⁰ και με την προσωποποίηση του πολέμου δίδει παραστατικότητα. Αλλά, αν συμβεί αυτό, δηλαδή αν αμελήσουν, (*εἰ τοῦτο γενήσεται δέδοικ' μὴ*- η δεικτική αντωνυμία αναφέρεται στο ἄν αμελήσωμεν και όχι στο ἤξειν δεῦρο ὁ πόλεμος⁴⁸¹), εκφράζει φόβο μήπως πάθουν ὅ,τι οι δανειζόμενοι με μεγάλους τόκους. Μια δεύτερη παρομοίωση που σχετίζεται με τα χρήματα (βλ. και §11) λόγω του ὅτι ο ρήτορας ἔχει υπόψη του τα θεωρικά και τη χρήση τους⁴⁸². Η αναλογία ἔχει ως εξής: ὅπως κάθε φορά ὅσοι δανείζονται απολαμβάνουν βραχυπρόθεσμη ευπορία χάνοντας και τα αρχαία (*ὥσπερ οἱ δανειζόμενοι ῥαδίως ἐπὶ τοῖς μεγάλοις [τόκοις] μικρὸν εὐπορήσαντες χρόνον ὕστερον καὶ τῶν ἀρχαίων ἀπέστησαν*=γνωμικός ἀόριστος), ἔτσι και οι Αθηναῖοι ραθυμούν εφήμερα (*οὔτω καὶ ἡμεῖς [ἄν] ἐπὶ πολλῶ φανῶμεν ἐρράθυμηκότες*) εγκαταλείποντας τις Μακεδονικές κτήσεις. Σημειώνουμε τα εξής: η λέξη *ἀρχαῖα* σημαίνει τα ἐνέχυρα⁴⁸³ που βάζουν υποθήκη· η *ἐρράθυμηκότες* δεν δηλώνει απλή ἀμέλεια ἀλλά ἀνεση και ἡδονή (Σ)· αν και ἀποδώσαμε το *ἐπὶ πολλῶ* με το επίρρημα εφήμερα, ὡστόσο ο Tuplin κρίνει σωστά ὅτι εἶναι ἀσαφές αν ἀναφέρεται στην ὥρα, το βαθμό, ἢ το κόστος⁴⁸⁴. Αναλύοντας την αναλογία ἀνακαλύπτουμε ὅτι το διακύβευμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ἀττική λόγω ἐπικείμενης Μακεδονικής ἐπίθεσης. Οι Αθηναῖοι παραβάλλονται με τους ἀφρονες και ἀσωτους ἀνθρώπους που δανείζονταν με υψηλά ἐπιτόκια ὄχι για να ἐπενδύσουν ἀλλά για να ἀποφύγουν την ἐργασία⁴⁸⁵. Ἐνδέχεται, πάντως, να μην υπάρξει ἡ κατάληξη αὐτή. Ἄλλωστε, ποιο κεφάλαιο διακινδυνεύουν οι δανειζόμενοι; Ο Φίλιππος συγκρίνεται με τον δανειστή, ἡ ἀδράνεια του παρόντος με τη βραχυπρόθεσμη ευπορία των δανειζομένων, οι Μακεδονικές πόλεις και οι κτήσεις της Ἀθήνας με τους μεγάλους τόκους, τα προηγούμενα/παλιά-πατρῶα χρήματα με την ἴδια την πατρίδα⁴⁸⁶. Η ζημία θα εἶναι να περιέλθουν ὅλοι στην ἀνάγκη να κάνουν πολλά οδυνηρά πράγματα, που δεν τα θέλουν, και να διακινδυνεύσουν τα ἀγαθὰ που ἔχουν στην ἴδια τους τη χώρα (*καὶ ἅπαντα πρὸς ἡδονὴν ζητοῦντες πολλὰ καὶ χαλεπὰ ὧν οὐκ ἐβουλόμεθ' ὕστερον εἰς ἀνάγκην ἔλθωμεν ποιεῖν, καὶ κινδυνεύσωμεν περὶ τῶν*

⁴⁸⁰ Ουλπιανός.

⁴⁸¹ Αὐτή την ἐρμηνεία βεβαιώνει το κείμενο παρακάτω *οὔτω καὶ ἡμεῖς ἐπὶ πολλῶ φανῶμεν ἐρράθυμηκότες* ἀλλιῶς θα ἔλεγε εἰ ἤξει ἐνθάδε ὁ πόλεμος βλ. Βασιάδης,1848: 245, Κοκκινάκης,1870: 83. Γιατί δεν θα τολμούσε να χρεώσει στους Αθηναίους ἀμεριμνησία για τη σωτηρία της πατρίδας τους, αν ο πόλεμος ἔφτανε στην περιοχὴ τους.

⁴⁸² Σκουρμπουτάκος,1909: 82.

⁴⁸³ *Ἦτοι τῶν ἐνεχύρων* βλ. Σ και Ουλπιανός.

⁴⁸⁴ βλ. Tuplin, 1998: 283 υποσημ.9.

⁴⁸⁵ Tuplin, 1998: 283 υποσημ.9.

⁴⁸⁶ Westermann βλ. Σκουρμπουτάκος,1909: 81·Βασιάδης,1848: 245.

έν αὐτῇ τῇ χώρᾳ). Ο Δημοσθένης εννοεῖ με τὰ χαλεπὰ τὴν ἐργασία⁴⁸⁷, καὶ με τὰ ἀγαθὰ τὴν εἰσφορὰ καὶ τὴν προσωπικὴ στράτευση. Κι ἀξιζεῖ νὰ σημειώσουμε ὅτι χάρις στὴ συνήθειά του νὰ μετέχει μὲν στὰ λυπηρά, νὰ ἀποδίδει δὲ τὰ καλὰ στὸ σύνολο τῆς πόλης, κερδίζει τὴν εὐνοία τοῦ ἀκροατηρίου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Μεταβαίνουμε ἀπὸ τὸ προοίμιο στὸ κύριο θέμα με τὸν συμπερασματικὸ σύνδεσμο οὖν⁴⁸⁸. Στὴν οὐσία συνοψίζεται τὸ γενικὸ συμπέρασμα ἀπ' ὅλη τὴν ἐννοία τοῦ προοιμίου, παρατήρηση πού οδήγησε τὸν Σχολιαστή νὰ μιλήσει γιὰ δεύτερο προοίμιο ἐξίσου σύντομο⁴⁸⁹ ὡς ἐξῆς: Ἐπειδὴ γνωρίζω τὸν ἀκραιφνὴ πατριωτισμὸ σας, χάρις στὸν ὁποῖο προτιμάτε τὸ συμφέρον τῆς πατρίδας περισσότερο ἀπὸ καθετὶ ἄλλο καὶ χάρις στὸ ὁποῖο ἀκούτε ὄχι μόνον τοὺς προμεμελετημένους συμβούλους ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπρομελέτητους, γιὰ νὰ μπορέσετε μετὰ νὰ ἐπιλέξετε εὐκολότερα τὸ συμφέρον, γι' αὐτὸ κι ἐγὼ φρονῶ ὅτι ὁ παρών καιρὸς εἶναι καταλληλότατος πρὸς τὴν ἐπιλογή τοῦ συμφέροντός σας.

Ὁ ρήτορας πετυχαίνει στὴ διήγηση νὰ συμβουλευθεῖ σύντομα καὶ με σαφήνεια νὰ ἐκμεταλλευσθῶν τὶς περιστάσεις, καθὼς μποροῦν νὰ γυρίσουν τὴ δύναμη τοῦ Φιλίππου πρὸς ὄφελός τους (§§ 2-4), νὰ συνδυάσει με λογικὴ ἀκολουθία τὰ γεγονότα πού ἀναφέρει με τὸ στόχο πού θέτει στὸ λόγο του, καὶ νὰ προῖδεάζει τὸ ἀκροατήριον γιὰ τὴν αἰτία τῆς κατάστασης πού βρίσκονται, δηλ. τὴν ἀμέλεια καὶ τὴν ὀλιγωρία, καὶ ὅτι πρέπει νὰ τὴ διορθώσουν (§§ 6-9), ἀλλιῶς ὁ Φίλιππος θὰ καταλάβει τὴν Ὀλυνθο καὶ σύντομα θὰ φτάσει στὰ σύνορα τῆς Ἀττικῆς (§§ 10-15). Δὲν παρουσιάζονται ταυτόχρονα σὲ δράση περισσότερα ἀπὸ τρία πρόσωπα ἢ ομάδες προσώπων. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικὸ στις δημηγορίες τοῦ Δημοσθένη, τόσο στὴ διήγησιν, ὅσο καὶ στις πίστεις.

ΠΡΟΤΑΣΙΣ §§ 16-20

[16] τὸ μὲν οὖν ἐπιτιμᾶν ἴσως φῆσαι τις ἂν ῥάδιον καὶ παντὸς εἶναι, τὸ δ' ὑπὲρ τῶν παρόντων ὅ τι δεῖ πράττειν ἀποφαίνεσθαι, τοῦτ' εἶναι συμβούλου. ἐγὼ δ' οὐκ ἀγνοῶ μὲν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦθ' ὅτι πολλάκις ὑμεῖς οὐ τοὺς αἰτίους, ἀλλὰ τοὺς ὑστάτους περὶ τῶν πραγμάτων εἰπόντας ἐν ὀργῇ ποιεῖσθε, ἂν τι μὴ κατὰ γνώμην ἐκβῆ· οὐ μὴν οἶμαι δεῖν

⁴⁸⁷Tuplin, 1998: 283 ὑποσημ.9.

⁴⁸⁸Tyler, 1880: Notes 2.

⁴⁸⁹Βλ καὶ Mounteney, 1806.

τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν σκοποῦνθ' ὑποστείλασθαι περὶ ὧν ὑμῖν συμφέρειν ἡγοῦμαι.

Αφού καταδείχθηκε με ζωνρά χρώματα το κόστος της ραθυμίας των Αθηναίων και τους επιρρίφθηκαν σφοδρές κατηγορίες, στο σημείο αυτό υπάρχει ένα μικρό προοίμιο, εκ του δυνατού και συμφέροντος, πριν να εκθέσει ο Δημοσθένης ακολούθως τη γνώμη του (§17). Με ένα σχήμα υποφοράς ακούγεται ότι ενδέχεται να πει κάποιος ότι το να επιτιμάς γενικά είναι εύκολη υπόθεση και όλοι μπορούν να το κάνουν (*τὸ μὲν οὖν ἐπιτιμᾶν ἴσως φῆσαι τις ἂν ῥάδιον καὶ παντὸς εἶναι*). Η κλιμάκωση στο *ῥάδιον καὶ παντὸς* είναι λογική, γιατί ό,τι είναι εύκολο μπορεί κάποιος να το πράξει και ο,τιδήποτε μπορεί κάποιος να πράξει είναι εύκολο. Αλλά το να εκφράζεις γνώμη για το τι πρέπει να γίνει, αυτό είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του συμβούλου (*τὸ δ' ὑπὲρ τῶν παρόντων ὃ τι δεῖ πράττειν ἀποφαίνεσθαι, τοῦτ' εἶναι συμβούλου*). Η λέξη *ἐπιτίμησις* είναι γνώρισμα του νουθετούντος και στοχεύει στο συμφέρον, σε ό,τι είναι ωφέλιμο για τους ακροατές σε αντίθεση με τη *λοιδορία*, το *ὑβρίζειν* που είναι εύκολο (Σ). Άρα, εδώ προλογίζεται επίσημη δήλωση ότι οι συμβουλές του ρήτορα θα είναι αποτελεσματικές και προστίθεται ότι, παρόλο που γνωρίζει ότι οι ακροατές οργίζονται (*ἐν ὀργῇ ποιεῖσθε*) όχι με τους υπαιτίους αλλά με εκείνους που μίλησαν τελευταίοι για την κατάσταση (*πολλάκις ὑμεῖς οὐ τοὺς αἰτίους, ἀλλὰ τοὺς ὑστάτους περὶ τῶν πραγμάτων εἰπόντας*), αν η έκβαση κάποιου ζητήματος δεν είναι η αναμενόμενη (*ἂν τι μὴ κατὰ γνώμην ἐκβῆ*), όμως νομίζει πως για χάρη της ασφάλειας πρέπει να μη φοβηθεί και να πει ό,τι θεωρεί συμφέρον για την πατρίδα (*οὐ μὴν οἶμαι δεῖν τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν σκοποῦνθ' ὑποστείλασθαι περὶ ὧν ὑμῖν συμφέρειν ἡγοῦμαι*). Ο κίνδυνος που διέτρεχε ήταν να κατηγορηθεί, αν αποτύγχανε η εκστρατεία στην Όλυνθο για τις προτάσεις του. Ωστόσο, δεν θα ήταν ο μόνος υπεύθυνος. Εκπλήσσει η ειλικρίνειά του. Προδήλως θεωρεί ότι δεν ευθύνεται για την αποτυχία ο σύμβουλος αλλά οι κακοί χειρισμοί. Εξαιρετική είναι η μεταφορική έκφραση *ὑποστείλασθαι*. Παρμένη από τον χώρο της ναυτικής τέχνης κυριολεκτείται για τη συστολή των ιστίων προς αποφυγή των σφοδρῶν ανέμων. Μεταφορικά σημαίνει αποσύρομαι, δειλιάζω, επιφυλάσσομαι, δηλαδή δεν λέω όσα πρέπει⁴⁹⁰.

[17] *φημὶ δὴ διχῆ βοηθητέον εἶναι τοῖς πράγμασιν ὑμῖν, τῶ τε τὰς πόλεις τοῖς Ὀλυνθίοις σώζειν καὶ τοὺς τοῦτο ποιήσοντας στρατιώτας ἐκπέμπειν, καὶ τῶ τὴν ἐκείνου χώραν κακῶς ποιεῖν καὶ τριήρεσι καὶ*

⁴⁹⁰Νικοκλής, 1875: 28.

στρατιώταις ἑτέροις· εἰ δὲ θατέρου τούτων ὀλιγορήσετε, ὄκνω μὴ μάταιος ἡμῖν ἢ στρατεία γένηται. [18] εἴτε γὰρ ὑμῶν τὴν ἐκείνου κακῶς ποιούντων, ὑπομείνας τοῦτ' Ὀλυνθον παραστήσεται, ῥαδίως ἐπὶ τὴν οἰκείαν ἐλθὼν ἀμυνεῖται· εἴτε βοηθησάντων μόνον ὑμῶν εἰς Ὀλυνθον, ἀκινδύνως ὀρῶν ἔχοντα τὰ οἴκοι, προσκαθεδεῖται καὶ προσεδρεύσει τοῖς πράγμασι, περιέσται τῷ χρόνῳ⁴⁹¹ τῶν πολιορκουμένων. δεῖ δὴ πολλὴν καὶ διχῆ τὴν βοήθειαν εἶναι.

Ἔτσι, εισηγείται διπλό τρόπο βοήθειας (*διχῆ βοηθητέον εἶναι τοῖς πράγμασιν*), για επανόρθωση της ὅλης κατάστασης, ὄχι αποκλειστικά της Ὀλύνθου, ἀλλιῶς θα ἔλεγε *τοῖς πράγμασι τῶν Ὀλυνθίων*⁴⁹². Ἀλλωστε ἡ βοήθεια στὴν Ὀλυνθο σήμαινε καὶ βοήθεια τῆς Ἀθήνας ἐγγένει⁴⁹³. Συγκεκριμένα προτείνει ἀποστολὴ μίας στρατιάς για βοήθεια τῆς Ὀλύνθου καὶ ὄλων τῶν πόλεων τοῦ Κοινοῦ που εἶχε υποτάξει ὁ Φίλιππος καὶ μίας ἄλλης ἀποτελούμενης καὶ ἀπὸ τριήρεις καὶ ἀπὸ ἄλλους στρατιῶτες, προκειμένου να γίνονται ἀποβιβάσεις στα παράλια καὶ να λεηλατεῖται ἡ χώρα τοῦ Φιλίππου (*τῷ τε τὰς πόλεις τοῖς Ὀλυνθίοις σφάζειν καὶ τοὺς⁴⁹⁴ τοῦτο ποιήσοντας στρατιώτας ἐκπέμπειν, καὶ τῷ τὴν ἐκείνου χώραν κακῶς ποιεῖν καὶ τριήρεσι καὶ στρατιώταις ἑτέροις*). Οἱ ἐνεστώτες στα ἀπαρέμματα δηλώνουν τὴ συνέχεια, γιατί ἀπαιτεῖτο χρονοτριβή⁴⁹⁵. Ἀν ὅμως ἀμελήσουν για τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο αὐτά, φοβάται (*ὄκνω*) μήπως ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ ἀποβεί παρά τὴ θέληση καὶ τὴν προσδοκία μάταιη για ὅλους (*ἡμῖν*), ἐφόσον δὲν εἶναι πρέπον να ἐξαίρεθῆ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπαισιόδοξης πρόβλεψης. Ὁ Σ καὶ ὁ Οὐλπιανὸς ἐκτιμῶν ὅτι ἡ εἰσήγηση διπλῆς βοήθειας πηγάζει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ρήτορας διαπίστωσε τόση ραθυμία, που προτείνει δύο τρόπους, για να υλοποιηθῆ τουλάχιστον ὁ ἓνας.

Ἐξηγεί ἀκολουθῶς τοὺς λόγους που ἀμφότερες οἱ στρατιῆς εἶναι ἀναγκαῖες, προκειμένου να διαιρεθῆ καὶ να ἐξασθενηθῆ ἡ δύναμη τοῦ Φιλίππου σε μίαν περίοδο διμελῆ *εἴτε... εἴτε*, ἐντεχνη μὲν σφιχτοδεμένη δε που σύγκειται ἀπὸ δύο ἄλλα κῶλα α) *εἴτε γὰρ ὑμῶν τὴν ἐκείνου κακῶς ποιούντων, ὑπομείνας τοῦτ' Ὀλυνθον παραστήσεται, ῥαδίως ἐπὶ τὴν οἰκείαν ἐλθὼν ἀμυνεῖται· β) εἴτε βοηθησάντων μόνον ὑμῶν εἰς Ὀλυνθον, ἀκινδύνως ὀρῶν ἔχοντα τὰ οἴκοι, προσκαθεδεῖται καὶ προσεδρεύσει τοῖς πράγμασι, περιέσται τῷ χρόνῳ τῶν πολιορκουμένων* τα ὁποῖα συνδέονται μετὰξὺ τους

⁴⁹¹Πρβλ 2. 10 *τῷ χρόνῳ δὲ φωράται*.

⁴⁹²Σκουρμπουτάκος, 1909: 83.

⁴⁹³Βλ. Νικοκλή, 1875: 28.

⁴⁹⁴Τὸ ἄρθρο τέθηκε ὄχι γιατί ἐννοεῖ κάποιους γνωστούς καὶ συγκεκριμένους στρατιῶτες, ἀλλὰ προφέρει τὸν λόγο ἐνἄρθρως γιατί εἶναι ὀρισμένο καὶ γνωστό αὐτὸ τὸ ὁποῖο πρόκειται να κάνουν βλ. Κοκκινάκης, 1870:85.

⁴⁹⁵Κοκκινάκης, 1870: 84.

με τα επιμεριστικά μέρη είτε... είτε που παράλληλα είναι και υποθετικά. Αν, λοιπόν, περιοριστούν στη μια στρατιά που θα κάνει λεηλασίες (είτε γὰρ ὑμῶν τὴν ἐκείνου κακῶς ποιούντων), ίσως ο Φίλιππος το ανεχθεί (ὑπομείνας τοῦτ'), ὡσπου να κυριεύσει την Ὀλυνθο (Ὀλυνθον παραστήσεται), γιατί μετά η απόκρουση των Αθηναίων στην περιοχή του θα είναι εύκολη, δεδομένου ότι θα αμυνθεί με το σύνολο των δυνάμεών του (ῥαδίως ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐλθὼν ἀμυνεῖται). Το στοιχείο αυτό είναι λογικό, γιατί εκτός του ότι θα είχε να αντιμετωπίσει μια μικρή στρατιά, επιπλέον θα είχε με το μέρος του τον ενθαρρυντικό ψυχολογικό παράγοντα ότι πολεμά σε οικείο έδαφος. Αλλά, μια μεγαλύτερη στρατιά αποκλείεται για τον ίδιο λόγο να την απέκρουσε; Αν πάλι σπεύσουν σε βοήθεια μόνο στην Ὀλυνθο, βλέποντας ο Φίλιππος ότι η χώρα του δεν διατρέχει κίνδυνο, θα εγκαταστήσει τον στρατό μπροστά στην Ὀλυνθο πολιορκώντας την και θα επιμείνει στην επιχείρησή του πεισματικά. Την επιμονή αυτή ο Δημοσθένης εκφράζει με σχήμα επαναφοράς που στην ουσία ισοδυναμεί με το προσκαθεζόμενος προσεδρεύσει: δύο συνώνυμα προσκαθεδεῖται καὶ προσεδρεύσει τοῖς πράγμασι, τα οποία όμως δεν πλεονάζουν. Το προσκαθεζομαι τινι σημαίνει κάθομαι πλησίον κάποιου, ασχολούμαι επίμονα με κάτι. Ενώ το προσεδρεύω τινι έχει τη σημασία του ενεδρεύω πλησίον κάποιου, καιροφυλακτώ, ζητώ τον αρμόδιο καιρό να καταστρέψω κάτι. Άρα, είναι πιο ενεργητικό⁴⁹⁶.

[19] καὶ περὶ μὲν τῆς βοηθείας ταῦτα γινώσκω· περὶ δὲ χρημάτων πόρου, ἔστιν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, χρήμαθ' ὑμῖν, ἔστιν ὅσ' οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων [στρατιωτικά]· ταῦτα δ' ὑμεῖς οὕτως ὡς βούλεσθε λαμβάνετε. εἰ μὲν οὖν ταῦτα τοῖς στρατευομένοις ἀποδώσετε, οὐδενὸς ὑμῖν προσδεῖ πόρου, εἰ δὲ μή, προσδεῖ, μᾶλλον δ' ἅπαντος ἐνδεῖ τοῦ πόρου. 'τί οὖν;' ἂν τις εἴποι, 'σὺ γράφεις ταῦτ' εἶναι στρατιωτικά' μὰ Δί' οὐκ ἔγωγε. [20] ἐγὼ μὲν γὰρ ἠγοῦμαι στρατιώτας δεῖν κατασκευασθῆναι [καὶ ταῦτ' εἶναι στρατιωτικά] καὶ μίαν σύνταξιν εἶναι τὴν αὐτὴν τοῦ τε λαμβάνειν καὶ τοῦ ποιεῖν τὰ δεόντα, ὑμεῖς δ' οὕτω πως ἄνευ πραγμάτων λαμβάνειν εἰς τὰς ἐορτάς. ἔστι δὴ λοιπόν, οἶμαι, πάντας εἰσφέρειν, ἂν πολλῶν δέη, πολλά, ἂν ὀλίγων, ὀλίγα. δεῖ δὲ χρημάτων, καὶ ἄνευ τούτων οὐδὲν ἔστι γενέσθαι τῶν δεόντων. λέγουσι δὲ καὶ ἄλλους τινὰς ἄλλοι πόρους, ὧν ἔλεσθ' ὅστις ὑμῖν συμφέρειν δοκεῖ· καὶ ἔως ἐστὶ καιρός, ἀντιλάβεσθε τῶν πραγμάτων

Για την υλοποίηση, ωστόσο, του προτεινόμενου σχεδίου απαιτούνται οπωσδήποτε δαπάνες. Μεριζεί λοιπόν το δυνατόν κεφάλαιον (περὶ δὲ χρημάτων πόρου) (Σ) σε δύο: στην ευπορία χρημάτων και στη δύναμη των ανδρών. Οι δαπάνες

⁴⁹⁶βλ. Βασιάδης, 1848: 249.

μπορούν να διατεθούν, αφού υπάρχουν πόροι χρημάτων σε τόση ποσότητα όση δεν έχει κανένας άλλος στον κόσμο (*ὅσ' οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων*). Αυτό το σχήμα υπερβολής και η αναδίπλωση του ρήματος *ἔστιν* (*ἔστιν ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, χρήμαθ' ὑμῖν, ἔστιν*) δηλώνουν αφενός τη βεβαιότητα του ρήτορα και αφετέρου τη δίκαιη αγανάκτησή του⁴⁹⁷. Η λέξη *στρατιωτικά* που αφορά στα θεωρικά χρήματα θεωρείται ύποπτη από τον Madwig και Weil, γιατί θα μπορούσε να παραλειφθεί, εφόσον γίνεται λόγος για στρατιωτικά χρήματα που χρησίμευσαν στις εκστρατείες των στρατιωτών και προέρχονταν από τους συμμαχικούς πόρους⁴⁹⁸. Μάλλον ο Δημοσθένης την τοποθέτησε για λόγους υπερβολής. Πάντως, κρίνει με ιδιαίτερη προσοχή τους συμπολίτες του για τη χρήση των θεωρικών τοποθετώντας τη μέτρια έκφραση: τα χρησιμοποιείτε όπως θέλετε/αγαπάτε (*ταῦτα δ' ὑμεῖς οὕτως ὡς βούλεσθε λαμβάνετε*), εννοώντας με σχήμα υποσιώπησης στα θεάματα και στις πανηγύρεις (Σ), αντί να πει *οὐχὶ ὡς δεῖ*, δηλαδή ασυνείδητα⁴⁹⁹. Αν λοιπόν αποδώσουν τα θεωρικά στους στρατιώτες (*εἰ μὲν οὖν ταῦτα τοῖς στρατευομένοις ἀποδώσετε*), γιατί σε αυτούς τα οφείλουν, όπως δηλώνει το ρήμα *ἀποδώσετε* (Σ), δεν θα έχουν ανάγκη κάποιας άλλης εισφοράς (*οὐδενὸς ὑμῖν προσδεῖ πόρου*). Αλλιώς θα χρειαστούν κι άλλους πρόσθετους πόρους ή μάλλον δεν θα έχουν καθόλου πόρους συγκεκριμένα για τους στρατιώτες, στοιχείο που προκύπτει από το άρθρο στη λέξη *πόρου* (*εἰ δὲ μή, προσδεῖ, μᾶλλον δ' ἅπαντος ἐνδεῖ τοῦ πόρου*). Προσέχουμε πόσο εύστοχα χρησιμοποιείται το σχήμα επανορθώσεως⁵⁰⁰ (Σ) (*μᾶλλον δ' ἅπαντος ἐνδεῖ τοῦ πόρου*). Επειδή εἶπε *προσδεῖ* το θεώρησε ακατάλληλο, για να καταδείξει παντελή έλλειψη πόρων, διότι το *προσδέομαι* σημαίνει ότι έχω ένα μέρος και χρειάζομαι κι άλλο. Γι'αυτό επιδιορθώνει με το *ἐνδεῖ*, *καθὼς το ἐνδέομαι* παραπέμπει σε παντελή έλλειψη.

Επειδή, όμως, από τα παραπάνω φαίνεται ότι υπαινίσσεται την κατάργηση των θεωρικών, προλαμβάνει και αίρει κάθε λαβή καταδιώξεως. Στη ζωνρή ερώτηση την οποία κάποιος με ψυχρή ειρωνεία θα τού υπέβαλλε (σχ. υποφοράς) αν προτείνει εγγράφως να μετατραπούν αυτά σε στρατιωτικά (*τί οὖν σὺ γράφεις ταῦτ' εἶναι στρατιωτικά*), απαντά με ελιγμό. Όχι μόνο αποφεύγει να αναλάβει την ευθύνη μιας τέτοιας πρότασης αλλά και αντί της λέξεως *θεωρικά* χρησιμοποιοποιεί απλώς τη

⁴⁹⁷Ερμολ., III σ. 413 έκδ. Walz· Βασιάδης, 1848: 250· Κοκκινάκης, 1870: 85· Σκουρμπουτάκος, 1909:84.

⁴⁹⁸Σκουρμπουτάκος, 1909: 84.

⁴⁹⁹Σκουρμπουτάκος, 1909: 84.

⁵⁰⁰Πρβλ 2.2 *ὡς ἔστι τῶν αἰσχροῶν, μᾶλλον δὲ τῶν αἰσχίστων* και 2.22 *μεγάλη γὰρ ῥοπή, μᾶλλον δὲ τὸ ὄλον ἢ τύχη*.

δεικτική αντωνυμία *ταῦτα*⁵⁰¹. Το μόνο που απαντά στην ανθυποφορά είναι: Μα τον Δία, εγώ τουλάχιστον δεν το προτείνω⁵⁰² (*μὰ Δί' οὐκ ἔγωγε* (ενν. *γράφω στρατιωτικά εἶναι*). Και περιορίζεται στο να εκφράσει την προσωπική του γνώμη και τίποτε άλλο (*ἡγοῦμαι*). Έτσι, προτείνει να συγκροτήσουν εκ θεμελίων (*κατασκευασθῆναι*) τακτικό στράτευμα⁵⁰³, κι όχι να κάνουν μια απλή ετοιμασία - κάτι που θα δήλωνε το απαρέμφοτο *παρασκευασθῆναι*-, επιπλήττοντας έτσι τους Αθηναίους ότι δεν έχουν πολίτες στρατιώτες⁵⁰⁴, και να διατεθούν τα χρήματα αυτά για στρατιωτικές ανάγκες (*καὶ ταῦτ' εἶναι στρατιωτικά*). Το χωρίο αυτό επέφερε και επιφέρει δυσκολίες ως προς την ακριβή κατανόηση. Ο Ουλπιανός σχολιάζει για τη λέξη *στρατιωτικά* ότι εννοεί τη μισθοδοσία των στρατιωτών⁵⁰⁵. Ο Dindorf στην έκδοσή του εξοβελίζει πλήρως τη φράση⁵⁰⁶. Ο Bekkeri διορθώνει ως εξής: *καὶ εἶναι στρατιωτικά*. Η διαγραφή της αντωνυμίας *ταῦτα* γίνεται με τη λογική ότι ο Δημοσθένης δεν απαιτεί να γίνουν τα θεωρικά στρατιωτικά αλλά να προετοιμαστούν στρατιώτες και να τους δοθούν χρήματα. Βέβαια, υποστηρίζεται από τον Κοκκινάκη⁵⁰⁷ πως δεν είναι και τόσο απαραίτητη η αντωνυμία, εφόσον ο λόγος στρέφεται γύρω από τα χρήματα αυτά (*ἔστι-χρήματα-στρατιωτικά*). Ωστόσο, η διόρθωση αναιρείται πρωτίστως βάσει νοήματος. Το *ταῦτα* είναι αναγκαίο ως υποκείμενο του συνδετικού *εἶναι* όπως εξάγεται και από τον εννοούμενο στο *κατασκευασθῆναι* προσδιορισμό *τοῖς χρήμασιν, ἃ ἔστιν ὑμῶν*. Και η έννοια είναι ότι αυτά τα χρήματα μέσω των οποίων θα συγκροτηθούν στρατιώτες θεωρεί ότι πρέπει να είναι στρατιωτικά. Χωρίς το *ταῦτα* το *εἶναι* λαμβάνει θέση υπαρκτικού με υποκείμενο *τὰ στρατιωτικά* αλλά με την εξής έννοια: και να υπάρχουν στο ταμείο στρατιωτικά χρήματα⁵⁰⁸. Επιπρόσθετα, η αντωνυμία *ταῦτα* είναι απαραίτητη για τα επόμενα⁵⁰⁹ *ὑμεῖς δ' οὕτω πως ἄνευ πραγμάτων λαμβάνειν*, δηλαδή *ταῦτα ἃ προσήκει στρατιωτικά γενέσθαι*. Τέλος, η γραφή *καὶ εἶναι στρατιωτικά* δεν παραδίδεται σε κανένα αντίγραφο⁵¹⁰.

Ο Δημοσθένης προσθέτει ότι πρέπει να υπάρχει πρόσδοδος τακτική που θα δίδεται σε κάποιον, έτσι ώστε, έχοντάς την ως μισθό, να εκτελεί τα απαιτούμενα (*καὶ*

⁵⁰¹ Ενώ στο 3.16 τα ονομάζει ευθαρσώς *λέγω δὲ τοὺς περὶ θεωρικῶν σαφῶς οὕτως*.

⁵⁰² Πρβλ τις συνηθισμένες σημερινές εκφράσεις *Θεὸς φυλάξει, ο Θεὸς να μην το δώσει*.

⁵⁰³ Ουλπιανός, 132.

⁵⁰⁴ Βασιάδης, 1848:251· Σκουρμπουτάκος, 1909: 85.

⁵⁰⁵ Ουλπιανός, 132.

⁵⁰⁶ Κοκκινάκης, 1870: 87.

⁵⁰⁷ Κοκκινάκης, 1870: 86-7.

⁵⁰⁸ Νικοκλής, 1875:32.

⁵⁰⁹ Ο Κοκκινάκης, 1870: 87 δεν τη θεωρεί τόσο απαραίτητη.

⁵¹⁰ Βασιάδης, 1848: 251· Νικοκλής, 1875:32.

μίαν σύνταξιν εἶναι τὴν αὐτὴν τοῦ τε λαμβάνειν καὶ τοῦ ποιεῖν τὰ δέοντα). Η λέξη *σύνταξις* στους δημοσθενικούς λόγους ερμηνεύεται με βάση με το περικείμενο. Εδώ τίθεται ευφημιστικά αντί της λέξης *μισθός*, η οποία ηχούσε άσχημα στους αρχαίους, επειδή διδόταν σε ξένους μισθοφόρους στρατιώτες κι όχι στους ελεύθερους πολίτες⁵¹¹. Καθώς διευκρινίζει ο Ουλπιανός⁵¹² : «σύνταξις ἔστι δύο πραγμάτων ὡςπερ ἔνωσις τοῦ λαμβάνειν καὶ ποιεῖν τὸ δέον», δηλαδή σύνταξη είναι τρόπον τινά η ένωση δύο πραγμάτων, να υπάρχει στον καθένα μία και η αυτή πρόσοδος σε όλους, απολαυή εκ των δημοσίων χρημάτων, είτε ως θεωρικά είτε ως στρατιωτικά ονομάσουν αυτά, και μαζί με το λαμβάνειν να κάνουν τα πρέπει, δηλαδή να στρατεύονται, κι όχι να τα δαπανούν σε εορτές και θέατρα και πανηγύρεις. Αλλά σε αντίθεση με αυτά που προτείνει ο ίδιος (*ἐγὼ μὲν γὰρ ἑὐμειζ δ'*) οι Αθηναίοι νομίζουν ότι πρέπει κάπως να λαμβάνουν τα χρήματα (*οὕτω πως* ενν. ἡγεῖσθε δεῖν λαμβάνειν) – το *πως* φανερώνει δήθεν άγνοια του ρήτορα- δίχως να πράττουν τίποτε ωφέλιμο για την πατρίδα (*ἄνευ πραγμάτων*) όπως *στρατεύεσθαι, δικάζειν, ποιεῖν τοῦθ' ὅ,τι καθ' ἡλικίαν ἕκαστος*, κατά τα λεγόμενα στο 3.35, και απερίσκεπτα να τα διαθέτουν στις εορτές (*εἰς τὰς ἐορτάς*). Απ' αυτά λοιπόν είναι φανερό ότι η έννοια που ενυπολανθάνει είναι αυτή που εξήγαγε ο Funkhaenel⁵¹³: *Ἐγὼ, φησὶν, ὁ ρήτωρ, οὐ γράφω ταῦτα γενέσθαι στρατιωτικὰ κατὰ τὸν ἀρχαῖον νόμον τὰ περιόντα χρήματα τοῖς διοικήσεως στρατιωτικὰ εἶναι, ἀλλὰ νῦν ἐπειδὴ στρατιώτας δεῖ παρασκευασθῆναι, βούλομαι ταῦτα τοῖς στρατευσόμενοις λαμβάνειν. Ἐτσι, το μὲν οὖν σὺ γράφεις ταῦτ' εἶναι στρατιωτικὰ σημαίνει γράφεις ταῦτα ἄει γενέσθαι στρατιωτικὰ ἔν τε εἰρήνῃ καὶ ἔν πολέμῳ, καὶ ὅλως ἡμᾶς τούτων ἀποστερεῖς; το δε μὰ Δί'...στρατιωτικὰ σημαίνει οὐχί, οὐχ οὕτω βούλομαι, ἀλλὰ ταῦτα, ἄπερ μέχρι δεῦρο ὡς θεωρικά ἐλαμβάνετε σχολάζοντες καὶ μηδὲν ποιοῦντες, βούλομαι νυνὶ μόνον, ὅτε ἀνάγκη στρατεύεσθαι, ὡς στρατιωτικὰ λαμβάνειν. Εντούτοις, ο ρήτορας μεμφόμενος τους Αθηναίους όχι γιατί τα λαμβάνουν (*τοῦ λαμβάνειν*) αλλά γιατί τα λαμβάνουν χωρίς να σκοτίζονται (*ἄνευ πραγμάτων λαμβάνειν*), τους προτρέπει να συνενώσουν το *στρατεύεσθαι* και το *λαμβάνειν* ή για να το πούμε πιο απλά να κάνουν όσα πρέπει και να τα λαμβάνουν. Την έννοια αυτή αναπτύσσει σαφέστερα στον Γ Ολυνθιακό στις §§33-4.*

Ἐπεται το συμπέρασμα του ανωτέρου συλλογισμού (*ἔστι δὴ λοιπόν*). Αφού λοιπόν οι Αθηναίοι νομίζουν ότι πρέπει να παίρνουν τα χρήματα, για να τα διαθέτουν

⁵¹¹Νικοκλής, 1875: 32 βλ. και Δημοσθ. 3. 34 *τὴν αὐτὴν σύνταξιν ἀπάντων*.

⁵¹²Ουλπιανός, 132.

⁵¹³Funkhaenel στο quaest. Demosth. σ. 1-4 Βλ. Βασιάδης, 1848: 25,1.

στις εορτές, οφείλουν να εισφέρουν όλοι από τα δικά τους χρήματα (πάντας εἰσφέρειν) πολλά ή λίγα αναλόγως με τις απαιτήσεις του πολέμου⁵¹⁴ για τις ανάγκες της πατρίδας (ἂν πολλῶν δέη, πολλά, ἂν ὀλίγων, ὀλίγα). Με το επιχείρημα αυτό ο Δημοσθένης υποβάλλει τους συμπολίτες του στο δίλημμα ή να θυσιάσουν τα θεωρικά, όπως λέει στην § 11 του Γ λόγου, ή να συνεισφέρουν από τα προσωπικά τους βαλάντια, αφού τα θεωρικά διανέμονταν σε όλους. Στην πραγματικότητα τους αναγκάζει εκόντας άκοντας να λύσουν τους σχετικούς με τα θεωρικά νόμους. Διότι, κατά την ορθή σκέψη του Saupre, ποιος θα ανεχόταν να λαμβάνει λίγα από τα δημόσια χρήματα ενώ να δαπανά πολλά από τα προσωπικά του για τις ανάγκες του πολέμου⁵¹⁵; Και σχετικά με το πόσα χρήματα χρειάζονται το μόνο σίγουρο καθώς λέει είναι ότι χρειάζονται (δειὶ δὲ χρημάτων), κι εκφράζει την αληθέστατη γνώμη ότι χωρίς αυτά δεν είναι δυνατόν να γίνει τίποτε από όσα απαιτούνται (καὶ ἄνευ τούτων οὐδὲν ἔστι γενέσθαι τῶν δεόντων). Κοινός τόπος είναι ότι τα χρήματα αποτελούν τους νευρώνες του πολέμου⁵¹⁶. αλλά και η γενικότερη παντοδυναμία τους είναι εκπεφρασμένη⁵¹⁷. Μολοντούτο η παντοδυναμία αυτή γεννά και πολλά προβλήματα λόγω της κακής διαχείρισής τους από τους ανθρώπους.

Ο Δημοσθένης δεν παραλείπει, βέβαια, να αναφέρει ότι άλλοι προαγορεύσαντες ρήτορες είχαν προτείνει άλλες πηγές πόρων (λέγουσι δὲ καὶ ἄλλους τινὰς ἄλλοι πόρους). Λογικά πλην των συμμαχικών θα πρότειναν φόρους, τους οποίους αναφέραμε εισαγωγικά⁵¹⁸. Λέγοντας απ' όλους τους προτεινόμενους πόρους να προτιμήσουν όποιον νομίζουν ότι τους συμφέρει (ἄν ἔλεσθ' ὅστις ὑμῖν συμφέρειν δοκεῖ) ολοκληρώνει με την επιμονή να επιληφθούν των πραγμάτων προς όφελός τους (ἀντιλάβεσθε τῶν πραγμάτων), όσο υπάρχουν ευνοϊκές περιστάσεις (ἕως ἐστὶ καιρός)⁵¹⁹.

⁵¹⁴Πρβλ Πλούτ., Κλεομένης 27 *Λέγεται δὲ καὶ Ἀρχίδαμος ὁ παλαιὸς ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, κελευόντων τὰς εἰσφορὰς τάξει τῶν συμάχων αὐτὸν, εἶπεῖν ὡς ὁ πόλεμος οὐ τεταγμένα σιτεῖται.*

⁵¹⁵Saupre βλ. Βασιάδης, 1848: 252 Νικοκλής, 1875: 33.

⁵¹⁶Πρβλ. Πλούτ., Κλεομένης 27,5 : *καὶ ὁ Δημάδης τὰς τριήρεις μὲν καθέλκειν καὶ πληροῦν ποτε τῶν Ἀθηναίων κελευόντων, χρήματα δ' οὐκ ἐνόητων, «πρότερον ἔστιν» ἔφη, «τοῦ πρῶρατεῦσαι τὸ φυρᾶσαι». Ἀριστοφ., Ἰππεῖς 525 ἐρέτην ...πρῶρατεῦσαι (ο πρῶρατης ή πρῶρεῦς εντελλόταν από τον κυβερνήτη).*

⁵¹⁷Βλ. Εὐρ., Φοίνισσαι 443 *τὰ χρήματ' ἀνθρώποισι τιμιώτατα, δυνάμιν τε πλείστην τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔχει.*

⁵¹⁸Βλ. αὐτόθι σ. 32-33.

⁵¹⁹Στον Α Φιλ. 37 εἶχε πει: *οἱ δὲ τῶν πραγμάτων οὐ μένουσι καιροὶ τὴν ἡμετέραν βραδυτῆτα καὶ εἰρωνείαν.*

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο ρήτορας, αφού διευκρινίζει ότι οι σκέψεις του δεν πηγάζουν από προσωπική ασφάλεια (§16), εκθέτει τα μέσα με τα οποία μπορεί να εκτελεστεί η βοήθεια. Δύο εκστρατευτικά σώματα απαιτούνται: ένα για να ανακουφίσει την Ολυνθο και ένα άλλο για να παρενοχλεί τους Μακεδόνες (17-18). Αυτά μπορούν να χρηματοδοτηθούν είτε με τον επαναπροσδιορισμό της χρήσης των θεωρικών για τη στήριξη των στρατιωτικών (19), είτε με την επιβολή καθολικών φόρων (20).

Είναι ξεκάθαρο ότι με την επιμονή του στο ζήτημα των χρημάτων ο ρήτορας θέλει να εξαναγκάσει τους Αθηναίους να σκεφτούν σοβαρά τη μετατροπή των θεωρικών.

ΠΙΣΤΕΙΣ §§ 21-27

[21] ἄξιον δ' ἐνθυμηθῆναι καὶ λογίσασθαι τὰ πράγματα' ἐν ᾧ καθέστηκε νυνὶ τὰ Φιλίππου. οὔτε γάρ, ὡς δοκεῖ καὶ φήσειέ τις ἂν μὴ σκοπῶν ἀκριβῶς, εὐτρεπῶς οὐδ' ὡς ἂν κάλλιστ' αὐτῶ τὰ παρόντ' ἔχει, οὔτ' ἂν ἐξήνεγκε τὸν πόλεμόν ποτε τοῦτον ἐκεῖνος, εἰ πολεμεῖν ᾤηθη δεήσειν αὐτόν, ἀλλ' ὡς ἐπιὼν ἅπαντα τότε ἤλιπε τὰ πράγματα' ἀναιρήσεσθαι, κἄτα διέψευσαι. τοῦτο δὴ πρῶτον αὐτόν ταράττει παρὰ γνώμην γεγονὸς καὶ πολλὴν ἀθυμίαν αὐτῶ παρέχει, εἴτα τὰ τῶν Θετταλῶν. [22] ταῦτα γὰρ ἄπιστα μὲν ἦν δήπου φύσει καὶ ἀεὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, κομιδῇ δ', ὡς περ ἦν, καὶ ἔστι νῦν τούτῳ. καὶ γὰρ Παγασᾶς ἀπαιτεῖν αὐτόν εἰσιν ἐψηφισμένοι, καὶ Μαγνησίαν κεκωλύκασι τειχίζειν. ἤκουον δ' ἔγωγέ τινων, ὡς οὐδὲ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς ἔτι δώσοιεν αὐτῶ καρποῦσθαι· τὰ γὰρ κοινὰ τὰ Θετταλῶν ἀπὸ τούτων δεοὶ διοικεῖν⁵²⁰, οὐ Φίλιππον λαμβάνειν. εἰ δὲ τούτων ἀποστερήσεται τῶν χρημάτων, εἰς στενὸν κομιδῇ τὰ τῆς τροφῆς τοῖς ξένοις αὐτῶ καταστήσεται. [23] ἀλλὰ μὴν τὸν γε Παίονα καὶ τὸν Ἰλλυριὸν καὶ ἀπλῶς τούτους ἅπαντας ἡγεῖσθαι χρὴ αὐτονόμους ἥδιον ἂν καὶ ἐλευθέρους ἢ δούλους εἶναι· καὶ γὰρ ἀήθεις τοῦ κατακούειν τινός εἰσι, καὶ ἄνθρωπος ὑβριστής, ὡς φασιν. καὶ μὰ Δί' οὐδὲν ἄπιστον ἴσως· τὸ γὰρ εὖ πράττειν παρὰ τὴν ἀξίαν ἀφορμὴ τοῦ κακῶς φρονεῖν τοῖς ἀνοήτοις γίγνεται· διόπερ πολλάκις δοκεῖ τὸ φυλάττειν τάγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον εἶναι.

Αφού λοιπόν έθεσε ως τώρα στην κρίση των Αθηναίων όλα τα αναγκαία στην παρούσα περίσταση μεταβαίνει σ' ένα νέο επιχείρημα (ἄξιον δὲ) από του ραδίου, το οποίο στηρίζει στην εξέταση της παρούσας κακής κατάστασης των πραγμάτων του Φιλίππου (τὰ πράγματα⁵²¹ ἐν ᾧ καθέστηκε νυνὶ τὰ Φιλίππου), για να εμπνεύσει θάρρος και ελπίδα. Και την παρουσιάζει, ώστε να μπορέσουν οι Αθηναίοι, αφού σχηματίσουν

⁵²⁰ Βλ. 3.26.

⁵²¹ Αντικείμενο στο απαρέμφοτο λογίσασθαι κατά πρόληψη.

ιδέα, να την κρίνουν. Ο συνδυασμός των δύο συνώνυμων *ένθυμηθῆναι* και *λογίσασθαι*⁵²² είναι απαραίτητος εδώ, γιατί, για να κρίνει κάποιος, πρέπει πρώτα να έχει τις ιδέες και τις έννοιες που θα υποβάλει σε κρίση⁵²³. Η σημερινή δηλαδή κατάσταση δεν είναι εύκολη για τον Φίλιππο ούτε και τέτοια ώστε να είναι η καλύτερη γι' αυτόν, όπως φαντάζεται και θα ισχυριζόταν κανείς, αν δεν την εξέταζε με προσοχή (*οὔτε γάρ, ὡς δοκεῖ και φήσειέ τις ἂν μὴ σκοπῶν ἀκριβῶς*), ούτε την έχει προετοιμάσει σωστά (*εὐτρεπῶς*⁵²⁴ *οὐκ ἔχει*), ούτε θα προκαλούσε επιθετικό πόλεμο (*οὔτ' ἂν ἐξήνεγκε τὸν πόλεμόν ποτε τοῦτον ἐκεῖνος*), αν πίστευε ότι θα πολεμήσει κάποια συγκεκριμένη στιγμή στο μέλλον (*εἰ πολεμεῖν ὥθηθι δεήσειν αὐτόν*). Αλλά είχε την ελπίδα πως, τότε που θα έκανε επίθεση, διά μιας επιδρομής θα μπορούσε να έχει τον απόλυτο έλεγχο της κατάστασης⁵²⁵ στην Όλυνθο (*ἀλλ' ὡς ἐπιὼν ἅπαντα τότε ἤλπιζε τὰ πράγματα ἄναιρήσεσθαι*). Εντοπίζεται αντίθεση κατ' ἄρση και θέση στο *οὔτ' ἂν ἐξήνεγκε*, ενώ η πλοκή είναι *ἀλλ' ἅπαντα τότε ἤλπιζε τὰ πράγματα ἄναιρήσεσθαι, ὡς ἀναιρεῖται τις αὐτὰ ἐπιὼν*⁵²⁶. Ωστόσο, τώρα έχει διαψευστεί (*διέψευσται ενν. τῶν ἐλπίδων*). Ο παρακείμενος *διέψευσται* δηλώνει ότι τα αποτελέσματα υφίσταντο ακόμη ενόσω εκφωνεῖτο ο παρών λόγος και το γεγονός αυτό κλονίζει τον Φίλιππο (*τοῦτο δὴ πρῶτον αὐτόν ταράττει*), γιατί συνέβη παρά τους υπολογισμούς του (*παρὰ γνώμην*) και του προξενεί μεγάλη αποθάρρυνση (*καὶ πολλὴν ἀθυμίαν αὐτῷ παρέχει*). Προφανώς ανέμενε να τεθούν εκουσίως οι Χαλκιδικές πόλεις υπό την προστασία του και συν τω χρόνω θα τις μετέβαλλε σε υπηκόους του. Αλλά η απροσδόκητη αντίσταση της Ολύνθου κατέστησε ολοφάνερο ότι οι ελληνικές πόλεις επιδίωκαν έντονα την αυτονομία τους κι ο πόθος γι' αυτήν ήταν τόσο ισχυρός, ώστε μπορούσε να κατασταλεί η αντιπάθεια Ολυνθίων-Αθηναίων και να οδηγηθούν σε συμμαχία⁵²⁷.

Προβληματικές είναι για τον βασιλιά και οι θεσσαλικές υποθέσεις λόγω αναξιπιστίας (*εἶτα τὰ τῶν Θετταλῶν ἄπιστα*). Αντί να πει ότι τα πρόσωπα, δηλαδή οι Θεσσαλοί, ήταν αναξιόπιστοι, λέει *τὰ τῶν Θεσσαλῶν* και επαναλαμβάνει με την αντωνυμία *ταῦτα*, ότι αυτά ήταν βέβαια εκ φύσεως αναξιόπιστα και συνεχίζουν να είναι τέτοια προς όλους τους ανθρώπους και γενικά (*ταῦτα γὰρ ἄπιστα μὲν ἦν δήπου*

⁵²²Πρβλ § 2 και §14.

⁵²³Κοκκινάκης,1870: 87.

⁵²⁴Πρβλ *εὐτρεπίσας* § 13.

⁵²⁵Το στοιχείο αυτό θεωρεῖται ως απόδειξη ότι ο λόγος δεν απαγγέλθηκε ευθύς με την έναρξη του πολέμου αλλά ότι είναι ο τρίτος κατά σειρά, γιατί φαίνεται ότι έχει αποσταλεί βοήθεια στους Ολυνθίους.

⁵²⁶Reiske βλ. Σκουρμπουτάκος,1909: 85 Νικοκλής,1875: 35.

⁵²⁷Curtius,1900: 362.

φύσει καὶ ἀεὶ πᾶσιν ἀνθρώποις)⁵²⁸. Τονίζεται με το *δήπου* η κοινή γνώμη ότι οι Θεσσαλοί συζούσαν με αυτήν την ιδιότητα. Η απιστία στις υποσχέσεις και συναλλαγές τους ήταν παροιμιώδης. Λεγόταν «ἀεὶ γὰρ τὰ Θετταλῶν ἄπιστα»⁵²⁹. Γι'αυτό ο ρήτορας συμπεραίνει ότι εξαιτίας του ἔμφυτου και καθ'ἑξίν αυτού⁵³⁰ χαρακτηριστικού τους (*φύσει καὶ ἀεὶ*) θα επιδείξουν εντελῶς (*κομιδῆ*) την ίδια συμπεριφορά (*ὥσπερ ἦν*) ἀπέναντι και στον Φίλιππο (*καὶ ἔστι νῦν τούτῳ*). Μια βεβαιότητα που στηρίζεται, ὁμως, σε μια γενίκευση.

Γιατί, τώρα ετοιμάζονται να απαιτήσουν τις Παγασές⁵³¹ (*καὶ γὰρ Παγασὰς ἀπαιτεῖν αὐτόν εἰσιν ἐψηφισμένοι*), ἔχοντας ἤδη προβάλλει μια απλή διαμαρτυρία για την οχύρωση της Μαγνησίας με τείχος (*καὶ Μαγνησίαν κεκωλύκασι*⁵³² *τειχίζειν*). Ο Δημοσθένης προσθέτει, ὅτι ἄκουσε με τα αυτιά του ἀπὸ πλήθος μαρτύρων (*ἤκουον*⁵³³ *δ' ἔγωγέ τινων*) -στοιχείο ειλικρίνειας και ἀλήθειας- ὅτι θα ἀντισταθῶν στην πρόθεση του Φιλίππου να ἐκμεταλλευτεῖ τα ἔσοδά τους ἀπὸ τα λιμενικά τέλη και ἀπὸ τους ἐμπορικούς φόρους που ἐπιβάλλονταν στις αγορές (*ὡς οὐδὲ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς* -σχῆμα μετωνυμίας ἀντὶ τὰς προσόδους καὶ τὰ τέλη τῶν λιμενῶν καὶ ἀγορῶν- *ἔτι δώσοιεν αὐτῷ καρποῦσθαι*). Λογικά τα ἀπαιτούσε ὡς πολεμική ἀποζημίωση, ἀπὸ τη στιγμή που εἶχε διώξει τους τυράννους των Φερῶν και εἶχε καταστεί ταγός των Θεσσαλῶν διοικῶντας τα πάντα ὡς ἠθέλε. Η ἀρνήσή τους, ὁμως, να του τα ἐκχωρήσουν στηριζόταν στο ἐπιχείρημα ὅτι τα ἔσοδα ἔπρεπε να προορίζονται για τη διοίκηση του κοινού των Θεσσαλῶν κι ὄχι να τα παίρνει ο Φίλιππος (*τὰ γὰρ κοινὰ τὰ*

⁵²⁸ Πρβλ Δημ., *Κατὰ Ἀριστοκρ.* 111 ἴστε *δήπου Φίλιππον, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τουτονὶ τὸν Μακεδόνα, ᾧ πολὺν δήπου μᾶλλον ἐλυσιτέλει τὰς ἐξ ἀπάσης Μακεδονίας προσόδους ἀδεῶς λαμβάνειν ἢ μετὰ κινδύνων τὰς ἐξ Ἀμφιπόλεως, καὶ χρῆσθαι φίλοις αἰρετώτερον ἢν αὐτῷ τοῖς πατρικοῖς ὑμῖν ἢ Θετταλοῖς, οἱ τὸν πατέρ' αὐτοῦ ποτ' ἐξέβαλον.* 112 ὑμεῖς δὲ οὐδένα προδῶκατε πώποτε τῶν φίλων, Θετταλοὶ δ' οὐδένα πάποθ' ὄντινα οὐ. ἀλλ' ὁμως οὕτως ἐχόντων τούτων μικρὰ λαμβάνειν καὶ τοὺς ἀπίστους φίλους καὶ τὸ κινδυνεύειν ἀντὶ τοῦ μετ' ἀσφαλείας ζῆν ὁρᾶτε προηρημένον αὐτόν.

⁵²⁹ βλ. Σχόλια (Dübner, 1877²: 352) στον Πλοῦτο του Ἀριστοφάνη στον στίχο 521 Χρεμύλος: *κερδαίνειν βουλόμενός τις ἔμπορος ἤκων ἐκ Θετταλίας παρὰ πλείστων ἀνδραποδιστῶν. «διαβάλλονται οἱ Θεσσαλοὶ ὡς ἀνδραποδισταὶ [καὶ αἰσχροκερδεῖς] καὶ ἄπιστοι· ἀεὶ γὰρ τὰ Θετταλῶν ἄπιστα, [ἢ παροιμία φησίν] καὶ Εὐριπίδης (ἐν Ἴνοϊ) πολλοὶ παρήσαν, ἀλλ' ἄπιστοι Θετταλοὶ».* Την ίδια απιστία ιστορεῖ ο Θουκ στη μάχη της Τανάγρας 1.107 *ἦλθον δὲ καὶ Θεσσαλῶν ἰππῆς τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τὸ ζυμμαχικόν, οἱ μετέστησαν ἐν τῷ ἔργῳ παρὰ τοὺς Λακεδαιμονίους.*

⁵³⁰ Οὐλπιανός· Ο Sauppe ἀποδίδει «*natura et consuetudine*» και πληρέστερα ο Westermann «*cum natura, tum consuetudine*» βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909:86.

⁵³¹ Για τις Παγασές εἶχε κάνει λόγο και στην § 9 και §13.

⁵³² Τα κωλύματα ἦταν ἀπλές διαμαρτυρίες.

⁵³³ Πρβλ 2. 17.

Θετταλῶν ἀπὸ τούτων δέοι διοικεῖν, οὐ Φίλιππον λαμβάνειν). Το τι ἔλεγαν, ὁμως, δε σημαίνει και πως θα το ἔπρατταν.

Ἐπεται η γνώμη του ρήτορα. Αν, ὁμως, στερηθεῖ αυτά τα χρήματα (*εἰ δὲ τούτων ἀποστερήσεται τῶν χρημάτων*), θα στριμωχθεῖ πολύ οικονομικά, καθώς δεν θα ἔχει ἔσοδα για τις δαπάνες συντήρησης και πληρωμῆς των μισθοφόρων του (*εἰς στενὸν κομιδῆ τὰ τῆς τροφῆς τοῖς ξένοις αὐτῶ καταστήσεται*⁵³⁴). Ο Δημοσθένης θεωρεῖ βέβαιη την υπόθεση αυτή, ὅπως φαίνεται ἀπὸ το εἶδος του υποθετικού λόγου που προτιμά: πραγματικό με χροιά προσδοκωμένου (οριστική μέλλοντα στην υπόθεση και ἀπόδοση). Αλλά ο Φίλιππος εἶχε πλήθος ἄλλων ἐσόδων.

Εισάγονται τώρα αντιθετικά με τα προειρημένα (*ἀλλὰ μὴν*) ἄλλα παραδείγματα βεβαιότερα σαν να ἔλεγε ο ομιλητής ὅτι, ἀκόμη κι αν τα σχετικά με τη Θεσσαλία στηρίζονται στην αξιοπιστία ἄλλων, τουλάχιστον το Παιονικό και Ἰλλυρικό ἔθνος (*γε Παίονα και τὸν Ἰλλυριὸν*)-σε ενικό αριθμό, για ευτελισμό της δυνάμεις τους (Σ) - θα επαναστατήσουν και ἄλλα τέτοια εθνάρια (*ἅπαντας τούτους*), βάρβαροι λαοὶ γύρω ἀπὸ τη Μακεδονία, δηλαδή οι Θράκες και οι Ηπειρώτες οι οποίοι ἦταν υποταγμένοι στον Φίλιππο⁵³⁵. Η πρόθεσή τους για ξεσηκωμό θα προκύψει λόγω της προτίμησής τους να εἶναι πλήρως ανεξάρτητοι (*αὐτονόμους ἢ διον ἂν και ἔλευθέρους*) παρά να εἶναι δούλοι (*ἢ δούλους εἶναι*). Η τοποθέτηση των λέξεων *αὐτονόμους* και *ἔλευθέρους* παραπέμπει στο ὅτι μπορεί να ἦταν αυτόνομοι στην εσωτερική διοίκηση, ἀλλά ως προς την εξωτερική πολιτική ἦταν ανελεύθεροι. Και συμπληρώνει ὅτι οι ἄνθρωποι αυτοὶ ἦταν ασυνήθιστοι (*ἀήθεις*) στο να εἶναι ολοκληρωτικά υπήκοοι κάποιου (*κατακούειν*⁵³⁶ τινός) και ὅτι αυτός ο κάποιος, του οποίου το ὄνομα αποσιωπᾷ λέγοντας μόνο *ἄνθρωπος* με κράση, ὡσάν να ἔλεγε σήμερα περιφρονητικά ο παλιάνθρωπος, ἔχει υβριστική συμπεριφορά (*ὕβριστήν*). Η λέξη *ὕβριστής* υποβάλλει αυτομάτως την πτώση του Μακεδόνα⁵³⁷.

⁵³⁴ Πρβλ 3.20 δι' ἀπορίαν ἐφοδίων τοῖς στρατενομένοις.

⁵³⁵ Βασιάδης, 1848: 256.

⁵³⁶ Σ κατακούειν ὄχι απλῶς ἀκούειν.

⁵³⁷ Ο Lesky (1981⁵:357) γράφει: «Απὸ το μέρος των θεῶν η Ἄτη εἶναι το πεπρωμένο ... παριστάνεται σαν η τύφλωση, που στην αρχὴ ἔρχεται κοντά τους χαμογελαστή, τους θολώνει ὅλο και περισσότερο το μυαλό, τους ξεγελά, και τους αφήνει τέλος να τραβήξουν τον δρόμο της καταστροφῆς τους». Τότε φθάνουν στην ὕβριν... «ο ἄνθρωπος που τον βρήκε η Ἄτη ξεπερνᾷ τα σύνορα που του ἔχουν οριστεῖ, κλονίζει την τάξη του κόσμου και πρέπει να πέσει θύμα της δικῆς του τύφλωσης... ο Δίας που τιμωρεῖ το μυαλό που τραβά πολύ ψηλά...»

Είναι αξιοπρόσεκτο, όμως, ότι η κατηγορία αυτή δεν εκτοξεύεται στα πλαίσια της συκοφαντίας, γιατί διαδιδόταν ότι ο βασιλιάς ήταν και ευπροσήγορος⁵³⁸, αλλά διατυπώνεται ως φήμη (*ὡς φασιν*). Αλλά, επειδή δεν είναι απίθανο (*καὶ μὰ Δί' οὐδὲν ἄπιστον*⁵³⁹ ἴσως) να ισχύουν όσα αναφέρθηκαν στην παράγραφο και ότι είναι υβριστής⁵⁴⁰, ο ρήτορας καταθέτει την γνώμη ότι η παρά την αξία ευτυχία (*τὸ γὰρ εὖ πράττειν παρὰ τὴν ἀξίαν*⁵⁴¹) γίνεται αιτία (*ἀφορμή*) της λανθασμένης σκέψης στους ανόητους (*τοῦ κακῶς φρονεῖν τοῖς ἀνοήτοις γίνεταί*). Λεξιλογικά σχολιάζουμε ότι η λέξη *ἀφορμή* συνήθως λέγεται για τον υψηλό τόπο (πέτρα, πλοίο, ιστία κ.ά) τον οποίο έχει κάποιος ως σημείο εκκίνησης για να ορμήσει. Στο σημείο αυτό μεταφορικά τα *χρήματα* είναι αφορμή, δηλαδή το μέσο με το οποίο αγοράζει κάποιος τροφή, ενδύματα και όλα τα απαραίτητα. Η *ὑβρις* δε γίνεται αφορμή πολλές φορές φόνου· λέγεται όμως αφορμή και η πρόφαση και η ψευδής αιτία, όπως με αφορμή πως θα αγοράσει κάποιος ψωμί επαιτεί, ή άλλος πίνει, μεθά κ.τ.λ.⁵⁴². Έπεται ως συμπέρασμα μια άλλη κοινή γνώμη ότι η διατήρηση των αγαθών είναι δυσκολότερη από την απόκτηση (*διόπερ πολλάκις δοκεῖ τὸ φυλάξαι τάγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπότερον εἶναι*).

Η πρώτη γνώμη *τὸ γὰρ εὖ πράττειν παρὰ τὴν ἀξίαν ἀφορμή τοῦ κακῶς φρονεῖν τοῖς ἀνοήτοις γίνεταί* είναι επίσημη, καθώς απαντά επανειλημμένως και σε άλλους συγγραφείς⁵⁴³. Η δεύτερη επίσης⁵⁴⁴, αν και μη αληθής⁵⁴⁵, όπως κι ο ίδιος ο ρήτορας το παραδέχεται λέγοντας ότι ισχύει σύμφωνα με την κοινή γνώμη *πολλάκις δοκεῖ*⁵⁴⁶.

⁵³⁸Είχε και τις δύο ιδιότητες βλ. Πλούτ., *Δημοσθ. Κ...* *διὰ κάμων ὑβρίζων τοὺς νεκροὺς, ἐν τῇ μέθῃ του ἔψαλλε τὴν ἀρχὴν τοῦ ψηφίσματος τοῦ Δημοσθένους, κατὰ πόδας διαιρῶν αὐτῶ και κρούων τῶ ρυθμῶ...*

⁵³⁹Πρβλ 2.14 όπου παριστά τη μακεδονική δύναμη και την εξουσία του Φιλίππου ασθενή και μεστή *πολλῶν κακῶν*.

⁵⁴⁰Νικοκλής, 1875: 37,38. Ο Βασιάδης (1848:256) θεωρεί ότι η αναφορά γίνεται μόνο για τον Φίλιππο.

⁵⁴¹Πρβλ 1.21, 2.8.

⁵⁴²Βλ. Κοκκινάκης, 1870: 89-90.

⁵⁴³Βλ. Θουκ., 3.39 *εἴωθε δὲ τῶν πόλεων, αἷς ἂν μάλιστα και δι' ἐλαχίστου ἀπροσδόκητος εὐπραγία ἔλθῃ, ἐς ὑβριν τρέπειν*. Ἰσοκρ. *Ἀρειοπαγ.* 3 *ὁρῶ γὰρ τῶν πόλεων τὰς ἄριστα πράττειν οἰομένας κάκιστα βουλευομένας και τὰς μάλιστα θαρροῦσας εἰς πλείστους κινδύνους καθισταμένας*. Ξενοφ. *Απομνημ.* 3.9.14 *ἐρομένου δὲ τινος αὐτὸν τί δοκοῖ αὐτῶ κράτιστον ἀνδρὶ ἐπιτηδεῦμα εἶναι, ἀπεκρίνατο: εὐπραξία. ἐρομένου δὲ πάλιν εἰ και τὴν εὐτυχίαν ἐπιτηδεῦμα νομίζοι εἶναι, πᾶν μὲν οὖν τούναντίον ἔγωγ', ἔφη, τύχην και πράξιν ἡγοῦμαι: τὸ μὲν γὰρ μὴ ζητοῦντα ἐπιτυχεῖν τι τῶν δεόντων εὐτυχίαν οἶμαι εἶναι, τὸ δὲ μαθόντα τε και μελετήσαντά τι εὖ ποιεῖν εὐπραξίαν νομίζω, και οἱ τοῦτο ἐπιτηδεύοντες δοκοῦσί μοι εὖ πράττειν*. Διόδ., 38.6 *οἱ πλείστοι γὰρ διὰ τὴν εὐτυχίαν ἐπαίρονται μὲν ταῖς εὐπραξίαις, ὑπερήφανοι δ' ἐν ταῖς εὐτυχίαις γινόμενοι τῆς ἀνθρωπίνης και κοινῆς ἀσθενείας ἐπιλανθάνονται διὸ και τοὺς πλείστους ὁρᾶν ἔστι τὴν εὐτυχίαν ὡσπερ τι βαρὺ φορτίον φέρειν ἀδυνατοῦντας*.

[24] δεῖ τοίνυν ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν ἀκαιρίαν τὴν ἐκείνου καιρὸν ὑμέτερον νομίσαντας ἐτοίμως συνάρασθαι τὰ πράγματα, καὶ πρεσβευομένους ἐφ' ἃ δεῖ καὶ στρατευομένους αὐτοὺς καὶ παροξύνοντας τοὺς ἄλλους ἅπαντας, λογιζομένους, εἰ Φίλιππος λάβοι καθ' ἡμῶν τοιοῦτον καιρὸν καὶ πόλεμος γένοιτο πρὸς τῇ χώρᾳ, πῶς ἂν αὐτὸν οἴεσθ' ἐτοίμως ἐφ' ὑμᾶς ἐλθεῖν; εἴτ' οὐκ αἰσχύνεσθε, εἰ μὴδ' ἃ πάθοιτ' ἂν, εἰ δύναιτ' ἐκεῖνος, ταῦτα ποιῆσαι καιρὸν ἔχοντες οὐ τολμήσετε;

Αφού ολοκληρώθηκε η εξέταση του δυνατού και παρουσιάστηκε η σαθρότητα του Φιλίππου έχουμε μετάβαση σε προτροπή (παραβολή από του ίσου⁵⁴⁷). Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η προτροπή διαφέρει από τη συμβουλή. Στις συμβουλές το αγαθό για το οποίο συμβουλεύουμε αμφισβητείται και ο τρόπος με τον οποίο υποστηρίζουμε τα χρήσιμα επιδέχεται αντίρρηση⁵⁴⁸. Αντιθέτως στις προτροπές και το αγαθό και ο τρόπος είναι πρόδηλα. Οι Αθηναῖοι, λοιπόν, πρέπει να πάρουν με προθυμία την κατάσταση στα χέρια τους (*δεῖ τοίνυν ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι συνάρασθαι τὰ πράγματα*), θεωρώντας τις δυσμενεῖς για τον Φίλιππο περιστάσεις (*ἀκαιρία*) που εξέθεσε ο ρήτορας στις §§ 21-24, δηλαδή τον πόλεμο των Ολυνθίων, την απιστία των Θεσσαλών, και το φιλελεύθερο πνεῦμα των Παιόνων και Ιλλυριών, ευκαιρία για τους ίδιους. Ἐνα επιτυχημένο οξύμωρο στις λέξεις *ἀκαιρίαν-καιρὸν*. Προβληματισμό έχει προκαλέσει η έννοια της φράσης *συνάρασθαι τὰ πράγματα*. Το ρήμα *αἴρωμαι* σημαίνει φέρω φορτίο στους ώμους μου. Η περίφραση *αἴρωμαι πόλεμον/κίνδυνον* έχει την έννοια του αναλαμβάνω/εγείρω πόλεμο⁵⁴⁹. Ο Σχολιαστής γράφει ότι ἔπρεπε να πει *συνάρασθαι τοῖς πράγμασιν*, αλλά το εἶπε αττικῶς, σαν να ἔλεγε «σὺν τῇ τύχῃ ἀγωνίζεσθαι τὰ πράγματα», ἄλλοι «σὺν τοῖς Ὀλυνθίοις». Ο Weil και ο Σκουρμπουτάκος⁵⁵⁰ δέχονται την εξήγηση του Σχολιαστή, διότι και στο 2.2 ο ρήτορας μιλά για «τῶν ὑπὸ τῆς τύχης παρασκευασθέντων καιρῶν καὶ συμμάχων». Ο

⁵⁴⁴ Πρβλ. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία* 7.5.76 *Μέγα γὰρ οἶμαι καὶ τὸ ἀρχὴν καταπρᾶξαι, πολὺ δὲ ἔτι μείζον τὸ λαβόντα διασώσασθαι*. Θουκ. 3. 39 *τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λόγον τοῖς ἀνθρώποις εὐτυχοῦντα ἀσφαλέστερα ἢ παρὰ δόξαν, καὶ κακοπραγίαν ὡς εἰπεῖν ῥᾶον ἀπωθοῦνται ἢ εὐδαιμονίαν διασώζονται*. Μέση είναι η γνώμη του Οβίδιου στο *Ars. am* II, 13 *nec minor virtus est, quam quaerere, paria tueri: Casus inest illic; hoc erit artis opus*.

⁵⁴⁵ Ουλπιανός 136.

⁵⁴⁶ Στο 2.26 ὁμοῦς λέει πολὺ ῥᾶον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκεν. Αλλά εκείνο που απονέμει φύσει στα πράγματα πέφυκεν, αυτό εδῶ ισχύει σύμφωνα με την κοινή γνώμη *πολλάκις δοκεῖ*. Ὅποτε συμβαίνει να γίνονται και τα δύο. Βλ. ἀνάλυση χωρίου αὐτόθι.

⁵⁴⁷ Ουλπιανός 136.

⁵⁴⁸ Ουλπιανός 136. Στους συμβουλευτικούς λόγους συμβουλές και προτροπές περιπλέκονται.

⁵⁴⁹ βλ. Δημοσθ. *Περὶ εἰρήνης* 3 *πόλεμον ἄδοξον καὶ δαπανηρὸν ἄρασθαι*.

⁵⁵⁰ Σκουρμπουτάκος, 1909: 87,88.

Νικοκλής⁵⁵¹ κι ο Βασιάδης⁵⁵² διαφωνούν στηριζόμενοι στο ότι το ρήμα *συναίρομαι* με τη σημασία του συγκοινωνῶ/ συμμετέχω συντάσσεται με αιτιατική και δοτική συχνά παραλειπόμενη, όπως εδώ⁵⁵³, ή με αιτιατική και γενική⁵⁵⁴. Έτσι πιστεύουν ότι το *συνάρασθαι* σημαίνει να σηκώσουν μεταφορικά το βάρος μαζί με τους Ολύνθιους, οι οποίοι τους παρέχουν αυτή την ευκαιρία. Ο Bassi υποστηρίζει ότι η *σύν* δεικνύει ότι όλοι οι Αθηναίοι οφείλουν να είναι σύμφωνοι με την επιχείρηση⁵⁵⁵.

Ο Δημοσθένης συνεχίζει προσθέτοντας να διαπραγματεύονται με πρεσβεία (*πρεσβευομένους*) όσα είναι ανάγκη (*ἐφ' ἃ δεῖ ενν. πρεσβεύεσθαι*). Και ποια είναι αυτά; Η ερμηνεία του *ἐφ' ἃ δεῖ* ποικίλει. Ο Σχολιαστής και ο Ουλπιανός γράφουν ότι η πρεσβεία θα είχε σκοπό να διδάξει όσους δεν είχαν ιδέα για το ποιόν και τις κινήσεις του Φιλίππου να μην τον εμπιστεύονται και να ενημερώσει για την αθηναϊκή εκστρατεία όσους είχαν πλήρη επίγνωση της κατάστασης αλλά φοβούνταν, ώστε να ενθαρρυνθούν και να πάψουν να φοβούνται πλέον τον βασιλιά. Με τη θέση αυτή συμφωνεί ο Wolf κι ο Βασιάδης⁵⁵⁶. Άλλοι λένε ότι εννοούνται οι λόγοι για τους οποίους πρέπει να αποσταλεί πρεσβεία (*δι' ἃ πράγματα δεῖ*) και προς επίρρωση της θέσης τους καταθέτουν ότι εδώ επαναλαμβάνονται τα λόγια στην §2 *πρεσβείαν πέμπειν, ἥτις ταῦτ' ἐρεῖ καὶ παρέσται τοῖς πράγμασιν*⁵⁵⁷). Αλλά η γνώμη αυτή δεν μπορεί να υφίσταται, σύμφωνα με τον Κοκκινάκη, για δύο λόγους. Πρώτον, μια πρεσβεία άνευ λόγων δεν ονομάζεται πρεσβεία και ο ρόλος των αποσταλμένων πρεσβευτών οπουδήποτε είναι να εξηγήσουν τον λόγο της αποστολής τους. Οπότε είναι περιττό να εννοείται το αυτονόητο. Δεύτερον, αν στην §2 ο Δημοσθένης αναγκάστηκε να πει τους λόγους αποστολής της πρεσβείας, στο συγκεκριμένο σημείο δεν είχε λόγο να κάνει το ίδιο⁵⁵⁸. Άλλωστε το αναφορικό *ἃ* από μόνο του δεν μπορεί να φανερώσει τί σκοπεύουν να πουν οι πρεσβευτές.

Δεύτερη κίνηση, κατά τον ρήτορα, είναι να εκστρατεύσουν οι ίδιοι οι Αθηναίοι (*καὶ στρατευομένους αὐτούς*), αφού πρώτα ξεσηκώσουν όλους τους άλλους (*καὶ παροξύνοντας τοὺς ἄλλους ἅπαντας*), δηλαδή όχι μόνο τους Θεσσαλούς, Παίονες και Ιλλυριούς, αλλά και όλους τους Έλληνες. Όλ' αυτά πρέπει να τα πράξουν έχοντας

⁵⁵¹Νικοκλής, 1875: 38.

⁵⁵²Βασιάδης, 1848: 257.

⁵⁵³Πρβλ Εὐριπ., *Ὀρέστ.* 767 *ὅτι συνηράμην φόνον σοι μητρός.*

⁵⁵⁴Πρβλ Θουκ.4.10 *ἄνδρες οἱ ζυναράμενοι τούτου τοῦ κινδύνου* (=οι συμμετάσχοντες).

⁵⁵⁵Tutti concordi nell' intraprendere βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 88.

⁵⁵⁶Ο Wolf γράφει *ἐφ' ἃ χωρία ἀντί ἐφ' οὓς τῶν Ἑλλήνων* βλ. Βασιάδης, 1848: 258.

⁵⁵⁷Πρβλ 2. 11.

⁵⁵⁸Κοκκινάκης, 1870: 90.

στη σκέψη τους (λογιζομένους) ότι, αν παρουσιαζόταν στον Φίλιππο ευκαιρία να πολεμήσει την Αττική (*εἰ Φίλιππος λάβοι καθ' ἡμῶν τοιοῦτον καιρὸν καὶ πόλεμος γένοιτο πρὸς τῇ χώρᾳ*), όπως τώρα πολεμά τους Ολύθιους, θα την άδραχνε. Παρατηρούμε ότι, αφού τίθεται μια υπόθεση ιδεατή και ασφαλώς προβληματική, εφόσον αποτελεί γνώμη του ομιλητή, η απόδοση πρέπει να τεθεί σε οριστική για να δηλωθεί βέβαιη συνέπεια. Αντί όμως να ακουστεί *έτοιμως έλεύσεται έφ' ἡμᾶς*, με σφοδρότητα ο ρήτορας προσποιούμενος ότι δεν γνωρίζει την απάντηση, κάνει ανακόλουθο μετατρέποντας την απόδοση σε ευθεία ερώτηση προς τους Αθηναίους, αν φαντάζονται ότι θα βιάδιζε εναντίον τους *:πῶς ἂν αὐτὸν οἴεσθ' έτοιμως έφ' ὑμᾶς έλθεῖν;* (αντί ἂν έλθεῖν ως αντικείμενο της μετοχής λογιζομένους ή ειδική πρόταση ὅτι ἂν έλθοι)⁵⁵⁹. Και με έκδηλη απορία και αγανάκτηση που εισάγεται με το *εἶτα* στην αρχή⁵⁶⁰ παρασυρόμενος από το πάθος του ρωτά με μια μονόκωλο σχοινοτενή περίοδο όπου υπάρχει και υπερβατό αν δεν ντρέπονται⁵⁶¹ (*οὐκ αἰσχύνεσθε*) σε περίπτωση που δεν τολμήσουν να κάνουν στον Φίλιππο (*εἰ μηδ' ταῦτα ποιῆσαι καιρὸν ἔχοντες οὐ τολμήσετε*) ό,τι θα τους έκανε (*μηδ' ἂ πάθοιτ' ἂν*⁵⁶², *εἰ δύναιτ' έκεῖνος*). Ο Ερμογένης θεωρεί το χωρίο επιτιμητικό αλλά ασαφές όσον αφορά το πρόσωπο που επιπλήττεται. Είναι ο Φίλιππος ή οι Αθηναίοι; Καταλήγει στο ότι στοχοποιούται και οι δύο αλλά τη στιγμή του λόγου οι Αθηναίοι λογικά εξέλαβαν την κατηγορία προσωπικά.

Από την §24 γράφει ο Ουλπιανός⁵⁶³ ότι ο Δημοσθένης αρχίζει τους *έπιλόγους* (δηλαδή καταπιάνεται με τα τελικά συμπεράσματα), τους οποίους επίσης έχει διαιρέσει σε δύο μέρη, στο *δυνατόν* και στο *συμφέρον*, καθ' όσον μάλιστα οι *έπιλόγοι* λαμβάνονται από τα *τελικά κεφάλαια* (δηλ. τα τελικά επιχειρήματα). Το *μεν δυνατόν* το στηρίζει στον *καιρὸν* (δηλ. την κατάλληλη περίσταση, την ευκαιρία), την πρεσβεία δηλαδή των Αθηναίων προς τους Έλληνες και προς τους καχύποπτους συμμάχους του Μακεδόνα βασιλιά, στη στρατιά τους, στην έξοδο, στο άτοπο το οποίο ακριβώς στηρίζεται στην όλη φυσιογνωμία του Φιλίππου, πώς θα

⁵⁵⁹Κοκκινάκης, 1870: 91.

⁵⁶⁰Πρβλ 2.26· *Φιλ. Α 43 εἶτα τοῦτ' ἀναμενοῦμεν;*, *Φιλ. Β 25 εἶτα τὸν τοῦτο τὸ μηχανήμα ἐπὶ τὴν πόλιν ἰσάνατα, τοῦτον εἰρήνην ἄγειν ἐγὼ φῶ πρὸς ὑμᾶς;*· Πλ. *Ἄπολ.* 28b – d *εἶτα οὐκ αἰσχύνει, ὃ Σώκρατες; Κρίτ.* 43 b *εἶτα πῶς οὐκ εὐθὺς ἐπήγειράς με;*

⁵⁶¹Σ.· Ουλπιανός 137.

⁵⁶²Σχετικά με την υποθετική πρόταση *εἰ μηδ' ἂ πάθοιτ' ἂν, εἰ δύναιτ' έκεῖνος, ταῦτα ποιῆσαι καιρὸν ἔχοντες οὐ τολμήσετε;* έχει παρατηρηθεί ότι δεν υπάρχει μόνο διπλή άρνηση αλλά και διαφορετική (μη-οὐ), πράγμα που δεν είναι κανονικό. Εν πρώτοις αρκούσε η πρώτη και δεύτερον, αν ήταν ανάγκη να τοποθετηθεί έπρεπε να γραφεί μη. Για το ανακόλουθο αυτό έχουν τεθεί αρκετές ερμηνείες. Ο Gobet διαγράφει την οὐ. βλ. Κοκκινάκης, 1870:91-91, Σκουρμπουτάκος, 1909: 88.

⁵⁶³Ulpian. Proleg. (Schol. Demosth.) I. 12.3-20 Dilts.

συμπεριφερόταν δηλαδή αυτός σε τέτοια περίσταση, και στη ντροπή για όσα θα μπορούσαν να προκύψουν. Το δε *συμφέρον* το διαιρεί σε δύο σκέλη: σε σύγκριση δύο πολέμων, αυτού στη Θράκη και αυτού στην Αττική: αφενός τί θα κάνουν στους Μακεδόνες συμμαχώντας με τους Ολύθνιους, και αφετέρου τί οι ίδιοι θα πάθουν αν ο πόλεμος μεταφερθεί εδώ, καθώς δεν υπάρχουν εκείνοι που θα σταθούν εμπόδιο, μήτε οι Φωκείς μήτε οι Θηβαίοι, οι πρώτοι από αδυναμία κι οι δεύτεροι από δυσμένεια. Δεν πρέπει λοιπόν, κατά τον Ουλπιανό, να εκλαμβάνουμε ως *ἀντίθεσιν* την *ἔννοιαν* που στηρίζεται στη φυσιογνωμία του Φιλίππου, όπως απλοϊκά θεώρησε ο Ζήνων, αλλά είναι η *ἔννοια* αυτή *ἐπιλογικῆ τοῦ ἀναγκαίου*⁵⁶⁴. Πραγματική επιδίωξη του ρήτορα είναι να πεισθούν οι Αθηναίοι να αναλάβουν πόλεμο στη Θράκη, για να μην αναγκαστούν να πολεμήσουν τον Φίλιππο στην Αθήνα. Έτσι, επειδή στα προηγούμενα απέδειξε με πειστικά επιχειρήματα ότι αρμόζει στην πόλη (και τη συμφέρει) ο πόλεμος, και με το δεύτερο κατέστησε φανερό πως ο Φίλιππος θα βάδιζε εναντίον της Αττικής αν καταλάμβανε την Όλυνθο, εύλογα κι εδώ καταλήγοντας κάνει μνεία για τα ίδια⁵⁶⁵ κι αναφέρει τις περιπτώσεις αυτής της εκδοχής⁵⁶⁶.

[25] ἔτι τοίνυν, ὧ ἄνδρες Αθηναῖοι, μηδὲ τοῦθ' ὑμᾶς λανθανέτω, ὅτι νῦν αἴρεσίς ἐστιν ὑμῖν πότερ' ὑμᾶς ἐκεῖ χρῆ πολεμεῖν ἢ παρ' ὑμῖν ἐκεῖνον. ἐὰν μὲν γὰρ ἀντέχη τὰ τῶν Ὀλυνθίων, ὑμεῖς ἐκεῖ πολεμήσετε καὶ τὴν ἐκείνου κακῶς ποιήσετε, τὴν ὑπάρχουσαν καὶ τὴν οἰκείαν ταύτην ἀδεῶς καρπούμενοι· ἂν δ' ἐκεῖνα Φίλιππος λάβῃ, τίς αὐτὸν κωλύσει δεῦρο βαδίζειν; [26] Θηβαῖοι; μὴ λίαν πικρὸν εἶπεῖν ἤ-- καὶ συνεισβαλοῦσιν ἐτοίμως. ἀλλὰ Φωκεῖς; οἱ τὴν οἰκείαν οὐχ οἷοί τε ὄντες φυλάττειν, ἐὰν μὴ βοηθήσῃθ' ὑμεῖς; ἢ ἄλλος τις; ἀλλ', ὧ τᾶν, οὐχί

⁵⁶⁴Ο Ζήνων (στ. 17), στο *Υπόμνημα εἰς Δημοσθένην*, θεωρούσε *ἀντίθεσιν* (στ. 16) *τὴν ἔννοιαν τὴν ἀπὸ γνώμης τοῦ Φιλίππου, εὐήθως* κατά τον Ουλπιανό. Πρβλ. και *Προλεγ.* [I. 8.20-21 Dilts(1983-1986),] *πῶς ἂν οὐδ' εἴη ταῦτα τῆς ἀντιθέσεως τῆς «ἀλλ' ὅτι ἄπιστοι Ὀλύθνιοι», ἢν ἑαυτοῖς <οἱ> ἐξηγησάμενοι πλάττονται «ταῦτ' οὐδ' ἐγνωκότες»;*

⁵⁶⁵Μετάφραση- Σχόλια Ὕμνων ὁ Κιτιεύς (ο αρχηγέτης της Στωϊκῆς φιλοσοφίας κατά πολλούς (βλ. *RE1* σ.λ. *Zenon* 9., 142 [H. Gärtner]), με παραπομπές και βιβλιογραφία.

⁵⁶⁶Βέβαια δε σώζεται το σχετικό απόσπασμα του Ζήωνα και ούτε μπορούμε με σιγουριά να ερμηνεύσουμε τον ὄρο *ἀντίθεσις*, καθώς επιδέχεται διαφορετικὲς ερμηνείες: *Ἀντίθεσις*, λ.χ., σημαίνει αντιστροφή των προκειμένων στη Λογική (βλ. LSJ λ. *ἀντίθεσις* 2.)· για τη Ρητορική ο Αριστοτέλης λέει ὅτι *ἀντικειμένη λέξις* είναι αυτή *ἐν ἣ ἑκατέρω τῶ κώλω ἢ πρὸς ἐναντίω ἐναντίον σύγκειται ἢ ταῦτὸ ἐπεύζευκται τοῖς ἐναντίοις* (*Ρητ.* 1409b-1410a,) και καταλήγει ὅτι *ἀντίθεσις τοιοῦτόν τι ἐστίν* (1410b). Ο Ερμογένης για τους δικανικούς λόγους θεωρεῖ *ἀντίθεσιν* (*Περὶ τῶν στάσεων*: Rabe, 1913 *Hermog.* 38.16 κέ.) *τὴν στάσιν* κατά την οποία ο κατηγορούμενος ομολογεῖ ὅτι διέπραξε το ἀδίκημα, με υποδιαρέσεις διάφορες ανάλογα με το τί αντιτείνει κ.λπ.. Ἄλλοι ἄλλα (βλ. π.χ. Ἀψίν. *Τέχνη ῥητ.*, κυρίως κεφ. *Περὶ λύσεων καὶ ἀντιθέσεων*, και Ἀναξίμεν. *Τέχνη ῥητ.* 26 [Spengel – Hammer] 63.11 κέ.] σημειώνεται ὅμως ὅτι δεν γίνεται ἐδῶ αναφορά σε δικανικό λόγο ἀλλὰ στον Ὀλυνθ. Α').

βουλήσεται. τῶν ἀποπωτάτων μέντ' ἀν εἴη, εἰ ἂν νῦν ἄνοιαν ὀφλισκάνων ὅμως ἐκλαλεῖ, ταῦτα δυνηθεῖς μὴ πράξει.

Στη συνέχεια μεταβαίνει έντονα (*ἔτι τοίνυν*) στο αναγκαιότατο και τελευταίο επιχείρημα των αναγκαίων, στις δύο επιλογές που έχουν οι Αθηναίοι (*ὅτι νῦν αἴρεσις ἐστὶν ὑμῖν*), να πολεμήσουν τον Φίλιππο στη Μακεδονία (*πότερ' ὑμᾶς ἐκεῖ χρὴ πολεμεῖν*) ἢ εκείνος να τους πλησιάσει (*ἢ παρ' ὑμῖν ἐκεῖνον*). Αλλά όσο ανθίστανται οι Ολύνθιοι στις εχθρικές εφόδους (*ἐὰν μὲν γὰρ ἀντέχη τὰ τῶν Ὀλυνθίων*), ο πόλεμος θα εντοπίζεται εκεί και θα λεηλατούν οι Αθηναίοι την περιοχή του (*ὕμεῖς ἐκεῖ πολεμήσετε καὶ τὴν ἐκείνου κακῶς ποιήσετε*), απολαμβάνοντας ἀφοβα (*ἀδεῶς καρπούμενοι*) τα αγαθά από την χώρα που έχουν και από αυτή που είναι δική τους εξαρχής (*τὴν ὑπάρχουσαν καὶ τὴν οἰκείαν ταύτην*). Ο Weil κι ἄλλοι εκδότες⁵⁶⁷ θεωρούν ότι η περιοχή αυτή είναι αποκλειστικά η Μακεδονία· αλλά, αν ἴσχυε αυτό, ο ρήτορας θα ἔλεγε τὴν ὑπάρχουσαν καὶ οἰκείαν ταύτην. Οπότε είναι λογικότερο να υιοθετήσουμε τη γνώμη του Ρώστη⁵⁶⁸ και ἄλλων εκδοτῶν ότι ως ὑπάρχουσα νοείται η υπό την κατοχή των Αθηναίων εκτός Αττικής περιοχή, δηλαδή οι αποικίες (Χερσόνησος και ἄλλες υποτελεῖς περιοχές), και ως οἰκεία η πατρώα Αττική, τὴν οποία μάλιστα δείχνει λέγοντας *ταύτην*. Το σκεπτικό του Δημοσθένη είναι ότι ο Φίλιππος περιπλεγμένος στον συνοριακό του πόλεμο, ἔχοντας εχθρούς στα μέρη του, δεν θα τολμήσει να εκστρατεύσει μακριά από τη Μακεδονία. Αν, ὅμως, οι Ολύνθιοι γίνουν υποχείριά του (*ἂν δ' ἐκεῖνα Φίλιππος λάβῃ*), σε περίπτωση δηλαδή που δεν τους βοηθήσουν οι Αθηναίοι, ποιος θα τον εμποδίσει να επιτεθεί στην Αττική (*τίς αὐτὸν κωλύσει δεῦρο βαδίζειν*⁵⁶⁹); Το επίρρημα *δεῦρο* βρίσκεται σε ἰσχυρή αντίθεση με το *ἐκεῖ πολεμήσετε*. Εννοείται κανένας. Ο φόβος του μέλλοντος είναι το ἰσχυρότερο επιχείρημα του Δημοσθένη.

Συνεχίζει γοργά με ταχείς απαντήσεις σε σύντομες ερωτήσεις. Αρχίζει με τὴν υποφορά οι Θηβαῖοι θα τον εμποδίσουν (*Θηβαῖοι; ενν. κωλύσουσιν αὐτὸν*); Ἐπεται η

⁵⁶⁷ Βλ. Νικοκλή, 1875: 40.

⁵⁶⁸ Στην έκδοση του Βρεμίου βλ. Βασιάδης 260-1 «*Πρῶτὸν, φησὶ ὁ Ρώστης, τὸ καρποῦσθαι οὐ πάντι ἀρμόζειν δοκεῖ λεγόμενον ἐπὶ τῶν λεηλατούντων στρατιωτῶν. εἶτα μεγάλη ἂν ἦν ὑπερβολὴ ἐν τούτοις, ὅτι ὁ Φίλιππος ἂν οἱ Ὀλύνθιοι ἀντέχωσι, τοσούτῳ ἂν εἴη ἀσθενής, ὥστε μὴ δύνασθαι τοὺς πολεμίους τιμωρεῖσθαι, ἀλλ' ἐὰν αὐτοὺς τὴν αὐτοῦ ἀδεῶς πορθεῖν· ἔπειτα καὶ ἢ ἀντωνυμία ταύτην δεικτικῶς λεγομένη εἰς τὰ ἐγγὺς ἀφορᾷ καὶ εἰς τὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν κείμενα οὐκ εἰς τὰ πόρρω· ἐννοητέον τοίνυν ταῦτα περὶ τῆς Αττικῆς· τοῦτο γὰρ καὶ τὰ ἐπόμενα ἀπαιτεῖ ἂν δ' ἐκεῖνα Φίλιππος λάβῃ τίς αὐτὸν κωλύσει δεῦρο βαδίζειν;*» βλ. και Κοκκινάκης, 1870: 93 · Σκουρμπουτάκος, 1909: 89.

⁵⁶⁹ Πρβλ § 12 όπου το *βαδίζειν* σημαίνει βαδίζει με ασφαλή πορεία. Το ρήμα λαμβάνεται ἄλλοτε ἐπὶ εχθρικής ἐπιδρομῆς, ὅπως ἐδῶ, και ἄλλοτε ἐπὶ καλοῦ.

ανθυποφορά ότι πρόθυμα θα εισβάλουν μαζί του (*καὶ συνεισβαλοῦσιν ἐτοίμως*), μια βαριά φράση, την οποία φρόντισε να μετριάσει μ' ένα σχήμα προδιόρθωσης⁵⁷⁰—ας μη πω κανένα πικρό λόγο—(*μὴ λίαν πικρὸν εἶπεῖν ἢ ενν. δέδοικα*). Πράγματι, το μόνο που θα μπορούσαν να φανταστούν οι Αθηναίοι μετά λύπης και φόβου του ρήτορα ήταν ότι οι Θηβαίοι θα επικουρούσαν τον Φίλιππο⁵⁷¹. Εφόσον, λοιπόν, εξυπακούεται η άρνηση των Θηβαίων για βοήθεια αναρωτιέται αν είναι δυνατό να εμποδιστεί ο βασιλιάς από τους Φωκείς (*ἀλλὰ Φωκεῖς; ενν. κωλύσουσι*). Απαντά σφοδρά κι έντονα στην ερώτηση με ερώτηση αποκλείοντας έτσι ειρωνικό τόνο. Οι Φωκείς είναι παράδοξο να βοηθήσουν, γιατί δεν μπορούν ούτε τη δική τους περιοχή να προστατεύσουν χωρίς τη βοήθεια των Αθηναίων (*οἱ τὴν οἰκείαν οὐχ οἴοι τε ὄντες φυλάττειν, ἐὰν μὴ βοηθήσῃθ' ὑμεῖς;*)⁵⁷². Τότε μήπως μπορεί κάποιος άλλος να τον αναχαιτίσει (*ἢ ἄλλος τις*); Αν και ο Βασιάδης καταθέτει την εκτίμηση του Ρυδίγερου ότι γίνεται υπαινιγμός στους Θεσσαλούς⁵⁷³, οι οποίοι ούτε τον Φίλιππο εμπιστεύονταν ούτε ήταν ασφαλείς σύμμαχοι των Αθηναίων, ο Sauppe μάλλον έχει δίκιο σκεπτόμενος ότι βάσει της απλής ρητορικής ερώτησης που χρησιμοποιεί ο ρήτορας χωρίς απάντηση εννοείται ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή κανείς δεν είναι σε θέση να τους βοηθήσει και οι Αθηναίοι το γνωρίζουν καλά⁵⁷⁴.

Σημειώνεται και μια τελευταία ένσταση την οποία προσποιείται ο Δημοσθένης ότι υποβάλλει κάποιος στα όσα λέει : «Αλλά, φίλε μου, δεν θα θελήσει» (*ἀλλ', ὦ τᾶν, οὐχὶ βουλήσεται* -ενν. βαδίζειν δεῦρο ο Φίλιππος). Η διατύπωση μπορεί να έχει την κλητική προσφώνηση *ὦ τᾶν*⁵⁷⁵ στα πλαίσια της οικειότητας αλλά ο ειρωνικός τόνος είναι εμφανής. Γιατί, απαντά ο Δημοσθένης, θα ήταν όμως από τα πιο απίθανα (*τῶν ἀτοπωτάτων μέντᾶν εἶη*), ενώ το κηρύττει παντού να μην το πράξει μόλις μπορέσει, κινδυνεύοντας έτσι να θεωρηθεί παράφρων (*εἰ ἂ νῦν ἄνοιαν*

⁵⁷⁰Πρβλ. 3.10 *μὴ τοίνυν, ὧ ἄνδρες Αθηναῖοι, θαυμάσητε*.

⁵⁷¹Πρβλ. 3.8 *ἐχόντων μὲν ὡς ἔχουσι Θηβαίων ἡμῖν*. Οι Θηβαίοι από τη μια μισούσαν τους Αθηναίους, γιατί μετά τη μάχη στα Λεύκτρα και τη Μαντίνεια βοήθησαν τους Λακεδαιμονίους, και πάλι στον Φωκικό πόλεμο τους Φωκείς. Το μίσος αυτό επέδειξαν στο τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου γνωμοδοτώντας την καταστροφή της Αθήνας βλ. Ξενοφ. *Ἑλληνικά* [2.2.19]..., *ἐκκλησίαν ἐποίησαν, ἐν ἣ ἀντέλεγον Κορίνθιοι καὶ Θηβαῖοι μάλιστα, πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, μὴ σπένδεσθαι Αθηναίοις, ἀλλ' ἐξαιρεῖν*.

⁵⁷²Όπως λέει στο 3.8 είχαν εξαντληθεί οικονομικά (*ἀπειρηκότων δὲ χρήμασι Φωκέων*). Λόγω του εννιάχρονου Φωκικού πολέμου πλήρωναν μεγάλους μισθούς σε ξενικά στρατεύματα και για να ανταποκριθούν στις ανάγκες του Β Φωκικού συλούσαν τους θησαυρούς των Δελφών προς τιμή του Απόλλωνα, χωρίς ωστόσο θετικό αποτέλεσμα.

⁵⁷³βλ. Βασιάδης, 1848: 262.

⁵⁷⁴Sauppe βλ. Βασιάδης, 1848: 262.

⁵⁷⁵βλ. και 3.29 *Ἄλλοτε χρησιμοποιεῖται χάριν συμπαθείας*.

όφλισκάνων όμως έκλαλει, ταῦτα δυνήθεις μὴ πράξει). Το ρήμα *όφλισκάνω* στη δικανική γλώσσα σημαίνει ότι κάποιος καταδικάζεται να πληρώσει χρηματικό πρόστιμο στο δημόσιο. Τότε οι καταδικαζόμενοι έλεγαν μεταφορικά *άνοιαν, μωρίαν, εὐήθειαν, γέλωτα όφλισκάνω*. Έτσι, ο Δημοσθένης το χρησιμοποιεί εννοώντας ότι μια τέτοια συμπεριφορά από πλευράς του Φιλίππου θα έχει ως αποτέλεσμα να καταδικαστεί από την κοινή γνώμη ως γελοίος. Όμως ο βασιλιάς διακηρύττει φλυαρώντας (*όμως έκλαλει*) ότι θα πράξει κάτι που δεν μπορεί. Ο Σχολιαστής γράφει ότι το *έκλαλει* αντιστοιχεί προς το *έγκαλει* αντί του *άπειλει* και ο Schaefer ότι *έτερον τὸ λαλεῖν τοῦ λέγειν*. Άρα, σκέψη του ρήτορα είναι ότι, αν τώρα που δεν μπορεί, το καυχιέται, πώς, όταν μπορέσει δεν θα το πράξει; Το επιχείρημα είναι εκ του ελάσσονος προς το μείζον· όταν γίνεται το μικρότερο γίνεται και το σπουδαιότερο. Συμβαίνει, όμως, αυτό πάντα; Πολλές φορές κάποιος μένει μόνο στα λόγια. Κλασικό παράδειγμα οι Αθηναίοι, τους οποίους ο ίδιος ο Δημοσθένης κατηγορεί ότι δεν πράττουν όσα λένε. Ούτε βέβαια θεωρείται κάποιος ότι «χρωστά της Μιχαλούς», κατά τη λαϊκή έκφραση⁵⁷⁶, σαν δεν πραγματώσει κάτι που προέλεγε, γιατί έπειτα από δεύτερη σκέψη ή λόγω αντικειμενικών δυσχερειών ματαιώνει την πράξη.

[27] ἀλλὰ μὴν ἡλίκα γ' ἐστὶν τὰ διάφορ' ἐνθάδ' ἢ ἐκεῖ πολεμεῖν, οὐδὲ λόγου προσδεῖν ἡγοῦμαι. εἰ γὰρ ὑμᾶς δεήσειεν αὐτοὺς τριάκονθ' ἡμέρας μόνας ἔξω γενέσθαι, καὶ ὅσ' ἀνάγκη στρατοπέδω χρωμένους τῶν ἐκ τῆς χώρας λαμβάνειν, μηδενὸς ὄντος ἐν αὐτῇ πολεμίου λέγω, πλείον' ἂν οἶμαι ζημιωθῆναι τοὺς γεωργοῦντας ὑμῶν ἢ ὅσ' εἰς ἅπαντα τὸν πρὸ τοῦ πόλεμον δεδαπάνησθε. εἰ δὲ δὴ πόλεμός τις ἦξει, πόσα χρη' νομίσει ζημιώσεσθαι; καὶ πρόσεσθ' ἢ ὕβρις καὶ ἔθ' ἢ τῶν πραγμάτων αἰσχύνη, οὐδεμιᾶς ἐλάττων ζημίας τοῖς γε σώφροσιν.

Άλλά βέβαια η μεγάλη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στον εσωτερικό από τον εξωτερικό πόλεμο (*ἀλλὰ μὴν ἡλίκα γ' ἐστὶν τὰ διάφορ' , ἐνθάδ' ἢ ἐκεῖ πολεμεῖν*) είναι εξόφθαλμη κι ούτε χρειάζεται να γίνει λόγος (*οὐδὲ λόγου προσδεῖν ἡγοῦμαι*). Ο πληθυντικός *τὰ διάφορ'* φανερώνει την πολλαπλότητα των διαφορών και το άρθρο συγκεκριμενοποιεί την υπάρχουσα διαφορά. Εννοείται ότι ανάμεσα σε δύο μορφές του ίδιου κακού - *κακὸν γὰρ ὁ πόλεμος* (Σ) - προτιμάται το πιο ανώδυνο· να πολεμήσουν τον Φίλιππο στα εδάφη του. Το κακό, όμως, προβάλλεται ως δεδομένο, ενώ δεν είναι.

⁵⁷⁶Για την προέλευση βλ. Νατσούλης, 2007¹²: 99-100· Νερουλός, *Κορακιστικά*, 1928:54 : Σκηνή τρίτη Μύκης: *Φρόνιμμα τό λέσι στὸν τόπο μου, τῆ Χχιό, τό πῶς οἱ Γραμματισμένοι χρωστοῦσι τῆς Μιχαλλοῦς*.

Αρκεί ένα παράδειγμα, λέει ο ρήτορας. Αν χρειαστεί να μείνουν έξω από την πόλη τριάντα μόνο ημέρες (*εἰ γὰρ ὑμᾶς δεήσειεν αὐτοὺς τριάκονθ' ἡμέρας μόνας ἔξω γενέσθαι*) και να παίρνουν από την ύπαιθρο όσα είναι απαραίτητα για τις ανάγκες ενός στρατοπέδου χωρίς να υπάρχει σ' αυτήν κανένας εχθρός (*καὶ ὅσ' ἀνάγκη στρατοπέδω χρωμένους τῶν ἐκ τῆς χώρας λαμβάνειν μηδενὸς ὄντος ἐν αὐτῇ πολεμίου*), - και προσελκύει την προσοχή με την παρενθετική χρήση του *λέγω* χάρη στο οποίο ανασαίνει παράλληλα- νομίζει ότι όσοι από αυτούς είναι κτηματίες θα υποστούν περισσότερες ζημιές (*πλείον' ἂν οἴμαι ζημιωθῆναι τοὺς γεωργοῦντας*⁵⁷⁷ *ὑμῶν*) απ' όσα έχουν ξοδέψει σε όλο τον πόλεμο ως τώρα (*ἢ ὅσ' εἰς ἅπαντα τὸν πρὸ τοῦ πόλεμον δεδαπάνησθε*). Εννοεί τη δαπάνη τη σχετική με τον πόλεμο στην Αμφίπολη (Σ), για την οποία μιλά εναργέστερα στον Γ λόγο⁵⁷⁸. Αν, όμως, έρθει εδώ κάποιος πόλεμος (*εἰ δὲ δὴ πόλεμός τις ἦξει*) -πάλι τον προσωποποιεί-, πόσες υλικές ζημιές πρέπει να υπολογίσουν ότι θα υποστούν (*πόσα χρή νομίσαι ζημιώσεσθαι*); Και σε μια απόπειρα να κινήσει τη φιλοτιμία του κοινού προσθέτει στις επερχόμενες υλικές ζημιές⁵⁷⁹ την προσβολή κι επιπλέον τον εξευτελισμό (*καὶ πρόσσεσθ' ἢ ὕβρις καὶ ἔθ' ἢ τῶν πραγμάτων αἰσχύνῃ*) που είναι σημαντικότερα από κάθε άλλη ζημία (*οὐδεμιᾶς ἐλάττων ζημίας*), σύμφωνα τουλάχιστον με την κρίση των συνετών ανθρώπων (*τοῖς γε σώφροσιν*)· άρα και του ιδίου που θεωρεί την ηθική ζημία ανώτερη από την υλική. Προδήλως θα υποπέσουν στο πάθος της *ὑβρεως*, καθώς θα λαφυραγωγούνται, θα υποδουλώνονται, και θα καταστρέφονται από τους εχθρούς. Παράλληλα θα νιώσουν αισχύνη, διότι εκτός του ότι θα βρεθούν σε τέτοια θέση μέσα στην Ελλάδα θα αθετήσουν και την υπόσχεση για βοήθεια απέναντι στους Ολύνθιους. Θα λέγαμε, πάντως, πως οι υλικές και ηθικές συνέπειες που προκύπτουν από έναν πόλεμο είναι εξίσου σημαντικές.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η θέση του Φιλίππου στη χερσόνησο της Χαλικιδικής, τη Θεσσαλία και τη Θράκη είναι επισφαλής (§§ 21-23). Με την υποστήριξη της Ολύνθου, η Αθήνα θα απωθήσει τον πόλεμο από το έδαφός της· αν αλωθεί η Ολυνθος καμία άλλη ελληνική πόλη δεν θα μπορέσει να αποκρούσει τον Φίλιππο (§§24-26). Αν ο πόλεμος

⁵⁷⁷ *Γεωργοῦντες* είναι οι κάτοχοι γης αλλά όχι οι καλλιεργητές-σκάπτοντες βλ. Σ·Κοκκινάκης, 1870: 95.

⁵⁷⁸ Πρβλ. 3.28 *πλείω ἢ χίλια καὶ πεντακόσια τάλαντα ἀνηλώκαμεν*.

⁵⁷⁹ Πρβλ. Θουκ., Β 54 *πόλεμος ἦξει Δωριακὸς καὶ λοιμὸς ἄμ' αὐτῷ*.

μεταφερθεί στην Αττική, οι Αθηναίοι θα υποφέρουν (§27). Ο ρήτορας παράγει υποθετικά γεγονότα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ § 28

[28] πάντα δὴ ταῦτα δεῖ συνιδόντας ἅπαντας βοηθεῖν καὶ ἀπωθεῖν ἐκεῖσε τὸν πόλεμον, τοὺς μὲν εὐπόρους, ἵν' ὑπὲρ τῶν πολλῶν ὧν καλῶς ποιοῦντες ἔχουσι μίκρ' ἀναλίσκοντες τὰ λοιπὰ καρπῶνται ἀδεῶς, τοὺς δ' ἐν ἡλικίᾳ, ἵνα τὴν τοῦ πολεμεῖν ἐμπειρίαν ἐν τῇ Φιλίππου χώρα κτησάμενοι φοβεροὶ φύλακες τῆς οἰκείας ἀκεραίου γένωνται, τοὺς δὲ λέγοντας, ἵν' αἱ τῶν πεπολιτευμένων αὐτοῖς εὐθυναὶ ῥάδια γένωνται, ὡς ὅποι' ἄτ' ἂν ὑμᾶς περιστῆ τὰ πράγματα, τοιοῦτοι κριταὶ καὶ τῶν πεπραγμένων αὐτοῖς ἔσεσθε. χρηστὰ δ' εἶη παντὸς εἵνεκα.

Ανακεφαλαιώνονται κυρίως τα λεγόμενα στην § 6. Ὅλ' αυτά λοιπόν, αφού τα συνειδητοποιήσουν οι Αθηναίοι, πρέπει ὅλοι να βοηθήσουν και να απωθήσουν τον πόλεμο από την Αττική στη Μακεδονία (*ἐκεῖσε*)· και επιμερίζει με σχῆμα καθ' ὅλον και μέρος τις δραστηριότητες ὄλων ως εξής: οι εὐποροὶ θυσιάζοντας λίγα για χάρη των πολλῶν, που καλά κάνουν και τα ἔχουν, για να απολαμβάνουν τα υπόλοιπα, τα οποία ευτυχῶς ἔχουν, χωρίς φόβο (*τοὺς μὲν εὐπόρους, ἵν' ὑπὲρ τῶν πολλῶν ὧν καλῶς ποιοῦντες ἔχουσι μίκρ' ἀναλίσκοντες τὰ λοιπὰ καρπῶνται ἀδεῶς*)—το προείπε στην §25- οι στρατεύσιμοι νέοι να συμμετάσχουν στον πόλεμο προς ἀπόκτηση ἐμπειριῶν και για να εἶναι φοβεροὶ φύλακες της ἀκεραιότητος της πατρίδας⁵⁸⁰ (*τοὺς δ' ἐν ἡλικίᾳ, ἵνα τὴν τοῦ πολεμεῖν ἐμπειρίαν ἐν τῇ Φιλίππου χώρα κτησάμενοι φοβεροὶ φύλακες τῆς οἰκείας ἀκεραίου γένωνται*)· οι ρήτορες για να λογοδοτήσουν εὐκόλα για τις πολιτικές τους πράξεις (*τοὺς δὲ λέγοντας, ἵν' αἱ τῶν πεπολιτευμένων αὐτοῖς εὐθυναὶ ῥάδια γένωνται*). Στο σημεῖο αὐτό δεν γίνεται κυριολεκτικὰ λόγος για την *εὐθυνα*, τη δικαιολογητικὴ ἐκθεση των πεπραγμένων στην οποία υποβάλλονταν μόνο οι ἔχοντες κάποιο ἀξίωμα. Ο Δημοσθένης ἔχει κατά νου τους πολιτικούς που ἦταν και ρήτορες και δεν ἔδιδαν καμία εὐθύνη για τους λόγους που εκφωνοῦσαν ἀπὸ το βῆμα, εφόσον δεν τους ἔγραφαν. Ἄρα, σωστά ἐπισημαίνει ο Νικοκλῆς, ὅτι δεν ἐννοεῖ την χρηματικὴ ἀλλὰ την ἠθικὴ εὐθύνη που θα τους ἐπιρριφθεῖ ἀνάλογα με την ἐκβαση των πραγμάτων για τους Αθηναίους⁵⁸¹. Γιατί, καταθέτει τὴ γνώμη, ὅτι ἡ κρίση για τις πολιτικές τους πράξεις εἶναι ἀνάλογη με την ἐκβαση των πραγμάτων (*ὅποι' ἄτ' ἂν τοὺς ἀνθρώπους περιστῆ τὰ πράγματα, τοιοῦτοι κριταὶ καὶ τῶν πεπραγμένων γίνονται*).

⁵⁸⁰ Ο Sauppe υπομινῆσκει τὸν ὄρκο των Αθηναίων πολιτῶν «τὴν πατρίδα δὲ οὐ ἐλάσσω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὄσης ἂν παραδέξωμαι» βλ. Λυκ., *Κατὰ Λεωκράτους* 77.

⁵⁸¹ Νικοκλῆς, 1875: 44.

Ο λόγος ολοκληρώνεται με ευχή για αίσια έκβαση⁵⁸² με 5 μόνο λέξεις *χρηστὰ δ' εἴη παντὸς εἴνεκα*. Εἶθε να παν ὅλα καλά για ὄλους. Ο Σ εκλαμβάνει το παντὸς ως αρσενικό, αν και ορθότερο είναι να θεωρηθεῖ ουδέτερο.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο επίλογος είναι σύντομος, ανακεφαλαιωτικός και ο ρήτορας επικαλεῖται το συναίσθημα των δεκτῶν προτρέποντας ὅλες τις τάξεις των πολιτῶν να κάνουν τα πάντα ἀπὸ την πλευρά τους, για να κρατηθεῖ ο πόλεμος μακριά ἀπὸ τα σπίτια τους.

ΓΝΩΜΕΣ Α ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΥ

§ 5 *ἄπιστον ταῖς πολιτείαις ἢ τυραννίς*

§11 *πρὸς τὸ τελευταῖον ἐκβὰν ἕκαστον τῶν πρὶν ὑπαρζάντων κρίνεται*

§15 *οἱ δανειζόμενοι ῥαδίως ἐπὶ τοῖς μεγάλοις [τόκοις] μικρὸν εὐπορήσαντες χρόνον ὕστερον καὶ τῶν ἀρχαίων ἀπέστησαν*

§20 *δεῖ χρημάτων, καὶ ἄνευ τούτων οὐδὲν ἔστι γενέσθαι τῶν δεόντων*

§22 *τὰ τῶν Θετταλῶν ἄπιστα μὲν ἦν δήπου φύσει καὶ ἀεὶ πᾶσιν ἀνθρώποις*

§23 *τὸ γὰρ εὖ πράττειν παρὰ τὴν ἀξίαν ἀφορμὴ τοῦ κακῶς φρονεῖν τοῖς ἀνοήτοις γίγνεται*

πολλάκις δοκεῖ τὸ φυλάζει τάγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον εἶναι

§27 *ἢ τῶν πραγμάτων αἰσχύνῃ, οὐδεμιᾶς ἐλάττων ζημίας τοῖς γε σώφροσιν.*

§28 *ὅποῖ' ἄττ' ἂν τοὺς ἀνθρώπους περιστῆ τὰ πράγματα, τοιοῦτοι κριταὶ καὶ τῶν πεπραγμένων γίγνονται.*

⁵⁸² Πρβλ Φιλίπ. Α *Νικῶν δὲ ὅ,τι πᾶσι μέλλει συνοίσειν*

ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ Β

Τα γενικά κεφάλαια του Β λόγου είναι το συμφέρον και το δυνατόν και μερικά το αδύνατον και το δίκαιον. Η πρόταση του λόγου είναι γενική: «χρή Ὀλυνθίοις βοηθεῖν». Τα μέρη του λόγου είναι τρία.

1. § §2 - 5
2. §§5 - 9
3. §§9 -§13.

Οι §§13 -30 είναι η ανακεφαλαίωση

Η §31 είναι ο επίλογος, όπου ο ρήτορας καταλήγει σε συντομότερη συμβουλή.

ΔΟΜΗ

Πρόλογος : §§ 1-2.

Απόδειξις: §§ 2-27.

Διήγησις: §§ 3-10.

Πρότασις: §§11-13.

Πίστις: §§14-20.

Επίλογος : § 31

ΠΡΟΟΙΜΙΟ §§ 1-2

[1] ἐπὶ πολλῶν μὲν ἂν τις ἰδεῖν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δοκεῖ μοι τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὐνοίαν φανεράν γιγνομένην τῇ πόλει, οὐχ ἥκιστα δ' ἐν τοῖς παροῦσι πράγμασι· τὸ γὰρ τοὺς πολεμήσοντας Φιλίππῳ γεγενῆσθαι καὶ χώραν ὄμορον καὶ δυνάμιν τινα κεκτημένους, καὶ τὸ μέγιστον ἀπάντων, τὴν ὑπὲρ τοῦ πολέμου γνώμην τοιαύτην ἔχοντας ὥστε τὰς πρὸς ἐκεῖνον διαλλαγὰς πρῶτον μὲν ἀπίστους, εἶτα τῆς ἑαυτῶν πατρίδος νομίζειν ἀνάστασιν, δαιμονία τινὶ καὶ θείᾳ παντάπασιν ἔοικεν εὐεργεσία. [2] δεῖ τοίνυν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦτ' ἤδη σκοπεῖν αὐτοῦς, ὅπως μὴ χεῖρους περὶ ἡμᾶς αὐτοὺς εἶναι δόξομεν τῶν ὑπαρχόντων, ὡς ἔστι τῶν αἰσχυρῶν, μᾶλλον δὲ τῶν αἰσχίστων, μὴ μόνον πόλεων καὶ τόπων ὧν ἡμῶν ποτε κύριοι φαίνεσθαι προἰεμένους, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ τῆς τύχης παρασκευασθέντων συμμάχων καὶ καιρῶν.

Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση του Pearson ότι εναρκτήρια φράση που περιγράφει τη φύση της κατάστασης και την πρόκληση που προσφέρει είναι μια εξαιρετικά απαιτητική πρόταση και δεν παρουσιάζει χασμωδία η οποία θα προσέθετε

περαιτέρω δυσκολία⁵⁸³. Η έναρξη, λοιπόν, γίνεται με αναφορά στη θεϊκή εύνοια που εξακολουθεί να υπάρχει, όπως δηλώνει η ενεστωτική μετοχή *γιγνομένην*, και προπάντων, με σχήμα λιτότητας *οὐχ ἤκιστα*, τη δεδομένη στιγμή που σκέπτονται οι Αθηναίοι για το Ολυνθιακό ζήτημα (*τοῖς παροῦσι πράγμασι*). Το αίτημα των Ολυνθίων για παροχή βοήθειας εναντίον του Φιλίππου συνιστά θεόσταλη ευκαιρία, όπως ειπώθηκε και στον Α λόγο⁵⁸⁴. Μολονότι ο μέλλοντας στη μετοχή *τοὺς πολεμήσοντες* παρέχει την εντύπωση ότι ο πόλεμος δεν είχε αρχίσει, έχει σχεδόν εφετική σημασία λόγω του άρθρου· οι Ολύνθιοι επιθυμούσαν να προτάξουν ισχυρή άμυνα απέναντι στον επιτιθέμενο Φίλιππο⁵⁸⁵. Κι αυτό είναι ένα ηθικό πλεονέκτημα συν τα φυσικά. Η περιοχή τους γειτνιάζει με τη Μακεδονία (*χώραν ὄμορον*) και κάποιοι έχουν σύμμετρη και μεγάλη δύναμη⁵⁸⁶ (*δύναμίν τινα κεκτημένους*). Και το σπουδαιότερο (*καὶ τὸ μέγιστον ἀπάντων*) υπερέχουν ηθικά, αφού θεωρούν αναξιόπιστη κάθε συνδιαλλαγή με τον βασιλιά. Στον Α λόγο ακούστηκε ότι ο Φίλιππος έκανε με την Όλυνθο *καταλλαγάς*⁵⁸⁷, δηλαδή κερδοσκοπικές συμφωνίες, ενώ εδώ λέγεται ότι οι Ολύνθιοι επιχειρούν *διαλλαγάς*, δηλαδή συμφιλίωση. Καταλλαγή, ωστόσο, ήταν κι από πλευράς Ολυνθίων η αποδοχή του Ανθεμούντα και της Ποτειδαίας. Αλλά, τη στιγμή που ο Φίλιππος έθετε ως πρώτο και απαραίτητο όρο κάθε διαπραγμάτευσης την υποταγή των Ολυνθίων, ο ρήτορας εννοεί πως οι Ολύνθιοι αντιλαμβάνονται το ανέφικτο μιας συμφιλίωσης με τον Μακεδόνα λόγω της φυσικής αντιζηλίας μεταξύ δημοκρατίας και τυραννίδος. Οπότε αναμένουν μοιραία τον εκμηδενισμό τους, την αναστάτωση, και τον όλεθρο (*ἀνάστασιν*⁵⁸⁸). Έτσι θεωρεί πως η έκρηξη αδιάλλακτου πολέμου μεταξύ Ολύνθου και Φιλίππου μοιάζει με δαιμονία και θεία ευεργεσία, χωρίς ωστόσο να εξυπακούεται πως είναι. Παρά τη συνήθεια πολλών, όπως γράφει ο Βασιάδης, να χρησιμοποιούν τις λέξεις *δαιμόνιος* και *θεϊκός* με συνώνυμη σημασία, ο Δημοσθένης τις συνάπτει μαζί, για να παραστήσει τη γνώμη του με μεγαλύτερη δύναμη αλλά και για να διαστείλει τα επίθετα δημιουργώντας έτσι μια εξαιρετη κλίμακα⁵⁸⁹. Οι αρχαίοι έθεταν τους

⁵⁸³ Pearson 1975: 227.

⁵⁸⁴ Πρβλ. 1. 10 *τὸ πεφηνέναι τινὰ συμμαχίαν... τῆς παρ' ἐκείνων εὐνοίας εὐεργέτημ' ἂν ἔγωγε θείην*.

⁵⁸⁵ Βασιάδης, 1848: 268

⁵⁸⁶ Βλ Σ στα 1. 9, 3. 7 *ὑπῆρχον Όλύνθιοι δύναμίν τινα κεκτημένοι*.

⁵⁸⁷ βλ. 1.4 *πρὸς δὲ τὰς καταλλαγάς, ἃς ἂν ἐκεῖνος ποιήσαιτ' ἄσμενος πρὸς Όλυνθίους, ἐναντίως ἔχει*.

⁵⁸⁸ βλ. 1. 5 *ὕπερ ἀναστάσεως*.

⁵⁸⁹ Βασιάδης, 1848: 269 ·πρβλ. 1.14.

Δαίμονες μεταξύ Θεών και ανθρώπων, επειδή θεωρούνταν νόθα παιδιά των Θεών από τις Νύμφες ή από ανθρώπους. Κυρίως, όμως, νόμιζαν πως ήταν ήρωες ή ημίθεοι. Η λέξη *δαίμων*, ωστόσο, εξελίχθηκε σημασιολογικά περίεργα. Ο Ηράκλειτος το 500 π.Χ., (54.119) είχε πει ότι «*ἦθος ἀνθρώπω δαίμων*» (=δαίμων για τον άνθρωπο δεν είναι παρά ο χαρακτήρας του). Ο Δημόκριτος λέγοντας σε ένα απόσπασμα από έργο του: «*εὐδαιμονίη ψυχῆς καὶ κακοδαιμονίη*» εννοεί ότι «είναι υπόθεση της ψυχής η ευδαιμονία και η κακοδαιμονία», ενώ σε ένα άλλο απόσπασμα διαβάζουμε «*εὐδαιμονίη οὐκ ἐν βοσκήμασιν οἰκεῖ οὐδὲ ἐν χρυσῶ· ψυχὴ οἰκητήριον δαίμονος*», που πάει να πει: «η ευδαιμονία δεν κατοικεί =δεν έχει να κάνει με τα πλούσια κοπάδια και με το χρυσάφι· η ψυχή είναι η κατοικία του *δαίμονος* = με την ψυχή έχει να κάνει ο *δαίμων*» (ίσως ήθελε να πει: η ευδαιμονία και η κακοδαιμονία)⁵⁹⁰. Σημασία αυτών είναι πως αυτό ακριβώς που ο άνθρωπος περιμένει από τον *δαίμονα*, το έχει μέσα στον ίδιο τον εαυτό του, καθώς από τις πράξεις του εξαρτάται αν θα φτάσει κάποτε ή όχι στην ευδαιμονία. Όλες λοιπόν αυτές οι ιδέες έγιναν καθοριστικές για τη σκέψη του Αριστοτέλη· το αποτέλεσμα ήταν ο ορισμός της *εὐδαιμονίας* όπως τον διαβάζουμε στο τέλος του Α' βιβλίου των *Ηθικῶν Νικομαχείων* του⁵⁹¹: «*ἡ εὐδαιμονία ἐστὶ ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν*». Ενέργεια λοιπόν, κατά τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία του ανθρώπου, όχι κατάσταση, και πάντως ενέργεια της ψυχής του, με τους κανόνες της τέλει αρετής. Άρα, ο Δημοσθένης με το επίθετο *δαιμονία* παραπέμπει σε κάθε ανώτερη, μυστηριακή δύναμη, ειδικώς στην τύχη, στη θαυμαστή και εξαίσια δυνατότητα της ατομικής δράσης. Ενώ με το επίθετο *θεικὴ* αναφέρεται κυριολεκτικά στην εὐνοια που πηγάζει από τους θεούς⁵⁹².

Τώρα, λοιπόν, οι Αθηναίοι πρέπει να προσέξουν πώς δεν θα φανούν ότι είναι σχετικά με τα συμφέροντά τους κατώτεροι των ευνοϊκών *θεικῶν* περιστάσεων, να μην αποδειχθούν δηλαδή προδότες κι ανάξιοι της θείας ευεργεσίας. Γιατί είναι αισχρό πράγμα, ορθότερα αίσχιστο- με επιδιόρθωση του ανάρμοστου θετικού βαθμού *τῶν αἰσχροῶν*-, να φανούν ότι προδίδουν και παραμελούν⁵⁹³ όχι μόνο πόλεις και τόπους που κάποτε εξουσίαζαν, αλλά και συμμάχους και ευκαιρίες που τους προσέφερε η τύχη. Οι *πόλεις* είναι η Αμφίπολη, η Πύδνα, η Ποτειδαία, η Μεθώνη, οι Παγασές⁵⁹⁴.

⁵⁹⁰βλ. Demokr.68B170 | 68B171) [Stob. II (Ecl. eth.) 7, 3i]

⁵⁹¹ *Ηθικά Νικομάχεια* 1102 a 5.

⁵⁹² Σκουρμπουτάκος, 1909:93-94· Πρβλ. Πλάτ., *Απολογία* 31 *ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται*.

⁵⁹³ Πρβλ 3. 28 *ἀπεστερήμεθα μὲν χώρας οἰκείας*.

⁵⁹⁴ Πρβλ. 1. 12.

Τόποι είναι οι ακτές, τα νησιά ή λιμάνια που χρησίμευαν ως ορμητήρια⁵⁹⁵ του στρατού στη διάρκεια του πολέμου. Σύμμαχοι είναι οι νεωστί από την έκρηξη του πολέμου μεταξύ Ολυνθίων και Φιλίππου⁵⁹⁶. Οι καιροί είναι οι δυσμενείς περιστάσεις του βασιλιά, η άκαιρία του την οποία είχε περιγράψει ο ρήτορας στις §§ 24-35 του Α λόγου, θεωρώντας την καιρό για τους Αθηναίους⁵⁹⁷.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Πολλοί τεχνογράφοι ονομάζουν το προοίμιο και *εξ υποδιαίρεσεως*, επειδή η μετάβαση γίνεται από τα γενικά και αόριστα στα ορισμένα και μερικά *ἐπὶ πολλῶν μὲν... οὐχ ἥκιστα δ'* και *εξ αορίστου προλήψεως*, αλλά ο Βάμβας, συμφωνώντας με τον Ερμογένη⁵⁹⁸, διορθώνει καλώντας το *προσλήψεως*. Γίνεται περιβολή, δηλαδή ο λόγος περιβάλλεται με πλατυσμούς και αυξήσεις⁵⁹⁹. Πιο συγκεκριμένα πλαγιασμούς της σύνταξης, παρενθέσεις, αντιθετικά μόρια *μὲν -δὲ*.

Δίδεται δε ο χρόνος, ο τόπος, ο τρόπος, το θέμα και η αιτία, και τονίζεται η καλή θέληση των θεών. Στην ουσία συνοψίζονται όσα είχαν υποστηριχθεί στον Α' Ολυνθιακό. Μάλιστα, όπως και στο εκεί προοίμιο, ο ρήτορας αυτοπαρουσιάζεται ως άνθρωπος που αντιλαμβάνεται τον καιρό, νοιάζεται για το συμφέρον της πόλης, εμπνέει με την αναφορά στην τύχη, και επικαλείται το ήθος των ακροατών.

ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ §§ 2-27.

ΔΙΗΓΗΣΙΣ §§ 3-10

[3] τὸ μὲν οὖν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν Φιλίππου ῥώμην διεξιέναι καὶ διὰ τούτων τῶν λόγων προτρέπειν τὰ δέοντα ποιεῖν ὑμᾶς, οὐχὶ καλῶς ἔχειν ἡγοῦμαι. διὰ τί; ὅτι μοι δοκεῖ πάνθ' ὅσ' ἂν εἴποι τις ὑπὲρ τούτων, ἐκείνῳ μὲν ἔχειν φιλοτιμίαν, ἡμῖν δ' οὐχὶ καλῶς πεπρωῆσθαι. ὁ μὲν γὰρ ὅσῳ πλείον' ὑπὲρ τὴν ἀξίαν πεποίηκε τὴν αὐτοῦ, τοσοῦτ' ἄριστος παρὰ πᾶσι νομίζεται· ὑμεῖς δ' ὅσῳ χειρόν ἢ προσῆκε κέχρησθε τοῖς πράγμασι, τοσοῦτ' ἄριστος πλείον' αἰσχύνῃν ὠφλήκατε.

⁵⁹⁵Schaefer βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 94. Ο Σ ερμηνεύει *ἐπικαίρους τόπους*.

⁵⁹⁶Νικοκλής, 1875: 49.

⁵⁹⁷Πρβλ. 1.24 *δεῖ τοῖνυν ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν ἀκαιρίαν τὴν ἐκείνου καιρὸν ὑμέτερον νομίσαντας*.

⁵⁹⁸*Περὶ ἰδεῶν* τ. α κεφ. 11.

⁵⁹⁹*Περιβολὴν τὸν πλατυσμὸν λέγει καὶ τὰς αὐξήσεις* βλ. τα σχόλια του Τζέτζη για τη σχετική με τις στάσεις εργασία του Ερμογένη στο Cramer, 1837: 51.

Η περίοδος τὸ μὲν οὖν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν Φιλίππου ῥώμην διεξιέναι καὶ διὰ τούτων τῶν λόγων προτρέπειν τὰ δέοντα ποιεῖν ὑμᾶς, οὐχὶ καλῶς ἔχειν ἡγοῦμαι καλεῖ να σκεφτοῦμε ὅτι εἶχαν ανέβει νωρίτερα στο βῆμα ῥήτορες που εστίασαν στη φιλιππική δύναμη με στόχο να αποτρέψουν την λίαν επικίνδυνη, κατά την γνώμη τους, επιχείρηση. Αντιθέτως ο Δημοσθένης τη θεωρεῖ αυτονόητη, ὅπως φαίνεται στο *προτρέπειν*, η έννοια του οποίου είναι ὅτι το αγαθὸ και ο τρόπος εἶναι πρόδηλα. Ἐτσι, πιστεύει πως ἐκεῖνοι λειτουργοῦσαν υπέρ του Μακεδόνα και απαντᾶ σε υποτιθέμενη ἐρώτηση για ποιο λόγο δεν θα παρουσιάσει λεπτομερῶς τα φιλιππικά κατορθώματα με μία τετράκωλο συμμετρική περίοδο λόγου με δύο υποθέσεις και δύο αποδόσεις

ὄσῳ πλείον' - τοσοῦτῳ θαυμαστότερος

ὄσῳ χειρόν- τοσοῦτῳ πλείον' αἰσχύνην

Με τις συσχετικές αντωνυμίες και τα συγκριτικά που συνάπτονται μ' αυτές δηλώνεται ὅτι η ποιότητα και ο βαθμὸς των παραβαλλόμενων προσώπων, Φιλίππου και Αθηναίων, εἶναι ο ἴδιος. Ο ῥήτορας θέτει ὑπὸ αμφιβολία την αξία του Φιλίππου κι ὄχι την αναγνωρισμένη δύναμη και ισχύ του, προφανῶς ἔχοντας στο νου του τις δόλιες μεθόδους που συχνά μετερχόταν προς ικανοποίηση των στόχων του. Η τοποθέτηση δε της φράσης *αἰσχύνην ὠφλήκατε* στο τέλος της παραγράφου προκαλεῖ βαθύτερη αἴσθηση στο ακροατήριο· η κοινή γνώμη ἔχει καταδικάσει⁶⁰⁰ τους Αθηναίους, παρά την αξία τους, γιατί εξαιτίας των παραλείψεών τους ο Φίλιππος φαίνεται ἀξιώτερος ἀπὸ αὐτούς. Αξίζει να προσέχουμε ὅτι στο *ἡμῖν δ' οὐχὶ καλῶς πεπραχθαι* συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του μέσα σ' ὅσους ἔχουν διαχειριστεῖ λανθασμένα την κατάσταση, για να μη φανεῖ ἀνεπίλητος⁶⁰¹. Ἀλλά εἶναι ξεκάθαρο πως ο ἴδιος δεν θα κατηγορηθεῖ.

[4] ταῦτα μὲν οὖν παραλείψω. καὶ γὰρ εἰ μετ' ἀληθείας τις, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σκοποῖτο, ἐνθένδ' ἂν αὐτὸν ἴδοι μέγαν γεγενημένον, οὐχὶ παρ' αὐτοῦ. ὧν οὖν ἐκεῖνος μὲν ὀφείλει τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπολιτευμένοις χάριν, ὑμῖν δὲ δίκην προσήκει λαβεῖν, τούτων οὐχὶ νῦν ὀρθῶ τὸν καιρὸν τοῦ λέγειν· ἃ δὲ καὶ χωρὶς τούτων ἔνι, καὶ βέλτιόν ἐστιν ἀκηκοέναι πάντας ὑμᾶς, καὶ μεγάλ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατ' ἐκείνου φαίνοιτ' ἂν ὀνειδῆ βουλομένοις ὀρθῶς δοκιμάζειν, ταῦτ' εἰπεῖν πειράσομαι.

Επαναλαμβάνει ὅτι θα παραλείψει αυτά, δηλαδή τα σχετικά με τις επιτυχίες του Φιλίππου. Γιατί κι αν εξετάσει κανεῖς αντικειμενικά τα πράγματα, θα διαπιστώσει

⁶⁰⁰Πρβλ. 1.26 ἄνοιαν ὀφλισκάνων.

⁶⁰¹Βλ. και 2. 12. Πρβλ. ἐπίσης 1.27.

ότι αυτός έχει γίνει μέγας από εδώ κι όχι από μόνος του⁶⁰². Και τονίζει ότι δεν βλέπει να είναι τώρα η κατάλληλη στιγμή να μιλήσει γι' αυτά, για όσα εκείνος χρωστά χάρη σ' αυτούς που έχουν πολιτευθεί για λογαριασμό του. Δείχνοντας τον χώρο αγόρευσης (*ἐνθένδ'*) δηλώνει ότι τον θεωρεί «εργαστήριο» των φιλιππιζόντων ρητόρων⁶⁰³ αλλά και μέρος συγκέντρωσης των νωθρών και ευήθων Αθηναίων⁶⁰⁴. Αφήνει, πάντως, να εννοηθεί ότι δεν θέλει να μεμφθεί τους συμπολίτες του· ωστόσο το έχει ήδη κάνει μ' εξαιρετική τέχνη· τα λίγα πλην δριμύτατα πικρά ρήματα (*ἡμῖν δ' οὐχὶ καλῶς πεπρᾶχθαι*) και ακόμη πικρότερα (*αἰσχύνην ὠφλήκατε*), ήταν αδύνατο να μην προκαλέσουν αισχύνη, λέει ο Vremmius⁶⁰⁵. Αλλά, οι Αθηναίοι είχαν ήδη δεχτεί την Ολυνθιακή πρεσβεία και είχαν αποφασίσει και στείλει βοήθεια, με τη μόνη διαφορά ότι την επιβράδυναν⁶⁰⁶. Πριν επαναλάβει δε για τρίτη φορά ότι θα παραλείψει τα καλά του Φιλίππου και την αύξησή του, εισάγει την έννοια της τιμωρίας από τον δήμο όσων πολιτεύονται υπέρ του Μακεδόνα. Είναι σωστό, όμως, να τιμωρείται κάποιος μόνο για τις προτάσεις του; Σαφώς και φέρει ευθύνη αλλά το βάρος της φέρει κυρίως ο πράττων.

Συνεχίζει λέγοντας ότι θα προσπαθήσει να εκθέσει όσα είναι ωφελιμότερο να τα ακούσουν στο παρόν όλοι και που είναι δυνατόν να παρουσιαστούν σε όσους βέβαια θέλουν να κρίνουν σωστά ως όνειδος εναντίον του Φιλίππου. Αν σταθούμε στη λέξη *βέλπιον*, η σημασία της συνδέεται με το ωφελιμότερο πνευματικά. Ποιο είναι, λοιπόν, το ωφέλιμο που θα προκύψει; Ο Wolf έχοντας ως βάση τη γενική διαπίστωση ότι είναι στη φύση των ανθρώπων να ακούνε ευχάριστα τις κατηγορίες, όταν αυτές εκτοξεύονται εναντίον των εχθρών⁶⁰⁷, εξηγεί ότι, μαθαίνοντας κάποιος τις κακίες και τα ελαττώματα του εχθρού, αποβάλλει τον φόβο και αποκτά θάρρος με την πεποίθηση ότι θα υπερισχύσει η αρετή. Αν, δε, τα αίσχη του αντιπάλου είναι η επιορκία και η απιστία, όπως ακούγεται στην επόμενη παράγραφο, τότε είναι σίγουρο ότι ένας τέτοιος άνθρωπος έχει εναντίον του τους θεούς.

Συμπληρωματική επισήμανση από την πλευρά μας είναι πως με τη φράση *ὀρθῶς δοκιμάζειν* ο Δημοσθένης μεταφέρει μάλλον νοερά το κοινό στη Βουλή και το

⁶⁰²Πρβλ 3. 28 .

⁶⁰³Ουλπιανός.

⁶⁰⁴Wolf βλ. Βασιιάδης,1848: 271 ·πρβλ 2. 6 *Ὀλυνθίους ἀπήλαυνόν τινες ἐνθένδε*.

⁶⁰⁵βλ. Βασιιάδης,1848: 271.

⁶⁰⁶Cramer, 1837: 108.

⁶⁰⁷Βασιιάδης,1848:273.

Δικαστήριο, όπου γινόταν η διαδικασία της δοκιμασίας⁶⁰⁸ των εννέα αρχόντων⁶⁰⁹. Ο Φίλιππος δοκιμάζεται και ο ρήτορας -κατήγορος αποδεικνύει ότι ο δοκιμαζόμενος δεν πληροί τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για ανάληψη αξιώματος στην Αθήνα ούτε ασφαλώς αρχηγία Ελλήνων και πρέπει να «αποδοκιμαστεί».

[5] τὸ μὲν οὖν ἐπίορκον κάπιστον καλεῖν ἄνευ τοῦ τὰ πεπραγμένα δεικνύναι λαιδορίαν εἶναι τις ἂν φήσειε κενὴν δικαίως· τὸ δὲ πάνθ' ὅσα πάποτ' ἔπραξε διεξιόντα ἐφ' ἅπασι τούτοις ἐλέγχειν, καὶ βραχέος λόγου συμβαίνει δεῖσθαι, καὶ δυοῖν ἔνεχ' ἠγοῦμαι συμφέρειν εἰρηῆσθαι⁶¹⁰, τοῦ τ' ἐκεῖνον, ὅπερ καὶ ἀληθὲς ὑπάρχει, φαῦλον φαίνεσθαι, καὶ τοὺς ὑπερεκπεπληγμένους ὡς ἄμαχόν τινα τὸν Φίλιππον ἰδεῖν ὅτι πάντα διεξελήλυθεν οἷς πρότερον παρακρουόμενος μέγας ἠϋξήθη, καὶ πρὸς αὐτὴν ἤκει τὴν τελευτὴν τὰ πράγματα' αὐτῷ.

Στο εξής αρχίζουν οι εισβολές των αγώνων και αποδείξεων και ο λόγος προχωρά από τα μερικά στα καθόλου. Ο Δημοσθένης δηλώνει ότι δεν θα προβεί σε κακολογίες εναντίον του Φιλίππου δίχως αντίκρισμα. Η λαιδορία είναι η απλή και αδικαιολόγητη ματαιολογία, αντίθετα ο ἔλεγχος περιέχει την αναλυτική έκθεση των πράξεων κάποιου με συνοδεία αποδείξεων, προκειμένου να επέλθει ενοχή. Αναμφίβολα, η διαφοροποίηση των λέξεων λαιδορία-ἔλεγχος εξυπηρετεί την

⁶⁰⁸Βλ. Αριστ., *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 55 1-5 *Αὐταὶ μὲν οὖν αἱ ἀρχαὶ κληρωταὶ τε καὶ κύριαι τῶν εἰρημένων [πάντ]ων εἰσίν. οἱ δὲ καλούμενοι ἐννέα ἄρχοντες τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς ὃν τρόπον καθίσταντο [εἰρη]ηται· [νῦν] δὲ κληροῦσιν θεσμοθέτας μὲν ἐξ καὶ γραμματεῖα τούτοις, ἔτι δ' ἄρχοντα καὶ βασιλέα καὶ πολέμαρχον κατὰ μέρος ἐξ ἐκάστης φυλῆς. δοκιμάζονται δ' οὗτοι πρῶτον μὲν ἐν τῇ βουλῇ τοῖς φ' πλὴν τοῦ γραμματέως, οὗτος δ' ἐν δικαστηρίῳ μόνον ὡσπερ οἱ ἄλλοι ἄρχοντες (πάντες γὰρ καὶ οἱ κληρωτοὶ καὶ οἱ χειροτονητοὶ δοκιμασθέντες ἄρχουσιν), οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες ἔν τε τῇ βουλῇ καὶ πάλιν ἐν δικαστηρίῳ. καὶ πρότερον μὲν οὐκ ἦρχεν ὄντιν' ἀποδοκιμάσειεν ἢ βουλή, νῦν δ' ἔφεσις ἐστὶν εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ τοῦτο κύριόν ἐστι τῆς δοκιμασίας. ἐπερωτῶσιν δ', ὅταν δοκιμάζωσιν, πρῶτον μὲν 'τίς σοι πατήρ καὶ πόθεν τῶν δήμων, καὶ τίς πατὴρ καὶ τίς μήτηρ, καὶ τίς μητὴρ καὶ πόθεν τῶν δήμων;' μετὰ δὲ ταῦτα, εἰ ἔστιν αὐτῷ Ἀπόλλων πατρῶος καὶ Ζεὺς ἐρκεῖος, καὶ ποῦ ταῦτα τὰ ἱερά ἐστιν, εἴτα ἠρία εἰ ἔστιν καὶ ποῦ ταῦτα, ἔπειτα γονέας εἰ εὖ ποιεῖ, καὶ τὰ τέλη εἰ τελεῖ, καὶ τὰς στρατείας εἰ ἐστράτευται. ταῦτα δ' ἀνερωτήσας, 'κάλει', φησίν, 'τούτων τοὺς μάρτυρας'. ἐπειδὴν δὲ παράσχηται τοὺς μάρτυρας, ἐπερωτᾷ 'τούτου βούλεται τις κατηγορεῖν;' κἂν μὲν ἦ τις κατήγορος, δοὺς κατηγορίαν καὶ ἀπολογίαν οὕτω δίδωσιν ἐν μὲν τῇ βουλῇ τὴν ἐπιχειροτονίαν, ἐν δὲ τῷ δικαστηρίῳ τὴν ψῆφον· ἐὰν δὲ μηδεὶς βούληται κατηγορεῖν, εὐθὺς δίδωσι τὴν ψῆφον. καὶ πρότερον μὲν εἷς ἐνέβαλλε τὴν ψῆφον, νῦν δ' ἀνάγκη πάντας ἔστι δια-ψηφίζεσθαι περὶ αὐτῶν, ἵνα, ἂν τις πονηρὸς ὢν ἀπαλλάξῃ τοὺς κατηγοροὺς, ἐπὶ τοῖς δικασταῖς γένηται τοῦτον ἀποδοκιμάσαι. δοκιμασθέντες δὲ τοῦτον τὸν τρόπον βαδίζουσι πρὸς τὸν λίθον ἐφ' οὗ τὰ τόμι' ἐστίν, ἐφ' οὗ καὶ οἱ διαιτηταὶ ὁμόσαντες ἀποφαίνονται τὰς διαίτας καὶ οἱ μάρτυρες ἐξόμνουνται τὰς μαρτυρίας· ἀναβάντες δ' ἐπὶ τοῦτον ὀμνύουσιν δικαίως ἄρξαι καὶ κατὰ τοὺς νόμους, καὶ δῶρα μὴ λήψεσθαι τῆς ἀρχῆς ἕνεκα, κἂν τι λάβωσι ἀνδριάντα ἀναθήσειν χρυσοῦν. ἐντεῦθεν δ' ὁμόσαντες εἰς ἀκρόπολιν βαδίζουσιν καὶ πάλιν ἐκεῖ ταῦτα ὀμνύουσι, καὶ μετὰ ταῦτ' εἰς τὴν ἀρχὴν εἰσέρχονται.* ·Hansen,1991:255-256.

⁶⁰⁹Για τους εννέα αρχοντες Βλ. Σακελλαρίου, 1999:189-190.

⁶¹⁰Η παρίσωση στα απαρέμματα δεῖσθαι και εἰρηῆσθαι είναι τυχαία, γιατί ο ρήτορας δεν είναι σοφιστής βλ. Βασιάδης,1848: 274.

υπαινικτική διάθεση του Δημοσθένη. Ο Βασιάδης⁶¹¹ εικάζει ότι υπονοούνται άλλοι ρήτορες που θα αποκάλεσαν τον Φίλιππο επίορκο και άπιστο άνευ αποδείξεων αλλά ο ρήτορας υπόσχεται να κάνει αυτό με έλεγχο. Ο Κοκκινάκης⁶¹² θεωρεί πιθανότερο να μην είχαν επισημανθεί από κανέναν ως τότε αυτά τα ελαττώματα του Μακεδόνα και γι' αυτό ο ομιλητής να διεκδικεί την πρωτιά για τον εαυτό του και συνάμα να αυτοπροβάλλεται εμμέσως ως ο φρόνιμος άνθρωπος που θεωρεί ανάξιο για τον εαυτό του να καταφέρεται εναντίον κάποιου χωρίς αποδείξεις.

Θα παρουσιάσει τις πράξεις του λεπτομερώς και θα τον ελέγξει με λίγα λόγια, γιατί, τωόντι, όταν τα πράγματα είναι σαφή, δηλαδή η απάτη δηλαδή που μετήλθε ο Φίλιππος στις σχέσεις του με τους Αθηναίους, τους Ολύνθιους και τους Θετταλούς (*ὅσα*⁶¹³ *πόποτ' ἔπραξε*) δεν απαιτούν πολυλογία, αλλιώς κουράζουν τους ακροατές. Αλλά συμφέρει να λεχθούν, πρώτον για να φανεί πως ο Φίλιππος είναι φαύλος. Την αλήθεια του περιεχομένου της πρότασης στην οποία τοποθετείται το *φαίνεσθαι* ενισχύει η παρενθετική χρήση της ακόλουθης πρότασης *ὅπερ καὶ ἀληθὲς ὑπάρχει*. Ο Pearson υπογράμμισε ότι, ενώ ο ομιλητής προσποιείται ότι με την αφήγηση των πράξεων του Φιλίππου θα αποκαλύψει τον χαρακτήρα του, και αφού ακούσουν οι κριτές θα αποφανθούν για την ενοχή του, τα συμπεράσματα είναι ήδη προσχηματισμένα⁶¹⁴.

Στον δεύτερο λόγο της αφήγησης (*καὶ τοὺς ὑπερεκπεπληγμένους ὡς ἄμαχόν τινα τὸν Φίλιππον ἰδεῖν ὅτι πάντα διεξέληλυθεν οἷς πρότερον παρακρουόμενος μέγας ηὐξήθη, καὶ πρὸς αὐτὴν ἦκει τὴν τελευταίην τὰ πράγματ' αὐτῷ*) εντυπωσιακές και αποτελεσματικές είναι οι εκφραστικές επιλογές. Οι μέθοδοι απάτης του βασιλιά οπτικοποιούνται με τη μεταφορική χρήση της λέξης *παρακρουόμενος*. Κυριολεκτεῖτο στα σταθμά τα οποία έσειαν και έκρουαν όσοι ήθελαν να εξαπατήσουν⁶¹⁵, ή στους αγωνιστές που χτυπούσαν δόλια με τα πόδια ή τα χέρια τον αντίπαλο⁶¹⁶. Η φράση *δέ μέγας ηὐξήθη* είναι πληρέστερη και εκφραστικότερη από την *μέγας ἐγένετο*, γιατί το ρήμα *αὐξομαι* δηλώνει εξέλιξη και τοποθετούμενο σε παρακείμενο το κατηγορούμενο *μέγας* είναι του αποτελέσματος και όχι προληπτικό. Άρα, οι νοήμονες από το κοινό ανακαλούν στη μνήμη τους τις διαδοχικές κινήσεις του Φιλίππου χάρη στις οποίες

⁶¹¹Βασιάδης, 1848:273.

⁶¹²Κοκκινάκης, 1870: 32.

⁶¹³βλ. § 6 και εξής.

⁶¹⁴Pearson, 1981²:76.

⁶¹⁵Αρποκρ. λ. *παρακρούομαι* :*μετήκται ἀπὸ τοὺς ἰστάντας τι ἢ μετροῦντας κρούειν τὰ μέτρα καὶ διασειεῖν ἔνεκα τοῦ πλεονεκτεῖν.*

⁶¹⁶Βασιάδης, 1848:275·Σκουρμπουτάκος, 1909: 97.

έχει πλέον οδηγηθεί στο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, να αποκτήσει την ιδιότητα του μέγας. Αυτομάτως, όμως, αίρεται η ενδεχόμενη απαισιοδοξία τους, καθώς βεβαιώνεται με οριστική έγκλιση στο ρήμα ήκει ότι δεν μπορεί πλέον να εξαπατήσει κανέναν άλλον, γιατί υπερέβη κάθε μέτρο εξαντλώντας όλα τα απατηλά μέσα τα οποία έμαθαν πια όλοι.

[6] ἐγὼ γάρ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σφόδρ' ἂν ἠγούμην καὶ αὐτὸς φοβερὸν τὸν Φίλιππον καὶ θαυμαστόν, εἰ τὰ δίκαια πράττονθ' ἐώρων ἠϋζήμενον· νῦν δὲ θεωρῶν καὶ σκοπῶν εὐρίσκω τὴν μὲν ἡμετέραν εὐήθειαν τὸ κατ' ἀρχάς, ὅτ' Ὀλυνθίους ἀπήλαυνόν τινες ἐνθένδε βουλομένους ὑμῖν διαλεχθῆναι, τῷ τὴν Ἀμφίπολιν φάσκειν παραδώσειν καὶ τὸ θρυλούμενόν ποτ' ἀπόρρητον ἐκεῖνο κατασκευάσαι, τούτῳ προσαγαγόμενον, [7] τὴν δ' Ὀλυνθίων φιλίαν μετὰ ταῦτα τῷ Ποτεΐδαιαν οὔσαν ἡμετέραν ἐξελεῖν καὶ τοὺς μὲν πρότερον συμμάχους [ὑμᾶς] ἀδικῆσαι, παραδοῦναι δ' ἐκείνοις, Θετταλοὺς δὲ νῦν τὰ τελευταῖα τῷ Μαγνησίαν παραδώσειν ὑποσχέσθαι καὶ τὸν Φωκικὸν πόλεμον πολεμήσειν ὑπὲρ αὐτῶν ἀναδέξασθαι. ὅλως δ' οὐδεὶς ἔστιν ὄντιν' οὐ πεφενάκικ' ἐκεῖνος τῶν αὐτῷ χρησαμένων· τὴν γὰρ ἐκάστων ἄνοιαν ἀεὶ τῶν ἀγνοούντων αὐτὸν ἐξαπατῶν καὶ προσλαμβάνων οὕτως ἠϋζήθη.

Ένας άνθρωπος, γνωμοδοτεῖ ο Δημοσθένης, χαρακτηρίζεται φοβερός και θαυμαστός, αν ενεργεῖ δίκαια. Η παρατηρητικότητα, όμως, του ρήτορα και η κρίση του, που δηλώνονται στις μετοχές θεωρῶν και κρίνων, σ' αντίθεση με την επιφανειακή κρίση των συμπολιτῶν του, δεν του επιτρέπει να αποδώσει στον Φίλιππο τους ανωτέρω χαρακτηρισμούς. Γιατί, διαπιστώνει ότι ως αφελείς όλοι (τὴν μὲν ἡμετέραν εὐήθειαν) εξαπατήθηκαν και δεν άδραξαν την ευκαιρία να συμμαχήσουν με τους Ολύνθιους, όταν έπρεπε, όπως θα πει στον τρίτο λόγο⁶¹⁷. Από τη μια γιατί δεν τους εμπιστευόνταν, λόγω του ότι είχαν δεχθεί από τον Φίλιππο την Ποτεΐδαια, και από την άλλη επειδή έλεγαν πως όφειλαν να επέμβουν μετά την κήρυξη του πολέμου, στοιχείο που ακούστηκε στον πρώτο λόγο⁶¹⁸. Τόσο ευήθεις ήταν όλοι που δεν είχαν συνειδητοποιήσει ότι βρίσκονταν ήδη σε εμπόλεμη κατάσταση με την Μακεδονία και θυσίασαν τους συμμάχους τους, προτιμώντας τη φιλία του βασιλιά. Υπήρχε το θρυλούμενον άπόρρητον το οποίο, ενώ φαντάζει οξύμωρο, δε σημαίνει ότι ο λαός το αγνοούσε αλλά ότι ήταν άπόρρητο για τους Πυδναίους και παραπέμπει στις μυστικές διαπραγματεύσεις του Φιλίππου με τη Βουλή, για να μην ερεθιστούν και εξεγερθούν

⁶¹⁷Πρβλ. 3.2.

⁶¹⁸Πρβλ. 1. 7.

οι Πυδναίοι, αν μάθαιναν για τη συζητούμενη συμφωνία⁶¹⁹. Το θέμα είναι ποιος σκέφτηκε τη μηχανορραφία αυτή · γιατί προσέχοντας τη λέξη *κατασκευάσαι*, φαίνεται εκ πρώτης όψεως πως ο ρήτορας είναι κάπως αόριστος. Ο Schaefer αποδεχόμενος τη γραφή *κατασκευάσειν* την αποδίδει στους Αθηναίους πρέσβεις και χρεώνει στον Φίλιππο απλώς σύμπραξη με αυτούς σε όσα του πρότειναν. Ο Βασιιάδης⁶²⁰ τεκμαίρεται ότι, αν και πρώτοι οι Αθηναίοι πρέσβεις πρότειναν αυτό, λόγω της πανουργίας του ο βασιλιάς κατασκεύασε το απόρρητο. Αλλά, αν ο Δημοσθένης αποδίδει αυτή τη σκέψη στον Φίλιππο, προκειμένου να κάνει καταφανέστερη τη δολιότητά του, ότι δηλαδή απάτησε τους Αθηναίους όχι μόνο υποσχόμενος αλλά και κατασκευάζοντας απόρρητα, η πρακτική είναι ασυμβίβαστη με τον χαρακτήρα ενός ανθρώπου που νωρίτερα διαμαρτυρήθηκε κατά όσων αποκαλούσαν τον Φίλιππο επίορκο και άπιστο χωρίς αποδείξεις. Έπειτα υπάρχει και η ιστορική μαρτυρία του Θεόπομπου που αποδίδει αυτό στους πρέσβεις⁶²¹. Οπότε λογικά ο ρήτορας αποδίδει στον Φίλιππο όχι την γένεση του απορρήτου αλλά την υιοθεσία, γιατί εξυπηρετούσε τα σχέδιά του, εξου και το *φάσκειν* όχι απλώς *λέγειν*.

Συνεχίζει υπενθυμίζοντας ότι ο Φίλιππος έδωσε στους Ολύνθιους την Ποτεΐδαια που ανήκε στους Αθηναίους, αδικώντας τους πρώην συμμάχους του. Και πρόσφατα εξαπάτησε τους Θεσσαλούς με την υπόσχεση ότι θα τους παραδώσει τη Μαγνησία και θα αναλάβει να διεξαγάγει για λογαριασμό τους τον Φωκικό πόλεμο. Το παράδειγμα της Ποτεΐδαιας, που είχε ακουστεί στο 1.9⁶²² μαζί μ' εκείνα των Θεσσαλών⁶²³ και Φωκέων εξυπηρετούν την κατάδειξη των ύπουλων μεθόδων του Φιλίππου. Τα γεγονότα, βέβαια, όπως προανακοινώθηκε, προσπερνιούνται με οικονομικές λεπτομέρειες κι ακολουθεί η μετάβαση από τα μερικά στα καθόλου

⁶¹⁹βλ. Δημ., *Περί Αλονήσου* 27 και τοῦ μὲν Φιλοκράτους ψηφίσματος μέμνηται, τῆς δ' ἐπιστολῆς, ἣν πρὸς ὑμᾶς ἔπεμμεν ὄτ' Ἀμφίπολιν ἐπολιόρκει, ἐπιλέλησται, ἐν ἧ ὠμολόγει τὴν Ἀμφίπολιν ὑμετέραν εἶναι: ἔφη γὰρ ἐκπολιορκήσας ὑμῖν ἀποδώσειν, ὡς οὐσαν ὑμετέραν καὶ οὐ τῶν ἐχόντων. Για τις μυστικές διαπραγματεύσεις βλ. και Θεόπομπος, *FGrHist* 115 απ. 30ab και λ. Θεόπομπος στη *Βιβλιοθήκη* σ. 588, Δημ., *Προς Λεπτίνην*, 63 οἱ προδόντες τὴν Πύδναν καὶ τᾶλλα χωρία τῶ Φιλίππῳ τῶ ποτ' ἐπαρθέντες ἡμᾶς ἠδίκουν; ἢ πᾶσι πρόδηλον τοῦτο, ὅτι ταῖς παρ' ἐκείνου δωρεαῖς, ἅς διὰ ταῦτ' ἔσσεσθαι σφίσις ἠγοῦντο;. Σχόλια στον Ολυνθιακό Β' 50 (Dilts). Αἴλιος Αριστείδης, *Συμμαχικός* Α' 480 (Dindorf). Λιβάνιος, *Προγυμνάσματα* 9.3.8. Hammond & Griffith, 1979: 238–244 και 356–357. Hammond 1989; 110. Worthington 2008: 41–42. Curtius, 1900: 61. Hornblower, 2005: 475. μφισβητούνται από τον Hammond, 2 :ch VI 2 και Sealey, 1993: 110.

⁶²⁰ Βασιιάδης, 1848: 277.

⁶²¹ Βλ. λ. Θεόπομπος στο λεξικό του Φωτίου και Θεόπομπος, *FGrHist* 115 απ. 30ab.

⁶²² Πρβλ 1. 9 ὑμᾶς ἀδικῆσαι.

⁶²³ Βλ. 1.12 και τώρα άρχισε να την τειχίζει βλ. 1. 13.

(ὄλως δ')⁶²⁴. Ο Φίλιππος συνεχίζει να εξαπατά, όπως δηλώνει ο παρακείμενος *πεφενάκικε* τους πάντες (*οὐδείς ἔστιν ὄντιν' οὐ*). Άξια λόγου είναι η παραστατική μεταφορά στο συγκεκριμένο ρήμα το οποίο προέρχεται από τη φενάκη, την πρόσθετη κόμη μέσω της οποίας επιχειρούν να εξαπατήσουν οι φαλακροί. Όσοι λοιπόν έχουν εξαπατηθεί από τον Φίλιππο, ενώ δεν τον γνώριζαν, χρεώνονται με *ἄνοια*, το αφηρημένο αντί το συγκεκριμένο *ἀνοήτους*, γιατί έχει ευρύτερη έννοια. Γιατί, όμως, είχαν *ἄνοια*, αφού τους ήταν άγνωστος; Την απάντηση γνωρίζει το αθηναϊκό κοινό έχοντας υπόψη του το δίδαγμα από τον Αισώπειο μύθο «Όνος, ἀλώπηξ και λέων»⁶²⁵. Το παράδειγμα των γειτόνων έπρεπε να τους γίνει μάθημα. Βέβαια το επιμύθιο έχει εφαρμογή, μόνο στους δευτέρους και υπόλοιπους εξαπατηθέντες⁶²⁶.

[8] ὥσπερ οὖν διὰ τούτων ἤρθη μέγας, ἡνίχ' ἕκαστοι συμφέρον αὐτὸν ἑαυτοῖς ᾧοντό τι πράξειν, οὕτως ὀφείλει διὰ τῶν αὐτῶν τούτων και καθαιρεθῆναι πάλιν, ἐπειδὴ πάνθ' εἶνεχ' ἑαυτοῦ ποιῶν ἐξελέγηκται. καιροῦ μὲν δὴ, ᾧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρὸς τοῦτο πάρεστι Φιλίππῳ τὰ πράγματα· ἢ παρελθὼν τις ἐμοί, μᾶλλον δ' ὑμῖν δειξάτω, ἢ ὡς οὐκ ἀληθῆ ταῦτ' ἐγὼ λέγω, ἢ ὡς οἱ τὰ πρῶτ' ἐξηπατημένοι τὰ λοιπὰ πιστεύουσιν, ἢ ὡς οἱ παρὰ τὴν αὐτῶν ἀξίαν δεδουλωμένοι [Θετταλοῖ] νῦν οὐκ ἂν ἐλεύθεροι γένοιντ' ἄσμενοι.

Γι' αυτό, όπως ακριβώς μέσω αυτών κατέστη μέγας, καθώς ο καθένας τους είχε τη σφαλερή γνώμη ότι αυτός ενεργεί προς το συμφέρον τους, έτσι έχουν ηθικό χρέος οι ίδιοι αυτοί πάλι να τον γκρεμίσουν, αφού έχει αποδειχτεί ότι όλα τα έκανε για τον εαυτό του. Τι εννοεί ο ρήτορας λέγοντας *διὰ τούτων*; Ο Βάμβας⁶²⁷ και ο Sauppe⁶²⁸ εκτιμούν ότι με την αντωνυμία *τούτων* νοείται η απάτη και η αδικία μέσω των οποίων μπορεί να ενδυναμώθηκε ο Φίλιππος αλλά τώρα θα χρησιμοποιηθούν από τους εξαπατημένους και θα ταπεινωθεί. Αλλά, όπως σωστά σκέφτεται ο Κοκκινάκης⁶²⁹, είναι αδύνατο αυτοί να μετέλθουν τα ίδια μέσα, οπότε είναι ορθότερο να συνταχθούμε με τον Ουλπιανό που εκλαμβάνει την αντωνυμία ως προσωπική.

⁶²⁴Πρβλ 1.5 και ὄλως ἄπιστον, οἶμαι, ταῖς πολιτείαις ἢ τυραννίς.

⁶²⁵Αισώπου μῦθοι «Όνος και ἀλώπηξ και λέων»: κοινωνίαν συνθέμενοι πρὸς ἀλλήλους ἐξῆλθον ἐπὶ ἄγραν. Λέοντος δὲ περιτυχόντος αὐτοῖς, ἢ ἀλώπηξ ὄρῳσα τὸν ἐπληρημένον κίνδυνον, προσελθοῦσα τῷ λέοντι, ὑπέσχετο παραδώσειν αὐτῷ τὸν ὄνον, ἐὰν αὐτῇ τὸ ἀκίνδυνον ἐπαγγελίηται. Τοῦ δὲ αὐτὴν ἀπολύσειν φήσαντος, προσαγαθοῦσα τὸν ὄνον εἰς τινα πάγην ἐμπεσεῖν παρεσκεύασε. Και ὁ λέων ὄρων ἐκεῖνον φεύγειν μὴ δυνάμενον, πρῶτον τὴν ἀλώπεκα συνέλαβεν, εἶθ' οὕτως ἐπὶ τὸν ὄνον ἐτράπη. Οὕτως οἱ τοῖς κοινωνοῖς ἐπιβουλεύοντες λανθάνουσι πολλάκις και ἑαυτοὺς συναπολλύντες.

⁶²⁶Βλ. 2.8 ἢ ὡς οἱ τὰ πρῶτ' ἐξηπατημένοι τὰ λοιπὰ πιστεύουσιν.

⁶²⁷Βάμβας, 1849: 137.

⁶²⁸Βασιάδης, 1848: 279-280.

⁶²⁹Κοκκινάκης, 1870: 35.

Άλλωστε, παρατηρεί ο Νικοκλής, προσδιορίζει το πλησιέστερο *ἐκάστων τῶν ἀγνοούντων*⁶³⁰. Το νόημα έτσι είναι ότι, όσοι εξαπατήθηκαν, αγνοώντας τα καταχθόνια σχέδια του Φιλίππου, τώρα τα κατανόησαν και στο εξής θα προφυλάσσονται αλλά και θα προσπαθήσουν να τον ανατρέψουν. Και δεν θα πρόκειται για μια απλή έκπτωση από τον θρόνο αλλά για μία κατεδάφιση-κατακρήμνιση, όπως αποτυπώνεται στη μεταφορική χρήση του απαρεμφάτου *καθαιρεθῆναι* που αφορά στον χώρο των κτισμάτων⁶³¹. Ο υπερφίαλος Φίλιππος εικονίζεται σε μια ψηλή θέση από την οποία, όμως, θα πέσει και ο γδούπος που θα ακουστεί από την πτώση θα είναι εκκωφαντικός, όπως αυτός που ακούγεται κατά την κατεδάφιση των οικοδομημάτων. Στηριζόμενοι δε στην υπόθεση του Κοκκινάκη ότι στο ρήμα *ἐξελήλεγκται* ενυπάρχει εκτός από την κυριολεκτική σημασία ότι είναι ένοχος και η μεταφορική πως έχει ξεχειλίσει⁶³², συμπεραίνουμε ότι ο ρήτορας παραλληλίζει τον βασιλιά με χείμαρρο που θα «πλημμυρίσει» την ίδια του την αυτοκρατορία.

Κρίσιμα λοιπόν για τον Φίλιππο σήμερα τα πράγματα. Η λέξη *καιρός* ως μέση έννοια εδώ έχει κακή σημασία⁶³³. Στη φράση *καιροῦ μὲν δὴ πρὸς τοῦτο* υπάρχει *μετάληψις* (αντί *πρὸς τοῦτον τὸν καιρὸν*). Και προκαλείται να ανεβεί στο βήμα κάποιος⁶³⁴ (*σχῆμα προκλήσεως*⁶³⁵) και να αποδείξει στον ομιλητή (*ἐμοί*), αλλά κυρίως- με σχῆμα επανορθώσεως⁶³⁶ - στους ακροατές (*μᾶλλον δ' ὑμῖν*) τα αντίθετα. Ο ρήτορας πιστεύει ότι το πάθημα έγινε μάθημα στους εξαπατημένους και δεν θα συνεχίζουν να εμπιστεύονται τον Φίλιππο. Μιλώντας δε για τους υποδουλωμένους Θεσσαλούς γνωμοδοτεί ότι όσοι έχουν υποδουλωθεί άδικα⁶³⁷ θα ευχαριστιούνταν να επανακτήσουν την ελευθερία τους. Ο Sauppe⁶³⁸ τον κρίνει υπερβολικό που ονομάζει δούλους τους Θεσσαλούς, διότι δεν είχαν υποπέσει στην κατώτατη αυτή τάξη, όντας φίλοι και πιστοί σύμμαχοι του Φιλίππου. Ωστόσο το πιθανότερο είναι να χρησιμοποιεί τη λέξη *δεδουλωμένοι* μεταφορικά με τη σημασία που απαντά και σήμερα στη φράση «καταδέχου να είσαι δούλος του;» και λέγεται, όταν ένας

⁶³⁰ Νικοκλής, 1875:56.

⁶³¹ Πρβλ Ξεν. *Ελλην.* 2.2.20 *τά τε μακρὰ τείχη καὶ τὸν Πειραιᾶ καθελόντας.*

⁶³² Κοκκινάκης, 1870:36.

⁶³³ Βλ. και 1. 16

⁶³⁴ Πρβλ 3. 28.

⁶³⁵ Σχῆμα *πρόκλησις* βλ. Ουλιπιάδος.

⁶³⁶ Πρβλ 1. 19,32.

⁶³⁷ Πρβλ 1. 23.

⁶³⁸ *neque enim Thessalos a Philippo servitute oppressos dici potest* Βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 99.

αδύναμος φίλος λογίζεται υποδεέστερος του ισχυρού. Μάλιστα τονίζοντας ο Δημοσθένης ότι η υποδούλωση αυτή ήταν αδικία και δεν τους άξιζε (*παρά την αὐτῶν ἀξίαν*) εννοεί ότι δεν υποτάχθηκαν με τη δύναμη των όπλων. Άρα, δεν μπορεί να σκέφτεται πραγματική δουλεία για τους Θεσσαλούς. Αλλά ακόμη κι αν δεν ισχύει αυτή η ερμηνεία, κάθε ρήτορας δεν είναι ιστορικός και ως εκ τούτου έχει το ελεύθερο αναλόγως με τις περιστάσεις να μεγαλοποιεί καταστάσεις ή να τις υποβαθμίζει⁶³⁹.

[9] καὶ μὴν εἴ τις ὑμῶν ταῦτα μὲν οὕτως ἔχειν ἠγεῖται, οἶεται δὲ βία καθέξειν αὐτὸν τὰ πράγματα τῶν χωρία καὶ λιμένας καὶ τὰ τοιαῦτα προειληφέναι, οὐκ ὀρθῶς οἶεται. ὅταν μὲν γὰρ ὑπ' εὐνοίας τὰ πράγματα συστῆ καὶ πᾶσι ταῦτα συμφέρη τοῖς μετέχουσι τοῦ πολέμου, καὶ συμπονεῖν καὶ φέρειν τὰς συμφορὰς καὶ μένειν ἐθέλουσιν ἄνθρωποι· ὅταν δ' ἐκ πλεονεξίας καὶ πονηρίας τις ὥσπερ οὗτος ἰσχύσῃ, ἢ πρώτη πρόφασις καὶ μικρὸν πταῖσμα ἅπαντ' ἀνεχαίτισε καὶ διέλυσεν.

Ακολουθεί η εισαγωγή μιας νέας ιδέας (*καὶ*). Ένας πλεονασμός στην έννοια του *οἶεται* με το σχήμα λιτότητας *οὐκ ὀρθῶς* επιτείνει την εσφαλμένη εκτίμηση των Αθηναίων ότι ο Φίλιππος θα διατηρήσει βιαίως τους συμμάχους και τους υποταχθέντες τόπους. Μια υπόθεση δυνατή και απροσδιόριστη λόγω του *τις*, η δε συνέπεια αναγκαία και απαραίτητη.

Οι άνθρωποι λέει ο ρήτορας *ἐθέλουσιν* δηλ. έχουν βούληση αλλά χωρίς συναίσθηση να συνασπίζονται και να διατηρούν τις συμμαχίες, όταν συμπίπτουν τα συμφέροντά τους. Η ισχύς όμως κάποιου κατακτητή και πονηρού αναχαιτίζεται από μια εξωτερική συναρπαστική αιτία, όπως αποδίδει ο Tuplin τη λέξη *πρόφασις*⁶⁴⁰. Οι θέσεις αυτές είναι διατυπωμένες σε υποθέσεις αποφθεγματικά με γνωμικούς αορίστους⁶⁴¹ που ισοδυναμούν με ενεστώτες και εισάγουν τετελεσμένο γεγονός. Η δεύτερη, παρόλο που είναι αρχικά αόριστη και γενική, μερικεύεται αμέσως μετά σιωπηλά κατά του Φιλίππου με τη φράση *ὥσπερ οὗτος*. Είναι δε μια τραχεία μεταφορά, καθώς το ρήμα *ἀνεχαίτισε* κυριολεκτείται για τα άλογα που αποτινάσσουν τους αναβάτες εκτινάσσοντας τα πίσω πόδια τους⁶⁴². Γι' αυτό ο Δημοσθένης τη μετριάζει με το ρήμα *διέλυσεν*⁶⁴³ το οποίο συνάδει παράλληλα αντιθετικά προς τη λέξη *συστάντα*, κι έτσι επαναφέρει τους ακροατές στους ανθρώπινους συνασπισμούς.

⁶³⁹Κοκκινάκης, 1870: 36.

⁶⁴⁰βλ. Tuplin 1998: 285, υποσημ. 11.

⁶⁴¹ *Ἀντιχρονισμούς* τους ονόμαζαν οι αρχαίοι γραμματικοί.

⁶⁴²βλ. Πολυδεύκης 1, 209 *ἀναχαιτίζουσιν ἰστάμενοι κατὰ τοὺς οὐραίους πόδας*.

⁶⁴³Νικοκλής, 1875: 58.

[10] οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀδικοῦντα κάπιορκοῦντα καὶ ψευδόμενον δύναμιν βεβαίαν κτήσασθαι, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτ' εἰς μὲν ἅπαξ καὶ βραχὺν χρόνον ἀντέχει, καὶ σφόδρα γ' ἦνθησ' ἐπὶ ταῖς ἐλπίσιν, ἂν τύχη, τῷ χρόνῳ δὲ φωρᾶται καὶ περὶ αὐτὰ καταρρέει. ὥσπερ γὰρ οἰκίας, οἴμαι, καὶ πλοίου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων τὰ κάτωθεν ἰσχυρότατ' εἶναι δεῖ, οὕτω καὶ τῶν πράξεων τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ὑποθέσεις ἀληθεῖς καὶ δικαίας εἶναι προσήκει. τοῦτο δ' οὐκ ἔνι νῦν ἐν τοῖς πεπραγμένοις Φιλίππῳ

Ο λόγος συνεχίζεται με έντονο πάθος που αποτυπώνεται εμφαιτικά στην επαναδίπλωση *οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν*. Η συμπλοκή των τριών μετοχῶν *ἀδικοῦντα κάπιορκοῦντα καὶ ψευδόμενον* με τον *καὶ* φανερώνει γοργότητα λόγου κι επιτείνει την αήθεια του Φιλίππου. Η γνώμη *οὐκ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, ἀδικοῦντα κάπιορκοῦντα καὶ ψευδόμενον δύναμιν βεβαίαν κτήσασθαι* δεν επιβεβαιώνεται, διότι πολλές φορές συμβαίνει να υφίσταται μια τέτοια δύναμη. Ζεύγμα υπάρχει στο *εἰς μὲν ἅπαξ (ενν.κτῶνται) καὶ βραχὺν χρόνον ἀντέχει*. Η υπόθεση *ἂν τύχη* είναι αναγκαία, διότι η αδικία, η επιορκία, και το ψεύδος δεν φέρουν πάντα επιτυχίες. Η ακμή όμως μιας δύναμης που στηρίζεται σε ανηθικότητα είναι πρόσκαιρη και παραλληλίζεται με τον κλέφτη που συλλαμβάνεται, όπως δηλώνει το ρ. *φωρᾶται*. Τα ρήματα *ἦνθησ'* και *καταρρέει* μεταφέρουν το κοινό στον κόσμο των ανθισμένων και μαραμμένων ανθέων, με στόχο να γίνει παραβολή της δύναμης του Φιλίππου που αποκτήθηκε μέσω αδικίας με τα πρόσκαιρα ανθισμένα άνθη. Κι επειδή το ρήμα *καταρρέει* παραπέμπει παράλληλα και στις σαθρές οικοδομές⁶⁴⁴, ο Δημοσθένης εισάγει άλλη μία μεταφορική αναλογία που στηρίζεται στη λέξη *ὑποθέσεις*. Κυριολεκτικά σημαίνει ό,τι τίθεται κάτω από κάτι άλλο (*ὑπὸ + τίθεμαι*) για να παρέχει αντοχή. Στις οικοδομές είναι το θεμέλιο, στα πλοία η τρόπιδα. Μεταφορικά σημαίνει τη βάση-αφετηρία των πολιτικῶν ή ηθικῶν πράξεων και σχέσεων. Σωστά παρατηρεῖ ο Σκουρμπουτάκος⁶⁴⁵ ότι στο εδάφιο αυτό ο ρήτορας αποφαινεται μέσω της ειδικής περιπτώσεως του Φιλίππου ότι η αλήθεια και η δικαιοσύνη είναι βάση κάθε αληθινῆς προόδου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η παραπλανητική συμπεριφορά του Φιλίππου καθιστά τη δύναμή του ανασφαλῆ. Με συντομία και σαφήνεια επιλέγονται γεγονότα σχετικά μ' αυτό το θέμα

⁶⁴⁴Βάμβας, 1849:138.

⁶⁴⁵Σκουρμπουτάκος, 1909:100.

σε λογική αλληλουχία. Δεν παρουσιάζονται σε δράση περισσότερα από τρία πρόσωπα ή ομάδες προσώπων και προοδεύεται το ακροατήριο για την πρότασιν.

ΠΡΟΤΑΣΙΣ §§11-13

[11] φημί δὴ δεῖν ἡμᾶς τοῖς μὲν Ὀλυνθίοις βοηθεῖν, καὶ ὅπως τις λέγει κάλλιστα καὶ τάχιστα, οὕτως ἀρέσκει μοι· πρὸς δὲ Θετταλοὺς πρεσβείαν πέμπειν, ἢ τοὺς μὲν διδάξει ταῦτα, τοὺς δὲ παροξυνεῖ· καὶ γὰρ νῦν εἰσιν ἐψηφισμένοι Παγασὰς ἀπαιτεῖν καὶ περὶ Μαγνησίας λόγους ποιεῖσθαι.
[12] σκοπεῖσθε μέντοι τοῦτ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅπως μὴ λόγους ἐροῦσιν μόνον οἱ παρ' ἡμῶν πρέσβεις, ἀλλὰ καὶ ἔργον τι δεικνύειν⁶⁴⁶ ἔξουσιν ἐξεληλυθότων ὑμῶν ἀξίως τῆς πόλεως καὶ ὄντων ἐπὶ τοῖς πράγμασιν, ὡς ἅπας μὲν λόγος, ἂν ἀπῆ τὰ πράγματα, μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν, μάλιστα δ' ὁ παρὰ τῆς ἡμετέρας πόλεως· ὅσῳ γὰρ ἐτοιμότητ' αὐτῶ δοκοῦμεν χρῆσθαι, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀπιστοῦσι πάντες αὐτῶ.
[13] πολλὴν δὴ τὴν μετάστασιν καὶ μεγάλην δεικτέον τὴν μεταβολήν, εἰσφέροντας, ἐξιόντας, ἅπαντα ποιοῦντας ἐτοιμῶς, εἶπερ τις ὑμῖν προσέξει τὸν νοῦν. κἂν ταῦτ' ἐθελήσῃθ' ὡς προσήκει καὶ δὴ περαίνειν, οὐ μόνον, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὰ συμμαχικὰ ἀσθενῶς καὶ ἀπίστως ἔχοντα φανήσεται Φιλίππῳ, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς οἰκείας ἀρχῆς καὶ δυνάμεως κακῶς ἔχοντ' ἐξελεγχθήσεται.

Στον Δημοσθένη θα ἄρεσε να πει κάποιος τον καλύτερο και ταχύτερο τρόπο βοήθειας, αλλά είναι φανερό ότι αυτός ο κάποιος απλώς θα πει –λέγει– δεν θα προτείνει. Ο ομιλητής, όμως, διατείνεται για την βοήθεια: φημί. Οι πρεσβευτές στη Θεσσαλία⁶⁴⁷ πρέπει να διαφωτίσουν τοὺς μὲν, δηλαδή εκείνους που αγνοούσαν την ποιότητα του χαρακτήρα του Φιλίππου, και να ξεσηκώσουν τοὺς δὲ, όσοι δηλαδή, ενώ δυσαρεστούνταν από το ποιόν του, εξαιτίας του φόβου τους, δεν επιχειρούσαν τίποτε. Αυτό που ενδιαφέρει τον ρήτορα είναι η σύζευξη λόγων-έργων των πρέσβεων (ὅπως μὴ λόγους ἐροῦσιν μόνον οἱ παρ' ἡμῶν πρέσβεις, ἀλλὰ καὶ ἔργον τι δεικνύειν⁶⁴⁸). Η ανάληψη μιας στρατιωτικής επιχείρησης από τους Αθηναίους αυτοπροσώπως και η επιτόπια παρουσία τους θα είναι ἀξίως τῆς πόλεως, πράγμα που μπορεί να σημαίνει είτε σύμφωνα με το αξίωμα της πόλης να ἄρχει και όχι να ἄρχεται, είτε με οικείες δυνάμεις και όχι ξενικά στρατεύματα⁶⁴⁹. Το ἄριστο γνωμικό ὡς ἅπας μὲν λόγος, ἂν

⁶⁴⁶ Αντί του τύπου δεικνύειν προς αποφυγή χασμωδίας λένε οι Redhanz και Weil βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 101

⁶⁴⁷ Πρβλ 1. 2 .

⁶⁴⁸ Για τη σύζευξη λόγων-έργων βλ. αυτόθι σ.230.

⁶⁴⁹ Βάμβας, 1849: 138.

ἀπὴ τὰ πράγματα⁶⁵⁰, μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν αιτιολογεί την αναγκαιότητα να «παντρεύονται» τα λόγια με τα έργα. Ως σήμερα λέγεται: «τα λόγια δεν κάμνουν τον παρά». Η υπόθεση είναι προσδοκώμενη με νύξη επαλήθευσης, η συνέπεια δε απαραίτητως αναγκαία, η οποία πολλές φορές προηγείται της υπόθεσης. Σαν λέει δε ὁ παρὰ τῆς ἡμετέρας πόλεως πρέπει λογικά να συμπληρώσουμε φαίνεται μάταιος και ὄχι μάταιον, γιατί είναι καθορισμένος από το άρθρο. Εξαιρετικά, λοιπόν, ο λόγος των Αθηναίων φαινόταν κούφος εξαιτίας της χειρίστης συνήθειάς τους να μην εκτελούν τα ψηφίσματα, με αποτέλεσμα να μη γίνονται πιστευτοί. Το πρώτο πληθυντικό στο ρήμα *δοκοῦμεν* δεν απαλλάσσει τον ρήτορα από την επιλήψιμη αυτή τακτική, παρόλο που ο ίδιος και λέγει και πράττει. Ωστόσο, αυτό που λέει ο Δημοσθένης δεν είναι απόλυτα αληθές, αφού πολλές φορές τα ψηφίσματα υλοποιούνταν. Αλλά και η ματαίωση αποφάσεων, αν αποδεικνύονται εκ των υστέρων λανθασμένες, δεν προξενεί δυσπιστία πάντα αλλά είναι απόδειξη υποβολής τους σε λογικότερη επεξεργασία.

Η άρση της δυσπιστίας λέει ο ρήτορας πρέπει να γίνει με πολλές αλλαγές. Αν και η *μετάστασις* αφορά σε μερική αλλαγή ενώ η μεταβολή σε *καθολική*, εδώ οι λέξεις επιρρώνουν την έννοια της αλλαγής⁶⁵¹. Η εξήγηση της αλλαγής γίνεται με χιαστό σχήμα

<i>τὴν μετάστασιν</i>	X	<i>μεγάλην τὴν μεταβολήν,</i>
<i>εἰσφέροντας</i>		<i>ἐξιόντας</i>

Η καθολική αλλαγή εκφράζεται με τη μετοχή *εἰσφέροντας*, δηλαδή να εισφέρουν χρήματα, αν δεν θέλουν να αποδώσουν στους στρατευόμενους τα θεωρικά και η μερική με τη μετοχή *ἐξιόντας* που σημαίνει να αντικαταστήσουν τα ξενικά στρατεύματα από στρατό πολιτών. Έπεται η μετοχή *ποιῶντας* που προδήλως έχει βαρύτητα. Αν και οι τρεις τροπικές μετοχές με τη χρήση του ασύνδετου δηλώνουν ταχύτητα και προθυμία της ενέργειας⁶⁵², η *ποιῶντας* τοποθετημένη στο τέλος και ως η μόνη που περιστοιχίζεται για χάρη ἔμφασης από το αντικείμενό της *ἅπαντα* και το επίρρημα *ἐτοίμως* εκφράζει ξεκάθαρα βάσει και της ετυμολογίας της δραστηριοποίηση, με την προϋπόθεση βέβαια να θέλουν οι Αθηναίοι να στρέψει κάποιος την προσοχή του σε αυτούς με πίστη και θάρρος (*εἴπερ τις ὑμῖν προσέξει*⁶⁵³

⁶⁵⁰Πρβλ 1. 8,9,15,15, 3. 14-15.

⁶⁵¹Σκουρμπουτάκος, 1909: 101.

⁶⁵²Βάμβας, 1849: 139.

⁶⁵³Για την εφετική σημασία του Μέλλοντα δε και § 1.

τὸν νοῦν). Χρειάζεται θέληση *έθελήσθηθ'* και σωστή ολοκλήρωση *ώς προσήκει και δὴ περαίνειν*, δηλαδή να ψηφίσουν και να εκτελέσουν τα ψηφίσματα. Το αποτέλεσμα τονίζεται με συμπλεκτική αναίρεση *οὐ μόνον τὰ συμμαχικὰ ἀσθενῶς και ἀπίστως ἔχοντα φανήσεται Φιλίππῳ ἀλλὰ και τὰ τῆς οἰκείας ἀρχῆς και δυνάμεως κακῶς ἔχοντ'* *ἐξελεγχθήσεται* και το ρήμα *ἐξελεγχθήσεται* στο τέλος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Σύντομη έκκληση για αποστολή βοήθειας το συντομότερο δυνατό, συμπεριφορά που αρμόζει σε πολίτες.

ΠΙΣΤΕΙΣ § § 14-30

[14] *ὅλως μὲν γὰρ ἡ Μακεδονικὴ δύναμις και ἀρχὴ ἐν μὲν προσθήκη μερίς ἐστὶ τις οὐ μικρά, οἷον ὑπῆρξέ ποθ' ὑμῖν ἐπὶ Τιμοθέου πρὸς Ὀλυνθίους· πάλιν αὖ πρὸς Ποτεΐδαιαν Ὀλυνθίοις ἐφάνη τι τοῦτο συναμφοτέρων· νυνὶ δὲ Θετταλοῖς νοσοῦσι και τεταραγμένοις ἐπὶ τὴν τυραννικὴν οἰκίαν ἐβοήθησεν· και ὅποι τις ἄν, οἶμαι, προσθῆ καὶ μικρὰν δύναμιν, πάντ' ὠφελεῖ· αὐτὴ δὲ καθ' αὐτὴν ἀσθενῆς και πολλῶν κακῶν ἐστὶ μεστή.*

Ο Δημοσθένης υποβιβάζει τη Μακεδονική δύναμη και ισχύ. Μιλᾷ γι' αυτή λέγοντας *ἡ Μακεδονικὴ δύναμις και ἀρχὴ* αντί να πει *ἡ ἀρχὴ τῆς Μακεδονικῆς δυνάμεως*, γιατί η δύναμη είναι στοιχείο εξουσίας, χωρίς το οποίο δεν υπάρχει. Τη χαρακτηρίζει με τη λέξη *μερίς* και με το σχῆμα λιτότητας *οὐ μικρά*, ακούγεται το μικρά. Φέρει ως ενισχυτικό της ἀποψῆς του ἓνα ιστορικό παράδειγμα. Το 364 π. Χ ο Τιμόθεος⁶⁵⁴ ως σύμμαχος του Περδίκκα πολέμησε την Ολυνθιακή ομοσπονδία και κατέλαβε την Τορώνη, την Ποτεΐδαια κι άλλες πόλεις⁶⁵⁵. Η αφήγηση συνεχίζεται γοργά χωρίς σύνδεση με την προηγούμενη πρόταση: *πάλιν αὖ* και ακούγεται πώς προσέφερε στους Ολυνθίους εναντίον της Ποτεΐδαιας⁶⁵⁶ αλλά περιορίζει την προσφορά για ευνόητους λόγους με το *τι*· και *νυνὶ δὲ Θετταλοῖς*⁶⁵⁷ *ἐβοήθησεν νοσοῦσι και τεταραγμένοις ἐπὶ τὴν τυραννικὴν οἰκίαν*. Το ρήμα *νοσοῦσι* κυριολεκτεῖται για την ψυχική νόσο και χρησιμοποιεῖται μεταφορικά για να δηλωθεῖ ἐμφατικά η εσωτερική διχόνοια που προκαλεῖ πολιτική κρίση επιφέροντας «θάνατο» στις πόλεις⁶⁵⁸. Για την

⁶⁵⁴Βλ. αὐτόθι υποσημ. 196.

⁶⁵⁵Το συγκεκριμένο γεγονός ιστορεῖται ἀπὸ τον Διόδωρο 15.81.6 ὅμως δεν γίνεται λόγος για συμμαχία των Μακεδόνων· Ellis, 1976: 93-95.

⁶⁵⁶Πρβλ. 2. 7, 1. 9.

⁶⁵⁷Πρβλ. 1. 13.

⁶⁵⁸Βάμβας, 1849:140.

τυραννικὴν οἰκίαν ο Ουλπιανός και ο Βάμβας⁶⁵⁹ θεωροῦν ὅτι ἦταν ἡ γενιά των Αλευαδῶν⁶⁶⁰, ἐνῶ ο Βασιάδης ἐννοεῖ τους τυράννους των Φερῶν, Λυκόφρονα και Πειθόλαο. Το πιθανότερο εἶναι να εἶναι οἱ ἴδιοι⁶⁶¹.

Από τα εἰδικά αὐτά τεκμήρια ο Δημοσθένης ἀποφαίνεται γενικά ὅποι τις ἂν προσθῆ κὰν μικρὰν δύναμιν, πάντ' ὠφελεῖ ἀπό μόνη της, ὁμως, ἡ Μακεδονική δύναμη ἀσθενής και πολλῶν κακῶν ἐστὶ μεστή. Στο σημεῖο αὐτό πρέπει να σημειώσουμε τα ἐξῆς: πρῶτον, προηγουμένως ο ρήτορας εἶπε ὅτι μέσω του πολέμου θα ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ δύναμη του Φιλίππου δεν εἶναι μεγάλη και ἐπίφοβη. Αλλά οἱ ὑπαρκτές νίκες του την καθιστοῦσαν ἀναμφισβήτητη. Γι'αὐτό προσπαθεῖ τεχνηέντως να περιορίσει την γενική ἐκτίμησή του ὅτι μόνο ἐνωμένη ἡ Μακεδονική δύναμη με ἄλλες δυνάμεις εἶναι ἀνίκητη, ἀπομονωμένη δε καθίσταται ἀσθενής. Το ρῆμα οἶμαι και ἡ ἀναφορικο-ὑποθετική πρόταση ὅποι τις ἂν προσθῆ ἐξυπηρετοῦν καταλλήλως τον σκοπό αὐτόν. Δεύτερον, οἱ σχολιαστές Franke, Westermann, Rehdanz, Woemel ἐκλαμβάνουν το πάντα στη φράση πάντ' ὠφελεῖ ὡς σύστοιχο ἀντικείμενο στο ὠφελεῖ, του οὐοῖου ἐννοούμενο ὑποκείμενο εἶναι ἡ μικρά δύναμις. Ἀντίθετα, ο Sauppe, Weil, Sörgel, Bassi το συντάσσουν ὡς ὑποκείμενο και ἐρμηνεύουν: κάθε δύναμη, ἐστὼ και μικρή. Αλλά, ἀν ἰσχύει αὐτό, πρόκειται για περιττή ταυτολογία, καθότι κυρίως ὑποκείμενο του ὠφελεῖ εἶναι ὁ ἀναφορικο-ὑποθετικός λόγος ὅποι τις ἂν προσθῆ. Ἄλλωστε, ὁ λόγος μεταβαίνει πάλι στα καθόλου ἀπό τα μερικά⁶⁶². Λογικότερο εἶναι να ἐκλάβουμε το πάντα ὡς ἐλλειπτικό της κατὰ και να ἐρμηνευθεῖ το χωρίο: ὠφελεῖ κάποιος κατὰ πάντα/πάντως, ὅσο και μικρή δύναμη ἀν προσθέσει⁶⁶³.

[15] και γὰρ οὗτος ἅπασι τούτοις, οἷς ἂν τις μέγαν αὐτόν ἠγήσαιτο⁶⁶⁴, τοῖς πολέμοις και ταῖς στρατείαις, ἐτ' ἐπισφαλεστέραν ἢ ὑπῆρχε φύσει κατεσκευάκεν αὐτῷ. μὴ γὰρ οἶεσθ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς αὐτοῖς Φίλιππόν τε χαίρειν και τοὺς ἀρχομένους⁶⁶⁵, ἀλλ' ὁ μὲν δόξης ἐπιθυμεῖ

⁶⁵⁹Βάμβας, 1849: 140.

⁶⁶⁰Δυνάστες Θεσσαλοὶ καταγόμενοι ἀπό τον Αλευά, ἐγγονό του Ηρακλή. Ζούσαν πολυτελῶς, εἶχαν πλήθος δούλων, προσκαλοῦσαν ἀρχοντες για να δουν τη χλιδή τους. δεν ἦταν ἀγαπητοὶ στον λαό και στους περσικούς συμμάχησαν με τον ἐχθρό.

⁶⁶¹Βλ. Κοκκινάκης, 1870:40.

⁶⁶²Βασιάδης, 1848: 289· Βάμβας, 1849: 140· Κοκκινάκης, 1879: 41.

⁶⁶³Βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 103· Νικοκλής, 1875: 64.

⁶⁶⁴πρβλ. 1. 21 εἰ μὴ σκοποῖη ἀκριβῶς.

⁶⁶⁵πρβλ. Δημ. Πρὸς τὴν Ἐπιστολὴν τὴν Φιλίππου 9 μὴ γὰρ οἶεσθ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς αὐτοῖς χαίρειν Φίλιππόν τε και τοὺς ἀρχομένους, ἀλλ' ἐννοεῖσθ' ὡς ὁ μὲν ἐπιθυμεῖ δόξης, οἱ δ' ἀσφαλείας, και αὐτῷ μὲν οὐκ ἐστὶ τυχεῖν ταύτης ἀκινδύνως, οἱ δ' οὐδὲν δέονται, καταλείποντες οἶκοι τέκνα, γονεῖς, γυναῖκας, φθειρεσθαι και καθ' ἐκάστην ἡμέραν κινδυνεύειν ὑπὲρ αὐτοῦ. Κατὰ Ἀριστοκρ. 111-112 ἴστε δήπου Φίλιππον, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τουτονὶ τὸν Μακεδόνα...μικρὰ λαμβάνειν και τοὺς ἀπίστους φίλους και τὸ κινδυνεύειν ἀντὶ τοῦ μετ' ἀσφαλείας ζῆν ὁρᾶτε

καὶ τοῦτ' ἐζήλωκε, καὶ προήρηται πράττων καὶ κινδυνεύων, ἂν συμβῆ τι, παθεῖν, τὴν τοῦ διαπράξασθαι ταῦθ' ἃ μηδεὶς πόποτ' ἄλλος Μακεδόνων βασιλεὺς δόξαν ἀντὶ τοῦ ζῆν ἀσφαλῶς ἡρημένος.

Στη φράση ἔτ' ἐπισφαλεστέραν ἢ ὑπῆρχε φύσει κατεσκευάκεν αὐτῷ εντοπίζεται υπαινιγμός στη διαταραχή του μακεδονικού θρόνου προ Φιλίππου από εμφύλιες στάσεις, συχνά δε και από δολοφονίες. Αλλά επί των ημερών αυτού του ανθρώπου η κατάσταση έχει επιδεινωθεί. Τα έχει όλα «κατασκευάσει». Γι' αυτό επιστάται η προσοχή των Αθηναίων να μην έχουν την εσφαλμένη γνώμη (μη οἴεσθ') ότι ο μακεδονικός λαός έχει τα ίδια με τον βασιλιά φιλόδοξα όνειρα. Βασική αρχή του Δημοσθένη είναι εδώ η αρχή της ισότητας σε μια δημοκρατία. Ωστόσο και στη δημοκρατία υφέρπει η διάθεση υπεροχής⁶⁶⁶.

Ο Φίλιππος δόξης⁶⁶⁷ ἐπιθυμεῖ καὶ τοῦτ' ἐζήλωκε καὶ προήρηται πράττων καὶ κινδυνεύων, ἂν συμβῆ τι, παθεῖν. Τα γνωρίσματα αυτά, όμως, κάθε άλλο από αρνητικά είναι. Ο ζήλος που έχει κάποιος για να αποκτήσει δόξα παραγόμενος από το ζέειν=βράζει σημαίνει την ένθερμη επιθυμία για κάτι που φαίνεται καλό⁶⁶⁸. Επίσης, η σταθερή προεπιλογή και αποφασιστικότητα να ενεργεί που εκφράζεται στο ρήμα προήρηται και το γεγονός ότι έχει φιλοκίνδυνη διάθεση, όπως αποτυπώνεται στις λέξεις πράττων καὶ κινδυνεύων⁶⁶⁹, είναι στοιχεία απαραίτητα για πρόοδο. Αλλά και η δόξα που είναι η καλή υπόληψη δεν αντιστρατεύεται την ασφάλεια στην πόλη. Ωστόσο, το άδοξο ενυπάρχει στη λέξη δόξα η οποία λίαν σπανίως στους δημοσθενικούς λόγους παραπέμπει και στην φαύλη φήμη⁶⁷⁰, όταν αυτός που την

προηρημένον αὐτόν. τί δὴ ποτ' αἴτιον;... οὐδ' ἔχει τῶν εὖ πραττόντων οὐδεὶς ὄρον οὐδὲ τελευτὴν τῆς τοῦ πλεονεκτεῖν ἐπιθυμίας.

⁶⁶⁶Βλ. Ἰσοκρ., *Περὶ ἀντιδόσεως* 313-18 · Ἀριστ., *Πολιτ.* 1292a 6-9 το πλήθος «ζητεῖ ἄρχειν» παρά τους νόμους, «τοῦτο δὲ γίνεταί, ὅταν τὰ ψηφίσματα κύρια ἢ ἄλλα μὴ ὁ νόμος. Συμβαίνει δὲ τοῦτο διὰ τοὺς δημαγωγούς» ·βλ. και απόφαση καταδίκης στρατηγών μετά τις Αργινούσες το 406 π. Χ Ξενοφ. *Ἑλλην.* 1,7,12.

⁶⁶⁷Πρβλ 1. 13.

⁶⁶⁸Βάμβας, 1848:140· Ενώ ο φθόνος παράγεται από το φθένειν, φθείρειν και σημαίνει τη λύπη της ψυχής κάποιου που επιθυμεί να αποκτήσει τα αγαθά κάποιου, επειδή ο ίδιος δεν τα έχει Βλ. *Ἀνθολογία* του Πλανουδή σελ. 77 το άδηλο επίγραμμα: ὁ φθόνος ἐστὶν κάκιστον, ἔχει δὲ τι καλὸν ἐν ἑαυτῷ· τῆκει γὰρ φονερῶν ὄμματα καὶ κραδίην.

⁶⁶⁹Το φιλόδοξο και φιλοκίνδυνο του Φιλίππου περιγράφονται θαυμάσια στον *Περὶ Στεφάνου* 67 ἑώρων δ' αὐτόν τὸν Φίλιππον, πρὸς ὃν ἦν ἡμῖν ὁ ἀγών, ὑπὲρ ἀρχῆς καὶ δυναστείας τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομμένον, τὴν κλεῖν κατεαγότα, τὴν χεῖρα, τὸ σκέλος πεπηρωμένον, πᾶν ὃ τι βουλευθεῖ μέρος ἢ τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι, τοῦτο προῖέμενον, ὥστε τῷ λοιπῷ μετὰ τιμῆς καὶ δόξης ζῆν. Βέβαια δεν είχαν συμβεί τη στιγμή της εκφώνησης των τριών δημηγοριών, αλλά ήταν γνωστή η υπερβολική κακοπάθεια του βασιλιά λόγω των δραστηριοτήτων του.

⁶⁷⁰LSC λ. δόξα σ.643.

επιδιώκει δεν ανταποκρίνεται στο πρότυπο *καλός κάγαθός*⁶⁷¹, του άνδρα που πεθαίνει γι'αυτήν, όπως λέει ο Περικλής⁶⁷², αλλά προτιμά να ζει στη ντροπή. Αξιοπαρατήρητο είναι παράλληλα ότι ο Δημοσθένης κάνει κατανοητό με τη χρήση της αόριστης επιμεριστικής αντωνυμίας *μηδείς* αντί της *οὐδείς* ότι εκφράζει τη γνώμη του Φιλίππου. Επίσης, μιλά για τους Μακεδόνες άναρθρα: *Μακεδόνων*, σαν να επρόκειτο για λαό άγνωστο, ο οποίος τίποτε γνωστό και ένδοξο δεν έπραξε ως τότε.

[16] τοῖς δὲ τῆς μὲν φιλοτιμίας τῆς ἀπὸ τούτων οὐ μέτεστι, κοπτόμενοι δ' αἰεὶ ταῖς στρατείαις ταύταις ταῖς ἄνω κάτω λυποῦνται καὶ συνεχῶς ταλαιπωροῦσιν, οὔτ' ἐπὶ τοῖς ἔργοις οὔτ' ἐπὶ τοῖς αὐτῶν ἰδίοις ἐώμενοι διατρίβειν, οὔθ' ὅσ' ἂν ποιήσωσιν οὕτως ὅπως ἂν δύνωνται, ταῦτ' ἔχοντες διαθέσθαι κεκλειμένων τῶν ἐμπορίων τῶν ἐν τῇ χώρᾳ διὰ τὸν πόλεμον.

Αφού εκφράστηκε το επιχείρημα ότι, όταν δεν συνταυτίζονται οι βλέψεις άρχοντος και αρχομένων, η εσωτερική αναστάτωση είναι θέμα χρόνου, ο Δημοσθένης αναγνωρίζει μεν με τη λέξη *φιλοτιμίας* την αξία του βασιλιά, αλλά παρουσιάζει τον λαό κοπτόμενο από τις ποικίλες εκστρατείες⁶⁷³, φράση που θυμίζει τη σημερινή «κατακόπηκα από τη δουλειά». Τα *ἔργα* είναι οι γεωργικές⁶⁷⁴ εργασίες. Οι εμπορικοί σταθμοί, δηλαδή τα λιμάνια και οι αγορές της χώρας, εννοείται ότι έχουν αποκλειστεί από τους Αθηναίους⁶⁷⁵ και γι' αυτό δεν μπορούν να διαθέσουν τα προϊόντα τους. Το *διαθέσθαι* έχει την έννοια του διαπιπράσκειν (Σ) προς ωφέλειά τους.

[17] οἱ μὲν οὖν πολλοὶ Μακεδόνων πῶς ἔχουσι Φιλίππῳ⁶⁷⁶, ἐκ τούτων ἂν τις σκέψαιτ' οὐ χαλεπῶς· οἱ δὲ δὴ περὶ αὐτὸν ὄντες ξένοι καὶ πεζέταιροι δόξαν μὲν ἔχουσιν ὡς εἰσὶ θαυμαστοὶ καὶ συγκεκροτημένοι τὰ

⁶⁷¹Κλασσικό μοτίβο επιταφίων λόγων.

⁶⁷²Βλ. Θουκ. 2.42.4 *τῶνδε δὲ οὔτε πλούτου τις τὴν ἔτι ἀπόλαυσιν προτιμήσας ἐμαλακίσθη οὔτε πενίας ἐλπίδι, ὡς κἂν ἔτι διαφυγὼν αὐτὴν πλουτήσειεν, ἀναβολὴν τοῦ δεινοῦ ἐποίησατο· τὴν δὲ τῶν ἐναντίων τιμωρίαν ποθεινοτέραν αὐτῶν λαβόντες καὶ κινδύνων ἅμα τόνδε κάλλιστον νομίσαντες ἐβουλήθησαν μετ' αὐτοῦ τοὺς μὲν τιμωρεῖσθαι, τῶν δὲ ἐφίεσθαι, ἐλπίδι μὲν τὸ ἄφανές τοῦ κατορθώσκειν ἐπιτρέψαντες, ἔργῳ δὲ περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου σφίσι αὐτοῖς ἀξιούδεις πεποιθένοι, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀμύνεσθαι καὶ παθεῖν μᾶλλον ἡγησάμενοι ἢ [τὸ] ἐνδόντες σώζεσθαι, τὸ μὲν αἰσχρὸν τοῦ λόγου ἔφυγον, τὸ δ' ἔργον τῷ σώματι ὑπέμειναν καὶ δι' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης ἅμα ἀκμῇ τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους ἀπηλλάγησαν.*

⁶⁷³βλ. 1. 12,13.

⁶⁷⁴Γιατί η ενασχόληση με τη γη είναι το κυριότερο όλων και το πλέον παραγωγικό βλ. Βάμβας,1849: 141.

⁶⁷⁵Βλ. Δημ., *Περὶ Στεφάνου* 145 *οὔτε γὰρ ἐξήγετο τῶν ἐκ τῆς χώρας γιγνομένων οὐδὲν οὔτ' εἰσήγεθ' ὧν ἐδεῖτ' αὐτῷ·*

⁶⁷⁶Πρβλ. Δημ., *Πρὸς τὴν Ἐπιστολὴν τὴν Φιλίππου* 10 *ὥστε τοὺς μὲν πολλοὺς τῶν Μακεδόνων ἐκ τούτων ἂν τις ἴδοι πῶς διάκεινται πρὸς τὸν Φίλιππον.*

τοῦ πολέμου, ὡς δ' ἐγὼ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ γεγενημένων τινὸς ἤκουον, ἀνδρὸς οὐδαμῶς οἴου τε ψεύδεσθαι, οὐδένων εἰσὶν βελτίους.

Ακολουθῶς, εξετάζει και αξιολογεί τη στρατιωτική δύναμη του Φιλίππου, η οποία συνέκειτο από μισθοφόρους (ξένους) και ντόπιους, τους πεζεταίρους. Η αναγνωρισμένη ανδρεία τους υποτιμάται⁶⁷⁷ με τη χρήση του υποκειμενικού μορίου ὡς στη μετοχή *συγκροτημένοι* αλλά και με τη μεταφορά που υπάρχει στη λέξη. Το ρήμα *συγκροτῶ* κυριολεκτεῖται για δύο μουσικά ὄργανα ή δύο μέταλλα, τα οποία, κάθε φορά που σφυρηλατούνται, κροτούν. Έτσι, σημαίνει παρασκευάζω για να ενώσω, να συναρμολογήσω. Οπότε μεταφορικά η μετοχή σημαίνει *κατὰ τέχνην στρατευόμενοι* (Σ), ασκημένοι, παρασκευασμένοι σ' ένα αρμονικό σώμα⁶⁷⁸ (από τη μουσική) ή συναρμολογημένοι καλά (από τη χαλκευτική). Έτσι, διασκεδάζονται οι εντυπώσεις για την αποτελεσματικότητα του μακεδονικού στρατού και αίρονται με την εξ' ακοῆς μαρτυρία κάποιου⁶⁷⁹: *οὐδένων*⁶⁸⁰ *εἰσὶν βελτίους*. Οι Μακεδόνες μαχητές δεν είναι καλύτεροι τεχνικά, δεν πιο ευφυείς από κανέναν. Η αυτηκοῖα του ρήτορα, η πολυχρόνια διαμονή του μάρτυρα στην περιοχή⁶⁸¹ και το αξιόπιστο του χαρακτήρα του καθιστούν, κατά τη γνώμη του, τη μαρτυρία σημαντική και τον ομιλητή ειλικρινή. Πάντως, δεν είναι διόλου απίθανο να πλάστηκε έξυπνα από τον Δημοσθένη η ύπαρξη αυτού του ανθρώπου, προκειμένου να ενισχυθεί το επιχείρημα. Γιατί εκτός του ότι δεν αναφέρει το ὄνομά του, πῶς ο ρήτορας είχε πρόσβαση σε τέτοιες πληροφορίες από τη στιγμή που δεν είχε πάει ποτέ ως τότε στη Μακεδονία; Επίσης, συγκριτικά με τις διαφορετικές απόψεις των πολιτικών αντιπάλων η δευτερογενής αυτή μαρτυρία είναι ασήμαντη⁶⁸². Εκτός κι αν προσποιείται ότι μια θεότητα του το προφήτευσε.

[18] εἰ μὲν γάρ τις ἀνὴρ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς οἷος ἔμπειρος πολέμου καὶ ἀγώνων, τοὺτους μὲν φιλοτιμία πάντας ἀπωθεῖν αὐτὸν ἔφη, βουλόμενον πάνθ' αὐτοῦ δοκεῖν εἶναι τάργα (πρὸς γὰρ αὐτῷ τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν

⁶⁷⁷ πρβλ. και Δημ., *Πρὸς τὴν Ἐπιστολὴν τὴν Φιλίππου* 10 *τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ὄντας ἐταίρους καὶ τοὺς τῶν ξένων ἡγεμόνας εὐρήσετε δόξαν μὲν ἔχοντας ἐπ' ἀνδρεία, περιδεῶς δὲ μᾶλλον τῶν ἀδόξων ζῶντας.* Αν και οι πεζέταιροι υπήρξαν ομολογουμένως επίλεκτο σώμα, (βλ. αυτόθι σ. 20), ενδέχεται επί των ημερών του ρήτορα δεν είχε αγγίξει την τελειότητα, γι' αυτό το παριστάνει ως μη εξαίρετο.

⁶⁷⁸ Σήμερα λέγεται π. χ «είναι καλά συγκροτημένος στα αρχαία».

⁶⁷⁹ Πρβλ 1.22 .

⁶⁸⁰ Το *οὐδείς* συντίθεται από το *οὐ* και το *δεις* (αιολικό τύπο του *τις*).

⁶⁸¹ Σ *οὐχ ἀπλῶς παροδουσάντων, ἀλλ' οἰκησάντων, διὰ τὸ ἀξιόπιστον.*

⁶⁸² Για τη σημασία των πρωτογενών πηγών βλ. Lewis, 1996: ch. 4:102-109. Για τις δευτερογενείς βλ. Bers, 1997: ch. 2..

φιλοτιμίαν ανυπέβλητον εἶναι)· εἰ δέ τις σώφρων ἢ δίκαιος ἄλλως, τὴν καθ' ἡμέραν ἀκρασίαν τοῦ βίου καὶ μέθην καὶ κορδακισμοὺς οὐ δυνάμενος φέρειν, παρεῶσθαι καὶ ἐν οὐδενὸς εἶναι μέρει τὸν τοιοῦτον.

Ἡ μαρτυρία κατατίθεται υποθετικά *εἰ μὲν γὰρ τις ἀνὴρ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς οἷος ἔμπειρος πολέμου καὶ ἀγώνων*, στοιχείο που ελαχιστοποιεῖ την πιθανότητα να βρεθεῖ κάποιος ἄνθρωπος με τέτοιες ικανότητες. Ὅσον αφορά στη σημασία των ουσιαστικῶν *πολέμου* καὶ *ἀγώνων*, *πόλεμος* εἶναι τὸ χρονικὸ διάστημα κατὰ τὸ οποίο οἱ φιλικές ἢ διπλωματικές σχέσεις εἶναι διακεκομμένες, ἀκόμη κι αν δε γίνεται μάχη· *μάχη* εἶναι ἡ πραγματικὴ εχθροπραξία καὶ σύγκρουση δυο εχθρικῶν στρατῶν· ο *ἀγών* ἔχει ευρύτερη σημασία καὶ ἀφορὰ σε κάθε σωματικὴ καὶ ψυχικὴ γύμναση. Ἄρα, ο ρήτορας περιλαμβάνει με τὰ δύο ουσιαστικά καὶ τις τρεῖς περιπτώσεις. Ὡστόσο, ο Ἰσοκράτης παραδίδει ὅτι κοντὰ στον Φίλιππο βρίσκονταν ἐξαιρετικοὶ ἄνδρες⁶⁸³. Ἡ ἀπομάκρυνση αὐτῶν των ἀνθρώπων ἀπὸ τον Φίλιππο (*ἀπωθεῖν*) πιστοποιεῖται ἀπὸ τον Θεόφραστο, τον μαθητὴ του Ἰσοκράτη καὶ θαυμαστὴ του Φιλίππου⁶⁸⁴. Αἴτιο, ὅπως συμπληρώνει παρενθετικά ο Δημοσθένης, εἶναι ἡ ἀνυπέβλητη φιλοτιμία του βασιλιά μαζί με ἄλλα ελαττώματά του· *τὴν φιλοτιμίαν ἀνυπέβλητον* ἐκλαμβάνει ο Σχολιαστὴς ὡς ἀμετρῆ, ὁπότε καταλήγει να ἐκπίπτει σε κενοδοξία⁶⁸⁵.

Ἡ μαρτυρία συνεχίζεται πάλι με ὑπόθεση για τὸ φανερό του σπάνιου καὶ της δεύτερης περιπτώσεως (Σ). Ἐνας *σώφρων* ἢ *δίκαιος*, μη ἐμπειροπόλεμος λέει ο Sauppe, πολιτικός σύμβουλος κατὰ τον Σχολιαστὴ, δεν μπορεῖ να υποφέρει *τὴν καθ' ἡμέραν ἀκρασίαν τοῦ βίου καὶ μέθην καὶ κορδακισμοὺς*⁶⁸⁶. Τὴν εἰκόνα αὐτὴ χρωματίζει ζωνρὰ ο Θεόπομπος⁶⁸⁷. *Κορδακισμοί* ὀνομάζονται ἀπὸ τον Σχολιαστὴ *ὄρχησεις τῆς*

⁶⁸³ Βλ. Ἰσοκρ., *Πρὸς Φίλιππον 7*: *ἔπειτα καὶ Μακεδόνων ἔχει περὶ αὐτὸν τοὺς σπουδαιοτάτους, ἔτι δὲ καὶ τῶν Ἑλλήνων πολλοὺς ἂν ἴδοις ἐκεῖ κατοικοῦντας οὐκ ἀδόξους ἄνδρας οὐδὲ ἀνοήτους.*

⁶⁸⁴ βλ. Ἀθήναιος, 6.77: *Θεόπομπος ἐν μὲν τῇ ἐνάτῃ καὶ τεσσαρακοστῇ γράφων οὕτως: Φίλιππος τοὺς μὲν κοσμίους τὰ ἦθη καὶ τοὺς τῶν ἰδίων ἐπιμελουμένους ἀπεδοκίμαζε...*

⁶⁸⁵ Βλ. καὶ § 3 *ἐκείνῳ μὲν ἔχειν φιλοτιμίαν. Σ ἢ ἀσύμμετρος δηλονότι, ἢ καὶ εἰς κενοδοξίαν ἐμπίπτει· ἐκάστη γὰρ ἀρετὴ δύο κακίαι παρέπονται, κατὰ ἔνδειαν καὶ πλεονασμὸν. ἀκρασία δὲ ἀκοσμία, ἀταξία παρὰ τὸ μὴ κεκαλύφθαι. διὰ δὲ τοῦ καθ' ἡμέραν διέβαλεν αὐτὸν ὡς μεθυστὴν καὶ τοῦτο βίον ἔχοντα.*

⁶⁸⁶ Ἀθήναιος, 6.77: *Θεόπομπος ἐν μὲν τῇ ἐνάτῃ καὶ τεσσαρακοστῇ γράφων οὕτως: Φίλιππος ... τοὺς δὲ πολυτελεῖς καὶ ζῶντας ἐν κύβοις καὶ πότοις ἐπαινῶν ἐτίμα βλ. καὶ Πλούτ., Πολιτικά Λ σελ. 57 (σ. 148).*

⁶⁸⁷ Ἀθήναιος, 6.76: *Θεόπομπος δὲ ἐν ἕκτῃ καὶ εἰκοστῇ ἱστοριῶν: Τοὺς Θετταλοὺς (φησὶν) εἰδὼς ὁ Φίλιππος ἀκολάστους ὄντας καὶ περὶ τον βίον ἀσελεγεῖς, συνουσίας αὐτῶν κατεσκεύαζε καὶ πάντα τρόπον ἀρέσκειν αὐτοῖς ἐπειρᾶτο· καὶ γὰρ ὄρχούμενος καὶ κωμάζων καὶ πᾶσαν ἀκολασίαν ὑπομένων. ἦν δὲ καὶ φύσει βωμολόχος καὶ καθ' ἐκάστην ἡμέραν μεθυσκόμενος καὶ*

κωμικῆς, τὰς μετὰ μέθης, ἀσχήμονες⁶⁸⁸. Ο Φίλιππος καταφρονεῖ αὐτὸν τον σὺμφωνα, σύμφωνα με τὴ σημασία του *παρεῶσθαι* (Σ), ὡς φύση εὐτελής, κάτι που φανερώνει ἡ αντωνυμία *τοιούτων*. Επιβεβαίωση ἔχουμε πάλι ἀπὸ τον Θεόπομπο⁶⁸⁹ και τον Πλούταρχο⁶⁹⁰.

[19] λοιποὺς δὴ περὶ αὐτὸν εἶναι ληστὰς καὶ κόλακας καὶ τοιούτους ἀνθρώπους οἷους μεθυσθέντας ὀρχεῖσθαι τοιαῦθ' οἷ' ἐγὼ νῦν ὀκνῶ πρὸς ὑμᾶς ὀνομάσαι. δῆλον δ' ὅτι ταῦτ' ἐστὶν ἀληθῆ· καὶ γὰρ οὐδ' ἐνθένδε πάντες ἀπήλαινον ὡς πολλὰ τῶν θαυματοποιῶν ἀσελγεστέρους ὄντας, Καλλίαν ἐκεῖνον τὸν δημόσιον καὶ τοιούτους ἀνθρώπους, μίμους γελοίων καὶ ποιητὰς αἰσχυρῶν ἀσμάτων, ὧν εἰς τοὺς συνόντας ποιοῦσιν εἵνεκα τοῦ γελασθῆναι, τούτους ἀγαπᾷ καὶ περὶ αὐτὸν ἔχει.

Οι ὑπόλοιποι περὶ τον Φίλιππο εἶναι ληστές, οἰωνεὶ ἀρπαγες στρατιῶτες παραδίδουν τὰ Σχόλια πρὸς χάριν ἐμφασης, και κόλακες, μια λέξη ταπεινωτική για το φρόνημά τους (Σ). Ἐχουν διασωθεῖ τα ονόματα Θρασυδαῖος ὁ Θετταλός και Ἀγαθοκλῆς⁶⁹¹. *Τοιοῦτοι* χαρακτηρίζονται ἐπίσης υποτιμητικά και *ὀρχεῖσθαι τοιαῦθ'*. Προφανῶς ἡ συμπεριφορά τους ἦταν ἀσεμνη· ὑπὸ την ἐπήρεια τῆς μέθης χόρευαν αἰσχυρά και μᾶλλον θηλυπρεπῶς⁶⁹², γι' αὐτὸ ο ρήτορας ἀπὸ συστολή (Σ) δεν θέλει να προφέρει τέτοια μπροστὰ στο αθηναϊκὸ ακροατήριο. Και δηλώνει ὅτι ἡ ἀλήθεια των λεγομένων του πιστοποιεῖται ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μαρτυρία και ἀπὸ το πρόσθετο στοιχείο ὅτι ο Φίλιππος συγκεντρώνει κοντὰ του και ἀγαπά αὐτῆς τῆς ποιότητας τους ἀνθρώπους οἱ οἱοῖ διώχονταν ἀπὸ την Αθήνα. Εστιάζει βέβαια σ' ἓναν, τον Καλλία, ὡς ἀπόδειξη τῆς στάσης των πολλῶν (Σ). Ἡ ἐκτίμηση του Σχολιαστή ὅτι

χαίρων τῶν ἐπιτηδευμάτων τοῖς πρὸς ταῦτα συντείνουσι και τῶν ἀνθρώπων τοῖς εὐφύεσι καλουμένοις και τοῖς τὰ γέλοια λέγουσι και ποιοῦσι.

⁶⁸⁸ Ἄρποκρ., λ. *κόρδαξ ὁ κόρδαξ κωμικῆς ὀρχήσεως ἔστιν εἶδος*. Ο Θεόφραστος γράφει στους *Χαρακτήρες* του για τον ἀπονεννημένο 6. 3 *ἀμέλει δυνατὸς και ὀρχεῖσθαι νήφων τὸν κόρδακα κού προσωπεῖον ἔχων ἐν κωμαστικῶ χορῶ*.

⁶⁸⁹ Ἀθήναιος, 6.77: *Θεόπομπος ἐν μὲν τῇ ἐνάτῃ και τεσσαρακοστῇ γράφων οὕτως: Φίλιππος τοὺς μὲν κοσμίους τὰ ἤθη και τοὺς τῶν ἰδίων ἐπιμελουμένους ἀπεδοκίμαζε*.

⁶⁹⁰ Πλούτ., *Πολιτικά* Λ εἰς τὸν *Διάλογον* σελίδι 57 (σ. 147) *Μόλις ο πανούργος Φίλιππος ἔμαθε τὰ περὶ ἐταιρίας τῶν εὐφυνῶν, και τοὺς ἔπεμπε ἀργύρια, μέ πρόφασιν νὰ γράφωσι και νὰ στέλλωσι εἰς αὐτὸν τὰς βωμολοχίας του...να πληθύνῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν βωμολόχων...*

⁶⁹¹ Ἀθήναιος, 6.55: *Φίλιππον δὲ φησι Θεόπομπος ἐν τῇ τετάρτῃ και τεσσαρακοστῇ τῶν ἱστοριῶν Θρασυδαῖον τὸν Θετταλὸν καταστήσαι τῶν ὁμοεθνῶν τύραννον, μικρὸν μὲν ὄντα τὴν γνώμην, κόλακα δὲ μέγιστον και 6.76: Θεόπομπος γὰρ ἐν τῇ ἐνεακαιδεκάτῃ τῶν Φιλιππικῶν φησιν Ἀγαθοκλέα δοῦλον γενόμενον και τῶν ἐκ Θετταλίας πενεστῶν Φίλιππος, μέγα παρ' αὐτῶ δυνάμενον διὰ τὴν κολακείαν, και ὅτι ἐν τοῖς συμποσίοις συνῶν αὐτῶ ὀρχεῖτο και γέλωτα παρεσκεύαζεν, ἀπέστειλε διαφθεροῦντα Περραιβοὺς και τῶν ἐκεῖ πραγμάτων ἐπιμελησόμενον*.

⁶⁹² Ἀθήναιος, 6.77: *Θεόπομπος ἐν μὲν τῇ ἐνάτῃ και τεσσαρακοστῇ γράφων οὕτως: ...ὄθεν δικαίως ἂν τις αὐτοὺς οὐχ ἐταίρους, ἀλλ' ἐταίρας ὑπέλαβεν, οὐδὲ στρατιώτας, ἀλλὰ χαμαιτύπας προσηγόρευσεν*.

πρόκειται για πραγματική εξορία⁶⁹³ θεωρείται λανθασμένη⁶⁹⁴, γιατί μερικοί λόγω της κοινής περιφρόνησης αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν το άστυ⁶⁹⁵. Υπό αυτήν την άποψη μάλλον συγκεκαλυμμένα βάλλονται οι διεφθαρμένοι Αθηναίοι, οι οποίοι όλοι μαζί, όχι μερικοί, έδωχναν τους Ολύνθιους πρέσβεις⁶⁹⁶ και στην ουσία συνεργάζονταν με τον βασιλιά. Λογικά ο ρήτορας τους θεωρεί πιο φαύλους και από τους θαυματοποιούς. Οι θαυματοποιοί ήταν αγύρτες ταχυδακτυλουργοί που περιόδευαν ορχούμενοι, απατούσαν οπτικά με σκοπό το κέρδος, και ζούσαν ακόλαστα⁶⁹⁷. Για τον Καλλία ομιλεί υποτιμητικά λέγοντας *έκεῖνον τὸν δημόσιον*. Η αντωνυμία έχει την αρνητική σημασία του διαβόητου. Όσο δε για το επίθετο *δημόσιον* παραπέμπει στους δούλους⁶⁹⁸ που ετίθεντο στις υπηρεσίες του δημοσίου⁶⁹⁹. Οι *μίμοι*⁷⁰⁰ ήταν οι κωμικοί που μιμούνταν γελοίες σκηνές, για να προκαλούν γέλιο.

⁶⁹³ Ο Σ ιστορεί για τον Καλλία: *ὁ δὲ Καλλίας, εἷς ὧν τῶν οἰκετῶν καὶ καταγνωσθεῖς, ἔφυγεν εἰς Μακεδονίαν καὶ διέτριβε παρὰ Φιλίππῳ.*

⁶⁹⁴ Σκουρμπουτάκος, 1909:107.

⁶⁹⁵ Ο Λιβάνιος τ. Δ σελ. 974 παραδίδει: *έμέθεν (ὁ Φίλιππος), έκορδάκιζε, συνήγε τοῦς άσελγείς, τούτοις συνέπινε, μετὰ τούτων ήσημόνει, καὶ οἷς οὐχ ήν άλλαχοῦ ζήν, τούτοις ήν εύδοκιμεῖν παρ' έκεινῳ. Καλλίας ήν δημόσιος Αθήνησι· τούτου μὲν βδελυρίαν μη φέρων ὁ δήμος έξέβαλεν· οὗτος οὐχ ήγνόησεν οἱ χρή δραμεῖν, άλλ' ήκε τῷ Φιλίππῳ καὶ πρὸ τῶν άλλων ένεκρίνετο, ταῦτα εἴληπται καὶ ἐπὶ τὸ πλατύτερον μεθρημήνεται έκ τούτου τοῦ χωρίου καὶ έκ τοῦ Περι Παραπρεσβείας 230.*

⁶⁹⁶ Πρβλ 2.6 ὅτ' Ολυνθίους άπήλανόν τινες ένθένδε βουλομένους ύμῖν διαλεχθῆναι.

⁶⁹⁷ Σ: *θαυμαστών έργαζομένων*. Πρβλ. Πλάτ., *Πολιτεία* Z 514a–515 a *ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς πρὸ τῶν ανθρώπων πρόκειται τὰ παραφράγματα, ύπερ ὧν τὰ θαύματα δεικνύασιν* και Άριστ., *Περὶ κόσμου* 398b16: *οἱ νευροσπάσται μίαν μήρινθον έπισπασάμενοι ποιοῦσι καὶ αύχένα κινεῖσθαι καὶ χεῖρα ζῶου καὶ ὄμων καὶ ὀφθαλμόν.* Ο Guthrie (1995: 518) πιστεύει ότι η Ελλάδα της εποχής του Πλάτωνα φαίνεται πως ήταν συνηθισμένη σε παραστάσεις ανάλογες με του «Καραγκιόζη». Βλ. και Γεωργούλης, 1963:472.

⁶⁹⁸ Εκ του *δóελος*=ο μη έχων ανθρώπινη υπόσταση. Ανήκε ως περιουσία στον ιδιοκτήτη και συμπλήρωνε την εργασία των ελεύθερων. Μπορούσαν να είναι χειρώνακτες τεχνίτες, γραφείς, οικονομικοί υπάλληλοι της πόλης ή τραπεζίτες όπως ο πλουσιώτερος άνθρωπος της αρχαίας Αθήνας, ο δούλος-τραπεζίτης Πασίων (για τις τράπεζες οι πολίτες δεν έτρεφαν εκτίμηση) βλ. Austin, Vidal-Naquet, 1998. Γνωρίσματά τους κατά τον Άριστοτέλη ήταν : *το φρονεῖν μικρόν, το κολακεύειν, το χυδαῖον, το άκόλαστον, το άνανδρον* και η *κερδοσκοπία* βλ. Μπαγιόνας, 2003.

⁶⁹⁹ Δημόσιοι δούλοι γίνονταν οι Θράκες, ή οι Σκύθες ή άλλοι βάρβαροι δούλοι. Υπηρετούσαν στα δικαστήρια ως γραφείς ή δούλευαν σε κοινούς τόπους και έργα (οδοκαθαριστές, αστυνομικοί, κλητήρες της Βουλής και του Δικαστηρίου) ή τελούσαν χρέη δήμιου, γιατί κανείς ελεύθερος πολίτης δεν έκανε κάτι τέτοιο. Μερικοί διδάσκονταν γράμματα και αποστέλλονταν στις εκστρατείες μαζί με τους ταμίες του στρατού και των στρατηγών, για να καταγράφουν τα έξοδα και να παρατηρούν όσα γίνονταν. Συχνά τους βασάνιζαν, για να ομολογήσουν οι προηγούμενοι τις καταχρήσεις τους, καθότι βασανιστήρια δεν επιτρέπονταν στους ελεύθερους. βλ. Τζιροπούλου – Ευσταθίου, 2002 και MacDowell, 2003⁴:132 κ.εξ.

⁷⁰⁰ Εξήντα από αυτούς είχαν συστήσει σωματείο. Ο Αθήναιος στο έργο του *Δειπνοσοφισταί* ΙΔ, 614 γράφει: *πλήθος δ' ήν Αθήνησι της σοφιστείας ταύτης, έν γοῦν τῷ Διομέων Ηρακλείῳ συνελέγοντο εἰς ὄντες τὸν άριθμόν καὶ έν τῇ πόλει διωνομάζοντο ὡς 'οἱ εἰζήκοντα τοῦτ' εἶπον' καὶ 'άπὸ τῶν εἰζήκοντα έρχομαι.' έν δὲ τούτοις ήσαν Καλλιμέδων τε ὁ Κάραβος καὶ Δεινίας, έπι τε Μνασιγείτων καὶ Μέναιχμος, ὡς φησι Τηλεφάνης έν τῷ περι τοῦ Άστεος. τοσαύτη δ' αὐτῶν*

Αλλά, επειδή η μίμησις είναι σπουδαία στην τραγική και κωμική ποίηση, αναγκαία ήταν η προσθήκη της γενικής γελοίων (Σ). Οι ποιηταὶ αἰσχροῶν ἄσμάτων συνέθεταν στίχους με τους οποίους έσκωπταν τους άλλους. Το εμπρόθετο εἰς τοὺς συνόντας σημαίνει κατά τον Βάμβα⁷⁰¹ πως μπροστά στην παρέα τραγουδούσαν τα αισχρά ἄσματα απλώς για πρόκληση γέλιου ή για να γίνουν αντικείμενο γέλωτος οι ίδιοι οι ποιητές. Πιθανότερο είναι πάντως να έχει εχθρική διάθεση και να εννοείται ότι τα ποιήματα αυτά διευθύνονταν δηκτικά στους ακροατές που ευχαριστιούνταν με τέτοιους είδους ακούσματα⁷⁰².

Βέβαια η όλη ατμόσφαιρα και κυρίως με τη διάθεση μέθης μπορεί να είναι και θετική και να καταργεί τα «στεγανά» μεταξύ άρχοντα και αρχομένων, όπως λέει ο νεαρός Κύρος κρίνοντας το μηδικό συμπόσιο⁷⁰³, και φυσικά, όπως εμπειρικά γνωρίζουμε σχεδόν οι περισσότεροι.

[20] καίτοι ταῦτα, καὶ εἰ μικρά τις ἡγεῖται, μεγάλ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δείγματα τῆς ἐκείνου γνώμης καὶ κακοδαιμονίας ἐστὶ τοῖς εὖ φρονοῦσιν. ἀλλ', οἶμαι, νῦν μὲν ἐπισκοτεῖ τούτοις τὸ κατορθοῦν· αἱ γὰρ εὐπραξία δειναὶ συγκρῦψαι τὰ τοιαῦτ' ὀνειδίη· εἰ δέ τι πταίσει, τότε ἀκριβῶς αὐτοῦ ταῦτ' ἐξετασθήσεται. δοκεῖ δ' ἔμοιγ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δείξειν οὐκ εἰς μακράν, ἂν οἱ τε θεοὶ θέλωσι καὶ ὑμεῖς βούλησθε.

Η γενική λέξη γνώμη, που είναι η νοοτροπία, περιορίζεται από την λέξη κακοδαιμονία που σήμαινε θεοβλάβεια⁷⁰⁴, κι έτσι με σχήμα εν διά δυοιν αντί κακοδαίμονος γνώμης καταλήγει να σημαίνει κακή νοοτροπία. Παρατηρούμε ότι ο ρήτορας για να μην πει κάποιος ότι αυτά δεν είναι σωστό να τα χρησιμοποιεί για να συκοφαντήσει τον Φίλιππο (Σ), επικαλείται εμφατικά τη σωφροσύνη των ομογνομόνων του Αθηναίων. Όσοι δε φρονούν το αντίθετο, έχει την εντύπωση ότι κάνουν λάθος, αλλά τους δικαιολογεί ενμέρει, γιατί τις αρνητικές πτυχές του

δόξα τῆς ῥαθυμίας ἐγένετο ὥστε καὶ Φίλιππον ἀκούσαντα τὸν Μακεδόνα πέμψαι αὐτοῖς τάλαντον, ἵν' ἐκγραφόμενοι τὰ γελοῖα πέμπωσιν αὐτῷ. ὅτι δὲ ἦν περὶ τὰ γελοῖα ἐσπουδακῶς ὁ βασιλεὺς οὗτος μαρτυρεῖ Δημοσθένης ὁ ῥήτωρ ἐν τοῖς Φιλιππικοῖς. Ο Φίλιππος ἦταν τόσο φιλόγελως ὥστε ο Αθήναιος 6. 76 διηγείται το εξής ανέκδοτο: ἱστορεῖ δὲ περὶ αὐτοῦ καὶ τάδε Ἠγήσανδρος ὁ Δελφός, ὡς τοῖς Ἀθήνησι ἐν τῷ Διομέων Ἡρράκλειον ἀθροίζομενοι τοῖς τὰ γέλοια λέγουσιν ἀπέστειλεν ἱκανὸν κερμάτιον καὶ προσέτασσε τισιν ἀναγράφοντας τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτῶν ἀποστέλλειν πρὸς αὐτὸν. (Τα Διόμεια ἦταν ετήσια γιορτὴ πρὸς τιμὴ του Ηρακλή)

⁷⁰¹Βάμβα, 1849: 142.

⁷⁰²Σκουρμπουτάκος, 1909:107. Γι' αυτό επιλέξαμε να αποδώσουμε εναντίον της παρέας.

⁷⁰³Ξεν., Κύρου Παιδεία Α,3,10 ἐπελέγησθε δὲ παντάπασι σύ τε ὅτι βασιλεὺς ἦσθα, οἱ τε ἄλλοι ὅτι σὺ ἄρχων. τότε γὰρ δὴ ἐγωγε καὶ πρῶτον κατέμαθον ὅτι τοῦτ' ἄρ' ἦν ἡ ἰσηγορία ὃ ὑμεῖς τότε ἐποιεῖτε: οὐδέποτε γοῦν ἐσιωπᾶτε.

⁷⁰⁴Πρβλ 1. 14, 3. 21. Για τον ρόλο των θεών βλ. αὐτόθι σ. 234.

χαρακτήρα του Φιλίππου καλύπτουν με σκοτάδι τα κατορθώματά του *ἐπισκοτεῖ ἀντί του συσκιάσαι* (Σ). Η αιτιολόγηση γίνεται γνωμολογικά: *αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι τὰ τοιαῦτ' ὀνειδῆ*⁷⁰⁵, δηλαδή ότι είναι μέθυσος, κορδακιστής, κ.τ.λ. Αλλά με τη θέληση των θεών και την επιθυμία των Αθηναίων θα καταδειχθούν σύντομα αυτά. Τα συνώνυμα ρήματα *θέλωσι* και *βούλησθε* εδώ χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημα χάριν ποικιλίας. Σ' άλλη περίπτωση έπρεπε να πει *οἱ τε θεοὶ βούλωνται καὶ ὑμεῖς θέλησθε*, εφόσον το *βούλομαι* σημαίνει απλή επιθυμία χωρίς ενέργεια ενώ το *έθέλω* ενεργό βούληση. Ασαφές, πάντως, είναι ποιος θα καταδείξει τις ντροπές του Φιλίππου. Αν και μερικοί μελετητές εννοούν ο ίδιος ο βασιλιάς⁷⁰⁶, βασιζόμενοι στην προηγούμενη αντωνυμία *αὐτοῦ* και στην αμέσως ακόλουθη παραβολική απόδειξη (21), λογικότερο είναι να εκληφθεῖ ως υποκείμενο τα ίδια τα πράγματα, δηλαδή η έκβαση των καταστάσεων.

[21] *ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς σώμασιν, τέως μὲν ἂν ἐρρώμενος ἦ τις, οὐδὲν ἐπαισθάνεται, ἐπὰν δ' ἀρρώστημά τι συμβῆ, πάντα κινεῖται, κἂν ῥῆγμα κἂν στρέμμα κἂν ἄλλο τι τῶν ὑπαρχόντων σαθρὸν ἦ, οὕτω καὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν τυράννων, ἕως μὲν ἂν ἔξω πολεμῶσιν, ἀφανῆ τὰ κακὰ τοῖς πολλοῖς ἐστίν, ἐπειδὴν δ' ὄμορος πόλεμος συμπλακῆ, πάντ' ἐποίησεν ἔκδηλα.*

Ρῆγμα δὲ τοῦ νεύρου ἢ διάτασις, *στρέμμα* ἢ ὀστέου παράβασις γράφει ο Σχολιαστής. Η γνωμολογική παρομοίωση που αφορά στην εξουσία του Φιλίππου στη Μακεδονία, εκ πρώτης όψεως φαίνεται σωστή, εφόσον η εξωτερική πολιτική που ασκείται είναι με πολέμους, αλλά τίθεται υπό πίεση από έναν όμορο πόλεμο. Ο προσωποποιημένος πόλεμος με το ρήμα *συμπλακῆ* υπενθυμίζει τις μεταφορές που αναφέρονται στους αθλητικούς αγώνες. Και, μολονότι υπάρχει γενίκευση στις αρχές αυτές, στην πρώτη με οριστική της αόριστης επανάληψης στο παρόν/μέλλον *κινεῖται* και στη δεύτερη με γνωμικό αόριστο *ἐποίησεν*, μια και η ιστορία τις αποδεικνύει, εντούτοις καταφαίνεται η εφαρμογή τους στην περίπτωση του Φιλίππου. Η πρόθεση *έκ* στη λέξη *έκδηλα* σημαίνει την εκ των έσω –των κεκρυμμένων- εις τα έξω ενέργεια.

Ο Tuplin⁷⁰⁷ γράφει: «επιβεβαιώνεται πλήρως ο ισχυρισμός του Wooten (1979) ότι ο Δημοσθένης παίζει σταθερά με την αντίθεση μεταξύ της βασικής «ιατρικής» αδυναμίας και το ιδιαίτερο πρόβλημα «νόσος» η οποία προκαλεί

⁷⁰⁵Πρβλ. Ἴσοκρ., *Ἀρχίδαμος* 102 *αἱ μὲν γὰρ εὐτυχίαι καὶ τοῖς φαύλοις τῶν ἀνθρώπων τὰς κακίας συγκρύπτουσιν, αἱ δὲ δυσπραξίαι ταχέως καταφανεῖς ποιοῦσιν ὁποῖοί τινες ἕκαστοι τυγχάνουσιν ὄντες.*

⁷⁰⁶Νικοκλής, 1875:71·Σκουρμπουτάκος, 1909: 108.

⁷⁰⁷Tuplin, 1998: 284, υποσημ. 10.

καταστροφή, «σκοτώνει τον ασθενή». Στους αρχαίους άλλωστε η παραβολή της καλής ή κακής κατάστασης των πολιτευμάτων με την υγεία ή την ασθένεια των σωμάτων ήταν συνηθισμένη⁷⁰⁸.

Τέλος με το να λέει ο ρήτορας *ἔξω πολεμῶσι* υπαινίσσεται τις εκστρατείες του Μακεδόνα ἔξω από την επικράτειά του και με τη λέξη *ὄμορος* τον Ολυνθιακό πόλεμο.

Στο σημείο αυτό του λόγου ολοκληρώθηκαν τα μέρη του δυνατού. Ο ομιλητής έδειξε στην §6 ότι ο Φίλιππος δεν είναι φοβερός, γιατί δεν μπορεί να θεωρηθεί φοβερός (*ἐγὼ γάρ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σφόδρ' ἂν ἠγούμην καὶ αὐτὸς φοβερὸν τὸν Φίλιππον καὶ θαυμαστόν, εἰ τὰ δίκαια πράττονθ' ἐώρων ἠϋζήμενον*), αφού ισχυροποιήθηκε με αδικίες και απάτες. Από την §9 και μετά έδειξε ότι δεν θα συγκρατήσει με τη βία την κατάσταση (*καὶ μὴν εἴ τις ὑμῶν ταῦτα μὲν οὕτως ἔχειν ἠγεῖται, οἴεται δὲ βία καθέξειν αὐτὸν τὰ πράγματα τῷ τὰ χωρία καὶ λιμένας καὶ τὰ τοιαῦτα προειληφέναι, οὐκ ὀρθῶς οἴεται*), ξεγυμνώνοντάς τον ως εξής: οι σύμμαχοι δυσπιστούν και προετοιμάζονται για εξέγερση· η Μακεδονική δύναμη είναι άξια λόγου μόνο μαζί με κάποια άλλη· οι Μακεδόνες έχουν απαυδήσει από τις εκστρατείες και έχουν υποστεί μεγάλες ζημιές στην εργασία τους· οι εμπειροπόλεμοι λόγω φθόνου παραγκωνίζονται· οι συνετοί σύμβουλοι βλέποντας την ακολασία της αυλής απομακρύνθηκαν· και τέλος κοντά στον Φίλιππο δεν παραμένουν ούτε οι άρπαγες στρατιώτες, ούτε οι κόλακες, οι μέθυσοι, κι άλλοι αχρείοι. Η σαθρότητα αυτή θα φανεί μόλις εκραγεί ὄμορος πόλεμος. Το μόνο που υπολείπεται ως αντιστάθμισμα όλων των ανωτέρω είναι η τύχη⁷⁰⁹. Και ο ρήτορας σ' αυτήν μεταβαίνει στο τρίτο μέρος του λόγου του.

[22] *εἰ δὲ τις ὑμῶν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸν Φίλιππον εὐτυχοῦνθ' ὀρῶν ταύτη φοβερὸν προσπολεμῆσαι νομίζει, σῶφρονος μὲν ἀνθρώπου λογισμῷ χρῆται· μεγάλη γὰρ ῥοπή, μᾶλλον δὲ τὸ ὄλον ἢ τύχη παρὰ πάντ' ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα· οὐ μὴν ἀλλ' ἔγωγε, εἴ τις αἴρεσίν μοι δοίη, τὴν τῆς ἡμετέρας πόλεως τύχην ἂν ἐλοίμην, ἐθελόντων ἂ προσήκει ποιεῖν ὑμῶν αὐτῶν καὶ κατὰ μικρόν, ἢ τὴν ἐκείνου· πολὺ γὰρ πλείους ἀφορμὰς εἰς τὸ τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὐνοίαν ἔχειν ὀρῶ ὑμῖν ἐνούσας ἢ 'κείνω. [23] ἀλλ', οἴμαι, καθήμεθ' οὐδὲν ποιοῦντες· οὐκ ἔνι δ' αὐτὸν ἀργοῦντ' οὐδὲ τοῖς φίλοις ἐπιτάττειν ὑπὲρ αὐτοῦ τι ποιεῖν, μὴ τί γε δὴ*

⁷⁰⁸Πρβλ. Πλάτ., *Πολιτεία* Η 556e οὐκοῦν ὥσπερ σῶμα νοσῶδες μικρᾶς ῥοπῆς ἔξωθεν δεῖται προσλαβέσθαι πρὸς τὸ κάμνειν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἄνευ τῶν ἔξω στασιάζει αὐτὸ αὐτῷ, οὕτω δὴ καὶ ἡ κατὰ ταῦτὰ ἐκείνω διακειμένη πόλις ἀπὸ μικρᾶς προφάσεως, ἔξωθεν ἐπαγομένων ἢ τῶν ἐτέρων ἐξ ὀλιγαρχουμένης πόλεως συμμαχίαν ἢ τῶν ἐτέρων ἐκ δημοκρατουμένης, νοσεῖ τε καὶ αὐτὴ αὐτῇ μάχεται, ἐνίοτε δὲ καὶ ἄνευ τῶν ἔξω στασιάζει; ·Δημ., *Περὶ Στεφάνου* 198 ὥσπερ τὰ ῥήγματα καὶ τὰ σπάσματα, ὅταν τι κακὸν τὸ σῶμα λάβῃ, τότε κινεῖται.

⁷⁰⁹Για τον ρόλο της τύχης βλ. αὐτόθι σ. 234.

τοῖς θεοῖς. οὐ δὴ θαυμαστόν ἐστιν, εἰ στρατευόμενος καὶ πονῶν ἐκεῖνος αὐτὸς καὶ παρῶν ἐφ' ἅπασιν⁷¹⁰ καὶ μήτε καιρὸν μήθ' ὥραν παραλείπων ἡμῶν μελλόντων καὶ ψηφίζομένων καὶ πυνθανομένων περιγίγνεται. οὐδὲ θαυμάζω τοῦτ' ἐγώ· τούναντίον γὰρ ἂν ἦν θαυμαστόν, εἰ μηδὲν ποιοῦντες ἡμεῖς ὦν τοῖς πολεμοῦσι προσήκει τοῦ πάντα ποιοῦντος περιῆμεν.

Μ' ένα σχῆμα ανθυποφοράς προσποιεῖται ὅτι δέχεται προς στιγμὴν ως ορθή την αντίρρηση να πολεμηθεῖ ο Φίλιππος⁷¹¹. Και φαίνεται να αιτιολογεῖ το αναπόδεικτο με μια γνώμη κοινά αποδεκτὴ χρησιμοποιοῦντας και σχῆμα επιδιόρθωσης: *μεγάλῃ γὰρ ῥοπή, μᾶλλον δὲ τὸ ὄλον ἢ τύχη παρὰ πάντ' ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα*⁷¹². Η μεταφορά στη λέξη ῥοπή-κλίση εἶναι παρμένη ἀπὸ τον χώρο του ζυγού και παραστατικοποιεῖ προς τα πού γέρνει η τύχη. Ασφαλώς, ὄχι προς το μέρος του Μακεδόνα, ὅπως εννοεῖται στο *οὐ μὴν ενν. οὕτως ἔχει*, ἀλλὰ προς την πόλη, καθὼς πιστευόταν πως η τύχη υπήρχε ὄχι μόνο στους ἀνθρώπους ἀλλὰ και στις πόλεις και στα ἔθνη. Ἐτσι προτιμᾷ την τύχη της Αθήνας. Οι συμπολίτες του, καθὼς λέει, ἔχουν *ἀφορμὰς* ὥστε να ἀπολαμβάνουν την θεϊκὴ εὐνοια. *Ἀφορμὴ* εἶναι το μέσο με το οποίο πράττει κάποιος κάτι. Στη συγκεκριμένη περίπτωση εἶναι η ευσέβεια και η δικαιοσύνη τους. Κι επειδὴ η τύχη, ο θεός, και ο καιρός που διευθύνουν τα πάντα, βοηθοῦν τους ευσεβεῖς και δίκαιους, κι αὐτοὺς που θέλουν να πράττουν τα δέοντα, κατὰ τη γνώμη των σοφῶν, ἐξυπακούεται πως τυχεροί θα εἶναι οι ευσεβεῖς και δίκαιοι Αθηναῖοι, κι ὄχι ο ἐπίορκος, ἀδίκος, και πλεονέκτης Φίλιππος. Απαιτεῖται, ὡστόσο μια προϋπόθεση· να δράσουν. Γι' αὐτὸ εἰρωνεύεται ἡπια με το *οἶμαι*⁷¹³ και το πρώτο πληθυντικὸ *καθήμεθ'* τους συμπολίτες του που κάθονται⁷¹⁴ στα ἐδώλια στην ἐκκλησία του δήμου ἀπράγμονες και ἀμελεῖς. Στην υποθετικὴ μετοχὴ *ἀργοῦντα* η ἀπόδοση εἶναι η οριστικὴ *οὐκ ἔνι*, διότι διατυπώνεται μια γενικὴ και παντοτινὴ ἀλήθεια. Η εὐνοια των θεῶν, ἀπευθύνεται κυρίως στους φιλόπουνους και ἐπιμελεῖς.

⁷¹⁰Πρβλ 1. 2.

⁷¹¹Πρβλ και Φιλ. Α 4 *Εἰ δὲ τις ὑμῶν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δυσπολέμητον οἶεται τὸν Φίλιππον εἶναι, σκοπῶν τό τε πλῆθος τῆς ὑπαρχούσης αὐτῷ δυνάμεως και τὸ τὰ χωρία πάντ' ἀπολωλέναι τῇ πόλει, ὀρθῶς μὲν οἶεται, λογισάσθω μέντοι τοῦθ'...*

⁷¹²Πρβλ. Πλάτ., *Νόμοι* 709 Β *τύχας... εἶναι σχεδὸν ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα και 909 Τύχαι και ξυμφοραὶ παντοίως νομοθετοῦσι τὰ πάντα ἡμῖν*· Αἰσχ., *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας* 131 *πρώτον μὲν διὰ τὴν τύχην, ἢ πάντων ἐστὶ κυρία*· Πᾶσιν γὰρ εὖ φρονοῦσι *συμμαχεῖ τύχη* βλ. *Γνώμαι* Μενάνδρου 462 Π στο Meineke, *FCG*, II, 1857· *Ἀνθολόγιον* Στοβαίου σ. 421 *Ἐπαινος γῆρως* 23 *λογίζομενον ὅτι ἡ τύχη ἢ πάντων κυρία ...*

⁷¹³Βασιάδης, 1848: 305.

⁷¹⁴Πρβλ. Α Φιλ. 44. *ἂν μέντοι καθώμεθ' οἴκοι, λοιδορουμένων ἀκούοντες και αἰτιωμένων ἀλλήλους τῶν λεγόντων, οὐδέποτ' οὐδὲν ἡμῖν μὴ γένηται τῶνδεόντων.*

Παντού και πάντοτε είναι ριζωμένη η αντίληψη αυτή. Εκτός από τη γνωστή σε όλους ασιώπεια παροιμία «Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει»⁷¹⁵, ο Αισχύλος είχε εκφράσει: «ἀλλ' ὅταν σπεύδῃ τις αὐτὸς, χὼ θεὸς συνάπτεται»⁷¹⁶, ο Ευριπίδης: «τῷ γὰρ πονοῦντι χὼ θεὸς ξυλλαμβάνει»⁷¹⁷, ο Ξενοφώντας «τῶν πόνων πωλοῦσι ἡμῖν πάντα τάγαθ' οἱ θεοί»⁷¹⁸ και «τῶν γὰρ ὄντων ἀγαθῶν καὶ καλῶν οὐδὲν ἄνευ πόνου καὶ ἐπιμελείας θεοὶ διδῶσιν ἀνθρώποις»⁷¹⁹, ο Μένανδρος «τόλμη δικάια καὶ θεὸς ξυλλαμβάνη»⁷²⁰, ο Σαλλούστιος «*ubi socordiae te atque ignaviae tradideris, nequidquam deos implores*»⁷²¹.

Εξαιρετικές είναι και οι αντιθέσεις μέσω των οποίων προβάλλεται η έννοια του χωρίου: αὐτὸς στρατεύεται-ὕμεῖς μέλλετε, αὐτὸς πονεῖ-ὕμεῖς ψηφίζεσθε, αὐτὸς πάρεστιν-ὕμεῖς πυνθάνεσθε. Τί άλλο μπορεί να αποδεικνύεται, από το γεγονός ότι ο Φίλιππος με τον τρόπο αυτόν έχει την τύχη με το μέρος του; Το δεδομένο αυτό δεν εκπλήσσει τον ρήτορα, αντιθέτως θα τον εξέπληττε αν όντας απράγμονες οι Αθηναίοι νικούσαν (περιῆμεν⁷²²) τον Μακεδόνα. Με το επίθετο *θαυμαστόν* επαναλαμβάνεται η έννοια του *θαυμάζω*, προκειμένου να καταδειχθεί το μεγάλο αυτό παράδοξο. Προς στιγμήν φαίνεται να ομολογεί το αήτητο του Φιλίππου, αλλά έχει αφήσει να εννοηθεί ότι η κατάσταση είναι αναστρέψιμη, μόνο αν δράσουν οι αδρανείς τη δεδομένη χρονική στιγμή Αθηναίοι και όχι *μελλόντων καὶ ψηφιζομένων*⁷²³ και *πυνθανομένων*.

Σημειώνουμε και μια παρατήρηση του Δονυσίου. Τρία είναι, κατά την εκτίμησή του, τα είδη συνθέσεως ή αρμονίας: η *αύστηρά*, η *γλαφυρά*, και η *εὐκρατος*

⁷¹⁵ Ἄνῆρ ναυαγός: Ἄνῆρ πλούσιος Ἀθηναῖος μεθ' ἑτέρων τινῶν ἔπλει. Καὶ δὴ χειμῶνος σφοδροῦ γενομένου καὶ τῆς νηὸς περιτραπίσης, οἱ μὲν λοιποὶ πάντες διενήχοντο, ὁ δὲ Ἀθηναῖος παρ' ἕκαστα τὴν Ἀθηνᾶν ἐπικαλούμενος μυρία ἐπηγγέλλετο, εἰ περισωθείη. Εἷς δὲ τις τῶν συννευαυαγηκότων παρανηγόμενος ἔφη πρὸς αὐτόν· "Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ σὺ χεῖρα κίνει. Ἄταρ οὖν καὶ ἡμᾶς μετὰ τῆς τῶν θεῶν παρακλήσεως χρῆ καὶ αὐτοὺς τι ὑπὲρ αὐτῶν λογιζομένους δρᾶν. Ὅτι ἀγαπητόν ἐστι καὶ ἐνεργοῦντας θεῶν εὐνοίας τυγχάνειν ἢ ἑαυτῶν ἀμελοῦντας ὑπὸ τῶν δαιμόνων περισώζεσθαι."

Τοὺς εἰς συμφορὰς ἐπίπτοντας χρῆ καὶ αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν κοπιᾶν καὶ οὕτω τοῦ θεοῦ περὶ βοηθείας δέεσθαι.

⁷¹⁶ Πέρσαι, στ. 742

⁷¹⁷ Ἰππόλ. στ. 435

⁷¹⁸ Ἀπομνημ., 2.20 "Hes. WD 285 μαρτυρεῖ δὲ καὶ Ἐπίχαρμος ἐν τῷδε: "τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τάγαθ' οἱ θεοί.

⁷¹⁹ Ἀπομνημ., 2.28.

⁷²⁰ Meineke, 1970 FCG: 315, δίκαιος Μεν. 4, 249 (47).

⁷²¹ Sall., *De Coniuratione Catiliana* LII,29.

⁷²² Το *περίειμι* με τη σημασία του νικῶ (περί + εἶμι = εἶμαι περισσός, ανώτερος, ἄρα και νικητής.

⁷²³ Πρβλ 2. 3, 14.

ή μικτή ή μέση⁷²⁴. Μελετώντας τις λέξεις του Δημοσθένη αποφάνθηκε ότι ο ρήτορας επιτήδευσε το τρίτο είδος σύνθεσης δηλαδή «τὴν μέσῃν τε καὶ μικτὴν ἁρμονίαν»⁷²⁵ αλλά «οὐ πορεύεται μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδόν»⁷²⁶. Γιατί σχολιάζοντας τα χωρία 22-23 διαπίστωσε ότι αλλοῦ επικρατεῖ⁷²⁷ το πρώτο αλλοῦ το δεύτερο είδος σύνθεσης, στοιχείο που τον οδήγησε στη διαπίστωση «δοκεῖ συμμεταρμόζεσθαι ταῖς ὑποθέσεσι τὸν χαρακτήρα τῆς συνθέσεως»⁷²⁸. Το είδος αυτής της σύνθεσης είναι το καλύτερο⁷²⁹ και αξίζει τα πρωτεία⁷³⁰, καθώς υπακούει στη μεσότητα⁷³¹. Διαθέτει μουσικότητα (ἐμμέλειαν), ευχάριστο ρυθμό (εὐρυθμία), εναλλαγή (τὸ ἐξαλλάττειν παντοδαπῶς) και ποικιλότροπο σχηματισμό των κώλων και περιόδων (τὸ σχηματίζειν ποικίλως)⁷³².

[24] ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμάζω, εἰ Λακεδαιμονίοις μὲν ποτ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν δικαίων ἀντήρατε⁷³³, καὶ πόλλ' ἰδίᾳ πλεονεκτῆσαι πολλάκις ὑμῖν ἐξὸν οὐκ ἠθελήσατε, ἀλλ' ἴν' οἱ ἄλλοι τύχῳσι τῶν δικαίων, τὰ ὑμέτερ' αὐτῶν ἀνηλίσκετ' εἰσφέροντες καὶ προυκινδυνεύετε στρατευόμενοι, νυνὶ δ' ὀκνεῖτ' ἐξίεναι καὶ μέλλετ' εἰσφέρειν⁷³⁴ ὑπὲρ τῶν ὑμετέρων αὐτῶν κτημάτων, καὶ τοὺς μὲν ἄλλους σεσώκατε πολλάκις πάντας καὶ καθ' ἓν αὐτῶν ἐν μέρει, τὰ δ' ὑμέτερ' αὐτῶν ἀπολωλεκότες κάθησθε.

Ο Δημοσθένης νιώθει πάλι έκπληξη- θαυμάζω. Ο ἄλλὰ αἶρει το προηγούμενο οὐ δὴ θαυμάζω και η δεικτική αντωνυμία ἐκεῖνο προπαρασκευάζει τη σύγκριση της παρελθοντικής στάσης των Αθηναίων με την παρούσα. Αξίωμα της πόλης παλιά ήταν να υπερασπίζεται τα ελληνικά δίκαια, δηλαδή την ανεξαρτησία όλων των δημοκρατικών πόλεων ενώ τώρα διστάζει να ανακτήσει τις δικές της κτήσεις. Με την τετράκωλο περίοδο σχηματίζεται χιαστό σχήμα :

ἀνηλίσκετ' εἰσφέροντες	X	προυκινδυνεύετε στρατευόμενοι,
ὀκνεῖτ' ἐξίεναι		μέλλετ' εἰσφέρειν

⁷²⁴ Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων 21.

⁷²⁵ Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων 24 και Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως 42.

⁷²⁶ Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως 44.

⁷²⁷ Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως 43.

⁷²⁸ Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως 45.

⁷²⁹ Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως 44 κρατίστην τὴν μικτὴν σύνθεσιν.

⁷³⁰ Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων 24 αὕτη τὰ πρωτεῖα ἐπιτηδεῖα εἶναι φέρεσθαι, ἐπειδὴ μεσότης μὲν τίς ἐστίν.

⁷³¹ Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως 44· πρβλ Ἀριστ. Ἠθικὰ Νικομάχεια 2.5 1106b 27 μεσότης τις ἄρα ἐστίν ἢ ἀρετὴ, στοχαστικὴ δὲ οὐσα τοῦ μέσου.

⁷³² Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως 50.

⁷³³ ἀνταίρω=σηκῶνω τα ὄπλα ἐναντίον κάποιου. Ἀντίθετο εἶναι το συναίρωμαι.

⁷³⁴ Πρβλ 1. 6.

Η αντίθεση είναι *ὕπερ τῶν Ἑλληνικῶν δικαίων ἀντήρατε- ὑπὲρ τῶν ὑμετέρων ὀκνεῖτε*. Το ιστορικό παράδειγμα της Αθηναϊκής αντίστασης στη σπαρτιατική κυριαρχία είναι πρόσφορο για να βεβαιώσει ο ρήτορας αφενός την υπάρχουσα αδράνεια σ' αντίθεση με την ενεργητικότητα που εκδήλωναν στο παρελθόν και αφετέρου για να εμπνεύσει. Ο πόλεμος για τον οποίο γίνεται λόγος είναι ο Κορινθιακός⁷³⁵ (395-394 π. Χ) ή ο Βοιωτικός⁷³⁶ (383 π.Χ). Στον πρώτο οι Αθηναίοι αντιμετώπισαν τη μεγάλη δύναμη των Σπαρτιατών την οποία είχαν αποκτήσει μετά το 404 π.Χ. Στον δεύτερο βοήθησαν τους Θηβαίους εναντίον των Λακεδαιμονίων και έδιωξαν τους τελευταίους από τη Θήβα. Επειδή, όμως, αντιμετώπισαν τη Σπάρτη, μπορούν να αντιμετωπίσουν και τον Φίλιππο; Ο παραλληλισμός είναι άσχετος δεδομένης της στρατιωτικής υπεροχής του Μακεδόνα και των άλλων μεθόδων του, π.χ προδοσία⁷³⁷.

Ο ρήτορας εγείρει παράλληλα ζήτημα πολιτικής ηθικής. Στην πρόταση *ἴν' οἱ ἄλλοι τύχῳσι τῶν δικαίων* η υποτακτική παρά την εξάρτηση από τον ιστορικό χρόνο *ἀντήρατε* φανερώνει βέβαιη και αναμενόμενη τη συνέπεια. Διότι οι Αθηναίοι καυχούνταν ότι η πόλη τους ήταν το κοινό καταφύγιο των πιεζομένων⁷³⁸. Τώρα «κάθονται» κι ας έχουν απωλέσει *τὰ δ' ὑμέτερ' αὐτῶν*, δηλαδή την Αμφίπολη, την Ποτεΐδαια, την Πύδνα, και τη Μεθώνη.

[25] ταῦτα θαυμάζω, κᾶτι πρὸς τούτοις, εἰ μηδεὶς ὑμῶν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δύναται λογίσασθαι πόσον πολεμεῖτε χρόνον Φιλίππῳ, καὶ τί ποιοῦντων ὑμῶν ὁ χρόνος διελήλυθεν οὗτος. ἴστε γὰρ δήπου τοῦθ', ὅτι μελλόντων αὐτῶν, ἑτέρους τινὰς ἐλπίζοντων πράξειν, αἰτιωμένων ἀλλήλους, κρινόντων, πάλιν ἐλπίζοντων, σχεδὸν ταῦθ' ἄπερ νυνὶ ποιοῦντων, ἅπας ὁ χρόνος διελήλυθεν.

⁷³⁵Κοκκινάκης, 1879: 49.

⁷³⁶Σκουρμπουτάκος, 1909:112 ·Curtius, 1900: τ. Δ 381 κ.εξ.

⁷³⁷Στον Φιλ. Γ 47 υπάρχει αυτή η αντιστροφή: *ἔστι τοίνυν τις εὐήθης λόγος παρὰ τῶν παραμυθεῖσθαι βουλομένων τὴν πόλιν, ὡς ἄρ' οὐπω Φιλίππος ἔστιν οἰοί ποτ' ἦσαν Λακεδαιμόνιοι, οἱ θαλάττης μὲν ἦρχον καὶ γῆς ἀπάσης, βασιλέα δὲ σύμμαχον εἶχον, ὑφίστατο δ' οὐδὲν αὐτούς: ἀλλ' ὅμως ἡμύνατο κάκείνους ἢ πόλις καὶ οὐκ ἀνηπάσθη. ἐγὼ δ' ἀπάντων ὡς ἔπος εἰπεῖν πολλὴν εἰληφόντων ἐπίδοσιν, καὶ οὐδὲν ὁμοίων ὄντων τῶν νῦν τοῖς πρότερον, οὐδὲν ἠγοῦμαι πλέον ἢ τὰ τοῦ πολέμου κεκινήσθαι κάπιδεδοκέειν.*

⁷³⁸Βλ. Φιλ. Α 3 *ὕπεμείναθ' ὑπὲρ τῶν δικαίων τὸν πρὸς ἐκείνους πόλεμον.* Ἰσοκρ. Φίλιππος 128 *διαλέγεσθαι περὶ τούτων ἢ πρὸς τὴν πατρίδα τὴν αὐτοῦ τὴν τρις τοὺς Ἑλλήνας ἐλευθερώσασαν, δις μὲν ἀπὸ τῶν βαρβάρων, ἅπαξ δ' ἀπὸ τῆς Λακεδαιμονίων ἀρχῆς Παναγ. 53 τοὺς ἀσθενεστέρους εἰθίσμεθα θεραπεύειν, ... ἠροῦμεθα τοῖς ἀσθενεστέροις καὶ παρὰ τὸ συμφέρον βοηθεῖν μᾶλλον ἢ τοῖς κρείττοσιν τοῦ λυσιτελοῦντος ἔνεκα συναδικεῖν. κ.α*

Ο Δημοσθένης πάλι εκπλήσσεται –θαυμάζω, προσελκύνοντας έτσι την προσοχή του ακροατηρίου, για τον πρόσθετο λόγο ότι κανείς τους δεν *δύναται* - ή ορθότερα δεν θέλει, είτε από ηθική αδυναμία, αφού το δύναμαι προέρχεται από ισχυρή θέληση, άρα ισοδυναμεί με το *εθέλω*⁷³⁹, είτε λόγω της λήθης που προκλήθηκε εξαιτίας της ραθυμίας, κατά τα Σχόλια⁷⁴⁰ -, να υπολογίσει τον χρόνο του πολέμου (από το 357/8 που ξεκίνησε για την Αμφίπολη) εναντίον του Φιλίππου και τί έκαναν ενόσω παρερχόταν *ούτος*. Η αντωνυμία τίθεται στο τέλος για έμφαση στην υπόμνηση του χρόνου. Σημειώνεται δε ότι πέρασε ο καιρός με την ελπίδα πως κάποιοι άλλοι θα ενεργήσουν για αυτούς. Ο υπαινιγμός στο *έτερος* τινάς αφορά στον Χάρητα, κατά τα Σχόλια⁷⁴¹, και στον Χαρίδημο⁷⁴², γιατί η αντωνυμία *έτεροι* λέγεται μόνο για δύο πρόσωπα. Συνάμα κατέφευγαν όλοι σε αντεγκλήσεις, καταδίκες, πάλι ελπίζοντας και κάνοντας σχεδόν τα ίδια ακριβώς που κάνουν και τώρα. Οι αντεγκλήσεις ήταν σύνηθες φαινόμενο των αποτυχιών⁷⁴³. Όσον αφορά στις καταδίκες⁷⁴⁴, ενώ καταδίκάζαν στρατηγούς, τους ανέθεταν εκ νέου εκστρατείες, διότι κατά τον Σχολιαστή οι στρατηγοί υπόσχονταν πως, αν αθωώνονταν, θα κατόρθωναν

⁷³⁹Βάμβας,1848: 144·Κοκκινάκης,1870: 51

⁷⁴⁰*Ὡσπερ ὑπομνησκει τούτους τοῦ χρόνου, ὡς δὴ καὶ τούτου λήθην παθόντας διὰ πολλήν ῥαθυμίαν.*

⁷⁴¹Βλ.Διόδ. 15. 95 *πολλά παρανομῶν, ἀγαθὸν δὲ οὐδὲν διεπράξατο, τῇ δὲ πόλει διαβολὰς.* βλ. και υποσημ. 744.

⁷⁴²βλ. Δημ. *Κατὰ Ἀριστοκ.* 6 *Οὐκ ἀγνοῶ μὲν οὖν ὅτι τὸν Χαρίδημον εὐεργέτην εἶναι τινες τῆς πόλεως οἴονται· ἐγὼ δέ, ἂν περ ἂ βούλομαι τε καὶ οἶδα πεπραγμέν' ἐκείνω δυνηθῶ πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν, οἷμαι δεῖξειν οὐ μόνον οὐκ εὐεργέτην, ἀλλὰ καὶ κακονούστατον ἀνθρώπων ἀπάντων καὶ πολὺ τάναντί' ἢ προσῆκεν ὑπειλημμένον.* 11 *Ἐσκόπουν οὖν τίν' ἂν τρόπον ἡσυχίαν μὲν ἔχειν ἀναγκασθεῖεν οὗτοι, ἐρήμων δ' ὄντων ἐκείνων ὁ Κερσοβλέπτη πράττων τὴν ἀρχὴν Χαρίδημος ἀσφαλῶς πάντα καταστρέψαιτο* 154 *Ἐκεῖνος ὡς ἀπόμισθος γίγνεται παρὰ τοῦ Τιμοθέου τότε, ἀπ' Ἀμφιπόλεως ἀναχωρῶν, διαβὰς εἰς τὴν Ἀσίαν, διὰ τὴν σύλληψιν τὴν Ἀρταβάζω συμβᾶσαν τόθ' ὑπ' Αὐτοφραδάτου μισθοῖ τὸ στράτευμα καὶ αὐτὸν τοῖς Ἀρταβάζου κηδεσταῖς, λαβὼν δὲ πίστει καὶ δούς, ὀλιγορήσας τῶν ὄρκων καὶ παραβὰς αὐτούς, ἀφυλάκτων ὄντων ὡς ἂν πρὸς φίλον τῶν ἐν τῇ χώρᾳ, καταλαμβάνει Σκῆψιν καὶ Κεβρήνα καὶ Ἴλιον αὐτῶν·155 Ἐγκρατῆς δὲ τούτων γενόμενος τῶν χωρίων ...*

⁷⁴³Για παράδειγμα στον Συμμαχικό πόλεμο είχαν οριστεί στρατηγοί ο Χάρης, ο Ιφικράτης και ο Τιμόθεος. Λόγω όμως της άρνησης του τελευταίου να ναυμαχήσουν εξαιτίας των ανέμων που έπνεαν, ο Χάρης διέβαλε και τους δύο ως προδότες και οι Αθηναίοι τους επέβαλαν πρόστιμο πολλών ταλάντων και τους καθαίρεσαν.

⁷⁴⁴*Σ:τοῦτο εἰς Χάρητα. ἵνα δὲ μὴ δοκῇ ἀπολογεῖσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, τῷ κοινῷ καλύπτει τὴν ὑποψίαν. μεταπεμπόμενοι δὲ τοὺς στρατηγούς εἰς κρίσιν καθίστων.* Ἴσως να υπαινίσσεται και παλαιότερες δίκες των στρατηγών Χάρητος (βλ. § 28), Καλλισθένου, Αὐτοκλέους (Δημ. Κατὰ Ἀριστοκράτους 104 *έκρίνετο ὡς ἀπολωλεκῶς Μιλτοκύθην*), Τιμοθέου (αθωώθηκε) και άλλων πρβλ. *Φιλ. Α 47 τῶν στρατηγῶν ἕκαστος κρίνεται:δὶς καὶ τρεῖς παρ' ὑμῖν εἰς θάνατον.*

πολλά⁷⁴⁵. Ο Bassi διαπιστώνει ένα κυβερνητικό σύστημα χωρίς καμία διεύθυνση και πλήρες διαρκών αντιφάσεων⁷⁴⁶.

Η αόριστη αναφορά *έτερους τινάς* και το γοργό ρητορικό ασύνδετο σε έξι μετοχές *έλπίζόντων, αίτιωμένων, κρινόντων, έλπίζόντων, αίτιωμένων, ποιούντων*, που ομολογουμένως οδηγεί σε ασθματικό ρυθμό λόγου, κάνει ζωνηρά καταφανέστερη την άσχημη ψυχολογία του Δημοσθένη και τον σαρκασμό και ειρωνεία του για την κουφότητα, το ευμετάβλητο, την αναποφαστικότητα, και το αντιφατικό του δήμου ο οποίος μόνο ήλπιζε, εξου και η επανάληψη της μετοχής *έλπίζόντων*.

[26] *εἴθ' οὕτως ἀγνωμόνως ἔχει, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὥστε δι' ὧν ἐκ χρηστῶν φαῦλα τὰ πράγματα τῆς πόλεως γέγονεν, διὰ τούτων ἐλπίζετε τῶν αὐτῶν πράξεων ἐκ φαύλων αὐτὰ χρηστὰ γενήσεσθαι; ἀλλ' οὐτ' εὐλογον οὐτ' ἔχον ἐστὶ φύσιν τοῦτο γε· πολὺ γὰρ ῥᾶον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσεσθαι πάντα πέφυκεν. νῦν δ' ὅ τι μὲν φυλάζομεν, οὐδὲν ἐσθ' ὑπὸ τοῦ πολέμου λοιπὸν τῶν πρότερον, κτήσεσθαι δὲ δεῖ. αὐτῶν οὖν ἡμῶν ἔργον τοῦτ' ἤδη.*

Συνεχίζει με τραχύτητα (*εἴθ'*⁷⁴⁷) αποκαλώντας τους συμπολίτες του τόσο ανόητους *οὕτως ἀγνωμόνως* κι όχι *ἀχαρίστους* (Σ). Φανερά αγανακτισμένος που δεν βλέπει καμία βελτίωση στο προλεχθέν σύστημα των ενεργειών τους ρωτά με ένα εξαιρετικό χιαστό

ἐκ χρηστῶν *φαῦλα*
ἐκ φαύλων *χρηστὰ*

αν ελπίζουν σε ανάκαμψη με αυτές τις ενέργειες που οδήγησαν την πόλη στον ξεπεσμό: *δι' ὧν ἐκ χρηστῶν φαῦλα τὰ πράγματα τῆς πόλεως γέγονεν, διὰ τούτων ἐλπίζετε τῶν αὐτῶν πράξεων ἐκ φαύλων αὐτὰ χρηστὰ γενήσεσθαι*. Πρόκειται για μια γνώμη. Απαντά τι δεν είναι αυτή η σκέψη κι όχι τι είναι :*οὐτ' εὐλογον οὐτ' ἔχον ἐστὶ φύσιν τοῦτο γε*, για μεγαλύτερη έμφαση και για να μην ακουστεί το *ἄλογον* και παρά

⁷⁴⁵Σ: *οἱ στρατηγοὶ κρινόμενοι καθυπισχοῦντο τοῖς Ἀθηναίοις, ἐὰν ἀφεθῶσι, τὰσδε καὶ τὰσδε τὰς νήσους αὐτοῖς προσκτήσεσθαι καὶ τὰδε καὶ τὰδε κατορθῶσαι· Οὐλιπιάδος· οἱ στρατηγοὶ κρινόμενοι, ἀποφυγεῖν βουλόμενοι, πάλιν αὐτοῖς ἐπηγγέλλετο τὰσδε καὶ τὰσδε τὰς νήσους αὐτοῖς προσκτήσεσθαι καὶ τὰδε κατορθώσειν.*

⁷⁴⁶Σκουρμπουτάκος,1909:113. ·Πρβλ.. Φιλ. Α 36 ὅτι ἐκεῖνα μὲν ἅπαντα νόμφ τέτακται, καὶ πρόοιδεν ἕκαστος ἡμῶν ἐκ πολλοῦ τίς χορηγὸς ἢ γυμνασίαρχος τῆς φυλῆς, πότε καὶ παρὰ τοῦ καὶ τί λαβόντα τί δεῖ ποιεῖν, οὐδὲν ἀνεξέταστον οὐδ' ἀόριστον ἐν τούτοις ἡμέληται: ἐν δὲ τοῖς περὶ τοῦ πολέμου καὶ τῆ τούτου παρασκευῆ ἄτακτα, ἀδιόρθωτα, ἀόρισθ' ἅπαντα. τοιγαροῦν ἅμ' ἀκηκόαμέν τι καὶ τριηράρχους καθίσταμεν καὶ τούτοις ἀντιδόσεις ποιούμεθα καὶ περὶ χρημάτων πόρου σκοποῦμεν, καὶ μετὰ ταῦτ' ἐμβαίνειν τοὺς μετοίκους ἔδοξε καὶ τοὺς χωρὶς οἰκοῦντας...

⁷⁴⁷Σ· η έννοια στο *εἴθ' οὕτως* δεν δηλώνει ακμή όπως στο 1. 24.

φύσιν. Η αιτιολόγηση γίνεται γνωμολογικά: *πολὸν γὰρ ῥᾶον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκεν*. Οι Σχολιαστές παραπέμπουν στο σημείο του «κύκνειου άσματος» του Περικλή: «*αἴσχιον δὲ ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι*»⁷⁴⁸. Αλλά στο τμήμα 1.23 ο Δημοσθένης εἶπε *πολλάκις δοκεῖ τὸ φυλάζει τάγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον εἶναι*, με αποτέλεσμα να φαίνεται πως αντιφάσκει. Ωστόσο, η αντίφαση είναι φαινομενική⁷⁴⁹, εφόσον το ἔχει φροντίσει λεξιλογικά, περιορίζοντας εκεί τη δυσκολία του *φυλάττειν* με το *πολλάκις*, δηλαδή όχι πάντοτε, και αποδίδοντας τη θέση στην κοινή γνώμη (*δοκεῖ*): ὄντως πολλές φορές αποκτά κάποιος τα αγαθὰ χάρη στην τύχη ή σε κληρονομιά. Αλλά απαιτεῖται φρόνηση και επιμέλεια, για να τα διαφυλάξει. Άρα, η έννοια των δύο χωρίων είναι ὅτι εκ φύσεως (*πέφυκε*) με κόπο αποκτώνται τα καλά και διατηρῶνται εύκολα, μόνο ὅταν κάποιος τα μεταχειρίζεται συνετά.

Παρατηρούμε, επίσης, ἄλλη μια αντίφαση. Μιλώντας για πόλεμο, εννοώντας τον σχετικό με την Αμφίπολη, λέει ὅτι τίποτε δεν ὑπάρχει και πρέπει να αποκτήσουν (*οὐδέν ἐσθ' ὑπὸ τοῦ πολέμου λοιπὸν τῶν πρότερον κτήσασθαι δὲ δεῖ*), πράγμα πολὺ δύσκολο, αφού ευκολότερο ἦταν να το φυλάξουν. Στην § 11 του πρώτου λόγου εἶπε ὅτι, εφόσον ἄφησαν τον Φίλιππο να κυριεύσει τις κτήσεις τους, πρέπει να φροντίζουν τουλάχιστον για τις υπόλοιπες (*διὸ δὴ καὶ σφόδρα τῶν λοιπῶν ὑμᾶς φροντίσαι*). Αν, ὅμως, δεν ὑπάρχουν λοιπά, πῶς θα φροντίσουν, για να μην χάσουν κι αυτά; Δεν ὑπάρχει καμία αντίφαση. Και στις δύο περιπτώσεις ο Δημοσθένης διατυπώνει το ἴδιο υπανισσόμενος τους Ολύνθιους⁷⁵⁰. Η μόνη πόλη που δεν ἔχει κατακτήσει ο Φίλιππος και παραινεί ο ρήτορας να τη φροντίσουν ως λείψανο της συμμαχίας, για να μην τη χάσουν, είναι η Ὀλυνθος. Και τονίζει ὅτι η ἀπόκτησή της είναι δικό τους ἔργο στο εξής: *αὐτῶν οὖν ἡμῶν ἔργον τοῦτ' ἤδη*. Η ἔμφαση με την τοποθέτηση του επιρρήματος *ἤδη* στο τέλος είναι εξαιρετικά λειτουργική. Αν ἀπὸ την ἄλλη σκεφτούμε το Σχόλιο *εἰ μὲν εἴχομέν τι φυλάζειαι, καλῶς τοὺς ξένους ἐκπέμπομεν· ἐπὶ τοῦτο γὰρ ἀπέστελλον τοὺς ξένους· εἰ δὲ δεῖ κτήσασθαι, πρόδηλον ὅτι δῆμον εἶναι δεῖ τὸν στρατευόμενον*, μπορούμε να σκεφτούμε βάσει ὅσων προειπώθηκαν ὅτι η πρόταση *αὐτῶν οὖν ἡμῶν ἔργον τοῦτ' ἤδη* ἰσοδυναμεί με την: οὐ χρή τὸ λοιπὸν (ἤδη) ἑτέρους τινὰς ἐλπίζειν ὑπὲρ ἡμῶν πράξειν, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοῦς. Ὑπὸ αυτήν την ερμηνεία ο Δημοσθένης εμμένει στην ἰδέα ὅτι οι Αθηναῖοι οφείλουν να

⁷⁴⁸Θουκ., 2.62.3.

⁷⁴⁹Βάμβας, 1848: 145.

⁷⁵⁰Κοκκινάκης, 1870: 52.

εκστρατεύσουν με δικούς τους πολίτες κι όχι μισθοφόρους. Διότι, η διαφύλαξη μπορεί να γίνει με ξενικά στρατεύματα, η απόκτηση, όμως, μόνο από τους ίδιους τους Αθηναίους ως στρατιώτες⁷⁵¹.

[27] φημί δὴ δεῖν εἰσφέρειν χρήματα, αὐτοὺς ἐξιέναι προθύμως, μηδέν' αἰτιᾶσθαι πρὶν ἂν τῶν πραγμάτων κρατήσητε, τηνικαῦτα δ' ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων κρίναντας τοὺς μὲν ἀξίους ἐπαίνου τιμᾶν, τοὺς δ' ἀδικοῦντας κολάζειν, τὰς προφάσεις δ' ἀφελεῖν καὶ τὰ καθ' ὑμᾶς ἐλλείμματα· οὐ γὰρ ἔστι πικρῶς ἐξετάσαι τί πέπρακται τοῖς ἄλλοις, ἂν μὴ παρ' ὑμῶν αὐτῶν πρῶτον ὑπάρξῃ τὰ δέοντα.

Από το σημείο αυτό ξεκινούν οι *ἐπίλογοι* (Σ). Ακούγεται η λέξη *χρήματα* και όχι θεωρικά· μάλλον, διότι η ἔμμεση σχετικά με αυτά πρόταση στο 1.19 δεν επιδοκιμάστηκε από τον λαό⁷⁵² και επαναλαμβάνει την πρόταση της προσωπικής εκστρατείας που είχε ακουστεί στο τμήμα 1.6. Τα πράγματα στα οποία που πρέπει να κυριαρχήσουν είναι ο Ολυνθιακός πόλεμος. Οι *μηδένες* που θα κριθούν σύμφωνα με τα έργα τους, κι όχι εννοείται από τα λόγια ρητόρων αντίπαλων φατριῶν ή ανυπόστατων φημών, είναι οι στρατηγοί. Στο *κολάζειν* υπάρχει η έννοια του σωφρονισμού των ἀδικῶν. Προσέχουμε ότι τα *απαρέμματα τιμᾶν, κολάζειν* είναι σε ενεστώτα, ενώ το *ἀφελεῖν* σε ἀόριστο με μελλοντική σημασία. Η αλλαγή του χρόνου λογικά δεν είναι τυχαία. Ο Δημοσθένης θεωρεί ότι οι ενέργειες που εκφράζονται στους ενεστωτικούς ρηματικούς τύπους πρέπει να εκτελούνται κάθε φορά, ενώ αυτή του *ἀφελεῖν τὰς προφάσεις* αφορά στη συγκεκριμένη στιγμή. Ο Σχολιαστής παραδίδει: *οἱ γὰρ στρατηγοὶ προφάσεις ἐποιοῦντο τῆς ἀπολογίας τὸ μὴ λαμβάνειν χρήματα. ὀλίγα γὰρ φησι εἰς μισθὸν διδόντες τοῖς στρατιώταις, τάλοιπὰ εἰς τὰ θεωρικὰ κατέχετε.* Βέβαια οι προφάσεις αυτές δεν προβάλλονταν, αν ἔπαιρναν μισθό και τους παραχωρούσαν οικείοι στρατιώτες⁷⁵³. Ο ρήτορας στη φράση *ἀφελεῖν τὰς προφάσεις καὶ τὰ καθ' ὑμᾶς ἐλλείμματα* υποβάλλει την σκέψη ότι πρέπει να εισφέρουν μισθό στους στρατευόμενους, να εκστρατεύουν ὅπως απαιτεῖ το καθήκον τους, και να μην κατασπαταλῶν τα στρατιωτικά στις εορτές⁷⁵⁴. Το δημοσθενικό υπονοούμενο στη γνώμη ότι *οὐ γὰρ ἔστι πικρῶς ἐξετάσαι τί πέπρακται τοῖς ἄλλοις ἂν μὴ παρ' ὑμῶν αὐτῶν πρῶτον ὑπάρξῃ τὰ δέοντα* είναι κατανοητό. Δεν λέει *ἔξεστι*, διότι η δυνατότητα

⁷⁵¹Βλ. αὐτόθι σ. 45.

⁷⁵²Μόνο στο 3. 11 ομιλεῖ με παρηρησία για το θέμα των θεωρικών.

⁷⁵³πρβλ Φιλ. Α 15 τί οὖν κελεύω; τὰς προφάσεις ἀφελεῖν καὶ τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν στρατιωτῶν, μισθὸν πορίσαντας καὶ στρατιώτας οἰκείους.

⁷⁵⁴Πρβλ 1. 19, 20 και 3. 30-33.

αυστηρής κριτικής άλλων και η έλλειψη αυτοκριτικής υπήρχε και υπάρχει, *αλλά ού γάρ ἔστι*, δηλαδή δεν επιτρέπεται βάσει δικαίου. Ο δήμος, όμως, ως επιλήψιμος, θα ήταν υποκριτικό να τιμωρήσει τους άλλους ενώ ο ίδιος δεν επιτελεί το καθήκον του. Οπότε πρέπει να κρίνονται οι στρατηγοί με επιείκεια. Από το γεγονός μάλιστα ότι επαναλαμβάνοντα τα λεγόμενα της § 25 για τις αντεγκλήσεις και τις καταδίκες με τις μετοχές *αἰτιωμένων ἀλλήλους και κρινόντων*, αντιλαμβανόμαστε ότι, παρόλο που μιλά γενικά, ο αόριστος της μετοχής *κρίναντας* κι ο παρακείμενος στο ρήμα *πέπρακται* παραπέμπουν στον Χάρητα, ο οποίος είχε κατηγορηθεί για κακή διεξαγωγή του πολέμου⁷⁵⁵. Αρα, είναι πρόδηλο πως, χωρίς να δικαιολογεί, εντούτοις συγχωρεί τον Χάρητα, επειδή δεν του είχαν παρασχεθεί επαρκή μέσα.

[28] τίνας γὰρ εἶνεκ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, νομίζετε τοῦτον μὲν φεύγειν τὸν πόλεμον πάντας ὅσους ἂν ἐκπέμψητε στρατηγούς, ἰδίους δ' εὕρισκειν πολέμους, εἰ δεῖ τι τῶν ὄντων καὶ περὶ τῶν στρατηγῶν εἰπεῖν; ὅτι ἐνταῦθα μὲν ἔστι τὰθλ' ὑπὲρ ὧν ἔστιν ὁ πόλεμος ὑμέτερα (Ἀμφίπολις γ' ἂν ληφθῆ, παραχρῆμ' ὑμεῖς κομειῖσθε), οἱ δὲ κίνδυνοι τῶν ἐφεστηκότων ἴδιοι, μισθὸς δ' οὐκ ἔστιν· ἐκεῖ δὲ κίνδυνοι μὲν ἐλάττους, τὰ δὲ λήμματα τῶν ἐφεστηκότων καὶ τῶν στρατιωτῶν, Λάμψακος, Σίγειον, τὰ πλοῖ' ἃ συλῶσιν. ἐπ' οὖν τὸ λυσιτελοῦν αὐτοῖς ἕκαστοι χωροῦσιν.

Με το αοριστολογικό ἂν επιπλήττει για τη συμπεριφορά να στέλνουν στις μακρινές εκστρατείες όσους τυχόν στρατηγούς στείλουν⁷⁵⁶. Η έκφραση *εἰ δεῖ τι* εισάγει μεν σημαντική έννοια⁷⁵⁷, ότι πράγματι οι στρατηγοί απέφευγαν τον πόλεμο και ότι γίνονταν αντεγκλήσεις, αλλά με σύντομη διατύπωση που φαίνεται στο αόριστο *τι*. Συνεχίζεται σύμφωνα με τα Σχόλια ο υπαινιγμός στον Χάρητα. Η

⁷⁵⁵ Οι κατηγορίες ακούγονται στην §28.

⁷⁵⁶ Χειροτονούνται ετησίως ετησίως από την Εκκλησία 10, ένας από κάθε φυλή, και άνω των 30 ετών. Δυνατότητα επανεκλογής υπήρχε, αν είχαν επιδειχθεί ιδιαίτερες ικανότητες. Οι στρατηγοί ήταν αρχηγοί του στρατού και του στόλου, διαχειρίζονταν την εξωτερική και εσωτερική πολιτική, συμμετείχαν στις συνεδριάσεις της Βουλής και εισηγούνταν θέματα, που συζητούσε το σώμα και κατάρτιζε προβουλεύματα για να τα υποβάλει στην Εκκλησία του δήμου. Τα καθήκοντά τους στον πόλεμο προσδιορίζονταν με κλήρο και άλλαζε καθημερινά ο αρχιστράτηγος. Μόνο η Εκκλησία του δήμου είχε το δικαίωμα να αναθέσει σε ένα συγκεκριμένο στρατηγό το γενικό πρόσταγμα στις επιχειρήσεις μιας εκστρατείας. Αν επρόκειτο για ανάληψη μακρινής εκστρατείας ο δήμος χορηγούσε προσωρινά ειδικά προνόμια σε έναν ή περισσότερους στρατηγούς, και ως εκ τούτου είχαν οι στρατηγοί τη δυνατότητα να ενεργούν αυτόβουλα, χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με την Εκκλησία. Σε κάθε περίπτωση, επιστρέφοντας από την εκστρατεία ή στο τέλος της θητείας τους, έδιναν λόγο των πράξεών τους. βλ. Καλογεροπούλου, 1980:82-99· Μπιργάλιας, 2000:151-164.

⁷⁵⁷ Πρβλ. Δημ., *Κατὰ Ἀριστ.* 53 *Εἰ δεῖ τάληθῆ μετὰ παρρησίας* εἰπεῖν και πρὸς *Μειδίαν* 25 *εἰ δεῖ γὰρ εἰπεῖν τι και περὶ τοῦτων ἤδη δεῖ*.

ερμηνεία της στάσης των στρατηγών επιχειρείται με μια μεταφορά: *ὄτι ἐνταῦθα μὲν ἔστι τᾶθλ' ὑπὲρ ὧν ἔστιν ὁ πόλεμος ὑμέτερα. Ἄθλον* είναι ο αγώνας ενώ τα *ἄθλα* είναι τα βραβεῖα νίκης στα ανταγωνιστικά παιχνίδια, μεταφορικά τα νόμιμα κέρδη της κοινῆς ωφέλειας τα οποία προκύπτουν από τη διεξαγωγή του πολέμου. Νόμιμο κέρδος για τον δήμο, όπως επεξηγεί ο Δημοσθένης, θα ήταν η Αμφίπολη, λόγω του δίκαιου πολέμου, ενώ οι κίνδυνοι κατ'αντίθεση προς τα *ἄθλα* θα αφορούσαν προσωπικά τους στρατηγούς: *ἐνταῦθα μὲν ἔστι τᾶθλ' - οἱ δὲ κίνδυνοι τῶν ἐφεσθηκότων ἴδιοι*. Με αντίθεση δείχνει και ότι οι κίνδυνοι στους πολέμους που βρίσκουν οι στρατηγοί είναι μικρότεροι, ενώ τα προσωπικά κέρδη –*λήμματα* (ὄ,τι λαμβάνει γενικά κάποιος ως δώρο, κέρδος, εισόδημα) από αρπαγές και ληστείες κατ' αντίθεση πάλι προς τα γενικά *ἄθλα* είναι των στρατηγών και των στρατιωτῶν *ἐκεῖ δὲ - τὰ δὲ λήμματα*. Το πρόσθετο παράδειγμα των δύο Ασιατικῶν πολέμων, της Λαμψάκου και του Σιγγείου, και των πλοίων, τα οποία οι στρατηγοί φορολογούσαν, σε συνδυασμό με το χιαστό

ἐνταῦθα τᾶθλ' ὑμέτερα *οἱ δὲ κίνδυνοι τῶν ἐφεσθηκότων*
ἐκεῖ δὲ κίνδυνοι ἐλάττους *τὰ λήμματα τῶν ἐφεσθηκότων*

ενισχύουν την ιδέα ότι ο δήμος ευθύνεται για τη συμπεριφορά των στρατηγών, με αποτέλεσμα να αναζητά ο καθένας το συμφέρον του, εγκαταλείποντας το συμφέρον της πόλης. Ο Χάρης μετά την ήττα στη Χίο το 356 π. Χ κατά τον Συμμαχικό πόλεμο μετέβη στην υπηρεσία του Αρτάβαζου (σατράπη της Μ.Ασίας που είχε αποστατήσει από τον βασιλιά των Περσῶν), ο οποίος του χάρισε τη Λάμψακο και το Σίγγειο⁷⁵⁸. Τα ίδια έκανε και ο ξεναγός Χαρίδημος⁷⁵⁹. Σε φορολογία των πλοίων προέβαινε ο Χάρης⁷⁶⁰ αλλά και ο ομόφρονος του ρήτορα πολιτικός Διοπίθης⁷⁶¹.

⁷⁵⁸ Αντί να ηγηθεί του στόλου για να καταλάβει την Αμφίπολη ενώθηκε με τους πειρατές και συλούσε τα πλοία αλλά δεν παρουσιάστηκε στο δικαστήριο μετά την επιβολή κατηγορίας. · Αίσχ., *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας* 2.71 *ἑκατὸν δὲ καὶ πενήκοντα τριήρεις λαβόντα ἐκ τῶν νεωρίων μὴ κατακεκομικέναι, καὶ ταῦτα ὑμῖν ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἀεὶ τοῖς Χάρητος οἱ κατήγοροι δεικνύουσι, χίλια δὲ καὶ πεντακόσια τάλαντα οὐκ εἰς στρατιώτας, ἀλλ' εἰς ἡγεμόνων ἀλαζονείας ἀνηλωκέναι, Δηιάρην τε καὶ Δηίπυρον καὶ Πολυφόντην, δραπέτας ἀνθρώπους ἐκ τῆς Ἑλλάδος συνειλεγμένους, καὶ χωρὶς εἰς τοὺς περὶ τὸ βῆμα καὶ τὴν ἐκκλησίαν μισθοφόρους, οἱ τοὺς μὲν ταλαιπώρους νησιώτας καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐζήκοντα τάλαντα εἰσέπραττον σύνταξιν, κατήγον δὲ τὰ πλοῖα καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῆς κοινῆς θαλάττης.* · Α Φιλ. 24 *καὶ παρακύψαντ' (ενν. τὰ ξενικὰ) ἐπὶ τὸν τῆς πόλεως πόλεμον, πρὸς Ἀρτάβαζον καὶ πανταχοῖ μᾶλλον οἴχεται πλέοντα, ὁ δὲ στρατηγὸς ἀκολουθεῖ, εἰκότως: οὐ γὰρ ἔστιν ἄρχειν μὴ διδόντα μισθόν.*

⁷⁵⁹ βλ. υποσημ. 732.

⁷⁶⁰ βλ. αὐτόθι υποσημ. 734 και 748.

[29] ὑμεῖς δ', ὅταν μὲν εἰς τὰ πράγματ' ἀποβλέψητε φαύλως ἔχοντα, τοὺς ἐφεστηκότας κρίνετε, ὅταν δὲ δόντες λόγον τὰς ἀνάγκας ἀκούσητε ταῦτα, ἀφίετε. περίεστι τοίνυν ὑμῖν ἀλλήλοις ἐρίζειν καὶ διεστάναι, τοῖς μὲν ταῦτα πεπεισμένοις, τοῖς δὲ ταῦτα, τὰ κοινὰ δ' ἔχειν φαύλως. πρότερον μὲν γάρ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ συμμορίας εἰσεφέρετε, νυνὶ δὲ πολιτεύεσθε κατὰ συμμορίας. ῥήτωρ ἡγεμῶν ἑκατέρων, καὶ στρατηγὸς ὑπὸ τούτῳ καὶ οἱ βοησόμενοι, οἱ τριακόσιοι· οἱ δ' ἄλλοι προσενέμησθε οἱ μὲν ὡς τούτους, οἱ δ' ὡς ἐκείνους.

Οἱ στρατηγοὶ στην ἀπολογία ἔλεγαν ὅτι ἦταν ἀδύνατο (τὰς ἀνάγκας) νὰ πληρώσουν τοὺς μισθοφόρους καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν μπορούσαν νὰ τοὺς ἐπιβληθοῦν καὶ νὰ τοὺς συγκρατήσουν κι ἐνίοτε ἀναγκάζονταν νὰ ἀκολουθήσουν τὰ παρεκτρεπόμενα στρατεύματα. Οἱ δικαιολογίες ἀναγνωρίζονταν ὡς ἀναπόδραστες, ἀλλὰ κάθε μερίδα πολιτῶν παρουσιάζεται νὰ μορφώνει ἄλλη γνώμη: *τοῖς μὲν ταῦτα πεπεισμένοις, τοῖς δὲ ταῦτα*. Ο ῥήτορας ἐννοεῖ γιὰ τὰ λεγόμενα τῶν στρατηγῶν καὶ δὲν υπαινίσσεται τὴ διάσταση ἀπόψεων γιὰ τὴν ἀνάληψη τοῦ πολέμου στὴν Ὀλυνθο⁷⁶².

Στις λέξεις *ἐρίζειν*⁷⁶³ καὶ *διεστάναι* ὁ Jacobs ἐντοπίζει ὀμηρικὲς ἀντηχήσεις σὲ μιὰ προσπάθεια τοῦ ῥήτορα νὰ ρίξει τὸν εαυτό του στὸ καλούπι τοῦ Ὀμηρικοῦ ὀμιλητῆ καὶ νὰ κερδίσει τὴν ἐκτίμηση τῶν ἀκροατῶν⁷⁶⁴. Ὁ μελετητὴς ἐκτιμᾷ πὼς δὲν ἔχουν ἀπλῶς ἰσχυρὴ ρητορικὴ δύναμη στὰ πλαίσια τῶν συνύπαρξης λεκτικῶν συνωνύμων, ὅπως ἐπισήμαναν οἱ Sandys καὶ McQueen, οὔτε ἡ λέξη *ἐρίζειν* εἶναι ἀπλῶς ποιητικὴ καὶ πλατωνικὴ, σύμφωνα με τὸ σχόλιο τοῦ Sharpley. Θέση του εἶναι ὅτι ὁ ῥήτορας παραπέμπει εὐθέως στὴ σύγκρουση Ἀγαμέμνονα-Ἀχιλλεῖα, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὸ προοίμιο τῆς Ἰλιάδας με τὶς λέξεις *διαστήτην ἐρίσαντε*⁷⁶⁵. Καὶ σὲ συνδυασμὸ με τὴ δημοσθενικὴ φράση *τοῖς μὲν ταῦτα πεπεισμένοις, τοῖς δὲ ταῦτα*,

⁷⁶¹βλ. Δημ., *Περὶ τῶν ἐν Χερρ.* 24-6 λέξω δὲ μετὰ παρρησίας· καὶ γὰρ οὐδ' ἂν ἄλλως δυναίμην. πάντες ὅσοι πώποτ' ἐκπεπλεύκασι παρ' ὑμῶν στρατηγοὶ ἢ γὼ πάσχειν ὅτιοῦν τιμῶμαι καὶ παρὰ Χίων καὶ παρ' Ἐρυθραίων καὶ παρ' ὧν ἂν ἕκαστοι δύνωνται, τούτων τῶν τὴν Ἀσίαν οἰκούντων λέγω, χρήματα λαμβάνουσιν. λαμβάνουσι δ' οἱ μὲν ἔχοντες μίαν ἢ δύο ναῦς ἐλάττονα, οἱ δὲ μείζω δύνανται πλείονα. καὶ δίδασιν οἱ δίδοντες οὔτε τὰ μικρὰ οὔτε τὰ πολλὰ ἀντ' οὐδενός οὐ γὰρ οὕτω μαίνονται, ἀλλ' ὠνούμενοι μὴ ἀδικεῖσθαι τοὺς παρ' αὐτῶν ἐκπλέοντας ἐμπόρους, μὴ συλᾶσθαι, παραπέμπεσθαι τὰ πλοῖα τὰ αὐτῶν, τὰ τοιαῦτα· φασὶ δ' εὐνοίας δίδοναι, καὶ τοῦτο τοῦνομ' ἔχει τὰ λήμματα ταῦτα. καὶ δὴ καὶ νῦν τῷ Διοπίθει στρατεύμ' ἔχοντι σαφῶς ἐστὶ τοῦτο δῆλον ὅτι δώσουσι χρήματα πάντες οὗτοι· πόθεν γὰρ οἴεσθ' ἄλλοθεν τὸν μῆτε λαβόντα παρ' ὑμῶν μὴδὲν μῆτ' αὐτὸν ἔχονθ' ὁπόθεν μισθοδοτήσῃ, στρατιώτας τρέφειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἐστὶ ταῦτα, ἀλλ' ἀφ' ὧν ἀγείρει καὶ προσαιτεῖ καὶ δανείζεται, ἀπὸ τούτων διάγει.

⁷⁶²Κοκκινάκης, 1870: 55.

⁷⁶³Πρβλ. καὶ Δ Φιλ. 19 *μηδ' αὐτοὶ χειροτονήσαντες πόλεμον βούλεσθε παρ' αὐτοῖς ὑμῖν ἐρίζειν, εἰ δέον ἢ μὴ δέον ὑμᾶς τοῦτο πεποιηκέναι.*

⁷⁶⁴Γιὰ γενικὴ φύση τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Ὀμήρου στὴν ἐλληνικὴ ρητορικὴ βλ Roisman: 1999.

⁷⁶⁵Ἰλ. Α. 6.

στην οποία εξεικονίζονται οι αντιπαραθέσεις των συμπολιτών του ρήτορα, συνήγαγε το συμπέρασμα ότι ο Δημοσθένης αναλαμβάνει τον ρόλο του σοφού συμβούλου Νέστορα⁷⁶⁶.

Με αντίθεση, επανάληψη, και αναλογία: *πρότερον μὲν κατὰ συμμορίας εἰσεφέρετε, νυνὶ δὲ πολιτεύεσθε κατὰ συμμορίας* εκφράζεται η συμπεριφορά των Αθηναίων. Παλιά εισέφεραν κατά ομάδες-συμμορίες⁷⁶⁷, τώρα πολιτεύονται κατά δύο ομάδες-πολιτικές φατρίες: *τοῖς μὲν ταῦτα πεπεισμένοις, τοῖς δὲ ταῦτα*. Το ρήμα πολιτεύομαι σημαίνει απλώς ασχολούμαι με τα πολιτικά, όχι προς υπεράσπιση (ὕπερ τινος). Άρα εννοείται πως αποβλέπουν σε κομματικά οφέλη. Η παραβολή του τρόπου με τον οποίο πολιτεύονταν οι Αθηναίοι επί των ημερών του Δημοσθένη μ' εκείνων των *συμμοριῶν-εταιρειῶν* των συνεισφορῶν είναι η εξής⁷⁶⁸: Στην κάθε πολιτική φατρία αρχηγός είναι ένας πολιτικός-ρήτορας (*ρήτωρ ἡγεμῶν ἐκατέρων*), όπως στις συμμορίες ο ἡγεμῶν, ένας στρατηγός υπό τις διαταγές του (*καὶ στρατηγὸς ὑπὸ τούτῳ*), όπως εκεί ο *ἐπιμελητής*, και οι εγκάθετοι, οι κομματάρχες, οι *βοησόμενοι* λέει μεταφορικά ο ρήτορας - κοινῶς κράχτες σήμερα- που ρυμουλκούσαν την εκκλησία και παρέσυραν την ψήφο της, όπως έκαναν οι τριακόσιοι των συμμοριῶν - (*καὶ οἱ βοησόμενοι, οἱ τριακόσιοι*). Οι υπόλοιποι είναι μοιρασμένοι, άλλοι με τούτους, άλλοι μ' εκείνους (*οἱ δ' ἄλλοι προσενέμησθε οἱ μὲν ὡς τούτους, οἱ δ' ὡς ἐκείνους*). Στην παραβολή εντοπίζεται ομολογουμένως πικρία και βολές εναντίον των ασυνείδητων ακροατῶν που ανέχονταν τους ευφυείς, αναντίρρητα, και πρακτικά επιδέξιους ρήτορες, πλην όμως στερούμενους παιδείας⁷⁶⁹.

[30] δεῖ δὴ ταῦτ' ἐπανέντας καὶ ὑμῶν αὐτῶν ἔτι καὶ νῦν γενομένους κοινὸν καὶ τὸ βουλευέσθαι καὶ τὸ λέγειν καὶ τὸ πράττειν ποιῆσαι. εἰ δὲ τοῖς μὲν ὥσπερ ἐκ τυραννίδος ὑμῶν ἐπιτάττειν ἀποδώσετε, τοῖς δ'

⁷⁶⁶Ιλ. Α.274-284.

⁷⁶⁷Για το φορολογικό σύστημα στο οποίο αναφέρεται ο ρήτορας βλ. αυτόθι σ. 33 κ.εξ.

⁷⁶⁸Sauppe βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 117 και Βασιιάδης, 1848: 313.

⁷⁶⁹Αυτό συνέβαινε κυρίως στον κύκλο Αριστοφώντα που ασκούσε τρομοκρατία βλ. Ψ-Δημ., *Περὶ τοῦ στεφάνου τῆς τριηραρχίας* 21-22 *Τοῦ τοίνυν τούτους ἀδίκους εἶναι καὶ θρασεῖς οὐδένης ὑμῶν εἰσιν αἰτιώτεροι· παρὰ γὰρ τῶν λεγόντων, οὕς ἴστ' ἐπὶ μισθῷ τοῦτο πράττοντας, πυνθάνεσθε ποῖον τιν' ἕκαστον δεῖ νομίζειν, οὐκ αὐτοὶ θεωρεῖτε. Καίτοι πῶς οὐκ ἄτοπον τούτους μὲν αὐτοὺς πονηροτάτους τῶν πολιτῶν νομίζειν, τοὺς δ' ὑπὸ τούτων ἐπαινουμένους χρηστοὺς ἡγεῖσθαι. καὶ γὰρ τοι πάντα δι' αὐτῶν ποιοῦνται, καὶ μόνον οὐχ ὑπὸ κήρυκος παλοῦσι τὰ κοινά, καὶ στεφανοῦν, ὃν ἂν αὐτοῖς δοκῇ, καὶ μὴ στεφανοῦν κελεύουσι, κυριωτέρους αὐτοὺς τῶν ὑμετέρων δογμάτων καθιστάντες. Ἐγὼ δ' ὑμῖν, ὧ ἄνδρες Αθηναῖοι, παραινῶ μὴ ποιεῖν τὴν τῶν ἀναλίσκειν ἐθελόντων φιλοτιμίαν ἐπὶ τῇ τῶν λεγόντων πλεονεξίᾳ. Εἰ δὲ μή, διδάξετε πάντας τὰ μὲν ὑφ' ὑμῶν προσταττόμεν' ὡς εὐτελέστατα διοικεῖν, τοὺς δ' ὑπερ τούτων ἀναιδῶς εἰς ὑμᾶς ψευδομένους ὡς πλείστου μισθοῦσθαι.*

αναγκάζεσθαι τριηραρχεῖν, εἰσφέρειν, στρατεύεσθαι, τοῖς δὲ ψηφίζεσθαι κατὰ τούτων μόνον, ἄλλο δὲ μηδ' ὅτιοῦν συμπονεῖν, οὐχὶ γενήσεται τῶν δεόντων ἡμῖν οὐδὲν ἐν καιρῷ· τὸ γὰρ ἡδίκημένον ἀεὶ μέρος ἐλλείψει, εἴθ' ἡμῖν τούτους κολάζειν ἀντὶ τῶν ἐχθρῶν ἐξέσται.

Με τη φράση *κοινὸν καὶ τὸ βουλευέσθαι καὶ τὸ λέγειν καὶ τὸ πράττειν ποιῆσαι* εννοείται ὅτι ἔχουν δικαίωμα ὅλοι να συμμετέχουν κι ὄχι μόνο οἱ φατρίες. *Οἱ μὲν* εἶναι οἱ ρήτορες, οἱ στρατηγοί, καὶ οἱ υποστηρικτές τους στους οποίους ο λαός θα δώσει ὡς δῶρο, ὅπως δηλώνει τὸ ρῆμα *ἀποδώσετε*, σε ἀντάλλαγμα τῶν κολακειῶν, τὴν ἄδεια να τον διατάζουν σαν ἀπόλυτοι μονάρχες. Λογικά εἶναι ο Εὐβουλος καὶ ἡ φατρία του, ο Αριστοφώντας, ο Ὑπερείδης καὶ ο Λυκούργος, οἱ ὁποῖοι ἐξαιτίας τῆς αυθαίρετης διοίκησης που ἀσκούσαν εἶχαν μεταβάλει τὸ πολίτευμα σε ολιγαρχία⁷⁷⁰. *Οἱ δὲ* εἶναι οἱ εὐποροὶ που ἀναλάμβαναν χορηγίες. Λέγοντας ο ρήτορας με ἀσύνδετο *ἀναγκάζεσθαι τριηραρχεῖν*⁷⁷¹, *εἰσφέρειν, στρατεύεσθαι*, εἶναι πρόδηλο ὅτι συνίσταται μ'αυτούς, γιατί τὰ χρήματα εἶναι «νεύρα» τῆς πόλης (Σ). Οἱ ἄλλοι δὲ εἶναι οἱ υπόλοιποι, ο ὄχλος τὸν ὁποῖο εἰρωνεύεται, καθὼς τὸ μόνο που εἶχε να κάνει ἦταν να ψηφίζει (Σ), δίχως *συμπνεῖν*, δηλαδή να τριηραρχεῖ, να εἰσφέρει, κ.τ.λ. Ἡ συνέχιση αὐτῆς τῆς κατάστασης θα ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα *οὐχὶ γενήσεται τῶν δεόντων ἡμῖν οὐδὲν ἐν καιρῷ*. Το *οὐχὶ* ἐκφράζει ἔντονη ἀρνηση καὶ τὸ εμπρόθετο *ἐν καιρῷ* στο τέλος προσδίδει ἔμφαση. Οἱ ἀδικημένοι πολῖτες εἶναι ὅσοι ἀναγκάζονται να τριηραρχοῦν.

Μπορούμε να φανταστοῦμε ὅτι Δημοσθένης διεκτραγωδεῖ τὴν κατάσταση κουνώντας ελαφρά τὸ κεφάλι του.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο Tuplin⁷⁷² μελετᾷ τὰ λεγόμενα στο τμήμα 27: *δεῖν εἰσφέρειν χρήματα, αὐτοὺς ἐξιέναι προθύμως, μηδὲν' αἰτιᾶσθαι πρὶν ἂν τῶν πραγμάτων κρατήσητε*. Για τὸ τρίτο στοιχείο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση να εννοεῖται πὼς θα ἦταν υποκριτικὸ ἀπὸ πλευράς του να τιμωρεῖ τους στρατηγούς, ὑπάρχει μια ἄλλη πιθανότητα · να εννοεῖται ὅτι μέχρι να γίνουν τὰ δέοντα δεν θα υπάρξει ἀρκετὴ ὁμοφωνία για ἐπιβολὴ τιμωρίας. Καὶ τὴν ἐπεξεργάζεται με βάση τῶν λεγομένων του ρήτορα ὡς ἐξῆς: « Οἱ στρατηγοὶ ἀποφεύγουν αὐτὸν τὸν πόλεμο (που εἶναι για τὸ κέρδος σας) καὶ πηγαίνουν για ὅσα θα ἐπωφεληθοῦν οἱ ἴδιοι καὶ οἱ ἄνδρες τους. Ὅταν τὸ κάνουν αὐτὸ να τους σέρνετε

⁷⁷⁰Βλ. Βάμβας, 1849: 147 · Κοκκινάκης, 18790:59.

⁷⁷¹Για τὴν τριηραρχία βλ. αὐτόθι σ.35.

⁷⁷²Tuplin, 1998:286.

σε δίκη, αλλά να τους απαλλάσσετε, όταν ακούτε τα σχετικά με τις απαιτήσεις βάσει των οποίων κινήθηκαν. Ως εκ τούτου θα χωρίζετε σε ομάδες και το κοινό καλό θα υποφέρει». Καθώς στη συνέχεια η κατάσταση συγκρίνεται με την εισφορά των συμμοριών και μετά με τους τυράννους, το αποτέλεσμα είναι ότι το «αδικημένο» στοιχείο (οι τριήραρχοι, οι άνθρωποι της εκστρατείας, όσοι πληρώνουν την εισφορά) βρίσκεται πάντοτε στερούμενο και τιμωρημένο αντί του εχθρού. Το βασικό σφάλμα είναι η απόσπαση της προσοχής από τους σωστούς στόχους της εχθρότητας. Υπάρχουν δύο ελαφρώς διαφορετικά σημεία. «Πρώτα ο Δημοσθένης αναφέρει ότι υπάρχουν φατρίες, το καθένα με το ρήτορα, που ευνοείται γενικά στη συνέλευση από τους μισθωτούς χειροκροτητές (2.3-4, 1.9, 3.17). Στη συνέχεια ο διαχωρισμός των αρμοδιοτήτων στο πλαίσιο κάθε παράταξης, οδηγεί τον Δημοσθένη να σημειώσει την απροθυμία για τέτοιους διαχωρισμούς μέσα στο πολιτικό σώμα, και η δύναμη του ηγεμόνα στη φατρία-συμμορία μπορεί να διαβαστεί και να υπογραμμιστεί βάνουσα με τον ισχυρισμό ότι οι ρήτορες είναι σαν τους τυράννους οι οποίοι κακομεταχειρίζονται τους τριηράρχους, τους πληρωτές της εισφοράς, και τους στρατηγούς στις εκστρατείες, ενώ οι μάζες παρακολουθούν και δεν κάνουν τίποτα, αλλά ψηφίζουν διατάγματα και καταδίκες. Αυτό είναι πολύ αγενές: η τυραννία είναι μια βρόμικη λέξη στο Αθηναϊκό πολιτικό λεξιλόγιο»⁷⁷³.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ § 31

[31] λέγω δὴ κεφάλαιον, πάντας εἰσφέρειν ἀφ' ὅσων ἕκαστος ἔχει τὸ ἴσον· πάντας ἐξιέναι κατὰ μέρος, ἕως ἂν ἅπαντες στρατεύσησθε· πᾶσι τοῖς παριοῦσι λόγον διδόναι, καὶ τὰ βέλτισθ' ὧν ἂν ἀκούσηθ' αἰρεῖσθαι, μὴ ἂν ὁ δεῖν' ἢ ὁ δεῖν' εἴπη. κἂν ταῦτα ποιῆτε, οὐ τὸν εἰπόντα μόνον παραχρῆμ' ἐπαινέσεσθε, ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς ὕστερον, βέλτιον τῶν ὄλων πραγμάτων ὑμῖν ἐχόντων.

Ανακεφαλαιώνει δίνοντας έμφαση στο πάντας. Λέγοντας τοῖς πᾶσι παριοῦσι λόγον διδόναι εννοεί να επιτρέπεται σ' όλους ανεξαιρέτως τους ρήτορες να ανεβαίνουν στο βήμα, κι όχι όπως κάνουν τώρα οι Αθηναῖοι να αποκλείουν από το να μιλούν εκείνους που δεν ανήκουν στην φατρία τους. Με το αἰρεῖσθαι τὰ βέλτιστα παραπέμπει στην ελεύθερη και αμερόληπτη επιλογή των ωφέλιμων προτάσεων, τις οποίες ο ίδιος καταθέτει. Έτσι, υπάρχει κρυπτικά αντίθεση με τους άλλους ρήτορες- φίλους του κοινού, τους οποίους περιφρονητικά αποκαλεί με αντονομασία ὁ δεῖν' ἢ ὁ

⁷⁷³Tuplin, 1998: 287.

δεῖν'. «Εἰς τὸν Εὐβουλον ἀποτείνεται τὸν πολιτευόμενον», παραδίδει το Σχόλιο, αλλά δεν αποκλείεται να είναι και οι δημοκόλακες και δημαγωγοί Αντιφώντας, Λυκούργος, και Υπερείδης. Ο λόγος τους στην εκκλησία του δήμου απ' ό τι φαίνεται είχε μεγαλύτερη επίδραση συγκριτικά με τον δημοσθενικό, γεγονός που πικραίνει τον ρήτορα⁷⁷⁴. Ο Tuplin συνδυάζοντας τις δύο συμβουλές *πᾶσι τοῖς παριοῦσι λόγον διδόναι, καὶ τὰ βέλτισθ' ὧν ἂν ἀκούσῃθ' αἰρεῖσθαι* σημειώνει ότι ανακαλούν το τέλος του πρώτου λόγου *τοὺς δὲ λέγοντας... τοιοῦτοι κριταὶ καὶ τῶν πεπραγμένων αὐτοῖς ἔσεσθε* και γράφει σχετικά: «Η κρίση των Αθηναίων για τους ρήτορες εξαρτάται από την κατάσταση της πόλης - μια ιδέα που υπογραμμίζει ότι οι ρήτορες είναι μόνο τόσο καλοί όσο και η πόλη που εξυπηρετούν –και παραπέμπει στην προβληματική τρέχουσα τάση των ανθρώπων απλώς να συμφωνούν με την παράταξη και τον ρήτορά της, αντί να σκέφτονται πραγματικά τα σωστά και τα λάθη»⁷⁷⁵.

Ο Δημοσθένης επιλέγει να ολοκληρώσει λέγοντας ότι, αν πράττουν τις συμβουλές του, όχι άπαξ, αλλά διά παντός, στοιχείο που αποδεικνύει ο ενεστώτας *ποιήτε*, δε θα επαινέσουν μόνο τὸν εἰπόντα παραχρῆμ', αλλά και ὑμᾶς αὐτούς, αφού η ὅλη κατάσταση θα έχει γι' αυτούς βελτιωθεί. Για τον εἰπόντα παραχρῆμ' μίλησε στο προοίμιο του πρώτου λόγου. Η μετοχή εἰπόντα έχει αοριστολογική έννοια. Έτσι, ισοδυναμώντας με την πρόταση ὅς ἂν εἶπη και συνοδευόμενη από το επίρρημα *παραχρῆμα* ενισχύει τη σκέψη ότι οι άνθρωποι αυτοί είναι τυχάρπαστοι και το μόνο που αξίζουν είναι η περιφρόνηση που εκφράστηκε με την αόριστη δεικτική αντωνυμία ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα. Σχολιάζοντας την έννοια στο *καὶ ὑμᾶς αὐτούς*, αφορά στη γνωστή συνήθεια των Αθηναίων να επαινούν τους ρήτορες που ἔλεγαν ὅσα ἠθελαν να ακούσουν, αλλά σε περίπτωση κακής έκβασης των καταστάσεων μέμφονταν τους εαυτούς τους για την ευπιστία τους. Προσδοκία του είναι να προληφθεῖ αυτό το κακό και να αυτοεπαινεθούν οι συμπολίτες του, όπως δηλώνει ο μέσος μέλλοντας *ἐπαινέσεσθε*, επαινώντας παράλληλα τον καταλληλότερο σύμβουλο που στην παρούσα περίπτωση είναι ο ίδιος. Αυτό, όμως, θα συμβεί, όπως προείπε, αν επιλέξουν τα ωφέλιμα. Και φυσικά αφήνει για τον τέλος την προϋπόθεση να βελτιωθεί το σύνολο των πολιτικών υποθέσεων με τη φράση *βέλτιον τῶν ὄλων πραγμάτων ὑμῖν ἐχόντων*. Ο συγκριτικός βέλτιον απαιτεί β ὄρο σύγκρισης, δηλαδή ἢ τῶν νῦν. Αλλά η τωρινή αρνητική κατάσταση εξαιτίας της οποίας εξυπηρετούνται μερικά συμφέροντα κάποιων πολιτών τεχνηέντως δεν αναφέρεται, γιατί ο ρήτορας

⁷⁷⁴Σκουρμπουτάκος, 1909:119.

⁷⁷⁵Tuplin, 1998: 287.

την έχει ήδη διεκτραγωδήσει εκτοξεύοντας βολές παντός υπευθύνου. Έτσι, ο λόγος ολοκληρώνεται με ελπιδοφόρο μήνυμα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο επίλογος είναι σύντομα ανακεφαλαιωτικός, με επίκληση στο ήθος των ακροατών και μήνυμα αισιόδοξο.

ΓΝΩΜΕΣ Β ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΥ

§5 *Τὸ μὲν οὖν ἐπίορκον κάπιστον καλεῖν ἄνευ τοῦ τὰ πεπραγμένα δεικνύναι λοιδορία ἐστὶ κενὴ δικαίως*

§6 *φοβερὸν ἠγητέον καὶ θαυμαστὸν τοῦτον, ὅς ἂν αὐξήθῃ τὰ δίκαια πράττων*

§8 *οἱ παρὰ τὴν αὐτῶν ἀξίαν δεδουλωμένοι ἐλεύθεροι γίνονται ἄσμενοι*

§9 *ὅταν μὲν γὰρ ὑπ' εὐνοίας τὰ (συμμαχικά ενν.) πράγματα συστή καὶ πᾶσι ταῦτα συμφέρη τοῖς μετέχουσι τοῦ πολέμου, καὶ συμπονεῖν καὶ φέρειν τὰς συμφορὰς καὶ μένειν ἐθέλουσιν ἄνθρωποι·*

ὅταν δ' ἐκ πλεονεξίας καὶ πονηρίας τις ἰσχύσῃ, ἢ πρώτη πρόφασις καὶ μικρὸν πταῖσμα ἅπαντ' ἀνεχαίτισε καὶ διέλυσεν

§10 *οὐκ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, ἀδικοῦντα κάπιορκοῦντα καὶ ψευδόμενον δύναμιν βεβαίαν κτήσασθαι*

ὥσπερ γὰρ οἰκίας καὶ πλοίου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων τὰ κάτωθεν ἰσχυρότατ' εἶναι δεῖ, οὕτω καὶ τῶν πράξεων τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ὑποθέσεις ἀληθεῖς καὶ δικαίας εἶναι προσήκει

§ 12 *ἅπας μὲν λόγος, ἂν ἀπῆ τὰ πράγματα, μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν*

§20 *αἱ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι τὰ ὀνειδίη*

§ 21 *ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς σώμασιν, τέως μὲν ἂν ἐρρωμένος ἦ τις, οὐδὲν ἐπαισθάνεται, ἐπὰν δ' ἀρρώστημά τι συμβῆ, πάντα κινεῖται, κἂν ῥήγμα κἂν στρέμμα κἂν ἄλλο τι τῶν ὑπαρχόντων σαθρὸν ἦ, οὕτω καὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν τυράννων, ἕως μὲν ἂν ἕξω πολεμῶσιν, ἀφανῆ τὰ κακὰ τοῖς πολλοῖς ἐστίν, ἐπειδὴν δ' ὁμορος πόλεμος συμπλακῆ, πάντ' ἐποίησεν ἐκδηλα*

§ 22 *μεγάλῃ ῥοπῇ, μᾶλλον δὲ τὸ ὄλον ἢ τύχη παρὰ πάντ' ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα*

§ 23 *οὐκ ἔνι δ' αὐτὸν ἀργοῦντ' οὐδὲ τοῖς φίλοις ἐπιτάττειν ὑπὲρ αὐτοῦ τι ποιεῖν, μὴ τί γε δὴ τοῖς θεοῖς*

§26 *δι' ὧν (πράξεων ενν.) ἐκ χρηστῶν φαῦλα τὰ πράγματα τῆς πόλεως γέγονεν, διὰ τούτων ἐλπίζετε τῶν αὐτῶν πράξεων ἐκ φαύλων αὐτὰ χρηστὰ γενήσεσθαι/ πολὺ ῥᾶον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκεν.*

§ 27 *οὐ γὰρ ἔστι πικρῶς ἐξετάσαι τί πέπρακται τοῖς ἄλλοις, ἂν μὴ παρ' ὑμῶν αὐτῶν πρῶτον ὑπάρξῃ τὰ δέοντα.*

ΟΛΥΝΘΙΑΚΟΣ Γ

Τα μέρη του λόγου είναι τρία.

1. §§4-9
2. §§10- 20
3. §§21-32.

Ακολουθεί η ανακεφαλαίωση των προειρημένων με κάποιες επιδιορθώσεις και ο επίλογος §§33-36, ο οποίος καταλήγει σε συντομότατη συμβουλή, όπως στον Β λόγο, και σε ευχή, όπως στον Α.

Τα κεφάλαια στα οποία υπάγεται ολόκληρος ο λόγος είναι το *συμφέρον*, το *νόμιμον*, το *δίκαιον*, το *ἀναγκαῖον*, το *ἐνδοξον* και το αντίθετο αυτού, το *ἄδοξον*. Το πρώτο από τα τρία μέρη υπάγεται στο *συμφέρον*, το δεύτερο στο *νόμιμο*, και το τρίτο στο *δίκαιο*. Διότι ο έπαινος και ο ψόγος των προσώπων κατά τους ρήτορες είναι υποκείμενα του δικαίου· υποδιαιρείται δε το *συμφέρον* στο *αναγκαῖο*, καθότι, αν ο Φίλιππος κυριεύσει την Όλυνθο, θα στραφεί και εναντίον της Αθήνας, και στο *ἐνδοξο*, διότι, αν σώσουν οι Αθηναῖοι τους Ολύνθιους, θα δοξασθούν από όλους τους Έλληνες, και στο *ἄδοξο*, επειδή θα επέλθει μομφή, σε περίπτωση που αθετήσουν την υπόσχεση για βοήθεια απέναντι στην Όλυνθο.

Παράλληλα, εντοπίζεται και πανηγυρική ιδέα στο τρίτο μέρος του λόγου. Καθώς συγκρίνονται τα έργα των τωρινών ρητόρων και δημαγωγών με αυτά των παλαιών ρητόρων και προγόνων, επαινούνται σύντομα οι λαμπρές πράξεις της ισοπολιτείας, και ιδιαίτερα των *ἐνδοξων* ανδρών, Μιλτιάδη, Αριστείδη, Περικλή, Νικία, και άλλων τότε λαμπρών προσωπικοτήτων.

ΔΟΜΗ

Προοίμιον: §§ 1-2

Ἀπόδειξις: §§ 3-32

Διήγησις: §§ 3-9

Πρόθεσις: §§ 10-13

Πίστις: §§ 14-32

Ἐπίλογος: §§ 33-36

ΠΡΟΟΙΜΙΟ §§ 1-2

[1] οὐχὶ ταῦτα παρίσταται μοι γινώσκειν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τ' εἰς τὰ πράγματ' ἀποβλέψω καὶ ὅταν πρὸς τοὺς λόγους οὖς ἀκούω· τοὺς μὲν γὰρ λόγους περὶ τοῦ τιμωρήσασθαι Φίλιππον ὀρῶ γιγνομένους, τὰ δὲ πράγματ' εἰς τοῦτο προήκοντα, ὥσθ' ὅπως μὴ πεισόμεθ' αὐτοὶ πρότερον κακῶς σκέψασθαι δέον. οὐδὲν οὖν ἄλλο μοι δοκοῦσιν οἱ τὰ τοιαῦτα λέγοντες ἢ τὴν ὑπόθεσιν, περὶ ἧς βουλευέσθε, οὐχὶ τὴν οὖσαν παριστάντες ὑμῖν ἀμαρτάνειν. [2] ἐγὼ δέ, ὅτι μὲν ποτ' ἐξῆν τῇ πόλει καὶ τὰ αὐτῆς ἔχειν ἀσφαλῶς καὶ Φίλιππον τιμωρήσασθαι, καὶ μάλ' ἀκριβῶς οἶδα· ἐπ' ἐμοῦ γάρ, οὐ πάλαί γεγονεν ταῦτ' ἀμφοτέρα· νῦν μέντοι πέπεισμαι τοῦθ' ἰκανὸν προλαβεῖν ἡμῖν εἶναι τὴν πρώτην, ὅπως τοὺς συμμάχους σώσομεν. ἐὰν γὰρ τοῦτο βεβαίως ὑπάρξῃ, τότε καὶ περὶ τοῦ τίνα τιμωρήσεται τις καὶ ὅν τρόπον ἐξέσται σκοπεῖν· πρὶν δὲ τὴν ἀρχὴν ὀρθῶς ὑποθέσθαι, μάταιον ἡγοῦμαι περὶ τῆς τελευτῆς ὄντινον ποιεῖσθαι λόγον.

Ο Δημοσθένης αρχίζει τον λόγο⁷⁷⁶ δηλώνοντας διαφορετική τοποθέτηση για τα πολιτικά ζητήματα συγκριτικά με άλλους Αθηναίους συμβούλους. Μετά το ταῦτα εννοείται ἐκείνοις τοῖς παριστανόμενοις τῷ νῶ τῶν ἄλλων ῥητόρων ἢ τοῖς γινωσκομένοις ὑπ' ἄλλων. Τη διαφοροποίηση αυτή τονίζει emphatically με την ἀρνηση οὐχὶ, δηλαδή σε καμία περίπτωση, και με την μεταφορά παρίσταται μοι γινώσκειν, στέκεται δίπλα στο νου, σχηματίζω εντύπωση, μια φράση λαϊκή και κατανοητή ως σήμερα. Δηλώνει δε ότι η ασυμφωνία του προκύπτει: ὅταν τ' εἰς τὰ πράγματ' ἀποβλέψω καὶ ὅταν (ἀποβλέψω⁷⁷⁷) πρὸς τοὺς λόγους οὖς ἀκούω. Το ρήμα ἀποβλέψω

⁷⁷⁶Το συγκεκριμένο προοίμιο παρώδησε ο Λουκιανός στο *Δίς κατηγορούμενος* 26 οὐχὶ δὲ ταῦτα παρίσταται μοι γινώσκειν ὅταν τε εἰς ἃ πέπονθα ἀποβλέψω καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους οὖς ἀκούω: τοὺς μὲν γὰρ λόγους ὡς ὁμοιοτάτους τοῖς ἐμοῖς οὗτος ἐρεῖ πρὸς ὑμᾶς, τὰ δὲ πράγματα εἰς τοῦτο προήκοντα ὄψεσθε ὥστε ὅπως μὴ χειρόν τι πείσομαι πρὸς αὐτοῦ σκέψασθαι δέον. ἀλλὰ γὰρ ἵνα μὴ μακρὰ προοιμιάζωμαι τοῦ ὕδατος πάλαί εἰκῆ ῥέοντος, ἄρξομαι τῆς κατηγορίας. Ο δε Σαλλούστιος το μιμήθηκε βλ. *Sal. Cat.* 52 *'Longe alia mihi mens est, patres conscripti, quom res atque pericula nostra considero, et quom sententias nonnullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse videntur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque focis suis bellum paravere; res autem monet cavere ab illis magis quam quid in illos statuamus consultare.* (Τα συναισθήματά μου, Συγκλητικοί, είναι πολύ διαφορετικά, όταν συλλογιστώ τις συνθήκες και τους κινδύνους μας, και όταν περιστρέφονται στο μυαλό μου τα συναισθήματα και κάποιιοι που μίλησαν πριν από εμένα. Αυτοί οι ομιλητές, όπως μου φαίνεται, έχουν εξετάσει μόνο πώς θα τιμωρήσουν τους προδότες που έθεσαν τον πόλεμο εναντίον της χώρας τους, των γονιών τους, των βωμών και των σπιτιών τους, αλλά η κατάσταση μας προειδοποιεί μάλλον να προστατεύσουμε τον εαυτό μας από αυτούς, από το να συσχεφτούμε ως προς το ποια ποινή θα πρέπει να τους επιβληθεί).

⁷⁷⁷Ίσως ἀποβλέπω λαμβάνοντας υπόψη μας ότι και στον *Α Φιλ.* είχε πει ότι οι λόγοι αφορούσαν στην τιμωρία του Φιλίππου βλ. *Α Φιλ.* 43 θαυμάζω δ' ἔγωγε, εἰ μηδεὶς ὑμῶν μήτ' ἐνθυμεῖται μήτ' ὀργίζεται, ὀρῶν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν μὲν ἀρχὴν τοῦ πολέμου

τίθεται σωστά για τα τωρινά πράγματα, αφού τα αντιλαμβάνεται με την όραση, ενώ για τους λόγους που γίνονται κατανοητοί με την ακοή εννοείται το ίδιο ρήμα σε σχήμα ζεύγματος αντί του *ἀκούσω*. Αλλά τα αισθητικά ρήματα ανταλλάσσονται στον καθημερινό λόγο (πρβλ βλέπω ότι τα λόγια σου...). Το ίδιο γίνεται και παρακάτω στο *τοὺς μὲν γὰρ λόγους ὄρω*. Ακολουθεῖ χιαστό. Αιτιολογεί πρώτα τι αντιλαμβάνεται, σαν προσέξει τα λόγια, και μετά τα πράγματα.

εἰς τὰ πράγματα' πρὸς τοὺς λόγους
 τοὺς μὲν γὰρ λόγους τὰ δὲ πράγματα'

Για τη φράση *τὰ δὲ πράγματα' εἰς τοῦτο προήκοντα* το Σχόλιο αφορά στο ότι η μετοχή *προήκοντα* είναι πιο παραστατική της ακριβέστερης ἔχοντα, γιατί παραπέμπει στον χρόνο που είναι αίτιος και αντέταξε στο μεγάλο θάρρος μεγάλο φόβο (*τὰ μεγάλα πάθη μεγάλοις πάθεσι προσῆκον λύειν*).

Παρατηρούμε τη χρήση α προσώπου. Αφήνεται να εννοηθεί μια ελαφριά μομφή, επειδή είναι ο μόνος από τους ρήτορες που διαφοροποιείται ενώ οι άλλοι *οὐδὲν οὖν ἄλλο ενν. ποιεῖν ἢ λέγειν ἢ ενν. δοκοῦσι μοι τὴν ὑπόθεσιν, περὶ ἧς βουλευέσθε, οὐχὶ τὴν οὖσαν παριστάντες ὑμῖν ἀμαρτάνειν*. Αγνωοῦν τις ωφέλιμες συμβουλές και προτροπές ή δωροδοκούνται από τον Φίλιππο ως φιλιππίζοντες (Σ). Ωστόσο, πάλι έχουμε μια επιεική επίπληξη που φέρει το *ἀμαρτάνειν*. Οι Αθηναῖοι χρεώνονται με νοητική αστοχία που έχει ως αποτέλεσμα να διαστρέφουν τα πράγματα στηριζόμενοι προφανώς σε κάποιες επιτυχίες του αποσταλέντος στρατηγού Χάρητος⁷⁷⁸. Ο Sauppe⁷⁷⁹ διέκρινε πως ασκείται και μια μορφή ελέγχου του λαού που αποπλανούνταν και αποφάσιζε για όσα δεν έπρεπε. Το πιθανότερο, ωστόσο, είναι να βάλλονται μόνο οι πολιτευόμενοι ρήτορες, αλλιώς δεν θα χρησιμοποιούνταν μέλλοντας στο ρ. *βουλευέσθε*. Ο Δημοσθένης προσδοκά ότι ο δήμος θα λάβει σωστή απόφαση⁷⁸⁰, καθώς τον καθιστά σφόδρα βιαίως κοινωνό της γνώμης του (Σ)

γεγεννημένην περὶ τοῦ τιμωρήσασθαι Φίλιππον, τὴν δὲ τελευταίαν οὖσαν ἤδη ὑπὲρ τοῦ μὴ παθεῖν κακῶς ὑπὸ Φιλίππου.

⁷⁷⁸Σκουρμπουτάκος, 1909: 121. Στην υπόθεση του Αυγήρου παραδίδεται ότι ο Χάρης αντί να διευθυνθεί προς την Όλυθο, αρκέστηκε να κάνει απόβαση στην Παλλήνη, όπου έτρεψε σε φυγή 800 εθελοντές στρατιώτες του Φιλίππου, και δίχως να εκτελέσει τα προστάγματα επέστρεψε στην Αθήνα και εστίασε μεγαλοπρεπώς τον δήμο. Ο λαός αποφάσισε με κουφότητα να στεφανώσει τον στρατηγό με χρυσό στέφανο, επειδή θεωρήθηκε ότι ο Φίλιππος είχε νικηθεί. Βλ. αυτόθι σ. 259.

⁷⁷⁹Βλ. Βασιιάδης, 1848: 318.

⁷⁸⁰Πρβλ Πλάτ., *Φαῖδρος* C 14. 444-445 *περὶ παντὸς, ὃ παῖ, μία ἀρχὴ τοῖς μέλλουσι καλῶς βουλευέσθαι· εἰδέναι δεῖ περὶ οὗ ἂν ἢ ἡ βουλή, ἢ παντὸς ἀμαρτάνειν ἀνάγκη. ὁ γὰρ ἀγνωῶν αὐτὸ οὐδ' ἂν ἐνστίγναι πρὸς αὐτὸ δύναιτο.*

τονίζοντας ότι η βάση της συζήτησης (*ὑπόθεσιν*) είναι ο τρόπος σωτηρίας των συμμάχων.

Η αντίθεσή του με τους άλλους ρήτορες δηλώνεται ξεκάθαρα με το *ἐγὼ δε*. Το ποτε παραπέμπει στον χρόνο που ο Φίλιππος είχε καταλάβει την Αμφίπολη, την Ποτειδαία, και την Πύδνα⁷⁸¹. Άρα, υπαινίσσεται ότι, τότε που ο πόλεμος είχε μεταβιβαστεί στη Μακεδονία, οι Αθηναίοι έχασαν την ευκαιρία να καταλύσουν την αρχή του τότε αδύναμου Φιλίππου⁷⁸² και δυστυχώς απέπεμψαν την Ολυνθιακή πρεσβεία το 358 π.Χ. Δεύτερον, προετοιμάζει ότι θα αναφερθεί στην είδηση που είχε κάποτε διαδοθεί, όπως λέει στη συνέχεια στην § 4, ότι ο βασιλιάς ήταν άρρωστος ή ότι είχε πεθάνει (*ὡς γὰρ ἠγγέλθη Φίλιππος ἀσθενῶν ἢ τεθνεώς*).

Αυτή τη στιγμή, όμως, προέχει να προλάβουν (*νῦν μέντοι πέπεισμαι τοῦθ' ἱκανὸν προλαβεῖν ἡμῖν εἶναι τὴν πρώτην*) τη σωτηρία των συμμάχων (*ὅπως τοὺς συμμάχους σώσομεν*)⁷⁸³. Ο Ουλιανός εξηγεί τη μεταφορά στο *προλαβεῖν*: *προλαβεῖν ὡσπερ ἐπὶ δρομέων εἶπεν ἐπειγομένων διὰ τάχους προαρπάσαι ἄθλον κείμενον ἐν μέσῳ, ἵνα ἄθλον μὲν νοήσωμεν τὴν Ὀλυνθον, δρομέας δὲ Φίλιππον καὶ Ἀθηναίους· ὁ γὰρ νοῦς ἐστὶ προλαβεῖν τὸ σῶσαι τοὺς συμμάχους πρὸ τοῦ σκοπεῖν περὶ τοῦ τιμωρῆσασθαι Φίλιππον*. Άρα, η Ὀλυνθος απειλούνταν σοβαρά πλέον.

Η τιμωρία του Φιλίππου και κυρίως ο τρόπος επιβολής της μπορεί να περιμένει και στον νου του Δημοσθένη φαντάζει μακρινός κι ίσως απίθανος στόχος, όπως προκύπτει από την αοριστολογία *τίνα καὶ ὃν τρόπον τιμωρήσεται τις*.

Ο λόγος επισφραγίζεται με τη δύναμη της καθολικής αλήθειας: *πρὶν δὲ τὴν ἀρχὴν ὀρθῶς ὑποθέσθαι, μάταιον ἠγοῦμαι περὶ τῆς τελευτῆς ὄντινοῦν ποιεῖσθαι λόγον*. Το γνωμικό απαντά και στα *Ἐπη Ἠθικὰ ΑΒ*, *Γνωμικὰ δίστιχα* του Γρηγορίου του Θεολόγου, ο οποίος γράφει «*ἀρχῆς καλῆς κάλλιστον καὶ τὸ τέλος*». Καλή αρχή-θεμέλιο⁷⁸⁴ είναι η σωτηρία των Ολυνθίων, αφού εννοείται ότι θα προβούν πρώτα σε τροποποίηση του νόμου των θεωρικών, και *τελευτή* η τιμωρία του Φιλίππου. Έτσι, εξηγείται και η συμβουλή να προσέξουν μην πάθουν οι ίδιοι πρώτοι κανένα κακό. Αν σωθεί η Ὀλυνθος, σώζεται και η Αθήνα.

⁷⁸¹Βλ. 1. 8-9, 12-13.

⁷⁸²Πρβλ. 1. 12 *ἀσθενῆς ὢν κατ' ἀρχὰς*.

⁷⁸³Πρβλ. 2. 2.

⁷⁸⁴Πρβλ 2.10.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το προοίμιο θέτει το πλαίσιο της συζήτησης, δηλαδή γιατί είναι ανάγκη να συζητήσουν, το θέμα, και τί πρέπει να κάνουν. Το πλαίσιο της συζήτησης ορίζει τη βάση δύο επιχειρημάτων που είναι κοινή και στους τρεις λόγους: πρώτον ότι ο Φίλιππος είναι μεν ισχυρός και επικίνδυνος, αντιμετωπίζεται δε, και δεύτερον ότι η διαμορφωμένη κατάσταση είναι σίγουρα αβέβαιη, αλλά ο Φίλιππος δεν θα νικηθεί μόνο από τις αδυναμίες του.

Τα τέσσερα βασικά στοιχεία στα οποία στηρίζεται η *εὔρεσις* του λόγου, το *συμφέρον*, τὸ νόμιμον, τὸ ἀναγκαῖον και τὸ δίκαιον παρουσιάζονται στο προοίμιο. *Συμφέρον* είναι να μην επιτρέψουν στο Φίλιππο να εκστρατεύσει στη νότια Ελλάδα και να βοηθήσουν τους Ολυνθίους. *Νόμιμον* είναι η παύση της χορήγησης των θεωρικών *πρὶν δὲ τὴν ἀρχὴν ὀρθῶς ὑποθέσθαι...* καὶ *ἀναγκαῖον*, καθώς, *τοὺς μὲν γὰρ λόγους περὶ τοῦ τιμωρῆσασθαι Φίλιππον ὀρῶ γιγνομένους, τὰ δὲ πράγματ' εἰς τοῦτο προήκοντα, ὥσθ' ὅπως μὴ πεισόμεθ' αὐτοῖ πρότερον κακῶς σκέψασθαι δέον.* Το *δίκαιον* επειδή η ιστορία των προγόνων και μάλιστα όχι πολύ παλιά, *ἐπ' ἐμοῦ γάρ, οὐ πάλαι γέγονεν ταῦτ' ἀμφοτέρα*, επιβάλλει στους Αθηναίους να υπερασπισθούν τις παραδοσιακές αρχές της πόλης.

Ὡς προς το εἶδος του ανήκει στην κατηγορία των *ἀντιπιπτόντων προοιμίων*. Ο ρήτορας έχει να αντιμετωπίσει, ὅπως φαίνεται, ένα ακροατήριο προκατειλημμένο κατά των απόψεών του και απαιτείται ιδιαίτερη ευστροφία και ευρηματικότητα (*προοίμιον συμπεπλεγμένον/ εὐρηματικόν*), ὥστε, αντιτασσόμενος στο φρόνημα ή τις επιθυμίες των ακροατών, να μην προκαλέσει το «γενικό αἴσθημα» (*ἐγὼ δὲ*). Ἐτσι στο προοίμιο επιτυγχάνει την προσοχή του κοινού, εφόσον η κακή κατάσταση το κάνει να είναι *εἶναι ἐξ ἐπιτιμήσεως, ἐκ τοῦ παραδόξου και ἀπὸ συγκρίσεως*. Συστέλλει την ἐπαρση του δήμου και αποδεικνύει την ικανότητα του να οδηγεί το ακροατήριο από το ένα πάθος στο άλλο, φόβο και ἐλπίδα (Σ). Το γνωμικό με το οποίο κλείνει προσδίδει σεμνότητα (Σ).

ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ §§ 3-32

ΔΙΗΓΗΣΙΣ §§ 3-9

[3] ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρός, εἴπερ ποτέ⁷⁸⁵, πολλῆς φροντίδος και βουλῆς δεῖται· ἐγὼ δ' οὐχ ὅ τι χρὴ περὶ τῶν παρόντων συμβουλευῶσαι

⁷⁸⁵Το πλήρες είναι *εἴπερ ποτέ (καὶ) ἄλλος τις ἐδεῖτο*.

χαλεπώτατον ἡγοῦμαι, ἀλλ' ἐκεῖν' ἀπορῶ⁷⁸⁶, τίνα χρῆ τρόπον, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρὸς ὑμᾶς περὶ αὐτῶν εἰπεῖν. πέπεισμαι γὰρ ἐξ ὧν παρῶν καὶ ἀκούων σύνοιδα, τὰ πλείω τῶν πραγμάτων ἡμᾶς ἐκπεφευγένας τῶ μὴ βούλεσθαι τὰ δέοντα ποιεῖν ἢ τῶ μὴ συνιέναι. ἀξιῶ δ' ὑμᾶς, ἂν μετὰ παρρησίας ποιῶμαι τοὺς λόγους, ὑπομένειν, τοῦτο θεωροῦντας, εἰ τάληθ' ἔγω, καὶ διὰ τοῦτο, ἵνα τὰ λοιπὰ βελτίω γένηται· ὄρατε γὰρ ὡς ἐκ τοῦ πρὸς χάριν δημηγορεῖν ἐνίοις εἰς πᾶν προελήλυθε μοχθηρίας τὰ παρόντα. [4] ἀναγκαῖον δ' ὑπολαμβάνω μικρὰ τῶν γεγενημένων πρῶτον ὑμᾶς ὑπομῆσαι. μέμνησθ', ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτ' ἀπηγγέλθη Φίλιππος ὑμῖν ἐν Θράκῃ τρίτον ἢ τέταρτον ἔτος τουτί⁷⁸⁷ Ἡραῖον τεῖχος πολιορκῶν. τότε τοίνυν μὴν μὲν ἦν μαιμακτηριῶν· πολλῶν δὲ λόγων καὶ θορύβου γιγνομένου παρ' ὑμῖν ἐψηφίσασθε τετταράκοντα τριῆρεις καθέλκειν καὶ τοὺς μέχρι πέντε καὶ τετταράκοντ' ἐτῶν αὐτοὺς ἐμβαίνειν καὶ τάλανθ' ἐξήκοντ' εἰσφέρειν.[5] καὶ μετὰ ταῦτα διελθόντος τοῦ ἐνιαυτοῦ τούτου ἑκατομβαιῶν, μεταχειτινῶν, βοηδρομιῶν· τούτου τοῦ μηνὸς μόγις μετὰ τὰ μυστήρια δέκα ναῦς ἀπεστείλατ' ἔχοντα κενὰς Χαρίδημον καὶ πέντε τάλαντ' ἀργυρίου. ὡς γὰρ ἡγγέλθη Φίλιππος ἀσθενῶν ἢ τεθνεώς (ἦλθε γὰρ ἀμφοτέρω), οὐκέτι καιρὸν οὐδένα τοῦ βοηθεῖν νομίσαντες ἀφείτ', ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸν ἀπόστολον. ἦν δ' οὗτος ὁ καιρὸς αὐτός· εἰ γὰρ τότε ἐκεῖσ' ἐβοηθήσαμεν, ὥσπερ ἐψηφισάμεθα, προθύμως, οὐκ ἂν ἠνώχλει νῦν ἡμῖν ὁ Φίλιππος σωθεῖς.

Με μια αντίθεση της μορφῆς ἄρσης και θέσης (οὐχ...ἀλλ') στο ἐγὼ δ' οὐχ ὅ τι χρῆ περὶ τῶν παρόντων συμβουλευσαί χαλεπώτατον ἡγοῦμαι ἀλλ' ἐκεῖν' ἀπορῶ φαίνεται ὅτι το ἓνα μέλος της αντίθεσης δεν εἶναι ικανό ἀπό μόνο του να ἀποδώσει με πληρότητα τη σκέψη του ρήτορα. Η ἄρση της ἐννοιας δε ἐπάγεται οπωσδήποτε και τη θέση της ἀντίθετῆς της. Ο Σ σημειώνει πως ο Δημοσθένης, παρόλο που ξέρει την ἐπίλυση του κακοῦ, διστάζει να την προτείνει. Ως η μόνη σχεδόν λύση εἶναι τα θεωρικά, ἀλλά ἐπειδὴ προβλέπει τις ἀντιδράσεις, προοικονομεῖ την πρότασή του να μετατραποῦν σε στρατιωτικά. Ἀλλά με ἰδιαίτερη μαεστρία χάρη στην παρρησία θα ἀποδώσει την ἀνάγκη για την μεταρρύθμιση αὐτή στην ἀνάγκη, στους καιροὺς και στο συμφέρον⁷⁸⁸.

Η πεποίθηση ὅτι η κατάσταση ἔχει ξεφύγει στο μεγαλύτερο μέρος ἀπό τον ἐλεγχό των Ἀθηναίων στηρίζεται στις μετοχές παρῶν και ἀκούων. Ο Σκουρμπουτάκος ἐκτιμᾷ ὅτι η πρώτη ἀναφέρεται στον χρόνο που πολιτευόταν ο ρήτορας, ἀρα στην ἀμεση γνώση του, ἐνῶ η δεύτερη στη γνώση που μάθαινε ἀπό ἄλλους, ὅταν λόγω ηλικίας δεν μπορούσε να παραστεί στη συνέλευση⁷⁸⁹. Θεωρούμε,

⁷⁸⁶ Πρβλ 2.24 ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμάζω

⁷⁸⁷ Βλ. ἀναλυτικά σ. 245.

⁷⁸⁸ Βασιάδης, 1848:319.

⁷⁸⁹ Σκουρμπουτάκος, 1909:122.

πάντως, πως πηγή του ρήτορα είναι μία· παριστάμενος ως πολιτικός στην εκκλησία του δήμου και ακούγοντας έχει διαπιστώσει την κατάσταση. Και σε περίπτωση που το *σύννοια* δεν χρησιμοποιείται στα πλαίσια της μετριοφροσύνης, δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης της γνώσης του, καθώς το ρήμα σημαίνει ότι και άλλοι τα γνωρίζουν, οπότε, αν χρειαστεί, μπορεί να καταθέσει και μαρτυρία. Με το σχήμα αυτό της προδιορθώσεως φαίνεται να αποδέχεται και την ύπαρξη άλλων συνετών ρητόρων (Σ).

Στο απαρέμφοτο *έκπεφευγέναι* εντοπίζεται μεταφορά που προέρχεται από τον κόσμο των πτηνών, τα οποία ξεφεύγουν από τα χέρια των κυνηγών. Με τον ίδιο τρόπο ξέφευγε η θέληση από τους Αθηναίους κι έτσι σώζονταν από τον κίνδυνο, όχι απλώς διέφευγαν μέσω ενός ιατρικού, κάτι που θα δήλωνε το *διαπεφευγέναι*. Επρόκειτο για μια συμπεριφορά παροιμιώδη την οποία ο Πλούταρχος είχε επισημάνει σε στίχο του Σοφοκλή⁷⁹⁰ και χρησιμοποιείται ως τις μέρες μας.

Ο Δημοσθένης δεν αφήνει ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία να εκφράσει τη θέση ότι οι συμπολίτες του αντιλαμβάνονται τα πράγματα αλλά δεν πράττουν τα δέοντα *τῷ μὴ βούλεσθαι τὰ δέοντα ποιεῖν ἢ τῷ μὴ συνιέναι*. Το ίδιο εκφράζει στον *κατὰ Ἀριστοκράτους* λόγο §145: *ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πολλὰ γινώσκοντες ὀρθῶς ὑμεῖς οὐ διὰ τέλους αὐτοῖς χρῆσθε* κι αργότερα το διατύπωσε και ο Κικέρωνας: *Athenienses scire, quae recta essent, sed facere nollent*⁷⁹¹. Αξιώνει λοιπόν να τον υπομείνουν, αν μιλά με παρρησία (*ἂν μετὰ παρρησίας ποιῶμαι τοὺς λόγους*), και την εννοεί πάλι στο *καὶ διὰ τοῦτο* (ενν. *ἀξιῶ ὑπομένειν...*), γιατί δεν συμφέρει το γεγονός ότι η κατάσταση *εἰς πᾶν προελήλυθε μοχθηρίας* εξαιτίας ὅσων δημηγοροῦν προς χάριν. Έτσι, προβάλλει την ειλικρίνειά του και το χρέος του συμβούλου, το οποίο επιτελεί στο έπακρο αλλά και ψέγει τους δημοκόλακες. Από την άλλη, βέβαια, φαίνεται να υπονοεί ότι πρέπει να φιμώνονται οι αντίπαλοι, επειδή δεν ανταποκρίνονται στον ρόλο τους.

Αναφέρεται σε λίγα από τα προηγούμενα γεγονότα όχι γιατί έχουν λησμονηθεί, αλλά για να τα υπενθυμίσει (*ὑπομνήσαι*). Οι Αθηναῖοι ἄλλωστε τα θυμούνται, καθώς χαρακτηριστικά δηλώνει το *μέμνησθε*. Το Ηραίο τείχος ήταν

⁷⁹⁰Πλούτ. *Ἡθ.*, *Περὶ τύχης* 97 f *ἀλλ' ἐλήρησεν εἰπὼν ὁ Σοφοκλῆς ὅτι* 98a *Πᾶν τὸ ζητούμενον ἄλωτόν, ἐκφεύγει δὲ τάμελούμενον*. Πρόκειται για τον στ. 110 της τραγωδίας *Οἶδ. τύραννος*: *Κρέων: τὸ μὲν ζητούμενον ἄλωτόν, ἐκφεύγειν δὲ τάμελούμενον*.

⁷⁹¹Cicero, *Cato Maior* XVIII 64

πολίχνη στη Θράκη⁷⁹². Με το παράδειγμα τί είχαν πράξει τότε δίδεται η ευκαιρία να παρουσιαστούν:

-Ο θόρυβος που είχε προκύψει λόγω διαφορετικών θέσεων για τους λόγους επέμβασης στο Ηραίο *:πολλῶν δὲ λόγων καὶ θορύβου γιγνομένου παρ' ὑμῖν.*

-Η γενναία απόφαση να καθελκυστούν⁷⁹³ *τετταράκοντα τριήρεις* και να επανδρωθούν με άνδρες πολίτες, όχι ξένους, άνω των 40 ετών, γιατί κρίθηκε ότι ο Φίλιππος απειλούσε τα αθηναϊκά συμφέροντα.

Ο Σχολιαστής κρίνει την ψηφισθείσα σχεδόν πανστρατιά υπερβολική και ενδεικτική της ταραχής που ένιωθαν, μιας και θα εκστράτευαν το χειμώνα⁷⁹⁴, και μάλιστα αυτοπροσώπως, και του γεγονότος ότι θα εισέφεραν. Προσθέτουμε πως ήταν ασύμφωνη με την όλη οικονομική και στρατιωτική πρακτική που εφάρμοζε η Αθήνα τη συγκεκριμένη περίοδο⁷⁹⁵. Επίσης, εφόσον η περιοχή ήταν αποικία των Σαμίων, ποια δικαιώματα είχαν οι Αθηναίοι εκεί; Ή ήθελαν να την οικειοποιηθούν ως σύμμαχοι των Σαμίων, ή ήθελαν να αντιταχθούν στα σχέδια του Φιλίππου για το Βυζάντιο, θεωρώντας ότι από εκεί θα εμπόδιζε τη διαδρομή της προμήθειας καλαμποκιού⁷⁹⁶ προς την Αθήνα.

-Την επιπολαιότητα του ψηφίσματος, το οποίο, όπως ήταν επόμενο, δεν επρόκειτο να εφαρμοστεί: *καὶ μετὰ ταῦτα διελθόντος τοῦ ἐνιαυτοῦ τούτου ἑκατομβαιῶν, μεταγεινιῶν, βοηδρομιῶν*⁷⁹⁷ *τούτου τοῦ μηνὸς μόγις μετὰ τὰ μυστήρια.* Η απαρίθμηση των μηνών γίνεται για να φανεί πόλυσ ο χρόνος. Ως μυστήρια νοούνται τα *Ἐλευσίνια*⁷⁹⁸, έξου το άρθρο *τὰ.*

⁷⁹²Τείχη ονομάζονταν οι οχυρωμένες πόλεις. Το Ηραίο ήταν αποικία των Σαμίων, οι οποίες από πολύ σεβασμό στην Ήρα ονόμασαν έτσι την πόλη βλ. Ἄρποκρατίων λ. *Ἡραίων τείχος Δημοσθένους Φιλιππικοῖς. χωρίον ἐστὶν ἐν Θράκῃ οὕτως ὀνομαζόμενον, ὑπὸ Σαμίων δὲ ὤκισθη, ὡς φησι Διονύσιος ἐν ἐκτίσει.* Βρισκόταν στην Προποντίδα όχι πολύ μακριά από την Πέρινθο (σημερινή Ηράκλεια). Ο Φίλιππος θέλησε να το κυριεύσει, για να το έχει ως ορμητήριο κατά του Βυζαντίου. Για την πολιορκία του Ηραίου βλ. Lane Fox, 1997: 196. Άλλα τέτοια φρούρια στην περιοχή ήταν το Νέον τείχος, το Δαύνιον, το Σέρριον, το Μακρόν κ. τ.λ. βλ. Κοκκινάκης, 1870: 39.

⁷⁹³Επειδή τα πλοία των Αθηναίων ήταν μικρά, γινόταν τον χειμώνα ανέλκυσή της στην ξηρά, για να μη σαπίζουν και όταν παρίστατο ανάγκη τα κατέβαζαν στη θάλασσα.

⁷⁹⁴Βάμβας, 1849: 154· Κοκκινάκης, 1870: 40. Ο Φίλιππος επιχειρούσε χειμερινές επιδρομές επίτηδες.

⁷⁹⁵Βλ. πολιτική Αθήνας αυτόθι σ. 30.

⁷⁹⁶Βλ. αυτόθι υποσημ. 139.

⁷⁹⁷Δηλαδή εννέα μήνες από το έτος 352 π.Χ και τρεις από το 351 π.Χ. Για τους μήνες του αττικού ημερολογίου βλ. αυτόθι υποσημ. 1106.

⁷⁹⁸Τελούνταν από την 14^η ή 15^η ή 16^η μέρα του Βοηδρομιώνος βλ. αυτόθι υποσημ. 1104

-Ο έλεγχος του Χαρίδημου, ο οποίος, ενώ ως ξεναγός είχε λάβει εντολή να συλλέξει μισθοφόρους, το αποτέλεσμα ήταν τα πλοία να μην είναι πλήρη πολιτών και ξένων⁷⁹⁹.

Είναι ξεκάθαρο ότι ο Δημοσθένης ελέγχει τους πάντες ακόμη και για το άτακτο της προσωπικής τους γνώμης. Δεν έπραξαν τίποτε από το πομπώδες ψήφισμα. Γιατί, πριν σταλεί Χαρίδημος, συγχρόνως με την διπλή είδηση για ασθένεια ή θάνατο του Φιλίππου, εγκατέλειψαν τον απόστολο. Ο καιρός δεν εκτιμήθηκε σωστά *οὐκέτι καιρὸν οὐδένα τοῦ βοηθεῖν νομίσαντες ἀφεῖτ'*, κι όμως τονίζεται εμφατικά *ἦν δ' οὗτος ὁ καιρὸς αὐτός*. Με δεδομένη την ασθένεια του βασιλιά στη Μεθώνη⁸⁰⁰ μπορούσαν να πλέουν άφοβα εναντίον της Μακεδονίας κι όπου αλλού ήθελαν. Αλλά με την μη επαληθεύουσα υπόθεση *εἰ γὰρ τότε' ἐκεῖσ' ἐβοηθήσαμεν προθύμως* το αποτέλεσμα

⁷⁹⁹Βλ. Hornblower, 2005:480.

⁸⁰⁰Βλ. 1.2 και Α Φιλ. 9 *Γένοιτο γὰρ ἄν τι καινότερον ἢ Μακεδὸν ἀνὴρ Ἀθηναίους καταπολεμῶν καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων διοικῶν ; 'Τέθνηκε Φίλιππος ; ' Οὐ μὰ Δί', ἀλλ' ἀσθενεῖ.* Η είδηση του θανάτου ήταν ψευδής. Όσον αφορά στην ασθένεια βλ. Σχόλια στον Όλυνθιακό Γ' 43a (Dilts), λήμμα *Φίλιππος ἀσθενῶν*: *ἐπικινδύνως ἀσθενῆσαι φασὶ Φίλιππον ὅτε τὴν Μεθώνην ἐπολιόρκει, Ἀστέρος τινὸς στρατιώτου Μεθωναίου ἀπὸ τοῦ τείχους ἐπιγράψαντος τῷ δόρατι Ἀστὴρ Φιλίππῳ θανάσιμον [ἐπι]πέμπει βέλος', εἶτα πέμπαντος καὶ κατὰ τύχην τινὰ ἐπιτυχόντος κατὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ. λέγεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Φίλιππος ἀντέγραψε πρὸς αὐτὸν καὶ ἀντηκόντισεν, ὅμως οὐκ ἐπέτυχεν αὐτός, Ἀστέρα Φίλιππος ἦν λάβη κρημῆσεται* (PΓTBCAfVbWd). Βλ. και Σχόλια στον *Περὶ τοῦ στεφάνου*, 124 (Dilts): *τὸν ὀφθαλμὸν] ἤδη ἔγνωμεν ὅτι τὸν ὀφθαλμὸν ἐπλήγη ὁ Φίλιππος ἐν τῇ Μεθώνῃ, τὴν δὲ κλεῖν ἐν Ἰλλυριοῖς, τὸ δὲ σκέλος καὶ τὴν χεῖρα ἐν Σκύθαις (Ανρ)*. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο οποίος αντλεί από τα Μακεδονικά του Καλλισθένη, το περιστατικό συνέβη κατά την πολιορκία της Ολύνθου (*Συναγωγή ἱστοριῶν παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν* 307d, Nachstaedt = Στοβαίος, 3.7.67, Wachsmuth & Hense): *Φίλιππος Μεθώνην καὶ Ὀλυνθὸν βουλόμενος πορθῆσαι καὶ βιαζόμενος ἐπὶ τῷ Σανδάνῳ ποταμῷ διαβῆναι πέραν ὑπὸ τινος τῶν Ὀλυνθίων Ἀστέρος ὀνόματι ἐτοξεύθη τὸν ὀφθαλμὸν, εἰπόντος: Ἀστὴρ Φιλίππῳ θανάσιμον πέμπει βέλος· ὁ δ' ὀπίσω διανηζόμενος πρὸς τοὺς οἰκείους σφίζεται ἀπολέσας τὸν ὀφθαλμὸν· ὡς Καλλισθένης ἐν τρίτῳ Μακεδονικῶν*. Στα σχόλια στον Δημοσθένη που αποδίδονται στον Δίδυμο (Pearson & Stephens 1983, P.Berol. 9780, στήλη 12, 40–50) αναφέρονται ως πηγές για το συμβάν ο Θεόπομπος (*FGrHist* 115 απ. 384), ο Μαρσύας (*FGrHist* 135 απ. 16) και ο Δούρις (*FGrHist* 76 απ. 36), από τους οποίους ο τελευταίος, επιρρεπής στην τερατολογία, αναφέρει και το όνομα του ακοντιστή: *περὶ ὧν ἔσχε τραυμάτων ὁ Φίλιππος] ἴρηται μ(έν) ἡμῖν ἐντελῶς· κ(αι) νυνὶ δ' εἰς βραχὺ ὑπομνηστέον. περὶ μ(έν) γ(ὰρ) τὴν 40 Μεθώνης πολιορκίαν τὸν δεξιὸν ὀφθαλμ[μὸν] ἐξεκόπη τοξεύματι πληγείς, ἐ[ν] ᾧ τὰ μηχανώματα κ(αι) τὰς χωστρίδας [λ]εγομ(έν)ας ἐφεώρα, καθάπερ ἐν τῇ δ' τῶν περὶ αὐτὸν ἱστοριῶν ἀφηγεῖται Θεόπομπος, οἷς κ(αι) Μαρσύας ὁ Μακεδὸν ὁμολογεῖ. ὁ δ(έ) Δούρις, ἔδει γ(ὰρ) αὐτὸν κ(αι) ἐνταῦθα τερατ[ε]ύσε[σθαι], Ἀστέρα φησὶ (εἶναι) τοῦνομα τοῦ τὸ ἀκ[όντιον καιρίως] ἐπ' αὐτὸν ἀφέντος, [τ]ῶν [συνεστρα]τευκόντων αὐτῷ σχε[δ]ὸν [πάν]των τοξεύμα[τ]ι λεγόντων [α]ὐτ[ὸν] τετρῶσθαι*. Βλ. και Διόδωρος 16.34.5 (σημ. 72). Στράβων 8.6.15 (σημ. 9). Ἄρποκρατίων, λ. *Μεθώνη Δημοσθένης Φιλίπποιοῖς*. λέγοι ἂν τὴν ἐν Θράκῃ, ἦν πολιορκῶν Φίλιππος ἐξεκόπη τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν. Δημήτριος δ' ὁ Μάγνης ἐν ταῖς Συναυνομίαις πόλεσι τέσσαρας εἶναι φησὶ Μεθώνας. Θεμιστιος, Σοφιστής 284c (Harduin). Κλαύδιος Αἰλιανός, Περὶ ζώων ιδιότητος 9.7 (Hercher). Σούδα Κ 356, λ. Κάρανος· Hatzopoulos, Knoepfler & Marigo-Papadopoulos: 1990, 661–663. Το δεξί του μάτι διευκρινίζει ο Ιουστίνος, VII.VI.15-16). Δες και την απεικόνιση του προσώπου του Φιλίππου με το χαλασμένο δεξί μάτι στην 3,2 εκ. ύψους ελεφαντοστέινη κεφαλή από τον βασιλικό τάφο της Βεργίνας Ανδρόνικος 1984: εικ. 79-81:126-127

είναι οὐκ ἂν ἠνώχλει νῦν ἡμῖν ὁ Φίλιππος σωθείς. Ο Φίλιππος τους ενοχλεί, γιατί σώθηκε και από την ασθένεια και από την αθηναϊκή επίθεση⁸⁰¹. Οπότε, πάλι δεν ικανοποιήθηκε το συμφέρον της Αθήνας. Αλλά η συνέπεια της υπόθεσης είναι ενδεχόμενη και χρειάζεται επαλήθευση⁸⁰². Ο Δημοσθένης εντέλει δεν επαινεί και δεν κολακεύει το ακροατήριο αλλά το ψέγει δριμύτατα.

Παράλληλα, προκύπτει και το εξής παράδοξο: πώς, ενώ ο βασιλιάς τραυματίστηκε στη Μεθώνη, πολιορκούσε και το Ηραίο; Για να συμβιβαστούν αυτά ή πρέπει να υποθέσουμε πως άλλη αρρώστια τον κατέβαλε ή ότι πολιορκούσε συγχρόνως τη Μεθώνη και το Ηραίο. Στη Μεθώνη θα ήταν παρών και στο Ηραίο θα είχε αφήσει έναν στρατηγό ως αντικαταστάτη. Αλλά η δεύτερη υπόθεση δεν μπορεί να ισχύει, εφόσον ο Φίλιππος επέπτευε κάθε εκστρατεία, πόσο μάλιστα εκείνη στο Ηραίο, τοποθεσία που τον ενδιέφερε πολύ.

[6] τὰ μὲν δὴ τότε πραχθέντ' οὐκ ἂν ἄλλως ἔχοι· νῦν δ' ἑτέρου πολέμου καιρὸς ἤκει τις, δι' ὃν καὶ περὶ τούτων ἐμνήσθην, ἵνα μὴ ταῦτ' ἀπάθητε. τί δὴ χρησόμεθ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τούτω; εἰ γὰρ μὴ βοηθήσετε παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατόν, θεάσασθ' ὃν τρόπον ὑμεῖς ἐστρατηγηκότες πάντ' ἔσεσθ' ὑπὲρ Φιλίππου. [7] ὑπῆρχον Ὀλύμπιοι δύναμιν τινα κεκτημένοι, καὶ διέκειθ' οὕτω τὰ πράγματα· οὔτε Φίλιππος ἐθάρρει τούτους οὔθ' οὔτοι Φίλιππον. ἐπράξαμεν ἡμεῖς κάκεῖνοι πρὸς ἡμᾶς εἰρήνην· ἦν τοῦθ' ὥσπερ ἐμπόδιμά τι τῷ Φιλίππῳ καὶ δυσχερές, πόλιν μεγάλην ἐφορμεῖν τοῖς ἑαυτοῦ καιροῖς διηλλαγμένην πρὸς ἡμᾶς. ἐκπολεμῶσαι δεῖν φόμεθα τοὺς ἀνθρώπους ἐκ παντὸς τρόπου, καὶ ὁ πάντες ἐθρύλουν, πέπρακται νυνὶ τοῦθ' ὅπωςδὴποτε. [8] τί οὖν ὑπόλοιπον, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πλὴν βοηθεῖν ἐβρώμενος καὶ προθύμως; ἐγὼ μὲν οὐχ ὀρῶ· χωρὶς γὰρ τῆς περιστάσης ἂν ἡμᾶς αἰσχύνῃς, εἰ καθυφείμεθά τι τῶν πραγμάτων, οὐδὲ τὸν φόβον, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μικρὸν ὀρῶ τὸν τῶν μετὰ ταῦτα, ἐχόντων μὲν ὡς ἔχουσι Θηβαίων ἡμῖν, ἀπειρηκότων δὲ χρήμασι Φωκέων, μηδενὸς δ' ἐμποδῶν ὄντος Φιλίππου τὰ παρόντα καταστρεψαμένῳ πρὸς ταῦτ' ἐπικλῖναι τὰ πράγματα. [9] ἀλλὰ μὴν εἴ τις ὑμῶν εἰς τοῦτ' ἀναβάλλεται ποιήσῃν τὰ δεόντα, ἰδεῖν ἐγγύθεν βούλεται τὰ δεινὰ, ἐξὸν ἀκούειν ἄλλοθι γιγνόμενα, καὶ βοηθοὺς ἑαυτῷ ζητεῖν, ἐξὸν νῦν ἑτέροις αὐτὸν βοηθεῖν· ὅτι γὰρ

⁸⁰¹ Νικοκλής, 1875: 95.

⁸⁰² πρβλ. 1. 9 εἰ τότε τούτων ἐνὶ τῷ πρώτῳ προθύμως καὶ ὡς προσῆκεν ἐβοηθήσαμεν αὐτοί, ῥάονι καὶ πολὺ ταπεινότερῳ νῦν ἂν ἐχρώμεθα τῷ Φιλίππῳ.

*εἰς τοῦτο περιστήσεται τὰ πράγματα, ἐὰν τὰ παρόντα προώμεθα,
σχεδὸν ἴσμεν ἅπαντες δήπου.*

Ο ρήτορας καταθέτει τη γνώμη ότι το παρελθόν δεν μεταβάλλεται: τὰ μὲν δὴ τότε πραχθέντ' οὐκ ἂν ἄλλως ἔχοι. Ο Πρωταγόρας στον ομώνυμο διάλογο είχε πει ...οὐ γὰρ ἂν τό γε πραχθέν ἀγένητον θεῖη⁸⁰³ και σήμερα λέγεται ὁ γέγονε, γέγονε. Οντως, το ἄπαξ πραχθέν δεν μπορεί κανείς να το κάνει αγένητο. Δεν έχει νόημα να σκεφτόμαστε αυτήν καθεαυτή την πράξη, γιατί δεν υπάρχει δυνατότητα αναστρεψιμότητάς της, αλλά μπορούμε να εμβαθύνουμε στους λόγους που την προκάλεσαν, έτσι ώστε να μην επαναληφθεῖ κάτι ανάλογο. Ο Ουλπιανός γράφει: *οἱ φιλόσοφοι φασιν, ὅτι πάντα δύναται τὸ θεῖον ποιεῖν χωρὶς ἑνὸς τοῦ ἄλλως ποιῆσαι τὰ ἤδη γενόμενα.* Γιατί, παρόλη την παντοδυναμία τους, οι θεοί δεν μπορούν να παρέμβουν διορθωτικά σε μια φύση πραγμάτων ανεπίδεκτη μεταβολῆς. Κάποιοι μπορεί να διαφωνούν, κακῶς σκεπτόμενοι ότι θα μπορούσε να μην είχε συμβεῖ ή να συμβεῖ κάτι με επιδέξιους χειρισμούς. Αυτό, όμως, εξαρτάται από τη φύση των πραγμάτων. Ο Δημοσθένης, όμως, προσπερνά μια τέτοια σκέψη αθόρυβα.

Ακούγεται πάλι η έννοια του καιροῦ *νῦν δ' ἑτέρου πολέμου καιρὸς ἤκει τις.* Ο Νικοκλῆς φρονεῖ, ὅπως και ο Vremmius, ότι η αντωνυμία *τις* έχει μεγεθυντική σημασία, γ'αυτό και χωρίζεται από τη λέξη *καιρὸς*, αλλά ο Βασιάδης ορθά διαφωνεῖ⁸⁰⁴, στηριζόμενος στην ίδια φράση του Α Ολυνθιακού § 9 *νυνὶ δὴ καιρὸς ἤκει τις, οὗτος ὁ τῶν Ὀλυνθίων.* Η υπόμνηση των γεγονότων λέει ο ρήτορας είχε στόχο να μην επαναληφθούν οι ίδιες συμφορές. Ποιος το εγγυάται, όμως;

Η προπαρασκευαστική ερώτηση *τί δὴ χρησόμεθ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τούτω;* ξυπνά τη φιλοτιμία και την προσοχή του κοινού. Παραλείπεται, όμως, ως αυτονόητη η απάντηση: *χρηὶ βοηθεῖν Ὀλυνθίοις παντὶ σθένει καὶ δυνάμει* και τίθεται μόνο η αιτιολόγησή της: *εἰ γὰρ μὴ βοηθήσετε παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατόν, κατὰ τα Σχόλια με ναυτική και οπλιτική δύναμη αντίστοιχα⁸⁰⁵, θεάσασθ' ὄν τρόπον ὑμεῖς ἐστρατηγηκότες πάντ' ἔσεσθ' ὑπὲρ Φιλίππου.* Η απόδοση της υπόθεσης τίθεται σε προστακτική, διότι η συνέπεια περιέχει συμβουλή και παραίνεση. Ο ψόγος, πάντως,

⁸⁰³ Πλάτ., Πρωταγόρας 324b.

⁸⁰⁴ Βασιάδης, 1848:325.

⁸⁰⁵ Πάντως ο ρήτορας χρησιμοποιεῖ αναμφίβολα τον επίσημο τύπο της συνθήκης μεταξύ Ολυνθίων-Αθηναίων που βρήκε ο Mejer σε κάποια επιγραφή (Corpus Inscript. Att. 11, 17 *βοηθεῖν τρόπῳ ὅτῳ ἂν δύνωνται ἰσχυροτάτῳ κατὰ τὸ δυνατόν* βλ. Βασιάδης, 1848:325· Νικοκλῆς, 1875: 96. ·Σκουρμπουτάκος, 1909: 125.

συνεχίζεται, καθώς εφιστάται η προσοχή στο πως θα διατάζουν τα πάντα με τρόπο ώστε να εξυπηρετούν τελικά τον Μακεδόνα.

Από το σημείο αυτό ως το τέλος της παραγράφου 7 ένα ασύνδετο γοργό σχήμα λόγου με βραχείς προτάσεις, για να αναπτυχθούν ζωηρά και με σαφήνεια οι διαταγές του Φιλίππου. Στην εξιστόρηση των σχέσεων Ολυνθίων-Φιλίππου, καθώς ακούγεται η ύπαρξη δύναμης από πλευράς Ολυνθίων, εννοείται η δύναμη του Φιλίππου, και χρησιμοποιείται το ρήμα *ἐθάρρει* συντασσόμενο με αιτιατική *οὔτε Φίλιππος ἐθάρρει*⁸⁰⁶ *τούτους οὔθ' οὔτοι Φίλιππον*, για να τονιστεί η ύπαρξη φόβου και η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο πλευρών. Η σύναψη αμοιβαίας ειρήνης Αθηναίων-Ολυνθίων έγινε το 352 π.Χ.⁸⁰⁷ ή το 354 π. Χ.⁸⁰⁸. Ο Βασιάδης εκτιμά ότι εσφαλμένα ο Wolf θεώρησε ότι ο ρήτορας υπαινίσσεται δόλια ειρήνη από πλευράς των Αθηναίων, αντιθέτως εννοεί ότι καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια μέσω πρέσβειων για τη συνομολόγησή της⁸⁰⁹. Στον χαρακτηρισμό της *ὥσπερ ἐμπόδιμά το μόριο ὥσπερ προσδίδει κολασμό στην σπάνια λέξη ἐμπόδιμά* (αντί της *ἐμπόδιον*)⁸¹⁰. μια μεγάλη πόλη λοιπόν με καλές σχέσεις με την Αθήνα παραμονεύει και χαλάει τις ευκαιρίες του βασιλιά: *πόλιν μεγάλην ἐφορμεῖν τοῖς ἑαυτοῦ καιροῖς διηλλαγμένην πρὸς ἡμᾶς*. Συνδυάζοντας ο Tuplin το *ἐμπόδιμα* με το *ἐφορμεῖν*, σκέφθηκε πως, αν το απαρέμφατο δεν δηλώνει απλώς ότι παραμονεύει ο στρατός (*ἐφεδρεύειν*) για το πότε είναι κατάλληλος καιρός επίθεσης, αλλά διατηρεί και την κυριολεκτική του σημασία επί ναυτικών στρατευμάτων, μάλλον ο ομιλητής παραπέμπει στις ναυτικές δυνατότητες της Ολύνθου να αποκλείσει μαζί με το Αθηναϊκό ναυτικό τα παράλια της Μακεδονίας, σχέδιο που είχε ακουστεί στον *Α Φιλιππικό*, και επανέρχεται ξεκάθαρα στη φράση της §2.16 *ταῦτ' ἔχοντες διαθέσθαι κεκλειμένων τῶν ἐμπορίων τῶν ἐν τῇ χώρᾳ διὰ τὸν πόλεμον*⁸¹¹. Ο Sauppe ερμηνεύοντας το *τοῖς ἑαυτοῦ καιροῖς* λέει ότι *καιρός* δεν είναι μόνο η κατάλληλη περίσταση να πράξει κανείς κάτι, αλλά κι εκείνη την οποία παρέχει κάποιος σε άλλον για να πράξει⁸¹².

Βάσει λοιπόν των προηγούμενων περιστάσεων η Αθήνα σκεφτόταν ότι έπρεπε με κάθε τρόπο να κάνει αυτούς τους ανθρώπους από φίλους εχθρούς, ώστε να

⁸⁰⁶ *θαρρῶ* τινα=εμπιστεύομαι κάποιον *θάρρῶ* τινα= ενθαρρύνω κάποιον.

⁸⁰⁷ Σκουρμπουτάκος 1909:125.

⁸⁰⁸ Βασιάδης, 1848:326.

⁸⁰⁹ Πρβλ 1. 14.

⁸¹⁰ Βασιάδης, 1848 326

⁸¹¹ Tuplin, 1998 :285. Το *ἐφορμεῖν* κυριολεκτείται για ναυτικά στρατεύματα, ενώ για τα πεζικά το *ἐφεδρεύειν*.

⁸¹² Βασιάδης:1848: 327.

οδηγηθούν σε πόλεμο μεταξύ τους :*ἐκπολεμῶσαι*⁸¹³. Την εύλογη απορία για τον χρόνο που καταβαλλόταν η προσπάθεια αυτή -πριν από την ειρήνη Ολυνθίων-Αθηναίων ή μετά- λύει ο Κοκκινάκης λέγοντας μετά, γιατί νωρίτερα δεν θα μπορούσε η Αθήνα να τους στρέψει εναντίον του βασιλιά, αφού ήταν σύμμαχοί του. Από τη στιγμή όμως που άρχισαν να δυσπιστούν απέναντί του και προσέγγισαν τους αντιπάλους του, σταδιακά έγιναν εχθροί του⁸¹⁴.

Κι αυτό που όλοι συζητούσαν μη αρκούμενοι στην ειρήνη αλλά επιθυμώντας τον πόλεμο μεταξύ Ολύνθου-Μακεδονίας (*καὶ ὁ πάντες ἐθύλουν*) έχει σήμερα με τον έναν ή τον άλλον τρόπο πραγματοποιηθεί (*πέπρακται νυνὶ τοῦθ' ὅπωςδῆποτε*). Ο ρήτορας δεν θέλει να εξετάσει με ποιον τρόπο έχει συμβεί, ενώ στον Α Ολυνθιακό §7 είπε *αὐτομάτως*, χωρίς δηλαδή να συντελέσουν οι Αθηναίοι. Ο Weil⁸¹⁵ πιστεύει ότι εννοεί πως ο Φίλιππος κήρυξε τον πόλεμο στους Ολύνθιους, όταν νόμισε πως τον συνέφερε, ενώ ο Δημοσθένης θα προτιμούσε να είχε εκραγεί από πρωτοβουλία Αθηναίων και Ολυνθίων και σε χρόνο που αυτοί θα είχαν επιλέξει. Άρα, υποδηλώνεται για μια ακόμη φορά η ραθυμία των Αθηναίων.

Η υπόθεση *εἰ καθυφείμεθά* (ευκτική αορίστου) *τι τῶν πραγμάτων* είναι ιδεατή και προβληματική, καθότι η απόδοση είναι το *περιστάσης ἄν*. Σημειώνουμε και την παραστατική μεταφορά στο ρήμα *καθυφείμεθά*, καθώς κυριολεκτείται για τη χαλάρωση των ιστίων. Ο φόβος που βλέπει, δηλαδή προαισθάνεται, ο ρήτορας για τα κατοπινά δεν είναι μικρός (*οὐδὲ τὸν φόβον μικρὸν ὀρῶ*). Δεν χρησιμοποιείται το επίθετο *μέγας*, για να μην προκληθεί έντονη αναστάτωση στο κοινό. Τα κατοπινά είναι όσα θα ακολουθήσουν μετά την εισβολή του Φιλίππου στην Αθήνα, η οποία προβάλλεται ως δεδομένη, αν και προσδοκώμενη. Οι συνθήκες για τους Αθηναίους δεν είναι καλές από άποψη συμμάχων. Ο Δημοσθένης για τη σχέση τους με τη Θήβα αρκείται στην αποσιώπηση *ἐχόντων μὲν ὡς ἔχουσι Θηβαίων ἡμῖν*, γιατί δεν θέλει να εξηγήσει γνωστά και δυσάρεστα πράγματα⁸¹⁶. Όσο για τους Φωκείς περιορίζεται στην οικονομική τους εξάντληση⁸¹⁷, την οποία αποδίδει μεταφορικά με τη μετοχή *ἀπειρηκότων*, έχουν αποκάμει θα λέγαμε σήμερα. Ο Φίλιππος θα υποτάξει τους σημερινούς αντιπάλους του, τους Ολύνθιους και θα κλίνει σε αυτά: *τὰ παρόντα*

⁸¹³Για τη σημασία του ρήματος Πρβλ 1. 7: ἐκπολεμῶ=καθιστώ κάποιον από φίλο πολέμιο κάποιου, ἐκπολεμέω=κυριεύω πόλη με πόλεμο.

⁸¹⁴Κοκκινάκης, 1870:44.

⁸¹⁵Σκουρμπουτάκος, 1909:125.

⁸¹⁶Πρβλ 1. 26.

⁸¹⁷Πρβλ 1. 26.

καταστρεψαμένῳ πρὸς ταῦτ' ἐπικλῖναι τὰ πράγματα⁸¹⁸. Το κλίνω και τα σύνθετά του κυριολεκτούνται στις ζυγαριές και μεταφορικά άλλοτε επί καλού άλλοτε επί κακού, όπως εδώ. Σύνθετο με την πρόθεση ἐπί λαμβάνει σημασία κατηφόρας και επίθεσης. Έτσι, υποβάλλεται η εικόνα του Μακεδονικού στρατού να κινείται κυριολεκτικά κατηφορικά από την Μακεδονία και μεταφορικά κάνοντας καταδρομή προς ταῦτα, δηλαδή τα πράγματα στην Αθήνα, τα οποία αποσιωπώνται, για να μην εκδηλωθεί απαισιοδοξία από πλευράς ρήτορα.

Η αναβολή στην εκτέλεση του καθήκοντος ισοδυναμεί με αποδοχή της συμφοράς. Προσέχουμε ότι χρησιμοποιείται η φράση ποιήσειν τὰ δέοντα κι όχι πράττειν, γιατί η πρώτη σημαίνει τελώ το καθήκον ενώ η δεύτερη πράττω επωφελώς. Στον μέλλοντα ποιήσειν ενυπολανθάνει η έννοια της ελπίδας⁸¹⁹, την οποία αίρει ο Δημοσθένης. Καλύτερο είναι να ακουστεί ότι τα δεινά συμβαίνουν ἄλλοθι, δηλαδή στην Όλυμπο.

Η κατάληξη των πραγμάτων σε τέτοιο σημείο, αν εγκαταλειφθεί η σημερινή είναι σχεδόν γνωστή σ' όλους ανεξαιρέτως : σχεδὸν ἴσμεν ἅπαντες δήπου. Το βεβαιωτικό μόριο δήπου τίθεται στο τέλος για μεγαλύτερη έμφαση. Μάλιστα προσδιορίζει το ἅπαντες με διάθεση επίκρισης. Δηλαδή όλοι το γνωρίζουν και όχι μόνο κάποιοι⁸²⁰. Στην ουσία ο ρήτορας μέμφεται τους συμπολίτες του ότι άφησαν τα πράγματα να κυλήσουν έτσι, ώστε ο Φίλιππος να στραφεί ευθέως εναντίον της Αθήνας.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η § 3 χρησιμοποιείται ως προοίμιον της διηγήσεως ή ως δεύτερον προοίμιον εκ του αναγκαίου. Και τα δύο λαμβάνονται ἐξ ὑπολήψεως λόγω των φαύλων καταστάσεων. Το πρώτο (§§1-2) περιέχει και πρόταση (οὐχὶ ταῦτα παρίσταται μοι γινώσκειν ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τ' εἰς τὰ πράγματ' ἀποβλέψω καὶ ὅταν πρὸς τοὺς λόγους οὖς ἀκούω) και αιτιολογία (τοὺς μὲν γὰρ λόγους περὶ τοῦ τιμωρήσασθαι Φίλιππον ὁρῶ γιγνομένους, τὰ δὲ πράγματ' εἰς τοῦτο προήκοντα, ὥσθ' ὅπως μὴ πεισόμεθ' αὐτοὶ πρότερον κακῶς σκέψασθαι δέον) και συμπέρασμα (οὐδὲν οὖν ἄλλο

⁸¹⁸Πρβλ 1. 25 ἂν δ' ἐκεῖνα Φίλιππος λάβη, τίς αὐτὸν κωλύσει δεῦρο βαδίζειν.

⁸¹⁹Το ειδικό απαρέμφοτο απαντά σε όλους τους χρόνους εκτός μέλλοντα. Τα ρήματα όρκου, υπόσχεσης δέχονται ειδικό απαρέμφοτο σε μέλλοντα ως αντικείμενο Το ρήμα μέλλω + τελικό απαρέμφοτο σε μέλλοντα. Επίσης το προθυμοῦμαι ,διανοοῦμαι, ἀναβάλλομαι, ἀναιρῶ με την έννοια του χρησιμοδοτώ, και τα συνώνυμα.

⁸²⁰Βασιιάδης,1848:329·Νικοκλής,1875:100.

μοι δοκοῦσιν οἱ τὰ τοιαῦτα λέγοντες ἢ τὴν ὑπόθεσιν, περὶ ἧς βουλευέσθε, οὐχὶ τὴν οὖσαν παριστάντες ὑμῖν ἀμαρτάνειν). Το δεύτερο προοίμιο ἔχει τὴν ἴδια φύση. Πρότασις εἶναι ὁ μὲν οὖν παρῶν καιρὸς, εἴπερ ποτέ, πολλῆς φροντίδος καὶ βουλῆς δεῖται· ἐγὼ δ' οὐχ ὅ τι χρὴ περὶ τῶν παρόντων συμβουλευῶσαι χαλεπώτατον ἡγοῦμαι, ἀλλ' ἐκεῖν' ἀπορῶ, τίνα χρὴ τρόπον, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρὸς ὑμᾶς περὶ αὐτῶν εἰπεῖν. Ἡ αιτιολογία: πέπεισμαι γὰρ ἐξ ὧν παρῶν καὶ ἀκούων σύνοιδα, τὰ πλείω τῶν πραγμάτων ἡμᾶς ἐκπεφευγένοι τῶ μὴ βούλεσθαι τὰ δέοντα ποιεῖν ἢ τῶ μὴ συνιέναι. Το συμπέρασμα: ἀξιῶ δ' ὑμᾶς, ἂν μετὰ παρρήσιας ποιῶμαι τοὺς λόγους, ὑπομένειν, τοῦτο θεωροῦντας, εἰ τάληθῆ λέγω, καὶ διὰ τοῦτο, ἵνα τὰ λοιπὰ βελτίω γένηται· ὁρᾶτε γὰρ ὡς ἐκ τοῦ πρὸς χάριν δημηγορεῖν ἐνίους εἰς πᾶν προελήλυθε μοχθηρίας τὰ παρόντα. Ἡ πρότασις καὶ στα δύο προοίμια δέχεται αιτιολογία, διότι δὲν εἶναι σαφῆς. Ἐνῶ στὸν Α Ολυμπιακὸ ἀπὸ τὴν αὐταπόδεικτη πρότασις μεταβαίνει ὁ ρήτορας στὸ συμπέρασμα.

Στὸ πρῶτο προοίμιο ὁ ρήτορας προσελκύει τὴν προσοχὴ τοῦ ακροατηρίου, μεμφόμενος τοὺς ρήτορες γιὰ τὰ λάθη τοὺς, ἐνῶ στὸ δεύτερο, τὸ ὁποῖο θεωρεῖ ἀπαραίτητο, μέμφεται τὸ κοινὸ που δὲν πράττει τὰ δέοντα παρασυρόμενο ἀπὸ τοὺς δημοκόλακες. Γι' αὐτὸ παρακαλᾷ νὰ υπομείνουν τοὺς δυσάρεστους ἀλλὰ ἀληθεῖς λόγους τοῦ. Τονίζει δύο στοιχεῖα: 1/ ὅτι ἡ κατάσταση ὅπως ἐξελίχθηκε πολλῆς φροντίδος καὶ βουλῆς δεῖται καὶ 2/ τὸν τρόπο που θα πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν κατάσταση τίνα χρὴ τρόπον πρὸς ὑμᾶς περὶ αὐτῶν εἰπεῖν. Στὸ δεύτερο αὐτὸ στοιχεῖο θα στηρίξει τὰ γεγονότα που θα ἀφηγηθεῖ: τὴ σοβαρότητα τῆς κατάστασης, τὴ δικὴ τοῦ θέσης, τὶς θέσεις τῶν ἄλλων ρητόρων, τὸν τρόπο σκέψης καὶ ἀντίδρασης τῶν Ἀθηναίων.

Ἀπὸ τὰ παρελθόντα γεγονότα ἐπιλέγονται ἐκεῖνα που ἔχουν σχέση με ἀνεφάρμοστες ἀθηναϊκὲς ἀποφάσεις: §§ 4-5 ἐψηφίσασθε τετταράκοντα τριήρεις καθέλκειν καὶ τοὺς μέχρι πέντε καὶ τετταράκοντ' ἐτῶν αὐτοὺς ἐμβαίνειν καὶ τάλανθ' ἐξήκοντ' εἰσφέρειν. Ἀντὶ γι' αὐτά, τρεῖς μῆνες ἀργότερα, μετὰ τὰ μυστήρια δέκα ναῦς ἀπεστείλατ' ἔχοντα κενὰς Χαρίδημον καὶ πέντε τάλαντ' ἀργυρίου. § 5 Ἀκόμη χειρότερα μόνις οἱ Ἀθηναῖοι πληροφορήθησαν τὶς διάφορες φήμες ὅτι ὁ Φίλιππος εἶναι ἀρρωστος ἢ πέθανε ἐγκατέλειψαν τὸν ἀπόστολον. § 7 Ἡ κατάσταση τῶν Ολυμπίων: ὑπῆρχον Ὀλύμπιοι δυνάμιν τινα κεκτημένοι, καὶ διέκειθ' οὕτω τὰ πράγματα. . . ἐπράξαμεν ἡμεῖς κάκεῖνοι πρὸς ἡμᾶς εἰρήνην. . . ἐκπολεμῶσαι δεῖν ὠόμεθα. Τέλος ὁ Δημοσθένης ἀναφέρεται στὴν κατάσταση τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηναίων: § 8 ἐχόντων μὲν ὡς ἔχουσι Θηβαίων ἡμῖν, ἀπειρηκότων δὲ χρήμασι Φωκέων, μηδενὸς δ' ἐμποδῶν ὄντος Φιλίππου.

Εξετάζοντας τα ιστορικά γεγονότα, βλέπουμε ότι παραλείπονται τα σημαντικότερα, όπως ο Ιερός πόλεμος, ο πόλεμος των Αθηναίων με τους Μεγαρείς, οι επισιτιστικές δυσχέρειες των Αθηναίων, οι επιχειρήσεις του Φιλίππου στη Θράκη και το Αιγαίο, ο πόλεμος που κήρυξε το κοινό των Χαλκιδέων εναντίον των Αθηναίων. Από όλα τα παραπάνω υπάρχει στην § 8 μόνον μία νύξη για τους Φωκείς. Αλλά έτσι ο Δημοσθένης πετυχαίνει στη *διήγησιν* να είναι σύντομος. Συνδυάζει τα γεγονότα που αναφέρει με το στόχο που θέτει στο λόγο του και προϋποθέτει για την αιτία της κατάστασης που βρίσκονται, δηλ. την αμέλεια και την ολιγωρία, στοιχεία που θα αναλύσει στην *πρόθεσιν*.

Η σαφήνεια δε που επιτυγχάνεται με τη δομή του λόγου είναι βασικό χαρακτηριστικό αυτής της *διηγέσεως*. Τα γεγονότα εκτίθενται με λογική ακολουθία §7, και διαχωρίζονται από τα πρόσωπα. Δεν παρουσιάζονται ταυτόχρονα σε δράση περισσότερα από τρία πρόσωπα ή ομάδες προσώπων: § 4 Φίλιππος-Αθηναίοι, § 5 Αθηναίοι - Χαρίδημος -Φίλιππος, § 7 Ολύνθιοι - Φίλιππος - Αθηναίοι, § 8 Θηβαίοι - Φωκείς -Φίλιππος. Το στοιχείο αυτό είναι χαρακτηριστικό στις δημηγορίες του Δημοσθένη, τόσο στη *διήγησιν*, όσο και στις *πίστεις*. Τέλος, όλα παρουσιάζονται με απλό λόγο, με αποτέλεσμα να γίνεται κατανοητός ακόμη και στον πλέον άσχετο.

ΠΡΟΘΕΣΙΣ §§ 10-13

[10] ἄλλ' ὅτι μὲν δὴ δεῖ βοηθεῖν, εἴποι τις ἄν, πάντες ἐγνώκαμεν, καὶ βοηθήσομεν· τὸ δ' ὅπως, τοῦτο λέγε. μὴ τοίνυν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, θαυμάσητε, ἂν παράδοξον εἴπω τι τοῖς πολλοῖς. νομοθέτας καθίστατε. ἐν δὲ τούτοις τοῖς νομοθέταις μὴ θῆσθε νόμον μηδένα (εἰσὶ γὰρ ὑμῖν ἱκανοί), ἀλλὰ τοὺς εἰς τὸ παρὸν βλάπτοντας ὑμᾶς λύσατε. [11] λέγω τοὺς περὶ τῶν θεωρικῶν, σαφῶς οὕτως, καὶ τοὺς περὶ τῶν στρατευομένων ἐνίους, ὧν οἱ μὲν τὰ στρατιωτικὰ τοῖς οἴκοι μένουσι διανέμουσι θεωρικά, οἱ δὲ τοὺς ἀτακτοῦντας ἀθρόους καθιστᾶσιν, εἴτα καὶ τοὺς τὰ δέοντα ποιεῖν βουλομένους ἀθυμοτέρους ποιοῦσιν. ἐπειδὴν δὲ ταῦτα λύσητε καὶ τὴν τοῦ τὰ⁸²¹ βέλτιστα λέγειν ὁδὸν παράσχητ' ἀσφαλῆ, τῆνικαῦτα τὸν γράψονθ' ἅ πάντες ἴσθ' ὅτι συμφέρει ζητεῖτε.

Ο Δημοσθένης, προτού περάσει στο κεφάλαιον τοῦ δυνατοῦ κι ανακοινώσει τον τρόπο βοήθειας, χρησιμοποιεῖ ένα σχῆμα υποφοράς *εἴποι τις ἄν, ὅτι μὲν δὴ δεῖ βοηθεῖν, πάντες ἐγνώκαμεν καὶ βοηθήσομεν* στο οποίο ακούγεται με σχῆμα *προλήψεως* η δεδομένη ομόφωνη ἀπόφαση για συμμαχία με τους Ολύνθιους και

⁸²¹ Σχῆμα κύκλου λέγεται η αλληπάλληλη συσσώρευση ἄρθρων. Το μεν πρώτο αποδίδεται στην τελευταία λέξη, το δεύτερο στην προηγούμενη και το τρίτο στην πρώτη.

κατ'επέκταση η γνώση των υποχρεώσεων που αναλάμβαναν οι Αθηναίοι. Έτσι, εκβιάζονται τρόπον τινά οι φιλότιμοι ακροατές να τις παραδεχτούν. Αλλά ο υποτιθέμενος ερωτών θα ζητούσε έντονα από τον ρήτορα να πει τον τρόπο βοήθειας: *τὸ δ' ὅπως, τοῦτο λέγε*. Πριν απαντήσει ο Δημοσθένης, προδιαθέτει το ακροατήριο για μη ευάρεστη πρόταση και μάλιστα παράδοξη που θα τους κάνει να εκπλαγούν (*μὴ τοίνυν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, θαυμάσητε, ἂν παράδοξον εἶπω τι τοῖς πολλοῖς*). Το παράδοξο ἐγκείται σύμφωνα με τον Σχολιαστή στο ότι, ενώ περίμεναν να ακούσουν για τον πόλεμο, αυτός τους προτρέπει να διορίσουν νομοθέτες *νομοθέτας καθίσατε*: σ' αυτούς τους έκτακτους συγκεκριμένα, όπως φαίνεται από την πρόταξη της αντωνυμίας *τούτοις* πριν τη λέξη *τοῖς νομοθέταις*- να μην υποβάλουν προς ψήφιση κανένα νόμο (*ἐν δὲ τούτοις τοῖς νομοθέταις μὴ θῆσθε νόμον μηδένα*) —αρκετούς έχουν (*εἰσὶ γὰρ ὑμῖν ἱκανοί*)- ένα πικρόχολο σχόλιο πως αποτελούν απόδειξη της καχεξίας της δημοκρατίας⁸²² —αλλά να προβούν σε επιθεώρηση και κατάργηση των επιβλαβών νόμων, προς το παρόν βέβαια (*ἀλλὰ τοὺς εἰς τὸ παρὸν βλάπτοντας ὑμᾶς λύσατε*). Με το τελευταίο μετριάζεται η μομφή ότι οι Αθηναίοι ψήφισαν και τήρησαν νόμους που ἐβλάπταν⁸²³. Μάλιστα, επειδή φοβάται μήπως γίνει κάποια παρανόηση στο ήδη σκανδαλώδες αίτημά του⁸²⁴, υπεκφεύγει με το να μην αναδέχεται ο ίδιος την κατάργηση των νόμων, αλλά την αναθέτει σε προσωρινούς νομοθέτες που οι Αθηναίοι θα ορίσουν. Κι ασύνδετα προς τα προηγούμενα: *λέγω τοὺς περὶ τῶν θεωρικῶν* ορίζει ξεκάθαρα τη γνώμη του η οποία ἄλλωστε εμπεριέχεται γενικότερα και στα προηγούμενα λόγια, για το ποιοι είναι οι επισφαλείς νόμοι. Παρότι γνωρίζει ότι η πρότασή του θα ηχήσει ἄσχημα κι ότι θα τον μισήσουν οι ακροατές, ωστόσο θεωρεί επιτακτική την ανάγκη να την εκφράσει με το ὄνομά της. Έτσι, ενώ στον *Α Ολυνθιακό* υπαινίχθηκε τα θεωρικά, ἐδώ ξεστομίζει τη λέξη δίχως προφύλαξη, για να κατανοήσει πραγματικά το κοινό τη σημασία τους. Ἐννοεῖ τους νόμους για τα θεωρικά: *λέγω τοὺς περὶ τῶν θεωρικῶν* και το τονίζει ἐμφατικά με τη δεικτική αντωνυμία *ούτωςί* κι ἀπερίστροφα *σαφῶς οὕτωςί*, και μερικούς που ἀφορούν τους στρατεύσιμους: *καὶ τοὺς περὶ τῶν στρατευομένων ἐνίους*. Ὅταν λέει ότι οι πρώτοι νόμοι μοιράζουν ὑπὸ μορφή θεωρικῶν χρήματα προορισμένα για το στρατό σ' αυτούς που μένουν ἐδώ (*οἱ μὲν τὰ στρατιωτικὰ τοῖς οἴκοι μένουσι διανεμόουσι θεωρικά*), είναι φανερό ότι δεν μέμφεται γενικά τη διανομή ἀλλά τη δαπάνη τους ἀπό

⁸²²Κοκκινάκης, 1870: 48.

⁸²³Σκουρμπουτάκος, 1909: 127.

⁸²⁴Νικοκλής, 1875: 101.

κάποιους αργόσχολους. Οι ανυπότακτοι (*ἀτακτοῦντες*) που αθωώνονται είναι όσοι προέβαλλαν δικαιολογίες, για να αποφύγουν τη στράτευση, όπως οι βουλευτές, οι έμποροι, οι τελώνες, οι χορηγοί, και οι χορευτές⁸²⁵. Η βλάβη κατ'επέκταση για την πόλη είναι διπλή: τροφοδοτείται η νωθρότητα και αποθαρρύνονται οι συνεπείς να επιτελέσουν το καθήκον τους. Αλλά ο ρήτορας αποφεύγει να πει την πρώτη επίπτωση, επειδή δε συμφέρει αυτή τη στιγμή, και εκφράζει μόνο τη δεύτερη *εἴτα καὶ τοὺς τὰ δέοντα ποιεῖν βουλομένους ἀθυμοτέρους ποιοῦσιν*. Το δίχως άλλο λέει ότι οι πρόθυμοι και νόμιμοι άνθρωποι αρνούνται να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους, σαν βλέπουν τους ασυνεπείς να μένουν ατιμώρητοι. Πρόκειται για ένα ενθύμημα, γιατί ούτε αθωώνονται πάντα οι φυγάδες, ούτε απέχουν οι νομοταγείς από την υπακοή στους νόμους. Οι τελευταίοι, μάλιστα, όταν έχουν συνηθίσει να πράττουν το σωστό, το πράττουν με απόλυτη συνείδηση και δεν λυπούνται για τις προσωπικές αρνητικές συνέπειες που ίσως προκύπτουν⁸²⁶.

Στη συνέχεια δεν τολμά να προβεί σε έγγραφη πρόταση ακύρωσης των νόμων, όπως λογικά απαιτούσαν οι περιστάσεις, κι ασφαλώς ίσως κανένας άλλος δεν θα το έπραττε, όπως προκύπτει από την τελευταία φράση: *τηνικαῦτα τὸν γράψονθ' ἅ πάντες ἴσθ' ὅτι συμφέρει ζητεῖτε*, από τη στιγμή που γινόταν κατάχρηση στη διανομή των θεωρικών.

[12] πρὶν δὲ ταῦτα πράττειν, μὴ σκοπεῖτε τίς εἰπὼν τὰ βέλτισθ' ὑπὲρ ὑμῶν ὑφ' ὑμῶν ἀπολέσθαι βουλήσεται· οὐ γὰρ εὐρήσετε, ἄλλως τε καὶ τούτου μόνου περιγίγνεσθαι μέλλοντος, παθεῖν ἀδίκως τι κακὸν τὸν ταῦτ' εἰπόντα καὶ γράψοντα, μηδὲν δ' ὠφελῆσαι τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν μᾶλλον ἔτ' ἢ νῦν τὸ τὰ βέλτιστα λέγειν φοβερώτερον ποιῆσαι. καὶ λύειν γ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς νόμους δεῖ τούτους τοὺς αὐτοὺς ἀξιοῦν οἷπερ καὶ τεθήκασιν· [13] οὐ γὰρ ἔστι δίκαιον, τὴν μὲν χάριν, ἣ πᾶσαν ἔβλαπτε τὴν πόλιν, τοῖς τότε θεῖσιν ὑπάρχειν, τὴν δ' ἀπέχθειαν, δι' ἧς ἂν ἅπαντες ἄμεινον πράττοιμεν, τῶ νῦν τὰ βέλτιστ' εἰπόντι ζημίαν γενέσθαι. πρὶν δὲ ταῦτ' εὐτρεπίσαι, μηδαμῶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μηδέν' ἀξιοῦτε τηλικούτον εἶναι παρ' ὑμῖν ὥστε τοὺς νόμους τούτους παραβάντα μὴ δοῦναι δίκην, μηδ' οὕτως ἀνόητον ὥστ' εἰς προὔπτον κακὸν αὐτὸν ἐμβαλεῖν.

Στον τύπο *ἀπολέσθαι* υπάρχει η έννοια της ηθικής και ψυχικής συντριβής η οποία ενισχύεται με το *παθεῖν ἀδίκως τι κακὸν* και τις λέξεις *ἀπέχθειαν* και *ζημίαν*.

⁸²⁵βλ. αὐτόθι σ. 44.

⁸²⁶βλ. Ἀριστ., *Ἠθικά Νικομάχεια* 2. *ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, 1107a [1] ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν*. Πρβλ και στάση Σωκράτη.

Αυτή θα είναι η συνέπεια για εκείνον που θα μιλήσει και θα προτείνει εγγράφως τροποποίηση του σχετικού με τα θεωρικά νόμου. Στη φράση *ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν μᾶλλον ἔτ' ἢ νῦν τὸ τὰ βέλτιστα λέγειν φοβερώτερον ποιῆσαι* επανέρχεται η ιδέα που είχε ακουστεί στο 1.16 (*ἐγὼ δ' οὐκ ἄγνοῶ μὲν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦθ' ὅτι πολλάκις ὑμεῖς οὐ τοὺς αἰτίους, ἀλλὰ τοὺς ὑστάτους περὶ τῶν πραγμάτων εἰπόντας ἐν ὀργῇ ποιεῖσθε*) σχετικά με την τιμωρία προσώπων που δεν είναι υπόλογα. Η διαστροφή και επιπολαιότητα των Αθηναίων καταδεικνύεται, όπως υπογράμμισε ο Sauppe από τη σκόπιμη επανάληψη της αντωνυμίας *ὑμῶν* στους δύο αντιτιθέμενους ὀρους *ὑπὲρ ὑμῶν - ὑφ' ὑμῶν*⁸²⁷.

Το Σχόλιο στο *ἄλλως τε καὶ τούτου μόνου* παραδίδει: *ἀντιπίπτων λύει*, δηλαδή ο Δημοσθένης, για να μην πει κάποιος πως είναι δυνατόν αυτός ο φιλόπολις να αδιαφορεί για τον θάνατο υπέρ της πόλης, όπως ο Κόδρος, ο βασιλιάς των Αθηνών και οι θυγατέρες του Λεώ, αντιστρέφει λέγοντας ότι εκείνοι μπορεί να χάθηκαν για χάρη της πατρίδας αλλά είχαν τουλάχιστον την παραμυθία ότι ο θάνατός τους ήταν χρήσιμος. Ενώ ο δικός του θάνατος δε θα ωφελήσει αλλά θα βλάψει, γιατί θα στερήσει από άλλους ρήτορες τη δυνατότητα παρηρησίας στο βήμα⁸²⁸.

Για την υπόδειξη να καταργηθούν οι επιβλαβεῖς νόμοι από εκείνους που τους έχουν θεσπίσει *καὶ λύειν γ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς νόμους δεῖ τούτους τοὺς αὐτοὺς ἀξιούῃν οἴπερ καὶ τεθήκασιν*, ο Σχολιαστής γράφει: *«βούλεται κατηγοροῦν ἑαυτοῦ ποιῆσαι Εὐβουλον»*. Βάλλει έτσι το ἦθος του αντιπάλου του, γιατί εισήγαγε έναν νόμο ατελέσφορο, αλλά και όλους τους υπερασπιστές του, αποφεύγοντας όμως να τους ονομάσει.

Με ταχύτητα και ζοηρότητα ακολουθεῖ η αιτία *ἀπὸ τοῦ δικαίου (Σ) οὐ γάρ ἐστι δίκαιον*. Δεν είναι δίκαιο να έχουν δημοτικότητα όσοι θεσπίζουν επιβλαβεῖς για την πόλη νόμους. Ο παρατατικός *ἔβλαπτε* δηλώνει συνεχή βλάβη από τη στιγμή της ψήφισης μέχρι την ώρα που εκφωνεῖται ο λόγος και είναι φανερό ότι ο Δημοσθένης μέμφεται τους συμπολίτες του για την εὐνοια που εκδηλώνουν προς τους δημοκόλακες, ενώ αντιπαθούν και μισούν (*ἀπέχθειαν*) και περιβάλλουν με τους ἐσχατούς κινδύνους τους φιλοπάτριδες και αγαθούς συμβούλους και μάλιστα τον νῦν, δηλαδή τον εαυτό του (*τῷ νῦν τὰ βέλτιστ' εἰπόντι ζημίαν γενέσθαι*).

Ένας τόσο ισχυρός πάντως, ώστε να παραβεί αυτούς τους νόμους ατιμώρητος (*μὴ δοῦναι δίκην*) θα ήταν *ἀνόητος*, ἀνόητοι και οι Αθηναῖοι, αν ελπίζουν να βρουν

⁸²⁷βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909:109.

⁸²⁸βλ. θεωρικά αυτόθι σσ. 40-41.

αυτόν που θα επιλέξει να ρίξει τον εαυτό του σε προφανή κίνδυνο: *ὄστ' εἰς προὔπτον κακὸν αὐτὸν ἐμβαλεῖν*. Φυσικά εννοεί ότι, όσο ολέθριοι κι αν είναι αυτοί οι νόμοι, πρέπει να γίνουν σεβαστοί, ώσπου να καταλυθούν όχι όμως από οποιονδήποτε, αλλά από τους έκτακτους νομοθέτες που προανέφερε⁸²⁹. Με τον τρόπο αυτό ο οξύγυρος Δημοσθένης εκδηλώνει πίστη και υπακοή στο υπάρχον νομοθετικό σύστημα και καθίσταται ασφαλής, αποφεύγοντας κάθε υπόνοια ότι καταλύει ο ίδιος τους νόμους των θεωρικών. Προς αυτήν την κατεύθυνση συνηγορεί και η σύνταξη του *ὄστε* με *απαρέμφατο ἐμβαλεῖν*, η οποία δηλώνει την απλή γνώμη του λέγοντος, άρα υποκειμενικό αποτέλεσμα. Μπορούσε δηλαδή κάποιος να αντιμετωπίσει μια τέτοια περιπέτεια, αλλά είναι άδηλο αν το έκανε.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η *πρόθεσις* ανακεφαλαιώνει την *διήγησιν* και συνδέεται μ' εκείνη ως εξής: Η φράση στην§ 3 *τίνα χρῆ τρόπον* απαντά στην § 10 *τὸ δ'ὅπως τοῦτο λέγε*. Ο ρήτορας δεν αναφέρει απλώς τι πρέπει να κάνουν οι Αθηναίοι (*τίνα χρῆ*), με το οποίο συνδέονται η *διήγησις* και η *πρόθεσις*, αλλά προχωρεί ένα βήμα παραπέρα, ότι θα πρέπει να βοηθήσουν τους Ολυνθίους. Δεν εξηγεί τον λόγο, καθώς τον θεωρεί δεδομένο, αφού αφενός το γενικό κλίμα που επικρατεί στη συνέλευση είναι αυτό (§ 2 *τοὺς συμμάχους σώσομεν*, § 10 *ὅτι μὲν δὴ δεῖ βοηθεῖν*) και αφετέρου λόγω των στοιχείων της τραγικής κατάστασης που παρατέθηκαν στη *διήγησιν*.

Η *πρόθεσις* επίσης έχει τη μορφή συγκεκριμένης πρότασης: τροπολογίες σε δύο νόμους. Ο Δημοσθένης με το να προτείνει: *Νομοθέτας καθίσατε* οδηγεί στην αναθεώρηση της λειτουργίας θεσμών της αθηναϊκής δημοκρατίας και μάλιστα προχωρεί σε μία ακόμη πιο τολμηρή πρόταση: αυτοί που θέσπισαν τους νόμους των θεωρικών και των στρατιωτικών θα πρέπει να τους καταργήσουν.

Χαρακτηριστικό δε στοιχείο της *προθέσεως* είναι η έντονη αντίθεση ανάμεσα στον Δημοσθένη και τους άλλους ρήτορες, με στόχο να εξοικονομηθεί η ένταση του ακροατηρίου, ώστε να ταυτιστεί με τον ομιλητή. Ως αποτέλεσμα *τοῦ πάθους* ο ρήτορας προσδοκά η συνέλευση να στραφεί εναντίον εκείνων των ρητόρων που επέβαλαν τα θεωρικά και εισήγαγαν τους νόμους για την απαλλαγή από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις. Ο Dobson σημειώνει πως στις §§11-12 ο ρήτορας ξεσηκώνει την περιέργεια του κοινού με ένα αίνιγμα, το οποίο, μετά από κάποια

⁸²⁹Νικοκλής,1875:105 ·Σκουρμπουτάκος,1909: 130.

αγωνία, λύνει ο ίδιος. Μάλιστα, δεν αρκείται να πει μια φορά ό,τι έχει να προτείνει, αλλά επαναλαμβάνει τη δήλωσή του, μέχρι που να σιγουρευτεί ότι το κοινό του έχει κατανοήσει πραγματικά τη βαρύνουσα σημασία του θέματος⁸³⁰.

ΠΙΣΤΕΙΣ §§14-32

[14] οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνό γ' ὑμᾶς ἀγνοεῖν δεῖ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι ψήφισμ' οὐδενὸς ἄξιόν ἐστιν, ἂν μὴ προσγένηται τὸ ποιεῖν ἐθέλειν τὰ γε δόξαντα προθύμως [ὑμᾶς]. εἰ γὰρ αὐτάρκη τὰ ψηφίσματα ἦν ἢ ὑμᾶς ἀναγκάζειν ἃ προσήκει πράττειν ἢ περὶ ὧν γραφεῖη διαπράξασθαι, οὐτ' ἂν ὑμεῖς πολλὰ ψηφιζόμενοι μικρά, μᾶλλον δ' οὐδὲν ἐπράττετε τούτων, οὔτε Φίλιππος τοσοῦτον ὑβρίκει χρόνον· πάσαι γὰρ ἂν εἴνεκά γε ψηφισμάτων ἐδεδώκει δίκην. [15] ἀλλ' οὐχ οὕτω ταῦτ' ἔχει· τὸ γὰρ πράττειν τοῦ λέγειν καὶ χειροτονεῖν ὕστερον ὄν τῇ τάξει, πρότερον τῇ δυνάμει καὶ κρεῖττόν ἐστιν. τοῦτ' οὖν δεῖ προσεῖναι, τὰ δ' ἄλλ' ὑπάρχει· καὶ γὰρ εἰπεῖν τὰ δέοντα παρ' ὑμῖν εἰσιν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δυνάμενοι, καὶ γινῶναι πάντων ὑμεῖς ὀξύτατοι τὰ ῥηθέντα, καὶ πρᾶξαι δὲ δυνήσεσθε νῦν, ἐὰν ὀρθῶς ποιῆτε.

Μεταβαίνοντας στο τρίτο μέρος του λόγου ο Δημοσθένης συνθέτει μια ολόκληρη παράγραφο (§14) που είναι ένα σχῆμα καθ' ὑπόθεσιν με το οποίο εκφράζει τις πάγιες πολιτικές του θέσεις και στηρίζει την επιχειρηματολογία των επόμενων παραγράφων. Η γνώμη ὅτι ψήφισμ' οὐδενὸς ἄξιόν ἐστιν, ἂν μὴ προσγένηται τὸ ποιεῖν ἐθέλειν τὰ γε δόξαντα προθύμως [ὑμᾶς] αληθεύει κατά τον ρήτορα. Οι Αθηναῖοι λάμβαναν σημαντικές αποφάσεις αλλά έπρατταν λιγότερα απ' όσα έπρεπε, όπως αναφέρθηκε στις §§4-5. Η αιτιολόγηση της θέσης γίνεται πάλι γνωμολογικά με προσωποποίηση των ψηφισμάτων: εἰ γὰρ αὐτάρκη τὰ ψηφίσματα ἦν ἢ ὑμᾶς ἀναγκάζειν ἃ προσήκει πράττειν ἢ περὶ ὧν γραφεῖη διαπράξασθαι οὐτ' ἂν ὑμεῖς πολλὰ ψηφιζόμενοι μικρά, μᾶλλον δ' οὐδὲν ἐπράττετε τούτων οὔτε Φίλιππος τοσοῦτον ὑβρίκει χρόνον. Ακούγεται ότι οι Αθηναῖοι πράττουν λίγα, ωστόσο ο Δημοσθένης σκεπτόμενος δήθεν τη στιγμή αυτή ότι ούτε λίγα κάνουν λέει με σχῆμα έπανορθώσεως : μᾶλλον οὐδὲν⁸³¹. Η ύβρις του Μακεδόνα από την άλλη συνίστατο στην ασύστολη καταπάτηση των δικαιωμάτων των Αθηναίων στην Αμφίπολη, Ποτειδαία, Πύδνα, και Μεθώνη, τις οποίες κατέλαβε αυθαίρετα. Αλλά είχε μείνει ατιμώρητος όχι τόσο εξαιτίας των πρόχειρων αθηναϊκών ψηφισμάτων, όπως σαρκαστικά επισημαίνεται, αλλά κυρίως γιατί οι πολίτες της Αθήνας απλώς ψήφισαν και δεν εκτελούσαν. Ο σαρκασμός κινείται κλιμακωτά με τις λέξεις πολλά... μικρά...οὐδὲν.. Οι δύο τελευταίοι όροι

⁸³⁰Dobson, 1919 :245-246.

⁸³¹Πρβλ 1.19, 2. 2.

αποτελούν *διόρθωσιν*. Η έμφαση και ο σαρκασμός κορυφώνονται στην πρόταση *πάλαι γάρ αν είνεκα ... έδεδώκει δίκην*. Παρατηρούμε ότι έχουμε δύο αποδόσεις μιας υπόθεσης, η συνέπεια της οποίας είναι ενδεχόμενη.

Η αιτιολόγηση της θέσης ότι τα ψηφίσματα γενικά από μόνα τους δεν έχουν καμία δύναμη (*άλλ' ούχ ούτω ταυτ' έχει*) γίνεται με μια γνωμολογία : η πράξη, ενώ ως προς τη χρονική σειρά έρχεται μετά την εισήγηση και την απόφαση (*το γάρ πράττειν τοδ λέγειν και χειροτονεϊν ύστερον όν τή τάξει*), εντούτοις στη σημασία προηγείται και είναι σπουδαιότερη (*πρότερον τή δυνάμει και κρείττον έστιν*). Ο απλός αυτός συλλογισμός αναλύεται στη χρονική διαδοχή των ενεργειών *λέγειν-χειροτονεϊν πράττειν*, των οποίων η εσωτερική λειτουργία είναι αντίστροφη της χρονικής τους διαδοχής, καθώς το *πράττειν* είναι σπουδαιότερο του *χειροτονεϊν* και του *λέγειν*. Η πράξη λοιπόν πρέπει να προστεθεί: *τουτ' ούν δεϊ προσεϊναι*, τα άλλα δύο υπάρχουν (*τα δ' άλλ' ύπαρχει*). Ακολουθως σ' έναν υποθετικό λόγο διατυπώνονται οι πάγιες δημοσθενικές πολιτικές θέσεις για την ανάληψη από τους Αθηναίους συγκεκριμένης δράσης εναντίον του Φιλίππου: *και γάρ είπειν τα δέοντα παρ' ύμϊν είσιν δυνάμενοι και γνώναι πάντων ύμεϊς όζύτατοι τα ρήθέντα, και πράξαι δε δυνήσεσθε νυν, έαν όρθως ποιήτε*. Είναι εντυπωσιακό πως μετά την προηγηθείσα σαρκαστική ειρωνεία, αποκαλούνται οι ρήτορες γενικά – άρα και ο ομιλητής - ικανοί (*δυνάμενοι*) να πουν όσα πρέπει και επαινούνται οι ακροατές με τον χαρακτηρισμό *όζύτατοι* όσον αφορά στο νόημα του λόγου. Στην Αθήνα, κατά την παρατήρηση του Ober, υποστηριζόταν η σύνεση των συλλογικών αποφάσεων των μαζών, λόγω ενμέρει της πεποίθησης ότι ο αθηναϊκός λαός διέθετε φύσει ευφυία εν συγκρίσει προς άλλους⁸³². Σίγουρα ο Δημοσθένης έχει στο νου του τα θουκιδιδικά γραφόμενα στο Α βιβλίο (70.2) *και έπινοήσαι όξεϊς και έπιτελέσαι έργω ό αν γνῶσιν*, αλλά παραλείπει το *έπιτελέσαι έργω ό αν γνῶσιν*. Έχοντας ήδη πει στο προοίμιο του *Υπερ τής Ροδίων έλευθερίας* λόγου «*Εγώ δ' ούδεπόποθ' ήγησάμην χαλεπόν το διδάξαι τα βέλτισθ' ύμῶς ως γάρ είπειν άπλως, άπαντες ύπαρχειν έγνωκότες μοι δοκεϊτέ, αλλά το πείσαι πράττειν ταυτα: έπειδαν γάρ τι δόξη και ψηφισθῆ, τότε' ίσον τοδ πραχθῆναι απέχει όσονπερ πριν δόξαι*», το πιθανότερο είναι να περίμεναν οι ακροατές να ακούσουν ότι δεν μπορούν να πράξουν τίποτε. Αλλά, για να τους ενθαρρύνει να πράξουν, εγείροντας τον εγωισμό τους εκφράζεται κατά τρόπο, ώστε η μομφή, ενώ υπάρχει στα λόγια, να καταλήξει σε φαινομενικό έπαινο. Αν φερθούν σωστά προορίζοντας τα πλεονάσματα του δημόσιου

⁸³²Ober, 2003 :248.

ταμείου σε στρατιωτικές ανάγκες και όχι στα θεωρικά, θα υλοποιήσουν τις αποφάσεις. Από το σημείο αυτό, λοιπόν, αρχίζει να διορθώνει έντεχνα και σταδιακά (§§15,18,19,20,21-26,33) τις μομφές που επέσυρε στα τμήματα 3,4-5,6,9, ώστε να μην προκαλέσει αγανάκτηση. Η δριμύτητα των λόγων του δεν φανερώνει άγνοια από την πλευρά του των κανόνων της τέχνης του· αντιθέτως είναι δικαιολογημένη, γιατί ο στόχος είναι να ξυπνήσουν οι Αθηναίοι από τον λήθαργο (§§21, 27,36).

[16] τίνα γὰρ χρόνον ἢ τίνα καιρόν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦ παρόντος βελτίω ζητεῖτε; ἢ πόθ' ἃ δεῖ πράξετ', εἰ μὴ νῦν; οὐχ ἅπαντα μὲν ἡμῶν προεἶληφε τὰ χωρὶ' ἄνθρωπος, εἰ δὲ καὶ ταύτης κύριος τῆς χώρας γενήσεται, πάντων αἴσχιστα πεισόμεθα; οὐχ οὕς, εἰ πολεμήσαιεν, ἐτοιμῶς σώσειν ὑπισχνούμεθα, οὔτοι νῦν πολεμοῦσιν; οὐκ ἐχθρός; οὐκ ἔχων τὰ ἡμέτερα; οὐ βάρβαρος; οὐχ ὅ τι ἂν εἴποι τις;

Εφόσον, λοιπόν, υπάρχουν και ικανοί ρήτορες-σύμβουλοι και οι Αθηναίοι διαθέτουν ευφυΐα και μπορούν να πράξουν σωστά, ο Δημοσθένης τους υποβάλλει μια σειρά σύντομων ρητορικών ερωτήσεων: *τίνα γὰρ χρόνον ἢ τίνα καιρόν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦ παρόντος βελτίω ζητεῖτ* ; Φυσικά εννοεῖ τον Ολυθιακό πόλεμο· *ἢ πόθ' ἃ δεῖ πράξετ', εἰ μὴ νῦν; οὐχ ἅπαντα μὲν ἡμῶν προεἶληφε τὰ χωρὶ' ἄνθρωπος*; Δηλαδή την Αμφίπολη, την Ποτειδαία, την Πύδνα και τη Μεθώνη· *εἰ δὲ καὶ ταύτης κύριος τῆς χώρας γενήσεται, πάντων αἴσχιστα πεισόμεθα*; Η χώρα είναι το ἔδαφος της Χαλκιδικῆς ομοσπονδίας. Στα *αἴσχιστα πεισόμεθα* υπάρχει υπανιγμός στην ἐπίθεση του Φιλίππου στην Αττική· *οὐχ οὕς, εἰ πολεμήσαιεν, ἐτοιμῶς σώσειν ὑπισχνούμεθα, οὔτοι νῦν πολεμοῦσιν*; Νοηματικά εντοπίζεται ρητορική υπερβολή στο *απαρέμφατο σώσειν*. Η Αθήνα σε περίπτωση ρήξης Ολύθου-Φιλίππου, ὅπως εἰπώθηκε στο 1.7, υποσχόταν ρητά μόνο βοήθεια, γιατί η σωτηρία της Ολύθου δεν εξαρτιόταν αποκλειστικά από μία πόλη. Μα ο ρήτορας μιλά σκόπιμα για σωτηρία, προκειμένου να επιτιμήσει τους συμπολίτες του για τις ανεκτέλεστες υποσχέσεις⁸³³, κοινῶς παχιά λόγια, ἀπέναντι στις λιγότερες και κατώτερες συγκριτικά μ' αυτές του Φιλίππου Ολυθιακές δυνάμεις. Γνώμη του Νικοκλή είναι ὅτι προτιμήθηκε το *σώσειν* προς ἀνάμνηση της παλαιᾶς εθνικῆς υπερηφάνειας⁸³⁴. Προσέχοντας δε και το ρήμα *πολεμοῦσι*, ἴσως ἦταν ὀρθότερο να πει *πολεμοῦνται*, μια και είναι οι αμυνόμενοι κι ὄχι οι ἐπιτιθέμενοι⁸³⁵. Και συνεχίζει: *οὐκ ἐχθρός; οὐκ ἔχων τὰ ἡμέτερα; οὐ βάρβαρος; οὐχ*

⁸³³Σκουρμπουτάκος,1909: 132

⁸³⁴Νικοκλής,1875:109

⁸³⁵Πρβλ *ἀνείλοντο* πάλι για τους αμυνόμενους, *ἐκφέρει* πόλεμο ο ἐπιτιθέμενος.

ὅ τι ἂν εἴποι τις; Παρατηρούμε ότι πάλι ο λόγος μεταβαίνει από τα μερικά στα καθόλου.

Η όλη παράγραφος είναι αξιοπρόσεκτη ως προς τη μορφή της. Το ασύνδετο, η υποφορά, η συσώρευση αρνητικών μορίων, και οι αλληπάλληλες ευθείες ερωτήσεις βοηθούν να αποφεύγεται το μονότονο των περιόδων, αλλά και δημιουργούν, όπως επισημαίνει ο Milns, μια διαρκή και εκρηκτική κορύφωση⁸³⁶ του έντονου πάθους και του σφοδρού μίσους κατά του Φιλίππου. Κάθε δε ερώτηση, καθώς περιέχει μόνο τις πλέον αναγκαίες λέξεις, ευκόλως εννοουμένων των άλλων, κατακεραυνώνει αμείλικτα την αδράνεια των Αθηναίων, οι οποίοι όφειλαν να εξεγερθούν λόγω των καιρών, του καθήκοντος, της προσωπικής άμυνας, του επερχόμενου κινδύνου, της εκπλήρωσης της ρητής υπόσχεσης, του αήθους Φιλίππου. Ο Δημοσθένης συμπυκνώνοντας τα ακαταμάχητα επιχειρήματα αφαιρεί κάθε πρόφαση για αναβολή σοβαρής ενέργειας. Οι τελευταίες μάλιστα τρεις επερχόμενες ερωτήσεις είναι ελλειπτικότερες και παρέχουν την αίσθηση ότι ο ρήτορας πνίγεται⁸³⁷. Στόχος είναι να ξεσηκωθεί το ακροατήριο εναντίον του βάρβαρου-απολίτιστου⁸³⁸ Φιλίππου.

[17] ἀλλὰ πρὸς θεῶν πάντ' ἔασαντες καὶ μόνον οὐχὶ
συγκατασκευάσαντες αὐτῶ, τότε τοὺς αἰτίους οἵτινες τούτων ζητήσομεν;
οὐ γὰρ αὐτοὶ γ' αἴτιοι φήσομεν εἶναι, σαφῶς οἶδα τοῦτ' ἐγώ. οὐδὲ γὰρ ἐν
τοῖς τοῦ πολέμου κινδύνοις τῶν φυγόντων οὐδεὶς ἑαυτοῦ κατηγορεῖ,
ἀλλὰ τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν πλησίον καὶ πάντων μᾶλλον, ἤτηνται δ'
ὅμως διὰ πάντας τοὺς φυγόντας δήπου· μένειν γὰρ ἐξῆν τῶν κατηγοροῦντι
τῶν ἄλλων, εἰ δὲ τοῦτ' ἐποίει ἕκαστος, ἐνίκων ἂν

Μια επίκληση στους θεούς ἀλλὰ πρὸς θεῶν⁸³⁹ και ακολουθως πικρή επιτίμηση στη μετοχή ἔασαντες κι ακόμα πικρότερη στην μόνον οὐχὶ συγκατασκευάσαντες που θυμίζει τη φράση στην §6 ἐστρατηγηκότες ὑπὲρ αὐτοῦ ἔσεσθε. Εμμέσως πλήν σαφώς επιρρίπτονται ευθύνες στην Αθήνα και στους ρήτορες της, γιατί με το να μην στείλουν σοβαρή βοήθεια στην Όλυνθο εργάστηκαν αρνητικά ως σύμμαχοι του βασιλιά⁸⁴⁰. Η σιγουριά του Δημοσθένη ότι οι Αθηναίοι δεν θα το παραδεχτούν στηρίζεται σε μια γνώμη με την οποία επιχειρείται η σύγκρισή τους με τους συστηματικούς φυγάδες στους κινδύνους του πολέμου: οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς τοῦ πολέμου κινδύνοις τῶν φυγόντων οὐδεὶς ἑαυτοῦ κατηγορεῖ ἀλλὰ τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν πλησίον

⁸³⁶Milns, 2001²: 212-3.

⁸³⁷Σκουρμπουτάκος, 1909: 132.

⁸³⁸ Για τον χαρακτηρισμό βάρβαρος βλ. αυτόθι σ.223.

⁸³⁹Πρβλ 1. 26.

⁸⁴⁰Σκουρμπουτάκος, 1909: 132.

καὶ πάντων μᾶλλον, ἤττηνται δ' ὅμως διὰ πάντας τοὺς φυγόντας δήπου· μένειν γὰρ ἐξῆν τῷ κατηγοροῦντι τῶν ἄλλων, εἰ δὲ τοῦτ' ἐποίει ἕκαστος, ἐνίκων ἄν. Η γνώμη εκφράζεται με μια υπόθεση που είναι αληθής και η συνέπειά της ενδεχόμενη. Ο λόγος αφορά στο παρελθόν. Αν υποθεθεί ότι θα ισχύσει στο μέλλον η συνέπεια για τον Δημοσθένη είναι απαραίτητως αναγκαία: οι φυγάδες στον πόλεμο και οι πολίτες που δεν εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους στον πόλεμο διαπράττουν ακριβώς το ίδιο έγκλημα: εγκαταλείπουν την τάξη⁸⁴¹. Σ' όλους τους άλλους παρά στον εαυτό τους θα αποδώσουν την αποτυχία ενώ στην πραγματικότητα φταίνε όλοι, γιατί, αν εκτελούσε ο καθένας το καθήκον του, δεν θα είχαν υποστεί απώλειες. Το παράδειγμα αυτό, παρότι ο Sealey πιθανολογεί ότι είναι υπαινιγμός στον Χάρητα⁸⁴², ο Νικοκλής φρονεί ότι δεν περιορίζεται σε πολεμικές περιστάσεις αλλά έχει γενικότερη ισχύ σε κάθε ανάλογο περιστατικό⁸⁴³. Άλλωστε, η ανθρώπινη φύση, κατά τον Wolf, είναι απολογητική υπέρ του εαυτού της και μεταθέτει τις ευθύνες σ' άλλο πρόσωπο⁸⁴⁴. Ωστόσο, η θέση αυτή δεν αποτελεί γενικό κανόνα, γιατί δεν μπορούμε να εξαιρέσουμε την ύπαρξη ανθρώπων που αναλαμβάνουν τις ευθύνες τους και παραδέχονται τα λάθη τους. Γενικότερα, πάντως, στην § 17, όπως και στην §8 σκιαγραφείται η κατάσταση που επικρατούσε την εποχή εκείνη στην Αθήνα.

Το αξιοπερίεργο είναι, κατά την επισήμανση του Tuplin, που ο Δημοσθένης «ασκεί κριτική στην κριτική. Ενώ κατηγορεί όσους κατηγορούν, ο ίδιος κατηγορεί τους Αθηναίους μαζικά για την τρέχουσα κατάσταση, τη συμπεριφορά που έχουν επιδείξει και δείχνει ότι οι αντίπαλοί του έχουν δώσει λανθασμένες συμβουλές κατά το παρελθόν, γιατί επιθυμούσαν να λένε τα ευχάριστα στον δήμο. Ένας ομιλητής ο οποίος κατηγορεί άλλον ομιλητή εξηγεί απλώς τη γενική αρχή - κι ο Δημοσθένης περιλαμβάνει εδώ την περίπτωση ενός που κριτικάρει τον άλλο για την συμβουλή του και του άλλου που δίνει τώρα συμβουλές για μελλοντική δράση. Ασφαλώς υπάρχει αμφιλογία μεταξύ του να κατηγορούμε κάποιον για το τι έχει συμβεί και να τον κατηγορούμε για το ότι δίνει λανθασμένες ή δυσάρεστες συμβουλές για το τι πρέπει να συμβεί. Η ανησυχία του Δημοσθένη θα έπρεπε να είναι μόνο για το τελευταίο, γιατί δίνει δυσάρεστες συμβουλές. Άρα, η ένταξη σχολίου γι' αυτό μέσα σε σχόλια

⁸⁴¹Πρβλ και 3. 32 *ὅποι' ἄττα γὰρ ἂν τάπιτηδέματα τῶν ἀνθρώπων ἤ, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸ φρόνημ' ἔχειν*: το φρόνημα των ανθρώπων είναι ανάλογο προς την συμπεριφορά τους. Το ίδιο είχε διατυπώσει και ο Ισοκράτης για τους Πέρσες στον *Πανηγυρ.*150-152 .

⁸⁴²Βλ. σειρά εκφώνησης λόγων σ. 251.

⁸⁴³Νικοκλής,1875: 110-111.

⁸⁴⁴Βασιιάδης,1848: 340.

φαίνεται να τον χρεώνει με υποκρισία. Ίσως έκρινε αυτόν τον κίνδυνο λιγότερο σημαντικό από ό, τι το όφελος να αποκτηθεί από τους Αθηναίους αμνηχανία σχετικά με την τάση τους να κατηγορούν άλλους για τα υπάρχοντα προβλήματα»⁸⁴⁵.

[18] καὶ νῦν, οὐ λέγει τις τὰ βέλτιστα· ἀναστὰς ἄλλος εἰπάτω, μὴ τοῦτον αἰτιάσθω. ἕτερος λέγει τις βελτίω· ταῦτα ποιεῖτ' ἀγαθῇ τύχῃ. ἀλλ' οὐχ ἡδέα ταῦτα· οὐκέτι τοῦθ' ὁ λέγων ἀδικεῖ-πλὴν εἰ δέον εὐζασθαι παραλείπει. εὐζασθαι μὲν γάρ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ῥάδιον, εἰς ταῦτὸ πάνθ' ὅσα βούλεται τις ἀθροίσαντ' ἐν ὀλίγῳ· ἐλέσθαι δ', ὅταν περὶ πραγμάτων προτεθῆ σκοπεῖν, οὐκέθ' ὁμοίως εὐπορον, ἀλλὰ δεῖ τὰ βέλτιστ' ἀντὶ τῶν ἡδέων, ἂν μὴ συναμφοτέρ' ἔξῃ, λαμβάνειν.

Επειδή προηγουμένως, μιλώντας για την ανάγκη να βοηθήσουν τους Ολύμπιους, δυσaráστησε με την πρόταση να μετατραπούν τα θεωρικά σε στρατιωτικά, τώρα, αν υποθέσει κάποιος ότι δεν τους λείπει τα ωφέλιμα, προκαλεί να ανεβεί κάποιος άλλος στο βήμα και να προτείνει κάτι άλλο καλύτερο δίχως να κατηγορεί τον προηγούμενο μιμούμενος την τακτική των φυγάδων. Κάποιος τρίτος ας προτείνει κάτι ακόμα καλύτερο. Ας το πράξουν, αφού υπάρχει η θεϊκή τύχη, της οποίας φορέας είναι ο ρήτορας, γιατί ο ἕτερος λέγει τις βελτίω είναι υπαινικτικά ο Δημοσθένης, με αποτέλεσμα μετά την ευχή να επιφέρει τη φράση *ἀλλ' οὐχ ἡδέα ταῦτα*, εννοώντας τη συμβουλή του να μετατραπούν τα θεωρικά σε στρατιωτικά. Αλλά δεν φταίει ο ρήτορας, αν δεν μίλησε αρεστά, εκτός κι αν ἔπρεπε να ευχηθεί κάτι και το παρέλειψε, οπότε εννοείται πως πρέπει να τιμωρηθεί. Η λογική του είναι «Δεν μπορεί να κατηγορηθεί κάποιος για κάτι που δεν είναι ευχάριστο, μπορεί να κατηγορηθεί για κάτι που δεν είναι συμφέρον». Ο Schaefer σχολιάζει: «Ridet Athenienses, qui omnia perfici posse sperarent»⁸⁴⁶. Η ειρωνεία συνεχίζεται και στην επόμενη ημιπερίοδο *εὐζασθαι μὲν γάρ... ἀθροίσαντ' ἐν ὀλίγῳ*. Λέγοντας το να εύχεσαι απλά δεν είναι μόνον εύκολο εννοείται πως είναι και ευχάριστο. Αυτομάτως μεταβαίνει στα σπουδαία με συγκίνηση που καταδεικνύεται από την ασύνδετη προς τα προηγούμενα ακόλουθη περίοδο λόγου⁸⁴⁷: *εὐζασθαι μὲν γάρ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,*

⁸⁴⁵ Βλ. αναλυτικά Tuplin, 1998:288.

⁸⁴⁶ Δηλαδή κατεironεύεται τους Αθηναίους, επειδή είχαν την εντύπωση πως με ευχές θα ἔπρατταν τα δέοντα βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909:133. Πρβλ και Ἀριστοφ. *Θεσμοφοριάζουσαι* 295 Κηρύκαινα: *εὐφημία 'στω, εὐφημία 'στω. εὐχεσθε τοῖν/ Θεσμοφόροιν τῇ Δήμητρι καὶ τῇ Κόρῃ καὶ τῷ / Πλούτῳ καὶ τῇ Καλλιγενείᾳ καὶ τῇ Κουροτρόφῳ / τῇ Γῇ καὶ τῷ Ἑρμῇ καὶ Χάρισιν ἐκκλησίαν / τήνδε καὶ σύνοδον τὴν νῦν κάλλιστα καὶ ἄριστα/ ποιήσαι καὶ 331 Κηρύκαινα: εὐχεσθε τοῖς θεοῖσι τοῖς Ὀλυμπίοις / καὶ ταῖς Ὀλυμπίαισι καὶ τοῖς Πυθίοις / καὶ ταῖσι Πυθίαισι καὶ τοῖς Δηλίοις/ καὶ ταῖσι Δηλίοις τοῖς τ' ἄλλοις θεοῖς*

⁸⁴⁷ Νικοκλής, 1875:112.

ῥάδιον, εἰς ταῦτό πάνθ' ὅσα βούλεται τις ἀθροίσαντ' ἐν ὀλίγῳ. Ἡ ἔλλειψη άρθρου στο απαρέμφατο εὔχεσθαι παραπέμπει αόριστα σε κενές ευχές⁸⁴⁸. Ὄταν ὁμως κανεὶς φθάσει στην ἐπιλογή των συγκεκριμένων μέτρων τότε δεν εἶναι το ἴδιο εὐκόλο: ἐλέσθαι⁸⁴⁹ δ', ὅταν περὶ πραγμάτων προτεθῆ σκοπεῖν, οὐκέθ' ὁμοίως εὔπορον. Ἀλλά οἱ συνετοὶ ακροατές, οἱ ὀξύτατοι (§15), δεῖ τὰ βέλτιστ' ἀντὶ τῶν ἡδέων, ἂν μὴ συναμφοτέρ' ἐξῆ, λαμβάνειν. Ὁ ρήτορας καθιστὰ σαφές ὅτι δε φέρει καμία ευθύνη που τους λυπεῖ ἀλλά ἡ ἴδια ἡ φύση των πραγμάτων οδηγεῖ σε κάτι τέτοιο, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατο συγχρόνως να συμβουλεύει καὶ τα ευχάριστα καὶ τα σωτήρια. Εἶναι ἐξόφθαλμο ὅτι υπαινίσσεται τους δημοκόλακες⁸⁵⁰.

Στο χωρίο ἓνα ἐνθύμημα κι ἓνα ἐπιχείρημα δηλώνουν τὴν κρισιμότητα τῆς κατάστασης. Ἐνθύμημα: Κάποιος δεν προτείνει τα σωστά. Κάποιος προτείνει τα σωστά. Κάποιος προτείνει τα πιο σωστά. Κάνετε αὐτό, ἀκόμη καὶ ὅταν δεν εἶναι ευχάριστο. Ἐπιχείρημα: Οἱ ευχές εἶναι ευχάριστες, γιατί ἐκφράζουν ἐπιθυμίες. Ἡ συζήτηση τῆς πολιτικῆς κατάστασης δεν εἶναι ευχάριστη οὔτε εὐκόλη γιατί οἱ Ἀθηναῖοι πρέπει να ἐπιλέξουν. Ἄρα: Το σωστό δεν εἶναι πάντοτε ευχάριστο καὶ εὐκόλο.

[19] εἰ δέ τις ἡμῖν ἔχει καὶ τὰ θεωρικὰ ἔαν καὶ πόρους ἑτέρους λέγειν στρατιωτικούς, οὐχ οὗτος κρείττων; εἴποι τις ἂν. φῆμ' ἔγωγε, εἴπερ ἔστιν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι· ἀλλὰ θαυμάζω εἴ τῷ ποτ' ἀνθρώπων ἢ γέγονεν ἢ γενήσεται, ἂν τὰ παρόντ' ἀναλώσῃ πρὸς ἃ μὴ δεῖ, τῶν ἀπόντων εὔπορῆσαι πρὸς ἃ δεῖ. ἀλλ', οἶμαι, μέγα τοῖς τοιούτοις ὑπάρχει λόγοις ἢ παρ' ἐκάστου βούλησις, διόπερ ῥᾶστον ἀπάντων ἐστὶν αὐτὸν ἐξαπατήσαι· ὃ γὰρ βούλεται, τοῦθ' ἕκαστος καὶ οἶεται, τὰ δὲ πράγματα πολλάκις οὐχ οὕτω πέφυκεν.

Επανερχεται στην δυσάρεστη για τους συμπολίτες του πρόταση. Με τὴν υποφορά εἰ δέ τις ἡμῖν ἔχει καὶ τὰ θεωρικὰ ἔαν καὶ πόρους ἑτέρους λέγειν στρατιωτικούς, οὐχ οὗτος κρείττων; εἴποι τις ἂν προσποιεῖται πως κάποιος ἀπὸ το ἀκροατήριο που ἀντίκειται στη συμβουλή να μετατραποῦν τα θεωρικὰ σε στρατιωτικά ἐκτιμᾷ πως καλύτερος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ρήτορας που μπορεῖ καὶ τα θεωρικὰ να ἀφήσει ἀνέπαφα καὶ να προτείνει ἄλλους πόρους για τὴς στρατιωτικῆς ἀνάγκες, δηλαδή να συνταιριάσει καὶ τα ευχάριστα καὶ τα ωφέλιμα. Ἔτσι, ὁ ρήτορας προκαταλαμβάνει κάποια πιθανή ἀντίρρηση για το τι εἶδους εἶναι αὐτὰ τα βέλτιστα. Ἡ ἀντίθεση λύνεται πρῶτον με το ρητορικό σχῆμα τῆς

⁸⁴⁸Νικοκλής, 1875:112.

⁸⁴⁹Πρβλ 1. 1, 2. 22.

⁸⁵⁰Βάμβας, 1849: 159.

ἀντιπαραστάσεως⁸⁵¹ και με αυτό της ένστασης. Δέχεται πρόθυμα την πρόταση του αντιτιθέμενου, αν είναι δυνατόν να γίνουν και τα δύο: *φήμ' ἔγωγε, εἴπερ ἔστιν*. Αμέσως, όμως, ανασκευάζει και μάλιστα με θαυμασμό δηλώνει το αδύνατο της υποφοράς. Η κοινή ανθρώπινη πείρα τον κάνει να αμφιβάλλει αν έχει συμβεί ή θα συμβεί ποτέ σε άνθρωπο, ώστε, αν ξοδέψει αυτά που έχει σε πράγματα περιττά (δημοθοινίες...), να βρει πόρους για τα απαραίτητα από χρήματα που του λείπουν. Το ενθύμημα που στηρίζεται στην αμοιβαία σχέση δύο γεγονότων (εφόσον δεν μπορεί να υπάρξει άνθρωπος που δαπανά αυτά που έχει εκεί που δεν πρέπει ενώ θα αποκτήσει αυτά που δεν έχει γι' αυτά που πρέπει) ακολουθείται από γνωμολογία: σε τέτοια λογική μεγάλο ρόλο διαδραματίζει η επιθυμία του κάθε ανθρώπου· γι' αυτό καθένας ευκολότερα αυταπατάται φανταζόμενος την επιθυμία ως αληθινή. Την ιδέα αυτή εξέφρασε ο Θουκυδίδης⁸⁵² και ο Γάιος Ιούλιος Καίσαρας⁸⁵³. γνωστή, επίσης, είναι κι η παροιμία: η αλεπού στον ύπνο της έβλεπε κοκκορόπουλα. Τα πράγματα, όμως, τις πιο πολλές φορές δεν έχουν τέτοια φυσική ιδιότητα (*τὰ δὲ πράγματα πολλάκις οὐχ οὕτω πέφυκεν*), ώστε να ακολουθούν τη θέληση των ανθρώπων. Το συμπέρασμα είναι ότι οι ελπίδες να βρεθούν άλλοι πόροι είναι φρούδες.

Αξιοπρόσεκτη είναι η παρίσωση με το πρώτο σκέλος σε ιωνικό ρυθμό (- υ υ -) στα κώλα

ἂν τὰ παρόντ' ἀναλώση πρὸς ἅ μὴ δεῖ,

τῶν ἀπόντων εὐπορήσαι πρὸς ἅ δεῖ.

και το σχήμα αντιστροφής *πρὸς ἅ μὴ δεῖ... πρὸς ἅ δεῖ*⁸⁵⁴. Με τον τρόπο αυτό ο ρήτορας θέλει να δείξει ότι η αντιπαραβολή λόγων οδηγεί σε αντιπαραβολή έργων. Το κοινό εξωθείται να σκεφθεί ότι δεν υπάρχει άλλη λύση για τη σωτηρία της Αθήνας παρά μόνον η μεταφορά των θεωρικών για την κάλυψη των στρατιωτικών αναγκών της Αθήνας.

[20] ὀρᾶτ' οὖν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ταῦθ' οὕτως, ὅπως καὶ τὰ πράγματ' ἐνδέχεται καὶ δυνήσεσθ' ἐξίεναι καὶ μισθὸν ἔξετε. οὗ τοι σωφρόνων οὐδὲ γενναίων ἐστὶν ἀνθρώπων, ἐλλείποντάς τι δι' ἔνδειαν χρημάτων τῶν τοῦ πολέμου εὐχερῶς τὰ τοιαῦτ' ὀνειδίη φέρειν, οὐδ' ἐπὶ μὲν

⁸⁵¹ Η ἀντιπαραστάσις είναι ρητορικό σχήμα με το οποίο διατείνεται κάποιος ότι και κατά αυτή την υπόθεση του εναντίου όχι λιγότερο έχει δίκιο ο αντιπαριστάμενος, όπως εδώ.

⁸⁵² Θουκ. 4.108.4 *τὸ δὲ πλεον βουλήσει κρίνοντες ἀσαφεῖ ἢ προνοία ἀσφαλεῖ, εἰσθότες οἱ ἄνθρωποι οὗ μὲν ἐπιθυμοῦσιν ἐλπίδι ἀπερὶσκέπτω διδόναι, ὃ δὲ μὴ προσίενται λογισμῶ ἀυτοκράτορι διωθεῖσθαι.*

⁸⁵³ G.Iul.Caesar *de.b.g* III 18 «Libenter homines id quod volunt credunt».

⁸⁵⁴ βλ. και 1. 4 *προέχει-ἔχει*.

Κορινθίους καὶ Μεγαρέας ἀρπάσαντας τὰ ὄπλα πορεύεσθαι, Φίλιππον δ' ἔαν πόλεις Ἑλληνίδας ἀνδραποδίζεσθαι δι' ἀπορίαν ἐφοδίων τοῖς στρατευομένοις.

Εφόσον λοιπόν η φύση των πραγμάτων, δηλαδή τα μέσα διεξαγωγής του πολέμου, δεν μεταβάλλεται, οφείλουν οι Αθηναίοι να συμμορφωθούν μ' αυτά και να πράξουν τουλάχιστον αυτό που επιτρέπει η κατάσταση, δηλ. να κάνουν τα θεωρικά στρατιωτικά. Τότε βεβαίως θα μπορέσουν να εκστρατεύσουν και θα έχουν και το μισθό τους (*ὅπως καὶ τὰ πράγματ' ἐνδέχεται καὶ δυνήσεσθ' ἐξίεναι καὶ μισθὸν ἔξετε*). Τρεις προτάσεις που βρίσκονται σε παράταξη και δηλώνουν κλιμακωτές ενέργειες.

Αξιοσημείωτος είναι ο επιδέξιος χειρισμός του ήθους των ακροατών με διόρθωση των προηγούμενων μορφών στις §§3,4-5,6,9. Ξεκίνησε από την §15 μιλώντας για την οξύνοιά τους και ότι μπορούν να μεταβάλουν σε πράξη τις συμβουλές, στην §19 απέδωσε τις λανθασμένες αποφάσεις τους στην παραπλάνησή τους από κακούς συμβούλους και στις αυταπάτες των ευχών. Από την§20 ο ρήτορας «τακτοποιείται».

Στην αιτιολογική πρόταση *οὗτοι σωφρόνων οὐδὲ γενναίων ἐστὶν ἀνθρώπων, ἐλλείποντάς τι δι' ἔνδειαν χρημάτων τῶν τοῦ πολέμου εὐχερῶς τὰ τοιαῦτ' ὀνειδὴ φέρειν* απουσιάζει το αιτιολογικό μόριο. Πρόκειται για σχήμα τραχύτητας που εντείνει την επίπληξη. Οι σώφρονες και γενναίοι δεν ταιριάζει *εὐχερῶς τὰ τοιαῦτ' ὀνειδὴ φέρειν*. Δεν λέει ισχυρούς ανθρώπους ελεύθερους και ευγενείς (Σ), ούτε αναφέρει τις ντροπές, καθότι είναι γνωστή η αδιαφορία των Αθηναίων για την καταδούλωση πόλεων από έναν βάρβαρο. Με την απλή καθημερινή φράση *ἀρπάσαντες τὰ ὄπλα* και την έντονη αντίθεση *ἐπὶ μὲν Κορινθίους καὶ Μεγαρέας . . . Φίλιππον δ' ἔαν ...* που γίνεται ακόμη εντονότερη με τη χρήση της μεταφοράς, εκφράζεται η πάγια πολιτική του Δημοσθένη για ένωση των ελληνικών πόλεων εναντίον του Φιλίππου αλλά και η επίπληξη. Είναι αδιανόητο, λοιπόν, σε εκείνες τις περιπτώσεις να επέδειξαν τόση σπουδή (*ἀρπάσαντες*) ενώ αφήνουν τον Φίλιππο τώρα να υποδουλώνει τις συμμαχικές τους πόλεις⁸⁵⁵, επειδή δεν θέλουν να κάνουν τα θεωρικά στρατιωτικά. Κατά βάθος αυτό που ο ρήτορας επιδώκει είναι να σκεφτούν οι Αθηναίοι ότι σώφρονες είναι όσοι για χάρη του κοινού συμφέροντος παραιτούνται εκούσια από τα θεωρικά, και γενναίοι εκείνοι που αποβλέπουν στην τιμή και όχι στο χρήμα. Τιμή θα είναι η βοήθεια προς τους Ολύνθιους.

⁸⁵⁵Βασιιάδης,1848:345.

Η απουσία επώνυμης αναφοράς προσώπων στο ιστορικό παράδειγμα, προέκυψε λογικά από την βεβαιότητα ότι το κοινό θα καταλάβει τον υπαινιγμό. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι ο Δημοσθένης ανακαλεί τα παλαιότερα εκείνα γεγονότα σαν να ήταν παρόντες τότε οι σύγχρονοί του, για να κεντρίσει το φιλότιμο. Έχει υπόψη του, όπως γράφει ο Νικοκλής, όχι μόνο την γενιά των ανθρώπων ενώπιον της οποίας ομιλεί αλλά όλο το έθνος ως ηθικό προϋπάρχον σε κάθε χρόνο και καιρό⁸⁵⁶.

Σε ποια εκστρατεία αναφέρεται εναντίον των Κορινθίων και των Μεγαρέων είναι άγνωστο. Σύμφωνα με κάποιους εννοεί την εκστρατεία κατά της Κορίνθου το 460 /458 π.Χ υπό τον Μυρωνίδα⁸⁵⁷ και αυτή κατά των Μεγαρέων το 431 π.Χ υπό την ηγεσία του Περικλή⁸⁵⁸. Ο Vince⁸⁵⁹ γράφει ότι οι περισσότεροι μελετητές κάνουν λόγο για την επίθεση στην Κόρινθο το 458 π.Χ και τα Μέγαρα το 431 π.Χ, αλλά πιθανολογεί πως πρόκειται για κατοπινά και σκοτεινά γεγονότα. Ο Sandys⁸⁶⁰ θεωρεί ότι πρόκειται για την επίθεση στους Μεγαρείς που εντοπίζεται στους λόγους *Κατά Άριστοκράτους*⁸⁶¹ και *Περὶ Συντάξεως*⁸⁶². Ένας σχολιαστής ιστορεί ότι, επειδή οι Μεγαρείς παραπονιούνταν για τη συμμαχία τους με τους Κορινθίους, επενέβη η Αθήνα πολεμώντας και τις δύο πόλεις. Ένας άλλος παραθέτει πως, επειδή οι Κορίνθιοι εξαίρεσαν την Αθήνα από τα Ίσθμια, οι Αθηναίοι έστειλαν θυσίες με συνοδεία οπλιτών, έτσι ώστε οι Κορίνθιοι υποχώρησαν. Και τονίζει ότι στο σημείο αυτό ο Δημοσθένης εισήγαγε ένα κατάλληλο παράδειγμα προς υπενθύμιση των επιτυχιών χωρίς κόπο, ώστε οι ακροατές να σκεφτούν ανάλογα στην παρούσα κατάσταση. Είναι πιθανό ότι το περιστατικό να είναι ίδιο με εκείνο που παραδίδουν ο Φιλόχωρος και ο Ανδροτίων⁸⁶³, το οποίο, όπως γράφει ο Δίδυμος, πραγματοποιήθηκε επί άρχοντος Απολλοδώρου (350/49). Αν είναι έτσι, δεν μπορεί να είναι το ίδιο περιστατικό όπως αναφέρεται στην ομιλία *κατά Άριστοκράτους*, με την προϋπόθεση φυσικά να είναι αποδεκτή η χρονολόγηση του λόγου το 352/1. Το αυτό ισχύει και για τον λόγο *Περὶ Συμμοριῶν*, αν δεχτούμε τη γνησιότητα της ημερομηνίας 350/49⁸⁶⁴.

⁸⁵⁶ Νικοκλής, 1875:115.

⁸⁵⁷ Βλ. Λυσ., *Ἐπιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς* 49

⁸⁵⁸ Βλ. Θουκ. Α 11,31,66, 101.

⁸⁵⁹ Vince *Loeb* i, p. 54.

⁸⁶⁰ Sandys p. 206.

⁸⁶¹ *Κατά Άριστοκράτους* 23.212

⁸⁶² *Περὶ Συντάξεως* 13.32

⁸⁶³ Jacoby, *FGrH* 328, F155 και J324, F30 αντίστοιχα βλ. και Ellis and Milns, 1970: 95-96.

⁸⁶⁴ Crosset και Pearson both accept its genuineness and date it to 349 and 350/49 αντίστοιχα.

[21] καὶ ταῦτ' οὐχ ἴν' ἀπέχθωμαί τισιν ὑμῶν, τὴν ἄλλως προήρημαι λέγειν· οὐ γὰρ οὕτως ἄφρων οὐδ' ἀτυχῆς εἰμ' ἐγὼ ὥστ' ἀπεχθάνεσθαι βούλεσθαι μηδὲν ὠφελεῖν νομίζων· ἀλλὰ δικαίου πολίτου κρίνω τὴν τῶν πραγμάτων σωτηρίαν ἀντὶ τῆς ἐν τῷ λέγειν χάριτος αἰρεῖσθαι. καὶ γὰρ τοὺς ἐπὶ τῶν προγόνων ἡμῶν λέγοντας ἀκούω, ὥσπερ ἴσως καὶ ὑμεῖς, οὓς ἐπαινοῦσι μὲν οἱ παριόντες ἅπαντες, μιμοῦνται δ' οὐ πάνυ, τούτῳ τῷ ἔθει καὶ τῷ τρόπῳ τῆς πολιτείας χρῆσθαι, τὸν Ἀριστείδην ἐκεῖνον, τὸν Νικίαν, τὸν ὁμώνυμον ἑμαυτῷ, τὸν Περικλέα. [22] ἐξ οὗ δ' οἱ διερωτῶντες ὑμᾶς οὗτοι πεφήνασι ῥήτορες 'τί βούλεσθε; τί γράψω; τί ὑμῖν χαρίσωμαι; προπέποται τῆς παραντίκα χάριτος τὰ τῆς πόλεως πράγματα, καὶ τοιαυτὶ συμβαίνει, καὶ τὰ μὲν τούτων πάντα καλῶς ἔχει, τὰ δ' ὑμέτερ' αἰσχρῶς.

Με τὴν επιδιόρθωση (Σ) καὶ ταῦτ' οὐχ ἴν' ἀπέχθωμαί τισιν ὑμῶν, τὴν ἄλλως προήρημαι λέγειν τονίζει ὅτι δὲν εἶχε πρόθεση νὰ δυσαρεστήσει με τὴ διατύπωση διαφορετικῆς ἀποψης, υπαινισσόμενος μόνο τὸν Εὐβουλο καὶ τοὺς υποστηρικτῆς τοῦ⁸⁶⁵, ἀν καὶ πολλοὶ θὰ δυσαρεστήθηκα ἀπὸ τὰ προτεινόμενα μέτρα· τόσο ἀνόητος, με συνέπεια νὰ σκέφτεται στρεβλὰ δὲν εἶναι, οὔτε τόσο κακοδαίμονας⁸⁶⁶, δηλ. οἱ θεοὶ δὲν τοῦ ἔχουν πλήξει τὸ μυαλό, ὥστε νὰ θέλει νὰ γίνεῖ μισητός. Πιστεύει ὅτι προσφέρει κάποια ὠφέλεια κινούμενος μέσα στα προαπαιτούμενα ὅρια. Ὁ δίκαιος πολίτης, δηλαδὴ ὁ ἴδιος, θεωρεῖ χρέος τοῦ νὰ θέτῃ τὴ σωτηρία τῆς πόλης πάνω ἀπὸ τὴ δημοτικότητα ποὺ θὰ ἀποκτήσει με τὴν ομιλία τοῦ· τὸν πόθο αὐτὸν ἐξέφρασε καὶ στὴν §18 δεῖ τὰ βέλτιστ' ἀντὶ τῶν ἡδέων...λαμβάνειν. Ἄλλη μια γνωμολογία, μέσω τῆς ὁποίας ἀναδεικνύεται τὸ ἦθος καὶ ἡ ἀξιοπιστία τοῦ⁸⁶⁷. Εἶναι ὁ φιλόπατρις ποὺ δὲν ἀνέχεται μέσω κολακειῶν νὰ προδίδει τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδας. Ἦταν, ὅμως, οἱ ἀντίπαλοι προδότες;

Συνεχίζει αἰτιολογώντας τὴν ἐπιλογή τοῦ. Ἐχει ἀκουστά, ἐξίσου καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, παρότι πιθανόν νὰ το ἀμφισβητοῦν⁸⁶⁸ ὥσπερ ἴσως καὶ ὑμεῖς, ὅτι ἐπὶ τῶν προγόνων οἱ ῥήτορες προ τοῦ κινδύνου δρούσαν υπέρ τοῦ συνόλου ἀφοβα καὶ χωρὶς ἐγωισμό, θέτοντας τὴ σωτηρία τῆς πόλης πάνω ἀπὸ τὴ δημοτικότητά τοὺς. Πρόκειται γιὰ μία γενικὴ πολιτικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου ἡ ὁποία διασφαλιζόταν ἀπὸ τὰ ὅργανα

⁸⁶⁵Νικοκλής, 1875:115.

⁸⁶⁶Πρβλ. 2.20.

⁸⁶⁷Αἴλ. Ἀριστ. *Τέχνη Ῥητορ.* 56.1.4.1.9 ἀξιοπιστίας καὶ τὸ ἐνδείκνυσθαι ὡς χαλεπὰ μὲν ὄντα περὶ ὧν ἐγχειρεῖ, διὰ δὲ τὸ λυσιτελεῖν τῇ πόλει ῥηθῆναι αὐτὰ λέγειν, κὰν αὐτός τι κινδυνεύῃ, ὡς ἐπὶ κοινῷ συμφέροντι, ἂν δέη τι καὶ παθεῖν, προηρημένος. παράδειγμα δὲ τούτου ἐν τοῖς συμβουλευτικοῖς.

⁸⁶⁸Νικοκλής, 1875:115.

της πολιτείας. Η λέξη πολιτεία σημαίνει και το δημοκρατικό πολίτευμα αλλά εδώ ορθότερο είναι να εκληφθεί με τη σημασία του δημόσιου βίου γενικότερα⁸⁶⁹.

Τα πρόσωπα που δεν κολάκευαν οι τότε ρήτορες, ο Ξακουστός Αριστείδης, ο Νικίας, ο συνονόματος του ρήτορα, και ο Περικλής, δεν τοποθετούνται σύμφωνα με την ηλικία τους. Ο Σ εξήγησε: «ὅτι τοὺς ἄκρους κατ' ἀρετὴν ἐν ἄκροις ἔταξε, τοὺς δὲ μέσους ἐν μέσοις». Ο Αθηναίος στρατηγός και πολιτικός Αριστείδης επονομαζόταν και «δίκαιος»⁸⁷⁰, γι'αυτό ο Δημοσθένης του προσθέτει την ανωνυμία ἐκεῖνος. Ο επισημότερος ρήτορας και πολιτικός Περικλής τον οποίο ο Θουκυδίδης στολίζει με αρετές⁸⁷¹ τοποθετείται στο τέλος⁸⁷². Ο Νικίας ήταν εξαιρετος στρατηγός που εκφώνησε εκπληκτικές δημηγορίες σε μια προσπάθεια να ματαιώσει τον έκπλου στη Σικελία αλλά κατά την περιγραφή του Θουκυδίδη παρουσιάζεται δειλός, δεισιδαίμονας και βραδυκίνητος⁸⁷³. Ο συνονόματος του ρήτορα, ο Αφιδναίος Δημοσθένης του Αλκισθέου, διαδέχτηκε τον Αλκιβιάδη στη Σικελία κι εκεί θανατώθηκε από τον Νικία. Ήταν έμπειρος στρατηγός αλλά ήσσων ρήτορας, γι'αυτό επιδέξια αντί του ονόματός του λέει τὸν ὁμώνυμον ἑμαυτῶ. Ίσως φαίνεται παράλειψη η μνεία στον Θεμιστοκλή και Μιλτιάδη, ωστόσο ορθά δεν αναφέρθηκαν, γιατί εκείνοι πρωτοστάτησαν στους περσικούς πολέμους, ενώ ο λόγος στο σημείο αυτό αφορά στον δημόσιο βίο των μνημονευόμενων ανδρών (Σ) που ήταν σύμφωνος με το πνεύμα της υγιούς δημοκρατίας. Εύστοχη είναι η σκέψη των Βασιάδη και Κοκκινάκη, ότι ο Δημοσθένης μιμούμενος τον Όμηρο τοποθετεί τους άριστους «μαχητές» στους προμαχώνες⁸⁷⁴.

Φυσικά δεν επαινεί τους προγόνους αλλά τους ρήτορες που τους επαινούσαν, για να τους παραβάλει με τους συγχρόνους του οι οποίοι αντιμετωπίζουν τη ρητορεία αποκλειστικά ως επάγγελμα και κολακεύουν τον δήμο, όπως δηλώνουν οι τύποι λέγοντας, ἀκούω, οἱ παριόντες. Οι τωρινοί ρήτορες επαινούν τους παλαιούς, αλλά δεν

⁸⁶⁹Βασιάδης,1848:346 ·Κοκκινάκης,1870:61.

⁸⁷⁰βλ. Πλούτ., *Αριστείδης 2* *Αριστείδης δὲ καθ' ἑαυτὸν ὥσπερ ὁδὸν ἰδίαν ἐβάδιζε διὰ τῆς πολιτείας, πρῶτον μὲν οὐ βουλόμενος συναδικεῖν τοῖς ἐταίροις ἢ λυπηρὸς εἶναι μὴ χαριζόμενος, ἔπειτα τὴν ἀπὸ τῶν φίλων δύναμιν οὐκ ὀλίγους ἰδὼν ἐπαίρουσαν ἀδικεῖν ἐφυλάττετο, μόνω τῶ χρηστὰ καὶ δίκαια πράττειν καὶ λέγειν ἀξίων θαρρῆν τὸν ἀγαθὸν πολίτην.*

⁸⁷¹βλ. Θουκ. 2.60 καίτοι ἐμοὶ τοιοῦτῳ ἀνδρὶ ὀργίζεσθε ὃς οὐδενὸς ἥσσων οἶμαι εἶναι γινῶναι τε τὰ δέοντα καὶ ἐρμηνεύσαι ταῦτα, φιλόπολις τε καὶ χρημάτων κρείσσων καὶ 65 χρημάτων ἀδωρότατος γενόμενος κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἤγε, διὰ τὸ μὴ κτώμενος ἐξ οὐ προσηκόντων τὴν δύναμιν πρὸς ἡδονὴν τι λέγει, ἀλλ' ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀρῆν τι ἀντειπεῖν.

⁸⁷²Βασιάδης,1848: 347 ·Κοκκινάκης,1870: 62 ·Νικοκλής,1875:117.

⁸⁷³βλ. Θουκ. 6. 9-14 και 20-23.

⁸⁷⁴Βασιάδης,1848: 347 και Κοκκινάκης,1870:62.

τους μιμούνται και πολύ: μιμοῦνται οὐ πάνυ- σχήμα λιτότητας- ή μάλλον διόλου, αφού δεν περιορίζεται το πάνυ από ένα τι. Ο Δημοσθένης τους περιφρονεί με την αντωνυμία οὗτοι και τους εικονίζει να ρωτούν με κολακευτική ακρίβεια διερωτῶντες⁸⁷⁵ εδώ κι εκεί⁸⁷⁶ το αθηναϊκό κοινό τί βούλεσθε; τί γράψω; τί ὑμῖν χαρίσωμαι;. Ο Αριστοφάνης διακωμώδησε παραπλήσια τον Κλέωνα στους Ίππης⁸⁷⁷.

Από εκείνη τη στιγμή που ξεφύτρωσαν, προπέποται τῆς παραυτικά χάριτος τὰ τῆς πόλεως πράγματα. Μια εξαιρετική μεταφορά, η οποία έχει κινήσει το ενδιαφέρον πολλών. Το ρήμα προπέποται παραπέμπει σε μεγαλοπρεπή συμπόσια κατά τη διάρκεια των οποίων γινόταν πρόποση για υγεία με κενό το ποτήρι και υπήρχε η συνήθεια να χαρίζεται το κύπελλο ή άλλα δώρα ή να γίνεται ανταλλαγή δώρων⁸⁷⁸. Ο Δημοσθένης παρουσιάζει εδώ την εικόνα ενός ρήτορα που κάνει πρόποση για χάρη του δήμου και ακολούθως του χαρίζει το ποτήρι, δηλαδή θυσιάζει τα συμφέροντα της πόλης, για χάρη μιας στιγμιαίας δημοτικότητας⁸⁷⁹. Με το προηγούμενο ρήμα χαρίσωμαι υπάρχει υπαινιγμός στα θεωρικά που διένεμε ο Εύβουλος. Ο Δημοσθένης θεωρεί τους ανθρώπους αυτούς προδότες. Η κριτική, όμως, λέει ο Tuplin⁸⁸⁰ «θα έπρεπε να αφορά στο ότι οι πολιτικές υποθέσεις της Αθήνας έχουν περικυκλωθεί από τον Φίλιππο και η ιδέα δεν μπορεί να είναι ότι οι πολιτικοί οι οποίοι θα έχουν τηρήσει υπεύθυνη στάση στον έλεγχο των υποθέσεων τους εγκατέλειψαν στον ανεύθυνο δήμο, γιατί

⁸⁷⁵ Αυτή τη σημασία αποδίδει στην πρόθεση δια ο Κοκκινάκης, 1870:62.

⁸⁷⁶ Νικοκλής, 1987: 117.

⁸⁷⁷ Ίππης 47 ὁ βυρσοπαφλαγών, ὑποπεσὼν τὸν δεσπότην ἤκαλλ' ἐθώπευ' ἐκολάκευ' ἐξηπάτα κοσκυλματίοις ἄκροισι τοιαντὶ λέγων και 50 ὦ Δῆμε λοῦσαι πρῶτον ἐκδικάσας μίαν, ἐνθοῦ ρόφησον ἔντραγ' ἔχε τριώβολον. βούλει παραθῶ σοι δόρπον; και 213 ταῦθ' ἄπερ ποιεῖς ποίει: τάραττε και χόρδεν' ὀμοῦ τὰ πράγματα και 215 ἅπαντα, και τὸν δῆμον ἀεὶ προσποιοῦ ὑπογλυκαίνων ῥηματίοις μαγειρικοῖς..734 Κλέων ὀτιή φιλῶ σ' ὦ Δῆμ' ἐραστής τ' εἰμὶ σός.

⁸⁷⁸ Σ·βλ. Sandys, 1897:208, n.40, όπου εξηγείται η πλήρης σημασία του προπίνειν (πίνω στην υγεία ενός ατόμου)·Milns:2001²:213. Η πρόποση κατά την ηρωική εποχή γινόταν ως εξής: ὁποιος προσφώνουσε κάποιον του προσέφερε το γεμάτο με κρασί ποτήρι, πλην οι δεξιούμενοι ἔπιναν από τα ποτήρια τους όσο ἤθελαν βλ. Ίλ. Δ. 4 τοὶ δὲ χρυσέοις δεπάεσσι δειδέχατ' ἀλλήλους βλ. και I 670 τοὺς μὲν ἄρα χρυσέοισι κυπέλλοις υἱεὺς Ἀχαιῶν δειδέχατ' ἄλλοθεν ἄλλος ἀνασταδόν, ἔκ τ' ἐρέοντο. Για τους μεταγενέστερους βλ. Ξενοφ., Κύρου Ἀνάβασις d. VII, c III 26 ἐπειδὴ δὲ προυχῶρει ὁ πότος, εἰσῆλθεν ἀνὴρ Θραῖξ ἵππον ἔχων λευκόν, και λαβὼν κέρας μεστὸν εἶπε: --προπίνω σοι, ὦ Σεύθη, και τὸν ἵππον τοῦτον δωροῦμαι, ἐφ' οὗ και διώκων ὃν ἂν θέλῃς αἰρήσεις και ἀποχωρῶν οὐ μὴ δείσης τὸν πολέμιον. 27 ἄλλος παῖδα εἰσάγων οὕτως ἐδωρήσατο προπίνων, και ἄλλος ἱμάτια τῆ γυναικί. και Τιμασίων προπίνων ἐδωρήσατο φιάλην τε ἀργυρᾶν και τάπιδα ἀζίαν δέκα μνῶν·Δημ., Περί Παραπρεσβείας 139 μετὰ ταῦτ' ἐν θυσίᾳ τινὶ και δείπνῳ πίνων και φιλανθρωπευόμενος πρὸς αὐτοὺς ὁ Φίλιππος ἄλλα τε δὴ πολλά, οἷον αἰχμάλωτα και τοιαῦτα, και τελευτῶν ἐκπώματ' ἀργυρᾶ και χρυσᾶ προῦπινεν αὐτοῖς.

⁸⁷⁹ Πρβλ Δημ, Περί στεφάνου 296 ἄνθρωποι μαροὶ τὴν ἐλευθερίαν προπεπωκότες Φιλίππῳ.

⁸⁸⁰ Tuplin, 1998:288.

αυτό θα ήταν μια επικίνδυνη επικριτική στάση απέναντι στον δήμο. Ίσως, τότε, θα πρέπει να φανταστούμε ένα συμπόσιο στο οποίο ο Φίλιππος, πολιτικοί, λαός είναι παρόντες. Οι πολιτικοί είναι τα πiónια του βασιλιά και του προσφέρουν τα θέματα της πόλης, αλλά ο Φίλιππος, αντί να παρέχει μια ανταμοιβή, προκαλεί ο δήμος να το πράξει εξ ονόματός του. Ή ίσως το συμπόσιο περιλαμβάνει μόνο τον Φίλιππο και τους πολιτικούς στα πλαίσια μιας συμπαιγνίας: το τελευταίο ποτό μακριά από τα συμφέροντα της πόλης και με την πεποίθηση ότι οι απόντες συμπολίτες θα τους ευχαριστήσουν. Με αυτή την ερμηνεία μπορεί να υπάρχει ένας υπαινιγμός ότι ο Φίλιππος θα προσφέρει ένα αντάλλαγμα (πρβλ ήδη 2.24 *νυνὶ δ' ὀκνεῖτ' ἐξίέναι καὶ μέλλετ' εἰσφέρειν ὑπὲρ τῶν ὑμετέρων αὐτῶν κτημάτων, καὶ τοὺς μὲν ἄλλους σεσώκατε πολλάκις πάντας καὶ καθ' ἓν αὐτῶν ἐν μέρει, τὰ δ' ὑμέτερ' αὐτῶν ἀπολωλεκότες κάθησθε.*), καθώς όλοι θα είναι υπό την επήρεια της μέθης και του αέρα της ανάρμοστα χαρωπής ξεγνοιασιάς τον οποίο παρέχει η ασύνετη συμπεριφορά των αντιπάλων του Δημοσθένη».

Ο ρήτορας στη συνέχεια βεβαιώνει ότι εξαιτίας αυτών των ανθρώπων *καὶ τοιαυτὶ συμβαίνει*, δηλαδή ολέθρια πράματα, ενώ με μια αντίθεση *καὶ τὰ μὲν τούτων πάντα καλῶς ἔχει, τὰ δ' ὑμέτερ' αἰσχρῶς* τονίζει ότι οι υποθέσεις αυτών πηγαίνουν καλά⁸⁸¹ αλλά των Αθηναίων είναι για ντροπή. Αναρωτιέται, όμως, κάποιος, αν για όλ' αυτά ο λαός είναι άμοιρος ευθυνών. Ακόμη κι αν δεχτούμε πως παρασυρόμενος από τους δημαγωγούς, όπως τόνισε και ο Θουκυδίδης στην αρχή του διαλόγου Αθηναίων-Μηλίων⁸⁸², έλαβε ολέθριες αποφάσεις «*ὑπὸ τῆς τῶν λεγόντων κραυγῆς καὶ ἀναισχυντίας*»⁸⁸³, τούτο δεν απαλλάσσει το πλήθος από τις ευθύνες. Αντιθέτως, πολλές φορές το πλήθος υπαγορεύει στον ρήτορα τις θελήσεις του ή του αφαιρεί με θορύβους και αποδοκιμασία την παρρησία. Όπως ιστορεί ο Διόδωρος «*εὐρήσομεν τοὺς συμβούλους στοχαζομένους τῆς τῶν ἀκουόντων βουλήσεως, ὥσθ' ὁ χειροτονῶν τῷ ρήτορι λόγον οἰκείον ὑποβάλλει τῆς ἑαυτοῦ προαιρέσεως. οὐ γὰρ ὁ λέγων κύριος τοῦ πλήθους, ἀλλ' ὁ δῆμος ἐθίζει τὸν ρήτορα τὰ βέλτιστα λέγειν χρηστὰ βουλόμενος*»⁸⁸⁴.

⁸⁸¹ Πρβλ 3. 29 *ὅσῳ δὲ τὰ τῆς πόλεως ἐλάττω γέγονεν, τοσοῦτῳ τὰ τούτων ηὔξεται*

⁸⁸² Θουκ. 5.85.1 *οἱ δὲ τῶν Αθηναίων πρέσβεις ἔλεγον τοιάδε «ἐπειδὴ οὐ πρὸς τὸ πλῆθος οἱ λόγοι γίνονται, ὅπως δὴ μὴ ζυνεχεῖ ρήσει οἱ πολλοὶ ἐπαγωγὰ καὶ ἀνέλεγκτα ἐσάπαξ ἀκούσαντες ἡμῶν ἀπατηθῶσιν (γιγνώσκομεν γὰρ ὅτι τοῦτο φρονεῖ ἡμῶν ἢ ἐς τοὺς ὀλίγους ἀγωγή), ὑμεῖς οἱ καθήμενοι ἔτι ἀσφαλέστερον ποιήσατε. καθ' ἕκαστον γὰρ καὶ μὴδ' ὑμεῖς ἐνὶ λόγῳ, ἀλλὰ πρὸς τὸ μὴ δοκοῦν ἐπιτηδείως λέγεσθαι εὐθὺς ὑπολαμβάνοντες κρίνετε. καὶ πρῶτον εἰ ἀρέσκει ὡς λέγομεν εἴπατε.»*

⁸⁸³ Δημ., *Πρὸς Λεπτίνην* 166

⁸⁸⁴ Διόδ. 13. 31.

Άρα, εφόσον, ρωτούν οι ρήτορες τί να πουν, εξυπακούεται ότι ευθυγραμμίζονται με τη γενικότερη τάση της αδράνειας⁸⁸⁵. Ο λαός έκανε τον ρήτορα να λέει τα μη συμφέροντα, καθώς ομολογεί ο Ίσοκράτης στον *Περὶ εἰρήνης* λόγο του §5 *Καὶ γάρ τοι πεποιήκατε τοὺς ῥήτορας μελετᾶν καὶ φιλοσοφεῖν οὐ τὰ μέλλοντα τῆ πόλει συνοίσειν, ἀλλ' ὅπως ἀρέσκοντας ὑμῖν λόγους ἐροῦσιν. ἐφ' οὗς καὶ νῦν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἐρρύηκεν.* και §121 *ὧν ἐνθυμουμένους χρῆ μὴ προσέχειν τὸν νοῦν τοῖς ἐν τῷ παρόντι μὲν χαριζόμενοις, τοῦ δὲ μέλλοντος χρόνου μηδεμίαν ἐπιμέλειαν ποιουμένοις, μηδὲ τοῖς φιλεῖν μὲν τὸν δῆμον φάσκουσιν, ὄλην δὲ τὴν πόλιν λυμαινομένοις.*

Επίσης, αληθεύει ότι οι αντίπαλοι ήταν αργυρώνητοι και προδότες; Ήταν, βέβαια, μια συνήθης κατηγορία το φαινόμενο της δωροδοκίας των δημαγωγών και μια πληγή για τις αρχαίες πολιτείες. Για παράδειγμα λέει ο Ίσοκράτης στον *Πανηγυρικό* § 12 *καίτοι πάντες ἴσασι τῶν μὲν ῥητόρων τοὺς πολλοὺς οὐχ ὑπὲρ τῶν τῆ πόλει συμφερόντων, ἀλλ' ὑπὲρ ὧν αὐτοὶ λήψεσθαι προσδοκῶσι, δημηγορεῖν τολμῶντας, προσδοκῶσι, δημηγορεῖν τολμῶντας* και ο Δημοσθένης κατηγορήθηκε για κάτι ανάλογο από τον Δείναρχο⁸⁸⁶. Ωστόσο η κατηγορία εδώ είναι γενική, αόριστη, αναπόδεικτη, και σαφώς δημαγωγική.

[23] καίτοι σκέψασθ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἃ τις ἂν κεφάλαι' εἰπεῖν ἔχοι τῶν τ' ἐπὶ τῶν προγόνων ἔργων καὶ τῶν ἐφ' ὑμῶν. ἔσται δὲ βραχὺς καὶ γνώριμος ὑμῖν ὁ λόγος· οὐ γὰρ ἄλλοτρίοις ὑμῖν χρωμένοις παραδείγμασιν, ἀλλ' οἰκείοις, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εὐδαίμοσιν ἔξεστι γενέσθαι.

Τα λόγια αυτά αποτελούν την εισαγωγή της σύγκρισης παρελθόντος-παρόντος που ακολουθεῖ (§§24-32). Πρόκειται για σχῆμα ρητορικής εκβολής. Ο Δημοσθένης θα αναφερθεῖ σύντομα στα βασικά και γνώριμα χαρακτηριστικά των κατορθωμάτων της εποχής των προγόνων του και σ' εκείνα ἐπὶ των ημερῶν του, με το επιχείρημα ότι μπορούν να ευτυχήσουν οι συμπολίτες του ακολουθώντας ὄχι ξένα ἀλλὰ δικά τους παραδείγματα. Μπορεῖ βέβαια τα οικεία να εἶναι πειστικότερα, ἀλλὰ και η δύναμη των ξένων δεν ἀμφισβητεῖται, καθώς προτρέπουν σε μίμηση διεγείροντας το φιλότιμο.

Στόχος του Δημοσθένη σ' αὐτὴν την υφολογικά φορτισμένη παράγραφο με την προδιόρθωση *καίτοι σκέψασθ'*, και τις ἀντιθέσεις : *προγόνων-ὑμῶν, ἄλλοτρίοις -*

⁸⁸⁵ Βλ. ἐξωτερικὴ πολιτικὴ Ἀθήνας σ. 30.

⁸⁸⁶ Βλ. Δείν., *Κατὰ Δημοσθένους*.

οικείους και τις λέξεις βραχύς και γνώριμος, είναι να τονώσει το εθνικό φρόνημα των Αθηναίων.

[24] ἐκεῖνοι τοίνυν, οἷς οὐκ ἐχαρίζονθ' οἱ λέγοντες οὐδ' ἐφίλουν αὐτοὺς ὥσπερ ὑμᾶς οὗτοι νῦν, πέντε μὲν καὶ τετταράκοντ' ἔτη τῶν Ἑλλήνων ἤρξαν ἐκόντων, πλείω δ' ἢ μύρια τάλαντ' εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνήγαγον, ὑπήκουε δ' ὁ ταύτην τὴν χώραν ἔχων αὐτοῖς βασιλεύς, ὥσπερ ἐστὶ προσῆκον βάρβαρον Ἑλλησι, πολλὰ δὲ καὶ καλὰ καὶ πεζῆ καὶ ναυμαχοῦντες ἔστησαν τρόπαι' αὐτοὶ στρατευόμενοι, μόνοι δ' ἀνθρώπων κρείττω τὴν ἐπὶ τοῖς ἔργοις δόξαν τῶν φθονούντων κατέλιπον. [25] ἐπὶ μὲν δὴ τῶν Ἑλληνικῶν ἦσαν τοιοῦτοι· ἐν δὲ τοῖς κατὰ τὴν πόλιν αὐτὴν θεάσασθ' ὅποιοι, ἐν τε τοῖς κοινοῖς κὰν τοῖς ἰδίοις, δημοσίᾳ μὲν τοίνυν οἰκοδομήματα καὶ κάλλη τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα κατεσκεύασαν ἡμῖν ἱερῶν καὶ τῶν ἐν τούτοις ἀναθημάτων, ὥστε μηδενὶ τῶν ἐπιγιγνομένων ὑπερβολὴν λελεῖφθαι· ἰδίᾳ δ' οὕτω σώφρονες ἦσαν καὶ σφόδρ' ἐν τῷ τῆς πολιτείας ἡθει μένοντες, [26] ὥστε τὴν Ἀριστείδου καὶ τὴν Μιλτιάδου καὶ τῶν τότε λαμπρῶν οἰκίαν εἶ τις ἄρ' οἶδεν ὑμῶν ὅποια ποτ' ἐστίν, ὄρᾳ τῆς τοῦ γείτονος οὐδὲν σεμνοτέραν οἶσαν· οὐ γὰρ εἰς περιουσίαν ἐπράττει' αὐτοῖς τὰ τῆς πόλεως, ἀλλὰ τὸ κοινὸν αὔξειν ἕκαστος ᾗετο δεῖν. ἐκ δὲ τοῦ τὰ μὲν Ἑλληνικὰ πιστῶς, τὰ δὲ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβῶς, τὰ δ' ἐν αὐτοῖς ἴσως διοικεῖν μεγάλην εἰκότως ἐκτήσαντ' εὐδαιμονίαν.

Ξεκινά η σύγκριση με διαίρεση του λόγου σε τρία μέρη: πως πολιτεύονταν οι πρόγονοι απέναντι στους Έλληνες, στην πόλη, και στην προσωπική τους ζωή.

Οι ρήτορες δεν χαρίζονταν ούτε και κολάκευαν τους προγόνους στο βαθμό που κολακεύουν τους Αθηναίους σήμερα αυτοί. Στους *Ἰππῆς* ο Δῆμος λέει στον Κλέωνα §946 *Δῆμος* σὺ δ' ὦ Παφλαγῶν φάσκων φιλεῖν μ' ἐσκορόδισας. Αξιοπρόσεκτη η δομή της § 24. Αποτελείται από πέντε κύριες προτάσεις οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους με το ασύνδετο, στις οποίες παρεμβάλλονται τρεις αναφορικές (οι δύο πρώτες συνδέονται παρατακτικά). Η συγκατάθεση όλων των ἰδίων των Ελλήνων στην επίσαράντα πέντε ἔτη ηγεμονία⁸⁸⁷ των προγόνων τονίζεται εμφαιτικά με την τοποθέτηση της λέξης *ἐκόντων* στο τέλος της πρότασης⁸⁸⁸. Ακούγεται ότι συγκέντρωσαν πάνω στην Ακρόπολη περισσότερα από δέκα χιλιάδες τάλαντα. Ο βασιλιάς δε, που εξουσίαζε αυτή τη χώρα, δηλαδή τη Μακεδονία, είναι ο Περδίκκας ο Β', αδελφός του

⁸⁸⁷Για διαφωνία σχετικά με την χρονολόγηση της αρχής και του τέλους της αθηναϊκής εξουσίας βλ. Βασιιάδης, 1848:350. Από το 476 π.Χ που οι Αθηναίοι ανέλαβαν ηγεμονία (συμμαχία της Δήλου) έως την Σικελική ήττα παρήλθαν 65 ἔτη, μέχρι δε το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου 73, τα οποία οι συγγραφείς αριθμούν 70 στρογγυλοποιώντας. Μέχρι όμως την έναρξη αυτού του πολέμου το 432 π.Χ είχαν περάσει 45, ὁπότε αυτό το διάστημα εννοεῖ ο ρήτορας.

⁸⁸⁸Πρβλ. Θουκ. 1. 96. *Παραλαβόντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἡγεμονίαν τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐκόντων τῶν ζυμμάχων.*

Φιλίππου⁸⁸⁹. Χαρακτηρίζεται κι αυτός *βάρβαρος*. Ο υποβιβασμός αυτός και κατ'επέκταση όλων των Μακεδόνων στη φράση *ὥσπερ ἐστὶ προσῆκον βάρβαρον Ἑλλησι* επιλέγεται, για να παροξυνθεί το κοινό κατά του πολιτιστικά κατώτερου Φιλίππου και για να νιώσει το ίδιο υπερηφάνεια για την ανωτερότητά του⁸⁹⁰. Τα πολλά και λαμπρά τρόπαια νίκης και στη στεριά και στη θάλασσα πρόεκυψαν από τις αυτοπροσώπως εκστρατείες. Το αποτέλεσμα όλων αυτών είναι την δόξα των προγόνων να μην την εγγίζει ο φθόνος. Ο Σ γράφει *οἱ γὰρ φθονοῦντες ἢ τοῖς ἴσοις φθονοῦσιν ἢ τοῖς μικρῶ μείζοσι, οὐ μᾶλλον τοῖς πάνυ ὑπερβάλλουσι* και ο Ουλπιανός : *διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῶν πράξεων οὐ φθονοῦσι τοῖς πάνυ ὑπερβάλλουσιν*. Τόσο έντονος είναι ο πατριωτικός ενθουσιασμός του ρήτορα αυτή τη στιγμή, ώστε να λέει ότι η ύψιστη δόξα δεν προκαλεί φθόνο. Αλλά το πιθανότερο είναι να εννοεί ότι η τόσο μεγάλη δόξα των προγόνων δεν μπορεί να αμαυρωθεί με διαστροφή της αλήθειας των δεδομένων από τους οιοσδήποτε φθονερούς⁸⁹¹, λ.χ τους Λακεδαιμόνιους, ούτε να επισκιαστεί από ανώτερα κατορθώματα⁸⁹². Οι φράσεις *πέντε μὲν καὶ τετταράκοντ' ἔτη τῶν Ἑλλήνων ἤρξαν ἐκόντων, πλείω δ' ἢ μύρια τάλαντ' εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνήγαγον* και *δὲ καὶ καλὰ καὶ πεζῆ καὶ ναυμαχοῦντες ἔστησαν τρόπαι'* απαντώνται αυτούσιες και στον *Περὶ Συντάξεως* § 26.

Ολοκληρώθηκε η εξωτερική πολιτική που ασκούσαν οι πρόγονοι μέσα στον ελληνικό κόσμο (*ἐπὶ μὲν δὴ τῶν Ἑλληνικῶν ἦσαν τοιοῦτοι*). Ακολουθεί η μετάβαση αντιθετικά στην εσωτερική διοίκηση της πόλης, τόσο τη δημόσια όσο και την ιδιωτική (*ἐν δὲ τοῖς κατὰ τὴν πόλιν αὐτὴν θεάσασθ' ὅποιοι, ἔν τε τοῖς κοινοῖς κὰν τοῖς ἰδίοις*) και ο ρήτορας παρέχει μια εικόνα της κατάστασης που επικρατεῖ στην Αθήνα⁸⁹³. Τα *τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα* ανηγευμένα οικοδομήματα είναι οι στοές, τα Προπύλαια, οι νεώσοικοι (ναυπηγεία), τα Μακρά τείχη⁸⁹⁴. Με τα *τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα*

⁸⁸⁹βλ. Scholia Vetera, ad. Loc.

⁸⁹⁰Βλ. αναλυτικά αυτόθι σ. 223.

⁸⁹¹Βασιιάδης, 1848: 352 · Σκουρμπουτάκος, 1909: 140.

⁸⁹²Πρβλ Θουκ. Β 41,3 *μόνη γὰρ (ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν) ἀκοῆς κρεῖσσων εἰς πείραν ἔρχεται*.

⁸⁹³Οι §§ 25 - 31 μπορούν να συγκριθοῦν με τον *Κατὰ Ἀριστοκράτους* 207-210.

⁸⁹⁴βλ. Δημ., *Κατὰ Ἀριστοκράτους* 207-208 *τεκμήριον δέ· τὴν Θεμιστοκλέους μὲν οἰκίαν καὶ τὴν Μιλτιάδου καὶ τῶν τότε λαμπρῶν, εἴ τις ἄρ' ὑμῶν οἶδεν ὅποια ποτ' ἐστίν, ὄρᾳ τῶν πολλῶν οὐδὲν σεμνοτέραν οὔσαν, τὰ δὲ τῆς πόλεως οἰκοδομήματα καὶ κατασκευάσματα τηλικαῦτα καὶ τοιαῦθ' ὥστε μηδενὶ τῶν ἐπιγιγνομένων ὑπερβολὴν λελεῖφθαι, προπύλαια ταῦτα, νεώσοικοι, στοαί, Πειραιεύς, τᾶλλ' οἷς κατεσκευασμένην ὄρατε τὴν πόλιν. νῦν δ' ἰδίᾳ μὲν ἐκάστῳ τῶν τὰ κοινὰ πραττόντων τοσαύτη περιουσία [ἐστίν] ὥστε τινὲς μὲν αὐτῶν πολλῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων σεμνοτέρας τὰς ἰδίας κατεσκευάσασιν οἰκίας, γῆν δ' ἔνιοι πλείω πάντων ὑμῶν τῶν ἐν τῷ δικαστηρίῳ συνεώνηται· δημοσίᾳ δ' ὑμεῖς ἂ μὲν οἰκοδομεῖτε καὶ κονιᾶτε, ὡς μικρὰ*

κάλλη ἱερῶν καὶ τῶν ἐν τούτοις ἀναθημάτων εννοούνται οι περίλαμπροι ναοί ο Παρθενώνας, το Θησεῖο, το Ερέχθειο, το ωδεῖο του Περικλέους και τα αφιερώματα που είχαν στηθεί ἢ κρέμονταν μέσα σ' αυτούς ἢ ἐκτίθενταν σε περίοπτη θέση ως καλλωπιστικά στοιχεία, ὅπως ἀγάλματα, ἀνάγλυφα, ζωγραφιές, χρυσές και ἀργυρές φιάλες, τρίποδες, θυμιατήρια, στέφανοι, ἀσπίδες κ.τ.λ.⁸⁹⁵. Η μεγαλοπρέπεια και το κάλλος των ἀρχιτεκτονικῶν ἀριστουργημάτων εἶναι ἀνυπέβλητα: ὥστε μηδενὶ τῶν ἐπιγιννομένων ὑπερβολὴν λελεῖφθαι.

Ἰδιωτικά οι πρόγονοι ἐπέλεξαν να ζουν με τόση σωφροσύνη και σταθερότητα στο πνεῦμα της δημοκρατίας: οὕτω σώφρονες ἦσαν καὶ σφόδρ' ἐν τῷ τῆς πολιτείας ἦθει μένοντες. Με τη λέξη ἦθει (§25) ἐπαναλαμβάνεται για δευτέρα φορά στην ἴδια ἐνότητα (ἔθει §21) η βασική ἀρχή της ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας -η ἰσότητα ἀνάμεσα στους ἀρχόντες και το δῆμο, που ἐκφράζεται ὄχι μόνο στον δημόσιο ἀλλά και στον ἰδιωτικό βίον⁸⁹⁶.

Στη φράση ὥστε τὴν Ἀριστείδου καὶ τὴν Μιλτιάδου καὶ τῶν τότε λαμπρῶν οἰκίαν εἴ τις ἄρ' οἶδεν ὑμῶν ὅποια ποτ' ἐστίν ο ρήτορας ἐκδηλώνει πικρία, που οι σύγχρονοί του ἐλάχιστα φροντίζουν για τη μνήμη των περίλαμπρων ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἴσως, γράφει ο Νικοκλῆς, ποτέ δεν εἶχαν ἐπισκεφτεῖ τις οἰκίες αυτές, μολονότι, κατὰ τη γνώμη του Δημοσθένη, τους ὀφείλαν πατριωτικό προσκύνημα⁸⁹⁷. Ο Κοκκινάκης ἀπὸ την ἄλλη ὑποστηρίζει, ὅπως ο Vremmius, ὅτι η ὅλη φράση ἐπιτείνει την εὐτέλεια των οἰκοδομῶν, την ὁποία ἀδυνατοῦν να γνωρίζουν ἄλλοι ἐκτός ἀπὸ τους συγγενεῖς και τους γείτονες⁸⁹⁸.

Στόχος της διακυβέρνησης των προπατόρων -οι φράσεις πράττειν τὰ κοινὰ, πράττειν τὰ πολιτικά, πράττειν τὰ τῆς πόλεως, και ἀπλῶς πράττειν σημαίνουν τη διακυβέρνηση της πόλης - δεν ἦταν ο προσωπικός πλουτισμός: οὐ γὰρ εἰς περιουσίαν

καὶ γλίσχρα, ἀίσχονη λέγειν. ἀλλ' ἔχειτ' εἰπεῖν ὃ τι κοινῇ κτησάμενοι καταλείψετε, ὥσπερ ἐκεῖνοι Χερρόνησον, Ἀμφίπολιν, δόξαν ἔργων καλῶν;

⁸⁹⁵Τέτοια ἦταν και τα λάφυρα ἀπὸ τους Πέρσες (ο ἀργυρόπους δίφρος του Ξέρξη, ο ἀκινάκης του Μαρδόνιου βλ. Σ), το χρυσελεφάντινο ἀγαλμα της Αθηνάς.

⁸⁹⁶πρβλ. Θουκ. 2.62.3 ὥστε οὐ κατὰ τὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς γῆς χρείαν, ὧν μεγάλων νομίζετε ἐστερῆσθαι, αὕτη ἡ δύναμις φαίνεται· οὐδ' εἰκὸς χαλεπῶς φέρειν αὐτῶν μᾶλλον ἢ οὐ κηπίον καὶ ἐγκαλλώπισμα πλούτου πρὸς ταύτην νομίσαντας ὀλιγορῆσαι, καὶ γνῶναι ἐλευθερίαν μὲν, ἦν ἀντιλαμβανόμενοι αὐτῆς διασώσωμεν, ῥαδίως ταῦτα ἀναληφομένην, ἄλλων δὲ ὑπακούσασι καὶ τὰ προκεκτημένα φιλεῖν ἐλασσοῦσθαι, τῶν τε πατέρων μὴ χεῖρους κατ' ἀμφοτέρα φανῆναι, οἷον μετὰ πόνων καὶ οὐ παρ' ἄλλων δεξάμενοι κατέσχον τε καὶ προσέτι διασώσαντες παρέδοσαν ὑμῖν αὐτά (αἰσχίον δὲ ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι ἢ κτωμένους ἀτυχεῖσαι), ἰέναι δὲ τοῖς ἐχθροῖς ὁμοσε μὴ φρονήματι μόνον, ἀλλὰ καὶ καταφρονήματι.

⁸⁹⁷Η ἀποψη αὐτὴ δικαιολογεῖται ἀπὸ την ἐπιτυχὴ κατὰ τον Νικοκλή εἰκασία ὅπου του Cobet βλ. Νικοκλῆς, 1875: 122 · Σκουρμπουτάκος, 1909: 141.

⁸⁹⁸βλ. Κοκκινάκης, 1870: 66.

ἐπράττει' αὐτοῖς τὰ τῆς πόλεως, στοιχείο που βεβαιώνει και ο Ισοκράτης για τον Περικλή⁸⁹⁹, αλλά η αύξηση των δημόσιων εσόδων: *ἀλλὰ τὸ κοινὸν αὖξιν ἕκαστος ᾤετο δεῖν*. Ως έντιμοι στη διαχείριση των ελληνικών υποθέσεων, ευσεβεῖς στα αφορώντα τους θεούς, και με πνεύμα ισότηας και δικαιοσύνης στις μεταξύ τους σχέσεις (πιστῶς, εὐσεβῶς, ἴσως) εύλογα απέκτησαν μεγάλη ευημερία (*μεγάλην εἰκότως ἐκτήσαντ' εὐδαιμονίαν*). Κατά την κρίση του Δημοσθένη τα στοιχεία αυτά στην άσκηση πολιτικής γεννούν εμπιστοσύνη⁹⁰⁰. Δεν είναι, ωστόσο, δεδομένη.

Οι πληροφορίες του δε όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική που άσκησαν οι πρόγονοι αντλήθηκαν από τον Θουκυδίδη αλλά παραδόθηκαν —όπως ήταν αναμενόμενο- ρητορικά κι όχι ιστορικά. Κατά τη διάρκεια της αθηναϊκής κυριαρχίας ο Θουκυδίδης ιστορεί: 1. 90 *παραλαβόντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἡγεμονίαν τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐκόντων τῶν συμμάχων* · ωστόσο, η συμπεριφορά της Αθήνας απέναντι στους συμμάχους ήταν αλαζονική, με αποτέλεσμα να προκαλούνται αποστασίες :1.99 *αἰτίαι δὲ ἄλλαι τε ἦσαν τῶν ἀποστάσεων καὶ μέγιστα αἱ τῶν φόρων καὶ νεῶν ἔκδειαι καὶ λιποστράτιον εἴ τῳ ἐγένετο· οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι ἀκριβῶς ἔπρασσον καὶ λυπηροὶ ἦσαν οὐκ εἰωθόσιν οὐδὲ βουλομένοις ταλαιπωρεῖν προσάγοντες τὰς ἀνάγκας. ἦσαν δὲ πως καὶ ἄλλως οἱ Ἀθηναῖοι οὐκέτι ὁμοίως ἐν ἡδονῇ ἄρχοντες, καὶ οὔτε ζυνεστράτευον ἀπὸ τοῦ ἴσου ῥάδιόν τε προσάγεσθαι ἦν αὐτοῖς τοὺς ἀφισταμένους. ὧν αὐτοὶ αἴτιοι ἐγένοντο οἱ ζύμμαχοι*. Τα αποθησαυρισμένα τάλαντα στην Ακρόπολη για τα οποία κάνει λόγο και ο Ισοκράτης⁹⁰¹ είναι φήμη, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, που είχε διαδώσει ο Περικλής προς παραμυθία των Αθηναίων στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου⁹⁰². Ο Περδικκας ο Β ήταν ο επικινδυνότερος εχθρός της Αθήνας στα χρόνια του

⁸⁹⁹Πρβλ Ἴσοκρ., *περὶ εἰρήνης* 126 *καίτοι Περικλῆς ὁ πρὸ τῶν τοιούτων δημαγωγὸς καταστάς, παραλαβὼν τὴν πόλιν χεῖρον μὲν φρονοῦσαν ἢ πρὶν κατασεῖν τὴν ἀρχήν, ἔτι δ' ἀνεκτῶς πολιτευομένην, οὐκ ἐπὶ τὸν ἴδιον χρηματισμὸν ὥρμησεν, ἀλλὰ τὸν μὲν οἶκον ἐλάττω τὸν αὐτοῦ κατέλιπεν ἢ παρὰ τοῦ πατρὸς παρέλαβεν*.

⁹⁰⁰Βλ. αὐτόθι διαφορά τυραννίας-δημοκρατίας σ. 241.

⁹⁰¹Βλ. *περὶ εἰρήνης* 126 *εἰς δὲ τὴν ἀκρόπολιν ἀνήγαγεν ὀκτακισχίλια τάλαντα χωρὶς τῶν ἱερῶν...*

⁹⁰²Θουκ. 2. 13.3 ο Περικλής *θαρσεῖν τε ἐκέλευε προσιόντων μὲν ἑξακοσίων ταλάντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φόρου κατ' ἐνιαυτὸν ἀπὸ τῶν ζυμμάχων τῇ πόλει ἄνευ τῆς ἄλλης προσόδου, ὑπαρχόντων δὲ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἔτι τότε ἀργυρίου ἐπισήμου ἑξακισχιλίων ταλάντων (τὰ γὰρ πλεῖστα τριακοσίων ἀποδέοντα μύρια ἐγένετο, ἀφ' ὧν ἔς τε τὰ προπύλαια τῆς ἀκροπόλεως καὶ τᾶλλα οἰκοδομήματα καὶ ἐς Ποτειδαίαν ἀπανηλώθη), 2.13.4 χωρὶς δὲ χρυσίου ἀσήμου καὶ ἀργυρίου ἐν τε ἀναθήμασιν ἰδίοις καὶ δημοσίοις καὶ ὅσα ἱερὰ σκευὴ περὶ τε τὰς πομπὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας καὶ σκῦλα Μηδικὰ καὶ εἴ τι τοιουτότροπον, οὐκ ἐλάσσοнос [ἦν] ἢ πεντακοσίων ταλάντων. 2.13.5 ἔτι δὲ καὶ τὰ ἐκ τῶν ἄλλων ἱερῶν προσετίθει χρήματα οὐκ ὀλίγα, οἷς χρήσεσθαι αὐτοῦς, καὶ ἦν πάνυ ἐξείργωνται πάντων, καὶ αὐτῆς τῆς θεοῦ τοῖς περικειμένοις χρυσίοις· ἀπέφαινε δ' ἔχον τὸ ἄγαλμα τεσσαράκοντα τάλαντα σταθμὸν χρυσίου ἀπέφθου, καὶ περιαιρετὸν εἶναι ἅπαν*.

Πελοποννησιακού πολέμου. Τον είχαν, βέβαια, βοηθήσει στον αγώνα του εναντίον του αδελφού του αλλά είχε προσχωρήσει στην αθηναϊκή συμμαχία μετά από αποτυχημένες προσπάθειες να τους νικήσει. Έκτοτε αναγκαζόταν να εκστρατεύει μαζί τους και να τους παρέχει χρήματα⁹⁰³. Όσον αφορά στα δημόσια οικοδομήματα οι άλλοι Έλληνες εξέφραζαν παράπονα για κατασπατάληση των συμμαχικών φόρων στον δημόσιο καλλωπισμό της Αθήνας⁹⁰⁴. Και μπορεί το στοιχείο για τις ευτελείς ιδιωτικές οικοδομές των αρχαιότερων εκείνων Αθηναίων να βεβαιώνεται και από τον Δικαίαρχο⁹⁰⁵, ωστόσο άλλες πηγές πληροφορούν ότι είχαν παράλληλα πλούσιες επαύλεις στους αγρούς⁹⁰⁶.

Αναντίρρητα, πάντως, με την έκθεση των προγονικών κατορθωμάτων ο δημοσθενικός λόγος κερδίζει σε σεμνότητα⁹⁰⁷ κι αποτελεί απόδειξη του προσανατολισμού του ρήτορα αποκλειστικά προς τους Περσικούς πολέμους. Άλλωστε, το έξοχο παράδειγμα των προπατόρων που ξεκινά με τους Αριστείδη, Νικία, Δημοσθένη, Περικλή, και συνεχίζεται πάλι με τον Αριστείδη, τον Μιλτιάδη κι άλλους επιφανείς της λαμπρής εποχής, αλλά ανώνυμα, γιατί ο Θεμιστοκλής και ο Κίμωνας είναι γνωστοί σε όλους μέσω ακοής, χρησιμοποιείται για να τονιστεί η ανυπόκριτη κολακεία των παλαιών ρητόρων (3.24 *οὐδ' ἐφίλουν αὐτοὺς ὥσπερ ὑμᾶς οὗτοι νῦν*) απέναντι σε φυσιογνωμίες που άξιζαν τον έπαινο ως αποτέλεσμα των λαμπρών τους κατορθωμάτων στην εξωτερική πολιτική. Αντιθέτως, οι τωρινοί «επαγγελματίες» κολακεύουν άνευ ουσιαστικού λόγου τον δήμο.

[27] τότε μὲν δὴ τοῦτον τὸν τρόπον εἶχε τὰ πράγματα' ἐκείνοις, χρωμένοις οἷς εἶπον προστάταις· νυνὶ δὲ πῶς ἡμῖν ὑπὸ τῶν χρηστῶν τούτων τὰ πράγματα' ἔχει; ἄρα γ' ὁμοίως ἢ παραπλησίως; οἷς --τὰ μὲν ἄλλα σιωπῶ, πόλλ' ἂν ἔχων εἰπεῖν, ἀλλ' ὅσης ἅπαντες ὀρατ' ἐρημίας ἐπειλημμένοι, [καὶ] Λακεδαιμονίων μὲν ἀπολωλότων, Θηβαίων δ'

⁹⁰³βλ. Curtius, 1900:32,34 τ. ε.

⁹⁰⁴Βασιάδης, 1848:353.

⁹⁰⁵Βασιάδης, 1848: 353· Νικοκλής, 1875: 122-123.

⁹⁰⁶βλ. Θουκ.2.62 *ἐγκαλλώπισμα πλούτου* και Ἴσοκρ., *Άρεοπ.* 52 *τοιγάρτοι διὰ ταῦτα μετὰ τοςαύτης ἀσφαλείας διήγον, ὥστε καλλίους εἶναι καὶ πολυτελεστέρας τὰς οἰκίσεις καὶ τὰς κατασκευὰς τὰς ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἢ τὰς ἐντὸς τείχους, καὶ πολλοὺς τῶν πολιτῶν μηδ' εἰς τὰς ἐορτὰς εἰς ἄστὺ καταβαίνειν, ἀλλ' αἰρεῖσθαι μένειν ἐπὶ τοῖς ἰδίους ἀγαθοῖς μᾶλλον ἢ τῶν κοινῶν ἀπολαβεῖν.*

⁹⁰⁷Αἴλ. Ἀριστ., *Τέχνη Ρητορ.* 56.1. *καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δέ, ὅταν εἰς τὰ προτετιμημένα ἄγης, τὸ τιμᾶν γονέας, προγόνους, τοὺς πρώτους καταστήσαντας τὰ νόμιμα, καὶ ἑτέροις τὰ αὐτὰ παραινῆς, καὶ ὅλως τὰ ἐν τῷ βίῳ προτετιμημένα καὶ ταῦτα σεμνότητος μετέχει, οἷον ἐλευθερία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ὅταν λέγῃς ὄρον καὶ κανόνα τῆς εὐδαιμονίας τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς πεποιημένα, καὶ ὅλως μυρία ἂν τις ἔχοι τοιαῦτα λέγειν, ἃ καὶ δῆλὰ ἐστὶ πᾶσι τοῖς ἐντὸς ἅπαζ τῆς θεωρίας ταύτης.*

ἀσχόλων ὄντων, τῶν δ' ἄλλων οὐδενὸς ὄντος ἀξιόχρεω περὶ τῶν πρωτείων ἡμῖν ἀντιτάξασθαι, ἐξὸν δ' ἡμῖν καὶ τὰ ἡμέτερ' αὐτῶν ἀσφαλῶς ἔχειν καὶ τὰ τῶν ἄλλων δίκαια βραβεύειν, [28] ἀπεστερήμεθα μὲν χώρας οἰκείας, πλείω δ' ἢ χίλια καὶ πεντακόσια τάλαντ' ἀνηλώκαμεν εἰς οὐδὲν δέον, οὓς δ' ἐν τῷ πολέμῳ συμμάχους ἐκτησάμεθα, εἰρήνης οὕσης ἀπολωλέκασιν οὗτοι, ἐχθρὸν δ' ἐφ' ἡμᾶς αὐτοὺς τηλικούτον ἠσκήκαμεν. ἢ φρασάτω τις ἐμοὶ παρελθὼν, πόθεν ἄλλοθεν ἰσχυρὸς γέγονεν ἢ παρ' ἡμῶν αὐτῶν Φίλιππος.

Το χωρίο αρχίζει με μία έντονη αντίθεση τότε-νυνί, ἐκείνοις -ἡμῖν, το ετυμολογικό παιχνίδισμα *χρωμένους -χρηστούς*, την *ἀναφορά τοῦτον -τούτων* και την *ὑποφορά* του ρ. ἔχω. Οι τωρινοί πολιτικοί ευφημιστικά και ειρωνικά χαρακτηρίζονται *χρηστοί* αντί *λυμαίνοντες*. Με τους τρόπους αυτούς εκφράζεται ειρωνεία, η οποία επιτείνεται από το γεγονός ότι ο ρήτορας αναρωτιέται τάχα με το ἄρα γ' και με τον πλεονασμό στα επιρρήματα *ὁμοίως ἢ παραπλησίως*⁹⁰⁸. Ἐνα ανακόλουθο στο οἷς, που φαίνεται να συντάσσεται με το ἡμῖν αλλά δεν έχει καμία συντακτική ή νοηματική σχέση με αὐτό⁹⁰⁹ δίνει φυσικότητα στον λόγο. Κι ενώ δείχνει ότι θ'απαντήσει ότι μ'αυτούς: οἷς, αἴφνης διακόπτει με σχήμα αποσιωπήσεως *τὰ μὲν ἄλλα σιωπῶ, πόλλ' ἂν ἔχων εἶπεῖν*, για να μη λυπήσει τους ακροατές. Η προσοχή εφιστάται στη σκέψη ότι το πεδίο είναι ελεύθερο αντιπάλων: *ἐρημίας*. Οι Λακεδαιμόνιοι είναι εξασθενημένοι μετά τη μάχη στα Λεύκτρα (371π.Χ) και στη Μαντίνεια (362π.Χ), οι Θηβαίοι δεν ασχολούνταν πλέον με την Αθήνα, γιατί είχαν εμπλακεί στον δεκαετή Ιερό πόλεμο στο τέλος του οποίου (356 π. Χ-346) επικαλέστηκαν τη βοήθεια του Φιλίππου. Δεν υπάρχει κανένας άλλος *ἀξιόχρεως*- μια μεταφορά, καθώς η λέξη κυριολεκτείται για εκείνον που λύει τα χρέη κάποιου- να ανταγωνιστεί την Αθήνα *περὶ τῶν πρωτείων*.

Ακολουθεί ένα χωρίο με αξιοσημείωτη δομή. Στηρίζεται στα τέσσερα ρήματα παρακειμένου που δηλώνουν ενέργεια *ἀπεστερήμεθα, ἀνηλώκαμεν, ἀπολωλέκασιν, ἠσκήκαμεν*, τα οποία μαζί με τους προσδιορισμούς τους μεταφέρουν μία έντονη φόρτιση στο ακροατήριο *ἐξὸν δ' ἡμῖν καὶ τὰ ἡμέτερ' αὐτῶν ἀσφαλῶς ἔχειν καὶ τὰ τῶν ἄλλων δίκαια βραβεύειν ἀπεστερήμεθα μὲν χώρας οἰκείας*, δηλαδή τη Χαλκιδική όπου

⁹⁰⁸Σκουρμπουτάκος, 1909:141.

⁹⁰⁹Αναφέρουμε τις γνώμες στις οποίες παραπέμπει ο Σουρμπουτάκος (1909:141): κάποιιοι αναφέρουν την οἷς στο ἐξὸν, αλλά παραβλέπουν, όπως επισημαίνει ο Weil, την ονομαστική *ἐπιλημμένοι*. Ο Woemel την αποδίδει στο σιωπῶ ως *δοτική χαριστική*. Αλλά το σιωπῶ τι σημαίνει δεν τολμῶ να μιλήσω ενώπιον κάποιου πρβλ. Ἄριστ. *Λυσ.* 530 Πρόβουλος: *σοί γ' ὃ κατάρατε σιωπῶ ἴγώ*. Ο Weil φρονεί ότι ο ρήτορας ἄρχεται της περιόδου ως να ήθελε να πει: οἷς ὅδε τὰ πράγματα ἔχει. Ο Κοκκινάκης την αποδίδει στην ἡμῖν.

βρίσκονταν οι κτήσεις τους Πύδνα, Ποτειδαία, Μεθώνη, και Αμφίπολη· *πλείω δ' ἢ χίλια καὶ πεντακόσια τάλαντ' ἀνηλώκαμεν εἰς οὐδὲν δέον*, δηλαδή στον πόλεμο για την Αμφίπολη καταδαπανήθηκε ανώφελα τεράστιος αριθμός ταλάντων σε μισθούς ξένων στρατευμάτων από τον ανίκανο στρατηγό Χάρητα· και *οὐς δ' ἐν τῷ πολέμῳ συμμάχους ἐκτησάμεθα, εἰρήνης οὕσης ἀπολωλέκασιν οὗτοι*, εννοώντας τον Συμμαχικό πόλεμο⁹¹⁰. *ἐχθρὸν δ' ἐφ' ἡμᾶς αὐτοὺς τηλικούτον ἠσκήκαμεν*, δηλαδή τον Φίλιππο. Η χρήση των όρων *πρωτείων* -βραβεύειν -ἠσκήκαμεν (=άσκηση στην παλαίστρα) είναι μεταφορική από τους αθλητικούς αγώνες. Η Αθήνα είχε την ευκαιρία να κερδίσει το πρώτο βραβείο στην εξωτερική πολιτική και να ενεργεί κατά το δοκούν ως κριτής⁹¹¹ για το βραβείο και άλλων κρατών, αλλά αντ' αυτού έχει εκπαιδεύσει έναν τρομερό εχθρό, τον Φίλιππο⁹¹². Έτσι, με σχήμα προκλήσεως καλείται στο βήμα όποιος έχει αντίρρηση ότι οι ίδιοι οι Αθηναίοι ισχυροποίησαν τον Φίλιππο : *φρασάτω τις ἐμοὶ παρελθὼν, πόθεν ἄλλοθεν ἰσχυρὸς γέγονεν ἢ παρ' ἡμῶν αὐτῶν Φίλιππος*.

Πίσω από το *ἡμεῖς* στους περισσότερους ρηματικούς τύπους κρύβεται η πεποίθηση του Δημοσθένη ότι η αναβλητικότητα των Αθηναίων και η πολεμική που ασκούσαν στον Φίλιππο μόνο μέσω επιστολών και ψηφισμάτων τού προσέδωσε βαθμιαία ισχύ⁹¹³. Οι επιλογές τους ήταν δύο:ή να μην κηρύξουν ποτέ πόλεμο εναντίον του Φιλίππου ή να τον αντιμετωπίζουν *παντὶ σθένει*, για να μην ισχυροποιούνταν ποτέ τόσο. Έχει, ωστόσο, δίκιο ο ρήτορας; Μπορεί οι συνθήκες να ήταν ευνοϊκές για τον βασιλιά της Μακεδονίας, δεν αρκούσαν όμως από μόνες τους για να αναδειχθεί .

Σημειώνουμε, τέλος ότι η § 28 αντιτίθεται με έντονο τρόπο στην § 24 , δίνοντας έμφαση στην εξωτερική πολιτική της Αθήνας τα τελευταία χρόνια. Ο Σχολιαστής

⁹¹⁰Βλ.Ουλιανός. Ο Βασιάδης (1848: 357),ο Νικοκλής (1875: 126) και ο Σκουρμουτάκος (1909:142 πρβλ. 2.24) νομίζουν ότι είναι οι ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας που αφέθηκαν στην περσική εξουσία μετά την Ανταλκίδειο ειρήνη (387 π.Χ) και ανακτήθηκαν μέσω των έμπειρων στρατηγών Χαβρία, Τιμοθέου, Ιφικράτους, στον Βοιωτικό πόλεμο, οπότε και συστάθηκε νέο συνέδριο των συμμάχων. Το 365 ο Τιμόθεος επανάκτησε την Χερσόνησο, και το 364 μαζί με τον Ιφικράτη την Μεθώνη, Πύδνα, Ποτειδαία. Ο Κοκκινάκης (1870: 69) διαφωνεί τονίζοντας ότι δε γίνεται λόγος για το συγκεκριμένο συνέδριο αλλά για την απώλεια συμμάχων και ασπάζεται τη γνώμη του Ουλιανού.

⁹¹¹Οι *κριταί*, ονομαζόμενοι *Έλλανοδίκα* στους Ολυμπιακούς αγώνες, διένεμαν, ελλείψει ορισμένων νόμων, τα βραβεία κατά την κρίση τους βλ. Άρποκρατίων λ. *Έλλανοδίκα Υπερείδης ἐν τῷ ὑπὲρ Καλλίππου πρὸς Ἡλείου Ἀριστοτέλης Ἡλείων πολιτεία τὸ μὲν πρῶτόν φησιν ἕνα καταστήσαι τοὺς Ἡλείους Έλλανοδικὴν, χρόνου δὲ διελθόντος β, τὸ δὲ τελευταῖον θ. Ἀριστόδημος δ' ὁ Ἡλείος φησι τοὺς τελευταίους τιθέντας τὸν ἀγῶνα Έλλανοδικὰς εἶναι ι, ἀφ' ἐκάστηςφυλῆς ἕνα.*

⁹¹²Turpin, 2008:286.

⁹¹³Πρβλ 1. 9.

γράφει: «ἀντεξετάζει τὴν πολιτείαν τὴν περὶ τὸν Εὐβουλον ὁμοίως ἀπὸ τῶν τριῶν, τῶν Ἑλληνικῶν, τῶν ἰδίων καὶ τῶν πολιτικῶν».

[29] ἀλλ', ὧ τῶν, εἰ ταῦτα φαύλως, τά γ' ἐν αὐτῇ τῇ πόλει νῦν ἄμεινον ἔχει. καὶ τί ἂν εἰπεῖν τις ἔχοι; τὰς ἐπάλξεις ἅς κονιῶμεν, καὶ τὰς ὁδοὺς ἅς ἐπισκευάζομεν, καὶ κρήνας, καὶ λήρους; ἀποβλέψατε δὴ πρὸς τοὺς ταῦτα πολιτευομένους, ὧν οἱ μὲν ἐκ πτωχῶν πλούσιοι γεγόνασιν, οἱ δ' ἐξ ἀδόξων ἔντιμοι, ἔνιοι δὲ τὰς ἰδίας οἰκίας τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων σεμνοτέρας εἰσὶ κατεσκευασμένοι, ὅσῳ δὲ τὰ τῆς πόλεως ἐλάττω γέγονεν, τοσούτῳ τὰ τούτων ἠϋζήται.

Σειρά ἔχει ἡ εξέταση τῆς εσωτερικῆς πολιτικῆς τῶν Αθηναίων με τὴν τεχνικὴ τοῦ σχήματος τῆς υποφοράς, τὸ ὁποῖο συνοδεύεται ἀπὸ ἀντίθεση καὶ μία ἐκφραση σαρκασμοῦ ὧ τῶν, ἀντίστοιχη τῆς σημερινῆς «α, κυρ-Δημοσθένη»⁹¹⁴. Κάποιος παραδέχεται δὴθεν πὼς τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα βαίνουν φαύλως, ἀλλὰ τὰ εσωτερικὰ ἄμεινον. Ἀρχίζει ἡ ἀνθυποφορὰ εἰρωνικά με ἀπαρίθμηση ὅσων κάνουν πλέον οἱ δημοκόλακες τὰς ἐπάλξεις ἅς κονιῶμεν, καὶ τὰς ὁδοὺς ἅς ἐπισκευάζομεν, καὶ κρήνας, καὶ λήρους; Ὁ διασυρμὸς ἀφορᾷ κατὰ κύριο λόγο τὸν Εὐβουλο ποὺ ἐκείνη τὴν περίοδο ἐπιμελοῦνταν ὅλα τὰ δημόσια ἔργα⁹¹⁵. Ἡ ἀλήθεια, ὁμῶς, τῶν λεγομένων ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὸν Δείναρχο⁹¹⁶.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη κι ἄλλοι πολιτικοὶ ποὺ ἀσχολοῦνται με τὴ διοίκηση, οἱ μὲν ἐκ πτωχῶν πλούσιοι γεγόνασιν, οἱ δ' ἐξ ἀδόξων ἔντιμοι⁹¹⁷, ἔνιοι δὲ τὰς ἰδίας οἰκίας τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων σεμνοτέρας εἰσὶ κατεσκευασμένοι, καὶ ὅσῳ δὲ τὰ τῆς πόλεως ἐλάττω γέγονεν, τοσούτῳ τὰ τούτων ἠϋζήται. Τὸ χωρίο ἐξεικονίζει με ἐντονο τρόπο τὴν ἀντίθεση ποὺ ἐκφράζει ἡ πόλις τὴν ἐποχὴ τοῦ Δημοσθένη σε σχέση με τὸ παρελθόν. Οἱ μὲν ἐκ πτωχῶν πλούσιοι, προφανῶς οἱ σύντροφοι τοῦ Δημάδη, τοῦ Εὐβούλου, Φρύνωνα, Φιλοκράτη, κ.α⁹¹⁸ ὡς πτωχοί⁹¹⁹, δηλαδὴ ἐπαίτες, εἶναι

⁹¹⁴Κοκκινάκης, 1870: 69.

⁹¹⁵Σ: ἐπειδὴ ὁ Εὐβουλος πεποιήκε, τούτου χάριν διασύρει.

⁹¹⁶Δείν., Κατὰ Δημοσθένους 96 ποῖαι γὰρ τριήρεις εἰσὶ κατεσκευασμέναι διὰ τοῦτον, ὅσπερ ἐπὶ Εὐβούλου, τῇ πόλει; ἢ ποῖοι νεώσοικοι τούτου πολιτευομένου γεγόνασι; πότε οὗτος ἢ διὰ ψηφίσματος ἢ νόμου ἐπηνώρθωσε τὸ ἵππικόν; τίνα κατεσκεύασε δύναμιν τοιούτων καιρῶν παραγενομένων μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, ἢ πεζὴν ἢ ναυτικὴν; τίς ἀνενήνεκται τῇ θεῶ κόσμος εἰς ἀκρόπολιν ὑπὸ τούτου; τί κατεσκεύακεν οἰκοδόμημα Δημοσθένης ἐν τῷ ἐμπορίῳ τῶ ὑμετέρῳ ἢ ἐν τῷ ἄστει ἢ ἄλλοθι ποὺ τῆς χώρας; οὐδεὶς ἂν οὐδαμοῦ δείξειεν.

⁹¹⁷Πρβλ. Δημ., Περὶ τῶν ἐν Χερσονήσῳ 66 καὶ γὰρ τοι τούτων μὲν ἐκ πτωχῶν ἔνιοι ταχὺ πλούσιοι γίνονται, καὶ ἐξ ἀνωνύμων καὶ ἀδόξων ἔνδοξοι καὶ γνώριμοι, ὑμεῖς δὲ τούναντίον ἐκ μὲν ἐνδόξων ἄδοξοι, ἐκ δ' εὐπόρων ἄποροι. Ἰσοκρ., γὰρ ἀντίδοση 171-173 δόξαν τοῖς ἐνίοις τὴν ἐναντίαν τῆς προσηκούσης περιέθηκεν..

⁹¹⁸Βασιάδης, 1848:358.

παράξενο πώς κατόρθωσαν να πλουτίσουν. Οί δ' ἐξ ἀδόξων ἔντιμοι είναι οι καταγόμενοι από άσημους γονείς. Ξεκάθαρα το σχόλιο αφορά τον Δημάδη που ήταν γόνος ναυτικού⁹²⁰ και τον Αισχύνη. Αποστομωτικός είναι ο Δημοσθένης για τον βασικό αντίπαλό του στον *Περὶ τοῦ στεφάνου* (§§256-266), κυρίως με την εντυπωσιακή φράση § 258 *ἄμα τῷ πατρὶ πρὸς τῷ διδασκαλείῳ προσεδρεύων, τὸ μέλαν τρίβων καὶ τὰ βάθρα σπογγίζων καὶ τὸ παιδαγωγεῖον κορῶν, οἰκέτου τάξιν, οὐκ ἐλευθέρου παιδὸς ἔχων*. Πάντως, κι ο ίδιος είχε γίνει αποδέκτης ανάλογων κατηγοριών⁹²¹. Το περίεργο, βέβαια, ἔγκειται στο ότι θεωρεῖται αξιόμεμπτη η προσπάθεια που καταβάλλεται για ανάδειξη, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι, όταν ασφαλώς τα μέσα που μετέρχεται κάποιος είναι ηθικά και νόμιμα. Οι κατηγορίες που εκτοξεύει ο ομιλητής είναι αυθαίρετες και άδικες.

Μιλώντας δε για πολυτελέστατες κατοικίες προφανώς ἔχει κατά νου το σπίτι του Μειδία στην Ελευσίνα. Στον *κατὰ Μειδίου* λόγο τον κατηγορεῖ για νεοπλουτισμό⁹²², μια συνήθη κατηγορία των πολιτικῶν αντιδίκων. Σε μια εποχή που μόνο οι δημόσιες οικοδομές ήταν σωστό να διακρίνονται η ανέγερση προκλητικῶν σε μέγεθος και κόστος ιδιωτικῶν κατοικιῶν καταδεικνύει τον πλουτισμό μέσω αδικίας, ὅπως υπογράμμισε κι ο Μένανδρος λέγοντας: *«Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως δίκαιος ὢν»*⁹²³, τη σπατάλη του δημόσιου χρήματος⁹²⁴, και κατά συνέπεια την

⁹¹⁹ Πένης είναι ο ζων φειδόμενος και φροντίζει να μην του περισσεύει ούτε να του λείπει κάτι ενώ πτωχός (εκ του πτώσσω=τρομάζω είναι αυτός που δεν ἔχει τίποτε, ο επαίτης και ζητιάνος

⁹²⁰ Βλ. αυτόθι υποσημ. 359.

⁹²¹ Δείν. *Κατὰ Δημ.* 111 *εὐρήσετε γὰρ τοῦτον μὲν λαμπρὸν ἐξ οὗ προσελήλυθε πρὸς τὸ πολιτεύεσθαι γεγενημένον, καὶ ἀντὶ μὲν λογογράφου καὶ μισθοῦ τὰς δίκας λέγοντος ὑπὲρ Κτησίππου καὶ Φορμίωνος καὶ ἐτέρων πολλῶν πλουσιώτατον ὄντα τῶν ἐν τῇ πόλει, ἀντὶ δ' ἀγνώτος καὶ οὐδεμίαν πατρικὴν δόξαν παρὰ τῶν προγόνων παρειληφότος ἔνδοξον γεγενημένον, τὴν δὲ πόλιν οὐκ ἀξίως ἑαυτῆς οὐδὲ τῆς τῶν προγόνων δόξης διακειμένην. ἀφέντες οὖν τοὺς ἐλέους καὶ τοὺς φενακισμοὺς τοὺς τούτου τὴν ὀσίαν καὶ δικαίαν φέρετε ψῆφον, καὶ σκοπεῖτε τὸ τῇ πατρίδι συμφέρον, μὴ τὸ Δημοσθένει.*

⁹²² Δημ., *Κατὰ Μειδίου* 158 *οἰκίαν ὠκοδόμηκεν Ἐλευσῖνι τσαύτην ὥστε πᾶσιν ἐπισκοτεῖν τοῖς ἐν τῷ τόπῳ.*

⁹²³ Βλ. Meineke, 1857. Μενάνδρου *Γνώμαι Μονόστιχοι*.

⁹²⁴ πρβλ. Λυσ., *περὶ τῆς δημεύσεως τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ* 18 *τοὺς δὲ λέγοντας ταχέως πλουτῆσαι, δήμου καταλύσεως ἀπολογία* 26 *αὐτοὶ δ' ἐκ πενήτων πλούσιοι ἐγένοντο και 30 καὶ ταχέως μὲν ἐκ πενήτων πλούσιοι γεγένηται· κατὰ Ἐργοκλέους* 1-2 *ἐκ πένητος ἐκ τῶν ὑμετέρων πλούσιος γεγενημένος... τούτους δὲ πένητας καὶ ἀπόρους ἐκπλεύσαντας οὕτως ταχέως πλείστην τῶν πολιτῶν οὐσίαν κεκτημένους· Κατὰ Φιλοκράτους* 4 *καίτοι δεινὸν εἰ οἱ μὲν τὰς οὐσίας ἔχοντες ὀλοφύρονται τριηραρχοῦντες· Δημ., Περὶ τῆς παραπρεσβείας* 14 *προσόδους τοῖς πρέσβει τοῖς ὑμετέροις γεγενῆσθαι, κατὰ Ἀριστοκρ.* 208 *νῦν δ' ἰδίᾳ μὲν ἐκάστῳ τῶν τὰ κοινὰ πραττόντων τσαύτη περιουσία ἐστὶν ὥστε τινὲς μὲν αὐτῶν πολλῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων σεμνοτέρας τὰς ἰδίας κατεσκευάκασιν οἰκίας, γῆν δ' ἔνιοι πλείω πάντων ὑμῶν τῶν ἐν τῷ δικαστηρίῳ συνεώνηται: δημοσίᾳ δ' ὑμεῖς ἂ μὲν οἰκοδομεῖτε καὶ κονιᾶτε, ὡς μικρὰ καὶ γλίσχρο, αἰσχύνῃ λέγειν. ἀλλ' ἔχει' εἰπεῖν ὅ τι*

καταστρατήγηση της ισότητας που επιβάλλει το δημοκρατικό πολίτευμα, και την τυραννική συμπεριφορά⁹²⁵. Δεν υπάρχει, όμως, πιθανότητα ο πλούτος να αποκτήθηκε με κόπο ή από κληρονομιά;

Η μομφή και η αγανάκτηση του Δημοσθένη για την αντίθεση προς τους παλαιούς πολιτευόμενους (§26) είναι έκδηλες.

[30] τί δὴ τὸ πάντων αἴτιον τούτων, καὶ τί δὴ ποθ' ἅπαντ' εἶχε καλῶς τότε, καὶ νῦν οὐκ ὀρθῶς; ὅτι τότε μὲν πράττειν καὶ στρατεύεσθαι τολμῶν αὐτὸς ὁ δῆμος δεσπότης τῶν πολιτευομένων ἦν καὶ κύριος αὐτὸς ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἀγαπητὸν ἦν παρὰ τοῦ δήμου τῶν ἄλλων ἐκάστῳ καὶ τιμῆς καὶ ἀρχῆς καὶ ἀγαθοῦ τινος μεταλαβεῖν· [31] νῦν δὲ τούναντίον κύριοι μὲν οἱ πολιτευόμενοι τῶν ἀγαθῶν, καὶ διὰ τούτων ἅπαντα πράττεται, ὑμεῖς δ' ὁ δῆμος, ἐκνευρισμένοι καὶ περιηρημένοι χρήματα, συμμάχους, ἐν ὑπηρετοῦ καὶ προσθήκης μέρει γεγένησθε, ἀγαπῶντες ἐὰν μεταδιδῶσι θεωρικῶν ὑμῖν ἢ βοῖδια /Βοηδρόμια πέμψωσιν οὗτοι, καὶ τὸ πάντων ἀνδρειότατον, τῶν ὑμετέρων αὐτῶν χάριν προσοφείλετε. οἱ δ' ἐν αὐτῇ τῇ πόλει καθείρξαντες ὑμᾶς ἐπάγουσ' ἐπὶ ταῦτα καὶ τιθασεύουσι χειροῦθεις αὐτοῖς ποιοῦντες.

Μια ερώτηση τί δὴ τὸ πάντων αἴτιον τούτων, και μια δεύτερη συμπληρωματική ως επεξήγηση της προηγούμενης :καὶ τί δὴ ποθ' ἅπαντ' εἶχε καλῶς τότε, καὶ νῦν οὐκ ὀρθῶς). Ένα χιαστό ενισχύει την αντίθεση και τονίζει το σχήμα λιτότητας οὐκ ὀρθῶς εἶχε καλῶς / τότε
καὶ νῦν / οὐκ ὀρθῶς

Τότε ο ίδιος ο λαός τολμούσε να εκστρατεύει χωρίς φόβο και δουλοπρεπή δειλία. Είναι αδύνατο να απομακρύνει τη σκέψη του ο ρήτορας από την ιδέα να γίνει εκστρατεία από τους Αθηναίους πολίτες κι όχι μόνο από μισθοφόρους ξένους. Γι'αυτό επαναλαμβάνει την οριστική αντωνυμία αὐτὸς: αὐτὸς ὁ δῆμος ...καὶ κύριος αὐτὸς. Παράλληλα, λέει ότι ο δῆμος τότε εἶχε υπό πλήρη ἔλεγχο τους πολιτικούς ἄνδρες και σ' αυτόν αποκλειστικά ανήκαν όλα τα αγαθά, ενώ ο κάθε πολιτικός γενικά

κοινῇ κτησάμενοι καταλείψετε , ὥσπερ ἐκεῖνοι Χερρόνησον, Ἀμφίπολιν, δόξαν ἔργων καλῶν; ἦν οἱ τοιοῦτοι πολῖται πάντ' ἀναλίσκοντες τρόπον οὐχ οἴοι τ' εἶσιν ἀφανίσαι, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι 209 νῦν δ' οἱ μὲν τὰ κοινὰ διοικοῦντες ἐκ πτωχῶν εὐποροὶ καὶ πολλοῦ χρόνου τροφήν ἀφθονὴν εἶσιν ἠτοιμασμένοι κατὰ Τιμοκρ. 124 οὗτοι οἱ ῥήτορες οὐκ ἀγαπῶσιν ἐκ πενήτων πλούσιοι ἀπὸ τῆς πόλεως γιγνόμενοι, ἀλλὰ καὶ προπηλακίζουσι τὸ πλῆθος, ὅτι σύννοιδεν αὐτῶν ἐκάστῳ τὰ ἐν τῇ πενίᾳ καὶ νεότητι ἐπιτηδεύματα Ἰσοκρ., περὶ εἰρήνης 125 τούτους δὲ διὰ τὴν ἄνοιαν τὴν ἡμετέραν ἐκ ταπεινῶν εὐδαίμονας γεγεννημένους.

⁹²⁵Βασιιάδης,1848: 359 ·Κοκκινάκης,1879:70.

ήταν ευχαριστημένος να αποδέχεται από τον λαό μια τιμή, ένα αξίωμα ή να έχει κάποιαν άλλη αναγνώριση⁹²⁶.

Δομικά παρατηρούμε ότι η σύνδεση των §§30-31 είναι με το *καί* (πολυσύνδετο) που συνδυάζεται ταυτόχρονα με το ασύνδετο.

Τώρα όμως κύριοι είναι οι πολιτικοί και ο λαός είναι *έκνευρισμένοι και περιηρημένοι χρήματα*, *συμμάχους, εν ύπηρετου και προσθήκης μέρει αγαπῶντες ἐὰν μεταδιδῶσι θεωρικῶν ὑμῖν ἢ Βοηδρόμια πέμψωσιν οὔτοι*. Για τη μετοχή *έκνευρισμένοι* ο Πολυδεύκης⁹²⁷ και ο Ερμογένης⁹²⁸ γράφουν ότι είναι συνώνυμη με την *περιηρημένοι* και ότι η δεύτερη επεξηγεί την πρώτη με την έννοια ότι οι ταμεία της πόλης είναι τα χρήματα⁹²⁹ και οι σύμμαχοι. Ο Sauppe υποστηρίζει ότι αναφέρεται στην απώλεια των νεύρων των Αθηναίων, δηλαδή στη σωματική τους ισχύ με αποτέλεσμα να αποχαυνώνονται και να αδρανοποιούνται⁹³⁰. Όμως, αν λάβουμε υπόψη μας ότι η λέξη λέγεται μεταφορικά από τα βόδια που τους κόβουν τα «νεύρα», το πιθανότερο είναι να εννοούνται οι παραλυμένοι ηθικοί τένοντες, η ηθική κατάπτωση του δήμου εξαιτίας των θεωρικών, ενώ η μετοχή *περιηρημένοι* να παραπέμπει στην απώλεια των εξωτερικών αγαθών, δηλαδή τις προσόδους από τους φόρους και τους συμμάχους⁹³¹. Πάντως, η μεταφορά στη μετοχή *έκνευρισμένοι* επικρίνεται ως τραχεία και ταπεινωτική⁹³² και μπορεί να είναι η βάση της έκφρασης διακωμώδησε ο Αισχίνης⁹³³.

Ομολογουμένως αγένεια υπάρχει και στη διαπίστωση ότι το κοινό ως δέσμιον των ρητόρων έχει καταντήσει υπηρετικό προσωπικό και πρόσθετο μέρος: *εν ύπηρετου*

⁹²⁶ Πρβλ. Δημ., *περὶ συντάξεως* 31 *Τούτων δ' αἴτιον ἀπάντων, ὅτι τότε μὲν ὁ δῆμος δεσπότης ἦν καὶ κύριος ἀπάντων, καὶ ἀγαπητὸν ἦν παρ' ἐκείνου τῶν ἄλλων ἐκάστω καὶ τιμῆς καὶ ἀρχῆς καὶ ἀγαθοῦ τινὸς μεταλαμβάνειν, νῦν δὲ τούναντίον κύριοι μὲν τῶν ἀγαθῶν οὔτοι, καὶ διὰ τούτων ἅπαντα πράττεται, ὁ δὲ δῆμος ἐν ὑπηρετου καὶ προσθήκης μέρει, καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶθ' ἂν οὔτοι μεταδιδῶσι λαμβάνοντες.*

⁹²⁷ Πολυδ., *Ὀνομαστικὸν* Β. 234 *τὰ χρήματα τῶν πραγμάτων νεῦρα Δημοσθένης φησὶν, ὡς τὸ ἐκνευρισμένοι καὶ περιηρημένοι χρήματα*

⁹²⁸ Ερμογένης τ.3:295 *«τὰ τοιαῦτα ἐναργῆ μὲν ἐστὶ καὶ μέγεθος ἔχοντα πως, οὐ μὴν καθαρὰ. Διὸ τοῖς πολλοῖς αὐτῶν σαφηνισμοῦ τινος δεῖ, ὡς τὸ ἐκνευρισμένοι ἐδέησε τοῦ περιηρημένοι χρήματα, συμμάχους εἰς σαφήνειαν.*

⁹²⁹ Πρβλ 1. 20.

⁹³⁰ Βασιάδης, 1848: 360.

⁹³¹ Κοκκινάκης, 1870:71·Νικοκλής, 1875: 129.

⁹³² Η μεταφορά επικρίνεται από τον Ιωάννη τον Σικελίας (6.227W) και τον Ερμογένη (3.226).

⁹³³ βλ. Αισχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 166 *οὐ μέμνησθε αὐτοῦ τὰ μισθὰ καὶ ἀπίθανα ῥήματα... ὑποτέμνεται τὰ νεῦρα τῶν πραγμάτων*· Βλ. και τη σημείωση της Sandys (1897: 210 – 16), με παραπομπή στην αντίστοιχη παρομοίωση στο Πλάτ., *Πολιτεία* 3.411b *ἐξ ἀχρήστου καὶ σκληροῦ ἐποίησεν: ὅταν δ' ἐπέχων μὴ ἀνιῆ ἀλλὰ κηλῆ, τὸ δὴ μετὰ τοῦτο ἤδη τῆκει καὶ λείβει, ἕως ἂν ἐκτῆξῃ τὸν θυμὸν καὶ ἐκτέμῃ ὥσπερ νεῦρα ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ ποιήσῃ 'μαλθακὸν αἰχμητήν.'*

καὶ προσθήκης μέρει γεγένησθε. Λεκτική σύνδεση παρατηρείται με το τμήμα 2.14 όπου η λέξη *μέρει* χρησιμοποιήθηκε για καλό, καθώς παρατηρήθηκε ότι Μακεδονική εξουσία είναι σημαντική *μερίς*, όταν προστίθεται σε άλλη δύναμη *προσθήκη*.

Η αντίθεση ανάμεσα στις επιθυμίες του παρελθόντος μ' αυτές του παρόντος είναι έκδηλη. Ενώ παλιά ο λαός επιθυμούσε μεγάλα πράγματα, την ηγεμονία των Ελλήνων, την ταπείνωση του Πέρση βασιλιά, τώρα αρκείται στη διανομή θεωρικών και σε *Βοηδρόμια πέμψωσιν οὔτοι*. Τα *Βοηδρόμια* ήταν εορτή η οποία πανηγυριζόταν τον τρίτο μήνα (Βοηδρομιώνα) προς τιμή του βοηδρομίου Απόλλωνα⁹³⁴. Η γραφή αυτή, την οποία αποδέχονται οι σύγχρονοι εκδότες, ισοδυναμεί προς το έορτάζειν μετά πομπής και αποδίδουν το ότι ο ρήτορας μίλησε αποκλειστικά γι' αυτήν στο ότι στις άλλες εορτές οι πομπές ήταν ανέκαθεν ορισμένες, ενώ στη συγκεκριμένη προστέθηκε πανηγυρική θέα, ή εστίαση, ή πομπή, ίσως λίγο νωρίτερα από την εκφώνηση του συγκεκριμένου λόγου. Άρα, καταφέρεται εναντίον των ασεβών δημαγωγών οι οποίοι δεν μιμούνται την ευσέβεια των προγόνων⁹³⁵. Υπάρχει, όμως, και η αρχαία γραφή *βοΐδια*⁹³⁶. Αν αυτή είναι η γνήσια, ο ρήτορας αναφέρεται με σαρκασμό στα βόδια που έστειλε ο Χάρης στον λαό για κρεωδαισία προς δημοθoinία, προκειμένου να κερδίσει την εύνοιά του (Σ). Προς την κατεύθυνση αυτή συνηγορεί η επόμενη έκφραση *οί δ' έν αύτῇ τῇ πόλει*. Προφανώς ήταν άλλοι οι *πέμποντες έν τῇ πόλει* από τους επόμενους *καθειρίζαντες, έπάγοντες και τιθασεύοντες*. Σύμφωνα με την άλλη εκδοχή, αν μόνο με πομπές και θεάματα προσέλκυαν την προσοχή, δεν φανερώνεται τόσο έντονη κολακεία, όσο στην πρώτη. Κι αν εικάσουμε ότι η λέξη *βοΐδια* ως υποκοριστικό λέγεται περιφρονητικά, αντιλαμβανόμαστε ότι οι άνθρωποι αυτοί είναι τόσο ποταποί, ώστε ανταλλάσσουν τα συμφέροντα της πόλης με ευτελείς δωρεές⁹³⁷. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το νόημα είναι ότι ο δήμος αγαπά τις μικρές και ευτελείς δωρεές, τις οποίες μηχανεύονται οι λαοκόλακες, για να αποσπάσουν την προσοχή του από τα βασικά θέματα⁹³⁸.

⁹³⁴Το προσωνύμιο σημαίνει σύμμαχος στον πόλεμο (βλ. Καλλίμαχος, *Ύμνος Απόλλωνος 69*) και η εορτή τελούνταν σε ανάμνηση της βοήθειας του Θησέα στον πόλεμο κατά των Αμαζόνων είτε του Ίωνα κατά του Ευμόλπου βλ. Άρποκρ. λ. *Βοηδρόμια: Δημοσθένης φιλιππικοῖς. έορτή τις Άθήνησιν οὔτω καλουμένη, ἦν φησι Φιλόχορος έν β νενομίσθαι έπειδῆ Ίων ό Ξούθου έβοήθησε σπουδῆ πολλῇ πολεμουμένους Άθηναίους υπό Ευμόλπου τοῦ Ποσειδῶνος, Έρεχθέως βασιλεύοντος. βοηδρομεῖν γάρ τὸ βοηθεῖν ώνομάζετο, τούτέστιν έπί μάχην δραμεῖν*. Για τη γιορτή δεξ αναλυτικά Πλουτ., *Θησ.* 27.

⁹³⁵Βλ. αυτόθι σ. 235 κ.εξ.

⁹³⁶βλ. Βασιιάδης, 1848: 361-2.

⁹³⁷Κοκκινάκης, 1870:72.

⁹³⁸Βασιιάδης, 1848: 363· Κοκκινάκης, 1870:72.

Και τὸ πάντων ἀνδρειότατον, ἀντὶ χαμερπέστατον λέει εἰρωνικά ο Δημοσθένης, ἀντὶ νὰ ἐξαναγκάζουν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ άτομα αὐτὰ νὰ λογοδοτήσουν γιὰ τὶς πράξεις τους, νομίζουν ὅτι εἶναι καὶ υποχρεωμένοι ἀπέναντί τους γιὰ τὰ δῶρα ποὺ τους παρέχουν μέσω ὅμως τῶν δημόσιων χρημάτων: τῶν ὑμετέρων αὐτῶν χάριν προσοφείλετε. Καὶ συνεχίζει καθεΐρξαντες ὑμᾶς ἐπάγουσ' ἐπὶ ταῦτα καὶ τιθασεύουσι χειροῆθεις αὐτοῖς ποιοῦντες. Οἱ λέξεις καθεΐρξαντες, ἐπάγουσ' ἐπὶ ταῦτα, καὶ τιθασεύουσι προέρχονται ἀπὸ τὸν χώρο τῶν θηρίων καὶ τῶν κτηνῶν. Ὅπως κλείνουν οἱ ἄνθρωποι τὰ ζῶα σὲ ζωοτροφεῖο, ὅπως οἱ βοσκοὶ καθοδηγοῦν με ραβδί τὰ αἰγοπόβατα, καὶ ὅπως ἐξημερώνουν τὰ ἀγρία θηρία δείχνοντάς τους τὴν τροφή, γιὰ νὰ βοσκήσουν, ἔτσι καὶ οἱ δημαγωγοὶ χειραγωγοῦν τὸν δῆμο⁹³⁹.

Τὴν ἐντονὴ ἀγανάκτηση τοῦ ρήτορα γιὰ τὴ νωθρότητα καὶ κατάντια τοῦ δήμου εἶναι εὐκόλο νὰ νιώσει καθεὶς. Γιὰ τὴν ἀδράνεια τοῦ πλήθους, ὅμως, ὅπως προείπαμε, δὲν εὐθύνονται μόνο οἱ ρήτορες⁹⁴⁰.

[32] ἔστι δ' οὐδέποτε, οἶμαι, μέγα καὶ νεανικὸν φρόνημα λαβεῖν μικρὰ καὶ φαῦλα πράττοντας· ὅποι' ἄττα γὰρ ἂν τὰπιτηδεύματα τῶν ἀνθρώπων ἦ, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸ φρόνημ' ἔχειν. ταῦτα μὰ τὴν Δήμητρ' οὐκ ἂν θαυμάσαιμ' εἰ μείζων εἰπόντι ἐμοὶ γένοιτο παρ' ὑμῶν βλάβη τῶν πεποηκότων αὐτὰ γενέσθαι· οὐδὲ γὰρ παρρησία περὶ πάντων ἀεὶ παρ' ὑμῖν ἔστιν, ἀλλ' ἔγωγ' ὅτι καὶ νῦν γέγονεν θαυμάζω.

Ἐνα σοφώτατο καὶ διδακτικώτατο γνωμικὸ. Ἄνθρωποι ποὺ καταγίνονται με μικροπρεπή καὶ φαῦλα πράγματα ποτέ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποχτήσουν υψηλὸ καὶ γενναῖο φρόνημα. Οἱ Σχολιαστὲς ἀναφέρουν τὴν ὅμοια γνώμη τοῦ Κικέρωνα : «*nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnis cogitationes abiecerunt in rem tam humilem tamque contemptam*»⁹⁴¹. Ἀκόμη μιὰ γνωμολογία ἐπεξηγηματικὴ: ἀναλόγως με τὶς πράξεις τοῦ καθενὸς ὑπάρχει ἀναπόφευκτα καὶ τὸ φρόνημα ποὺ ἔχει⁹⁴². Πράγματι, οἱ μικρὲς καὶ ταπεινὲς πράξεις

⁹³⁹Βλ. Οὐλπιανὸς ὡς τὰ θηρία χειροῆθη ποιοῦντες, πρὸς αὐτὰ ἐν ταῖς εἰρκταῖς περικεκλεισμένα, καὶ ὑπὸ τοῦ λιμοῦ ἀπολέσθαι κινδυνεύοντα ἰδίαις χερσὶ παρέχουσι τροφὰς, καὶ οὕτω κατὰ μικρὸν πᾶν τὸ κελευόμενον ποιεῖν καταναγκάζουσι, οὕτω καὶ οἱ πολιτευόμενοι τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ πόλει κατακλείσαντες καὶ ὡς κοῦφον μεϊράκιον διαπαιδαγωγοῦντες αὐτὸν θέαις πανηγυρικαῖς καὶ ἐστιάσεσι καὶ πομπαῖς καὶ διανομαῖς χρημάτων, ἠνάγκαζον ἤδη ἀδρανῆ καὶ μαλθακὸν ὄντα τὰ κελευόμενα χειροτονεῖν.

⁹⁴⁰Βλ. αὐτόθι σ. 188.

⁹⁴¹Cicero, *De Amicitia* 9,32 (δὲν μποροῦν νὰ ἀναζητοῦν τίποτε μέγα, οὔτε νεανικὸ, οὔτε ὄσιο ὅσοι ἔχουν ρίξει τὴ σκέψη τους σὲ τόσο μικρὰ καὶ φαῦλα πράγματα).

⁹⁴²Χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸ ρήτορα καὶ στὸν λόγο *Περὶ συντάξεως* με διαφορετικὴ ὅμως λειτουργία βλ. 25 ἔστι δ' οὐδέποτε, οἶμαι, δυνατόν μικρὰ καὶ φαῦλα πράττοντας μέγα καὶ

επιδρούν ταπεινωτικά στο φρόνημα της ψυχής μέσω της συνήθειας⁹⁴³. Το πρόβλημα της συμπεριφοράς και της συνήθειας στη διαμόρφωση των ανθρώπων απασχόλησε και τον Αριστοτέλη στην πραγματεία του *Ἠθικὰ Νικομάχεια* και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι είναι σωστό να συνηθίζουν οι άνθρωποι από μικρή ηλικία στο σωστό αποφεύγοντας τις ακρότητες⁹⁴⁴.

Αμέσως μετά ο ρήτορας επικαλείται την Δήμητρα, παρά τη συνήθειά του να κάνει επίκληση στον Δία. Ίσως, επειδή ήταν μυθολογικά προστάτιδα της γεωργίας και τη συνέδεσε με τα βοΐδια. Ἡ επειδή εννοεί αλληγορικά τη γη παραπέμποντας έτσι στην αθηναϊκή αντίληψη περί αυτοχθονίας. Η «αυτοφυής γέννηση» συνδέεται στους αρχαίους με ένα αίσθημα ευγενικής καταγωγής και τους συνέδεε με την έννοια της πατρίδας μέσα στην οποία είχαν προνόμια⁹⁴⁵. Πιθανότερο, ωστόσο, όπως σωστά σκέφτεται ο Κοκκινάκης, να είναι τυχαία η επιλογή, όπως σήμερα λέγεται άλλοτε: Μα τον Χριστό, Μα την Παναγία ή κάτι άλλο⁹⁴⁶.

Η δήλωση ότι δεν θα εκπλησσόταν, αν θα πάθαινε από τους ακροατές μεγαλύτερη ζημιά, επειδή είτε αυτά, απ' ό,τι εκείνοι που έχουν συντελέσει ώστε να γίνουν αυτά, αιτιολογείται από την έλλειψη ελεύθερης έκφρασης. Η άποψη για το πόσο επικίνδυνο ήταν να μιλά κανείς με παρρησία τονίζεται συχνά από τους ρήτορες⁹⁴⁷. Έτσι, φαίνεται πως ο Δημοσθένης έχει συναίσθηση ότι ξεστόμιζε βαριά λόγια κι εκπλήσσεται που τώρα έχει επιτραπεί τουλάχιστον σ' αυτόν να εκφράσει πικρές αλήθειες: *ἀλλ' ἔγωγ' ὅτι καὶ νῦν γέγονεν θαυμάζω*, τις οποίες ακόμη δεν έχει

νεανικὸν φρόνημα λαβεῖν, ὥσπερ οὐδὲ λαμπρὰ καὶ καλὰ πράττοντας μικρὸν καὶ ταπεινὸν φρονεῖν: ὁποῖ' ἅττα γὰρ ἂν τάπιτηδεύματα τῶν ἀνθρώπων ἦ, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸ φρόνημ' ἔχειν.

⁹⁴³ Βλ και Ψ-Λογγίνος, *Περὶ ὕψους* θ οὐδὲ γὰρ οἶδόν τε μικρὰ καὶ δουλοπρεπῆ φρονούντας καὶ ἐπιτηδεύοντας παρ' ὄλον τὸν βίον, θαυμαστὸν τι καὶ τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐξενεγκεῖν ἄξιον.

⁹⁴⁴ Αριστ., *Ἠθικὰ Νικομάχεια* II.1.1.

⁹⁴⁵ ἅττα=ἄτταϊκή=παλαιή/Αχαιός=ἄ+γαῖα=γεγενής. Ο Θουκυδίδης για παράδειγμα αναφέρεται στον αυτοχθονισμό των Αθηναίων και στο 1.2.5 *τὴν γοῦν Ἀττικὴν [...]* ἄνθρωποι ὄκουν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ ἀλλά και στο 2.36 στα πλαίσια του Επιτάφιου λόγου του Περικλή, όταν ο μεγάλος πολιτικός εκφράζει την ευγνωμοσύνη του για τους προγόνους της πόλης του λέει *οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες* Βλ. επίσης *τυποῦσι αὐτὰ οἱ θεοὶ γῆς ἔνδον* στον Πρωταγόρειο μῦθο 320 I.

⁹⁴⁶ Κοκκινάκης, 1870:74-5.

⁹⁴⁷ Πρβλ Ἴσοκρ., *περὶ Εἰρήνης* 14 *Ἐγὼ δ' οἶδα μὲν διότι πρόσαντές ἐστιν ἐναντιοῦσθαι ταῖς ὑμετέραις διανοίαις, καὶ ὅτι δημοκρατίας οὔσης οὐκ ἔστι παρρησία, πλὴν ἐνθάδε μὲν τοῖς ἀφρονεστάτοις καὶ μηδὲν ὑμῶν φροντίζουσιν, ἐν δὲ τῷ θεάτρῳ τοῖς κωμωδοδιδασκάλοις· ὃ καὶ πάντων ἐστὶν δεινότατον, ὅτι τοῖς μὲν ἐκφέρουσιν εἰς τοὺς ἄλλους Ἑλληνας τὰ τῆς πόλεως ἁμαρτήματα τοσαύτην ἔχετε χάριν ὅσῃν οὐδὲ τοῖς εὖ ποιοῦσιν, πρὸς δὲ τοὺς ἐπιπλήττοντας καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς οὕτω διατίθεσθε δυσκόλως ὥσπερ πρὸς τοὺς κακὸν τι τὴν πόλιν ἐργαζομένους.*

ολοκληρώσει. Προφανώς σε κανέναν ως τότε ούτε στον ίδιο είχε δοθεί το ελεύθερο να μιλά για τις πολιτικές αστοχίες, όπως δεικνύει το *και νῦν γέγονεν*.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Οι Αθηναίοι πρέπει να πάνε να αυταπατώνται και να ενεργήσουν αμέσως, αλλιώς θα αυτοκατηγορηθούν (§§14-20). Ο ρήτορας αντιπαραβάλλει τα ένδοξα επιτεύγματα του Περικλή και άλλων επιφανών πολιτικών του 5^{ου} αιώνα με τη δημοτικότητα των σύγχρονων πολιτικών που φλετράρουν με τη δημαγωγία (§§21-29). Στο παρελθόν οι άνθρωποι έλεγχαν τους πολιτικούς ενώ τώρα η κατάσταση έχει αντιστραφεί (§§30-32).

Όσα παρεμβάλλονται στις §§23-32 θεωρούνται από τον Διονύσιο πρότυπο δείγμα ρητορικής δεινότητας, τέχνης και πειθούς. Στο κεφ. 21 της πραγματείας του *Περὶ τῆς Δημοσθένους δεινότητος* αιτιολογεί την υπεροχή του δημοσθενικού λόγου συγκριτικά με τα κεφ. 41-50 από τον *Περὶ εἰρήνης* λόγο του Ισοκράτη. Αναφέρει ότι ο Δημοσθένης αποφεύγει τα «...ψυχρά και παιδαριώδη σχήματα...» με τα οποία στολίζεται το ύφος του Ισοκράτη και ότι αντιθέσεις δε δηλώνονται μια προς μια, κατά την ισοκρατική τακτική, αλλά διεξοδικά.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ §§ 33-36

[33] *ἐὰν οὖν ἀλλὰ νῦν γ' ἔτι ἀπαλλαγέντες τούτων τῶν ἐθῶν ἐθέλησητε στρατεύεσθαι τε καὶ πράττειν ἀξίως ὑμῶν αὐτῶν, καὶ ταῖς περιουσίαις ταῖς οἴκοι ταύταις ἀφορμαῖς ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν ἀγαθῶν χρῆσθαι, ἴσως ἂν, ἴσως, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τέλειόν τι καὶ μέγα κτήσασθ' ἀγαθὸν καὶ τῶν τοιούτων λημμάτων ἀπαλαγείητε, ἃ τοῖς [ἀσθενοῦσι] παρὰ τῶν ἰατρῶν σιτίοις [διδόμενοις] ἔοικε. καὶ γὰρ ἐκεῖν' οὔτ' ἰσχὺν ἐντίθησιν οὔτ' ἀποθνήσκουσιν ἑᾶ· καὶ ταῦθ' ἃ νέμεσθε νῦν ὑμεῖς, οὔτε τοσαῦτ' ἐστὶν ὥστ' ὠφέλειαν ἔχειν τινὰ διαρκῆ, οὔτ' ἀπογνόντας ἄλλο τι πράττειν ἑᾶ, ἀλλ' ἔστι ταῦτα τὴν ἐκάστου ῥαθυμίαν ὑμῶν ἐπαυζάνοντα. [34] οὐκοῦν σὺ μισθοφορὰν λέγεις; φήσει τις. καὶ παραχρῆμά γε τὴν αὐτὴν σύνταξιν ἀπάντων, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἵνα τῶν κοινῶν ἕκαστος τὸ μέρος λαμβάνων, ὅτου δέοιθ' ἢ πόλις, τοῦθ' ὑπάρχουσι. ἔξεστιν ἄγειν ἡσυχίαν· οἴκοι μένων βελτίων, τοῦ δι' ἔνδειαν ἀνάγκη τι ποιεῖν αἰσχροὺς ἀπηλλαγμένους. συμβαίνει τι τοιοῦτον οἶον καὶ τὰ νῦν· στρατιώτης αὐτὸς ὑπάρχων ἀπὸ τῶν αὐτῶν τούτων λημμάτων, ὥσπερ ἐστὶ δίκαιον ὑπὲρ τῆς πατρίδος. ἔστι τις ἔξω τῆς ἡλικίας ὑμῶν· ὅσ' οὔτος ἀτάκτως νῦν λαμβάνων οὐκ ὠφελεῖ, ταῦτ' ἐν ἴσῃ τάξει λαμβάνων πάντ' ἐφορῶν καὶ διοικῶν ἃ χρὴ πράττεσθαι. [35] ὅλως δ' οὔτ' ἀφελὼν οὔτε προσθεῖς, πλὴν μικρῶν, τὴν ἀταξίαν ἀνελὼν εἰς τάξιν ἤγαγον τὴν πόλιν, τὴν αὐτὴν τοῦ λαβεῖν, τοῦ στρατεύεσθαι, τοῦ δικάζειν, τοῦ ποιεῖν τοῦθ' ὅ τι καθ' ἡλικίαν ἕκαστος ἔχει καὶ ὅτου καιρὸς εἴη, τάξιν ποιήσας. οὐκ ἔστιν ὅπου μηδὲν ἐγὼ ποιοῦσι τὰ τῶν ποιοῦντων εἶπον ὡς δεῖ νέμειν, οὐδ' αὐτοὺς*

μὲν ἀργεῖν καὶ σχολάζειν καὶ ἀπορεῖν, ὅτι δ' οἱ τοῦ δεῖνος νικῶσι ξένοι, ταῦτα πυνθάνεσθαι· ταῦτα γὰρ νυνὶ γίνεταί. [36] καὶ οὐχὶ μέμφομαι τὸν ποιοῦντά τι τῶν δεόντων ὑπὲρ ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν ἀξιώ πράττειν ταῦτ' ἐφ' οἷς ἑτέρους τιμᾶτε, καὶ μὴ παραχωρεῖν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῆς τάξεως, ἣν ὑμῖν οἱ πρόγονοι τῆς ἀρετῆς μετὰ πολλῶν καὶ καλῶν κινδύνων κτησάμενοι κατέλιπον.[37] Σχεδὸν εἶρηχ' ἃ νομίζω συμφέρειν· ὑμεῖς δ' ἔλοισθ' ὅ τι καὶ τῇ πόλει καὶ ἅπασιν συνοίσειν ὑμῖν μέλλει.

Από την § 33 στην οποία επαναλαμβάνεται η κύρια πρόταση της § 11 λέγω τούς *περὶ τῶν θεωρικῶν, σαφῶς οὕτως* και κατασκευάζεται με νέα επιχειρήματα αρχίζει ο επίλογος. Η φράση *Ἐὰν οὖν ἀλλὰ... νῦν γ' ἔτι* είναι ελλειπτική και εξυπακούεται *μὴ πρότερον*, δηλαδή νωρίτερα οι Αθηναῖοι δεν ήθελαν να απαλλαγούν από αυτές τις συνήθειες. Οι προϋποθέσεις είναι *ἐθελήσητε στρατεύεσθαι τε καὶ πράττειν ἀξίως ὑμῶν αὐτῶν καὶ ταῖς περιουσίαις ταῖς οἴκοι ταύταις ἀφορμαῖς ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν ἀγαθῶν χρῆσθαι*. Λέγοντας *πράττειν ἀξίως ὑμῶν αὐτῶν* επικαλεῖται τον λαμπρό χαρακτήρα των Αθηναίων⁹⁴⁸ και μιλώντας για χρήση των περιουσιῶν εννοεῖ τα θεωρικά, που είναι αναγκαίο να τα χρησιμοποιήσουν ως εφόδια προς ἀπόκτηση των ἔξω της πόλεως αγαθῶν, δηλαδή να καταπολεμήσουν τον Φίλιππο και να ανακτήσουν τις περιοχές τους και τους συμμάχους. Αν αυτά πραχθούν, τότε αναδιπλώνει εμφαιτικά με πόνο ψυχῆς *ἴσως ἄν, ἴσως*, θα ἀποκτήσουν *τέλειόν τι καὶ μέγα* ὄφελος και θα απαλλαγούν *τῶν τοιούτων λημμάτων*⁹⁴⁹. Ο Σ κρίνει την αναδίπλωση αλαζονική, γιατί βεβαιώνει την απαισιοδοξία για το δύσκολο της ἀνάκτησης των χαμένων καλῶν, και επισφαλῆ, διότι κανένας δεν πείθεται ἀπὸ ἕναν διστακτικό σύμβουλο. Ἄλλοι ἀποδίδουν το δεύτερο *ἴσως* ως επανορθωτικό του πρώτου, σαν να ἔλεγε *ἐπιτιμῶντι ἑαυτῷ ἴσως*.

Ο ρήτορας παρομοιάζει τα *λήμματα* με τις δυναμωτικές τροφές που δίνουν οι γιατροί στους αρρώστους. Επεξηγεί ὅτι εκείνες οι τροφές- *ἐκεῖν'*- οὔτε δύναμη προσφέρουν οὔτε αφήνουν τον ἄρρωστο να πεθάνει. Το *καὶ ταῦτα* εισάγει μια παράλληλη ἔννοια που γίνεται εντονότερη με τη χρήση του *νῦν ἡμεῖς*. Ο παραλληλισμός με τα θεωρικά *-ταῦτα-* είναι ὅτι, ὅσα χρήματα τώρα αυτοὶ μοιράζονται, οὔτε τόσο πολλά είναι, ὥστε να τους προσφέρουν κάποια διαρκή ωφέλεια, οὔτε τους αφήνουν να τα καταφρονήσουν και να προβούν σε κάποια ἄλλη ἐνέργεια, ἀλλ' απλῶς επαυξάνουν την αδράνεια του καθενός τους. Το *ἐκεῖνα* δηλώνει

⁹⁴⁸Βλ. 2. 12.

⁹⁴⁹Πρβλ 2. 28.

κάτι που στη σκέψη του ρήτορα βρίσκεται μακριά σε αντίθεση με το *ταῦτα* που δηλώνει αυτό που σκέφτεται τη δεδομένη στιγμή.

Εκ πρώτης όψεως η παρομοίωση των θεωρικών με ιατρική διατροφή που δεν είναι ούτε αρκετά μεγάλη για να κάνει τον ασθενή να αναρρώσει ούτε αρκετά μικρή για να επιτρέψει τον θάνατο, είναι περιέργη, δεδομένου ότι αυτό που κάνει ο γιατρός είναι σωστό· στόχος του είναι να παραταθεί για λίγο χρόνο η ζωή του αρρώστου. Η λογική, όμως, είναι ότι, αν ο ασθενής κάνει κάτι άλλο απ' αυτό που προτείνει ο γιατρός, τότε επέρχεται ο θάνατος. Οι Αθηναίοι, λοιπόν, πιστεύοντας τον γιατρό-δημοκόλακες, δεν κάνουν τίποτε άλλο απ' αυτό που τους συστήνεται, με αποτέλεσμα βέβαια να αποφεύγουν τον σωματικό θάνατο, ωστόσο «πεθαίνουν» ψυχικά, ηθικά και πολιτικά. Εξακολουθούν, όπως επισήμανε ο Sauppe, να είναι φτωχοί, να μην έχουν συμμάχους ούτε φόρους από τους υποτελείς, να μην διεξάγουν κερδοφόρο εμπόριο, και να μην πράττουν τα δέοντα⁹⁵⁰. Αυτή η μορφή θανάτου είναι σοβαρότερη και αφορά όλη την πόλη. Ο Tuplin συσχέτισε την παρομοίωση της πόλης με ασθενή με τη νόσο της Μακεδονίας που προκαλούνταν από τις φιλοδοξίες ενός ανθρώπου και συμπέρανε ότι η ασθένεια της Αθήνας οφείλεται στο σφάλμα του δήμου να επιτρέπει σε μια μικρή ομάδα ανδρών να φέρεται όπως ο Φίλιππος⁹⁵¹.

Στο σχήμα υποφοράς *οὐκοῦν σὺ μισθοφορὰν λέγεις; φήσει τις* η αναμενόμενη αρνητική απάντηση αποφεύγεται προς στιγμήν και στην ανθυποφορά παρουσιάζεται παραστατικότερα η πρόταση να γίνουν μισθοδοσία τα θεωρικά και συγχρόνως ένα ενιαίο σύστημα το ίδιο για όλους, ώστε παίρνοντας ο καθένας από το κράτος το μερίδιο που του αναλογεί, να είναι εξασφαλισμένο ό,τι χρειαστεί η πόλη. Ο Ουλπιανός⁹⁵² θεώρησε ότι η λέξη *μισθοφορὰ* ήχησε κακώς στα αυτιά των Αθηναίων. Αλλά παρερμήνευσε, γιατί η *μισθοφορὰ* δεν ήταν κάτι νέο και ασύνηθες στην Αθήνα⁹⁵³. Στο μυαλό του Δημοσθένη σημαίνει δύο πράγματα, την υποχρεωτική στις εκστρατείες έμμισθη υπηρεσία των πολιτών και την ως εκ τούτου αμοιβή τους συνάμα μέσω των δημόσιων χρημάτων, τα οποία όμως δαπανώμενα σε θεάματα ως θεωρικά δεν επαρκούσαν και για μισθοδοσία των στρατευόμενων ως στρατιωτικά⁹⁵⁴. Υπό αυτό το πρίσμα ο Tuplin γράφει ότι ο Δημοσθένης προτείνει στους ασθενείς συμπολίτες του να σταματήσουν να ρίχνουν τους εαυτούς τους στη σοβαρή ασθένεια

⁹⁵⁰Βασιάδης, 1848: 365.

⁹⁵¹Tuplin, 1998: 290.

⁹⁵²Ουλπιανός: *Τοῦτο δ' ἦν Ἀθηναίοις εὐδοξοῦσιν ἐπαχθές καὶ βαρύτερον.*

⁹⁵³Βλ. αὐτόθι σ. 43.

⁹⁵⁴Πρβλ 1. 19.

των θεωρικών, να ξεφύγουν από την όλη κατάσταση, και να αποδεχθούν πληρωμή ως υγιή άτομα, προκειμένου να εκτελέσουν ορισμένες λειτουργίες. Έτσι, από υπηρέτες θα γίνουν μισθοφόροι⁹⁵⁵. Συνεπώς, η διαμόρφωση της § 33 κάνει να εγκαταλείψουν τα θεωρικά τα οποία από μόνα τους είναι ευχάριστα αλλά μικροπρεπή και φαύλα πράγματα, οπότε βλάπουν την ψυχική υγεία (πρβλ 3.32 *τοιούτον ανάγκη και τὸ φρόνημ' ἔχειν*).

Έτσι, σε καιρό ειρήνης θα ζουν αξιοπρεπώς, απαλλαγμένοι από εξευτελιστικές ενασχολήσεις λόγω φτώχειας. Αν πάλι *συμβαίνει τι τοιούτον οἶον και τὰ νῦν*, δηλαδή να γίνεται πόλεμος-αλλά αποφεύγει να πει το όνομά του για να μη φανεί δυσάρεστος⁹⁵⁶-τότε θα υπηρετεί ο πολίτης ως στρατιώτης μισθοδοτούμενος από τα ίδια αυτά κρατικά έσοδα, όπως είναι δίκαιο για χάρη της πατρίδας. Άρα, εννοείται ότι τότε θα παύει η διανομή σε όλους. Τέλος, αν κάποιος είναι υπερήλικας (άνω των εξήντα ετών), τότε όσα αυτός παίρνει τώρα άσκοπα, χωρίς να προσφέρει καμιά ωφέλεια, ας τα παίρνει ως μισθό με κανονική υπηρεσία, όπως όλοι, επιβλέποντας και ρυθμίζοντας όσα πρέπει να γίνουν. Προφανώς εννοεί να τελεί χρέη βουλευτού, δικαστού ή διοικητού.

Η δομή του χωρίου *ἔξεστιν ἄγειν ἡσυχίαν...χρὴ πράττεσθαι* είναι αξιοσημείωτη. Τρεις ρηματικοί τύποι έντονα τοποθετημένοι στην αρχή προτάσεων, επέχουν θέση υποθέσεων *ἔξεστιν ἄγειν...συμβαίνει...ἔστι* με απόδοση τις τρεις μετοχές *μένων.. ὑπάρχων...λαμβάνων*. Και στα *ἀτάκτως νῦν ↔ ταῦτ' ἐν ἴση τάξει* υπάρχει μια αντίθεση.

Ο Ober εκτιμά ότι για να διατυπώνει ο Δημοσθένης ενώπιον της εκκλησίας του δήμου ένα ευρύτερο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας που θα απαλλάσσει τους πάντες από τον κίνδυνο της εξαχρείωσης λόγω ανάγκης και που θα παρέχει τη δυνατότητα να εκτελείται οποιοδήποτε καθήκον προς την πολιτεία σημαίνει ότι οι Αθηναίοι είχαν την προθυμία να αντιμετωπίζουν προσεκτικά το ζήτημα της έκτασης του καθήκοντος της κοινωνίας έναντι των φτωχότερων μελών της⁹⁵⁷. Βάσει αυτής της επισήμανσης είναι σίγουρο ότι επικαλείται εκτός από το προσωπικό του ήθος και αυτό των ακροατών.

Ο Διονύσιος επισημαίνει στις §§34-35 πυκνότητα και τόλμη ως προς τον τρόπο σύνθεσης που διακρίνεται για την συντομία, την περιεκτικότητα και την

⁹⁵⁵Tuplin, 1998: 209.

⁹⁵⁶Ουλπιανός, Σ.

⁹⁵⁷Ober, 2003:311-312.

απομάκρυνση από τα συνηθισμένα. Έτσι το κείμενο δεν γίνεται ούτε εύκολα ούτε από όλους κατανοητό⁹⁵⁸. Δύο λόγοι μπορεί να υφίστανται: ή σκοπίμως αποπειράται να συμβιβάσει τα ασυμβίβαστα ή το χωρίο έχει παραδοθεί αλλοιωμένο⁹⁵⁹. Λογικά, πάντως, επειδή γνωρίζει καλά την απροθυμία των Αθηναίων να στερηθούν τα θεωρικά, προσπαθεί τουλάχιστον να άρει την αταξία της λήψης τους και εν μέρει να τα κάνει στρατιωτικά⁹⁶⁰ με άλλο όνομα, τη λεγόμενη *σύνταξιν*, που σημαίνει ένωση δύο πραγμάτων⁹⁶¹, λήψη και πράξη ανάλογα με τις διάφορες του καθενός υπηρεσίες προς την πολιτεία, την τάξη του, την ηλικία και τον αρμόδιο καιρό.

Αυτήν ακριβώς την ιδέα συνοψίζει στη συνέχεια: Δεν αφαίρεσε ούτε πρόσθεσε, και διορθώνει *πλὴν μικρῶν, τὴν ἀταξίαν ἀνελὼν εἰς τάξιν ἤγαγον τὴν πόλιν*- η τάξη είναι το ζητούμενο- εισηγούμενος να καθιερωθεί ένα και το αυτό σύστημα για τις αμοιβές, τη στράτευση, τις δικαστικές υποθέσεις, και γενικά για ό,τι μπορεί ο καθένας να κάνει ανάλογα με την ηλικία του και με ό,τι απαιτεί η περίπτωση: *τὴν αὐτὴν τοῦ λαβεῖν, τοῦ στρατεύεσθαι, τοῦ δικάζειν, τοῦ ποιεῖν τοῦθ' ὅ τι καθ' ἡλικίαν ἕκαστος ἔχει καὶ ὅτου καιρὸς εἴη, τάξιν ποιήσας. Οὐκ ἔστιν ὅπου μηδὲν ἐγὼ ποιοῦσι τὰ τῶν ποιοῦντων εἶπον ὡς δεῖ νέμειν, οὐδ' αὐτοὺς μὲν ἀργεῖν καὶ σχολάζειν καὶ ἀπορεῖν* – υπονοώντας πως και οι δύο οβολοί είναι λίγοι, ενώ από τον πόλεμο θα κέρδιζαν περισσότερα⁹⁶².

Παρατηρούμε, βέβαια, πως τα λόγια του είναι κάπως σκοτεινά, γιατί λέει να λαμβάνουν και να μην λαμβάνουν τα θεωρικά. Ο Sauppe⁹⁶³ ισχυρίζεται ότι ο ρήτορας φαίνεται αστεῖος σαν εκφράζει αφενός τη θέληση να δίνονται τα θεωρικά με την προϋπόθεση να πράττουν όσα πρέπει οι συμπολίτες του και αφετέρου ότι σε κανένα σημείο του λόγου δεν είπε ότι χωρίς να κάνουν τίποτε πρέπει να παίρνουν αυτά που ανήκουν σε όσους θα πράξουν. Παράλληλα, γίνεται πικρός, διότι μιλά για όσους θα πράξουν και όχι όσους πράττουν, στοιχείο που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κανένας από τους Αθηναίους δεν έπραττε τα δέοντα. Επίσης, ασκεί έντονη κριτική για την ευπιστία των συμπολιτών του απέναντι στις φήμες όσον αφορά στις επιτυχίες των στρατηγών με τη βοήθεια ξένων, υπαινισσόμενος τους Τιμόθεο, Ιφικράτη, Χαβρία, Πρόξενο, Χάρη, Χαρίδημο, Διοπεΐθη, ή τους ξένους του Χαρίδημου που ήταν τότε

⁹⁵⁸βλ. *Ισαῖος* 13 «ἐκεῖνα δὲ κατὰ συστροφὴν καὶ παρακεκινδυνευμένα τῶν τε βραχέως καὶ ἀγκύλως καὶ ἐκ παραδόξου συντίθεσθαι, καὶ οὐχ ἅπασιν οὐδὲ ἐκ προχείρου γνωριζόμενα».

⁹⁵⁹Σκουρμπουτάκος, 1909:147-148.

⁹⁶⁰Βασιιάδης, 1848: 367.

⁹⁶¹Πρβλ 1. 20 καὶ μία σύνταξιν εἶναι τὴν αὐτὴν τοῦ τε λαμβάνειν καὶ τοῦ ποιεῖν τὰ δέοντα

⁹⁶²Σ: ἐξὸν πλουτεῖν ἀπὸ πολέμου, τὸ λαμβάνειν δύο ὀβολούς.

⁹⁶³Βασιιάδης, 1848: 370.

στην Όλυμπο: *ὅτι δ' οἱ τοῦ δεῖνος νικῶσι ξένοι, ταῦτα πυνθάνεσθαι*. Στόχος του είναι να μετριάσει την υπέρμετρη χαρά η οποία τονίστηκε στο προοίμιο⁹⁶⁴.

Αντιλαμβανόμενος, πάντως, το δριμύτατο κατηγορητήριο που εξαπέλυσε στο πλάτος του λόγου άρχισε έντεχνα με ρητές φράσεις να το διατυπώνει με τρόπο που να μην προκαλέσει αγανάκτηση του πλήθους: μια προδιόρθωση στο τμήμα 21 και αποσιώπηση στο 27. Στα τελευταία λόγια του τμήματος 36, επειδή κατάλαβε πως μίλησε κάπως περιφρονητικά και προσβλητικά για τον ξεναγό (Σ) διευκρινίζει: *καὶ οὐχὶ μέμφομαι τὸν ποιοῦντά τι τῶν δεόντων ὑπὲρ ὑμῶν*. Η φράση *τῶν δεόντων ὑπὲρ ὑμῶν* που απαντά σε όλους τους Φιλιππικούς λόγους εντάσσεται στην προσπάθεια του ρήτορα να ξεσηκώσει τους Αθηναίους εναντίον του Φιλίππου. Στην απαίτηση *καὶ ὑμᾶς ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν πράττειν ταῦτ' ἐφ' οἷς ἑτέρους τιμᾶτε, καὶ μὴ παραχωρεῖν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῆς τάξεως, ἣν ὑμῖν οἱ πρόγονοι τῆς ἀρετῆς μετὰ πολλῶν καὶ καλῶν κινδύνων κτησάμενοι κατέλιπον*, η σύνταξη είναι *τῆς τάξεως τῆς ἀρετῆς, ἣν ὑμῖν οἱ πρόγονοι*· αλλά για αποφυγή διπλῆς αιτιατικής και για έμφαση της λέξης *τῆς ἀρετῆς* ο ρήτορας μετέθεσε τη σειρά των όρων σε μεταφορά στο *καὶ μὴ παραχωρεῖν, ...τῆς τάξεως*, από τη στρατιωτική ορολογία: η παραχώρηση ορισμένης θέσης κατά τη διάρκεια της μάχης. Η ανάμνηση των ένδοξων προγόνων που ως ιερή και προσφιλῆς στους Αθηναίους είχε χρησιμοποιηθεῖ νωρίτερα από τον Ισοκράτη⁹⁶⁵ και τον Θουκυδίδη⁹⁶⁶, γίνεται για να ακολουθήσει ο δήμος το παράδειγμα εκείνων που κινδύνευαν για ιερό σκοπό, την πατρίδα. Επιτέλους όλοι πρέπει να αφυπνιστούν από τον λήθαργο και να αναλάβουν δράση εναντίον του βασιλιά.

Οι Αθηναίοι θα πρέπει να αντικαταστήσουν την *ἀταξία* από *τάξιν*, κάνοντας μια ενιαία *σύνταξιν* για όλες τις λειτουργίες (βλ 1. 19-20). Στη συνέχεια, δεν θα εγκαταλείψουν την *τάξιν* την οποία κέρδισαν οι πρόγονοι. Η ομιλία τελειώνει έτσι με ένα εντυπωσιακό συνονθύλευμα λογοπαιγνίων: προτεραιότητα η *τάξις* και η *εὐταξία* τόσο γενικά όσο και στην τεχνική του Αθηναίου στρατού. Πάνω απ' όλα στρατιωτικό σχηματισμό θέλει ο Δημοσθένης.

⁹⁶⁴Σ, Weil βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 148, Βασιάδης, 1848: 370.

⁹⁶⁵Ισοκρ., *Αρχίδαμος* 12 *τὴν γὰρ δόξαν, ἣν ἡμῖν οἱ πρόγονοι μετὰ πολλῶν κινδύνων ἐν ἑπτακοσίοις ἔτεσι κτησάμενοι κατέλιπον, ταύτην ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πείθουσιν ἡμᾶς ἀποβαλεῖν, ἧς οὐτ' ἀπρεπεστέραν τῇ Λακεδαιμόνι συμφορὰν οὔτε δεινοτέραν οὐδέποτε ἂν εὐρεῖν ἠδυνήθησαν*.

⁹⁶⁶Θουκ. 2.36.2 *κτησάμενοι γὰρ πρὸς οἷς ἐδέξαντο ὅσων ἔχομεν ἀρχὴν οὐκ ἀπόνως ἡμῖν τοῖς νῦν προσκατέλιπον*. 2.62.3. *τῶν τε πατέρων μὴ χεῖρους κατ' ἀμφοτέρα φανῆναι, οἷ μετὰ πόνων καὶ οὐ παρ' ἄλλων δεξάμενοι κατέσχον τε καὶ προσέτι διασώσαντες παρέδοσαν ὑμῖν αὐτά*.

Επιλογικά τονίζει ότι ο λόγος του σχετιζόταν με το συμφέρον της Αθήνας και εύχεται, κατά την προσφιλή του συνήθεια στους επιλόγους⁹⁶⁷, να φωτίσουν οι Θεοί το ακροατήριο να επιλέξει από τις πολλές γνώμες που ακούστηκαν και που θα ακουστούν τη συμφέρουσα για την πόλη και για τον καθένα ατομικά. Ο τελικός σκοπός του ρήτορα ακούγεται εμφατικά δύο φορές: *συμφέρειν* και *συνοίσειν*. Αν τώρα επιλεγούν οι προτάσεις του, το συμφέρον της Αθήνας θα είναι παροντικό και μελλοντικό. Η φιλοπατρία και η μετριοπάθειά του είναι έκδηλες⁹⁶⁸.

Γ Ν Ω Μ Ε Σ Γ Ο Λ Υ Ν Θ Ι Α Κ Ο Υ

§ 2 *πρὶν δὲ τὴν ἀρχὴν ὀρθῶς ὑποθέσθαι, μάταιον ἡγοῦμαι περὶ τῆς τελευτῆς ὄντιν οὖν ποιεῖσθαι λόγον.*

§ 14 *ψήφισμ' οὐδενὸς ἄξιόν ἐστιν, ἂν μὴ προσγένηται τὸ ποιεῖν ἐθέλειν τὰ γε δόξαντα προθύμως.*

§ 15 *τὸ γὰρ πράττειν τοῦ λέγειν καὶ χειροτονεῖν ὕστερον ὄν τῇ τάξει, πρότερον τῇ δυνάμει καὶ κρεῖττόν ἐστιν.*

§ 17 *ἐν τοῖς τοῦ πολέμου κινδύνοις τῶν φυγόντων οὐδεὶς ἑαυτοῦ κατηγορεῖ, ἀλλὰ τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν πλησίον.*

§ 19 *μέγα ὑπάρχει λόγοις ἢ παρ' ἐκάστου βούλησις- ῥᾶστον ἀπάντων ἐστὶν αὐτὸν ἐξαπατῆσαι- ὁ βούλεται, τοῦθ' ἕκαστος καὶ οἶεται, τὰ δὲ πράγματα πολλάκις οὐχ οὔτω πέφυκεν.* § 20 *οὔ τοι σωφρόνων οὐδὲ γενναίων ἐστὶν ἀνθρώπων ὀνειδὴ φέρειν.*

§21 *δικαίου πολίτου τὴν τῶν πραγμάτων σωτηρίαν ἀντὶ τῆς ἐν τῷ λέγειν χάριτος αἰρεῖσθαι.*

§ 24 *ὑπακούειν ἐστὶ προσῆκον βάρβαρον Ἑλλησι.*

§32 *οὐδέ ποτ' μέγα καὶ νεανικὸν φρόνημα λαβεῖν μικρὰ καὶ φαῦλα πράττοντας- ὅποι' ἄττα γὰρ ἂν τάπιτηδεύματα τῶν ἀνθρώπων ἦ, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸ φρόνημ' ἔχειν.*

⁹⁶⁷ Ἄλλοτε ευχές, ἄλλοτε κατάρες βλ. Κοκκινάκης, 1870: 81.

⁹⁶⁸ Σκουρμπουτάκος, 1909: 149.

• ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Ένα από τα ρητορικά σχήματα στο οποίο βασίστηκε ο Δημοσθένης για να χτίσει την επιτυχία της επιχειρηματολογίας του είναι ο *κοινός τόπος* του ιστορικού παραδείγματος⁹⁶⁹, που παρέχει ένα προηγούμενο σημείο σύγκρισης για κατοπινές εκδηλώσεις. Κάποια συνιστούν επιχειρήματα *έξ ιδίων*, αφού ο ρήτορας υπενθυμίζει ότι οι Αθηναίοι χωρίς συνέπειες έπραξαν στο παρελθόν κάτι ανάλογο προς αυτό που υποδεικνύεται. Δεν υποστηρίζει λοιπόν κάτι «καινόν» και επομένως αδοκίμαστο και επικίνδυνο, αλλά κάτι που δοκιμάστηκε κι έχει απ' τον χρόνο δικαιοθεί. Ο Tuplin παρατήρησε ότι στους τρεις Ολυνθιακούς τα ιστορικά παραδείγματα από το απώτερο ή απώτατο παρελθόν απαντούν λιγότερο συγκριτικά μ' άλλους λόγους του ρήτορα και χωρίζονται με βάση την επώνυμη και ανώνυμη αναφορά στις προσωπικότητες που πρωταγωνίστησαν⁹⁷⁰. Όμως, ενώ συνδέονται σε γενικές γραμμές με το θέμα και κάποια από αυτά επαναλαμβανόμενα χρησιμοποιούνται ποικιλοτρόπως, δεν οδηγούν, όπως σχολιάσαμε σ' επιθυμητά αποτελέσματα. Στο σημείο αυτό τα παραθέτουμε συγκεντρωτικά:

1.2: Το λάθος των Αθηναίων να αφήσουν τους Ολύνθιους πρέσβεις το 358 π. Χ να φύγουν άπρακτοι από την Αθήνα ή η καθυστέρησή τους να αποστείλουν βοήθεια στην Αμφίπολη και στις λοιπές πόλεις (Πύδνα, Ποτεΐδαια, κ.τ.λ).

1.4: Η παραχώρηση του Ανθεμούντα και της Ποτεΐδαιας στους Ολύνθιους και το παράδειγμα της Ποτεΐδαιας, της Μεθώνης, της Αμφιπόλεως, της Ολύνθου και άλλων πόλεων.

1.8: Το παράδειγμα της Εύβοιας και Αμφιπόλης.

1.9: Οι κυριευμένες βασικές αθηναϊκές κτήσεις, *Πύδνα, Ποτεΐδαια, Μεθώνη, Παγασαί*, και άλλα χωρία ανώνυμα.

1.12-13: Επαναλαμβάνεται το παράδειγμα των προηγούμενων πόλεων και ονομάζονται τα ανώνυμα χωρία *Θετταλία, Φεραί, Παγασαί, Μαγνησία*. Σύντομη αναφορά γίνεται στους Ιλλυριούς, Παίονας και στον Αρρύβα.

2.6-7: Επανάληψη του παραδείγματος της Ποτεΐδαιας μαζί με εκείνα των Θεσσαλών και Φωκέων.

⁹⁶⁹Σχετικά με τη χρήση των ιστορικών παραδειγμάτων στους ρήτορες γενικά βλ. Pearson, 1941: 209-29· Perlman, 1961: 150-66.

⁹⁷⁰Για τον χωρισμό τους βλ. Tuplin 1998: 309.

2.14: Η βοήθεια που δόθηκε στους Μακεδόνες κατά την Ολύνθου και της Ποτειδαίας από τον Αθηναίο στρατηγό Τιμόθεο το 364 π. Χ.

2.24: Η Αθηναϊκή αντίσταση στην Σπαρτιατική κυριαρχία για την προάσπιση των δικαιωμάτων των Ελλήνων στη διάρκεια του Κορινθιακού ή Βοιωτικού πολέμου.

3.20: Η εκστρατεία των Αθηναίων στην Κόρινθο και τα Μέγαρα χωρίς επώνυμη αναφορά σε πρόσωπα.

3.21 και 3.25-26: Το έξοχο παράδειγμα των προπατόρων. Ονομάζονται οι Αριστείδης, Νικίας, ο ομώνυμος του ρήτορα, ο Δημοσθένης, ο Περικλής, και αντίστοιχα πάλι ο Αριστείδης, ο Μιλτιάδης και άλλοι επιφανείς της λαμπρής εποχής που είναι ανώνυμοι: ο Θεμιστοκλής και ο Κίμωνας.

• ΤΟ ΔΗΜΟΣΘΕΝΙΚΟ ΥΦΟΣ

Οι δημοσθενικές υφολογικές επιλογές έχουν ήδη σημειωθεί και αναλυθεί και ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο αντίστοιχο σημείο, για να διαπιστώσει και τον στόχο που υπηρετούν. Θεωρήσαμε, ωστόσο, απαραίτητο να συνοψίσουμε τις βασικές τεχνικές ως απόδειξη ότι ο Αθηναίος ρήτορας κατά τη συγγραφή των συγκεκριμένων δημηγοριών σεβάστηκε πλήρως τους κανόνες της λέξεως με αποκλειστικό στόχο την πειθώ.

Ο Milns υπογραμμίζει πόσο δύσκολο ήταν αυτό για όλους τους Αθηναίους πολιτικούς⁹⁷¹. Αν υποθέσουμε πως στη συνέλευση υπήρχε απαρτία, κάθε Αθηναίος πολιτικός στεκόταν μόνος ενώπιον ενός πολυπληθέστατου ακροατηρίου, περίπου 6.000 ατόμων⁹⁷², με ανομοιογενές πνευματικό επίπεδο⁹⁷³. Επίσης, φανταζόμαστε ότι το κλίμα που επικρατούσε ήταν ανάλογο με το σημερινό, με μια βασική, όμως, διαφορά: δεν υπήρχαν ηλεκτρονικά βοηθήματα που θα ενίσχυαν τη φωνή του ομιλητή, ώστε να υπερκεράσει τον αναμενόμενο θόρυβο. Ο Δημοσθένης δηλώνει ξεκάθαρα ότι στην Εκκλησία του δήμου προκαλούνταν γενικότερα θόρυβος⁹⁷⁴ (3.4 *πολλῶν δὲ λόγων καὶ θορύβου γιγνομένου*). Παράλληλα, σαν απευθύνει έκκληση στο

⁹⁷¹ Milns, 2001²:209.

⁹⁷² Για το μέγεθος της απαρτίας στη συνέλευση βλ. Hansen, 1987: 14–19. Στη σελ. 128 εκτιμά ότι η Πνύκα (περίοδος Π 400–340) χωρούσε το μέγιστο 6.500 πολίτες. Ο Ober (2003:202) δίδει μια ελαφρώς υψηλότερη εκτίμηση, 6.000–8.000.

⁹⁷³ Κατά τον Διονύσιο η πλειονότητα ήταν αγρότες, έμποροι και τεχνίτες ενώ μικρότερος αριθμός είχε μόρφωση βλ. Dobson, 1919: 238.

⁹⁷⁴ Για το ζήτημα του θορύβου στα δικαστήρια και στην εκκλησία του δήμου βλ. Bers:1985: 1–15. Για τις δυσκολίες ομιλίας στη Συνέλευση βλ. Harding, 1987: 25–39.

ακροατήριο να τον ακούσει εξασφαλίζοντάς του παρρησία, κατανοούμε πως δεν επικρατούσε η πολιτική μιας σύγχρονης συζήτησης, στην περίπτωση που οι προτάσεις δεν ήταν οι αναμενόμενες. Οι *βοησόμενοι* (2.29) που συγκροτούσαν τις υποστηρικτικές ομάδες άλλων μεγάλων πολιτικών περιφέρονταν ανάμεσα στο πλήθος και λογικά δεν περιορίζονταν σε ρόλο μισθωτών χειροκροτητών (1.9, 2.3-4, 3.17, 3.6,28)⁹⁷⁵. Ο ρήτορας, λοιπόν, έπρεπε όχι μόνο να διαθέτει στεντόρεια φωνή αλλά και να τη διαχειρίζεται άψογα. Επίσης, προκειμένου να προσελκύσει την προσοχή των ακροατών, απαιτούνταν θάρρος, αποφασιστικότητα, ρητορικές ικανότητες ανώτερες άλλων συνδυασμένες με υποκριτική ικανότητα⁹⁷⁶ και λακωνικότητα.

Ο Δημοσθένης έχοντας υπόψη του τα ανωτέρω προβλήματα κατάφερε να μην αποδοκιμαστεί⁹⁷⁷. Και στις τρεις ομιλίες ακούγεται να διατυπώνει τη βασική θέση στην αρχή, με αποτέλεσμα ο ακροατής να μη χρειάζεται να δώσει μεγάλη σημασία στις λεπτομέρειες που έπονται αλλά να εστιάσει ξεκάθαρα στο θέμα. Αλλά ακόμη και γι' αυτές ο Pearson παρατήρησε ότι προτιμήθηκε οικονομία⁹⁷⁸ και χρησιμοποιήθηκαν σε θέση επιχειρημάτων⁹⁷⁹, ώστε να μην κουραστεί ο δήμος με ήδη γνωστά στοιχεία. Ο μελετητής απέδειξε την ισορροπία μεταξύ επιχειρήματος και αφήγησης στον πρώτο λόγο⁹⁸⁰, μα αναρωτήθηκε ποιος ήταν ο λόγος που οδήγησε τον ρήτορα να αφηγείται

⁹⁷⁵Για τις πολιτικές ομάδες κατά της ατομικής ηγεσίας βλ. Ober, 2003:191-196· Hansen,1987:69-81.

⁹⁷⁶Τη διδάχθηκε από τον υποκριτή Σάτυρο βλ. Πλούτ., *Δημοσθ.7 έπακολουθήσαι Σάτυρον τὸν ὑποκριτὴν ἐπιτήδειον ὄντα καὶ συνεισελθεῖν. ὄδυρομένου δὲ τοῦ Δημοσθένους πρὸς αὐτόν, ὅτι πάντων φιλοπονώτατος ὢν τῶν λεγόντων καὶ μικροῦ δέων καταναλωκέναι τὴν τοῦ σώματος ἀκμὴν εἰς τοῦτο, χάριν οὐκ ἔχει πρὸς τὸν δῆμον, ἀλλὰ κραιπαλῶντες ἄνθρωποι ναῦται καὶ ἀμαθεῖς ἀκούονται καὶ κατέχουσι τὸ βῆμα, παρορᾶται δ' αὐτός, 'ἀληθῆ λέγεις ὃ Δημοσθενες' φάναι τὸν Σάτυρον, 'ἀλλ' ἐγὼ τὸ αἴτιον ἴασμαι ταχέως, ἂν μοι τῶν Εὐριπίδου τινὰ ῥήσεων ἢ Σοφοκλέους ἐβελήσης εἰπεῖν ἀπὸ στόματος.' εἰπόντος δὲ τοῦ Δημοσθένους, μεταλαβόντα τὸν Σάτυρον οὕτω πλάσαι καὶ διεξελεῖν ἐν ἧθει πρέποντι καὶ διαθέσει τὴν αὐτὴν ῥῆσιν, ὥστ' εὐθὺς ὄλωσ ἑτέραν τῶ Δημοσθένει φανῆναι. πεισθέντα δ' ὅσον ἐκ τῆς ὑποκρίσεως τῶ λόγῳ κόσμου καὶ χάριτος πρόσεστι, μικρὸν ἠγήσασθαι καὶ τὸ μηδὲν εἶναι τὴν ἄσκησιν ἀμελοῦντι τῆς προφορᾶς καὶ διαθέσεως τῶν λεγομένων. ἐκ δὲ τούτου κατάγειον μὲν οἰκοδομήσαι μελετητήριον, ὃ δὴ διεσώζετο καὶ καθ' ἡμᾶς, ἐνταῦθα δὲ πάντως μὲν ἐκάστης ἡμέρας κατιόντα πλάττειν τὴν ὑπόκρισιν καὶ διαπονεῖν τὴν φωνήν, πολλάκις δὲ καὶ μῆνας ἐξῆς δύο καὶ τρεῖς συνάπτειν, ξυρούμενον τῆς κεφαλῆς θάτερον μέρος ὑπὲρ τοῦ μηδὲ βουλομένῳ πάνυ προελθεῖν ἐνδέχεσθαι δι' αἰσχύνην.*

⁹⁷⁷Dobson, 1919: 238.

⁹⁷⁸Ο μελετητής συνέκρινε το ύφος του ρήτορα στον *Α Όλυνθιακό* με εκείνο στον *Περὶ Συμμοριῶν* βλ. Pearson, 1964:105.

⁹⁷⁹Pearson,1981:73.

⁹⁸⁰Μια σύντομη αρχικά εξήγηση του λόγου ομιλίας, μια σύγκριση του εαυτού τους με άλλους ομιλητές, μετά προσδιορισμός του θέματος (§2) Ο Φίλιππος είναι ο εχθρός (§3), κι ενώ επιστὰ την προσοχή του ακροατηρίου στην επείγουσα κατάσταση (§*ὁ παρὼν καιρὸς*) και τους κινδύνους της (*τοῦτο δέος*), καθησυχάζει από τους φόβους, λέγοντας ότι η κατάσταση μπορεί να λειτουργήσει προς όφελος των Αθηναίων (§4) και αναφέρει τα μέτρα που πρέπει

συνεχώς με οικονομικές λεπτομέρειες. Ίσως να αποτελούσε απλώς συνήθεια των δημόσιων αγορητών ή να χρησιμοποιούνταν, επειδή το ακροατήριο δεν είχε πλήρη γνώση των πραγματικών περιστατικών. Ενδέχεται, βέβαια, να παρακρατούνταν ή να στρεβλώνονταν οι πληροφορίες, ή να παρουσιάζονταν αναποτελεσματικά. Το πιθανότερο, πάντως, είναι να επιλεγόταν αυτή η πρακτική, όταν ο ρήτορας δεν είχε το χάρισμα της αναλυτικής αφήγησης και της διαυγούς έκθεσης⁹⁸¹. Από την πλευρά μας λύουμε την απορία, τουλάχιστον για τις αναφορές που σχετίζονται με την Μακεδονία, με το σκεπτικό ότι, εφόσον, ο Δημοσθένης ως ρήτορας δεν είχε ξαναμιλήσει για την περιοχή, ούτε την είχε επισκεπτεί πριν 346 π.Χ., χρειάστηκε να καταθέσει τα διαπιστευτήριά του, προτού ληφθεί σοβαρά υπόψη (1.16-23, 1.28-29). Δεν αποκλείεται, επίσης, να επιδίωξε να αντιπαραθέσει τις δικές του εξειδικευμένες γνώσεις μ' αυτές του δήμου, γιατί θεωρούσε πως ο λαός είχε άγνοια των πραγματικών περιστατικών ή ήταν ανίκανος να τα ερμηνεύσει σωστά. Αυτός, λοιπόν, προβάλλεται ως ο γνώστης της κατάστασης κι ο σοφός σύμβουλος. Ακόμη δε και στην περίπτωση που παρέχει μια πολύπλοκη συμβουλή-δήλωση-εντολή, πάλι τη διευκρινίζει μ' έναν οικονομικό τρόπο, τη χρήση παρενθετικών εξηγήσεων, ώστε το επιχείρημα να φαίνεται λογικό⁹⁸² (π.χ στο 1. 2-3 *μη πάθητε ταύτὸν ὄπερ καὶ πρότερον*).

Στα πλαίσια της συντομίας λειτουργεί και το σχήμα *παραλείψεως* –σιωπής. Ο ρήτορας λόγω του περιορισμένου χρόνου που έχει στη διάθεσή του χαράσσει κάποια όρια και έτσι αποδεικνύει ότι είναι ένας αγορητής που σέβεται τους κανόνες που διέπουν μια ομιλία και στοχεύει αποκλειστικά να υποβληθούν οι ακροατές μόνο στα σχετικά με το θέμα⁹⁸³.

Αλλά, παρά την οικονομία του λόγου, παρουσιάζεται εξαιρετική πυκνότητα. Το θέμα εξετάζεται από κάθε δυνατή άποψη, για να προληφθεί κάθε πιθανή

να ληφθούν (§6). Εξηγεί την κατάσταση της Ολύνθου υπό το πρίσμα των πράξεων του Φιλίππου τα τελευταία χρόνια και πόσο καθαρά η συμπεριφορά του αποκαλύπτει τα λάθη της αθηναϊκής πολιτικής. Δεν τολμά, όμως, να θέσει λεπτομέρειες, και συγκεκριμένα αποποιείται κάθε πρόθεση να το πράξει (§13). Διαπιστώνει ότι οι Αθηναίοι πρέπει να αδράξουν την ευκαιρία και να συνειδητοποιήσουν ότι το ανήσυχο του Φιλίππου είναι μέρος της φύσης του (§14). Τι φαντάζονται ότι θα συμβεί, αν διατηρήσει τη σημερινή στάση του και εκείνοι εμμένουν στην άρνηση να παρέμβουν (§15); Οι προτάσεις του ακολουθούν (αρχής γενομένης από την §16) μαζί με μια πρόβλεψη για το τι είναι πιθανό να συμβεί, αν πραγματοποιηθούν.

Βλ. Pearson, 1964 :96- 105.

⁹⁸¹Pearson, 1964: 105.

⁹⁸²Pearson, 1975: 227.

⁹⁸³*Ῥητ.1.1354a ἅπαντες γὰρ οἱ μὲν οἴονται δεῖν οὕτω τοὺς νόμους ἀγορεύειν, οἱ δὲ καὶ χρῶνται καὶ κωλύουσιν ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν, καθάπερ καὶ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ, ὀρθῶς τοῦτο νομίζοντες διὸ καὶ πολλαχοῦ, ὥσπερ πρότερον εἶπον ... ὁ νόμος κωλῶει λέγειν ἔξω τοῦ πράγματος.*

αντιλογία, με σχήμα *προκαταλήψεως* και με μικρές ερωτήσεις και απαντήσεις⁹⁸⁴. Με το σχήμα *ύποφορᾶς*⁹⁸⁵ ενισχύονται τα επιχειρήματα του ομιλητή και αποδυναμώνονται εκείνα των αντιπάλων. Το σχήμα *άνθυποφορᾶς*⁹⁸⁶ σε συνδυασμό με την *ἀποστροφή*⁹⁸⁷ καθιστά την ομιλία ενδιαφέρουσα και παρέχει τη δυνατότητα στο κοινό να συμμετέχει αναλογιζόμενο την άγνοιά του για τις συνθήκες που το περιβάλλουν και τις επιπτώσεις τους. Συχνότατη είναι η χρήση της *ύποφορᾶς-άνθυποφορᾶς* στον τρίτο λόγο (10,18,22,29,30,34).

Συνδεδεμένα με την συντομία αλλά και την ορμητικότητα του στυλ του ρήτορα⁹⁸⁸ είναι κυρίως τα σχήματα *ἀποσιωπήσεως* και *ύποσιωπήσεως*. Οι τεχνικές αυτές παράγουν έμφαση με την υποβλητική δύναμη του άρρητος. Από τη μια, φανερώνουν συναισθηματική εμπλοκή του ομιλητή στο θέμα. Με την *ἀποσιώπησιν*, αν και είναι σπάνια στους Αττικούς ρήτορες, παραλείπεται ό,τι είναι γνωστό ή εκείνο που προκαλεί ντροπή, όχι γιατί παρέχει μειωμένο ενδιαφέρον, αλλά γιατί με τον τρόπο αυτόν αποτυπώνεται ισχυρότερα το πάθος ή οργή του Δημοσθένη⁹⁸⁹. Το σχήμα της *ύποσιωπήσεως* από την άλλη στηρίζεται στην ασάφεια που σηματοδοτούν οι υπαινιγμοί⁹⁹⁰. Ο Ερμογένης το ονομάζει και *περιπλοκή*, γιατί χάρη σε αυτό περιπλέκονται και περικαλύπτονται τα δυσάρεστα, με αποτέλεσμα να μετριάζεται η τραχύτητα της επίπληξης⁹⁹¹.

Η πάγια δημοσθενική τακτική της αοριστίας καλεί παράλληλα το κοινό σε βαθύτερη σκέψη, για να εννοήσει περισσότερα απ'όσα λέγονται και κατ' επέκταση να αφυπνιστεί. Το σχήμα *άντονομασίας* εξυπηρετεί άριστα τον στόχο αυτόν. Αν και η *Rhetorica ad Herennium*⁹⁹² το ορίζει ως τρόπο για να γίνει αναφορά μόνο σ' ένα πρόσωπο μ' ένα χαρακτηριστικό του γνώρισμα, ο Δημοσθένης το τοποθετεί και

⁹⁸⁴ *Rhetorica ad Herennium*. 4.16.23.

⁹⁸⁵ *Rhetorica ad Herennium* 4.23.33.

⁹⁸⁶ Βλ. Σ και Ουλπιανό, όπου διευκρινίζεται η διαφορά *άνθυποφορᾶς*, *αντιθέσεως* και *άντιπίπτοντος λόγου*. *Άνθυποφορᾶ λέγεται, ὅταν μέρος μὲν ὥσπερ καταδέχεται τῶν λεγομένων ὁ ἀκροατῆς, ἀμφιβάλλη δὲ περὶ τὸ λοιπὸν ὡς ἔνταῦθα, ὥσπερ τινὸς λέγοντος, ὅτι καλῶς μὲν λέγεις, ἀκαίρως δὲ, ἐπάγει, ὅτι ταῦτα χρήσιμα πρὸς τὴν παροῦσαν περίστασιν.*

⁹⁸⁷ *Rhetorica Herennium*. 15.4.22.

⁹⁸⁸ βλ. Δημητρίου, *Περὶ Ἑρμηνείας*: 193.

⁹⁸⁹ Quin., *Institutio Oratoria* 9.2.54 *Άποσιώπησις, quam idem Cicero reticentiam, Celsus obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, et ipsa ostendit aliquid adfectus vel irae, ut quos ego—sed motos praestat componere fluctus; vel sollicitudinis et quasi religionis: An huius ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam console? de nostrum omnium—non audeo totum dicere; cui simile est in prooemio pro Ctesiphonte Demosthenis.*

⁹⁹⁰ Montiglio, 2000: 129-130.

⁹⁹¹ *Περιπλοκή τὸ ἀσαφῶς περὶ τινῶν λέγειν* βλ. Cramer, 1834: 134.

⁹⁹² *Rhetorica ad Herennium*. 4.31.42.

σκόπιμα με ασάφεια για το ποιους μιλάει κάθε φορά, προκαλώντας έτσι υποψίες στο κοινό για το ποιός είναι και θα έπρεπε να είναι πραγματικά στο στόχαστρο.

Αλλά σχήματα στα οποία αποτυπώνεται η σφοδρότητα και η δίκαιη αγανάκτηση του ρήτορα είναι η *ύπερβολή*⁹⁹³ και οι *άναδιπλώσεις*. Με το σχήμα *κατ' εὐφημισμὸν* προσβάλλονται οι αντίπαλοι, αλλά με μετριοπάθεια⁹⁹⁴. Το *ἀσύνδετον* προσδίδει μεν σεμνότητα⁹⁹⁵, καταδεικνύει δε έντονο πάθος και διεγείρει αντίστοιχο συναίσθημα στους ακροατές, προκειμένου να ξυπνήσουν από τον λήθαργο. Το συχνό δε σχήμα *παραδόξου ή παρά προσδοκίαν*⁹⁹⁶, που χρησιμοποιείται όταν το ίδιο πράγμα είναι φοβερό και συμφέρον, προσελκύει την προσοχή, υποβάλλει την αίσθηση του καθήκοντος, και ενθαρρύνει σε ανάληψη γοργής δράσης χωρίς δειλία.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία του ύφους του Δημοσθένη είναι η παρρησία-ειλικρίνεια. Η χρήση της παραδοσιακά σχετιζόταν με την πρόθεση των ομιλητών να κερδίσουν την συμπάθεια του ακροατηρίου και κολακευτικά σχόλια⁹⁹⁷. Ενώ, όμως, κατά τη διάρκεια των τριών ομιλιών, σε όσα αποσπάσματα γίνεται έκκληση στην παρρησία παρατηρείται ανάλογη επιδίωξη του Αθηναίου ρήτορα, είναι εκπληκτικό ότι ανιχνεύεται και η προθυμία του να τιμωρήσει το κοινό του⁹⁹⁸.

Εξέχων μορφολογικό στοιχείο στο σώμα των τριών δημηγοριών αλλά με μεγαλύτερη συχνότητα στον δεύτερο λόγο είναι η χρήση της μεταφοράς και παρομοίωσης. Ο Tuplin⁹⁹⁹ κατατοπίζει ότι όλες αφορούν στη φύση της αθηναϊκής πολιτικής κουλτούρας και της αντιπολίτευσης που ασκούσε ο Δημοσθένης και αποτελούν αναπόσπαστα τμήματα των λόγων. Μερικές εμφανίζονται συνδυαστικά ή μεμονωμένα και πολλές επαναλαμβάνονται. Κάποιες είναι *κοινός τόπος*, για

⁹⁹³ Αϊλ. Αριστ., *Τέχνη Ρητορική* 56.1.5 *κατὰ δὲ ἀπαγγελίαν, τουτέστι κατὰ λέξιν, σφοδρότης γίνεται, ὅταν ὑπερβολὰς ποιῆς ἐν τῷ λόγῳ, οἷον «πλούσιος, θρασύς, μέγα φρονῶν, μέγα φθεγγόμενος, βίαιος, ἀναιδής». ὑπερβολὴν δὲ κάκεῖνο ἔχει, ὅταν εἴπῃς, «ἡ πόλις αὐτὸν οὐ χωρεῖ. οὐθ' ἢ Ἑλλάς οὐθ' ἢ βάρβαρος τὴν πλεονεξίαν χωρεῖ τάνθρώπου». καὶ ὅπου λέγει, «προσκυνεῖν τοὺς ὑβρίζοντας ὡσπερ ἐν τοῖς βαρβάροις, οὐκ ἀμύνεσθαι κράτιστον ἔσται*

⁹⁹⁴ Montiglio, 2000 :129.

⁹⁹⁵ Αϊλ. Αριστ., *Τέχνη Ρητορική* 56.1.1 *ἀσύνδετα σχῆμα δὲ καὶ τοῦτο τῆς σεμνότητος τὸ ἀσύνδετα παρατιθέναι τὰ νοήματα, ἐφεξῆς ἐπιτιθέντα ἀλλήλοις, οἷον «Μειδίας Ἀναγυράσιος προβέβληται, τὰ ἀπόρρητα οἶδεν, ἡ πόλις αὐτὸν οὐ χωρεῖ». καὶ πάλιν «ἐφ' Ἑλλήσποντον οἴχεται, πρότερον ἦκεν ἐπ' Ἀμβρακίαν, ἦλιν ἔχει τηλικαύτην πόλιν ἐν Πελοποννήσῳ, Μεγάροις ἐπεβούλευσε πρόην, οὐθ' ἢ Ἑλλάς οὐτε ἢ βάρβαρος τὴν πλεονεξίαν χωρεῖ τοῦ ἀνθρώπου..*

⁹⁹⁶ Βλ. Σ, Ουλπιανός, 117· Dobson, 1919: 244. ·Milns, 2001²: 214.

⁹⁹⁷ *Rhetorica ad Herennium*. 4.36.48.

⁹⁹⁸ Για τη δημοκρατικότητα της πρότασης βλ. αυτόθι σ. 241.

⁹⁹⁹ Στην ομάδα των τριών Ολυνθιακών είναι αναλογικά περισσότερη από ό, τι σε οποιοδήποτε άλλο μέρος του δημηγορικού corpus του ρήτορα, αν και ο Γ λόγος είναι λιγότερο πλούσιος απ'ότι άλλα μέρη της συλλογής βλ. Tuplin, 1998: 282 κ.εξ.

παράδειγμα εκείνες που προέρχονται από τη σωματική ταλαιπωρία (2.14, 2.16) και από τα ανταγωνιστικά παιχνίδια (2.28,3.27). Οι αυτούσιες παρομοιώσεις συσχετίζονται με δύο θέματα: τη φύση της αθηναϊκής πολιτικής και τη σύγκρουση με τον Φίλιππο. Αυτές που αφορούν στο πρώτο θέμα εντοπίζονται στα: τμήματα 1.11 και 1.15, τα οποία αρχίζουν και τελειώνουν με μία παρομοίωση. Μάλιστα η πρώτη ακολουθείται από μια μεταφορική αναλογία σχετικά με το σώμα (*ἵνα ταῦτ' ἐπανορθωσάμενοι τὴν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἀδοξίαν ἀποτριψώμεθα*). Και οι δύο παρομοιώσεις αφορούν στα οικονομικά και είναι στενά συνδεδεμένες με το θέμα των τριών λόγων. Άλλη μία εικόνα σχετική με το φορολογικό σύστημα¹⁰⁰⁰ εντοπίζεται στο 2.29, όπου συγκρίνεται η πολιτικοποίηση των Αθηναίων με την *εἰσφορὰ* των συμμοριών. Η αναφορά στα χρήματα απαντά και στην εναρκτήρια πρόταση του Α λόγου *ἀντὶ πολλῶν χρημάτων*, και στο 1.10 όπου ο *δίκαιος λογιστής* θα κρίνει το θείο δώρο της ολυμπιακής συμμαχίας ως εξισορρόπηση της αμέλειας (*ἀντίρροπον τῆς ἀμελείας*), όπως στην στάθμιση-ζύγισμα για παράδειγμα του ασημιού. Είναι εύλογο ότι οι επανειλημμένες αυτές παρομοιώσεις εξυπηρετούν την πρόθεση του Δημοσθένη να εξεικονήσει σκόπιμα το βασικό πρόβλημα των Αθηναίων, την έλλειψη χρημάτων. Η διάταξή τους δε είναι παράλληλη με εκείνη των τμημάτων Α και Β του δεύτερου λόγου¹⁰⁰¹. Το καθένα απ' αυτά συνδέεται με άλλες μεταφορικές εικόνες. Οι παρομοιώσεις που σχετίζονται με την εξωτερική πολιτική της Αθήνας οδηγούν και στις συνέπειες αυτής, δηλαδή στη σύγκρουση με τον Φίλιππο, πλην εκείνων που εντοπίζονται στον πρώτο λόγο στα τμήματα 1.1, 1.16, και στον επίλογο.

Η μοίρα του Φιλίππου οριοθετείται από δύο παρομοιώσεις στα εδάφια 10 και 21 του δεύτερου λόγου. Στο 2.10 λέγεται ότι στα κτήρια πρέπει να εξασφαλίζεται γερή βάση, όπως και ο Φίλιππος πρέπει να μεριμνήσει για τη βάση τη εξουσίας του. Ωστόσο, η εικόνα αυτή δεν συνδέεται αποκλειστικά με την κατάρρευση της καριέρας του Φιλίππου, αλλά επιλέγεται και στην περίπτωση των Θεσσαλών στα εδάφια 2.14 και της Αθήνας στο εδάφιο 3.33. Στο 2.21, όπως η φυσική υγεία απειλείται από μια ασθένεια αποκαλυπτική των αδυναμιών που προηγουμένως δεν ήταν αντιληπτές, έτσι και η ισχύς του βασιλιά απειλείται από τον όμορο πόλεμο. Άλλες σχετικές εικόνες εντοπίζονται στα σημεία: 2.9 (*ἡ πρώτη πρόφασις καὶ μικρὸν παῖσμα ἅπαντ' ἀνεχαίτισε καὶ διέλυσεν*) 2.10 (*ἀλλὰ τὰ τοιαῦτ' εἰς μὲν ἅπαξ καὶ βραχὺν χρόνον ἀντέχει,*

¹⁰⁰⁰Turolin, 1998: 284 υποσημ. 10.

¹⁰⁰¹Για τη δομή των λόγων που προτείνει ο Turolin βλ. αυτόθι σ. 252.

καὶ σφόδρα γ' ἦνθησ' ἐπὶ ταῖς ἐλπίσιν, ἂν τύχη, τῷ χρόνῳ δὲ φωρᾶται καὶ περὶ αὐτὰ καταρρέϊ), 2.20 (νῦν μὲν ἐπισκοτεῖ τούτοις τὸ κατορθοῦν).

Στη συνέχεια εξετάζουμε τον ρυθμὸ ομιλίας. Αναντίρρητα, ο ρήτορας μιλά με ταχύτατη ροή γλώσσας και χωρίς κανένα δισταγμὸ¹⁰⁰² χάρη στη συντομία και τα ασύνδετα που προσδίδουν ζωηρότητα και «αύξηση» και τού παρέχουν τη δυνατότητα να συσσωρεύσει πολλές μερικότερες εκφράσεις κι επιμέρους ιδέες μέσα στην ίδια περίοδο, ἔτσι ὥστε να πετύχει ἔμφαση. Αν και σε πολλά σημεία παρατηρούνται σύντομες ζωηρές προτάσεις ἀντὶ μακροσκελών, γενικότερα οι φράσεις είναι εκτενεῖς¹⁰⁰³ ἀλλὰ προσεκτικὰ διαμορφωμένες στα πλαίσια του περιοδικού λόγου. Παρατηρούνται ὅλες οι τυπικές περίοδοι του ὕφους αὐτοῦ, ὅπως δίδονται ἀπὸ τον Κωνσταντινὸπουλο¹⁰⁰⁴. Τα σημεία δε ἀποφυγῆς χασμωδίας στους ὑπὸ εξέταση λόγους είναι¹⁰⁰⁵:

Α λόγος §1 τοῦτ' ἂν, παραχρῆμ' ἐνίοις, §3 ἡνίκ' ἂν §4 ἔν' ὄντα- πάντ' ἐνθυμουμένους - χρήματ' εἰσφέροντας §7 ταῦθ' ὡς- δ' ἐκ 8 ταῦτ' ἂν ἦτ' ἀπηλλαγμένοι §9πολιορκούμεν' ἀπηγγέλλετο- μέλλοντ' αὐτόματ' οἴομενοι §10 πόλλ' ἀπολωλεκέναι - τιν' ἡμῖν §11 ὅσ' ἂν §14 αἰσθησθ' ἀμφοτέρα -σκοπεῖσθ' εἰς τί ποτ' ἐλπίς §15 δεῦρ' ἤζοντα §16 δ' οὐκ §19 χρήμαθ' ὑμῖν, ἔστιν ὅσ' οὐδενὶ -δ' ὑμεῖς §21 κάλλιστ' αὐτῷ -τότ' ἤλιπε - πράγματ' ἀναιρήσεσθαι §24 οἶεσθ' ἐτοιμῶς - μηδ' ἂ §26 οἰοί τ' ὄντες -βοηθήσθηθ' ὑμεῖς §27 τριάκονθ' ἡμέρας - ὅσ' ἀνάγκη -ὅσ' εἰς - ἔθ' ἢ (ἔτι) §28 δὲ εἴη

Β λόγος: §1 δ' ἐν §3 πλείον' ὑπὲρ- δ' ὅσῳ- πλείον' αἰσχύνην §5 πώποτ' ἔπραξε -ἐνεχ' ἠγοῦμαι- πράγματ' αὐτῷ §6 σφόδρ' ἂν - πράττονθ' ἐώρων -ὄτ' Ὀλυνθίους -ποτ' ἀπόρρητον §7 δ' ἐκείνοις- ὄντιν' οὐ §8 ἡνίχ' ἕκαστοι -εἶνεχ' ἑαυτοῦ δ' ὑμῖν-πρῶτ' ἐξήπατημένοι-γένοντι ἄσμενοι §9 παῖσμα ἅπαντ' ἀνεχάιτισε καὶ διέλυσεν §10 τοιαῦτ' εἰς -γ' ἦνθησ' - ἰσχυρότατ' εἶναι -δ' οὐκ §13 ταῦτ' ἐθελήσθηθ' -ἔχοντ' ἐξελεγχθήσεται §15 τοῦτ' ἐζήλωκε- πώποτ' ἄλλος §16 δ' αἰεὶ (αἰεὶ) -οὔθ' ὅσ' ἂν §17 σκέψαιτ' οὐ § πάνθ' αὐτοῦ §19 οἶ' ἐγὼ §20 τοιαῦτ' ὄνειδη- τότ' ἀκριβῶς - ταῦτ' ἐξετασθῆναι/ἐξετασθήσεται §21 δ' ἀρρώστημά -δ' ὄμορος -πάντ' ἐποίησεν §22 εὐτυχοῦνθ' ὄρων §23 δ' αὐτὸν- τοῦτ' ἐγὼ §24 πόλλ' ἰδία -ἴν' οἱ -ὑμέτερ' αὐτῶν ἀνηλίσκετ' εἰσφέροντες- ὀκνεῖτ' ἐξίεναι -μέλλετ' εἰσφέρειν - ἐν' αὐτῷ §27 δ' ἀπ' §29 πράγματ' ἀποβλέψητε -δ' ὡς §30 ταῦτ' ἐπανέντας §31 δεῖν' εἶπη-παραχρῆμ' ἐπαίνεσεσθε

Γ λόγος §1 τὰ πράγματ' ἀποβλέψω-πράγματ' εἰς -πεισόμεθ' αὐτοῖ §2 δέ, ὅτι - μάλ' ἀκριβῶς -ταῦτ' ἀμφοτέρα §3 δ' οὐχ - ἐκεῖν' ἀπορῶ -δ' ὑμᾶς §4 τετταράκοντ' ἐτῶν - τάλανθ' ἐζήκοντ' εἰσφέρειν §5 ἀπεστείλατ' ἔχοντα- τάλαντ' ἀργυρίου-τότ' ἐκεῖσ' ἐβοηθήσαμεν §6 πραχθέντ' οὐκ - πάντ' ἔσεσθ' ὑπὲρ §8 δ' ἐμποδῶν -ταῦτ' ἐπικλῖναι §9 τοῦτ' ἀναβάλλεται §11 ἴσθ' ὅτι §12 βέλπισθ' ὑπὲρ- δ' ὠφελῆσαι §13 βέλτιστ' εἰπόντι- ταῦτ' εὐτρεπίσαι- ὥστ' εἰς §14 ψήφισμ' οὐδενὸς- ψηφίσματ' ἦν §16 χωρὶ' ἄνθρωπος §18 ποιεῖτ' ἀγαθῆ - ἀθροίσαντ' ἐν - βέλτιστ' ἀντὶ - συναμφοτέρ' ἐξῆ

¹⁰⁰²Pearson, 1964:β 96.

¹⁰⁰³Pearson, 1975:225. Αντιστοιχούν με το μήκος των φράσεων που είχε χρησιμοποιήσει ο ρήτορας για πελάτες σε λόγους ιδιωτικών υποθέσεων και στις δικές του προηγούμενες ομιλίες σε δικαστήρια.

¹⁰⁰⁴Βλ. αὐτόθι σσ. 17-18 και Κωνσταντινὸπουλος, 2014:41.

¹⁰⁰⁵Βλ. Voemelius, 1857: prolegomena grammatica pp.4-5.

§ 20 πράγματ' ἐνδέχεται καὶ δυνήσεσθ' ἐξιέναι - τοιαῦτ' ὄνειδη § 21 οὐδ' ἀτυχῆς §22 ὑμέτερ' αἰσχρῶς §24 τετταράκοντ' ἔτη - τάλαντ' εἰς -δ' -δ' ἀνθρώπων § 25 θεάσασθ' ὅποιοι §26 ἄρ' οἶδεν -ἐπράττετ' αὐτοῖς- ἐκτίσαντ' εὐδαιμονίαν §27 πράγματ' ἐκείνοις- πράγματ' ἔχει- ὀραῖτ' ἐρημίας- ἡμέτερ' αὐτῶν §28 τάλαντ' ἀνηλώκαμεν §30 ποθ' ἅπαντ' §31 δ' ὁ §32 φρόνημ' ἔχειν- εἰπόντι ἐμοὶ §33 τοσαῦτ' ἐστὶν ὥστ' ὠφέλειαν § 34 δέοιθ' ἢ - ὅσ' οὗτος §35 δ' οἶ.

Το πολυσύνδετον προσδίδει ἔμφαση, ζωηρότητα, καὶ «αύξηση» σε περιορισμένο βαθμό, ὅσο εἶναι επιτρεπτό στον ρήτορα νὰ ἐπαναλάβει τον ἴδιο σύνδεσμο, χωρὶς νὰ προκαλέσει κόρο, ἢ νὰ καταστρέψει το ἀποτέλεσμα που ἐπιδιώκει (εντυπωσιακά εἶναι τὰ τμήματα 3.7,14,24,33). Παρατηρώντας, τέλος, ὅτι το σχῆμα *ὑποφορᾶς* χρησιμοποιεῖται στις μεταβάσεις των τμημάτων, μάλλον εἰσάγει καὶ μεταβολὴ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ομιλίας.

Ὅσον ἀφορᾶ τώρα στη γλῶσσα, ὁ ρήτορας συνδυάζει ἀμεσότητα, ἀπλότητα, λιτότητα, καὶ ἀκρίβεια, προκειμένου τὰ νοήματα νὰ εἶναι ἐναργὴ καὶ εὐληπτα. Ὁ λόγος γίνεται ἀμεσος με τὴν ἐναλλαγὴ προσώπων. Το πρῶτο πρόσωπο δημιουργεῖ οικειότητα καὶ φανερῶνει τὴ συμμετοχὴ τοῦ ομιλητῆ στα πολιτικὰ δρώμενα. Κάποτε ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀποφυγὴ τραχείας ἐπίπληξης κι ἐνίοτε χρησιμοποιεῖται χάριν ποικιλίας. Σε ἀρκετὰ σημεῖα ὁ λόγος γίνεται τριτοπρόσωπος. Διαμορφώνεται μιὰ πλασματικὴ ἐπικοινωνιακὴ κατάσταση με τὴ χρῆση τῆς ἀντωνυμίας *τις* ἢ ὁποῖα συνοδεύεται ἀπὸ ποικιλία ρημάτων. Ὁ Tzu-I Liao υπογραμμίζει ὅτι οἱ ἀμεσες ἢ ἔμμεσες παρεμβάσεις ἀνώνυμων ομιλητῶν στο δημοσθενικὸ συμβουλευτικὸ *corpus* γενικότερα εἶναι μιὰ προσφιλὴς τεχνικὴ τοῦ Ὀμήρου καὶ ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων¹⁰⁰⁶. Μελετώντας κάποια παραδείγματα στον πρῶτο καὶ δεῦτερο λόγο παρατηρεῖ ὅτι ὁ *τις* ἀμφισβητεῖ τὴν πρόθεση καὶ το περιεχόμενον τῆς ομιλίας τοῦ ρήτορα (14 *Τί οὖν, ἄν τις εἴποι, ταῦτα λέγεις ἡμῖν νῦν; ἴνα γνῶτ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,* καὶ 1.19 *τί οὖν; ἄν τις εἴποι, 'σὺ γράφεις ταῦτ' εἶναι στρατιωτικά;,' μὰ Δί' οὐκ ἔγωγε*), καλεῖται νὰ παράσχει ἕνα ἐπικουρικὸ ἐπιχείρημα (1.12 *εἰ δὲ προησόμεθ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ τούτους τοὺς ἀνθρώπους, εἴτ' Ὀλυνθον ἐκεῖνος καταστρέψεται, φρασάτω τις ἐμοὶ τί τὸ κωλῶν ἔτ' αὐτὸν ἔσται βαδίζειν ὅποι βούλεται*), ἢ θέση τοῦ παρουσιάζεται σε εὐθύ λόγο καὶ μάλιστα ἀξιολογεῖται ὡς δίκαιη (2.5 *Τὸ μὲν οὖν ἐπίορκον κάπιστον καλεῖν ἄνευ τοῦ τὰ πεπραγμένα δεικνύναι λοιδορίαν εἶναι τις ἂν φήσειε κενὴν δικαίως*) καὶ παρουσιάζεται ὡς πρότυπο συμπεριφορᾶς (2.18 *εἰ μὲν γάρ τις ἀνήρ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς οἷος ἔμπειρος πολέμου καὶ ἀγώνων, τούτους μὲν φιλοτιμία πάντας ἀπωθεῖν αὐτὸν ἔφη, βουλόμενον πάνθ' αὐτοῦ δοκεῖν εἶναι τάργα*.).

¹⁰⁰⁶ Ξεν., Ἑλλην. 6.5.49, 7.5.12· Θουκ., 5.74, 7.86, 8.50.

Προσθέτουμε την φράση *ἄν τις θεῖη δικαίως στο τμήμα 1.10*. Αυτή η εναλλακτική φωνή κάποιου από τους ακροατές ή τους προηγούμενους ομιλητές εξυπηρετεί την παράθεση μιας αντικειμενικής πηγής πληροφόρησης που ενισχύει την ειλικρίνεια της αφήγησης, την επιχειρηματολογία και κατ'επέκταση την πειθώ. Πλήθος, εξάλλου, ερωτήσεων, αλλά και το σχήμα προκλήσεως ζωντανεύουν τον λόγο, ξεκουράζουν από τους πολυδαίδαλους συλλογισμούς, καθιστούν τα λεγόμενα πιο σαφή και καλούν το κοινό απαντώντας ασυναίσθητα να παρακολουθεί την πορεία της σκέψης του ομιλητή.

Η απλή γλώσσα με λέξεις απλές που έχουν την καθημερινή τους σημασία, οικείες φράσεις, επιφωνήματα, επαναλήψεις λέξεων, και το σχήμα *ἀντιστροφῆς* (δύο διαδοχικές προτάσεις μπορεί να τελειώνουν με την ίδια λέξη και να δηλώνεται το ίδιο αλλά αντίθετα), αποτελεί αρετή¹⁰⁰⁷, εξασφαλίζει σαφήνεια και συμβάλλει στην ηθοποιία. Η χρήση πολλών συνωνύμων τύπων λειτουργεί εμφατικά και από αισθητική άποψη αποτελούν γλωσσικό πλούτο και ποικίλλουν τον λόγο. Αλλά, με δεδομένο ότι δεν υπάρχει απόλυτη συνωνυμία, αφού κάθε λέξη χρησιμοποιείται με πλήθος σημασιολογικών αποχρώσεων και δεν είναι δυνατό να συμπέσει απολύτως με καμία άλλη, η χρήση της συνωνυμίας από σημασιολογική άποψη παρέχει στον ρήτορα τη δυνατότητα να επιτυγχάνει την ακριβή απόχρωση σ' αυτό που θέλει να εκφράσει. Για παράδειγμα προς αποφυγή παρεξηγήσεων χρησιμοποιούνται κατάλληλα, κατά την θουκυδιδική συνήθεια¹⁰⁰⁸, τύποι των συνωνύμων ρημάτων *οἶμαι* (=σφαλερή γνώμη), *ἡγοῦμαι* (=γνώμη που αποτελεί αξιολογική κρίση), *νομίζω* (=γνώμη χωρίς αμφιβολία), *οἶδα* (=λογική αβέβαιη γνώση), *γιγνώσκω* (=λογική βέβαιη γνώση), *ἐπίσταμαι* (=εμπειρική γνώση), *ἐπιθυμῶ* (=βούληση με συναίσθημα), *βούλομαι* (=βούληση με συναίσθηση), *ἐθέλω* (=βούληση χωρίς συναίσθημα). Στα πλαίσια της ακριβολογίας λειτουργεί, επίσης, το σχήμα *ἐπανορθώσεως*, με το οποίο επιδιορθώνεται μια λέξη για να καταδειχθεί πληρέστερα το νόημα. Και το σχήμα *ὑπόστασις* προσδίδει ἔμφαση και κάνει τα νοήματα πιο αντιληπτά. Στη νέα ελληνική αποδίδεται με :τόσος...ώστε/που, τέτοιος... ώστε/που, τόσο+ επίθετο/τόσο+ επίρρημα... ώστε/που, τόσο...όσο, όσο...τόσο. Οι τύποι αυτοί δείχνουν ότι η αντωνυμία ή το επίρρημα που υπάρχει στην πρώτη πρόταση ή φράση έχει στενή σχέση με τον σύνδεσμο *ώστε/που*, ή με το επίρρημα *όσο* ή *τόσο* που υπάρχει στη

¹⁰⁰⁷Βλ. Διον., *Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως* 13.

¹⁰⁰⁸Βλ. Γεωργοπαπαδάκος, 1982:49.

δεύτερη πρόταση ή φράση, με αποτέλεσμα, όταν κανείς διαβάσει ή ακούει την πρώτη λέξη, αισθάνεται την ανάγκη να διαβάσει ή να ακούσει και τη δεύτερη λέξη. Τα ζευγαρωμένα λοιπόν νοήματα με την «ανταπόκριση» των δύο συνδέσμων καθίστανται πιο σαφή και δεν χάνονται μέσα στο πλήθος των άλλων, των κοινών, νοημάτων. Η πρώτη λέξη στην ουσία προειδοποιεί για την δεύτερη που φέρει το κύριο νοηματικό βάρος. Ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί το σχήμα αυτό κυρίως σαν αναφέρεται σε θέματα ηθικής τάξης που βαραίνουν τον αντίπαλο και τότε το πρώτο μέλος του ζεύγους αναφέρεται στον βαθμό ή στο σημείο θράσους ή φαυλότητας ή αισχροκέρδειας όπου έχει φτάσει ο αντίπαλος. Μάλιστα, εγκλείει στην υπόσταση και το στοιχείο του παραλληλισμού ή της συγκρίσεως, ώστε να γίνεται πιο εντυπωσιακό το σχήμα (π.χ 3.13,25,26).

Χαρακτηριστική είναι και η έμφαση που δίδεται στο αφηρημένο ουσιαστικό. Αποκτά σώμα μέσω της προσωποποίησης και η δράση αντικαθίσταται από την ονοματική δήλωση, δηλαδή από τον ορισμό πραγμάτων και καταστάσεων. Η συχνότατη δε χρήση έναρθρων απαρεμφάτων, κυρίως στον Α λόγο¹⁰⁰⁹, -ένα χαρακτηριστικό κοινό και στον Θουκυδίδη- προσδίδει μεγαλοπρέπεια.

Όλες αυτές οι ρητορικές δεξιότητες εικονίζουν, κατά τον Wooten¹⁰¹⁰, έναν άνθρωπο με ηθική έφεση, ενεργητικό, συνοπτικό και απλό, που εστιάζει στο βασικό σημείο, μα που μπορεί, επίσης, να εξηγήσει προβλήματα με σαφήνεια και διακριτό τρόπο. Χρησιμοποιούμενες δε σωστά παράγουν τόνο σοβαρό, οργισμένο, ειρωνικό ή σαρκαστικό, σπανιότερα συγκινητικό ή χιουμοριστικό¹⁰¹¹.

Δε χωρά αμφιβολία ότι ο Δημοσθένης ανέβηκε στο βήμα μετά από βασανιστική επεξεργασία των λόγων του και όχι *ἐκ τοῦ παραχρῆμ'* κατά τη συνήθεια πολλών, όπως τόνισε στην έναρξη του πρώτου λόγου. Άλλωστε κανένας, ως λέγεται, δεν τον άκουσε ποτέ να μιλά εκ του προχείρου. Οι λόγοι του ήταν πάντα προϊόντα κόπου, ιδιαίτερης προσοχής και επανελέγχου¹⁰¹². Χαρακτηριστική είναι η απάντησή του στο χλευαστικό σχόλιο ενός Πυθέα, φίλου του Φιλίππου, ότι οι λόγοι του μύριζαν

¹⁰⁰⁹ Η χρήση τους αγγίζει ποσοστό της τάξης 2,75% βλ. Sandys, in his commentary on *Philippic* 1 at p. 130.

¹⁰¹⁰ Wooten, 1989: 576–88

¹⁰¹¹ Dobson, 1919: 235

¹⁰¹² Ψ-Πλούτ., *Βίοι τῶν Δέκα ῥητόρων* 848c:...ὄνειδίσαντος δ' αὐτὸν Ἐπικλέους ὅτι ἀεὶ σκέπτοιο «Αἰσχρνοίμην γὰρ (ἄν)» εἶπεν «εἰ τηλικούτω δήμῳ συμβουλεύων αὐτοσχεδιάζοιμι».

φυτίλι¹⁰¹³: «τοῦτον μὲν οὖν ἡμείψατο πικρῶς ὁ Δημοσθένης· 'οὐ ταῦτά' γὰρ εἶπεν 'ἐμοὶ καὶ σοὶ ὁ λόγος ὧ Πυθέα σύννοιδε.»¹⁰¹⁴.

Μια τελευταία επισήμανση· μπορεί ο Διονύσιος να αποφάνθηκε ότι ο Δημοσθένης χρησιμοποιούσε «τὴν αὐτὴν μεσότητα ...»¹⁰¹⁵ με τον Όμηρο, «τὴν μέσην καὶ μικτὴν ἁρμονίαν»¹⁰¹⁶, ωστόσο δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο το αθηναϊκό κοινό να άκουσε και χυδαίες λέξεις ή φράσεις που ο ρήτορας χρησιμοποίησε λόγω συναισθηματικής φόρτισης αλλά δεν τις συμπεριέλαβε, όταν δημοσίευσε ύστερα από επεξεργασία τους λόγους του¹⁰¹⁷. Σε γενικές, πάντως γραμμές, βάσει των λόγων που έχουμε στη διάθεσή μας, ο Διονύσιος είχε απόλυτο δίκιο που αξιολόγησε τον Δημοσθένη ως πρότυπο στην επιλογή των λέξεων¹⁰¹⁸.

• ΑΛΛΑ ΘΕΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΗΘΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΘΟΣ

Βασικό και ευδιάκριτο θέμα των τριών λόγων είναι να σωθεί η Όλυνθος. Ωστόσο, ο Tuplin επισήμανε ότι γύρω απ'αυτό περιστρέφονται ποικίλα θέματα¹⁰¹⁹ στα οποία αντανακλάται η κοσμοθεωρία του ομιλητή. Η παρουσίαση τους άλλοτε είναι εναργής, συχνά δε κρυπτική. Στον σχολιασμό των λόγων διαπιστώθηκε ότι τα θέματα αυτά ενισχύουν την επιχειρηματολογία και εξυπηρετούν την προβολή του ήθους ομιλητή και ακροατών αλλά και τον στόχο της ηθοποιίας¹⁰²⁰, ώστε να κερδίζει ο Δημοσθένης τη συμπάθεια, να προκαλεί την αντιπάθεια για τον αντίπαλο, ή τις πράξεις, ή τη νοοτροπία που καταγγέλλει, ή να επιτυγχάνει όλ' αυτά μαζί. Θεωρούμε ιδιαίτερα διαφωτιστικό να τα συγκεντρώσουμε, προκειμένου να σχηματιστεί μια πλήρης εικόνα για την αποτελεσματικότητά τους.

¹⁰¹³Ψ-Πλούτ., *Βίοι τῶν Δέκα ῥητόρων* 848 d «Ἱστοροῦσι δ' ὡς οὐδὲ λόχον ἔσβεσεν, ἄχρι πενήκοντα ἐτῶν ἐγένετο, διακριβῶν τοὺς λόγους» και Πλούτ., *Δημ.* 8 και Πυθέας *ἐπισκώπτων ἐλλυχνίων ἔφησεν ὄζειν αὐτοῦ τὰ ἐνθυμήματα.*

¹⁰¹⁴Βλ. Πλούτ., *Δημ.*, 8.

¹⁰¹⁵*Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* 24.

¹⁰¹⁶*Περὶ Δημοσθένους λέξεως* 42.

¹⁰¹⁷Βλ. Becker, 1829: 145 σημ. 7.

¹⁰¹⁸*Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* 18 ὅρος γὰρ δὴ τις ἐστὶν ἐκλογῆς τε ὀνομάτων καὶ κάλλους συνθέσεως Δημοσθένους και στο β βιβλίο του *περὶ Μιμήσεως* απ.6 ὁ δὲ Δημοσθενικὸς ...λέξεων ἐκλογῆ κεκοσμημένος.

¹⁰¹⁹Κάποια επανεμφανίζονται και σε άλλους λόγους βλ. Tuplin 1998 :310.

¹⁰²⁰*Ρητ.* 1356a5

1/Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

Στην παράγραφο 16 της τρίτης δημηγορίας ο Δημοσθένης ακούγεται να λέει για τον Φίλιππο μ' έντονο πάθος: *οὐκ ἐχθρός; οὐκ ἔχων τὰ ἡμέτερα; οὐ βάρβαρος; οὐχ ὅ τι ἂν εἴποι τις*; Ο χαρακτηρισμός *βάρβαρος* έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις και διαφωνίες σχετικά με το αν εγείρεται θέμα ελληνικότητας των Μακεδόνων. Η πλειονότητα της επιστημονικής κοινότητας είναι κατηγορηματικά αρνητική¹⁰²¹. Αν και πλήθος αρχαίων πηγών συνηγορούν προς τη θέση αυτή, θα περιοριστούμε στις πιο αντιπροσωπευτικές που αφορούν στον Φίλιππο, προκειμένου να κατανοήσουμε γιατί ο Δημοσθένης τον αποκάλεσε *βάρβαρο*.

Ξεκινώντας από τον αρχαίο Σχολιαστή λαμβάνουμε τη διαβεβαίωση ότι η λέξη *βάρβαρος* έχει υβριστικό χαρακτήρα και όχι εθνικό¹⁰²². Όντως, είναι απίθανο να αγνοεί ο Δημοσθένης την ιστορική αλήθεια του Ηροδότου¹⁰²³, και κυρίως του Θουκυδίδη¹⁰²⁴, ότι ο Φίλιππος είναι Έλληνας Αργεῖος, καταγόμενος από τό γένος του Ηρακλή. Επιπλέον, αποκλείεται στο μυαλό του ρήτορα η λέξη *βάρβαρος* να έχει τη σημασία του ξένου, τη στιγμή που είχε και ο ίδιος είχε γίνει αποδέκτης ανάλογης προσβολής από τον Αισχύνη¹⁰²⁵.

¹⁰²¹ Για επιχειρήματα εναντίον της ελληνικότητας των Μακεδόνων βλ. Badian, 1982:33-51.

¹⁰²² Σ: *Υβρίσαι τοῦτον (Φίλιππον) βουλόμενος (Δημοσθένης) καλεῖν βάρβαρον, ἐπεὶ εἰ τὸ ἀληθές σκοπήσει, εὐρήσει αὐτὸν Ἑλληνα Αργεῖον καὶ ἀπὸ Ἡρακλέους τὸ γένος καταγόμενον, ὡς πάντες οἱ ἱστορικοὶ μαρτυροῦσι*

¹⁰²³ Ηρόδ., Η 137.1 *τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου τούτου ἑβδομος γενέτωρ Περδίκκης ἐστὶ ὁ κτησάμενος τῶν Μακεδόνων τὴν τυραννίδα τρόπῳ τοιῷδε. ἐξ Ἀργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριοὺς τῶν Τιμηνοῦ ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀπίκοντο ἐς Λεβαίην πόλιν καὶ Θ 45 αὐτὸς τε γὰρ Ἑλληνα γένος εἰμί τῶρχαῖον καὶ ἀντ' ἐλευθέρης δεδουλωμένην οὐκ ἂν ἐθέλοιμι ὄραν τὴν Ἑλλάδα..*

¹⁰²⁴ Θουκ. 2.99 *τὴν δὲ παρὰ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τιμενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἀργους, πρῶτοι ἐκτέσαντο. Ἄλλωστε, καὶ ὁ Ἰσοκράτης υπενθυμίζει στον Φίλιππο τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν (Πρὸς Φίλιππον 32 Ἀργος μὲν γὰρ ἐστὶ σοὶ πατρίς, ἧς δίκαιον τσαύτην σε ποιῆσθαι πρόνοιαν ὅσῃν περ τῶν γονέων τῶν σαυτοῦ) καὶ τὸν προτρέπει νὰ φανεῖ ἀντάξιός τῶν προγόνων τοῦ οδηγώντας τους Ἑλληνας σὲ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων (Πρὸς Φίλιππον 127).*

¹⁰²⁵ Ὁ Αἰσχύνης προσβάλλει τὸν Δημοσθένη γιὰ τὴν Σκυθικὴν καταγωγὴν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μητέρας τοῦ καὶ λέει ὅτι μόνον κατὰ τὴν γλῶσσαν ἐλληνίζει βλ. Αἰσχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 172 *κάκεϊ λαμβάνει δωρεὰν παρὰ τῶν τυράννων τοὺς ἀνομασμένους Κήπους, καὶ γαμῆ γυναικᾶ πλουσίαν μὲν νῆ Δία καὶ χρυσίον ἐπιφερομένην πολὺ, Σκύθιν δὲ τὸ γένος, ἐξ ἧς αὐτῶ γίνονται θυγατέρες δύο, ἃς ἐκεῖνος δεῦρο μετὰ πολλῶν χρημάτων ἀποστείλας, συνώκισε τὴν μὲν ἑτέραν ὁτιδήποτε, ἵνα μὴ πολλοῖς ἀπεχθάνωμαι, τὴν δ' ἑτέραν ἔγχε παριδὼν τοὺς τῆς πόλεως νόμους Δημοσθένης ὁ Παιανιεύς, ἐξ ἧς ὑμῖν ὁ περίεργος καὶ συκοφάντης Δημοσθένης γεγένηται. οὐκοῦν ἀπὸ μὲν τοῦ πάππου πολέμιος ἂν εἴη τῷ δήμῳ, θάνατον γὰρ αὐτοῦ τῶν προγόνων κατέγνωτε, τὰ δ' ἀπὸ τῆς μητρὸς Σκύθης, βάρβαρος*

Ο Τσάτσος συμπεραίνει βάσει κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας ότι *βάρβαροι* χαρακτηρίζονταν εκείνοι οι Έλληνες που δεν είχαν αγγίξει τα πολιτιστικά πρότυπα της νότιας Ελλάδας¹⁰²⁶, δηλαδή όσοι υπερέβαιναν το μέτρο¹⁰²⁷ και είχαν δεσποτική συμπεριφορά, απρεπείς τρόπους, ήταν ακαλλιέργητοι και δεν παρήγαγαν πολιτισμό¹⁰²⁸. Αν προσέξουμε το τμήμα 24 του *Γ Όλυνθιακού* (*ὕπήκουε δ' ὁ ταύτην τὴν χώραν ἔχων αὐτοῖς βασιλεύς, ὥσπερ ἐστὶ προσῆκον βάρβαρον Ἕλλησι*), ο Δημοσθένης υποκλινόμενος στην αξία της ελευθερίας, την οποία συνέλαβαν και υλοποίησαν οι πολιτιστικά ανώτεροι Έλληνες, αναπαράγει τον κολακευτικό αφορισμό τους από τον Ευριπίδη¹⁰²⁹ «*βαρβάρων δ' Ἕλληνας εἰκός ἄρχειν, ἀλλ' οὐ βαρβάρους, μῆτερ, Ἑλλήνων τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι*»¹⁰³⁰. Κατά τον Αριστοτέλη βάρβαρος και δούλος ταυτίζονται¹⁰³¹. Στο περσικό κράτος ὅλοι ἦταν δούλοι του Μεγάλου Βασιλέως¹⁰³². Και σύμφωνα με τον Πλάτωνα δεν υπάρχει μεγαλύτερη συμφορά από το να ἄρχεται ο ανώτερος από τον κατώτερο¹⁰³³. Ὅσον

ἐλληνίζων τῇ φωνῇ. · Επαναλαμβάνει την μομφή στον *Περὶ Παραπρεσβείας* 78 καὶ ταῦτα, ὧ *Δημόσθενης, ἐκ τῶν νομάδων Σκυθῶν τὸ πρὸς μητρὸς ὧν γένος...*

¹⁰²⁶Τσάτσος, 1971: 258.

¹⁰²⁷Ο Δημοσθένης προσανατολίζει σ' αυτήν την άποψη στον *Γ Φιλ.* 32 *καίτοι τί τῆς ἐσχάτης ὕβρεως ἀπολείπει; οὐ πρὸς τῷ πόλεις ἀνηρηκέναι τίθησι μὲν τὰ Πύθια, τὸν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα, κἂν αὐτὸς μὴ παρῆ, τοὺς δούλους ἀγωνοθετήσοντας πέμπει;*

¹⁰²⁸Ο Θουκυδίδης αποκαλεί τους Λακεδαιμόνιους, τους Αμβρακιώτες και τους Χάονες, οι οποίοι προσπάθησαν αποτυχημένα να υποτάξουν την Ακαρνανία «βαρβάρους», όχι όμως και τους χίλιους Μακεδόνες που επιτέθηκαν αργότερα (2.80–82 *...προσῆσαν Χάονες καὶ ἄλλοι βάρβαροι... Οἱ δὲ Στράτιοι τροπαῖον ἔστησαν τῆς μάχης τῆς πρὸς τοὺς βαρβάρους*). Ο Στράβων (*Γεωγραφικά* 7.7.1) παραδίδει ότι οι Έλληνες της Νοτίου Ελλάδος, Αθηναῖοι, Σπαρτιάτες, Αργεῖοι, Θηβαῖοι αποκαλοῦσαν τους Έλληνες της Αιτωλίας, της Ακαρνανίας και εν μέρει της Ηπείρου «βαρβάρους» λόγω της μικρῆς συμβολῆς τους στις ιστορικές εξελίξεις. Ο Ισοκράτης στην *Ἐπιστολή 9 πρὸς Ἀρχίδαμον* (8-10) βάλλει τους Έλληνες μισθοφόρους στην υπηρεσία των Περσῶν που *τῷ δὲ τρόπῳ τῷ τῶν βαρβάρων χρωμένους*. Στον *Εὐαγόρα* 19,20,47,66,67 λέει ότι ὅσο οι Σαλαμῖνιοι ἦταν εκβαρβαρωμένοι σ' ἓναν Φοῖνικα ηγεμόνα οὔτε τέχνη παρήγαν, οὔτε εμπόριο ἔκαναν, οὔτε λιμάνι εἶχαν. Ὡστόσο στην δ. 614-18 της Οδύσσειας οι Φοῖνικες αποκαλοῦνται «*ναυσικλυτοί*» («ζακουστοί ναύτες») και ο Μενέλαος στην α.617 προσφέρει στον Τηλέμαχο ἓναν χρυσάργυρο κρατήρα, «*ἔργον Ἡφαίστοιο, πόρην δὲ δὲ Φαίδιμος ἦρως, Σιδονίων βασιλεύς*. Στις *Νεφέλες* ο Σωκράτης θεωρεῖ ακαλλιέργητο τον Στρεψιάδη, σαν λέει στον στ. 492 *ἄνθρωπος ἀμαθῆς οὕτωσὶ καὶ βάρβαρος*.

¹⁰²⁹Γα κύρια χαρακτηριστικά του βάρβαρου λαοῦ εἶναι κατὰ τον Λεκατσά (χχ:76): «α) Ασύνταχτος εἰς κράτος-πόλιν λαός νομαδικός ἢ εἰς ἑκτασιν γῆς εγκατεστημένος. β) Δεσποτική εξουσία θεωρούμενη ὑπὸ των δεσποζομένων ως φυσική, δικαία και νόμιμος. Κατὰ τον Αριστοτέλη, οι βάρβαροι εἶναι φύσει ανελεύθεροι και προωρισμένοι εἰς ταπεινῶν και δουλικόν βίον (*Πολιτ.* I, 1.5, 1252 b 7)». Πρβλ και Εὐρ., *Φοῖνισσαι* 403: *Δούλου τόδ' ἐστίν, μὴ λέγειν ἄ τις φρονεῖ*.

¹⁰³⁰Εὐρ., *Ἰφιγ. ἐν Αὐλίδι* 1400.

¹⁰³¹*Πολιτικά* 1252 b *Βάρβαρον καὶ δοῦλον ταὐτὸν φύσει*.

¹⁰³²Εὐρ., *Ἑλένη* 276 *τὰ βαρβάρων γὰρ δοῦλα πάντα πλὴν ἑνός*.

¹⁰³³*Πολιτεία* 347 c *τῆς δὲ ζημίας μεγίστη τὸ ὑπὸ πονηροτέρου ἄρχεσθαι*.

αφορά δε στην απολίτιστη συμπεριφορά των Μακεδόνων μαρτυρία του Πλουτάρχου βεβαιώνει ότι την ομολογούσε και ο ίδιος ο Φίλιππος¹⁰³⁴.

Βάσει, λοιπόν, των ανωτέρω στοιχείων καταλαβαίνουμε ότι ο ρήτορας δεν μπορεί να φανταστεί τους συμπολίτες του να γίνουν δούλοι δούλων, όπως είχαν καταντήσει οι Ρόδιοι¹⁰³⁵. Έχοντας, λοιπόν, μιλήσει στον *A* και *B Ολυνθιακό* για την επιορκία και ύβρη του Φιλίππου, παρασύρεται¹⁰³⁶ αυτή τη στιγμή από το έντονο μίσος του για έναν τέτοιο άνθρωπο που διοικούσε δεσποτικά και στερούνταν αγωγής και τον χαρακτηρίζει *βάρβαρο*. Παρεμπιπτόντως, η ίδια επικριτική αμετροέπεια για τον Φίλιππο βεβαιώνεται στον *Περὶ Παραπρεσβείας* δημοσθενικό λόγο από την πλευρά του *Αισχύνη*¹⁰³⁷. Αλλά και στη φράση: «*Ἀρχελάῳ δουλεύσομεν, Ἕλληνες ὄντες βαρβάρῳ;*» που προέρχεται από το μοναδικό απόσπασμα του *Ὑπὲρ Λαρισαίων*¹⁰³⁸ λόγου του ρήτορα Θρασύμαχου από τη Χαλκηδόνα¹⁰³⁹ παρατηρείται ανάλογη φόρτιση κατά του Μακεδόνα βασιλιά Αρχελάου. Ο αυτός λεκτικός παροξυσμός, στα πλαίσια της ψυχολογίας της γλώσσας, επιβιώνει έως τις μέρες μας στη φράση «φέρεται σαν βάρβαρος». Τι άλλο εννοούμε από ότι φέρεται ανάγωγα, απαίδευτα, άξεστα, πρωτόγονα, και αυταρχικά;

Ξεκάθαρα στόχος του Δημοσθένη είναι να καλέσει τους Αθηναίους, αφού σεμνυνθούν για την ανωτερότητά τους, να εκστρατεύσουν εναντίον του πολιτιστικά κατώτερου Μακεδόνα¹⁰⁴⁰ και να μην του επιτρέψουν να τους αφαιρέσει το κεκτημένο δικαίωμά τους να άρχουν.

¹⁰³⁴Μετά την κατάληψη της Ολύνθου, φίλοι του Λασθένη παραπονέθηκαν στον Φίλιππο ότι κάποιοι Μακεδόνες τους κατηγορούσαν ως προδότες. Η απάντηση του βασιλιά ήταν: «σκαιούς ἐφη φύσει και αγροίκους εἶναι Μακεδόνας την σκάφην σκάφην λέγοντας» βλ. Πλούτ., *Βασιλέων ἀποφθέγματα και στρατηγῶν* §30.

¹⁰³⁵*ὑπὲρ Ῥοδίων* 15 τὰ ὑμέτερ' ὑμῖν φθονήσαντες τὴν ἑαυτῶν ἐλευθερίαν ἀπολωλέκασι, καὶ παρὸν αὐτοῖς Ἕλλησι καὶ βελτίοσιν αὐτῶν [ὑμῖν] ἐξ ἴσου συμμαχεῖν, βαρβάρους καὶ δούλοις, οὓς εἰς τὰς ἀκροπόλεις παρῆνται, δουλεύουσιν.

¹⁰³⁶Παπαρηγόπουλος, (χχ): 402.

¹⁰³⁷*Περὶ Παραπρεσβείας* 305 *Βάρβαρον τε γὰρ πολλάκις καὶ ἀλάστορα (=ολέθριο) τὸν Φίλιππον ἀποκαλῶν ἐδημηγόρει.*

¹⁰³⁸Περίπου το 400 π.Χ.βλ. H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin 1952 6 85, B2 .

¹⁰³⁹Πολιτικός αντίπαλος των Ακευάδων και του Αρχελάου.

¹⁰⁴⁰*Βάρβαρο τον χαρακτηρίζει πάλι στον Γ Φιλ.* 31-32 *εἰ δε γε δοῦλος ἢ ὑποβολιμαῖος τὰ μὴ προσήκοντ' ἀπόλλυε καὶ ἐλυμαίνετο, Ἡράκλεις ὄσω μᾶλλον δεινὸν καὶ ὀργῆς ἄξιον πάντες ἂν ἔφησαν εἶναι. ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ Φιλίππου καὶ ὧν ἐκεῖνος πράττει νῦν, οὐχ οὕτως ἔχουσιν, οὐ μόνον οὐχ Ἕλληνας ὄντος οὐδὲ προσήκοντος οὐδὲν τοῖς Ἕλλησιν, ἀλλ' οὐδὲ βαρβάρου ἐντεῦθεν ὅθεν καλὸν εἰπεῖν, ἀλλ' ὀλέθρου Μακεδόνας, ὅθεν οὐδ' ἀνδράποδον σπουδαῖον οὐδὲν ἦν πρότερον πρίασθαι. και στον Δ Φιλ., 33-34 οἶμαι δεῖν ὑμᾶς πρεσβεῖαν ἐκπέμπειν, ἥτις τῷ βασιλεῖ διαλέξεται, καὶ τὴν ἀβελτερίαν ἀποθέσθαι, δι' ἣν πολλάκις ἠλαττώθητε, ὁ δὲ βάρβαρος, καὶ ὁ κοινὸς ἅπασιν ἐχθρὸς, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα.*

2/Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΑΠΕΙΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Ο Ober¹⁰⁴¹, εξετάζοντας την αμυντική νοοτροπία των Αθηναίων τον 4^ο αι., επισημαίνει ότι ο Δημοσθένης ξεχωρίζει για τη συνεισφορά του στην πρόταση να ανοικοδομηθούν τα τείχη της Αθήνας¹⁰⁴². Έχοντας σαφή επίγνωση του αθηναϊκού φόβου λόγω μιας επικείμενης εισβολής στην ανοχύρωτη πόλη, τον εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο στους Ολυνθιακούς λόγους, δραματοποιώντας μάλιστα σε πολλά σημεία (1.15, 1.25, 1.27) τις πιθανές συνέπειες, για να διεγείρει τα συναισθήματα των ακροατών.

Όλα τα χωρία όπου αποτυπώνεται το θέμα της μακεδονικής απειλής για την αθηναϊκή πόλη έχουν υπογραμμιστεί από τον Tuplin¹⁰⁴³. Πιο συγκεκριμένα στο πρώτο λόγο αφιερώνονται τέσσερις παραγράφοι (§§ 12-15), για να υποβληθεί στο τέλος με αποσιώπηση η εντύπωση επίθεσης στην Αθήνα (*ὅποι τις ἂν εἴποι*). Στην §24 οι Αθηναίοι καλούνται να φανταστούν ότι ο Φίλιππος χτυπά ταυτοχρόνως με τον συνοριακό του πόλεμο την πόλη τους (*λογιζομένους, εἰ Φίλιππος λάβοι καθ' ἡμῶν τοιοῦτον καιρὸν καὶ πόλεμος γένοιτο πρὸς τῇ χώρᾳ, πῶς ἂν αὐτὸν οἴεσθ' ἑτοίμως ἐφ' ὑμᾶς ἐλθεῖν*;)· Στις §§ 25-27 προκαλούνται να επιλέξουν έναν πόλεμο στη Μακεδονία ή στην Αθήνα (*ἔτι τοίνυν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μηδὲ τοῦθ' ὑμᾶς λανθανέτω, ὅτι νῦν αἴρεσίς ἐστιν ὑμῖν πότερ' ὑμᾶς ἐκεῖ χρῆ πολεμεῖν ἢ παρ' ὑμῖν ἐκεῖνον*), γιατί ούτε η Θήβα ούτε η Φωκίδα (*Θηβαῖοι; μὴ λίαν πικρὸν εἶπεῖν ἧ-- καὶ συνεισβαλοῦσιν ἑτοίμως· ἀλλὰ Φωκεῖς; οἱ τὴν οἰκείαν οὐχ οἴοι τε ὄντες φυλάττειν, ἐὰν μὴ βοηθήσῃθ' ὑμεῖς; ἢ ἄλλος τις; ἀλλ', ὧ τᾶν, οὐχὶ βουλήσεται*.) μπορούν να εμποδίσουν τη μετάβαση από την Όλυνθο στην Αθήνα. Στην ουσία ο Δημοσθένης, έχοντας αναγνωρίσει τη ζωτική σημασία της φιλίας και συμμαχίας μεταξύ της Αθήνας και της Θήβας στον αγώνα εναντίον του Φιλίππου, προειδοποιεί εμμέσως ότι, αν πέσει η Όλυνθος, μόνο οι Θηβαῖοι θα εμποδίσουν την επίθεση του Φιλίππου εναντίον της Αθήνας· αλλά επίκειται μεγάλος κίνδυνος για τη Θηβαϊκή πόλη¹⁰⁴⁴. Και συνεχίζει αναφέροντας πως, αν ο πόλεμος εντοπιστεί στην Αθήνα, θα προκύψουν υλικές ζημιές και εξευτελισμός

¹⁰⁴¹Ober, 1985: 58.

¹⁰⁴²Δημ., *Περὶ Στεφάνου* 299 *διὰ ταῦτ' ἀξιῶ τιμᾶσθαι. τὸν δὲ τειχισμὸν τοῦτον, ὃν σύ μου διέσυρες, καὶ τὴν ταφρείαν ἄξια μὲν χάριτος καὶ ἐπαίνου κρίνω, πῶς γὰρ οὐ; πόρρω μέντοι πού τῶν ἑμαυτῶ πεπολιτευμένων τίθεμαι. οὐ λίθοις ἐτείχισα τὴν πόλιν οὐδὲ πλίνθοις ἐγώ, οὐδ' ἐπὶ τούτοις μέγιστον τῶν ἑμαυτοῦ φρονῶ: ἀλλ' ἐὰν τὸν ἐμὸν τειχισμὸν βούλη δικαίως σκοπεῖν, εὐρήσεις ὄπλα καὶ πόλεις καὶ τόπους καὶ λιμένας καὶ ναῦς καὶ πολλοὺς ἵππους καὶ τοὺς ὑπὲρ τούτων ἀμυνομένους:*

¹⁰⁴³Tuplin, 1998:315 υποσημ. 45.

¹⁰⁴⁴Markle, 1974: 259.

(εἰ δὲ δὴ πόλεμός τις ἤξει, πόσα χρή νομίσει ζημιώσεσθαι; καὶ πρόσεσθ' ἢ ὕβρις καὶ ἔθ' ἢ τῶν πραγμάτων αἰσχύνη, οὐδεμιᾶς ἐλάττων ζημίας τοῖς γε σώφροσιν). Στην §28 προτρέπει να απωθήσουν τον πόλεμο από την Αττική στη Μακεδονία και να σώσουν την ακεραιότητα της πατρίδας (*φοβεροὶ φύλακες τῆς οἰκείας ἀκεραίου γένωνται*).

Στην τρίτη δημηγορία επαναλαμβάνει ότι λόγω της εχθρικής διάθεσης των Θηβαίων απέναντι στους Αθηναίους και της οικονομικής εξάντλησης των Φωκέων, εάν αμεληθεί η κατάσταση, ο Φίλιππος θα στρέψει τις δυνάμεις του στα αθηναϊκά πράγματα (3.8 *μηδενὸς δ' ἐμποδῶν ὄντος Φιλίππου τὰ παρόντα καταστρεψαμένῳ πρὸς ταῦτ' ἐπικλῖναι τὰ πράγματα*). Τέλος, αν κάποιος μεταθέτει για τη στιγμή της μακεδονικής επίθεσης στην Αττική τη λήψη των αναγκαίων μέτρων, προφανώς θέλει να δει τα δεινά από κοντά, ενώ μπορεί να ακούει ότι συμβαίνουν αλλού (3.9 *ἀλλὰ μὴν εἴ τις ὕμῶν εἰς τοῦτ' ἀναβάλλεται ποιήσῃν τὰ δέοντα, ἰδεῖν ἐγγύθεν βούλεται τὰ δεινά, ἐξὸν ἀκούειν ἄλλοθι γιγνόμενα, καὶ βοηθοὺς ἑαυτῷ ζητεῖν, ἐξὸν νῦν ἑτέροις αὐτὸν βοηθεῖν· ὅτι γὰρ εἰς τοῦτο περιστήσεται τὰ πράγματα, ἐὰν τὰ παρόντα προώμεθα, σχεδὸν ἴσμεν ἅπαντες δήπου*).

Στόχος, λοιπόν, θα πρέπει να είναι η επιλογή ανάμεσα σ' έναν μακρινό ή κοντινό πόλεμο.

3 / ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΩΝ ΚΑΙ ΕΙΣΦΟΡΑ

Βασικό είναι το θέμα της ανάγκης για χρηματοδότηση εκστρατειών. Στο εδάφιο 1.19 ο ρήτορας συμβουλεύει εμμέσως να καταργηθούν τα θεωρικά και στο 3.10 υποστηρίζει ανοικτά να μετατραπούν σε στρατιωτικά με νομικές τροποποιήσεις. Εκτός από το γεγονός ότι υποδεικνύει τον τρόπο εύρεσης χρημάτων, λόγω της βεβαιότητας ότι οι ελπίδες να βρεθούν πολλοί πόροι είναι περιορισμένες- αν όχι φρούδες- (3.19 *ἀλλὰ θαυμάζω εἴ τῶ ποτ' ἀνθρώπων ἢ γέγονεν ἢ γενήσεται, ἂν τὰ παρόντ' ἀναλώσῃ πρὸς ἃ μὴ δεῖ, τῶν ἀπόντων εὐπορήσῃ πρὸς ἃ δεῖ*), με το θέμα των θεωρικών βάζει και τους πολιτικούς του αντιπάλους. Ο Εύβουλος μπορεί να ισχυριζόταν ότι ενδιαφερόταν για τη διατήρηση των οικονομικών πόρων. Ο Δημοσθένης λέει μεταφορικά ότι η πόλη δαπανά πολλά (1.11), ο κόσμος δανείζεται (1.15) και οι υποθέσεις διεκπεραιώνονται με βάση το ξεπερασμένο δυσβάστακτο φορολογικό σύστημα (2. 29 *πρότερον κατὰ συμμορίας εἰσεφέρετε*). Επιπλέον, από τη συχνή επανάληψη της προτροπής να εισφέρουν ὅλοι πρόθυμα χωρίς να θεωρούν το

μέτρο της εισφοράς επαχθές ούτε να το αναθέτουν σε άλλους (1.16 *εἰσφέροντας προθύμως*, 2.24 *τὰ ὑμέτερ' αὐτῶν ἀνηλίσκετ' εἰσφέροντες νυνὶ δ' ὀκνεῖτ' ἐξίεναι καὶ μέλλετ' εἰσφέρειν ὑπὲρ τῶν ὑμετέρων αὐτῶν κτημάτων*, 2.27 *φημὶ δὴ δεῖν εἰσφέρειν χρήματα, αὐτοὺς ἐξίεναι προθύμως*, 2.31 *λέγω δὴ κεφάλαιον, πάντας εἰσφέρειν ἀφ' ὅσων ἕκαστος ἔχει τὸ ἴσον*, 2.30 *τοῖς δ' ἀναγκάζεσθαι τριηραρχεῖν, εἰσφέρειν, στρατεύεσθαι*) φαίνεται πως τα δημόσια οικονομικά της Αθήνας δεν ήταν ανθηρά. Σαφώς, ο ρήτορας διαπνέεται από αίσθηση δημόσιου καθήκοντος αλλά η συγκέντρωση χρημάτων και η εμμονή του και στους τρεις λόγους να γίνει αυτή αποτελούν τουλάχιστον ενμέρει μέθοδο λογοτεχνικού χειρισμού του ακροατηρίου.

4/ Η ΜΙΣΘΟΦΟΡΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

Ο Δημοσθένης διδάσκει τους Αθηναίους να εκστρατεύσουν αυτοπροσώπως στην Όλυνθο (1.6). Επανέρχεται συχνότατα σ' αυτή την άποψη στα τμήματα 2.4, 13, 24, 27,31 και δεν διστάζει να υποβαθμίσει τη φήμη των μισθοφόρων που περιστοιχίζουν τον Φίλιππο (2.17 *οἱ δὲ δὴ περὶ αὐτὸν ὄντες ξένοι καὶ πεζέταιροι δόξαν μὲν ἔχουσιν ὡς εἰσὶ θαυμαστοὶ καὶ συγκεκροτημένοι τὰ τοῦ πολέμου, ὡς δ' ἐγὼ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ γεγενημένων τινὸς ἤκουον, ἀνδρὸς οὐδαμῶς οἴου τε ψεύδεσθαι, οὐδένων εἰσὶν βελτίους*), παρά τη γενικότερη εκτίμηση για την ανδρεία τους¹⁰⁴⁵. Τονίζει ότι οι επιτυχίες του Φιλίππου είναι αποτέλεσμα της προσωπικής του παρουσίας στις μάχες¹⁰⁴⁶ σ' αντίθεση με την απουσία των Αθηναίων (1.2 *παρέσται τοῖς πράγμασι* 2.23 *παρῶν ἐφ' ἅπασι*). Στο 3.35 αναφέρεται στις ειδήσεις που φθάνουν στην πόλη σχετικά με νίκες στρατηγών, οι οποίες, ωστόσο, εξαρτώνται από τυχάρπαστους μισθοφόρους (*ὅτι δ' οἱ τοῦ δεῖνος νικῶσι ξένοι, ταῦτα πυνθάνεσθαι*).

Εντούτοις, όπως προκύπτει από το τμήμα 2. 27 (*νῦν δ' ὅ τι μὲν φυλάζομεν, οὐδέν ἐσθ' ὑπὸ τοῦ πολέμου λοιπὸν τῶν πρότερον, κτήσασθαι δὲ δεῖ*), θεωρεῖ ότι η διαφύλαξη εδαφών μπορεί να γίνει με ξενικά στρατεύματα, η απόκτηση, όμως, μόνο από τους ίδιους τους Αθηναίους ως στρατιώτες.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁵ Βλ. αυτόθι σ. 20 και υποσημ. 101,102, 667.

¹⁰⁴⁶ Πρβλ *Α Φιλ. 5 φύσει τὰ τῶν ἀπόντων τοῖς παροῦσι...*

¹⁰⁴⁷ Για τη θέση αυτή που έχει διατυπωθεί και σ' άλλους λόγους του βλ. αυτόθι σ. 44.

5/ΟΙ ΦΗΜΕΣ ΚΑΙ Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥΣ

Βασική ιδέα που διατρέχει και τους τρεις λόγους, αλλά σύντομα, είναι η δύναμη που είχε η διασπορά φημών να καθιστά τον δήμο αναποφάσιστο¹⁰⁴⁸. Οι πολίτες παρουσιάζονται με μια εμμονή στη συγκέντρωση πληθώρας πληροφοριών από άλλους¹⁰⁴⁹, χωρίς να διαθέτουν αυτηκοία, και εξαιτίας αυτής της ροπής καθυστερούν τη λήψη αποφάσεων (2.23 *ἡμῶν μελλόντων ...καὶ πυνθανομένων περιγίγνεται*). Στο εδάφιο 3.35 ακούμε τον ρήτορα να λέει ότι οι «ειδήσεις» που φθάνουν στην πόλη σχετικά με νίκες στρατηγών προκαλούν υπέρμετρη χαρά, (*ὅτι δ' οἱ τοῦ δεῖνος νικᾶσι ξένοι, ταῦτα πυνθάνεσθαι*). Οι Αθηναίοι στοχοποιούνται, γιατί εξυπηρετούνται προσωπικά από τις φήμες και για τον λόγο αυτόν δεν προβαίνουν σε επιβεβαίωσή τους. Αντιθέτως, ο ρήτορας έχει επίγνωση του ανυπόστατου κάποιων φημών κι αυτός είναι ο λόγος που τον ωθεί στο να *ἀκούει* και όχι να *πυνθάνεται*. Τονίζοντας την έμμεση αυτηκοία του στο σημείο όπου λέει ότι οι Θεσσαλοί θα αντισταθούν στην πρόθεση του Φιλίππου να εκμεταλλευτεί τα έσοδά τους από τα λιμενικά τέλη και από τους εμπορικούς φόρους, (1.22 *ἤκουον δ' ἔγωγέ τινων*) και σ' εκείνο όπου πιστοποιεί μέσω ενός ειλικρινούς ανθρώπου (2. 17 *ὡς δ' ἐγὼ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ γεγενημένων τινὸς ἤκουον, ἀνδρὸς οὐδαμῶς οἴου τε ψεύδεσθαι, οὐδένων εἰσὶν βελτίους*) ότι οι Μακεδόνες είναι δήθεν αξιοθαύμαστοι (2.18-19), κερδίζει σε αξιοπιστία και ειλικρίνεια¹⁰⁵⁰. Φροντίζει, όμως, να διευκρινίσει ότι η κατηγορία του Φιλίππου ως *ύβριστή* πηγάζει από φήμες (1.23 *καὶ ἄνθρωπος ύβριστῆς, ὡς φασιν*)¹⁰⁵¹,

¹⁰⁴⁸ Φιλ.Α 36 *ἄμ' ἀκηκόαμέν τι καὶ τριηράρχους καθίσταμεν καὶ τούτοις ἀντιδόσεις ποιούμεθα καὶ περὶ χρημάτων πόρου σκοποῦμεν, καὶ μετὰ ταῦτ' ἐμβαίνειν τοὺς μετοίκους ἔδοξε καὶ τοὺς χωρὶς οἰκοῦντας, εἴτ' αὐτοὺς πάλιν, εἴτ' ἀντεμβιβάζειν.* 37 *Εἴτ' ἐν ὅσῳ ταῦτα μέλλεται, προσπόλωλεν τὸ ἐφ' ὃ ἂν ἐκπλέωμεν.*

¹⁰⁴⁹ Στον Α Φιλ. ακούγεται ότι είχαν τη συνήθεια όλοι να περιφέρονται στην αγορά και να ρωτούν αν λέγεται κάποιο νέο για τις κινήσεις του Φιλίππου βλ. Φιλ. Α 10 *περιούντες αὐτῶν πυνθάνεσθαι, 'λέγεται τι καινόν ;'*

¹⁰⁵⁰ Τα λεγόμενα στα 1.22 και 2.17 φέρει ως παραδείγματα ο Αἴλιος Ἀριστείδης για την αξιοπιστία των λεγομένων κάποιου βλ. *Τέχνη Ρητορική Περὶ τοῦ πολιτικοῦ λόγου* 56.1.4 *ἀξιοπιστίας δὲ καὶ ὅσα μὴ ἔχεις ἄλλοθεν συστήσαι, ἐξ ἀκοῆς ταῦτα πιστοῦσθαι, «ἤκουον δ' ἔγωγε τινῶν ὡς οὐδὲ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς ἔτι δώσοιεν αὐτῷ καρποῦσθαι».* καὶ πάλιν, *«ὡς δ' ἐγὼ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ γεγενημένων τινὸς ἤκουον, ἀνδρὸς οὐδαμῶς οἴου τε ψεύδεσθαι».* ἀξιοπιστότερον δὲ τὸ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀκούοντας ἀναφέρειν ἔχειν, οἷον «ὕμῶν ἀκηκόως ἔγωγε ὑμᾶς διδάσκειν ἔχω». καὶ πάλιν, *«ἂ παρ' ὑμῶν τῶν πρεσβυτέρων αὐτὸς ἀκήκοα».* Βλ. και Ἑρμογ. 3,434.

¹⁰⁵¹ Βλ. ανάλυση χωρίου αυτόθι σ.100.

γιατί διαδιδόταν ότι ο βασιλιάς ήταν και ευπροσήγορος¹⁰⁵². οπότε επισημαίνει ότι δεν χρησιμοποιεί αυτή τη φήμη, για να εξυπηρετήσει τον βασικό του στόχο, να συκοφαντήσει τον βασιλιά.

6/ ΣΥΖΕΥΞΗ ΛΟΓΩΝ-ΕΡΓΩΝ / ΦΙΛΟΠΡΑΓΜΟΣΥΝΗ ΑΘΗΝΑΙΩΝ-ΦΙΛΙΠΠΟΥ

Η πίστη ότι η ολοκλήρωση επιτυγχάνεται, όταν ο άνθρωπος αποδεικνύεται άξιος στα λόγια και τα έργα ήταν διαμορφωμένη από τα ομηρικά χρόνια¹⁰⁵³. Μολονότι, λοιπόν, ήταν πάγιο αίτημα των Αθηναίων να γίνουν ικανοί στα λόγια και στα έργα, ο Δημοσθένης προβάλλει την απροθυμία όλων των συμπολιτών του να ανταποκριθούν σ' αυτό. Πλήθος φράσεων αλλά και λέξεων σχετικών με την πράξη εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες (1. 3 *ἡμῖν δ' οὐχὶ καλῶς πεπρᾶχθαι*, 1.16 *τὸ δ' ὑπὲρ τῶν παρόντων ὅ τι δεῖ πράττειν ἀποφαίνεσθαι, τοῦτ' εἶναι συμβούλου*, 2.4-5 *ἐψηφίσασθε*, 2.12 *ὅπως μὴ λόγους ἐροῦσιν μόνον οἱ παρ' ἡμῶν πρέσβεις, ἀλλὰ καὶ ἔργον τι δεικνύειν. ἂν ἀπῆ τὰ πράγματα μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν*, 2.13 *ἅπαντα ποιοῦντας ἐτοίμως*, 2.23 *καθήμεθ' οὐδὲν ποιοῦντες· ... ἡμῶν μελλόντων ... μηδὲν ποιοῦντες ἡμεῖς*, 2.25 *ἐτέρους τινὰς ἐλπίζόντων πράξειν*, 2.27 *ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων κρίναντας*, 2. 27 *τί πέπρακται τοῖς ἄλλοις ἂν μὴ παρ' ὑμῶν αὐτῶν πρῶτον ὑπάρξη τὰ δέοντα*, 3.14-15 *ψήφισμ' οὐδενὸς ἄξιόν ἐστιν, ἂν μὴ προσγένηται τὸ ποιεῖν ἐθέλειν τά γε δόξαντα προθύμως [ὕμᾱς]...ἂ προσήκει πράττειν ἢ περὶ ὧν γραφεῖη διαπράξασθαι, ... ἐπράττετε τούτων, ... τὸ γὰρ πράττειν τοῦ λέγειν καὶ χειροτονεῖν ὕστερον ὄν τῇ τάξει, πρότερον τῇ δυνάμει καὶ κρεῖττόν ἐστιν... καὶ πρᾶξαι δὲ δυνήσεσθε νῦν, ἐὰν ὀρθῶς ποιῆτε*, 3.30... *καὶ τὸ βουλευέσθαι καὶ τὸ λέγειν καὶ τὸ πράττειν ποιῆσαι*).

¹⁰⁵²Βλ. αυτόθι υποσημ. 528.

¹⁰⁵³Στην ραψωδία I ο γέροντας Φοίνικας αποκαλεί τον Αχιλλέα: "μύθων ρητήρ πρηκτήρ τε ἔργων" (να είναι ικανός στα λόγια και στα έργα, καλός ομιλητής και γενναίος πολεμιστής). Έκτοτε, διαμορφώθηκε σταδιακά η άποψη ότι τα μεγάλα λόγια πρέπει να συνοδεύονται από ανάλογες πράξεις, για να έχουν αξία. Ο Θουκυδίδης στον «ἐπιτάφιο» λόγο του Περικλή τονίζει την ανάγκη λόγων και έργων ως αποδεικτικών της ανδρείας (2.40. *διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τότε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι*). Ο Πρωταγόρας υπογραμμίζει στον ομώνυμο διάλογο (318e - 320c) πόσο μεγάλης αξίας ἔργο επιτελεῖ, εφόσον μπορεί να διδάξει το *πράττειν* και *λέγειν*. Εκτιμά ότι ο Αθηναίος ολοκληρωμένος πολίτης οφείλει με την πράξη και τον λόγο του να δραστηριοποιείται και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή, να συνδυάζει την πολιτική πράξη και δράση με τη θεωρία και αναμφισβήτητα, βάσει του πρωθύστερου, βαρύνουσα σημασία έχει το *πράττειν*. Άλλωστε σύμφωνα με τη σοφιστική οπτική η πράξη ως εμπειρικό δεδομένο τροφοδοτεῖ αναγκαία το νοεῖν και τον λόγο του ανθρώπου.

Σχετικός με την δραστηριοποίηση είναι κι ο όρος *πολυπραγμοσύνη*. Τουλάχιστον από την εποχή του Πελοποννησιακού Πολέμου την ενεργητική δραστηριότητα - συνώνυμη με την *φιλοπραγμοσύνη*¹⁰⁵⁴ - οικειοποιήθηκε η Αθήνα, ως μέρος του εθνικού *ἥθους* της, ενώ αντίθετα, η *ἀπραγμοσύνη* και η *ἡσυχία*, συνδέθηκαν με τη Σπάρτη. Ο κλασικός τόπος απ' όπου αντλούμε το όραμα της αθηναϊκής κοινωνίας για δράση είναι ο Θουκυδίδης. Όταν οι Θηβαίοι επιδιώκουν να παροτρύνουν τους Σπαρτιάτες σε πόλεμο, περιγράφουν τους Αθηναίους: *Καὶ ταῦτα μετὰ πόνων πάντα καὶ κινδύνων δι' ὄλου τοῦ αἰῶνος μοχθοῦσι, καὶ ἀπολαύουσιν ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων διὰ τὸ αἰεὶ κτᾶσθαι καὶ μήτε ἐορτὴν ἄλλο τι ἡγεῖσθαι ἢ τὸ τὰ δέοντα πρᾶξαι ζυμφορὰν τε οὐχ ἦσσαν ἡσυχίαν ἀπράγμονα ἢ ἀσχολίαν ἐπίπονον. ὥστε εἴ τις αὐτοὺς ζυνελὼν φαίη πεφυκέναι ἐπὶ τῷ μήτε αὐτοὺς ἔχειν ἡσυχίαν μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἔαν, ὀρθῶς ἂν εἴποι (1.70.8-9). Ο Ἐπιτάφιος λόγος¹⁰⁵⁵ του Περικλή δοξολογεί την ενεργητικότητα των Αθηναίων και ο Θουκυδίδης καταδικάζει την ηρεμία¹⁰⁵⁶. Η *πολυπραγμοσύνη*, λοιπόν, σε συνδυασμό με το ἥθος αποτελούσε την πεμπουσία της δημοκρατίας. Ο Ισοκράτης, για παράδειγμα, συγχωνεύει τα δύο, όταν κρίνει: «οὐχ ἡ μὲν τῶν ἀττικιζόντων *πολυπραγμοσύνη* λακωνίζειν τὰς πόλεις ἐποίησεν, ἡ δὲ τῶν λακωνιζόντων ὕβρις ἀττικίζειν τὰς αὐτὰς ταύτας ἠνάγκασεν»¹⁰⁵⁷.*

Βέβαια, η ποιότητα του αποτελέσματος που προκύπτει μετά από κάθε ακαταπόνητη δραστηριότητα εξαρτάται από την καλή ή κακή της χρήση. Έτσι, η Ισμήνη λέει στην αδελφή της «τὸ γὰρ περισσὰ πράσσειν οὐκ ἔχει νοῦν οὐδένα»¹⁰⁵⁸ κι ο Αριστοφάνης διά στόματος *Συκοφάντη* σατιρίζει το *πολυπραγμονεῖν*¹⁰⁵⁹. Ο Ισοκράτης στον *Περὶ εἰρήνης* θεωρεῖ την *πολυπραγμοσύνη* υπεύθυνη συμφορῶν¹⁰⁶⁰.

¹⁰⁵⁴ Ο όρος δεν φαίνεται να έχει χρησιμοποιηθεί στο πέμπτο αιώνα· απαντάται για πρώτη φορά στον Κρατίνο (fr. 27). Αλλά έγινε κοινός στο τέταρτο· Ο Αριστοτέλης στα *Τοπικά* 2 111α, 9, αναφέρει ότι φιλοπραγμοσύνη και πολυπραγμοσύνη είναι εναλλάξιμοι όροι .

¹⁰⁵⁵Θουκ. 2.36-2.41.

¹⁰⁵⁶Θουκ. 2.40.

¹⁰⁵⁷Ισοκρ., *περὶ Εἰρήνης* 108

¹⁰⁵⁸Σοφ., *Ἀντιγ.*, στ. 67-68

¹⁰⁵⁹Αριστ., *Σφήκες* 913-22 όπου το *πολυπραγμονεῖν* είναι πιο ωφέλιμο για την πόλη από το *ἡσυχίαν ἔχων ζῆν ἀργός*.

¹⁰⁶⁰*Περὶ εἰρήνης* 29 ὅπερ καὶ τῇ πόλει συμβέβηκεν. ἡμεῖς γὰρ οἰόμεθα μὲν, ἦν τὴν θάλατταν πλέωμεν πολλαῖς τριήρεσι καὶ βιαζόμεθα τὰς πόλεις συντάξεις διδόναι καὶ συνέδρους ἐνθάδε πέμπειν, διαπράξεσθαι τι τῶν δεόντων· πλεῖστον δὲ διεψεύσαμεθα τῆς ἀληθείας. ὦν μὲν γὰρ ἠλπίζομεν, οὐδὲν ἀποβέβηκεν, ἔχθραι δ' ἡμῖν ἐξ αὐτῶν καὶ πόλεμοι καὶ δαπάναι μεγάλαι γεγόνασιν, εἰκότως· 30 καὶ γὰρ τὸ πρότερον ἐκ μὲν τῆς τοιαύτης πολυπραγμοσύνης εἰς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους κατέστημεν, ἐκ δὲ τοῦ δικαίαν τὴν πόλιν παρέχειν καὶ βοηθεῖν τοῖς

Παρά τούτο, η ιδιότητα της *φιλοπραγμοσύνης*, όπως δηλώνεται στον Θουκυδίδη, θεωρούνταν ποιοτικό αθηναϊκό χαρακτηριστικό, και δεν χρειάζεται πολλή σκέψη για να φανταστούμε ότι οι Αθηναίοι του Δημοσθένη θα ξαφνιάστηκαν, σαν άκουσαν ότι προσιδιάζει στον «*βάρβαρο*» Φίλιππο¹⁰⁶¹. Ο Grote παραπέμπει στη σύγκριση των κειμένων Δημοσθένη - Θουκυδίδη¹⁰⁶². Είναι έμφυτο χαρακτηριστικό του Μακεδόνα βασιλιά (1.14 *καὶ τὴν φιλοπραγμοσύνην ἧ χρῆται καὶ συζῆ Φίλιππος*), όπως των Αθηναίων του Θουκυδίδη (*πεφυκέναι*).¹⁰⁶³ ώστε Φίλιππος και Αθηναίοι¹⁰⁶³ εξεικονίζονται με την ίδια ανικανότητα να ζήσουν ειρηνικά και ήσυχα¹⁰⁶⁴ (1.14 *οὐκ ἔστιν ὅπως ἀγαπήσας τοῖς πεπραγμένοις ἡσυχίαν σχήσει* και 2. 23 *πονῶν ἐκείνος αὐτὸς* –οι Αθηναίοι αντίστοιχα στον Θουκυδίδη *μετὰ πόνων πάντα καὶ κινδύνων δι' ὄλου τοῦ αἰῶνος μοχθοῦσι ...πεφυκέναι ἐπὶ τῷ μήτε αὐτοὺς ἔχειν ἡσυχίαν μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἔαν* αντίστοιχα). Αξίζει να σημειώσουμε την προτίμηση Θουκυδίδη και Δημοσθένη στην περίφραση *ἡσυχίαν ἔχω* η οποία λέγεται κυριολεκτικά για τους ταραχοποιούς αντί της *ἡσυχίαν ἄγω* που αφορά στους φιλήσυχους. Λογικά η επιλογή αυτή προκύπτει επειδή με το *ἔχω* δηλώνεται προσόν εκ φύσεως κι όχι επίκτητο που δηλώνει το *ἄγω*.

Το πρόβλημα, πάντως, του Φιλίππου αλλά και κάθε ηγέτη είναι ότι δεν ξέρουν πώς ή πότε να σταματήσουν, λόγω της πλεονεξίας τους. Η φιλιππική πλεονεξία¹⁰⁶⁵ εξεικονίζεται στο 2.9: *ὅταν δ' ἐκ πλεονεξίας καὶ πονηρίας τις ὥσπερ οὗτος ἰσχύσῃ*. Η ίδια τάση, όπως ιστορεί ο Θουκυδίδης, είχε οδηγήσει στην απόκτηση μιας αυτοκρατορίας της Αθήνας αλλά θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε πτώση της. Γι'αυτό

ἀδικουμένοις καὶ μὴ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμεῖν παρ' ἐκόντων τῶν Ἑλλήνων τὴν ἡγεμονίαν ἐλάβομεν· ὧν νῦν ἀλογίστως καὶ λίαν εἰκῆ πολὺν ἤδη χρόνον καταφρονοῦμεν.

¹⁰⁶¹Στις σωζόμενες ομιλίες του χρησιμοποιείται άλλες τρεις φορές. Στον *Α Φιλ.* 42 πάλι ως χαρακτηριστικό του Φιλίππου *δοκεῖ δέ μοι θεῶν τις, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς γινομένοις ὑπὲρ τῆς πόλεως αἰσχυρόμενος τὴν φιλοπραγμοσύνην ταύτην ἐμβαλεῖν Φιλίππῳ* ενώ στις άλλες των ψευδοκολάκων βλ. *Κατὰ Μειδίου* 137 *τὴν βίαν καὶ τὴν φιλοπραγμοσύνην ὀρῶντας τὴν τούτου καὶ τὴν ἀφορμὴν, ἥπερ ἰσχυρὸν ποιεῖ καὶ φοβερὸν τὸν κατάπτυστον τουτονί και Πρὸς Βοιωτὸν περὶ τοῦ Ὀνόματος* 1 *οὐδεμιᾶ φιλοπραγμοσύνη μὰ τοὺς θεούς, ὧ ἄνδρες δικασταί, τὴν δίκην ταύτην ἔλαχον Βοιωτῶ.*

¹⁰⁶²Grote, 1930³: 90 ch. Iv.

¹⁰⁶³Ο Mader (2003: 59-62) εξετάζει επίσης τον δραστήριο χαρακτήρα του Φιλίππου, όπως προβάλλεται από τον Δημοσθένη σε σχέση με τον Θουκυδίδη (1.70).

¹⁰⁶⁴Η ενεργητική φύση του Μακεδόνα αποτυπώθηκε και στη φράση του *Α Φιλ.* 5 *φύσει δ' ὑπάρχει τοῖς παροῦσι τὰ τῶν ἀπόντων, καὶ τοῖς ἐθέλουσι πονεῖν καὶ κινδυνεύειν τὰ τῶν ἀμελούντων* και στην 42 *εἰ γὰρ ἔχων ἃ κατέστραπται καὶ προεἴληφεν ἡσυχίαν ἔχειν ἤθελε καὶ μηδὲν ἔπραττεν ἔτι*, όπως ακριβώς και αυτή των Αθηναίων *μετὰ πόνων πάντα καὶ κινδύνων και ἔχειν ἡσυχίαν.*

¹⁰⁶⁵Πρβλ και 6.8, 6.12, 9.7, 10.2.

μέρος της πολιτικής σοφίας του Περικλή ήταν να μην ασκήσει η Αθήνα επεκτατική πολιτική¹⁰⁶⁶.

Το *ἦθος*, όμως, των Αθηναίων στους Ολυνθιακούς βασίζεται σε μια σύγκρουση μεταξύ της εσωτερικής ικανότητας να κάνουν το καλό και της αδυναμίας τους να πραγματοποιήσουν τις αποφάσεις τους. Ο Πλούταρχος γράφει χαρακτηριστικά: «*Νῆ τῷ Σιῶ, ἴσασι μὲν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ καλὰ, οὐ πράσσουσι δὲ*»¹⁰⁶⁷. Σύμφωνα με τον Δημοσθένη οι Αθηναίοι φαίνεται να γνωρίζουν τί πρέπει να κάνουν και να συσκέπτονται κατάλληλα (*λέγειν*), αλλά δεν είναι διατεθειμένοι να το πραγματοποιήσουν (*πράττειν, ἐργάζεσθαι*). Έχει ήδη διατυπώσει τη διαπίστωση για την αμέλεια και αδράνειά τους στο προοίμιο του *ὑπὲρ Ροδίων* λόγου (*ἐπειδὴν τι δόξη καὶ ψηφισθῆ, τότε ἴσον τοῦ πραχθῆναι ἀπέχει ὅσονπερ πρὶν δόξαι*), στον *Α Φιλιππικό* (5,6,7), επανέρχεται στον *Α και Γ Ολυνθιακό* (8,9,14,15 και 14-15 αντίστοιχα) και στον *Δ Φιλιππικό* (8,9,49,50). Η όλη δημοσθενική ρητορική αρθρώνεται στην θουκυδίδεια ιδέα ότι η επιτυχία της αθηναϊκής δημοκρατίας βασίστηκε σε μια αρμονία *λόγου και ἔργου*¹⁰⁶⁸. Μάλιστα, δεν είναι διόλου τυχαίες και οι γλωσσικές ομοιότητες με την *ζυγγραφὴν*, στοιχείο που αποδεικνύει ότι ο Θουκυδίδης λειτούργησε ως πηγή θεμάτων για τον Δημοσθένη. Παρατηρούμε ότι ο τελευταίος εκφράζει την ίδια ανησυχία με τον Κλέωνα για τη δυσλειτουργική φύση της αθηναϊκής σύσκεψης με τις αταίριαστες αντιπαραθέσεις¹⁰⁶⁹. Οι Αθηναίοι είναι επιλήψιμοι για την ἔλλειψη ισορροπίας μεταξύ *λόγων και ἔργων* και πρέπει να αντιληφθούν τις επιπτώσεις της αδράνειας, και να αναλάβουν, ἔστω και τώρα, από κοινού και το σχεδιασμό και τις προτάσεις και την εκτέλεση ὅσων αποφασίζουν (3.33). Ο αγορητής αποτελεί το πρότυπό τους, καθώς δεν αρκείται στα λόγια αλλά προτείνει τρόπους πράξης (3.10 κ.εξ.).

¹⁰⁶⁶Θουκ.2.65.7 *μὲν γὰρ ἡσυχάζοντάς τε καὶ τὸ ναυτικὸν θεραπεύοντας καὶ ἀρχὴν μὴ ἐπικτωμένους ἐν τῷ πολέμῳ μηδὲ τῇ πόλει κινδυνεύοντας ἔφη περιέσεσθαι· οἱ δὲ ταῦτά τε πάντα ἐς τούναντίον ἔπραξαν καὶ ἄλλα ἔξω τοῦ πολέμου δοκοῦντα εἶναι κατὰ τὰς ἰδίας φιλοτιμίας καὶ ἴδια κέρδη κακῶς ἐς τε σφᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ζυμμάχους ἐπολίτευσαν, ἃ κατορθούμενα μὲν τοῖς ἰδιώταις τιμὴ καὶ ὠφελία μᾶλλον ἦν, σφαλέντα δὲ τῇ πόλει ἐς τὸν πόλεμον βλάβη καθίστατο.*

¹⁰⁶⁷Πλούτ., *Λακων. Αποφθ.* 235, 55. Βλ. επίσης Πλάτ., *Απολογία Σωκράτους* 30 Ε.

¹⁰⁶⁸Τόσο ο Διοδότος όσο και ο Κλέωνας, παρά τις διαφορετικές τους θέσεις στο ζήτημα της Μυτιληναίων (Ο πρώτος υποστηρίζει επιείκεια προς τους Μυτιληναίους βλ. Θουκ. 3.42.5, ενώ ο δεύτερος θανατική ποινή βλ. Θουκ. 3.38.4) ακούγονται να λένε ότι οι Αθηναίοι έπρεπε να ταιριάζουν τα λόγια με τις πράξεις τους (Για τον Κλέωνα βλ. Θουκ, 3.40.2- για τον Διόδωτο βλ. Θουκ, 3.44.1-4). Για τον *λόγον και ἔργον* στον Θουκυδίδη βλ. Parry, 1981.

¹⁰⁶⁹*αἵτιοι δ' ὑμεῖς κακῶς ἀγωνοθετοῦντες, οἵτινες εἰώθατε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων γίγνεσθαι, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων, τὰ μὲν μέλλοντα ἔργα ἀπὸ τῶν εὔ εἰπόντων σκοποῦντες ὡς δυνατὰ γίγνεσθαι, τὰ δὲ πεπραγμένα ἤδη, οὐ τὸ δραστὴν πιστότερον ὄψει λαβόντες ἢ τὸ ἀκουσθέν, ἀπὸ τῶν λόγῳ καλῶς ἐπιτιμησάντων* (3.38.4).

7/ Ο ΚΑΙΡΟΣ

Ο καιρός ως μέση λέξη (media vox) σήμαινε αδιαφόρως το καλό και το κακό, όπως οι λέξεις *τύχη* και *δόξα*. Στους τρεις λόγους η παρουσιαζόμενη κρίση είναι η κατάλληλη ευκαιρία, η ακμή, που παρέχει τη δυνατότητα στους Αθηναίους να συγκρουστούν με τον Φίλιππο¹⁰⁷⁰ (1. 2 και 3, 8, 9,11, 20, 24), αλλά και να ακούσουν τη συμβουλή του καταλληλότερου ρήτορα (2.2,4,8,30, 3.3,5,7,16). Αντιθέτως, για τον Μακεδόνα ο καιρός παρουσιάζεται ως κακό (2. 23 *πονῶν ἐκεῖνος αὐτὸς καὶ παρῶν ἐφ’ ἅπασι καὶ μήτε καιρὸν μήθ’ ὥραν παραλείπων*).

8/ ΟΙ ΘΕΟΙ, Η ΤΥΧΗ, ΟΙ ΟΡΚΟΙ

Οι αναφορές σε θεούς δεν αποτελούν μέρος της τυπικής διαδικασίας της πειθούς. Η συμβατική, ωστόσο, χρήση τους, κατά την κρίση του Αίλιου Αριστείδη, προσδίδει σεμνότητα¹⁰⁷¹, και συνιστά, σύμφωνα με τον Gunther, ένα επιχείρημα που θα προκαλέσει στο ακροατήριο σκέψεις και συναισθήματα, ώστε να καθοδηγηθεί στο συμπέρασμα που στοχεύει ο ομιλητής¹⁰⁷².

Ο Δημοσθένης χρησιμοποιώντας το μοτίβο της εύνοιας των θεών προς την Αθήνα και της προστασίας που παρέχουν στην πόλη¹⁰⁷³ εκμεταλλεύεται τη βασική αθηναϊκή πίστη, για να ενθαρρύνει τον δήμο να ενεργήσει. Η σκέψη του πλαισιώνεται με την εξής ιδέα: η Αθήνα χρωστά *χάριν* στους θεούς που της παρείχαν την ευκαιρία να ξεκινήσει την εκστρατεία και καθήκον των έντιμων πολιτών είναι να υπερασπιστούν την περιοχή τους.

Η μελέτη του Gunther είναι διαφωτιστική¹⁰⁷⁴. Η καλοπροαίρετη διάθεση των θεών αποτυπώνεται στην περίοπτη θέση του προοιμίου του πρώτου λόγου (1.1 *ἀλλὰ καὶ τῆς ὑμετέρας τύχης ὑπολαμβάνω πολλὰ τῶν δεόντων ἐκ τοῦ παραχρῆμ’ ἐνίοις ἂν*

¹⁰⁷⁰Η αντίθεση μεταξύ υποθετικού καιρού μεταξύ *Α Φιλ.* 12,1,8,33, 35,37,41,43 και των Ολυνθιακών είναι σαφής βλ. Tuplin, 1998:314.

¹⁰⁷¹Αἴλ. Ἀριστ. *Ῥητ. Τέχνη* 56.1.1.2 *κατὰ δ’ οὖν γνώμην σεμνὸς ἔσται σοι λόγος ἐκ τῶν προτετιμημένων ἐννοημάτων, προτετιμημένα δέ ἐστίν ἐνὶ λόγῳ, ὅταν τις ἐνδόξοις πράγμασι χρῆται, καὶ περὶ ἐνδόξων τι λέγηται, καὶ ὅσα σπάνιά ἐστι καὶ παλαιά. ἐνδοξὰ δέ ἐστι πρῶτα μὲν τὰ τῶν θεῶν, οἷον ὅταν εἰς τὰ θεῖα ἐπανάγη τὰς ἐννοίας, θεῶν εὖνοιαν, τύχης χρηστότητα, οἷον “ἐπὶ πολλῶν ἂν τις ἰδεῖν δοκεῖ μοι τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὖνοιαν”, καὶ ὅσα τοιαῦτα.*

¹⁰⁷²Gunther, 2009:232.

¹⁰⁷³Για την παρουσία του μοτίβου σε πολλούς λόγους βλ. Gunther, 2009: 229 υποσημ . 42.

¹⁰⁷⁴Βλ. αναλυτικά Gunther, 2009: 230 κ.εξ.

ἐπελθεῖν εἰπεῖν)¹⁰⁷⁵. Στο εδάφιο 1.10 ακούγεται ότι οι θεοί και η τύχη πρέπει να ευνόησαν την πόλη της Αθήνας αλλιώς θα ήταν σε πολύ χειρότερη κατάσταση (*καὶ ἔμοιγε δοκεῖ τις ἄν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δίκαιος λογιστῆς τῶν παρὰ τῶν θεῶν ἡμῶν ὑπηργμένων καταστάς, καίπερ οὐκ ἐχόντων ὡς δεῖ πολλῶν, ὅμως μεγάλην ἄν ἔχειν αὐτοῖς χάριν, εἰκότως*). Στη συνέχεια η ανεύθυνη στάση της Αθήνας που της κόστισε την απώλεια εδαφών παρουσιάζεται ασύμβατη με τη θέληση των θεῶν, ενώ η προοπτική μιας συμμαχίας με την Ὀλυνθο ως νέα θεόσταλτη ευκαιρία στην πόλη, για να ανακτηθούν τα χαμένα (*τὸ μὲν γὰρ πόλλ' ἀπολωλεκέναι κατὰ τὸν πόλεμον τῆς ἡμετέρας ἀμελείας ἄν τις θεῖη δικάως, τὸ δὲ μήτε πάλαι τοῦτο πεπονθέναι πεφηνέναι τέ τιν' ἡμῶν συμμαχίαν τούτων ἀντίρροπον, ἂν βουλώμεθα χρῆσθαι, τῆς παρ' ἐκείνων εὐνοίας εὐεργέτημ' ἂν ἔγωγε θεῖην*). Στο τμήμα 1.11 εκφράζεται η θέση ότι όσοι αφήνουν ανεκμετάλλευτη μια πολιτική ευκαιρία που παρείχαν οι θεοί είναι αγνώμονες προς αυτούς, ακριβώς όπως κάποιος που έχει χάσει τα χρήματα δεν θυμάται την προηγούμενη καλή τύχη (*ἀλλ', οἷμαι, παρόμοιόν ἐστιν ὅπερ καὶ περὶ τῆς τῶν χρημάτων κτήσεως· ἂν μὲν γάρ, ὅσ' ἂν τις λάβῃ, καὶ σῶσῃ, μεγάλην ἔχει τῇ τύχῃ τὴν χάριν, ἂν δ' ἀναλώσας λάθῃ, συνανήλωσε καὶ τὸ μεμνησθαι [τὴν χάριν]. καὶ περὶ τῶν πραγμάτων οὕτως οἱ μὴ χρησάμενοι τοῖς καιροῖς ὀρθῶς, οὐδ' εἰ συνέβῃ τι παρὰ τῶν θεῶν χρηστὸν μνημονεύουσι*). Προσθέτοντας δε τη φράση *πρὸς γὰρ τὸ τελευταῖον ἐκβὰν ἕκαστον τῶν πρὶν ὑπαρξάντων κρίνεται* ως συμπέρασμα της σύγκρισης αχάριστων Αθηναίων και σπάταλων προσώπων, υποβάλλεται στον δήμο η σκέψη ότι, αν χάσουν λόγω αδράνειας, θα φανούν αχάριστοι απέναντι στους θεούς. Οπότε, πρέπει να υπερασπιστούν την Αθήνα όχι για το δικό τους καλό, αλλά για να αποδείξουν ότι είναι ευγνώμονες στους θεούς (*διὸ καὶ σφόδρα δεῖ τῶν λοιπῶν ὑμᾶς, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, φροντίσαι, ἵνα ταῦτ' ἐπανορθωσάμενοι τὴν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἀδοξίαν ἀποτριψώμεθα*).

Ο δεύτερος λόγος αρχίζει πάλι με τη διακήρυξη της θεϊκής εὐνοίας-τύχης για την πόλη (*Ἐπὶ πολλῶν μὲν ἂν τις ἰδεῖν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δοκεῖ μοι τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὐνοίαν φανερὰν γιγνομένην τῇ πόλει, οὐχ ἤκιστα δ' ἐν τοῖς παροῦσι πράγμασι*). Η προθυμία των Ὀλυνθίων να αντιμετωπίσουν από κοινού με τους Αθηναίους τον Φίλιππο μοιάζει και πρέπει να ερμηνεύεται ως δαιμονία και θεία ευεργεσία (*δαιμονία τινὶ καὶ θεία παντάπασιν ἔοικεν εὐεργεσία*). Στο τέλος του 2.2 ακούγεται ότι θα είναι ντροπή για τους Αθηναίους να παραβλέψουν τις νέες συμμαχίες που διαθέτουν

¹⁰⁷⁵Στην ίδια θέση και στον *ὑπὲρ Ροδίων*: *χάριν ὑμᾶς τοῖς θεοῖς ὀφείλιν*.

δύναμη και βρίσκονται στα εδάφη του Φιλίππου, διότι είναι σταλμένες από την τύχη (*ὡς ἔστι τῶν αἰσχροῶν, μᾶλλον δὲ τῶν αἰσχίστων, μὴ μόνον πόλεων καὶ τόπων ὧν ἤμην ποτε κύριοι φαίνεσθαι προϊεμένους ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ τῆς τύχης παρασκευασθέντων συμμάχων καὶ καιρῶν*). Αν στη λέξη *τύχη* εκτός από τη σημασία της ευκαιρίας ενυπάρχει κι αυτή της θεϊκής ευκαιρίας, πάλι αναγνωρίζεται η εὐνοια των θεῶν προς την Αθήνα. Έτσι, η προηγούμενη προτροπή του ρήτορα να προσέξουν, πώς δεν θα φανούν ότι είναι κατώτεροι των περιστάσεων ὅσον αφορά στη συμπεριφορά τους (*δεῖ τοίνυν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦτ' ἤδη σκοπεῖν αὐτούς, ὅπως μὴ χεῖρους περὶ ἡμᾶς αὐτούς εἶναι δόξομεν τῶν ὑπαρχόντων*), αποκτά το νόημα πώς να μην αποδειχθούν προδότες και ανάξιοι της θείας ευεργεσίας. Στο τμήμα 2.22 διαβάζουμε ότι η παρεχόμενη προς την Αθήνα θεϊκή βοήθεια είναι καλύτερη από εκείνη του Φιλίππου (*εἰς τὸ τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὐνοίαν ἔχειν ὄρῳ ὑμῖν ἐνούσας ἢ 'κείνῳ*), και ο Δημοσθένης θα την προτιμούσε (*εἴ τις αἴρεσίν μοι δοίη, τὴν τῆς ἡμετέρας πόλεως τύχην ἂν ἐλοίμην*), υπό την προϋπόθεση οι συμπολίτες του να πράξουν κάτι (*ἐθελόντων ἂ προσήκει ποιεῖν ὑμῶν αὐτῶν καὶ κατὰ μικρόν*). Γιατί, ὅπως δηλώνει ακολούθως, η εὐνοια των θεῶν απευθύνεται στους φιλόπονους και επιμελείς (2.23 *ἀλλ', οἴμαι, καθήμεθ' οὐδὲν ποιοῦντες· οὐκ ἔνι δ' αὐτὸν ἀργοῦντ' οὐδὲ τοῖς φίλοις ἐπιτάττειν ὑπὲρ αὐτοῦ τι ποιεῖν, μὴ τί γε δὴ τοῖς θεοῖς οὐ δὴ θαυμαστόν ἐστιν*).

Ωστόσο, ὀρθά σκέφτηκε ο Gunther ότι η αναφορά στους θεούς δε διεγείρει κατ' ἀνάγκη το θρησκευτικό αἶσθημα του κοινού¹⁰⁷⁶. Αν το παράλληλο της φράσης *ἂν οἱ θεοὶ θέλωσι* (2.20) είναι το αγγλικό «for heaven's sake» και το νεοελληνικό «Για ὄνομα του Θεοῦ» ασφαλώς και δεν φέρει υποχρεωτικά θρησκευτικό βάρος, δεδομένου ότι χρησιμοποιεῖται συνήθως ασυναίσθητα ἀπ' ὅλους τους ἀνθρώπους, θεοσεβεῖς ἢ μὴ. Πρόσθετο συμπέρασμα του μελετητῆ είναι ὅτι, ἐφόσον εἶναι ἡ μοναδική φορά που στη χρήση τῆς συγκεκριμένης φράσης ἀπὸ τον ρήτορα οἱ θεοὶ ἀναφέρονται πρὶν ἀπὸ τους ἀνθρώπους (*ἂν οἱ τε θεοὶ θέλωσι καὶ ὑμεῖς βούλησθε*), ο Δημοσθένης προσπαθεῖ να αυτοσυγκρατήσῃ ἢ πια τον ἰσχυρισμό του ὅτι θα ἀποδείξει στο κοινὸ αὐτὸ που θέλει να τους πείσει. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι οἱ ἐπικλήσεις *πρὸς θεῶν* (1.15 καὶ 3.17), *μὰ Δί'* (1.21), *μὰ τὴν Δήμητρ'* (3.32) προκαλοῦν τὸ ἀκροατήριον να συμφωνήσῃ με τὴ γνώμη του ομιλητῆ.

Μία ἄλλη συμβατική ἀναφορά σε θρησκευτικές πεποιθήσεις ἀλλὰ πιο σημαντική εἶναι ὁ ἐλεγχος τῶν ἐπίορκων καὶ κατὰ συνέπεια ἀσεβῶν καὶ ἀδικῶν

¹⁰⁷⁶Gunther, 2009: 224 κ.εξ.

εχθρών. Ο λέξεις *εὐσεβές* και *δίκαιον* είναι κοινός τόπος¹⁰⁷⁷ και θεωρούνται μία έννοια, όπως και οι αντίθετές τους *ἀσέβεια* και *ἀδικία*¹⁰⁷⁸. Η ευσεβεία είναι ως προς τους θεούς το αντίστοιχο με τη δικαιοσύνη ως προς τους ανθρώπους, οπότε και ασέβεια είναι ως προς τους θεούς το αντίστοιχο με την αδικία ως προς τους ανθρώπους¹⁰⁷⁹. Ο Φίλιππος, λοιπόν, κατηγορείται ως *ἐπίορκος* και *ἄδικος* (2. 5 *τὸ μὲν οὖν ἐπίορκον κάπιστον καλεῖν*, 2.6 ... *εἰ τὰ δίκαια πράττονθ' ἐώρων ηὔξημένον* 2.10 *ἀδικοῦντα κάπιορκοῦντα*). Για τους λόγους αυτούς δεν απολαμβάνει την εύνοια των θεών, όπως προκύπτει από το εδάφιο 2.20 (*καίτοι ταῦτα, καὶ εἰ μικρά τις ἠγεῖται, μεγάλ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δείγματα τῆς ἐκείνου γνώμης καὶ κακοδαιμονίας ἐστὶ τοῖς εὖ φρονοῦσιν*). Είναι *κακοδαίμων*, διότι η οργή των θεών τους οδήγησε να του αφαιρέσουν τον νου, για να τον καταστρέψουν¹⁰⁸⁰. Απόδειξη είναι η άμετρη φιλοπραγμοσύνη του (1.14 *καὶ τὴν φιλοπραγμοσύνην ἧ̃ χρῆται καὶ συζῆ̃*), εξαιτίας της οποίας θα καταστραφεί (1.14 *ὕφ' ἧς οὐκ ἔστιν ὅπως ἀγαπήσας τοῖς πεπραγμένοις ἡσυχίαν σχήσει*). Κατ' επέκταση δεν έχει την τύχη με το μέρος του (2.22 *οὐ μὴν ενν. οὕτως ἔχει*), της οποίας η επιρροή είναι το παν σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής (2.22 *μεγάλῃ γὰρ ῥοπή, μᾶλλον δὲ τὸ ὅλον ἢ τύχη παρὰ πάντ' ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα*). Αντιθέτως οι θεοί είναι με το μέρος των Αθηναίων (*πολὸν γὰρ πλείους ἀφορμὰς εἰς τὸ τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὖνοιαν ἔχειν ὁρῶ ὑμῖν ἐνούσας ἢ 'κείνω*), γιατί είναι ευσεβεῖς και δίκαιοι, αλλά και στο πλευρό του ρήτορα, καθώς βεβαιώνει

¹⁰⁷⁷ Gunther, 2009: 225.

¹⁰⁷⁸ Πρβλ. Πλάτ., *Πρωταγόρας* 323 A-3 *Ὡν ἐστὶν ἐν καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς* Ξεν., *Κύρου Ἀνάβασις* 8, 8, 7 *διὰ τὴν ἐκείνων περὶ μὲν θεοῦ ἀσέβειαν περὶ δὲ ἀνθρώπου ἀδικίαν*. Πολλοί είχαν υποστεί κατηγορίες και δίκες *περὶ ἀσεβείας* κατά τον 5ο αἰώνα (Αναξαγόρας, Πρωταγόρας, Αισχύλος).

¹⁰⁷⁹ Η κατηγορία της *ἀσέβειας* δεν αφορούσε σε αθεΐα, αλλά σε μη συμμετοχή ή, χειρότερα, υπονόμηση της αξίας των θρησκευτικών τελετών. Κατηγορία για αθεΐα δεν μπορούσε να υποστεί κάποιος, εφόσον μάλιστα συμμετείχε στις μεγάλες κοινές θρησκευτικές τελετές και δεν τις αμφισβητούσε, ελλείπει ιερού βιβλίου, δόγματος ή αιρέσεων, ιερατείου με αποστολή τη μεσολάβηση μεταξύ θεών και ανθρώπων (ιερείς και ιέρειες εκλέγονταν κατά κανόνα για συγκεκριμένη περίοδο κάποιοι πολίτες, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που εκλέγονταν και στα άλλα αξιώματα της πόλεως, με εξαίρεση λίγες συγκεκριμένες λατρείες, όπως τα Ελευσίνια μυστήρια, όπου παραδοσιακά ασκούσαν ιερατικά καθήκοντα συγκεκριμένες οικογένειες). βλ. κατηγορητήριο του Σωκράτη *«Τάδε ἐγράμματο καὶ ἀνωμόσατο Μέλῃτος Μελήτου Πιτθεὺς Σωκράτει Σωφρονίσκου Ἀλωπεκῆθεν: ἀδικεῖ Σωκράτης, οὗς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἔτερα δὲ δαιμόνια καινὰ εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων. Τίμημα θάνατος»*. Η θρησκεία αποτελούσε το πρόσχημα πίσω από το οποίο κρύβονταν οι πολιτικοί λόγοι της δίωξης.

¹⁰⁸⁰ βλ. Αἰσχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 138 *τὴν γε θεοβλάβειαν καὶ τὴν ἀφροσύνην οὐκ ἀνθρωπίνως, ἀλλὰ δαιμονίως κησάμενοι*. Λυκ., *Κατὰ Λεωκράτους* 10 *ὅταν ὀργῇ δαιμόνων βλάβητι τινα, τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ἐξαφαιρεῖται φρενῶν τὸν νοῦν τὸν ἐσθλὸν, εἰς δὲ τὴν χεῖρω τρέπει γνώμην, ἴν' εἰδῆ μηδὲν ὧν ἀμαρτάνει*.

ότι δεν είναι *ἄφρων* ούτε *ἀτυχής* (3.21). Στο σημείο, μάλιστα, όπου προκαλεί κάποιον να εισηγηθεί κάτι καλύτερο διαφαίνεται ότι έχει την άδεια από τους θεούς να προτείνει τα σωστά, στοιχείο που ενισχύει η ευχή *ταῦτα ποιεῖτ' ἀγαθῇ τύχῃ*. Λογικά δεν παραπέμπει στην ανάλογη σημερινή «και ο Θεός βοηθός», γιατί φαίνεται πως ο Δημοσθένης δεν ακολουθεί την πρακτική των Αθηναίων να αναπέμπουν μόνο ευχές και πουθενά στον λόγο δεν αναφέρεται ότι οι θεοί θα βοηθήσουν τους Αθηναίους κατά τη διάρκεια του πολέμου (3.18).

Επανέρχεται τέλος στο θέμα της ευσέβειας των παλαιών ηγετών (3.26 *τὰ δὲ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβῶς*) με στόχο για άλλη μια φορά να καταδείξει ότι ο ίδιος ακολουθεί τα βήματά τους αλλά και να παρουσιάσει τους σύγχρονους πολιτικάντηδες ασεβείς, εφόσον προσέθεσαν νέες πομπές στην εορτή των Βοηδρομιῶν¹⁰⁸¹ (3.31).

9/ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ – ΠΑΡΡΗΣΙΑ - ΧΡΕΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ

Σοβαρό εμπόδιο για τον Δημοσθένη αποτελούν οι πολιτικοί του αντίπαλοι, γιατί χαράσσοντας διαμετρικά αντίθετη πολιτική γραμμή ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες να εισακουστούν οι δικές του εισηγήσεις. Ασφαλώς, η εχθρότητα, ο φόβος και η οργή του απέναντί τους είναι ισχυρά. Αλλά ως πολιτικός με αυτοπεποίθηση¹⁰⁸², αυτοσεβασμό, κι ευγένεια τηρεί τους κανόνες μιας πολιτισμένης συζήτησης¹⁰⁸³ σε δημόσιο χώρο και κρίνει όσο γίνεται πιο διακριτικά την υπάρχουσα πολιτική κουλτούρα. Με ιδιαίτερη προσοχή, λεπτή ειρωνεία, και χωρίς άγχος βάζει ανώνυμα και συγκεκαλυμμένα, διότι εκείνο που προέχει είναι η ερμηνεία της πολιτικής κατάστασης.

Η αντιπολίτευση στο σύνολό της παραμένει υπό σκιά και δεν υπάρχει ένδειξη ότι η απλή ομιλία από μόνη της είναι επικίνδυνη (προοίμια δύο πρώτων λόγων, 1.16, επίλογος α λόγου, 2.31, 3.12, 3.13, 3.21, επίλογος β λόγου). Άλλωστε, το δικαίωμα να μιλήσει ο Δημοσθένης άφοβα το είχε. Η ισηγορία ήταν ειδικότερη εκδήλωση της ελευθερίας στα πλαίσια της αθηναϊκής δημοκρατίας. Επρόκειτο για την ελευθερία λόγου¹⁰⁸⁴ στη σφαίρα του δημόσιου βίου, σαν παρουσιαζόταν ένα θέμα προς

¹⁰⁸¹Gunther, 2009:228.

¹⁰⁸²Ο Pearson (1964:96) εντοπίζει ότι ο Α Ολυνθιακός αποκαλύπτει τον Δημοσθένη ως πολιτικό με κάποια εμπιστοσύνη στον εαυτό του.

¹⁰⁸³Dobson, 1919: 233, 239.

¹⁰⁸⁴Mosse, 1973: 53-4.

διευθέτηση. Σύμφωνα με την παρατήρηση του Ober¹⁰⁸⁵ στο προοίμιο του πρώτου Ολυνθιακού συνοψίζεται η συμβουλευτική αποστολή ενός ρήτορα. Κάθε ειδικός ομιλητής αλλά και ένας μέσος πολίτης μπορούσε να μιλήσει δημόσια. Ωστόσο, στη συνέχεια ακούγεται ότι υπήρχε περίπτωση αρνητικής υποδοχής των προτάσεων από την εκκλησία του δήμου, αν το αποτέλεσμα δεν ήταν αναμενόμενο (1.16 *ἀλλὰ τοὺς ὑστάτους περὶ τῶν πραγμάτων εἰπόντας ἐν ὀργῇ ποιείσθε, ἂν τι μὴ κατὰ γνώμην ἐκβῆ*) και τονίζεται ότι ο ρήτορας έχοντας χρέος να υπηρετεί την πολιτεία δεν πρέπει να κάμπτεται απ' αυτόν τον φόβο (1.16 *τὸ μὲν οὖν ἐπιτιμᾶν ἴσως φῆσαι τις ἂν ῥάδιον καὶ παντὸς εἶναι, τὸ δ' ὑπὲρ τῶν παρόντων ὅ τι δεῖ πράττειν ἀποφαίνεσθαι, τοῦτ' εἶναι συμβούλου*). Αυτή η επιλογή ασφαλώς είναι απόδειξη της αξιοπιστίας των ρητόρων, όπως υπογραμμίζει ο Αἴλιος Αριστείδης¹⁰⁸⁶, και φυσικά του Δημοσθένη, ο οποίος θα μιλήσει ευθαρσώς περιφρονώντας τους κινδύνους. Έτσι, αυτοπαρουσιάζεται φιλόπατρις και μη συνηθισμένος ρήτορας. Διότι, λογικά εκτιμά πως ο σύμβουλος ευθύνεται για την προαίρεση κι όχι για τα αποτελέσματα των προτάσεών του¹⁰⁸⁷, τα οποία εξαρτώνται από πολλά αίτια.

Στην περίπτωση δε που διαπιστώνει ότι κάποιοι πολιτικοί λειτουργώντας υπέρ του Φιλίππου εξαναεμίζουν τις ελπίδες να ανακάμψει η πόλη, ο Δημοσθένης γίνεται πιο επιθετικός, εξακολουθώντας, ωστόσο, να μιλά κρυπτικά, συχνά μέσα από παρομοιώσεις και μεταφορές (1. 9, 2.3-4, 2. 19). Τα πράγματα γίνονται πιο σφοδρά στον τρίτο λόγο. Καταγγέλλει ότι είναι δύσκολο να πει ό,τι πρέπει να ειπωθεί, αν και δεν ξέρει ποιο είναι (3.3). Οι Αθηναίοι κατανοούν αλλά δεν θέλουν να κάνουν τα δέοντα, τα οποία στον πρώτο λόγο ανέπτυξε διεξοδικά. Εξ ου και η ανάγκη για *παρρησία*¹⁰⁸⁸ που ισοδυναμεί με το δημοφιλές και το σωστό (3.3 *ἀξιῶ δ' ὑμᾶς, ἂν μετὰ παρρησίας ποιῶμαι τοὺς λόγους, ὑπομένειν, τοῦτο θεωροῦντας, εἰ τάληθ' ἴδω, καὶ διὰ τοῦτο, ἵνα τὰ λοιπὰ βελτίω γένηται*), γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη

¹⁰⁸⁵ Ober, 2003 :470-480.

¹⁰⁸⁶ Αἴλ. Ἀριστ., *Τέχνη Ρητορ.* 56.1.4.1.9 *ἀξιοπιστίας καὶ τὸ ἐνδείκνυσθαι ὡς χαλεπὰ μὲν ὄντα περὶ ὧν ἐγχειρεῖ, διὰ δὲ τὸ λυσιτελεῖν τῇ πόλει ῥηθῆναι αὐτὰ λέγειν, κἂν αὐτὸς τι κινδυνεύῃ, ὡς ἐπὶ κοινῶ συμφέροντι, ἂν δέη τι καὶ παθεῖν, προηρημένος. παράδειγμα δὲ τούτου ἐν τοῖς συμβουλευτικοῖς.*

¹⁰⁸⁷ Δημ., *Περὶ τοῦ Στεφάνου* 192 *τὸ μὲν γὰρ πέρας ὡς ἂν ὁ δαίμων βουληθῆ πάντων γίνεσθαι· ἡ δὲ προαίρεσις αὐτῆ τὴν τοῦ συμβούλου διάνοιαν δηλοῖ. Ο αὐτὸς ρόλος του ρήτορα με την ιδιαίτερη γνώση και ικανότητες καθορίζεται και από τον Διόδοτο με παρόμοιους ὅρους βλ. Θουκ, 3.43.4 *Χρῆ δὲ πρὸς τὰ μέγιστα καὶ ἐν τῷ τοιῶνδε ἀξιοῦν τι ἡμᾶς περαιτέρω προνοοῦντας λέγειν ὑμῶν τῶν δι ὀλίγου σκοποῦντων, ἄλλως τε καὶ ὑπεύθυνον τὴν παραίνεσιν ἔχοντας πρὸς ἀνεύθυνον τὴν ὑμετέραν ἀκρόασιν.**

¹⁰⁸⁸ Βλ. και Ἰσοκρ., *Περὶ εἰρήνης* 14 αυτόθι υποσημ. 947 .

δήλωση ότι οι αγορεύσεις *πρὸς χάριν* έχουν οδηγήσει την κατάσταση σήμερα στο χειρότερο σημείο αθλιότητας. Γιατί η παρρησία δεν είναι θράσος, αλλά έλλογο θάρρος. Ο κανόνας του μέτρου εφαρμόζεται παντού, είχε τονίζει ο Γοργίας¹⁰⁸⁹, και ο Ευσέβιος είπε ότι παρρησία δεν είναι το «πᾶσιν ὡς ἔοικεν ἐπιτιμᾶν καὶ λοιδορέεσθαι ... ἀλλὰ εἰ πρὸς οὓς δεῖ καὶ ὑπὲρ τίνων χρῆ καὶ ἐν ᾧ χρῆ μετὰ τοῦ χρησίμου τῶν παρισταμένων ξὺν νόῳ προσδιαλέγοιο»¹⁰⁹⁰. Αυτού του είδους η δημοσθενική παρρησία που είναι στενά συνδεδεμένη με τον υπαινιγμό του κινδύνου και η επιθυμία των αντιπάλων να ευχαριστήσουν τον δήμο είναι χαρακτηριστικά της τρίτης δημηγορίας.

Η επίθεση στην αντίθετη κουλτούρα κλιμακώνεται αρχής γενομένης από την §6. Όταν φτάνουμε στην §10 που αφορά στην πρόταση σχετικά με τη στρατιωτική χρηματοδότηση το άγχος είναι τόσο πολύ για το αν είναι ασφαλές να δώσει συμβουλές και γι' αυτό προδιαθέτει το ακροατήριο για μη ευάρεστη και μάλιστα παράδοξη πρόταση. Και η παρατήρηση ότι οι υπεύθυνοι για τον νόμο των θεωρικών θα πρέπει να τον καταργήσουν - αλλιώς άδικα θα διατηρούν την *χάριν*- παρέχει συγκεκριμένο νόημα στην προηγούμενη συζήτηση σχετικά με το *δημηγορεῖν πρὸς χάριν*. Προς το παρόν, όμως, ο κίνδυνος στον οποίο εμπλέκεται δεν είναι τόσο δυσοίωνος, καθόσον προστατεύεται από τους νόμους που προβλέπουν περιστασιακή τροποποίηση. Το επόμενο ενδιαφέρον απόσπασμα είναι το 17. Ο Δημοσθένης ρωτά αν είναι η κατάλληλη στιγμή να ανακαλύψουν ποιοι είναι οι υπεύθυνοι, ασκώντας κριτική στην κριτική. Κι εδώ εισάγει το θέμα της τιμωρίας των ρητόρων που δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του κοινού και δεν το εμποδίζουν να σκεφτεί σωστά. Ενώ δηλαδή διεκδικεί για τον εαυτό του παρρησία, απαιτεί την αφαίρεσή της από τους πολιτικούς αντιπάλους. Η άποψη αυτή παρά τον δημοκρατικό της μανδύα, εφόσον νομικά προβλέπεται αναστολή των ατομικών ελευθεριών μόνο επί δικαίου ανάγκης¹⁰⁹¹, είναι αντιδημοκρατική, γιατί δεν απειλείτο άμεσα η εθνική ασφάλεια. Από την §21 και εξής η επίθεση σταδιακά αγγίζει τα όρια της καταγγελίας για δημαγωγία ή δωροδοκία από τον Μακεδόνα (3.22) και κορυφώνεται με την αναφορά στη νέα μηχανορραφία της εορτής των Βοηδρομίων (3.31). Ο ρήτορας αντιθέτως είναι Ομηρικός αγορητής (2.29 -31) και αναλαμβάνει ρόλο Νέστορα (3.21).

¹⁰⁸⁹ *Επιτάφιος* (Rh. Gr. τ. 5, 548, Waltz): *τοῦτο νομίζοντες θειότατον καὶ κοινότατον νόμον, τὸ δέον ἐν τῷ δέοντι καὶ λέγειν καὶ σιγᾶν καὶ ποιεῖν καὶ <ἐάν>* .

¹⁰⁹⁰ βλ. *Ἀνθολόγιον* Στοβαίου II', κατά το εκεί απόσπασμα 44.

¹⁰⁹¹ Βλ. Cicero, *De Legibus*, 2.3.8 *salus populi suprema lex esto* και Άρθρο 48 παρ. 1 του Ελληνικού Συντάγματος Φ.Ε.Κ 84 Α/17.4.2001.

10/ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΤΥΡΑΝΝΙΑΣ/ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ - ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ – ΘΕΜΑ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΣ

Θέμα που διατρέχει και τους τρεις λόγους είναι η αντίθεση δημοκρατίας-τυραννίας/μοναρχίας και η προβληματική τους σχέση. Πριν εξετάσουμε τον επιδέξιο τρόπο με τον οποίο ο Δημοσθένης χειρίστηκε την αντίθεση αυτή, παραθέτουμε την επισήμανση του Montgomery ότι η μοναρχία και η τυραννία ηχούν με την ίδια σημασία στα αυτιά της εκκλησίας του δήμου¹⁰⁹². Άλλωστε, ο ρήτορας δεν προβαίνει σε θεωρητική διάκριση μοναρχίας και τυραννίας με επιστημονική ματιά, όπως ο Αριστοτέλης, ο οποίος έκρινε την τυραννία ως παρέκβαση της μοναρχίας¹⁰⁹³.

Στο 2.14 γίνεται λόγος για την εσωτερική κρίση των Θεσσαλών λόγω της τυραννίας που εφάρμοζαν οι τύραννοι των Φερών, Λυκόφρων και Πειθόλαος (*νυνὶ δὲ Θετταλοῖς νοσοῦσι καὶ τεταραγμένοις ἐπὶ τὴν τυραννικὴν οἰκίαν*). Μελετώντας στη συνέχεια το τμήμα 3.30 η τυραννίς επαναλαμβάνεται σε μια παρομοίωση και αφορά στην δυναστική στάση των Αθηναίων ρητόρων (*εἰ δὲ τοῖς μὲν ὥσπερ ἐκ τυραννίδος ὑμῶν ἐπιτάττειν ἀποδώσετε*). Αυτοὶ ασκούν επιρροή στον λαό, ὡστε να φέρεται αντιδημοκρατικά (*τοῖς δ' ἀναγκάζεσθαι τριηραρχεῖν, εἰσφέρειν, στρατεύεσθαι, τοῖς δὲ ψηφίζεσθαι κατὰ τούτων μόνον, ἄλλο δὲ μηδ' ὅτιοῦν συμπονεῖν, οὐχὶ γενήσεται τῶν δεόντων ἡμῖν οὐδὲν ἐν καιρῷ· τὸ γὰρ ἡδίκημένον ἀεὶ μέρος ἐλλείψει, εἴθ' ὑμῖν τούτους κολάζειν ἀντὶ τῶν ἐχθρῶν ἐξέσται*). Ὅσον αφορά τώρα στον Φίλιππο παρατηρούμε ὅτι ἀντὶ τῆς λέξης τυραννία χρησιμοποιήθηκαν οἱ λέξεις κύριος και δεσπότης, προκειμένου να δηλωθεῖ ὁ ενοποιημένος ἔλεγχος πάνω στην περιοχὴ του (1.5 *τὸ γὰρ εἶναι πάντων ἐκεῖνον ἐν' ὄντα κύριον καὶ ῥητῶν καὶ ἀπορρήτων καὶ ἅμα στρατηγὸν καὶ δεσπότην καὶ ταμίαν*), πρακτικὴ που ἐρχεται σε ἀντίθεση με τὸ δημοκρατικὸ σύστημα. Ἀρχὴ τῆς δημοκρατίας εἶναι να διαδώσει τὴν εὐθύνη για τὴ διακυβέρνηση σ' ολόκληρο τὸ σῶμα τῶν πολιτῶν δίχως να ἐπιτρέπει να τηροῦνται μυστικὰ τὰ πράγματα· ἐτσι υπάρχουν συλλογικὰ ὄργανα, ὡστε κανεὶς να μην πράττει ἀνεξέλεγκτα.

¹⁰⁹²βλ. Montgomery, 1983:17 «Demosthenes' statements when assessing the domestic strength of Macedonia... are not those of the political theorist. He is no neutral spectator... unlike Aristotle, the scientific observer of Politica, he is not concerned with specifying political events... in order to arrange them in an evolutionary system.» Επίσης Forsdyke, 2009, 241-245.

¹⁰⁹³Πολιτικά 1279b1-10.

Η Guth εμβάθυνε στον εντυπωσιακό και επιδέξιο τρόπο με τον οποίο ο Δημοσθένης χειρίστηκε την αντίθεση μεταξύ των δύο πολιτευμάτων¹⁰⁹⁴. Παρατήρησε ότι στον πρώτο λόγο (1.2) προτείνονται στρατιωτικές, οικονομικές και πολιτικές-διπλωματικές εργασίες (*ψηφίσασθαι-παρασκευάσασθαι-πέμπειν πρεσβείαν*), οι οποίες κατανέμονται σε τρεις αθηναϊκές ομάδες που μπορούν να ανταποκριθούν μ'επιτυχία σ' αυτές: οι πλούσιοι να παρέχουν τα χρήματα για την αποστολή, οι ενήλικες να υπηρετούν στο στρατό και οι πολιτικοί να εξυπηρετούν και να κρίνονται με ειλικρίνεια (1.28 *τοὺς μὲν εὐπόρους, ἴν' ὑπὲρ τῶν πολλῶν ὧν καλῶς ποιοῦντες ἔχουσι μικρ' ἀναλίσκοντες τὰ λοιπὰ καρπῶνται ἀδεῶς, τοὺς δ' ἐν ἡλικίᾳ, ἵνα τὴν τοῦ πολεμῆν ἐμπειρίαν ἐν τῇ Φιλίππου χώρα κτησάμενοι φοβεροὶ φύλακες τῆς οἰκείας ἀκεραίου γένωνται, τοὺς δὲ λέγοντας, ἴν' αἱ τῶν πεπολιτευμένων αὐτοῖς εὐθυναὶ ῥάδιαι γένωνται, ὡς ὅποι' ἄπ' ἂν ὑμᾶς περιστῆ τὰ πράγματα, τοιοῦτοι κριταὶ καὶ τῶν πεπραγμένων αὐτοῖς ἔσεσθε*). Ο τρόπος χρηματοδότησης της εκστρατείας ακούγεται στο εδάφιο 1.19 (*ἐγὼ μὲν γὰρ ἡγοῦμαι στρατιώτας δεῖν κατασκευασθῆναι [καὶ ταῦτ' εἶναι στρατιωτικὰ] καὶ μίαν σύνταξιν εἶναι τὴν αὐτὴν τοῦ τε λαμβάνειν καὶ τοῦ ποιεῖν τὰ δέοντα*) και η ιδέα της πολεμικής προσπάθειας στο τέλος του Β λόγου (2.31 *πάντας ἐξίεναι κατὰ μέρος, ἕως ἂν ἅπαντες στρατεύσῃσθε*) και λίγο πριν την επιλογική φράση του Γ λόγου (3.35 *τοῦ στρατεύεσθαι*).

Αλλά αυτές οι στρατιωτικές, οικονομικές, και πολιτικές αθηναϊκές κινήσεις βρίσκουν το ισοδύναμό τους στη Μακεδονία. Ως επικεφαλής της ο Φίλιππος έχει συγκεντρωμένες στο πρόσωπό του και τις τρεις λειτουργίες που μοιράζονται τα διαφορετικά αθηναϊκά τμήματα: είναι ταυτόχρονα στρατηγός, δεσπότης, και ταμίας του μακεδονικού κράτους (1.4). Ο Δημοσθένης, βέβαια, παραδέχεται ότι ο πλήρης έλεγχος του Φιλίππου σε συνδυασμό με ανδρεία και φιλοπραγμοσύνη (1.12 - 13. 1.14) τού επιτρέπουν να δρα γρήγορα και στο σωστό χρόνο (*ταχὺ καὶ κατὰ καιρὸν πράττεσθαι*) σε θέματα πολέμου – κάτι που η Αθήνα δεν μπορεί να εκτελέσει¹⁰⁹⁵ (1.9). Μάλιστα, οι στρατιωτικές του επιτυχίες παρατίθενται μια προς μια (1.8 -9 και 1.12 - 13), με στόχο να σοκαριστούν οι Αθηναῖοι και να αναλάβουν άμεση δράση.

¹⁰⁹⁴Guth,2011:102-133.

¹⁰⁹⁵Η καθυστέρηση της αθηναϊκής συμμαχίας να λαμβάνει γρήγορες αποφάσεις, λέει ο Περικλής, ευθύνεται για τις νίκες της πελοποννησιακής συμμαχίας βλ. Θουκ 1.141.6-7.

Ενώ λοιπόν αναγνωρίζεται η υπεροχή της μοναρχίας στον πολεμικό τομέα¹⁰⁹⁶, υποβαθμίζεται η ικανότητα του Φιλίππου να ανταποκριθεί με επάρκεια στους ρόλους του ως πολιτικός και διαχειριστής οικονομικών. Οι διπλωματικές του σχέσεις με την δημοκρατούμενη Όλυνθο τίθενται υπό αμφισβήτηση (1.5) και μάλιστα φαίνεται να μην ήθελε να την πολεμήσει· απλώς ήλπιζε να την τρομάξει με μια απλή επίδειξη δύναμης (1.21 *ἀλλ' ὡς ἐπιῶν ἅπαντα τότε ἤλπιζε τὰ πράγματα ἄναιρήσεσθαι, κᾶτα διέψευσται. τοῦτο δὴ πρῶτον αὐτὸν ταραττει παρὰ γνώμην γεγονὸς καὶ πολλὴν ἀθυμίαν αὐτῷ παρέχει*). Αν και αυτό είναι παράξενο, γιατί δεν συνάδει με το φιλοπόλεμο του Φιλίππου, αποτελεί μια επιπλέον απόδειξη της αδυναμίας του στο πολιτικό μέτωπο¹⁰⁹⁷. Για την αστάθεια των συμμαχιών και την αδυναμία του Φιλίππου να δαμάσει τις αντίπαλες φωνές ο Δημοσθένης μιλά πάλι στον δεύτερο λόγο (2.8 *οἱ παρὰ τὴν αὐτῶν ἀξίαν δεδουλωμένοι [Θετταλοὶ] νῦν οὐκ ἂν ἐλεύθεροι γένοιτ' ἄσμενοι*, 2.9 *καὶ μὴν εἴ τις ὑμῶν ταῦτα μὲν οὕτως ἔχειν ἠγεῖται, οἶεται δὲ βία καθέξειν αὐτὸν τὰ πράγματα τῷ τὰ χωρία καὶ λιμένας καὶ τὰ τοιαῦτα προειληφέναι, οὐκ ὀρθῶς οἶεται*, 2.13 *τὰ συμμαχικὰ ἀσθενῶς καὶ ἀπίστως ἔχοντα φανήσεται Φιλίππῳ*). Εκτός από τους Θεσσαλούς θα εξεγερθούν οι Παίονες και Ιλλυριοί, γιατί υποτίθεται ότι ο Φίλιππος είναι *ἄνθρωπος ὑβριστής* (1.23). Τα οικονομικά του, επίσης, δεν είναι ανθηρά, διότι η άρνηση των Θεσσαλών να του καταβάλουν μερίδιο των λιμενικών τελών τους, θα τον εμποδίσει να πληρώσει τους άντρες του (1.22). Οπότε, αυτό που εννοεί ο ρήτορας είναι πως η Αθήνα μπορεί να του ασκήσει πόλεμο στα δύο ευάλωτα μέτωπά του, στο πολιτικό και οικονομικό.

Έτσι, στον δεύτερο λόγο η ματιά επικεντρώνεται στην πολιτική κατάσταση Αθήνας και Μακεδονίας, με στόχο να αποδειχθεί στο ακροατήριο μια οπτική για τα πολιτικά της Μακεδονίας διάφορη από την υπάρχουσα και που επιτρέπει την αντιμετώπιση των Μακεδόνων (2.4 - 5). Οι αντίπαλοι του Δημοσθένη θεωρώντας τον Φίλιππο *ἀνίκητο* (2.5 *ἄμαχόν τινα*), πανίσχυρο στους πολέμους (2.8. *μέγας*), με αξιοθαύμαστους πεζεταίρους (2.17 *θαυμαστοὶ καὶ συγκεκροτημένοι τὰ τοῦ πολέμου*),

¹⁰⁹⁶Οι Αθηναίοι είχαν στη μνήμη τους την τυραννία των Πεισιστρατιδών και των Περσικών πολέμων. Ο Ηρόδοτος είχε δικαιολογήσει τη μοναρχία (βλ. 3.82. 2-4), ο Αισχύλος την είχε παρουσιάσει ως απειλή (βλ. *Πέρσαι* 270-318 όνειρο Άτοσσας). Η ίδια η αθηναϊκή ηγεμονία εφαρμόζοντας τυραννία μέχρι τα μέσα του 5^{ου} αι. είχε στρατιωτικές επιτυχίες Βλ. Θουκ.. 2.63.2, 3.37.2 και Άριστοφ., *Ίππεις* 1111-4: Χορός ὃ Δῆμε καλήν γ' ἔχεις ἀρχήν, ὅτε πάντες ἄνθρωποι δεδίασί σ' ὥσπερ ἄνδρα τύραννον. Για άλλους επαίνους του Αριστοφάνη προς τη μοναρχία βλ. Davie, 1979: 163-167.

¹⁰⁹⁷Και φυσικά δεν μπορούμε να απαιτούμε από τους ρήτορες συνέπεια στα λεγόμενα.

αποφεύγουν να αντιμετωπίσουν τον δυσπολέμητο αυτόν εχθρό (2.22 *φοβερὸν προσπολεμῆσαι*). Δίχως να αποκηρύσσει την αλήθεια αυτών των απόψεων, ο Δημοσθένης υποστηρίζει ότι προέρχονται από λανθασμένη εκτίμηση της κατάστασης (2.4) και παραλίγο να παραπλανηθεί κι ο ίδιος (2.6 *φοβερὸν καὶ θαυμαστὸν*), αν δεν διέθετε εξειδικευμένες γνώσεις που του επιτρέπουν να προβεί σε ορθή αξιολόγησή της. Η ισχύς του Φιλίππου είναι φαινομενική, γιατί αυτός ο άνθρωπος οικειοποιείται την εξουσία. Είναι ένας πολιτικός ακόρεστος για προσωπική δόξα, με άμετρη ανησυχία, που προτιμά να ζει με ντροπή (2.15-16). Αλλά το μακεδονικό σύστημα διακυβέρνησης είναι εγγενώς αντίθετο σ' αυτές τις προτιμήσεις (2.17). Επιπλέον, ο Φίλιππος περιστοιχίζεται από αυλοκόλακες (2.18). Η όλη αυτή συμπεριφορά του προμηνύει την ανατροπή του από τα ίδια τα θεσμικά όργανα του κράτους του. Οι Αθηναίοι είναι ήδη παθόντες εξαιτίας της τάσης για δόξα και τιμή με πλεονεξία. Στο πρόσωπο του βασιλιά βλέπουν το δικό τους.

Ολοκληρώνοντας την εξέταση του εξωτερικού και εσωτερικού χώρου της Μακεδονίας, σειρά έχει στον τρίτο λόγο η Αθήνα. Η δομή είναι ίδια. Ειδικότερα ο Δημοσθένης συνηγορεί υπέρ της χρήσης των θεωρικών (3.11 - 13. 3.19 -20. 3.33 - 35) μ' ένα σύστημα κοινωνικής πρόνοιας. Ζωγραφίζει το προτρέτο μιας ηρωικής παλιάς Αθήνας που κληροδοτεί δόξα (3.24), αγωνίζεται από κοινού (3.35), και αφήνει αντάξιους απογόνους (3.36). Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι το φιλιππικό μοντέλο προτείνεται μόνο αν οι Αθηναίοι δράσουν συλλογικά.

Ο ρήτορας υπεραμύνεται της ομόνοιας¹⁰⁹⁸, όταν καλεί όλους τους Αθηναίους να ενεργήσουν και να συνεργαστούν για την προστασία της Ολύμπου (1.6. 1,28, 2,29-30, 3.35). Ο Leopold¹⁰⁹⁹ υπογραμμίζει ότι μέσα από την εκδηλούμενη καχυποψία του Αθηναίου πολιτικού απέναντι στους τυράννους προβάλλεται γενικότερα η πίστη του στην εμπιστοσύνη μεταξύ πολιτευμάτων, φιλίας, συμμαχιών, την οποία είχε εκφράσει στον *περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ* λόγο¹¹⁰⁰. Θεωρούσε, όπως και ο Θουκυδίδης¹¹⁰¹ ότι η δυσπιστία συνδέεται με διχόνοια και *στάσιν*.

Γενικότερα η ανομοιότητα στην πολιτική δομή δημοκρατίας-τυραννίας γεννά αμοιβαία δυσπιστία. Οι συνδιαλλαγές του Φιλίππου είναι αναξιόπιστες (2.1 *τὰς πρὸς*

¹⁰⁹⁸Πρβλ τα λόγια του Κλέωνα ότι μόνο η ομόνοια θα μπορούσε να δημιουργήσει γρήγορη και αποφασιστική δράση, ενώ η παρατεταμένη συζήτηση και διαφορετικές απόψεις ή αλλαγή παρήγαγε μια πόλη ανίκανη να δράσει βλ. Θουκ. 3.37.1.

¹⁰⁹⁹Leopold, 1981:231.

¹¹⁰⁰*περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ* 66 *πόλεως γὰρ ἔγωγε πλοῦτον ἡγοῦμαι συμμαχούς, πίστιν, εὐνοίαν, ὧν πάντων ἔσθ' ὑμεῖς ἄποροι.*

¹¹⁰¹Θουκ.,3.83.1; 8.48; 8.66.5. ·

ἐκεῖνον διαλλαγὰς πρῶτον μὲν ἀπίστους), οἱ Θηβαῖοι δὲν θα βοηθήσουν τὴ δημοκρατικὴ Αθήνα (1.26) λόγω τοῦ διαφορετικοῦ τοῦς πολιτεύματος¹¹⁰². Ἀντιθέτως, τὸ ἦθος καὶ ἡ ἐντιμότητα τῶν δημοκρατικῶν ἀρχόντων στὶς ἐξωτερικὲς υποθέσεις (3.24), ἀλλὰ καὶ ἡ ἰσότητα καὶ δικαιοσύνη στὰ ἐσωτερικὰ θέματα τῆς πόλης (3.25-26), ἀποπνέουν ἐμπιστοσύνη καὶ θαυμασμό.

¹¹⁰²Ὁ Ἐπαμεινώνδας γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἡ Θήβα τὴ δόξα τῶν Αθηνῶν εἶπε, ὅπως λέει ὁ Αἰσχίνης στὸν *Περὶ Παραπρεσβείας* 105 δεῖ δὴ τοὺς πρὸς τὰ κοινὰ φιλοτιμουμένους μὴ κατέχειν μὲν ἐτέρων χώραν πρέσβων, οὗς ἐξῆν πέμπειν ἀνθ' ἡμῶν Ἀθηναίους, αὐτοὺς δὲ τὰς πρὸς Θηβαίους ἀπεχθείας φεύγειν, ὧν εἷς ὢν Ἐπαμεινώνδας, οὐχ ὑποπτήξας τὸ τῶν Ἀθηναίων ἀξίωμα, εἶπε διαρρήδην ἐν τῷ πλήθει τῶν Θηβαίων, ὡς δεῖ τὰ τῆς Ἀθηναίων ἀκροπόλεως προπύλαια μετενεγκεῖν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Καδμείας.

Γ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ - ΣΕΙΡΑ ΕΚΦΩΝΗΣΗΣ - ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΒΟΗΘΕΙΑ

Ερωτήματα που βασάνισαν ήδη από την αρχαιότητα μελετητές, ιστορικούς και εκδότες ήταν σε ποιο στάδιο του πολέμου ή των σχετικών με τη συμμαχία και την αποστολή βοήθειας διαπραγματεύσεων, και με ποια σειρά εκφωνήθηκαν οι τρεις δημηγορίες, Ισχυρές, ωστόσο, διαφωνίες δεν επιτρέπουν ως σήμερα την εύρεση οριστικής λύσης.

• ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

Πρώτος ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς προσδιόρισε τις τρεις δημηγορίες στο έτος 349/8 π.Χ. Στην πορεία φιλόλογοι και ιστορικοί¹¹⁰³, για να ορίσουν την χρονολογία εκφώνησης των λόγων, προσπάθησαν να εξακριβώσουν τον ακριβή χρόνο έναρξης του Ολυνθιακού πολέμου, εκτιμώντας ότι εξαρτιόταν από το πότε ξέσπασε ο Ευβοϊκός πόλεμος. Ο Grote φρονούσε ότι ο Ολυνθιακός πόλεμος ξεκίνησε το 350 π.Χ. και ότι τους πρώτους μήνες του έτους αυτού απαγγέλθηκαν και οι τρεις λόγοι, ενώ ο Ευβοϊκός ξέσπασε το 349 π. Χ. Παράλληλα, εξέφρασε τη βεβαιότητα ότι Αθηναίοι ιππείς ήταν στην Όλυνθο το 350 π. Χ. Και ο Schaefer θεώρησε τον Ευβοϊκό πόλεμο άσχετο με τον Ολυνθιακό αλλά ισχυρίστηκε ότι η εκστρατεία στην Εύβοια υπό του στρατηγού Φορμίωνα έγινε το 350 π.Χ. Δέχτηκε, όμως, ότι ο Α και Β λόγος απαγγέλθηκαν το 349 π.Χ, κι εντός ολίγου διαστήματος ο Γ, μάλλον το 348 π.Χ. Το συμπέρασμα αυτό εξήχθη από τους εξής συλλογισμούς: Ο Α Ολυνθιακός απαγγέλθηκε μόλις ο Φίλιππος ξεκίνησε τον πόλεμο, όπως προκύπτει από την §21 και §24. Οι Ολύνθιοι είχαν ακόμη τις πόλεις τους (§17). Προσέφεραν τη συμμαχία τους (§10). Ο ρήτορας πρότεινε να στείλουν βοήθεια για όλες τις περιοχές και για να λεηλατήσει τη χώρα του βασιλιά (§17). Απαριθμώντας τις δυσμενείς συνθήκες για τον Φίλιππο, ελπίζει σε συμμαχία με τους Θεσσαλούς και σε επανάσταση των Πιαόνων και των Ιλλυριών (§22-24). Το ότι ο Β Ολυνθιακός απαγγέλθηκε πολύ λίγο χρόνο μετά τον Α αποδεικνύεται από το ότι τα περιγραφόμενα στον Β είναι αμετάβλητα και όπως στον Α. Δηλαδή οι Ολύνθιοι είναι κύριοι της χώρας τους (§1), ο πόλεμος διεξάγεται στα όρια της Μακεδονίας (§21), ο Δημοσθένης προτείνει την

¹¹⁰³Σκουρμπουτάκος, 1909: 150 κ.εξ.

αποστολή στρατείας αποτελούμενης από πολίτες, ενθαρρύνει λόγω του υπερβολικού φόβου που ενέπνεε ο Φίλιππος, ζητά να εισφέρουν υπέρ του πολέμου και να πάψουν οι φατρίες τον μεταξύ τους αγώνα. Πάντως, ο μελετητής παραδέχτηκε ότι αθηναϊκό ιππικό βρισκόταν στην Όλυνθο το 350 π.Χ.

Αλλά ο Weil θεώρησε ότι ο Ολυνθιακός και Ευβοϊκός πόλεμος ήταν σύγχρονοι και προσδιόρισε την εκφώνηση των τριών λόγων το 349¹¹⁰⁴ π.Χ πριν τις αναταραχές στην Εύβοια την άνοιξη του 348 π.Χ. Βάσιμο επιχειρήματά του ήταν ότι δεν μπορούμε να απορρίψουμε τη σαφή μαρτυρία του ιστορικού Φιλοχόρου¹¹⁰⁵ ότι η συμμαχία μεταξύ Ολυνθίων και Αθηναίων συνάφθηκε το 349 π.Χ, επί άρχοντος Καλλιμάχου (Όλ. 107, 4) κι ότι ο Φίλιππος εκστράτευσε δύο φορές στην Όλυνθο, το 349 π.Χ, όταν διέκοψε τις πολεμικές επιχειρήσεις εκστρατεύοντας στη Θεσσαλία και το 348 π.Χ (Όλ.108,1), όταν και έγινε κύριος της Ολύνθου. Άλλωστε κι ο ίδιος ο Δημοσθένης φανερώνει την συγκεκριμένη χρονολογία στην § 4 του Γ ολυνθιακού «ὄτε ἀπηγγέλθη Φίλιππον ἡμῖν τρίτον ἢ τέταρτον τοῦτι ἔτος Ἡραῖον τεῖχος πολιορκῶν». Ο ρήτορας δεν παραδίδει μια χρονολογία κατά προσέγγιση αλλά κάνει χρήση διπλής χρονολογίας, της Ελληνικής σύμφωνα με την Ολυμπιάδα, και της Αθηναϊκής με βάση τους άρχοντες. Έτσι, το Ηραίο τείχος πολιορκήθηκε το πρώτο έτος της 107^{ης} Ολυμπιάδας και τον πέμπτο μήνα του Αττικού έτους¹¹⁰⁶ (Μαιμακτηριώνα) δηλ. τον

¹¹⁰⁴Weil, 1881: 175 · Gagarin, 2004 :4

¹¹⁰⁵Φιλ., 328 FF 49-51

¹¹⁰⁶Το 352 οι μήνες του αττικού έτους ήταν: 1^{ος} *Ἐκατομβαιῶν* (3/ 15⁺²⁻³ Ιουλ.-1/ 15⁺²⁻³ Αυγ - ονομάστηκε έτσι λόγω της δημόσιας θυσίας εκατό ταύρων που γινόταν αυτή την περίοδο), 2^{ος} *Μεταγεινιῶν* (- /15⁺²⁻³ Αυγ.- 31/15⁺²⁻³ Σεπτ.- Η ερμηνεία του Πλούταρχου για την ονομασία αυτή είναι ότι τότε οι άνθρωποι συνήθιζαν να μετακομίζουν, και κατά συνέπεια να αλλάζουν τους γείτονές τους), 3^{ος} *Βοηδρομιῶν* (-29 Σεπτ.- στη διάρκεια του οποίου τελούνταν τα Βοηδρομία), 4^{ος} *Πυανεψιῶν* (-/15⁺²⁻³ Οκτ.- 29 Οκτ./15⁺²⁻³ Νοεμ- ονομάστηκε έτσι από μια γιορτή που τελούνταν τότε, τα Πυανώσια, προς τιμήν του θεού Απόλλωνα), 5^{ος} *Μαιμακτηριῶν* (-/15⁺²⁻³ Νοεμ.- 27 / 15⁺²⁻³ Δεκ – για το όνομά του βλ. Φώτιος λ. *Μαιμακτηριῶν* σ. 241 :ὁ ε μὴν παρὰ Ἀθήνησιν· ὀνομάσθη δὲ ἀπὸ Διὸς μαιμάκτου· μαιμάκτης δὲ ἔστιν ὁ ἐνθουσιώδης καὶ ταρακτικὸς· ἀρχὴν δὲ λαμβάνοντος τοῦ χειμῶνος ἐν τούτῳ τῷ μηνί ὁ ἀὴρ ταραττεται καὶ μεταβολὴν ἴσχει), 6^{ος} *Ποσειδεῶν Α* (-27 Δεκ.), *Ποσειδεῶν Β* (-25 Ιαν. εορτάζονταν τα Ποσειδώνια, αφιερωμένα στον θεό της θάλασσας Ποσειδώνα.), 7^{ος} *Γαμηλιῶν* (-24 Φεβρ.- εκείνο το διάστημα τελούνταν συνήθως οι γάμοι, όπως εξάλλου δηλώνει και το θέμα της λέξης (γαμέω-ῶ = νυμφεύομαι). Η αρχαιότερη ονομασία του μήνα ήταν Ληναίων, επηρεασμένη από τα ιερά των Ληναίων που τελούνταν προς τιμήν του Διονύσου, οπότε και διεξάγονταν δραματικοί αγώνες.), 8^{ος} *Ἀνθεστηριῶν* (-25 Μάρ.- τότε τελούνταν η γιορτή των ανθέων, τα λεγόμενα *Ἀνθεστήρια*, μια τριήμερη εκδήλωση για τον Βάκχο), 9^{ος} *Ἐλαφηβολιῶν* (- 24 Απρ. προς τιμή της Ἄρτεμης, της θεάς του κυνηγιού), 10^{ος} *Μουνυχιῶν* (-23 Μάη- το όνομά του οφείλεται στην γιορτή της *Μουνυχίας Ἀρτέμιδος*, που λατρευόταν στον λιμένα της Αθήνας μεταξύ Πειραιά και Φαλήρου), 11^{ος} *Θαργηλιῶν* (-22 Ιουν.-στο διάστημα αυτό διεξάγονταν τα *Θαργήλια*, η αθηναϊκή γιορτή της Ἄρτεμης και του Απόλλωνα), 12^{ος} *Σκιροφοριῶν* (-21 Ιουλ.- οφείλει το όνομά του στη γιορτή αυτής της

Νοέμβριο του 352 π.Χ.¹¹⁰⁷. Ο Γ Ολυθιακός απαγγέλθηκε το τέταρτο έτος της ίδιας Ολυμπιάδας, αλλά πριν από τον ανωτέρω μήνα, δηλαδή πριν τον Νοέμβρη του 349 π.Χ. Άρα, από τον Νοέμβρη του 352 π.Χ μέχρι τον μήνα απαγγελίας του λόγου δεν είχαν συμπληρωθεί τρία έτη ακριβώς, γι' αυτό ο Δημοσθένης λέει *τρίτον έτος τουτι*, δηλαδή τρία έτη με το τρέχον. Από το 352 π.Χ ως το 349 π.Χ είχαν χρηματίσει οι άρχοντες Άριστόδημος (352 π.Χ), Θέελος (351 π.Χ), Απολλόδωρος (350 π.Χ), Καλλίμαχος (349 π.Χ) και επομένως ήταν το τέταρτο πολιτικό έτος¹¹⁰⁸. Αυτό ενισχύει και η § 7. Η ετησία θητεία του τελευταίου δεν είχε όμως λήξει, γι' αυτό λέει *τέταρτον έτος τουτι* εννοώντας πολιτικό έτος. Κατά συνέπεια ο Weil διατείνεται ότι η εκστρατεία στην Εύβοια έγινε το 348 π.Χ. Οι Αθηναίοι έστρεψαν περισσότερο την προσοχή τους στην γειτονική περιοχή, γι' αυτό έστειλαν μικρό σώμα ιππικού να βοηθήσει την απειλούμενη Όλυνθο. Και αυτοί οι ιππείς είναι που αιχμαλωτίστηκαν από τον Φίλιππο μετά την πτώση της άτυχης πόλης, διότι ο μεν Χαρίδημος είχε ξένους, ο δε Χάρης δεν πρόλαβε να φτάσει. Με την υπόθεση αυτή μπορεί να εξηγηθεί και το τόλμημα του Απολλοδώρου, βλέποντας τις δεινές περιστάσεις, να προτείνει εγγράφως τη μετατροπή των θεωρικών σε στρατιωτικά, πράγμα που πολλές φορές είχε εμμέσως υποδείξει ο Δημοσθένης. Αν ισχύει ότι το αθηναϊκό ιππικό ήταν στην Όλυνθο το 350 π. Χ, ο Weil αναρωτιέται πως εξηγείται η παρουσία του εκεί πριν από τη σύναψη συμμαχίας, δηλαδή πριν το 349 π.Χ; Ο Schaefer απαντά ότι το σώμα αυτό στάλθηκε κατά τη δεύτερη επιστροφή του Φιλίππου από τη Θράκη και την εισβολή του στη Χαλκιδική και ότι η αποστολή μικρού αριθμητικά ιππικού δεν αποδεικνύει ούτε συνομολόγηση συνθήκης ούτε σοβαρό κίνδυνο, αλλά δικαιολογείται λόγω της ανωτέρω εισβολής του βασιλιά. Η ένσταση του Weil αιτιολογείται από το γεγονός ότι οι Αθηναίοι ιππείς ήταν οι επίλεκτοι πολίτες και η αναχώρηση ιππικού, έστω και λίγου, σε τόσο απομακρυσμένα εδάφη αποδεικνύει όχι μόνο την ύπαρξη σοβαρού κινδύνου αλλά και ότι είχαν προαποσταλεί δυνάμεις λιγότερο σημαντικές. Ένας ελάχιστος αριθμός ιπέων αρκούσε για να προσδώσει μεγάλη βαρύτητα και σημασία στις εκστρατείες, όπως καταφαίνεται και από τον Α Φιλιπικό¹¹⁰⁹. Έτσι και πάλι ο

περιόδου, προς τιμήν της *Άθηνᾶς Σκιράδος*, τα *Σκίρα* ή *Σκιροφόρια*). βλ. Sealey, 1993: 268 κ.εξ. και Pritchett-Neugebauer: 1947. Στον ελληνικό χώρο υπήρχε μεγάλη ποικιλία όσον αφορά την αρχή του ημερολογιακού έτους. Στην Αθήνα και τους Δελφούς άρχιζε την πρώτη *νομηνία* μετά το καλοκαιρινό ηλιοστάσιο.

¹¹⁰⁷Buckley, 2010:457.

¹¹⁰⁸Weil, 1881: 175 ·Westermann βλ. Σκουρμπουτάκος, 1909: 123.

¹¹⁰⁹50 ιππείς Αθηναίους βλ. αυτόθι υποσημ. 275.

Weil επανέρχεται στην μόνη δυνατή εξήγηση ότι οι δύο πόλεμοι είναι σύγχρονοι και το ιππικό που προαναφέραμε εστάλη περί τα τέλη του 349 π. Χ.

• ΣΕΙΡΑ ΕΚΦΩΝΗΣΗΣ

Αβεβαιότητα έχει εκφραστεί για τη σειρά εκφώνησης των τριών λόγω αρχής γενομένης από τον Διονύσιο, ο οποίος μετέβαλε την τάξη των χειρογράφων I, II, III, σε II, III, I, σχετίζοντας τους τρεις λόγους με τις τρεις αποσταλείσες βοήθειες¹¹¹⁰. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε με το εξής σκεπτικό: επειδή η τρίτη βοήθεια στάλθηκε επί άρχοντος Καλλιμάχου¹¹¹¹ κι ο τρίτος λόγος απαγγέλθηκε πριν τον πέμπτο μήνα αυτής της αρχής, ο Γ έπρεπε να είναι δεύτερος. Ο γενικός δε χαρακτήρας του Β λόγου δεν του επέτρεπε να θέσει τον Β κατά το τέλος του πολέμου και έτσι έθεσε τον Α.

Ήδη, όμως, από την αρχαιότητα ο Καικίλιος¹¹¹², ο Ερμογένης, ο Λιβάνιος, και οι γραμματικοί Αρποκρατίων και Πολυδεύκης είχαν εγκαταλείψει τη σειρά που κατέγραψε ο Διονύσιος.

Από τους κατοπινούς μελετητές ο Rauchenstein¹¹¹³ υπεραμύνθηκε της σειράς του Διονυσίου με το επιχείρημα ότι η 1.21 *ὡς ἐπιῶν ἅπαντα τότε ἤλπιζε τὰ πράγματα ἀναιρήσεσθαι, κᾶτα διέψενσται* αποδεικνύει ότι ο λόγος δεν απαγγέλθηκε ευθύς με την έναρξη του πολέμου αλλά ότι είναι ο τρίτος κατά σειρά, γιατί κατά τη γνώμη του φαίνεται ότι έχει αποσταλεί βοήθεια στους Ολύνθιους¹¹¹⁴.

Ο Stueve και Grote¹¹¹⁵ παρέδωσαν τη σειρά II, I, III. Εκτίμησαν ότι ο Β λόγος λογικά προηγήθηκε από την επίσημη έκκληση για βοήθεια από την Όλυνθο για δύο λόγους: πρώτον έχει έναν γενικό χαρακτήρα πολιτικής σκέψης και δεύτερον δεν υπάρχει η αναφορά στο θέμα των θεωρικών, που εντοπίζεται υπαινικτικά στον I και

¹¹¹⁰Επιστολή Πρὸς Ἀμμαῖον 1.4 ἐπὶ δὲ Καλλιμάχου τοῦ τρίτου μετὰ Θεέλλον ἄρξαντος τρεῖς διέθετο δημηγορίας παρακαλῶν Ἀθηναίους βοήθειαν Ὀλυνθίοις ἀποστεῖλαι τοῖς πολεμουμένοις ὑπὸ Φιλίππου, πρώτην μὲν ἧς ἐστὶν ἀρχὴ “ἐπὶ πολλῶν μὲν ἰδεῖν ἂν τις ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοί μοι δοκεῖ”: δευτέραν δὲ Ὁὐχὶ ταῦτα παρίσταται μοι γινώσκειν ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοί: τρίτην δὲ “ἀντὶ πολλῶν ἂν ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι χρημάτων· βλ. Sealey, 1955: 89· Tyler, 1880.

¹¹¹¹Για τους άρχοντες στην Αθήνα επί των ημερών των οποίων εκφωνήθηκαν οι δημοσθενικοί λόγοι βλ. Grant, 1844: Chronology.

¹¹¹²schol. Dem. ii. I, Dindorf 1851 I, p. 71.

¹¹¹³Rauchenstein, 1821

¹¹¹⁴Αλλά μάλλον ο ρήτορας εννοεί την διέλευση της περιοχής από τον Φίλιππο μετά την επιστροφή του από τη Θράκη.

¹¹¹⁵Grote, 1869:163.

ξεκάθαρα στον III. Ο Ellis¹¹¹⁶ ευθυγραμμίστηκε με την σειρά αυτή ασπαζόμενος το δεύτερο επιχείρημα και πρόσθεσε ότι υπάρχει μια αλλαγή στην Θεσσαλική κατάσταση στα εδάφια 1.22 και 2.11 που ευνοεί την συγκεκριμένη τάξη. Πιο συγκεκριμένα στην 2.11 δηλώνεται πως οι Θεσσαλοί έχουν ψηφίσει να απαιτήσουν από τον Φίλιππο την επιστροφή των Παγασών ενώ στην 1.22 υπάρχει η πιο ακραία εικόνα ότι προτίθενται να του αρνηθούν την απόδοση τελών από τους πόρους που προέρχονται από τα λιμάνια και την αγορά. Επίσης, επειδή στον Β λόγο ο Δημοσθένης μιλά λιγότερο ευδιάκριτα για τους Ολύνθιους και περισσότερο για τον Φίλιππο, συνιστά για τον Ellis απόδειξη ότι εκφώνησε τον λόγο με στόχο να ξεσηκώσει το πλήθος εναντίον του Μακεδόνα, πριν την ανάδυση του ολυνθιακού ζητήματος.

Ωστόσο, οι μελετητές αυτοί παραβλέπουν αφενός ότι στον Β υπάρχει αποδεδειγμένα υπαινιγμός στον Χάρητα, ο οποίος στάλθηκε μετά τον Α λόγο, όπως απέδειξε ο Weil, και αφετέρου ότι στην ελληνική υπόθεση που παραδίδεται για τον ίδιο λόγο εξηγείται πως η αγόρευση αυτή προέκυψε από την πρόθεση του ρήτορα να διαλύσει τον φόβο και τρόπο που σκόρπιζε ο Φίλιππος. Κρίνοντας δε το επιχείρημα για τη Θεσσαλική κατάσταση, ο Eucken¹¹¹⁷ λέει ότι οι αναφορές στη Θεσσαλία εξυπηρετούν διαφορετικές λειτουργίες στις δύο ομιλίες και ότι αυτό από μόνο του ερμηνεύει τις διαφορές μεταξύ τους.

Ο Sealey¹¹¹⁸ αποδεικνύει λανθασμένη την εκτίμηση του Διονυσίου για την ακολουθία των λόγων και αποδεικνύει πειστικά τη σειρά I, II, III. Αρχικά αξιολογώντας πληροφορίες που αντλεί από τον Α λόγο σε συνδυασμό με ιστορικές μαρτυρίες στηρίζει τη θέση ότι ο Α εκφωνήθηκε πριν τον πόλεμο μεταξύ Φιλίππου-Ολυνθίων και προηγείται του Γ. Η αποστολή βοήθειας στην Όλυνθο περιγράφεται στα 1.2 και 1.8-9 ως ευκαιρία· άρα δεν έχει ακόμη σταλεί. Στην §10, εφόσον ο ρήτορας λέει ότι η τύχη έχει προσφέρει συμμαχία Ολυνθίων-Αθηναίων κατά του Φιλίππου, είναι πρόδηλο ότι ο λόγος ανήκει στις συζητήσεις που διεξήχθησαν, αφότου οι Ολύνθιοι προσέφεραν συμμαχία στην Αθήνα. Ο Φιλόχωρος την τοποθετεί στο 349 π. Χ και την περιγράφει νωρίτερα από τα γεγονότα του έτους αυτού¹¹¹⁹. Στην §7 λέγεται ότι ο πόλεμος έχει αρχίσει αλλά από την §17 και εξής ότι δεν αφορά

¹¹¹⁶ Ellis, 1967:108-11.

¹¹¹⁷ Eucken, 1984: 193-208.

¹¹¹⁸ Sealey, 1955: 92-96.

¹¹¹⁹ Φιλ., *FGr. Hist.* III B 328 F 49.

στην Όλυνθο ακριβώς αλλά στις συμμαχικές της πόλεις. Είναι γνωστό από τον Διόδωρο ότι ο Φίλιππος πρώτα κατέλαβε τα Στάγειρα κι άλλες πόλεις και μετά την Όλυνθο¹¹²⁰. Στη συνέχεια ο Sealey αποδεικνύει ότι ο Β λόγος ακολούθησε τον Α. Διότι, ο ρήτορας κατηγορεί τους συμπολίτες του για τη συνήθειά τους να επιρρίπτουν ευθύνες στους στρατηγούς που αναλαμβάνουν επιχειρήσεις εναντίον του Φιλίππου αντί να εκστρατεύουν αυτοπροσώπως (§§25-27). Το σχόλιό του αφορά στην κριτική που άσκησαν στον Χάρητα, σύμφωνα με τον Σχολιαστή. Υπήρξε πρόθεση να τον διώξουν κατά κάποιον τρόπο, όπως λέει ο Αριστοτέλης¹¹²¹, γι' αυτό και ανέθεσαν στον Χαρίδημο την αρχηγία της δεύτερης βοήθειας. Άρα ο Χάρης είχε σταλεί πρώτος¹¹²². Επιφύλαξη, ωστόσο, εκφράζεται για το αν ο Β απαγγέλθηκε μετά ή μόλις πριν την ανάκληση του Χάρητος. Σίγουρα, όμως, πριν την αποστολή του τρίτου σώματος υπό την ηγεσία του Χάρητος, ο οποίος εντωμεταξύ είχε αποσειεί την κατηγορία σε βάρος του¹¹²³. Το τρίτο σώμα στάλθηκε αργότερα, το 349/8, δεδομένου ότι, εφόσον δεν πρόλαβε να φτάσει, η πόλη έπεσε το 348/7¹¹²⁴. Στοιχεία τώρα του Γ λόγου βεβαιώνουν, κατά τον μελετητή, ότι έπεται του Α. Στην §16 ακούγεται *οὐχ οὖς, εἰ πολεμήσαιεν, ἐτοίμως σώσειν ὑπισχνούμεθα, οὔτοι νῦν πολεμοῦσιν*. Στις §§10-13, §19, §§32-35 τονίζεται μ' έμφαση να μετατραπούν τα θεωρικά σε στρατιωτικά, ενώ στον Α έγινε μια αναφορά μόνο στις §§19-20 χωρίς την πρόσθετη πρόταση να αναθεωρηθεί ο νόμος από εκείνους που τον είχαν εισηγηθεί. Βέβαια, εξαιτίας αυτής της διαφοράς κάποιοι μπορεί να θεωρήσουν ότι ο Γ εκφωνήθηκε μετά τον Α και ότι η απόπειρα του Απολλοδώρου¹¹²⁵ έλαβε χώρα στο μεσοδιάστημα. Αλλά στην §17 ο ρήτορας λέει ότι η στάση των Αθηναίων να μετακυλίσουν τις ευθύνες σε άλλους ενδυσάμωσαν τον Φίλιππο, κάτι που ίσως είναι υπαινιγμός στον Χάρητα. Επίσης στην §35 υπάρχουν πιθανές νύξεις σε νίκες είτε του Χάρητος είτε του Χαρίδημου. Τέλος ισχυρό είναι το επιχείρημα ότι στον Α λόγο είναι πιο αισιόδοξο το ύφος. Εκεί η παρουσιαζόμενη ευκαιρία είναι καλοδεχούμενη και παρέχει δυνατότητες να αντιμετωπιστεί ο Φίλιππος (1.7, 21-23), ενώ στον Γ υπάρχει έντονος φόβος και η μόνη ελπίδα είναι να μην ντροπιαστεί η Αθήνα στους συμμάχους (3.1-2, 8).

¹¹²⁰ Διόδ. 15, 52,9 και 53 αντίστοιχα.

¹¹²¹ Αριστ., Ρητ. 3.10 1411a 6-9 *Κηφισόδοτος σπουδάζοντος Χάρητος εὐθύνας δοῦναι περὶ τὸν Ὀλυνθιακὸν πόλεμον, ἡγανάκτει, φάσκων εἰς πνῆγμα τὸν δῆμον ἄγχοντα τὰς εὐθύνας πειρᾶσθαι δοῦναι*.

¹¹²² Φιλ. *F Gr. Hist* III B 328 F 49-50

¹¹²³ Φιλ. *F Gr. Hist* III B 328 F 5 t

¹¹²⁴ βλ. αυτόθι υποσημ. 1167.

¹¹²⁵ βλ. αυτόθι σσ. 42-43.

Προφανώς, ο Φίλιππος είχε σημειώσει επιτυχίες και μάλλον είχε ξεκινήσει η πολιορκία της πόλης. Με γνώμονα το απαισιόδοξο ύφος της Γ δημηγορίας ο Sealey την κατατάσσει μετά την Β, εφόσον ο τόνος της Β πλησιάζει μ' εκείνον της Α. Καλωσορίζεται πάλι η ευκαιρία του πολέμου (§§ 1-2) και περιγράφεται εκτενώς η υποτιθέμενη αδυναμία του Φιλίππου (§§ 14-21). Παράλληλα, οι νύξεις στις Θεσσαλικές υποθέσεις (οι Θεσσαλοί ψήφισαν να απαιτήσουν την αποκατάσταση των Παγασών και να σκεφτούν για το θέμα της Μαγνησίας §11), υπήρξαν και στον Α (§ 22), ενώ απουσιάζουν εντελώς από τον Γ. Οπότε, απαγγέλθηκε μετά την εκστρατεία στην Εύβοια, την οποία ο Φιλόχωρος χρονολογεί αμέσως μετά τις επιτυχίες του Φιλίππου εναντίον των Χαλκιδικών πόλεων¹¹²⁶.

Αλλά πιο πρόσφατα ο Tuplin¹¹²⁷ εκφράζει συγκρατημένο ενθουσιασμό ότι η σειρά είναι αυτή των χειρογράφων. Επιχειρώντας μια άλλη δομή των λόγων¹¹²⁸,

¹¹²⁶ Διόδ. 16, 52.9

¹¹²⁷ Tuplin, 1998: 278

¹¹²⁸ Tuplin, 1998:280-282. Α ΛΟΓΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ Θα πρέπει να ακούσετε ενεργά σε όλες τις διαθέσιμες προτάσεις (§1). Α §§2-11 Αυτός ο καιρός είναι για δράση (μειονεκτήματα του Φιλίππου- Εκστρατεία- Πρεσβείες). Β §§12-15 Το αποτέλεσμα της αδράνειας θα είναι η επίθεση του Φιλίππου στην Αττική. Γ §§16-20 :Η κριτική είναι εύκολη, το να πούμε τι πρέπει να κάνουμε απαιτεί (καλό) απαιτεί συμβουλές§16 . Αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι (α) να αποστείλετε στρατιωτική βοήθεια (β) να συνεισφέρετε οικονομικά σε αυτήν, όσο μπορείτε (§§17-20)

Α ' §§ 21-24 : Ο Φίλιππος έχει μειονεκτήματα §§21-23 – την άκαιρία του πρέπει να κάνετε δικό σας καιρό (§24). Β '(§§25-27)Η επιλογή που αντιμετωπίζουμε είναι αν ο πόλεμος θα διεξαχθεί στην Αττική ή στον Βορρά. Οι συνέπειες μιας αναμέτρησης στα εδάφη σας θα είναι ολέθριες Γ '(§28) (α) οι πλούσιοι, (β) οι στρατεύσιμοι, (γ) οι ρήτορες πρέπει να βοηθήσουν.

Β ΛΟΓΟΣ

Προοίμιο. (§§1-2)Είμαστε οι δικαιούχοι της θείας εύνοιας στην παροχή ευκαιριών και συμμάχων. Ι. Μομφή κατά Φιλίππου (§§3-21)Α (§§5-10)Η τάση Φιλίππου για ψευδορκία και αναξιοπιστία σε σχέση με τους συμμάχους του έχουν δημιουργήσει τη δύναμή του αλλά μπορεί να αποτελέσουν τον λόγο της πτώσης του. (§§11-13) Πρέπει να ενεργήσουμε στην Όλυνθο και Θεσσαλία (εισφορά, πρεσβείες, στρατιωτική αποστολή), για να ενισχυθεί η δυσπιστία των πόλεων απέναντι στον Φίλιππο και να αποκαλυφθεί η αδυναμία του Β. Η εγχώρια εξουσία-βάση του Φιλίππου (§§14-21):(α) οι Μακεδόνες σε γενικές γραμμές είναι δυσαρεστημένοι,(β) οι μισθοφόροι του, οι πεζέταιροι και οι σύντροφοί του, είναι ανήθικοι

ΙΙ. Στάση της Αθήνας (§§22-31)Α Παρελθόν. Είναι λογικό να θεωρήσουμε ότι ο Φίλιππος είναι τρομερός εχθρός σε μεγάλο βαθμό λόγω της παράλογης συμπεριφοράς της Αθήνας στο απώτερο παρελθόν. (§§22-26)Β Παρόν / Μέλλον.1. Πρέπει (§27) α. να συγκεντρώσετε χρήματα, β. να εκστρατεύσετε αυτοπροσώπως , γ. να μην νοιάζεστε για τον έπαινο και να επιρρίπτετε σε άλλους ευθύνες , μέχρι κάτι από τα δέοντα να επιτευχθεί. 2. Περαιτέρω σχόλια για τέτοιους περισπασμούς /αποπροσανατολισμούς (§§28-30).3. Πρέπει όλοι (§31) α. να συγκεντρώσετε τα χρήματα αναλογικά προς τα μέσα, β. όλοι να υπηρετούν στον στρατό με τη σειρά τους, γ. να επιτρέψετε σε όλους τους επίδοξους συμβούλους να συμβουλευουν και να επιλέξετε την καλύτερη συμβουλή.

Γ ΛΟΓΟΣ

Α. Το ζήτημα που αντιμετωπίζουμε μπροστά μας είναι να διαφυλαχτούμε από τον Φίλιππο, όχι να τον τιμωρήσουμε. Το να ειπωθεί αυτό που χρειάζεται δεν είναι εύκολο, διότι θα σας

παρατήρησε ότι οι τρεις ομιλίες δείχνουν τρεις διαφορετικούς τύπους σύνθεσης¹¹²⁹ και ισχυρίστηκε ότι έχουν συλληφθεί ως μια μονάδα. Τείνει δε να ευθυγραμμιστεί με τη διαδοχή II, I, III¹¹³⁰. Βέβαια, δεν θεωρεί ισχυρό το επιχείρημα των Stueve, Grote, Ellis που αφορά στην απουσία μνείας στα θεωρικά στον Β λόγο. Κι αυτό γιατί, εφόσον στην 2.22 ο Δημοσθένης επιπλήττει τους Αθηναίους για τη συμπεριφορά τους στις γιορτές, είναι αυτονόητο ότι βάζει και τον θεσμό των θεωρικών χωρίς να χρειάζεται περαιτέρω δήλωση. Διερωτάται, όμως, γιατί, δεν το χρησιμοποίησε ο ρήτορας τη συγκεκριμένη στιγμή ως ενισχυτικό παράδειγμα της ανεπίτρεπτης συμπεριφοράς των συμπολιτών του. Επίσης, παρατηρεί ότι, ενώ στους 1 και 3 σχολιάζεται ο κίνδυνος να επιτεθεί ο Φίλιππος στην Αττική, αν δεν βοηθηθούν οι Ολύνθιοι, το θέμα αυτό αγνοείται στον δεύτερο λόγο. Ξεκάθαρα, όμως, αναφέρεται στον *Α Φιλιππικό* (§50 *κἂν μὴ νῦν ἐθέλωμεν ἐκεῖ πολεμεῖν αὐτῶ, ἐνθάδ' ἴσως ἀναγκασθώμεθα τοῦτο ποιεῖν*). Ως εκ τούτου, θεωρεί τον Β λόγο παραδομένο πριν τους άλλους. Σχετικά τώρα με τη σκέψη του Ellis ότι τα Θεσσαλικά πράγματα στην 1.22 και 2.11 δίνουν προτεραιότητα στον Β, εκτιμά πως είναι άνευ αξίας από μόνο του το επιχείρημα-συμφωνώντας έτσι με τον Eucken -εκτός αν υποθέσουμε ότι οι πληροφορίες για τις ξένες εκδηλώσεις είναι πάντα ακριβείς κι ότι τα πράγματα πάντα

ευχαριστήσει (§§1-3) Β. Έχουμε αποτύχει να εκμεταλλευτεί προηγούμενους καιρούς (π.χ. το 352). Δεν πρέπει να χάσουμε αυτόν, αλλιώς ο πόλεμος θα έρθει στην Αττική. (§§4-9) Γ. Έτσι συμφωνούμε ότι η βοήθεια πρέπει να σταλεί. Αλλά πως? (§10-τέλος)1. Αλλάζετε τους νόμους, έτσι ώστε τα θεωρικά να εκτραπούν προς άλλες χρήσεις.2. Ναι, ξέρω ότι αυτό δεν είναι δημοφιλές, αλλά η κατάργησή τους θα πρέπει να γίνει για αρχή από τους εισηγητές τους §§12-13.3. Αλλά χρειαζόμαστε δράση και όχι λόγια (§§14-15): ενέργεια η οποία δεν πρέπει α. να αναβληθεί από τους ισχυρισμούς ότι δεν είναι ακόμα καιρός να δράσουμε (§16) ή αποσπούν την προσοχή επιχειρήματα σχετικά με την ευθύνη (§§17-18),β. να καθοριστεί σε σχέση με την ευχαρίστηση ή την ελπίδα και όχι με το τι είναι το καλύτερο (§18). 4. Και η δράση χρειάζεται χρήματα.5. Και η χρήση των θεωρικών είναι, νομίζω, η μόνη ρεαλιστική πηγή (§19)6. Αλλά σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να είστε σώφρονες και γενναίοι και να οργανώσετε ένα σχέδιο, το οποίο επιτρέπει την ανάληψη δράσης και την παραλαβή μισθού §20 7. Και το σχέδιο μου αφορά τόσο την επαναφορά κάποιας ευταξίας στις αθηναϊκές υποθέσεις και να συνεχίσετε να λαμβάνετε δημόσιο χρήμα.

¹¹²⁹ Στον Ι λόγο τα βασικά σημεία ακούγονται δύο φορές με την ίδια σειρά: Α/ Α', Β/Β, Γ/Γ' αντίστοιχα. Ταυτόχρονα τα Α-Γ και Α'-Γ' εμφανίζουν στοιχεία κυκλικής σύνθεσης. Τα τμήματα, όπως ορίζονται εδώ (Α, Β, Γ κ.λπ.) προοδευτικά μικραίνουν, όντας αντίστοιχα των παραγράφων 10, 6, 5, 4, 3 και 1 του κειμένου σε μήκος. Ο ΙΙ περιέχει κάποια αόριστη επιχειρηματολογία και ασάφειες δομής, αλλά ουσιαστικά αποτελείται από μια διπλά διμερή δομή (δύο κύρια τμήματα, το καθένα με δύο τμήματα) το οποίο είναι αρκετά διαφορετικό από το βασική τριμερή διάταξη του Ι. Στον ΙΙΙ ο ρήτορας επανέρχεται σε μία ουσιαστικά τριμερή δομή (αν και με στοιχεία για σημαντική αύξηση μήκους), αλλά το διακριτικό χαρακτηριστικό της ομιλίας αντιπροσωπεύεται από τα τμήματα του Γ 3 και Γ 6. Αυτά είναι πολύ σημαντικά τμήματα του κειμένου, καθώς περιέχουν το σαφές πολιτικό μήνυμα του Δημοσθένη. Η διάταξη της σκέψης σίγουρα δεν είναι απλή.

¹¹³⁰ Για την αβεβαιότητά του αν ο ΙΙΙ είναι τελευταίος βλ. αυτόθι σ. 256 κ.εξ.

βαίνουν προς το χειρότερο. Δηλαδή, αν η κατάσταση που περιγράφεται στην πρώτη ομιλία αλήθευε και είχε πάει ο Φίλιππος για προμήθειες, τότε θα ήταν περίεργο για τον Δημοσθένη να αναδιπλωθεί στην ίδια περιγραφή στον Π. Αλλά προτείνει την 2.11 ως πιο αξιόπιστη για ακριβή εκτίμηση της κατάστασης. Η defacto παρέμβαση με οχύρωση της Μαγνησίας έχει αντικατασταθεί από ψήφισμα επί του θέματος και εκτοπίζεται η συζήτηση για τα λιμάνια και την αγορά. Στη συνέχεια δέχεται ότι ο Β λόγος σχετίζεται με το Ολυθιακό θέμα αλλά δεν εξεικονίζει το επείγον της κατάστασης. Στο σημείο αυτό συμφωνεί με τον Grote¹¹³¹ που τον εξέλαβε ως μια γενική ομιλία πολιτικής σκέψης η οποία θα μπορούσε να είχε προηγηθεί των άλλων ομιλιών. Στην 2.11 ο ρήτορας ενδιαφέρεται να αποσταλεί μια πρεσβεία στη Θεσσαλία (*πρὸς δὲ Θετταλοὺς πρεσβείαν πέμπειν, ἢ τοὺς μὲν διδάξει ταῦτα, τοὺς δὲ παροξυνεῖ*) από το να αποσταλεί στρατός στην Όλυνθο, σε αντίθεση με τον πρώτο λόγο που μίλησε για αποστολή πρεσβείας στην Όλυνθο (1.2 *πρεσβείαν δὲ πέμπειν, ἥτις ταῦτ' ἐρεῖ καὶ παρέσται τοῖς πράγμασιν*). Επιπρόσθετα, η Όλυνθος φαίνεται περισσότερο ως μια εξαπατημένη πόλη από τον Φίλιππο του οποίου ο θεόσταλτος εκνευρισμός πρέπει να αξιοποιηθεί παρά να αναμένεται μια στρατιωτική επίθεση για να υποστηριχθεί η περιοχή. Τα στοιχεία αυτά οδηγούν τον μελετητή στη σκέψη ότι ο 2 εκφωνήθηκε πριν τον 1 και δεν είναι απλώς επιλογή του Δημοσθένη να τονίσει τις εγγενείς αδυναμίες του Φιλίππου και τις αιτίες των συστηματικών αποτυχιών της Αθήνας να τον αντιμετωπίσουν. Σε τελική ανάλυση ο μελετητής εκτιμά ότι ο Δημοσθένης σε καμία από τις ομιλίες δεν ασχολείται λεπτομερώς με την Όλυνθο. Απλώς εικάζεται, χωρίς καμία βεβαιότητα, από δύο ενδείξεις, στην 1.7 *ἐγκλήματα* και από την θεία καλοκαγαθία, ότι ο πόλεμος με τον Φίλιππο είχε ξεσπάσει. Συν τοις άλλοις σε καμία δημηγορία δεν ακούγεται τίποτε για τη στρατηγική του πολέμου, την τακτική ή τα επιχειρησιακά χαρακτηριστικά του, πλην μιας αναφοράς στην 1.17 να σωθούν η Όλυνθος και οι πόλεις του Κοινού (*τὰς πόλεις τοῖς Ὀλυνθίοις σώζειν*). Αλλά κατά τα άλλα δεν είναι ξεκάθαρο αν ο στόχος της αθηναϊκής πολιτικής αφορά στη σωτηρία της Ολύθνου 1.5 ή στο να εμποδίσει τον Φίλιππο να υποδουλώσει όλες τις ελληνικές πόλεις 3.20¹¹³². Γενικά στην πρώτη δημηγορία αποφεύγονται λεπτομερείς συμβουλές προς χάριν των επιχειρημάτων που καταδεικνύουν ότι κάτι πρέπει να γίνει τώρα που υπάρχει ευκαιρία-καιρός. Στην δεύτερη δημηγορία υπάρχει ελαφρώς αυξημένη η τάση να επικεντρώνεται ο ρήτορας στο γενικό συμφέρον της Αθήνας, δηλαδή την

¹¹³¹Grote, 1869:163.

¹¹³²Προφανώς, όμως, το ένα συνεπάγεται το άλλο.

εξουδετέρωση της Μακεδονίας, την ανάκτηση των λεγόμενων Αθηναϊκών ιδιοκτησιών και τα συναφή. Το ερώτημα είναι αν αυτή η μικρή αύξηση της τάσης είναι παρά ταύτα ένα ποιοτικό άλμα. Η λέξη κλειδί *καιρός* που ακούγεται σαφώς λιγότερο στον Β λόγο συγκριτικά με τον Α και τον Γ αντανακλά μάλλον ότι ο ρήτορας δεν έχει κατά νου την άμεση δράση. Δεν υπάρχει έτσι σιγουριά ότι έχει επιτευχθεί και για τον πρόσθετο λόγο ότι η ευκαιρία δεν είναι τόσο ευδιάκριτη στην έναρξη του Β λόγου ενώ στον Α και Γ είναι παρούσα.

Εξετάζουμε στη συνέχεια την σειρά της τρίτης δημηγορίας. Τα τελευταία χρόνια ομόφωνα σχεδόν γίνεται αποδεκτό ότι εκφωνήθηκε τελευταίος. Αβεβαιότητα εκφράζει πάλι ο Tuplin¹¹³³ καταθέτοντας έξι λόγους. Πρώτον, ο σοβαρός τόνος του λόγου που διαπιστώνεται από τους περισσότερους μελετητές (ο ρήτορας ασκεί δριμύεια κριτική στους πολιτικάντηδες της εποχής του, κάνει αναφορές στο απώτατο ένδοξο παρελθόν, δεν κάνει λόγο για θεούς ή τύχη, εκφράζεται επίσημα με την εμφατική αναδίπλωση (*ἴσως ἄν, ἴσως, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τέλειόν τι καὶ μέγα κτήσαισθ' ἀγαθὸν καὶ τῶν τοιούτων λημμάτων ἀπαλλαγείητε* στην 3.33), είναι εκτίμηση υποκειμενική. Συγκρίνοντας τη δήλωση στον 1. 2 *ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρός φωνὴν ἀφίεις* μ' εκείνη στον 3. 3 *ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρός, εἴπερ ποτέ, πολλῆς φροντίδος καὶ βουλῆς δεῖται* σχετικά με το τι απαιτεί η παρούσα συγκυρία και την αντιμετώπιση της απειλής ενός πολέμου στην Αττική στο 3.8 *μηδενὸς δ' ἐμποδῶν ὄντος Φιλίππῳ τὰ παρόντα καταστρεψαμένῳ πρὸς ταῦτ' ἐπικλῖναι τὰ πράγματα* μ' όσα λέγονται στα τμήματα 1.12 *εἰ δὲ προησόμεθ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ τούτους τοὺς ἀνθρώπους, εἴτ' Ὀλυνθὸν ἐκεῖνος καταστρέψεται, φρασάτω τις ἐμοὶ τί τὸ κωλύον ἔτ' αὐτὸν ἔσται βαδίζειν ὅποι βούλεται*, 1.15 *τίς οὕτως εὐήθης ἐστὶν ὑμῶν ὅστις ἀγνοεῖ τὸν ἐκεῖθεν πόλεμον δεῦρ' ἤζοντα, ἂν ἀμελήσωμεν*, 1. 25 *τίς αὐτὸν κωλύσει δεῦρο βαδίζειν;* και 1.28 *πάντα δὴ ταῦτα δεῖ συνιδόντας ἅπαντας βοηθεῖν καὶ ἀπωθεῖν ἐκεῖσε τὸν πόλεμον* διαπιστώνει, όπως ο Thirwall, ότι ο Ι αποκαλύπτει περισσότερη σοβαρότητα και κατά την εκτίμησή μας εντονότερο πάθος. Δέχεται, όμως, ότι η 3.3 ίσως έχει λιγότερο σοβαρό ύφος από την 1.1, γιατί εκείνο των 3.1-2 είναι πιο σοβαρό από την 1.1 (το είχε παρατηρήσει, όπως γράφει, και ο Whiston). Δεύτερον, οι λεπτομέρειες που εντοπίζονται σχετικά με τα θεωρικά στο 3. 34 μπορεί να έχουν προηγηθεί και μετά να οπισθοχώρησε ο ρήτορας με μια μικρή αναφορά (1.2). Τρίτον, ενώ κάποιοι ισχυρίζονται ορθά ότι την περίοδο που εκφωνήθηκε ο ΙΙΙ είχε συμμαχήσει

¹¹³³Tuplin, 1998: 276-7.

πραγματικά η Όλυνθος με την Αθήνα, εντούτοις δεν υπάρχει κάποια ειδική αναφορά σ' αυτή τη συμμαχία παρά μόνο μια υπενθύμιση της ειρήνης (3.7). Άρα, η συμμαχία δεν αντιμετωπίζεται ως κάτι νέο. Τα σχετικά αποσπάσματα 1.2,7, 10 και 2. 1-2 δεν αναφέρονται στη συμμαχία ως μια μελλοντική δυνατότητα, αλλά ως υπάρχουσα κατάσταση. Αν κατά τη διάρκεια των λόγων 1 και 2 η συμμαχία δεν είχε αξιοποιηθεί, δεν έπεται ότι δεν υπήρχε. Τέταρτον, ο Λιβάνιος και ο Whiston είχαν εγγυηθεί ότι ο 3 ήταν τελευταίος, επειδή σκέφτηκαν πως είχε ήδη λάβει χώρα μια εκστρατεία πριν την απαγγελία του τρίτου λόγου. Αλλά η μόνη αναφορά εντοπίζεται στην 3.36 και είναι αβέβαιο αν παραπέμπει στην εκστρατεία, γιατί ο Δημοσθένης είχε μιλήσει παρόμοια στον Α Φιλιππικό §27 (*Οὐ γὰρ ἐχρῆν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ταξιδάρχους παρ' ὑμῶν, ἵππαρχον παρ' ὑμῶν, ἄρχοντας οἰκείους εἶναι, ἴν' ἦν ὡς ἀληθῶς τῆς πόλεως ἡ δύναμις ; Ἄλλ' εἰς μὲν Αἴμωνα τὸν παρ' ὑμῶν ἵππαρχον δεῖ πλεῖν, τῶν δ' ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως κτημάτων ἀγωνιζομένων Μενέλαον ἵππαρχεῖν. Καὶ οὐ τὸν ἄνδρα μεμφόμενος ταῦτα λέγω, ἀλλ' ὑφ' ὑμῶν ἔδει κεχειροτονημένον εἶναι τοῦτον, ὅστις ἂν ἦ*). Επίσης, είναι παράξενο που στο 3.10 λέει *ἀλλ' ὅτι μὲν δὴ δεῖ βοηθεῖν, εἴποι τις ἄν, πάντες ἐγνώκαμεν, καὶ βοηθήσομεν· τὸ δ' ὅπως, τοῦτο λέγε.*, αν είχε σταλεί βοήθεια. Ούτε είναι σίγουρο πως η 2.28 αποτελεί υπαινιγμό στον Χάρητα. Πέμπτον, η αναστάτωση στη Θεσσαλία διαδραματίζει ρόλο στους άλλους λόγους αλλά όχι στον Γ. Μια εξήγηση είναι ότι ο Φίλιππος είχε ήδη τακτοποιήσει το πρόβλημα¹¹³⁴. Αλλά για να επωφεληθούν οι Αθηναῖοι απ' αυτό θα έπρεπε να θέσει ο ρήτορας τον ΙΙΙ μετά τον Ι και ΙΙ και μετά την Αθηναϊκή στρατιωτική επέμβαση που είχε ήδη συμβεί στην Όλυνθο, πράγμα που έρχεται σ' αντίθεση με τη θέση του Λιβάνιου και Whiston. Μια εναλλακτική λύση είναι ότι στη συγκεκριμένη ομιλία του προτίμησε να μη σχολιάσει τη διάσταση του Θεσσαλικού ζητήματος¹¹³⁵. Ο Tuplin όμως προτείνει την ετερόδοξη εναλλακτική λύση ότι ο ΙΙΙ απαγγέλθηκε πριν τους Ι και ΙΙ και πριν ο Δημοσθένης να μάθει όλα τα στοιχεία της Θεσσαλικής δυσαρέσκειας. Πέμπτον, θεματικά ο Γ συσχετίζεται περισσότερο από τους άλλους δύο με τον Α Φιλιππικό που εκφωνήθηκε νωρίτερα και από τις τρεις ομιλίες. Μάλιστα το πέρασμα από τον Α Φιλιππικό 43 στον 3 είναι εντυπωσιακό: *θαυμάζω δ' ἔγωγε, εἰ μηδεὶς ὑμῶν μὴτ' ἐνθυμεῖται μὴτ' ὀργίζεται, ὀρῶν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν μὲν ἀρχὴν τοῦ πολέμου γεγενημένην περὶ τοῦ τιμωρῆσασθαι Φίλιππον, τὴν δὲ τελευταίην οὕσαν ἤδη ὑπὲρ τοῦ μὴ παθεῖν κακῶς ὑπὸ Φιλίππου. ἀλλὰ μὴν ὅτι γ' οὐ στήσεται, δῆλον, εἰ μὴ*

¹¹³⁴ Διόδ. 16.52.9.

¹¹³⁵ Ὅπως είχε υποθέσει ο Weil.

τις κωλύσει. εἶτα τοῦτ' ἀναμενοῦμεν; καὶ τριήρεις κενὰς καὶ τὰς παρὰ τοῦ δεῖνος ἐλπίδας ἂν ἀποστείλητε, πάντ' ἔχειν οἴεσθε καλῶς;

• **ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΔΗΜΗΓΟΡΙΩΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΙΣ ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ**

Στηριζόμενοι στο περιεχόμενο των λόγων Α και Β οι Blass, Weil, Muller¹¹³⁶ προέκριναν την άποψη ότι και οι δύο απαγγέλθηκαν στην αρχή του πολέμου. Ο Α εκφωνήθηκε επ' ευκαιρία της αφίξεως των Ολύνθιων πρέσβεων για συνομολόγηση συμμαχίας, εντός ολίγων ημερών ή μηνών ο Β, κι ακολούθως ο Γ. Ο Blass¹¹³⁷ πιστεύει ότι ο Γ ολυνθιακός εκφωνήθηκε λίγους μήνες μετά τον Β, τον χειμώνα του 349 π. Χ. Ο δε Curtius αποδέχεται την ίδια χρονολογία για τον Γ λόγο¹¹³⁸.

Ο Richter υποστήριξε ότι ο Α εκφωνήθηκε αμέσως μόλις έγινε γνωστή η εισβολή του Φιλίππου στη Χαλκιδική, πριν ακόμη ζητήσουν οι Ολύνθιοι συμμαχία με τους Αθηναίους. Γιατί στην § 2 λέει ο Δημοσθένης να σταλεί πρεσβεία για να παρακολουθεί τις εξελίξεις και στη συνέχεια ότι έχει καταπορθηθεί η περιοχή των Ολυνθίων και πολλοί έχουν αιχμαλωτιστεί.

Κάποιοι είκασαν ότι ο Β απαγγέλθηκε την επομένη του Α, ο Tyler ότι θα μπορούσε κάλλιστα να είναι μια περαιτέρω συμβολή στην ίδια συζήτηση στη Συνέλευση. Ο Schöningg είπε ότι και οι τρεις απαγγέλθηκαν σε τρεις συνεχόμενες μέρες και ο Curtius¹¹³⁹ ότι λίγος χρόνος μεσολάβησε μεταξύ του Α και του Β. Ο Tuplin ισχυρίστηκε ότι οι τρεις ομιλίες θα μπορούσαν να είχαν παραδοθεί στην ίδια συνεδρίαση της Εκκλησίας (349 π.Χ)¹¹⁴⁰.

Διαφωνίες έχουν εκφραστεί σχετικά με το αν ο Α και ο Β σχετίζονται με την αποστολή κάθε βοήθειας¹¹⁴¹. Ο Schaefer και ο Curtius θεώρησαν ότι εκφωνήθηκαν πριν από οποιαδήποτε αποστολή βοήθειας, ενώ ο Weil πως μετά τον Α στάλθηκε ο Χάρης και πως, όταν η νέα πρεσβεία ζήτησε ισχυρότερη επικουρία κι επρόκειτο να αντικατασταθεί ο Χάρης από τον Χαρίδημο-πράγμα που έγινε- απαγγέλθηκε ο Β. Ο

¹¹³⁶Σκουρμπουτάκος, 1909: 152.

¹¹³⁷Blass, 1962⁶: I. 320.

¹¹³⁸Βλ. Curtius, 1900 χρονολογικός πίνακα στο τέλος του ε τόμου.

¹¹³⁹Curtius, 1900:358.

¹¹⁴⁰Tuplin, 1998:278.

¹¹⁴¹Σκουρμπουτάκος, 1909: 152.

Blass, όμως, αντέκρουσε τον Weil με το επιχείρημα ότι σε κανένα σημείο του Β λόγου δεν υπάρχει αναφορά σ' αυτήν την πρεσβεία. Επίσης, εξέλαβε το τμήμα 2.11 ως τεκμήριο ότι δεν έχει ακόμη αποσταλεί βοήθεια. Όπως αναφέρει ο Tyler¹¹⁴² την άποψη αυτή ασπάστηκε και ο Whiston, σεβόμενος την θέση του Διονυσίου¹¹⁴³ και του Grote ότι, σαν μαθεύτηκαν νέα για κάποιες επιτυχίες του Χάρη, ο Δημοσθένης εκφώνησε τον Γ Ολυνθιακό.

Εντούτοις τα παρακάτω δεδομένα, πιστοποιούν τη γνώμη του Weil. Δεν γνωρίζουμε τις επιχειρήσεις του αποσταλέντος Χάρητος κι εσφαλμένα του αποδόθηκε νίκη κατά του Φιλίππου Αδαίου¹¹⁴⁴, καθώς ο Thirvall και ο Schaefer απέδειξαν ότι το γεγονός αυτό προηγήθηκε του Ολυνθιακού πολέμου. Από τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά μαθαίνουμε ότι λίγο μετά την αποστολή της πρώτης βοήθειας οι Ολύνθιοι μέσω μιας νέας πρεσβείας πέτυχαν να σταλεί νέα βοήθεια υπό τον Χαρίδημο. Επιπρόσθετα, στον Β λόγο φαίνεται να προσάπτονται κατηγορίες κατά κάποιου στρατηγού. Από τις παραγράφους 27 και 28 εξάγεται ότι ο Χάρης αδυνατώντας να τροφοδοτεί και να μισθοδοτεί τους μισθοφόρους επιδόθηκε στη σύλληψη και φορολογία εμπορικών πλοίων αντί να βοηθήσει την Όλυνθο και να πολεμήσει τον Φίλιππο¹¹⁴⁵. Βέβαια, ο βασιλιάς ήταν στη Θεσσαλία για το ζήτημα των Φερών. Έτσι, ο Χάρης δεν είχε άλλη επιλογή κι επέστρεψε στην Αθήνα. Ότι όντως τον κατηγορούσαν και απαιτούσαν να αποδώσει *εἶθονα*, τη στιγμή που αποστελλόταν εκ νέου, εκβιάζοντας έτσι τον δήμο για αθωωτική απόφαση, το βεβαιώνει, όπως προείπαμε κι ο Αριστοτέλης¹¹⁴⁶. Ο Δημοσθένης φαίνεται από τα παραπάνω χωρία ότι αναγνωρίζει μεν το βάσιμο των κατηγοριών, πλην είναι επιεικής προς τον Χάρητα, διότι, για να έχει ο δήμος το δικαίωμα να κατηγορεί, όφειλε να χορηγήσει επαρκή μέσα στον στρατηγό, προκειμένου αυτός να προβεί σε σοβαρή διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων. Τέλος, υπερίσχυσαν οι αντίθετοι και ο Χάρης αντικαταστάθηκε από τον Χαρίδημο. Σύμφωνα μ' αυτά είχε αποσταλεί βοήθεια πριν την απαγγελία του Β λόγου.

Από τη στιγμή που ο Χαρίδημος αντικατέστησε τον Χάρητα σημείωσε μαζί με τους Ολύνθιους κάποιες επιτυχίες πολιορκώντας τη χώρα του βασιλιά και

¹¹⁴²Βλ. Tyler, 1880: introduction iv

¹¹⁴³*Επιστολή Ι προς Αμμαῖον* IV.

¹¹⁴⁴Βλ. υποσημ. 768.

¹¹⁴⁵βλ. Sealey, 1993: 138-139.

¹¹⁴⁶Βλ. αυτόθι υποσημ. 1121.

αιχμαλωτίζοντας έναν επίσημο Μακεδόνα, τον Δέρδα¹¹⁴⁷. Αλλά, ο Φίλιππος επανακάμψας από την εκστρατεία στη Θεσσαλία, για την οποία είχε διακόψει τον Ολυνθιακό πόλεμο, επανήλθε -πιθανότατα την άνοιξη του 348 π.Χ- μ' όλη τη στρατιά του ακάθεκτος κατά της Ολύνθου. Κυρίευσε αμέσως το επίνειό της, έπειτα την Τορώνη κι άλλες πόλεις της ομοσπονδίας. Εντέλει, η Όλυνθος έπεσε, καταστράφηκε και εξανδραποδίσθηκε το 348 π.Χ μετά την έναρξη του νέου αττικού έτους (Όλ.108,1)¹¹⁴⁸. Λίγο πριν την πτώση οι Ολύνθιοι έστειλαν νέα πρεσβεία ζητώντας επείγουσα νέα βοήθεια από Αθηναίους πολίτες, γιατί είχαν πικρή πείρα από τους προηγούμενους μισθοφόρους. Οι Αθηναίοι αποφάσισαν να κάνουν αυτό που ο Δημοσθένης συνιστούσε. Αλλά η βοήθεια υπό του Χάρητος δεν πρόλαβε να φθάσει εμποδιζόμενη από ισχυρούς ανέμους. Η στρατιά με στρατηγό τον Χαρίδημο είχε αναχωρήσει προς τα τέλη περίπου του προηγούμενου καλοκαιριού. Στο μεσοδιάστημα λοιπόν οι Αθηναίοι δεν είχαν επιχειρήσει κάτι για τη συμμαχική πόλη; Αν όχι, η μακρά απραξία τους οφείλεται στη συνηθισμένη νωθρότητα του δήμου; Αυτό εξετάζεται, αφού οριστεί πρώτα ο χρόνος του Γ Ολυνθιακού.

Η αναγγελία κάποιας επιτυχίας γέννησε υπέρμετρες ελπίδες στην Αθήνα κι ο Δημοσθένης με τον λόγο αυτόν αγωνίζεται να επαναφέρει τα πνεύματα σε ψύχραιμη εκτίμηση της κατάστασης. Αυτό τουλάχιστον προκύπτει από το προοίμιο σε συνδυασμό με την παράγραφο 35 *οί τοῦ δεῖνος νικῶσι ξένοι*. Η υπαινικσόμενη επιτυχία, όπως λέει ο Schaefer, είναι αυτή του Χαρίδημου. Αλλά ο ίδιος ορίζει ως χρόνο του Γ λόγου το 348 π.Χ, αμέσως μετά τη δεύτερη εκστρατεία του Φιλίππου στην Όλυνθο, γιατί, όπως προείπαμε, ισχυρίζεται πως η κατάσταση που περιγράφεται στους Α και Β είναι ίδια, ενώ στον Γ Ολυνθιακό οι Ολύνθιοι αντιμετωπίζουν σοβαρότατο κίνδυνο, ανακοινώθηκαν κάποιες επιτυχίες του Χαρίδημου, απαιτείται ταχεία αποστολή βοήθειας και η μετατροπή των θεωρικών σε στρατιωτικά. Δεν πρόκειται περί τιμωρίας του Φιλίππου αλλά για το πώς θα σωθεί η Όλυνθος. Δεν γίνεται λόγος για Θεσσαλούς, διότι τους είχε καταστήσει πειθήνιους ο Φίλιππος. Οπότε, κατά τον Γερμανό μελετητή ο Γ απαγγέλθηκε στη διάρκεια του β έτους του πολέμου, το 348 π. Χ.

¹¹⁴⁷Ήταν γυναικάδελφος του βασιλιά, εκτός αν πρόκειται για ομωνυμία, όπως παραδίδει ο Θεόπομπος βλ. Φιλόχ., *FGrH* 328 F 50 και Worthington, 2014:59.

¹¹⁴⁸Βλ. αυτόθι σ. 264 .

Ο Weil ¹¹⁴⁹ φέρει αντιρρήσεις με το σκεπτικό ότι οι παράγραφοι 4 και 7 παρέχουν τη σωστή χρονολόγηση της εκφώνησης, δηλαδή πριν τον πέμπτο μήνα του αττικού έτους, πριν τον Νοέμβριο του 349 π.Χ, όπως ήδη έχουμε πει. Έκδηλη είναι η χαρά του ρήτορα στην παράγραφο 7, επειδή οι ευχές των Αθηναίων να πολεμήσει η Ολυνθος τον Φίλιππο πραγματοποιήθηκαν. Αν βέβαια δεν κάνει καμία αναφορά στα Θεσσαλικά πράγματα, αυτό μπορεί να πήγασε από την πρόθεσή του να παρέλθει σιωπηλά κάποια εμπόδια του βασιλιά, εφόσον στοχεύει απλώς να διαλύσει τις κούφες ελπίδες. Οπότε δεν μπορούμε να εκλάβουμε την απουσία μνείας για τη δυσανεξία των Θεσσαλών ως απόδειξη ότι ο λόγος είναι μεταγενέστερος από τη διευθέτηση των θεσσαλικών ζητημάτων. Μάλιστα μπορεί κάποιος να ανατρέψει το επιχείρημα λέγοντας ότι ο Δημοσθένης θα αναφερόταν στην εκστρατεία του Φιλίππου στη Θεσσαλία, αν αυτή είχε λάβει χώρα τη στιγμή που ο ρήτορας εκφωνούσε τον λόγο. Βάσει των στοιχείων αυτών ο Weil δέχεται ότι και οι τρεις λόγοι εκφωνήθηκαν εντός του 349 π. Χ, και πιο συγκεκριμένα από το θέρος ως τον Νοέμβριο.

Εξακολουθούν βέβαια ως τις μέρες μας οι συζητήσεις. Ο Ryder ¹¹⁵⁰ συμφωνεί με τον Tyler ότι ο Β είναι περαιτέρω συμβολή στον Α με το σκεπτικό ότι, εφόσον στο εδάφιο 2.11 λέγεται ότι πρέπει να βοηθηθούν οι Ολύνθιοι, εξυπακούεται ότι ο Α λόγος ήταν ανεπιτυχής και δεν απεστάλη κανένα εκστρατευτικό σώμα. Γι' αυτό και ο Δημοσθένης δεν αναφέρεται σε αυτή τη βοήθεια στον Β λόγο αλλά παρουσιάζει αναλυτικά τις δυσκολίες του Φιλίππου. Αφού λογικά μίλησαν κι άλλοι με αντίθετη άποψη, επικράτησε η πρόταση του Δημοσθένη και τότε ψηφίστηκε στρατιωτική βοήθεια υπό την αρχηγία του Χάρητος ¹¹⁵¹. Ωστόσο ο ρήτορας την έκρινε ανεπαρκή. Λίγους μήνες αργότερα, τον χειμώνα του 349/8 π. Χ, δηλαδή στα πρώιμα στάδια του ολυνθιακού πολέμου, όπως προκύπτει από την §3 (*νῦν δ' ἐτέρου πολέμου καιρὸς ἦκει τις, δι' ὃν καὶ περὶ τούτων ἐμνήσθην*) και την §7 (*ἐκπολεμῶσαι δεῖν ὀόμεθα τοὺς ἀνθρώπους ἐκ παντὸς τρόπου, καὶ ὁ πάντες ἐθρύλουν, πέπρακται νυνὶ τοῦθ'*), εκφώνησε τον Γ λόγο, όντας δυσαρεστημένος από τη δραστηριότητα του Χάρη και των μισθοφόρων που είχαν αποσταλεί. Μα, παρότι επέμεινε να σταλούν πολίτες μισθωμένοι από το ταμείο των θεωρικών, τίποτα δεν έγινε. Στις αρχές, όμως, του 348 π.Χ ο Απολλόδωρος πρότεινε να τεθεί το δημόσιο πλεόνασμα στο στρατιωτικό ταμείο, αντί στο ταμείο των θεωρικών. Τότε διώχθηκε και κρίθηκε ένοχος για

¹¹⁴⁹Weil, 1881: 312-316.

¹¹⁵⁰Ryder, 2001²:55.

¹¹⁵¹Ryder, 2001²: 59.

παράνομη πρόταση. Η πρότασή του λογικά συνδέθηκε με την ανάγκη για αποστολή δύο εκστρατευτικών σωμάτων, το ένα υπό τον Χαρίδημο να φέρει περαιτέρω βοήθεια προς την Όλυνθο, το άλλο για να εξασφαλίσει την ηγετική θέση του Πλούταρχου στην Ερέτρια. Το τελευταίο απεστάλη στα μέσα Φεβρουαρίου 348¹¹⁵² υπό τις διαταγές του Φωκίωνα¹¹⁵³ αλλά επειδή ήταν μικρό ενισχύθηκε από μισθοφόρους¹¹⁵⁴. Ένα μήνα ή περισσότερο, Μάρτη με Απρίλη 348 π.Χ, μετά την αποχώρηση του Φωκίωνα στάλθηκε και σώμα στη Χαλκιδική με αρχηγό τον Χαρίδημο. Μερικές από τις δυνάμεις αυτές φαίνεται πως βρίσκονταν ακόμη εκεί, σαν επιτέθηκε ο Φίλιππος στην Όλυνθο μετά τα μέσα του καλοκαιριού το 348¹¹⁵⁵. Αν και ο Ryder σκέφτεται σωστά ως προς την χρονολογία παράδοσης των λόγων, συμφωνώντας με τον Weil και Blass¹¹⁵⁶, σφάλει στο σημείο που θεωρεί ότι ο Χάρης στάλθηκε μετά τον Β λόγο, γιατί προσπερνά τον υπαινιγμό που υπάρχει στο πρόσωπό του κατά τη διάρκεια της απαγγελίας του Β λόγου.

Ο Gunther¹¹⁵⁷, τέλος, λέει ότι δεν υπάρχει καμία ένδειξη σε οποιαδήποτε από τις τρεις ομιλίες ότι η εκστρατεία έχει αποσταλεί, και ως εκ τούτου υποθέτει ότι όλες είχαν παραδοθεί πριν από την απόφαση να στείλουν τα στρατεύματα.

• ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σεβόμενοι όλες τις εκπεφρασμένες θέσεις για τον χρόνο και τη σειρά εκφώνησης των τριών δημηγοριών, πιστεύουμε ότι ως τη στιγμή που ανέβηκε ο ρήτορας στο βήμα η Όλυνθος δεν είχε αντιμετωπίσει ακόμη σοβαρή επίθεση. Οπότε συντασσόμαστε με τους μελετητές που εκτιμούν ότι οι λόγοι απαγγέλθηκαν το 349 π.Χ. Σχετικά με την ακολουθία τους, εφόσον η παραδοσιακή σειρά των χειρογράφων έχει την υποστήριξη της πλειονότητας των επιστημόνων¹¹⁵⁸, δεν υπάρχει λόγος να την αμφισβητήσουμε. Άλλωστε, αυτή τη διαδοχή παραδίδει και το καλύτερο

¹¹⁵²Ryder, 2001²:22

¹¹⁵³Πλούτ., *Φωκίων* 12.1

¹¹⁵⁴Αίσχ., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 87 ὁρῶν τὸ στρατόπεδον τὸ τῆς πόλεως εἰς δεινὰς δυσχωρίας κατακεκλιμένον...

¹¹⁵⁵Ryder, 2001²:27.

¹¹⁵⁶Blass, 1962⁶ :I. 320

¹¹⁵⁷Gunther, 2009:234 υποσ. 61

¹¹⁵⁸Βλ. αναλυτικά Sandys, 1897: lxiv–lxvii και Sealey, 1955:89.

χειρόγραφο¹¹⁵⁹. Τέλος, οι Αθηναίοι οδηγήθηκαν σε τρεις εκστρατείες όχι μετά από την εκφώνηση κάθε λόγου, αλλά έπειτα από τρεις αντίστοιχα εκκλήσεις των Ολυνθίων¹¹⁶⁰.

Δ. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ

1. ΔΗΜΟΣΘΕΝΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ-ΟΛΥΝΘΙΑΚΕΣ ΕΚΚΛΗΣΕΙΣ- ΒΟΗΘΕΙΑ

Η έκκληση των Ολυνθίων το 349 π. Χ για βοήθεια έδωσε την ευκαιρία στον Δημοσθένη να εκφωνήσει τον Α' Ολυνθιακό λόγο. Πρότεινε να δημιουργηθούν δύο στρατιωτικές δυνάμεις, να γίνει χρήση των θεωρικών χρημάτων για την συντήρηση των στρατιωτικών μονάδων (17-20), και να αποσταλεί πρεσβεία στην πόλη. Ενθάρρυνε δε τους Αθηναίους λέγοντας ότι κατά του βασιλιά θα εξεγερθούν οι Θεσσαλοί, οι Παίονες και οι Ιλλυριοί. Χάρη στην συναίνεση και του Ευβούλου¹¹⁶¹ οι Αθηναίοι έλαβαν την απόφαση να προσθέσουν απλώς 8 τριήρεις στις 30 που δραστηριοποιούνταν στο Αιγαίο υπό την αρχηγία του Χάρητος κι επιπλέον 2.000 ξένους πελταστές¹¹⁶², και διέταξαν τον στρατηγό να σπεύσει σε βοήθεια της απειλούμενης Ολύνθου. Το ίδιο διάστημα αποφάσισαν να ιδρυθεί κι ένα ταμείο στρατιωτικών με περιορισμένους πόρους. Ωστόσο, η επιχείρηση, δεν θωράκισε την περιοχή· γι' αυτό ο Δημοσθένης αναγκάστηκε να εκφωνήσει τον Β' Ολυνθιακό υποστηρίζοντας ότι ο Φίλιππος είναι πολύ πιο ευάλωτος από όσο δείχνει (9-22), οπότε είναι δυνατό να ανατραπεί, εάν δραστηριοποιηθούν εντονότερα οι Αθηναίοι. Πολύ σύντομα απήγγειλε και τον Γ' λόγο, για να περιοριστεί η αγαλλίαση από κάποιες επιτυχίες του Χάρητος και τόνισε την ανάγκη να συμμετάσχουν προσωπικά οι Αθηναίοι στον αγώνα και να αναθεωρήσουν τους σχετικούς με τα θεωρικά χρήματα νόμους και ορισμένους που αφορούσαν στην επιστράτευση (10-12). Εντωμεταξύ, οι Ολύνθιοι ζήτησαν νέες ενισχύσεις, γιατί ο Φίλιππος από τον Μάρτη

¹¹⁵⁹Milns, 2001²:206. Η σειρά I, II, III υιοθετήθηκε στην έκδοση του Becker στην γερμανική μετάφραση των Φιλιππικών λόγων i. p. 103 και οι Westermann, Stüve, Ziemann, Petrenz, and Brückner, την υποστήριξαν σε διαφορετικές διατριβές

¹¹⁶⁰Hornblower, 2005:481. Για αρκετά ακριβή χρονολόγησή τους βλ. Cawkwell, 1978: 130. Για τη δράση τους βλ. Cawkwell, 1978 132

¹¹⁶¹Βλ. Sealey, 1993: 163-165.

¹¹⁶²Διονύσιος, *Επιστολή προς Άμμαϊον IX*.

του 348 π.Χ βρέθηκε πάλι στην Χαλκιδική. Και οι Αθηναίοι έστειλαν από τον Ελλήσποντο τον Χαρίδημο με 4.000 μισθοφόρους πελταστές, 150 Αθηναίους ιππείς και 18 τριήρεις¹¹⁶³. Το σώμα έφτασε μεταξύ Μάρτη-Μάη, αλλά, μολονότι σημείωσε κάποιες επιτυχίες¹¹⁶⁴, ο Φίλιππος κατέλαβε στις αρχές του καλοκαιριού την Τορώνη, στην νότια Σιθωνία, και την Μηκύβερνα, το λιμάνι της Ολύνθου στα νότια, με τη βοήθεια Ολυνθίων προδοτών¹¹⁶⁵. Αίφνης, ειδοποίησε τους Ολυνθίους να εγκαταλείψουν την πόλη τους. Οι κάτοικοι πανικοβλημένοι ζήτησαν συμπληρωματική βοήθεια από τους Αθηναίους, οι οποίοι αμέσως ετοίμασαν 2.000 οπλίτες, 300 ιππείς και 17 επιπλέον τριήρεις με γενικό στρατηγό όλου του στόλου τον Χάρητα¹¹⁶⁶.

2. ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΟΛΥΝΘΟΥ

Οι Ολυνθίοι, χωρίς τις τελευταίες αθηναϊκές ενισχύσεις, οι οποίες δεν πρόλαβαν να φθάσουν εγκαίρως λόγω των *έτησιων*¹¹⁶⁷, έστειλαν πρεσβεία στον Φίλιππο για συμβιβασμό. Η απάντησή του ήταν κατηγορηματική: «*δεῖ δυοῖν θάτερον, ἢ ἐκείνους ἐν Ὀλύνθῳ μὴ οἰκεῖν ἢ αὐτὸν ἐν Μακεδονίᾳ, πάντα τὸν ἄλλον χρόνον*»¹¹⁶⁸. Έτσι προετοιμάστηκαν για να αντισταθούν άμυνα και να πέσουν, τουλάχιστον, ένδοξα. Ωστόσο νικήθηκαν μετά από δύο μάχες με προδοσία του υπάρχου Λασθένους και του Ευθυκράτη, οι οποίοι παρέδωσαν στον Φίλιππο 500

¹¹⁶³ Φιλόχ., *FGrH* 328 F 50.

¹¹⁶⁴ Σε συνεργασία με τους Ολυνθίους έκαναν δύο επιθέσεις στην Παλλήνη και Βοττιαία και συνέλαβαν αιχμαλώτους συμπεριλαμβανομένων και επιφανών Μακεδόνων, όπως τον Δέρδα κατά τον Θεόπομπο Βλ. Φιλόχ., *FGrH* 328 F 50.

¹¹⁶⁵ Διόδ. 16.53.2

¹¹⁶⁶ Φιλόχ., *FGrH* 328 F 49-51.

¹¹⁶⁷ Φιλ. *F Gr. Hist* III B 328 F t56 ·*Σουίδα*ς λ. *Κάρανος* · Διόδ. 16. 53.2. Μια καταγίδα εμπόδιζε πιθανόν για 40 μέρες τον στρατηγό Χάρη να φθάσει· βλ. *Σουίδα*, λ. *Κάρανος*: *βοηθούς έπεμψαν Αθηναῖοι ναῦς και Χάρητα στρατηγὸν οὐ χειμῶνι ἀποληφθέντος...* · Ο Δημοσθένης είχε επιστήσει την προσοχή στα μελέμια βλ. Δημ., *Α Φιλ.* 31-2 *δοκεῖτε δέ μοι πολὺ βέλτιον ἂν περὶ τοῦ πολέμου και ὅλης τῆς παρασκευῆς βουλευσασθαι, εἰ τὸν τόπον, ὃ ἄνδρες Αθηναῖοι, τῆς χώρας, πρὸς ἣν πολεμεῖτε, ἐνθυμηθεῖτε, και λογίσαισθ' ὅτι τοῖς πνεύμασιν και ταῖς ὥραις τοῦ έτους τὰ πολλὰ προλαμβάνων διαπράττεται Φίλιππος, και φυλάξας τοὺς έτησίας ἢ τὸν χειμῶν' ἐπιχειρεῖ, ἡνίκ' ἂν ἡμεῖς μὴ δυναίμεθ' ἐκεῖσ' ἀφικέσθαι. [32] δεῖ τοίνυν ταῦτ' ἐνθυμουμένους μὴ βοηθείας πολεμεῖν (ὑστεριοῦμεν γὰρ ἀπάντων, ἀλλὰ παρασκευῆ συνεχεῖ και δυνάμει. ὑπάρχει δ' ὑμῖν χειμαδίῳ μὲν χρῆσθαι τῇ δυνάμει Λήμνῳ και Θάσῳ και Σκιάθῳ και ταῖς ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ νήσοις, ἐν αἷς και λιμένες και σῖτος και ἅ χρῆ στρατεύματι πάνθ' ὑπάρχει: τὴν δ' ὥραν τοῦ έτους, ὅτε και πρὸς τῇ γῆ γενέσθαι ῥάδιον και τὸ τῶν πνευμάτων ἀσφαλές, πρὸς αὐτῇ τῇ χώρα και πρὸς τοῖς τῶν ἐμπορίων στόμασιν ἢ ῥαδίως ἔσται.*

¹¹⁶⁸ Βλ. *Γ Φιλ.* 1 *τοῦτο μὲν γὰρ Ὀλυνθίοις, τετταράκοντ' ἀπέχων τῆς πόλεως στάδια, εἶπεν*

εξαιρετικούς ιππείς και άνοιξαν τις πύλες της πόλης¹¹⁶⁹. Οι γυναίκες και τα παιδιά αιχμαλωτίστηκαν¹¹⁷⁰, οι άνδρες συμπεριλαμβανομένων και Αθηναίων ιππέων¹¹⁷¹ εξανδραποδίστηκαν¹¹⁷², και ακολούθησε λαφυραγώγηση. Κάποιοι πρόσφυγες έγιναν δεκτοί από τους Αθηναίους¹¹⁷³. Η πόλη καταστράφηκε από μεγάλη πυρκαγιά τον Αύγουστο του 348 π.Χ¹¹⁷⁴ και έκτοτε δεν ξανακατοικήθηκε.

3. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΛΥΝΘΟ

Με το σκεπτικό πως η συμφωνία της Ολύνθου με τον Φίλιππο καθιστούσε προβληματικές τις σχέσεις της με την Αθήνα¹¹⁷⁵, θα προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε αφενός το ζωηρό ενδιαφέρον του Δημοσθένη για την πόλη και αφετέρου- το χλιαρό έστω- αθηναϊκό.

• ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

Ο ένθερμος αγώνας ρήτορα για την αναγκαιότητα να δράσει η Αθήνα στρατιωτικά στην Ολύνθο ερμηνεύεται μόνο αν ενταχθεί στον όλο αδιάλλακτο αγώνα του κατά του Φιλίππου. Αξιοματική αφετηρία του -που βέβαια δε χρειάζεται απόδειξη- είναι το συμφέρον της Αθήνας.

¹¹⁶⁹βλ. Σουίδα, λ. Κάρανος:... προδόντων δὲ τὴν Ὀλυνθὸν Εὐθυκράτους καὶ Λασθένους, τὴν μὲν ἀνάστατον ἐποίησεν Φίλιππος...·Δημ., Γ Φιλ. 66 ἦσαν ἐν Ὀλύνθῳ τῶν ἐν τοῖς πράγμασιν τινὲς μὲν Φιλίππου καὶ πάνθ' ὑπηρετοῦντες ἐκείνῳ, τινὲς δὲ τοῦ βελτίστου καὶ ὅπως μὴ δουλεύουσιν οἱ πολῖται πράττοντες. πότεροι δὴ τὴν πατρίδ' ἐζώλεσαν; ἢ πότεροι τοὺς ἰππέας προῦδοσαν, ὧν προδοθέντων Ὀλυνθος ἀπόλετο;·Διόδ., 16.53.2

¹¹⁷⁰Δημ., Περὶ τῆς Παραπρεσβείας 305–6 συντυχεῖν γὰρ ἀπιὼν Ἀτρεστίδα παρὰ Φιλίππου πορευομένῳ, καὶ μετ' αὐτοῦ γύναια καὶ παιδάρι' ὡς τριάκοντα βαδίζειν, αὐτὸς δὲ θαυμάσας ἐρέσθαι τινὰ τῶν ὁδοιπόρων τίς ἀνθρωπὸς ἐστὶ καὶ τίς ὄχλος ὁ μετ' αὐτοῦ, [306] ἐπειδὴ δ' ἀκοῦσαι ὅτι Ἀτρεστίδας παρὰ Φιλίππου τῶν Ὀλυνθίων αἰχμάλωτα δωρειὰν ταῦτ' ἔχων ἀπέρχεται, δεινὸν αὐτῶ τι δόξαι καὶ δακρῦσαι καὶ ὀδύρασθαι τὴν Ἑλλάδα, ὡς κακῶς διάκειται, ἢ τοιαῦτα πάθη περιορᾶ γιγνόμενα ...

¹¹⁷¹Για την τύχη τους βλ. Αἰσχ., Περὶ παραπρεσβείας 15 ὑπὸ δὲ τοῖς αὐτοῖς καιροῖς Ὀλυνθος ἐάλω, καὶ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἐγκατελήφθησαν πολιτῶν, ὧν ἦν Ἰατροκλῆς ὁ Ἐργοχάρους ἀδελφὸς καὶ Εὐήρατος ὁ Στρομβίχου υἱός. ὑπὲρ δὴ τούτων ἰκετηρίαν θέντες οἱ οἰκεῖοι ἐδέοντο ὑμῶν ἐπιμέλειαν ποιήσασθαι. ... καὶ πέμπουσι πρεσβευτὴν Ἀριστόδημον τὸν ὑποκριτὴν πρὸς Φίλιππον, διὰ τὴν γνῶσιν καὶ φιλανθρωπίαν τῆς τέχνης. 16 Ἰατροκλῆς ἐλθὼν ἐκ Μακεδονίας ἀφεθεῖς ὑπὸ Φιλίππου ἄνευ λύτρων.

¹¹⁷²Διόδ. 16.53.3· Ενδιαφέρον είναι το άρθρο που ταξινομεί τη διαδικασία του ανδραποδισμού γενικά στην ελληνική ιστορία βλ. Gaca, 2010:117-161

¹¹⁷³Βλ. Chris, 2012:169 υποσ. 93 και αυτόθι σ. 267.

¹¹⁷⁴Ολυμπ. 108, 1.

¹¹⁷⁵Cawkwell, 1962: 136·Cargill, 1981: 168·Harding, 1995: 112-113·Rhodes and Osborne, 2003: 244-249·MacDowell, 2009: 229.

Ο Dunkel μελετώντας ως μονάδα τις τρεις δημηγορίες υπέρ της Ολύνθου εντοπίζει ότι ο Αθηναίος πολιτικός εκφράζει μεν μια πανελλήνια ιδέα, ιδωμένη δε υπό το πρίσμα του συμφέροντος¹¹⁷⁶ ως εξής: Ο Φίλιππος παρουσιάζεται ως βάρβαρος (3.16 *οὐ βάρβαρος;*), είναι ντροπή να του επιτρέπουν οι Αθηναίοι να υποδουλώνει τις ελληνικές πόλεις (3.20 *οὗτοι σωφρόνων οὐδὲ γενναίων ἐστὶν ἀνθρώπων... τὰ τοιαῦτ' ὄνειδη φέρειν... Φίλιππον δ' ἔαν πόλεις Ἑλληνίδας ἀνδραποδίζεσθαι*), γιατί ένας απολίτιστος οφείλει υποταγή στους πολιτισμένους (3.24 *ὑπήκουε δ' ὁ ταύτην τὴν χώραν ἔχων αὐτοῖς βασιλεύς, ὥσπερ ἐστὶ προσῆκον βάρβαρον Ἑλλησι*). Αλλά με το ίδιο στίγμα του βαρβάρου που αποδίδεται στον Μακεδόνα χρεώνονται και οι ελληνικές πόλεις τις οποίες κατέχει, καθώς δεν εμφανίζονται ως αναξιοπαθούντα μέλη αλλά ως χαμένες και κλεμμένες αθηναϊκές ιδιοκτησίες (3.16 *οὐχ ἅπαντα μὲν ἡμῶν προεῖληφε τὰ χωρὶ' ἄνθρωπος*). Ο Δημοσθένης λογοκρίνει το παιχνίδι της κατάσχεσης και διαπραγμάτευσης των πόλεων, γιατί σ'αυτό επικράτησε ο Φίλιππος κι όχι η Αθήνα, γιατί οι Αθηναίοι δεν ήταν αρκετά έξυπνοι για να κερδίσουν, ή δεν έπαιζαν το παιχνίδι με επαρκή ζήλο (1. 8-9, 2. 6-7). Έτσι, μολονότι κατηγορεί τον Φίλιππο ότι κινείται τακτοποιώντας τα πάντα ιδιοτελώς, δεν απέχει από το να σκέφτεται το ίδιο. Παρατηρώντας προσεκτικά τις τρεις δημηγορίες διαπιστώνεται ότι ενώ το θέμα του είναι η βοήθεια προς την Όλυνθο και η σωτηρία της, εντούτοις λίγα επιχειρήματα εντοπίζονται σχετικά με τα θετικά που θα προκύψουν για την απειλούμενη πόλη. Αντιθέτως, ο φακός εστιάζει στην πόλη του ρήτορα. Η βοήθεια προς την Όλυνθο θα σήμαινε διατήρηση των παραδόσεων της Αθήνας, η παρουσιαζόμενη ευκαιρία είναι μόνο για Αθήνα (1.2,8/ 2.2/3.5-6), όσο ακόμη ο Φίλιππος είναι ακόμη μακριά από τις πύλες της (1.12, 15,25/ 3.1,8-9). Αν δεν βοηθηθεί η Όλυνθος, η Αθήνα θα χάσει διά παντός τις κτήσεις της στη Χαλκιδική (2.24). Η σωτηρία των Ολυνθίων σημαίνει προσδοκία συμμαχίας τους με την Αθήνα, για να ανταποδοθεί η ευγνωμοσύνη¹¹⁷⁷, τη στιγμή που ο Φίλιππος θα επιχειρήσει επίθεση. Έτσι, οι Αθηναίοι δεν θα χρειαστεί να στραφούν σε άλλους συμμάχους (3.9), τους οποίους τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν αδύνατο να βρουν.

¹¹⁷⁶ Dunkel, 1938: 297-8

¹¹⁷⁷ Για την ανταπόδοση βοήθειας στα πλαίσια της ευγνωμοσύνης βλ. Θουκ. 2.40.4 *ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους. βεβαιότερος δὲ ὁ δράσας τὴν χάριν ὥστε ὀφειλομένην δι' εὐνοίας ᾧ δέδωκε σφίσειν· ὁ δὲ ἀντοφείλων ἀμβλύτερος, εἰδὼς οὐκ ἐς χάριν, ἀλλ' ἐς ὀφείλημα τὴν ἀρετὴν ἀποδώσων* και Λυσ., *Ἐπιτάφιος 23 οὐδ' ᾤθησαν δεῖν ἑτέροις τῆς σωτηρίας χάριν εἰδέναί, ἀλλὰ σφίσειν αὐτοῖς τοὺς ἄλλους Ἑλληνας.*

Ο πόλεμος, λοιπόν, προτείνεται ως η μόνη εφικτή λύση των προβλημάτων που αντιμετώπιζε η Αθήνα¹¹⁷⁸. Ο Δημοσθένης, μολονότι έχει επίγνωση της ηθικής πλευράς και του δικαίου¹¹⁷⁹, φαίνεται να μην τον απασχολούν και, όπως εύστοχα συμπεραίνει ο Badian¹¹⁸⁰, προτάσσει μια επαίσχυντη *Realpolitik*¹¹⁸¹. Τη φιλία των λαών τη γεννά η συνισταμένη των συμφερόντων. Οι έννοιες της τιμής και του δικαίου απουσιάζουν δε εντελώς από τον Α λόγο. Αυτή η ρητορική μεταστροφή βρίσκεται σε αντιστοιχία με την πολιτική ότι η αντίθεση με τον Φίλιππο είναι η καλύτερη επιλογή για την Αθήνα. Οπότε η όψιμη προσπάθεια του Jaeger¹¹⁸² να αναγνωρίσει τον Δημοσθένη ως πανελλήνιο πολιτικό, θεωρώντας δεδομένη την πνευματική του ανδρεία και χαρακτηρίζοντάς τον «εκπαιδευτικό του λαού»¹¹⁸³, δεν φαίνεται αρκούντως πειστική.

• ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΗΣ ΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

Ο Δημοσθένης εκφώνησε τρεις λόγους, οι οποίοι χωρίς να στερούνται συγκινησιακών στοιχείων βασίστηκαν στην καλύτερη λογική οργάνωση των επιχειρημάτων. Η σκέψη ξεδιπλώθηκε πάνω σε λογικές ακολουθίες και κανένα

¹¹⁷⁸Kennedy 2003: 121· Edwards, 2002: 66-67·Ο Θουκυδίδης συνοπογράφει τούτη την άποψη στο διάλογο των Μηλίων, αν και η Romilly (2000:399) θεωρεί την παράθεση του συγκεκριμένου διαλόγου σκόπιμη σε μια εποχή έκπτωσης των ιδανικών και επικράτησης της ωμής εξουσίας. Σαφή θέση παίρνει ο ιστορικός στα *Κερκυραϊκά*, όπου εκφράζει την απέχθειά του για την εμφύλια σύρραξη· Ο Ηρόδοτος αφηγείται τον πόλεμο ως δύναμη επιβολής και ουσιαστικά αποδοκιμάζει εμμέσως μόνον την τυραννίδα (1.96).

¹¹⁷⁹Τα χαρακτηριστικά αυτά του τα είχε αναγνωρίσει ο Φίλιππος «Ἵ Παρμενίων, ἔφη, δίκαιος ὁ Δημοσθένης παρρησίας τυγχάνειν·μόνος γε τῶν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δημαγωγῶν οὐδαμοῦ ἀπολογισμοῖς ἐγγέγραπται τῶν ἐμῶν ἀναλωμάτων» βλ. Ψ-Λουκιανός, *Δημοσθένους ἐγκώμιον* και τα είχε προβάλλει στον Ἵπερ τῶν Μεγαλοπολιτῶν λόγο του 16.14–15 *Θαυμάζω τοίνυν καὶ τῶν λεγόντων τοῦτον τὸν λόγον, ὡς εἰ συμμάχους ποιησόμεθ' Ἀρκάδας καὶ ταῦτα πράξομεν, μεταβάλλεσθαι δόξει καὶ οὐδὲν ἔχειν πιστὸν ἢ πόλις. ἐμοὶ μὲν γὰρ δοκεῖ τούναντίον, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. διὰ τί; ὅτι τῶν πάντων οὐδέν' ἂν ἀντειπεῖν οἶομαι ὡς οὐ καὶ Λακεδαιμονίους καὶ πρότερον Θηβαίους καὶ τὸ τελευταῖον Εὐβοέας ἔσωσεν ἢ πόλις, καὶ μετὰ ταῦτα συμμάχους ἐποίησατο, ἐν τι καὶ ταῦτ' αἰεὶ βουλομένη πράττειν. ἔστι δὲ τοῦτο τί; τοὺς ἀδικουμένους σώζειν. εἰ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχει, οὐκέτ' ἂν ἡμεῖς εἴημεν οἱ μεταβαλλόμενοι, ἀλλ' οἱ μὴ θέλοντες τοῖς δικαίοις ἐμμένειν, καὶ φανήσεται τὰ πράγματα' αἰεὶ διὰ τοὺς πλεονεκτεῖν βουλομένους μεταβαλλόμενα, οὐχ ἢ πόλις ἡμῶν.*

¹¹⁸⁰Badian, 2001²:32

¹¹⁸¹Εἶχε διαφανεῖ στον λόγο του *Περὶ τῆς Ῥοδίων ἐλευθερίας* 15.28 *ὁρῶ γὰρ ἅπαντας πρὸς τὴν παροῦσαν δύναμιν τῶν δικαίων ἀξιουμένους.*

¹¹⁸²Jaeger, 1984.

¹¹⁸³Romilly, 1996:120-122.

σημείο δεν έμεινε ακάλυπτο. Έτσι, οι λόγοι διαμεσολαβήθηκαν ως «παρακινητικές εντολές- προορισμοί» .

Το επιχείρημα στον Α' λόγο ότι η πτώση της Ολύνθου θα προκαλούσε αλυσιδωτή αντίδραση πτώσεων Πόλεων, που τελικά θα οδηγούσε τον Φίλιππο μέχρι την Αττική (1.12-15)¹¹⁸⁴, και κυρίως η επιδίωξη των αθηναϊκών ενδιαφερόντων-συμφερόντων έκαναν τη δημοσθενική πρόταση ελκυστική. Ο Harding αποφαίνεται ότι οι πραγματιστές Αθηναίοι σκέφτηκαν ανάλογα με τον ρήτορα. Με οξύνοια αναγνώρισαν ότι έπρεπε να ξεπεράσουν την πικρία απέναντι στους Ολύνθιους και να στείλουν επικουρία¹¹⁸⁵, γιατί αφενός στην περιοχή διακυβευόνταν ζωτικά αθηναϊκά συμφέροντα και αφετέρου ανέμεναν ανταπόδοση της ευγνωμοσύνης. Κι όταν η Ολυνθος έπεσε, για τον ίδιο πάλι λόγο καλωσόρισαν τους πρόσφυγες στην Αθήνα¹¹⁸⁶. Άλλωστε, ο αλτρουισμός δεν υπήρχε ως έννοια και λέξη στην αρχαιότητα¹¹⁸⁷.

Το εύλογο, πάντως, ερώτημα που ανακύπτει είναι ποιοι ήταν οι λόγοι που υπαγόρευαν τη λήψη της συντηρητικής απόφασης να σταλούν τρία εκστρατευτικά σώματα, το δεύτερο συμπληρωματικό της μικρής αρχικής βοήθειας και το τελευταίο ενισχυτικό στα άλλα δύο που δεν επαρκούσαν. Βέβαια, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Δημάδης δωροδοκήθηκε από τον Φίλιππο, για να μεγαλοποιήσει τη δύναμή του, και να υπενθυμίσει την παλιά έχθρα των Ολυνθίων προς τους Αθηναίους¹¹⁸⁸. Παράλληλα, όπως εικάζει ο Harris από λεγόμενα του Αισχύνη, η χλιαρότητα της βοήθειας είχε σχέση με την πονηρή πολιτική του Φιλίππου, ο οποίος είχε προτείνει συμμαχία στους Αθηναίους¹¹⁸⁹. Τα στοιχεία, όμως, αυτά συνιστούν υποκειμενικές εκτιμήσεις. Έστω κι αν δεχτούμε ότι οι αποφάσεις της συνέλευσης επηρεάζονταν από τους εκάστοτε δημαγωγούς, δεν μπορεί να αγνοήθηκε η επιχειρηματολογία του ρήτορα ούτε κάποιες αντικειμενικές παράμετροι.

¹¹⁸⁴Πρβλ «the domino effect theory» του Αϊζενχάουερ στις Η.Π.Α σε σχέση με την εξάπλωση του κομμουνισμού στην νοτιοανατολική Ασία: «*Finally, you have broader considerations that might follow what you would call the "falling domino" principle. You have a row of dominoes set up, you knock over the first one, and what will happen to the last one is the certainty that it will go over very quickly. So you could have a beginning of a disintegration that would have the most profound influences*» Introducing the domino theory, that if Vietnam fell to communism, the rest of Southeast Asia would soon follow. Press conference, April 7, 1954.βλ. *"The Quotable Quotes of Dwight D. Eisenhower"*. National Park Service. December 5, 2013.

¹¹⁸⁵Harding, 1995:115.

¹¹⁸⁶MacDowell, 2009:239 υποσημ. 102· Βλ. και αυτόθι υποσημ. 1173

¹¹⁸⁷Christ, 2012:168 κ.εξ.· Ο όρος έχει επινοηθεί από τον κοινωνιολόγο Comte (1798-1857).

¹¹⁸⁸Πλούτ., *Φωκ.* 1.1 *Δημάδης ό ρήτωρ, ισχύων μὲν ἐν ταῖς Αθήναις διὰ τὸ πρὸς χάριν πολιτεύεσθαι Μακεδόνων καὶ Ἀντιπάτρου.*

¹¹⁸⁹Harris, 1995: 46-50.

Η μετατόπιση του πολέμου στο μακεδονικό έδαφος σίγουρα ήταν επιθυμητή, διότι η ανοχύρωτη Αθήνα μετά την κατεδάφιση των τειχών της το 404 π.Χ ήταν εύκολη λεία και ο φόβος μιας επικείμενης εισβολής τρόμαζε τους κατοίκους. Αν ο αντίπαλος, λοιπόν, αντιμετωπιζόταν στην περιοχή του, δε θα σημειώνονταν επιπτώσεις στα πατρώα εδάφη. Ο ίδιος, όμως, ο Δημοσθένης στο τμήμα 1.18 παραδέχεται ότι ο αμυντικός πόλεμος για τον Φίλιππο θα είναι άθυρμα, εφόσον θα έχει συγκεντρωμένη τη δύναμή του. Βέβαια μιλά για την απόκρουση της μιας στρατιάς που εισηγήθηκε να σταλεί, για να λεηλατεί τα Μακεδονικά εδάφη. Οπότε στην ουσία πιστεύει ότι έπρεπε να σταλεί πολυπληθέστερη δύναμη (3.6), γιατί προφανώς είχε επίγνωση ότι η στρατηγική πρόταση για λεηλασία των εδαφών δεν ήταν αξιόλογη, καθώς ήταν αμφίβολο αν θα αναγκαζόταν ο Φίλιππος να αποστρέψει το βλέμμα του από την Όλυνθο και να ασχοληθεί με τη μικρή στρατιά, τη στιγμή που είχε επάρκεια αποθεμάτων για συντήρηση του στρατού του ¹¹⁹⁰. Οι Αθηναίοι λογικά εξέτασαν με προσοχή την περίπτωση να αποστείλουν περισσότερες δυνάμεις αλλά την απέρριψαν, για τους εξής λόγους:

Πρώτον, ο Φίλιππος δεν είχε επιτεθεί στην Όλυνθο και ούτε αναμενόταν αιφνιδιαστική επίθεση, εφόσον υπήρχε συμμαχία της πόλης με τη Μακεδονία. Όμως, είναι κάπως απίθανο να αμφέβαλαν για τις πραγματικές προθέσεις του και να μην υπολόγισαν ότι μια εχθρική κίνηση εναντίον της καθ' όλα εξαιρετικής Ολύθνου ήταν θέμα χρόνου. Ενδέχεται, πάντως, να αποφάσισαν χλιαρή βοήθεια με τη σκέψη, πως αν ενεργούσαν εντονότερα, ο βασιλιάς θα εκδήλωνε ασυζητητί πρόθεση αντεκδίκησης¹¹⁹¹.

Δεύτερον, δεν μπορούσαν να αναλάβουν εύκολα και εσπευσμένα μια αριθμητικά μεγαλύτερη επιχείρηση, διότι το δημόσιο ταμείο λόγω των θεωρικών ήταν άδειο και οι πλούσιοι δεν προθυμοποιούνταν να χρησιμοποίησουν τα χρήματά τους σε τριηραρχίες.

Τρίτον, οι πιθανότητες να επιτύχουν ήταν ελάχιστες, εφόσον όσες φορές είχαν δραστηριοποιηθεί στην περιοχή της Χαλικιδικής δεν είχαν προκύψει επιθυμητά αποτελέσματα¹¹⁹². Οι ενέργειες του Χάρητος από το 353 π. Χ έως το 346 π. Χ ήταν

¹¹⁹⁰Cawkwell, 1962 : 136

¹¹⁹¹Worthington, 2014: 61. Βέβαια ιστορικά αποδείχθηκε ότι ο Φίλιππος υπέγραψε με τους Αθηναίους τη Φιλοκράτειο ειρήνη και επιδίωξε συμμαχία.

¹¹⁹²Cawkwell, 1962 :.139

αναποτελεσματικές¹¹⁹³ και ακόμη και μετά τις επιχειρήσεις του Ιφικράτη¹¹⁹⁴, του Τιμοθέου, του Τιμόμαχου¹¹⁹⁵ στην Αμφίπολη δεν πραγματοποιήθηκαν πλήρως οι προσδοκίες¹¹⁹⁶. Επιπρόσθετα, ο αθηναϊκός στρατός πολεμώντας σε ξένη γη, δίχως τρόφιμα και συμμάχους θα κατατροπωνόταν το δίχως άλλο σε σύντομο διάστημα από τον αδιαφιλονίκητο αήττητο βασιλιά. Οι διαδοχικές επιτυχίες του στο άμεσο παρελθόν δεν ήταν απλώς προϊόντα δόλου, όπως τα παρουσίασε ο Δημοσθένης, αλλά και αποτελέσματα μιας μεγάλης αριθμητικής δύναμης στρατού, άρτια εκπαιδευμένου, που είχε στη διάθεσή του τεχνολογία ανώτερη και διοικούνταν από τον ίδιο τον Φίλιππο (1.5)¹¹⁹⁷. Και φυσικά στη συγκεκριμένη περίπτωση ο μακεδονικός στρατός θα είχε το πρόσθετο πλεονέκτημα του ψυχολογικού παράγοντα, εφόσον θα αγωνιζόταν για τα πάτρια εδάφη, κι έτσι θα ήταν δυνατόν να αναχαιτίσει ακόμη και πλήθος επιτιθέμενων στρατευμάτων.

Τέταρτον, η φερεγγυότητα των Ολυνθίων ήταν αμφισβητήσιμη, όπως σωστά σκέπτεται ο Cawkwell¹¹⁹⁸, όσο κι αν ο Δημοσθένης διατεινόταν για το αντίθετο (1.5). Δεν μπορούσε να αποκλειστεί η πιθανότητα να ανανέωναν εκουσίως τις προηγούμενες διαπραγματεύσεις τους με τον Φίλιππο μπροστά στο ενδεχόμενο να ερμηνευόταν η παρουσία μεγάλης δύναμης ως πρόθεση της Αθήνας για κυριαρχία στην περιοχή. Επίσης, εφόσον ο αθηναϊκός δήμος είχε πλήρη άγνοια για τα σχέδια

¹¹⁹³ Αίσχ., *Περὶ Παραπρεσβείας* 70 βλ. και σχολιασμό τμημάτων 2.26 και 28 με αντίστοιχες υποσημειώσεις.

¹¹⁹⁴ Αίσχ., *Περὶ Παραπρεσβείας*. 27 *ἔχειροτόνησαν Ἀθηναῖοι στρατηγὸν ἐπ' Ἀμφίπολιν Ἰφικράτην, Ἀμφιπολιτῶν αὐτῶν ἐχόντων τότε τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν καρπουμένων*. Στις 26-27-28-29 αναφέρεται ότι το 368 με μοίρα αθηναϊκού στόλου ἐπλευσε στην περιοχή για να την καταλάβει, αποτρέποντας ἔτσι τη θηβαϊκή ἐπέκταση στη Μακεδονία. Ἀλλά μετά τη δολοφονία του Μακεδόνα βασιλιά και συμμάχου της Θήβας, του Ἀλέξανδρου Β, ἀπὸ τον εραστή της μητέρας, της Ευρυδίκης, αὐτή παντρεύτηκε τον Πτολεμαῖο –δολοφόνο και μοιράστηκαν την ἐξουσία που διεκδικούσε κάποιος Πausanίας, συγγενῆς της βασιλικῆς οικογένειας. Η Ευρυδική, χήρα του Ἀμύντα Β, προσωπικοῦ φίλου του Ἰφικράτη, ζήτησε τη βοήθειά του και αὐτός πέτυχε να ἐκδιώξει τον Pausanias. Ἀλλά το 365 ο Περδίκκας, ἐξόντωσε τον Pausanias και ἀνῆλθε στον θρόνο. Το ἴδιο ἔτος οι Ἀθηναῖοι κατέλαβαν τη Σηστό και ο πεθερός του Ἰφικράτη Κότυς που ἐποφθαλμιούσε την πόλη κατέφυγε στα ὄπλα. Ο Ἰφικράτης ἀνακλήθηκε στην Ἀθήνα με πρόσχημα την ἀποτυχία του να καταλάβει την Ἀμφίπολη, στην πραγματικότητα ὁμως ως ὑπόπτος προδοσίας λόγω συγγένειας με τον Κότυ. Δικάστηκε ἐρήμην, καθαιρέθηκε και στερήθηκε τα πολιτικά του δικαιώματα. Για τον γάμο του με την κόρη του Κότους βλ. *Πρωτεσίλαος*, τη χαμένη κωμωδία του κωμικοῦ Ἀναξανδρίδη. Ο Ἰφικράτης υπῆρξε ἰδρυτής των πελταστῶν βλ. Bury & Meiggs:1981⁵.

¹¹⁹⁵ Βλ. Σχόλια στον *Κατὰ Τιμάρχου* 56 του Αισχύνη *καὶ τρόπον τινὰ οὐχ ἤκιστα αἴτιος ἐγένετο Τιμομάχῳ τῆς συμφορᾶς*.

¹¹⁹⁶ Curtius, 1900 τ. ε :60.

¹¹⁹⁷ Βλ. αὐτόθι σ. 21.

¹¹⁹⁸ Cawkwell, 1962:136-137

του βασιλιά¹¹⁹⁹ (1.5 τὸ γὰρ εἶναι πάντων ἐκεῖνον ἔν' ὄντα κύριον καὶ ῥητῶν καὶ ἀπορρήτων), υπολόγισαν σοβαρά την πιθανότητα να έβρισκε ο Φίλιππος επίδοξους προδότες της πόλης καταφεύγοντας στη γνωστή τακτική της δωροδοκίας και των υποσχέσεων. Συνεπώς, και στις δύο περιπτώσεις θα θυσιάζονταν περισσότερες ζωές¹²⁰⁰.

Πέμπτον, ο ρήτορας δεν προσδιόρισε με σαφήνεια αν ο στόχος της εκστρατείας ήταν να βοηθηθούν οι Ολύνθιοι ή να αποδειχθεί το ευκολομάχητο του Φιλίππου. Στο νου του βέβαια το πρώτο αποτελούσε απαραίτητη συνθήκη για το δεύτερο. Οι Αθηναίοι ίσως θεώρησαν πως η ένθερμη υποστήριξη των Ολυνθίων ήταν το πρόσχημα για να εντείνει ο Δημοσθένης τη γνωστή και απερίφραστη μανία του εναντίον του βασιλιά, χωρίς να εκτιμήσει ρεαλιστικά την κατάσταση¹²⁰¹.

Προς αυτή την κατεύθυνση οδήγησε λογικά και το γεγονός ότι ερμήνευε την αναστάτωση που είχε εντωμεταξύ προκληθεί στο κατώφλι της Αθήνας, την Εύβοια¹²⁰², ως αντιπερισπασμό του Φιλίππου¹²⁰³, προκειμένου να ακυρωθεί η αθηναϊκή επέμβαση στη Μακεδονία. Για τους Αθηναίους, όμως, το θέμα στον μακρινό Βορρά ήταν λιγότερο σημαντικό¹²⁰⁴. Αν την κατάσταση στην Εύβοια υπέθαλπε όντως ο Φίλιππος, επόμενος στόχος του μετά τον έλεγχο των πόλεων του νησιού, θα ήταν να παρακάμψει τις Θερμοπύλες δια θαλάσσης και να βρεθεί στην εχθρική Θήβα. Επιπρόσθετα, ο απρόβλεπτος Φίλιππος μπορεί να στρεφόταν προ των αθηναϊκών πυλών, όπως είχε κάνει και με το Ηραίο τείχος, σαν του γνωστοποιούσαν οι πράκτορές του ότι η αθηναϊκή συνέλευση αποφάσισε αποστολή βοήθειας μόνο στην Όλυνθο. Γι' αυτό λαιδορούσαν τον Δημοσθένη¹²⁰⁵, επειδή πίστευε ότι ο

¹¹⁹⁹ «Είναι ενδεικτικά και απολύτως σωστά», γράφει ο Καργάκος:2014, «όσα για το θέμα αυτό γράφει ο G. T. Griffith, ένας από τους κορυφαίους Άγγλους στρατιωτικούς ιστορικούς: «Οι πολιτικές αποφάσεις και η υψηλή στρατηγική, ακόμη και επί ανωτάτου επιπέδου, η απόφαση να προβεί σ αυτές τις ενέργειες, να προβεί σε άλλες αντί αυτών ή να μην κάνει απολύτως τίποτε, στη Μακεδονία εναπόκειντο στον βασιλέα και μόνον, ο οποίος είχε την ελευθερία να συμβουλευέται όποιον και όταν έκρινε σκόπιμο».

¹²⁰⁰ Cawkwell, 1962: 136-137.

¹²⁰¹ Αἰσχ., *Περὶ παραπρεσβείας*.14ὁ μισοφίλιππος Δημοσθένης,

¹²⁰² Βλ. αὐτόθι σ. 31-32.

¹²⁰³ *Α Φιλ.* 37 ὁ δ' εἰς τοῦθ' ὕβρεως ἐλήλυθεν ὥστ' ἐπιστέλλειν Εὐβοεῦσιν ἤδη τοιαύτας ἐπιστολάς

¹²⁰⁴ Cawkwell, 1962 :138 ·Worthington, 2014: 61

¹²⁰⁵ Δημ., *Περὶ τῆς εἰρήνης* 5 ἐγὼ γάρ, ὧ ἄνδρες Αθηναῖοι, πρῶτον μὲν, ἡνίκ' ἔπειθόν τινες ἡμᾶς, τῶν ἐν Εὐβοίᾳ πραγμάτων ταραττομένων, βοηθεῖν Πλουτάρχῳ καὶ πόλεμον ἄδοξον καὶ δαπανηρὸν ἄρασθαι, πρῶτος καὶ μόνος παρελθὼν ἀντεῖπον, καὶ μόνον οὐ διεσπάσθην ὑπὸ τῶν ἐπὶ μικροῖς λήμμασιν πολλὰ καὶ μεγάλ' ἡμᾶς ἀμαρτάνειν πεισάντων

Φίλιππος εκμεταλλευόταν την αναστάτωση , για να αποστρέψει την προσοχή από την Όλυνθο.

Τέλος, η επιβράδυνση της τελευταίας κινητοποίησης κι ο μικρός της αριθμός ενδέχεται να ήταν αποτέλεσμα του πραγματικού φόβου τους για τα μελέμια που έπνεαν παρά μια πειστική δικαιολογία, γιατί αλλιώς δεν θα είχαν αποστείλει τις προηγούμενες βοήθειες

Κοντολογίς, από στρατιωτικής απόψεως η απόφαση των Αθηναίων για αποστολή συντηρητικών δυνάμεων κρίνεται ορθή. Ο Ober θεωρεί πως είναι άδικο να να επικρίνονται¹²⁰⁶, εφόσον έπραξαν στα όρια του εφικτού¹²⁰⁷.

¹²⁰⁶Για την επίκρισή τους βλ. Worthington, 2014: 61 υποσημ. 28.

¹²⁰⁷Ober, 1985: 8-59, 65, 73-74.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το πολιτικό όραμα του Δημοσθένη να πρωταγωνιστεί η Αθήνα στις εξελίξεις δεν μπορεί να δικαιολογηθεί τη στιγμή της εκφώνησης των Ολυνθιακών. Και μόνο η έκκλησή του να θελήσουν οι συμπολίτες του προθύμως να τον ακούσουν και προθύμως να εισφέρουν χρήματα καταδεικνύει την αχρήστευση του ενεργού πολίτη, που υπήρξε βασικός πυλώνας του δημοκρατικού πολιτεύματος. Αυταπατάται, λοιπόν, εμπορούμενος από πεπερασμένη φιλοδοξία ότι η Αθήνα μπορεί να υπερφαλαγγίσει τον Φίλιππο. Σκεπτόμενος μυωπικά αντί να προωθήσει συμβιβαστική λύση, επέμεινε στην πολιτική της εναντίωσης σ'έναν αδιαφιλονίκητο ηγέτη που διέθετε τέχνη, τεχνική, όπλα, εξαιρετικό στρατό, χρήματα, και συμμάχους. Έναν «αντίπαλο» ο οποίος δεν είχε εκδηλώσει ούτε εκδήλωσε καμία πρόθεση να αποδυναμώσει την ομολογουμένως τέως ηγεμονίδα πόλη. Έχει απόλυτο δίκιο, λοιπόν, ο Clausewitz κρίνοντας ότι ο Δημοσθένης ως πολιτικός αιωρείτο σε ένα υποθετικό επίπεδο και παρήγαγε γεγονότα ως ρήτορας¹²⁰⁸.

Αξιολογώντας, λοιπόν, τον Δημοσθένη με τη βασική ιδιότητα του ρήτορα είναι αναμφισβήτητο ότι ο ρητορικός του λόγος άσκησε την κωδικοποιημένη από τον Κικέρωνα επενέργεια στη διαδικασία της επικοινωνίας με τρεις τρόπους: *docere, delectare, movere*¹²⁰⁹ που αναφέρονται αντίστοιχα στα λογικά στοιχεία, τα αισθητικά-τερπνά και τα παθητικά-συγκινησιακά. Αν κατόρθωσε να συνταράξει εμάς με τις υφολογικές του επιλογές, δεν είναι δύσκολο να φανταστούμε πως ένιωσαν οι Αθηναίοι που είχαν το πλεονέκτημα να τον ακούσουν και να τον δουν πάνω στο βήμα της Εκκλησίας. Σχημάτισε ένα ολοκληρωμένο λογικό σύστημα και κατάφερε με το μεγαλείο του θέματος, την αναγκαία ύλη, τον δεινό τρόπο σύνθεσής της, χωρίς πομπή και καλλωπισμούς, και την έμφαση στο δραστήριο των εννοιών του λόγου, να ερεθίσει τους συμπολίτες του κατά του Φιλίππου. Δικαίως οι τρεις λόγοι του σχετικά με την υπεράσπιση της Ολύνθου θεωρούνται αριστουργήματα τέχνης.

¹²⁰⁸Clausewitz, 1976: 82, 103-105

¹²⁰⁹Cicero, *Orator*, 21.69. Για το τι ακριβώς εννοούσε ο Κικέρωνας βλ. Montefusco, 1994: 66-90.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adams, C. D (1927²): *Demosthenes and His Influence*, Cooper Square Publishers.

Adcock, F. E. (1957) : *The Greek and Macedonian Art of War*. Berkeley: Univ. of California Press.

Ανδρόνικος, Μ. (1984): *Βεργίνα: Οι Βασιλικοί Τάφοι* , Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Αραπόπουλος, Κ.Θ. (1931): *Ο Δημοσθένης ως πολιτικός και ρήτωρ*, Κοντομάρης & ΣΙΑ, Αθήνα.

Ashley, R. J. (2004) : *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359-323 B.C.* , McFarland & Company, North Carolina.

Austin, M. M. Vidal-Naquet, P (1998): *Οικονομία και Κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1998.

Bade, J. (1531): *Florilegium diversorum epigrammatum in septem libros. Solerti nuper repurgatum cura. M.D.XXXI ...*, Vaenundatur Badio, ανθολογία επιγραμμάτων Paris.

Badian, E. (1961): «Harpalus'» , *JHS* 81:16-43.

-- (1982) : «Greeks and Macedonians» in *Studies in the History of Art* , vol. 10 *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times* (Washington: National Gallery of Art), 33-51

--(2001²): «The Road to Prominence» in Worthington, I. *Demosthenes: Statesman and Orator*, Routledge.

Baiter J. G. and Sauppe H.(1850) : *Oratores Attici 2 :Scholia fragmenta indicis* (Zurich: S. Hohn, 1845-1850) v. 2

Βάμβας, Ν. Ι (1849): *Σημειώσεις εις τους λόγους του Δημοσθένους* , Αθήνα

Βαρδαλάχος, Κ. (1815): *Ρητορική Τέχνη* :Συνταχθεῖσα χάριν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, Βιέννη , Snider.

Βασιάδης, Ηρ. (1848) *Δημοσθένους Φιλιππικοί*, Κων/λη

- Βασιλόπουλος, Ν.Δ. (1949): *Δημοσθένης-Φίλιππος, η εποχή των και η πολιτική των*, Αθήνα.
- Baumeister, K. A (1885): *Denkmäler des klassischen Altertums zur Erläuterung des Lebens der Griechen und Röme*. Μόναχο και Λειψία: R. Oldenbourg.
- Becker, G. A (1829): *Dionysios von Halikarnassos Über die Rednergewalt des Demosthenes: vermittelt seiner Schreibart*, Leipzig
- Bengtson, H (1991) : *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος (από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία)*, μετ.Γαβρίλης, Α., εκδ. Μέλισσα, Αθήνα
- Berkowitz, L. & Squitier K. A. (2000³):*Thesaurus Linguae Graecae, Canon of Greek Authors and Works*, New York - Oxford.
- Bers, V. (1985) : « Dikastic Thorubos» in P. Cartledge and F.D. Harvey (eds.), *Crux: Essays Presented to G.E.M. de Ste. Croix on his 75th Birthday* (London:), pp. 1–15.
- (1997) *Speech in Speech: Studies in Incorporated Oratio Recta in Attic Drama and Oratory* , Lanham: Rowman & Littlefield Publishers
- Blair H. (1801): *Essays on rhetoric: abridged chiefly from dr. Blair's lectures on that science*, W. Dyde, London
- Blass, F. (1962⁶): *Die attische Beredsamkeit*, (3 books), Leibzig
- Braund, D. (2003) : «The Bosporan Kings and Classical Athens: Imagined Breaches in a Cordial Relationship (Aischin. 3.171-172) [Dem]. 34.36)». In *The Cauldron of Ariantas: Studies Presented to A. N Sceglov on the Occasion of his 70th Birthday*, ed.P. Guldager Bilde et al. Aarhus: Aarhus University Press, 197-209.
- Buchanan, J. J. (1962): *Theorika: A Study of Monetary Distributions to the Athenian Citizenry during the Fifth and Fourth Centuries*, N.Y.
- Buckler. J (2001²) : «Demosthenes and Aeschines» in Ian Worthington Ed. *Demosthenes Statesman and orator*.NY
- Buckley T. (2010) :*Aspects of Greek History 750–323BC: A Source-Based Approach*, Routledge.
- Burke, E. M. (1984): «Eubulus, Olynthus, and Euboea.» *Transactions of the American Philological Association (TAPhA)* 114: 111-20.

--(1998) : «The Looting of the Estates of the Elder Demosthenes» ,
in Thomsen Ole, *Classica et Mediaevalia* vol. il, Museum Tusculanum Press.

Burkert, W.(1977): *Greek Religion*, trans. of Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche, (London: Blackwell, 1985), pp. 108-109.

Bury, J. B. & Meiggs, R., (1981⁵): *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, μετ. εκδ. Καρδαμίτσα.

Butcher, S.H. & W. Rennie (1903–31) : *Demosthenis Orationes. I–III.*. Oxford

Cahill, N. (2002) : *Household and city organization at Olynthus*, Yale University.

Γαλανός, Μ. (1931): *Πολιτικά διδάγματα από τους λόγους του Δημοσθένους*, Αλεξάνδρεια.

Caplan, H. (1954): Introduction. *Rhetorica ad Herennium*. Cambridge: Harvard University Press.

Carey, Ch. (2000): *Aeschines*, University of Texas Press.

Casali, R. (1996). *Resolving hiatus* (Unpublished Doctoral Dissertation). University of California, Los Angeles.

Casson, L. (1994): *Ships and Seafaring in Ancient Times*. Austin: Univ. of Texas.

Cawkwell, G L. (1962): «The Defence of Olynthus» , C n.s. *CQ*, v.12, pp.122-140.

-- (1963) : «Eubulus » , *JHS*, 83: 47-67.

-- (1978): *Philip of Macedon*. London: Faber & Faber.

Γεωργοπαπαδάκος, Α.(1982): *Θουκυδίδη Ιστορία. Τα κυριότερα μέρη από το έργο, εισαγωγή - κείμενο - μετάφραση - σχόλια*, τόμ.1^{ος}, Θεσ/νίκη .

Γεωργούλης, Κ. Δ., *Πλάτωνος Πολιτεία*, εισαγωγή, ερμηνεία και σημειώσεις, εκδ. οίκος «Ι. Σιδέρης», Αθήνα 2η 1963.

Christ, M. (2012) : *The Limits of Altruism in Democratic Athens*, Cambridge University.

Γιαγκόπουλος, Α.Ι. & Αραποπούλου. Μ. (2002) : *Δημοσθένης Ι. Κατά Φιλίππου Α', Ολυνθιακοί Α', Β', Γ'*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, επιμέλεια. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Γιατρομανωλάκης, Ι. (2001): *Δημοσθένους λόγοι «ελληνικοί»*. Συμφέρον και δικαιοσύνη στην εξωτερική πολιτική της Αθήνας τον 4^ο αιώνα π.Χ, Καρδαμίτσα, Αθήνα

Γκινόπουλος, Σ.Ν (1911(;): *Δημοσθένους, Όλυνθιακοί*, Μετάφραση-Σχόλια , εκδ. «Φέξι», Αθήνα.

Clausewitz, C. V., (1976) : *On War*, (trans. Colonel J.J. Graham), Princeton University Press, Princeton.

Clemenceau, G (1926): *Démosthène*, Paris .

Cohen, E. (2000): *The Athenian Nation*, Princeton University Press, New Jersey.

Cooper. G. (2000): «Philosophers, politics, academics: Demosthenes' rhetorical reputation in antiquity »in Ian Worthington Ed. *Demosthenes Statesman and orator*, NY.

Cramer, J. A. (1837): *Anecdota Graeca e codd. manuscriptis bibliothecarum Oxoniensium*.

Curtius, E. (1900): *Ελληνική Ιστορία* τ.5, μετ. Λάμπρος, Σ., εκδ. Πελεκάνος.

Δαμασκηνός, Δ. (2006) : *Δημοσθένης. Η ζωή και το έργο του*, Σαββάλας, Αθήνα.

Davie, N. J. (1979): « Herodotus and Aristophanes on Monarchy», *Greece and Rome*, 26 : 160-168.

Dindorf, W. (1851): *Demosthenes: Scholia graeca ex codicibus ; [1] : aucta et emendata*, τ. 1E, Typographeo Academico

Dilts, R. M. (1922): *Scholia in Aechinem* , Walter de Gruyter

--(1978): *Manuscripts of Scholia Ulpiani on Demosthenes*, Orations 1, 3 and 4. New York University.

-- (1983-1986): *Scholia Demosthenica*, Vols. I-II, Leipzig.

Dobson, G.S. (1604) :*Orationes Attici et quos sic vocant Sophistae v. 5*, Demosthenes, Londini.

Dobson, J. F. (1919) :*The Greek orators*, London.

Δούκας, Ν. (1812): *Λόγοι των Αττικών ρητόρων*, Demosthenes: 1-4, τ.2 Βιέννη .

Dunkel, B. H. (1938): « Was Demosthenes A Panhellenist?», *Classical Philology*, Vol. 33, No. 3 pp. 291-305,

Dübner, F. (1877²) :*Scholia Graeca in Aristophanem, cum prolegomenis grammaticorum Parigi*.

Dyck, R. A. A (2007⁴): A Commentary on Cicero *De legibus*, University of Michigan.

Edwards, M. (2002): *Οι Αττικοί ρήτορες*, μετ. Σπαθάρας, Δ, εκδ. Καρδαμίτσα.

Ellis, J. R. (1967): «The Order of the *Olynthiacs*», *Historia* 16: 108-11.

-- (1976): *Philip II and Macedonian Imperialism*. London: Thames & Hudson.

Ellis, J. R.. and Milns, R. D. (1970) :*The Spectre of Philip*, Sydney.

Eucken C. (1984) «Reihenfolge und Zweck der Olynthischen Reden», *Mus.Helv.* 41: 193-208.

Efstathiou, A. (2004): «The ‘Peace of Philokrates’: the Assemblies of 18th and 19th Elaphebolion 346 BC. Studying History through Rhetoric». *Historia* 53.4: 385-407.

Ευσταθίου, Α. : *Επισιτισμός και εξωτερική πολιτική: το ζωτικό ενδιαφέρον της Αθήνας για τα νησιά Ίμβρο, Λήμνο και Σκύρο κατά τον 4^ο αι. π. Χ*

Finley, I. M. (1973) : *The Ancient Economy*, University of California Press.

--(1983): *Politics in the Ancient World*, Cambridge: Cambridge University Press.

Fordyce, W. M. (1962): «Demades of Paeonia and IG II2. 1493, 1494, 1495» Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Vol. 93 , pp. 213-229.

Forsdyke, S. (2009): «The Uses and Abuses of Tyranny» in *A Companion to Greek and Roman Political Thought*, (ed.) Ryan Balot (Oxford: Blackwell Publishing), 241-245.

Frotscher C. H. and C. H. Funkhänel (1834): *Olynthiac orations, with notes*, 8vol, Leipzig.

Funkhaenel , H. K. (1834): *Demosthenous Olynthiakoi*, Graeca recognoverunt et adnotationibus in usus iuvenum liberalibus studiis operantium instruxerunt Karolus Henr. Frotscher [et]. Lipsiae

Gaca L. K. (2010): «The Andrapodizing of War Captives in Greek Historical Memory» *American Philological Association*, Vol. 140, Number 1, pp. 117-161, The Johns Hopkins University Press

Gagarin, M. & MacDowell, M. D. (1998): *The Oratory of Classical Greece* , Volume I Antiphon & Andocides.

Garding, Ph. (2006): *Didymos on Demosthenes*, Oxford.

Cargill, J. (1981) :*The Second Athenian League: Empire of Free Alliance?*, Berkeley: Univ of California Pr.

Gibson, C. A (1999) : «The Agenda of Libanius' Hypotheses to Demosthenes Department of Classics», *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 40.

--(2002): *Interpreting a Classic Demosthenes and his Ancient Commentators* Berkley, Los Angeles, and London.

Glitz, G. (1994⁴): *H Ελληνική «πόλις»*, μετ. Α. Σακελλαρίου, ΜΙΕΤ.

Golden, M. (2001²): «Demosthenes and the social historian» in Ian Worthington Ed. *Demosthenes Statesman and orator*, NY

Gottfried, M. (2003) « Quantum mutati ab illis . . . : Satire and displaced identity in Demosthenes' First Philippic » *Philologus - Zeitschrift für antike Literatur und ihre Rezeption*. Volume 147, Issue 1:56–69

Grant, P W. (1844): *The Olynthiac Orations of Demosthenes*, Chiefly from the Text of Dindorf: with English Explanatory Notes, Chronology, Etc. By D. B. Hickie

Griffith, G. T. (1970) «Philip of Macedon's Early Interventions in Thessaly (358-353 B.C.), » *Classical Quarterly* 10 :67-80

Grote, G., (1869): *History of Greece XI*, (London).

-- (1930³) : *A History of Greece from the time of Solon to 403 B.C.*,
New York : E. P. Dutton & co.

Guisepi, R. (1998) : *Economy and Society in Classical Greece*. World History Project, USA.

Guler, K. (2014): «The Battle of Chaeronea: The Culmination of Philip II of Macedon's Grand Strategy» *Saber and Scroll* ,Vol. 3, Issue 1, Article 10, pp. 128-137.

Gunther, M. (2009) *Divine Talk : Religious Argumentation in Demosthenes*, Oxford .

Guth, S. D. (2011): *Character and Rhetorical Strategy: Philip II of Macedonia in Fourth Century Athens* A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy(Classical Studies) in the University of Michigan

Guthrie, W. K. C. (1975): *A History of Greek Philosophy*, IV, Cambridge

Habicht, C. (1970²) : *Gottmenschentum und griechische Städte*, Munich

Habinek, Th. (2005): *Ancient Rhetoric and Oratory*, Blackwell Publishing, Padstow.

Hammond, N.G.L (1938) «The Two Battles of Chaeronea (338 B.C.and 86 B.C.),» *Klio* 31 , pp. 186-218

-- (1994): *Philip of Macedon*. Baltimore: John Hopkins Univ. Press.

Hammond,N.G.L & Griffith, G.T.(1979): *A History of Macedonia II : 550 – 336 B.C.*, Oxford, University Press.

Hammond, N.G.L. et al. (1972-1988) : *A History of Macedonia*, 3 vols Oxford University Press.

Hansen, M. H. (1976): «The Theoric Fund and the Graphe Paranomon against Apollodorus», *GRBS* 17: 235–246 .

--(1987) : *The Athenian Assembly*, Oxford.

-- (1991) : *La démocratie athénienne à l'époque de Démosthène. Structure, Principes et Idéologie* (μετ. στα γαλλικά S. Bardet), εκδ. Les Belles Lettres, Παρίσι.

Harding, P.E. (1987): « Rhetoric and Politics in Fourth-Century Athens», *Phoenix* 41 (1987), pp. 25–39.

--(2001²) : « Demosthenes in the underworld» in Ian Worthington (ed.) *Demosthenes Statesman and orator*, NY.

Harris, M. E. (1994): «Demosthenes and the Theoric Fund,» in R. W. Wallace and E. M. Harris (eds.), *Transitions to Empire: Essays in Greco-Roman History* (Norman/London 1994) 57–76 (repr. E. M. Harris, *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens* [Cambridge 2006] 121–139)

--(1995). *Aeschines and Athenian Politics*. Oxford: Oxford Univ. Press.

Helly, B. (1995): *L'État Thessalien, Aleuas le Roux, les théâtres et les "Tagoi"*, Lyons: Orient Méditerranéen

Heskel, .J. (1997) : *The North Aegean wars, 371-360 B.C*, Stuttgart: F. Steiner.

Horejs, B. – Reinhard, J. (2014) : «Η προϊστορική Όλυνθος. Μια τούμπα της Εποχής του Χαλκού ανάμεσα στο Αιγαίο και τα Καρπάθια», στο *Εκατό Χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία 1912-2012*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 299-301, επιμ. Στεφανή, Ευ., Μερούσης, Ν., Δημουλά, Α. Έκδοση αρχαιολογικού μουσείου Θεσσαλονίκης, αρ. 22, εκδ. Ζήτη.

Hornblower, S (2005): *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ* , μετ. Ε. Πέππα, εκδ. Οδυσσέας.

Huxley, T. H.(1989): *Evolution & Ethics and Other Essays*, Pinceton University Press, Princeton.

Jacobs L. J. : *Homeric resonances in Demosthenes' Second Olynthiac* (Yale University camws.org/meeting/2008/program/abstracts/12b3.Jacobs.html

Jacoby ,F. (1923): *FGrHist Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin and Leiden

Janice ,M. L. (2004):*Invention in Rhetoric and Composition*, Parlor Press and The WAC Clearinghouse.

Jeager, W. (1984): *Δημοσθένης. Διαμόρφωση και εξέλιξη της πολιτικής του*, μετ..Καρπούζα-Καρασάββα. Δ. ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Kaerst, J (1927) : *Geschichte des Hellenismus*. I³

Kagan, D (1987): *The Fall of the Athenian Empire*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Καλογεροπούλου, Α. (1980) :«Η Αθήνα του Περικλέους» στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (εκδ. Γ. Χριστοπούλου), Αθήνα 1980, τ. Γ1

Καραπαναγιώτης, Α, 1913 *Δημοσθένους, οι τρεις Οlynthιακοί*, Αθήνα

Κασιμάκος, Ν. (1951): *Ο Δημοσθένης ως ανθρωπιστική αξία*, Αθήνα

-- (1959) : *Ο Δημοσθένης (διδασκαρική διατριβή)*, Αθήνα

Καργάκος, Ι. Σ. (2014) «Μέγας Αλέξανδρος: άνθρωπος φαινόμενο» (τόμος πρώτος). εφημερίδα «Real News».

Καχριμάνης, Ν.-Κολλάρος, Ι, (χχ): *Τα σχήματα λόγου*, Ρώσσης-Χριστόπουλος, Αθήνα.

Κατσούλης , Α. Γ (1989): *Ρητορική υπόκριση*, Ιωάννινα

Kennedy, G. (1991): Introduction. *On Rhetoric*. By Aristotle. Oxford: Oxford University Press.

--(1994): *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton University Press.

--2003 :*Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, μετ..Ν. Νικολούδης, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα.

Kinkel. G. (1877) : *Epicorum Graecorum fragmenta*

Κοκκινάκης, Χ.Κ. (1870): *Οι τρεις Ολυνθιακοί του Δημοσθένους*, Κων/λη.

Kroch, P. (1996): *Λεξικό αρχαίων συγγραφέων, Ελλήνων και Λατίνων*, Θεσσαλονίκη.

Kühner, R. – Blass, F. & B. Gerth. [1834-5] 1890-1904., *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, *Συντακτικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*, ελλ. μετ. Ε. Γ. Σταθάκης Σ I-II, μτφρ. (από τη 2η έκδοση) εκδ. Δωδώνη, τόμος Α', Αθήνα: «Δωδώνη», 1879-84.

Κύρκος, Β (1980): «Το ύφος του λόγου και το ήθος του λέγοντος», *Νέα Παιδεία*, 14, Αθήνα.

Κωνσταντινόπουλος, Λ. Β (2010): *Το ύφος του αρχαίου ελληνικού πεζού λόγου*, τ. 1^{ος}, Αθήνα.

-- (2014): *Το ύφος του αρχαίου ελληνικού πεζού λόγου*, τ. 2^{ος}, Αθήνα.

Lane Fox, Robin J. (1997): «Demosthenes, Dionysius and the Dating of Six Early Speeches», *C&M* 48, 167–203.

Lanham, R. A. (1991²) : *A Handlist of Rhetorical Terms*, UCP, Berkley/ Los Angeles/ Oxford.

Λεκατσάς, Π. (γλ) : *Αριστοτέλους Πολιτικά, I-III*, μετ. Λεκατσάς, Π., επιμ. Κορδάτος, Γ, εκδ. Δαίδαλος Ι. Ζαζαρόπουλος, Αθήνα.

Leopold, J.W. (1981): «Demosthenes on mistrust of tyrants», *GRBS* 22: 227-46. The University of California, Berkley.

Lesky, A. (1981⁵): *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Τσοπανάκη Αγ., Θεσσαλονίκη.

Lewis, S. (1996) : *News and Society in the Greek Polis*. Chapel Hill: University of North

Λουκοπούλου, Λ. - Χατζόπουλος Μ. Β. (1980): *Φίλιππος Βασιλεύς Μακεδόνων*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Macaulay, B. T. (2004): «On Mitford's History of Greece.» *The Miscellaneous Writings and Speeches of Lord Macaulay, Volume I*. reprint ed. Kessinger Publishing.

MacDowell, D. M.(2003⁴):*Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, μτφ. Γ. Μαθιουδάκη, εκδ. Παπαδήμα.

--(2009): *Demosthenes the Orator*. Oxford University Press

Μαριδάκης, Γ. (1951): *Ο Δημοσθένης θεωρητικός του Δικαίου*, Αθήνα

Markle M. M.(1974): «The strategy of Phillip in 356 B.C» *The Classical Quarterly*, Vol. 24, No. 2: 253-268

--(1978) «Use of the Sarissa by Philip and Alexander of Macedon,» *American Journal of Archaeology* 82 pp. 483-497

Martin, Th. (1981): «Diodorus on Philip II and Thessaly in the 350's B.C.,» , *Classical Philology* 76 : 188-201.

-- (1982): « A Phantom Fragment of Theopompus and Philip II's Early Campaign in Thessaly,» *Harvard Studies in Classical Philology* (1982): 55-78, *Quarterly* 10 (1970): 67-80.

Μαστροδημήτρης , Π. (1970): *Νικόλαος Σεκουνδρινός*, Αθήνα διδακτορική διατριβή

McCabe, F . 1981: *The Prose Rhythm of Demosthenes* ,New York.

McQueen, E. I., ed. (1986) : *Demosthenes: Olynthiacs*. Bristol: Bristol Classical Press.

Meiggs, R and Lewis, D (1975): *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century BC*, rev, ed , *Oxford : Oxford University Press*.

Meineke, A. (1857): *Fragmentum Comicorum Graecorum*, Pars II, Berlin.

Milns, R.D (1995) : «Historical Paradigms in Demosthenes' Public Speeches», *Electronic Antiquity* 2.5.

-- (2001²) : «The public speeches of Demosthenes» in Ian Worthington Ed. *Demosthenes Statesman and orator*, NY

Montefusco, L. C. (1994) : «Aristotle and Cicero on the official oratoris» in William Wall Fortenbaugh, David C. Mirhady, *Peripatetic Rhetoric After Aristotle* vol. VI, pp. 66-90.

Montgomery, H. (1983): *The Way to Chaeronea: Foreign Policy, Decision-Making, and Political Influence in Demosthenes' Speeches* (New York: Columbia University Press)

Montiglio, S. (2000): *Silence in the land of logos*, Princeton University Press

Morisson and Coats, J. F. (1982): *The Athenian Trireme*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Mossé, C. (1973): *Athens in Decline 404-86 B.C.*, London: Routledge & Kegan.

Mounteney, R. (1806): *Δημοσθένους Λόγοι Εκλεκτοί, Londini Demosthenis selectæ Orationes (Philippica I) et tres Olynthiacæ orationes. Ad codices MSS. recensuit, textum, scholiasten, et versionem plurimis in locis castigavit, notis insuper illustravit Ricardus Mounteney, Cambridge (University Press), 1731; 2nd edit. London, 1748; 3rd edit. Eton, 1755; other editions, London and Eton, 1764 and 1771, London, 1778, 1785, 1791, 1806, 1811, 1826, 1827.*

Μπαγιόνας, Α. Κ. (2003): *Ελευθερία και Δουλεία στον Αριστοτέλη*, εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

Μπιργάλιας, Ν. (2000): «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο: *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα I: από την Αρχαιότητα έως τα μεταβυζαντινά χρόνια*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα, τ. Α.

Murphy J.J. (2003³): «The Confidation of Roman Rhetoric. With a Synophsis of the Rhetorica ad Herennium» in J.J. Murphy, R. A. Catula, F. I. Hill, D/G.Ochs, *A Synoptic History of Classical Rhetoric*, New Jersey.

Νατσούλης, Τ. (2007¹²): *Λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις*, εκδ. Σμυρنيωτάκη.

Νερουλός P. I. (1928): *Κορακιστικά*, Lascacis P. A. Παρίσι .

Νικοκλής, Ν. Γ (1875): *Οι οκτώ γνήσιοι του Δημοσθένους, Οι τρεις Ολυνθιακοί*, τ. 2, Αθήνα.

Norman, A. F. (1960): «The Book Trade in Fourth-Century Antioch,» *JHS* 80.

Ober, J. (1985): *Fortress Attica: Defense of the Athenian Land Frontier, 404-322 B.C.*, Leiden by Brill.

--(2003): *Μάζες και Ελίτ στη Δημοκρατική Αθήνα*, μετ. Β. Σερέτη, εκδ. Πολύτροπον.

Παπαλάς, Η (1980): *Δημοσθένους πολιτικά διδάγματα*, Αθήνα

Παπανικολάου, Κ.Ν. (1980): *Εισαγωγή στο έργο του Δημοσθένη*, εκδ. Νέας Παιδείας, Αθήνα

Παππάς, Β (2005): *Οι Epistolae et Orationes contra Turcos του καρδινάλιου Βησσαρίωνα*, μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη

Παπαρρηγόπουλος, Κ (χχ) : *Ιστορία του ελληνικού έθνους* τ. 1, μέρος Β, *Από των Μηδικών πολέμων μέχρι του Αλεξάνδρου*, 6^η έκδοση μετά προσθηκών, σημειώσεων και βελτιώσεων επί τη βάσει των νεώτατων πορισμάτων της ιστορικής ερεύνης υπό Παύλου Καρολίδου, εκδ. Ελευθερουδάκη

Parry, M. Ad. (1981): *Logos and Ergon in Thucydides*. New York: Arno Press.

Pearson, L. (1941): «Historical Allusions in the Attic orators», *CP* 36 pp. 209–29.

--(1964) «The Development of Demosthenes as a Political Orator,» *Phoenix* 18:95-109.

-- (1975): «The Virtuoso Passages in Demosthenes' Speeches», *Phoenix*, 29: 214-230.

--(1981²): *The Art of Demosthenes.*, no. 4. Chico, Cal.: Scholars Press

Perlman, S. (1961) : «The Historical Example, Its Use and Importance as Political Propaganda in the Attic Orators», *SH* 7: 150– 66

Pernot, L. (2005): *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, Αθήνα.

Πέτσας, Ν.Α. (2011): *Ο Δημοσθένης μέσα από το έργο του Διονυσίου του Αλικαρνασσεώς*, Ζήτη, Θεσσαλονίκη.

Phillips, D. (2004): *Athenian Political Oratory: Sixteen Key Speeches*, Routledge.

Pickard, A. W. (2003) : *Demosthenes and the Last Days of Greek Freedom 384 - 322 B.C.E.* Gorgias Press LLC.

Poland, F. (1899): *Reuchlins Verdeutschung der ersten olynthischen Rede des Demosthenes*, Berlin.

Pritchett, K. W and Neugebauer, O. (1947): *The Calendars of Athens*, Cambridge, Mass.: Harvard University

Rabe, H (1913), Hermogenes, *Opera*, Leipzig.

Rauchenstein, R. (1821) :*de Orat. Olynth. ordine*, Leipz.

Reiske, J. J (1822): *Demosthenis quae supersunt, e bonis libris a se emendate* Tomus primus Black And Young, 1822.

Reiske, J. J - Stanley T. (1828): *Demosthenis et Aeschinis quae exstant omnia* Tomo primo, Prostant Apud J.F. Dove Londini.

Rhodes, P. J & Osborne, Robin (2003) : *Greek Historical Inscriptions, 404 - 323 B.C.* Oxford: Oxford University Press.

Roisman, J. (1999): «How can an Agamemnon be an Achilles?: Drama in the Athenian courts.», *AHB* 13.4: 157-16.

Roisman, J. - Worthington, I. (2015) : *Lives of the Attic Orators: Texts from Pseudo-Plutarch, Photius, and the Suda*, Oxford University Press.

Romilly de, J. (1996): *A Short History of Greek Literature*. University of Chicago Press.

--2000 : *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, Παπαδήμας, Αθήνα.

Roselli, D. K (2009) «Theorika in Fifth-Century Athens» , *GRBS* 49: 5-30

Rühl, F (1878;): «Das 'rhythmische Gesetz' des Demosthenes», [Königsberg? [i.e. Kaliningrad, Russia]] : [publisher not identified],, pp. 593-602

Rowe, G. O. (1967) : «Demosthenes use of language», in James J. Murphy (ed.). *Demosthenes' On the Crown: a critical case of study of a masterpiece of ancient oratory* (New York) 175 – 99.

Ryder T.T.B. (2001²): «Demosthenes and Philip II» in Ian Worthington ed. *Demosthenes Statesman and orator*, NY.

Σάθας, Κ, Ν (1868) :*Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγερσίας*, Αθήνα.

Saintsbury, G. (1900): *A History of Criticism and Literary Taste in Europe from the Earliest Texts to the Present Day: Classical and mediæval criticism*, W. Blackwood and Sons.

Σακελλάριος, Α. (1988): *Δημοσθένους Ολυνθιακοὶ λόγοι*. Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Σακελλαρίου, Β. Μ. 1999 Η Αθηναϊκή δημοκρατία, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο

Sandys, J. E. (1897): *The First Philippic and the Olynthiacs of Demosthenes*. repr. London: 1950.

Schwahn, W (1933): «Die Attische εισφορά», *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, 82. Bd., 3. H. pp. 247-284.

Sealey, R. (1993) : *Demosthenes and his Times*. N. York: Oxford Univ. Press.

--(1955): «Dionysius of Halicarnassus and Some Demosthenic Dates», *REG* 68 p.p. 77-120.

Sharpley, H., ed. (1900). *Demosthenes: Olynthiacs I, II, III*. London: William Blackwood & Sons.

Σκουρμπουτάκος, Β (1909): *Δημοσθένους :Οι τρεις Ολυνθιακοί*, Αθήνα

Snodgrass, A. M. (1967) :*Arms and Armor of the Greeks*. N. York: Cornell Univ. Press

Soedel, W. and Foley, V (1979): «Ancient Catapults Surviving Greek and Roman texts reveal the remarkable level of mathematical and engineering skill that went into the development of these early ballistic-missile launchers», *Scientific American*, 249, p.p. 150-160.

Spengel, L. (1854-56), ed., *Rhetores Graeci*. Vol. II, Leipzig: Teubner.

Spengel, L. & Hammer C. (1894), *Rhetores Graeci*, Vol. I, pars II.

Σταϊνχάουερ, Γ. (2005): *Ο Πόλεμος στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα .

Tempelis, H. (1992): «Syrianus on the knowledge of the transcendent reality», *Διεπιστημον. Επιθ.* 3.6: 32-38.

Τζάρτζανος, Α *Συντακτικόν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης*, Αθήνα 1968²

Τζάχος, Ε. (1999): «Η Ταχεία Τριήρης», *Πόλεμος και Ιστορία*, τευχ. 21:16-28

Τζιροπούλου – Ευσταθίου, Α. (2002): «Περί δούλων», *Ελληνική Αγωγή*, τεύχος Νοεμβρίου.

Thirlwall, C. (1849): *History of Greece V* (London).

Thomsen, R. (1964) :*Eisphora: A Study of Direct Taxation in Ancient Athens*. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel.

Tod, M. N. (1948): *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, II: from 403 to 323 B.C. *GHI*, Oxford: Clarendon Press.

Trundle, M. F. (1996) : *The Classical Greek Mercenary and his Relationship to the Polis* , M.A. A Dissertation Presented to the School of Graduate Studies in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Ancient History. McMaster University.

Τσάτσος, Κ, (1971) :*Οι μεγάλοι ρήτορες και η ιστορία τους. Δημοσθένης*, Εστία, Αθήνα

--(1983²): *Δημοσθένης. Οι τρεις Οlynθιακοί, τρεις Φιλιππικοί και ο λόγος Περί των εν Χερρονήσω*. Μετάφραση, εισαγωγικά σημειώματα, σχόλια. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

-- (2015): «Ρητορική» στο *ΙΕΕ τ. Κλασσικός ελληνισμός*, σσ.152-169.

Τσιμπουκίδης, Δ. (1985):*Φίλιππος Β' ο Μακεδών και ο Ιστορικός του Ρόλος*. Αθήνα: Παπαδήμας,

Τσιούσια, Αι. (2011): *Δανιήλ Κεραμέας, Έξήγησις Δημοσθένους Όlynθιακών Α' ΚΑΙ Β' .Κριτική Έκδοση*, μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη.

Tuplin, C (1998) : «Demosthenes' "Olynthiacs" and the Character of the Demegoric Corpus», *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 47, H. 3, pp. 276-320, Franz Steiner Verlag.

Tyler, W. S. (1880) : *Demosthenes, The Olynthiacs of Demosthenes: With Notes for Schools And Colleges*" Boston ed. J. Allyn.

Tzu-I Liao: «The Use of Reported Speeches of Anonymous Speakers in Demosthenic Symboleutic Speeches» Lyceum Classics Community Seminar (LCCS) University College London, Dept of Greek and Latin, 6 March

Voemelius, T. (1857): *Δημοσθένους αἱ δημηγορίαι. Demosthenis contiones quae circumferuntur cum Libanii vita Dem. et argumentis graece et latine [in the translation of H. Wolfius]. Recensuit cum apparatu critico copiosissimo prolegomenis grammaticis et notitia codicum edidit Dr J. Th. Voemelius. [Comprising Olynthiacs i-iii, Philippics i-iv, and the speeches "De pace," "De Halonneso," "De Chersoneso," "In Philippi epistolam," "De republica ordinanda," "De classibus," "De Rhodiorum libertate," "Pro Megalopolitis," and "De foedere Alexandreo." With facsimiles of manuscripts.]*

Walz, C. (1832-1836): *Rhetores Graeci*, Vols. I-VIII, Osnabrück .

Wayne A. R. (1999): *Renaissance Debates on Rhetoric.*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1999

Weil, H. (1974): *Démosthène, Les Harangues*, Georg Olms Verlag 1912 Paris.

Westin A. R. (2014) : «The historical origins of progressive taxation », *J. JURIS*. pp. 203-241.

Whiston, R. (1859): *Demosthenes I* (London).

Wooten, C.W.(1989): « Dionysius of Halicarnassus and Hermogenes on the Style of Demosthenes», *AJP* 110 , pp. 576–88.

Worthington, I (2006): *A Companion to Greek Rhetoric*, Wiley-Blackwell.

Wolff, H. - J. (1968): *Demosthenes als Advokat* , Berlin.

Worthington, I. (2014): *By the Spear: Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire*, Oxford.

Yunis H. (ed.) (2001): *Demosthenes, On The Crown. Cambridge Greek and Latin Classics*. Cambridge: Cambridge University Press.

-- (2003): «Η Πολιτική ως λογοτεχνία: Ο Δημοσθένης και το βάρος του αθηναϊκού παρελθόντος» στο *Πειθώ. Δεκατρία μελετήματα για την αρχαία ρητορική*. Επιλογή- επιμέλεια: Δ.Γ.Σπαθάρα, Λ.Τζαλλήλα: Αθήνα: Σμίλη.

Zahrnt, M. (1971): Olynth und die Chalkidier. *Untersuchungen zur Staat enbildung auf der Chalkidischen Halbinsel im 5. und 4. Jahrhundert v. Chr.*, Vestigia 14. Munich

Χαλεβελάκη, Μ. (2010): *Μία εισαγωγή στη σημειολογία: Θεωρία και εφαρμογές*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα

Αρχαία Μακεδονία, 5. Ανακοινώσεις κατά το Πέμπτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 10 - 15 Οκτώβριου 1989. *Ancient Macedonia*, 5, October 10 - 15, 1989.